

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

66—68

BUDAPEST

1973

H U N G A R I A

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

66—68

BUDAPEST

1973

HUNGARIA

Szerkesztő bizottság
Moderatorum collegium

ANTALL József (szerkesztő — moderator), BIRTALAN Győző, BUZINKAY Géza (h. szerkesztő — vice moderator), FARÁDI László, FARKAS Károly (elnök — praeses), HALMAI János, KARASSZON Dénes, REGÖLY-MÉREI Gyula, RÉTI Endre, SCHULTHEISZ, Emil, SZENTÁGOTHAJ János, SZODORAY Lajos, SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, TASNÁDI KUBACSKA András, ZALAI Károly, ZOLTÁN Imre

Szerkesztőség

Redactio

H—1023 Budapest II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

Kiadja a Medicina Könyvkiadó

Felelős szerkesztő: Brencsán János

Műszaki vezető: Fraunhoffer Ferenc — Műszaki szerkesztő: Molnár Zoltán

Terjedelem: 34,25 (Á/5) ív — Példányszám: 1150

MD 38120—a—7300

72.8866 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

TARTALOM

<i>Spielmann József</i> : Ave atque vale — Valeriu Bologa professzor emlékeztére	15
--	----

TANULMÁNYOK

<i>Zalai Károly—Bánó Marianna</i> : Az állam szerepe a gyógyszerészet fejlesztésében (német nyelven)	27
<i>Regöly-Mérei Gyula</i> : A középkori és régi magyar egyetemek, különös tekintettel a budapesti orvosi kar jelentőségére a tudománytörténetben (angol nyelven)	39
<i>Székely Sándor</i> : Az 1876-os közegészségügyi törvény előkészítéséről (angol nyelven)	59
<i>Bugyi Balázs</i> : Az iparegészségügy kezdetei Magyarországon (1928-ig) (angol nyelven)	85
<i>Katona Imre</i> : A pápai bencés templom kriptája	109

FORUM

Semmelweis kórtörténetének nyomában — Bécs és Budapest levelezése (magyar, angol és német nyelven)	129
--	-----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK — ELŐADÁSOK

<i>Réthly Antal</i> : Patkovich Boldizsár és József tisztiorvosok működése Pécs éghajlatának megismerése érdekében, 1781—1854	191
<i>Röhrich, Heinz</i> : Orvosok és gyógyszerészek a Dann-családban (német nyelven)	207

ADATTÁR

<i>Lesky, Erna</i> : Semmelweis Ignácra vonatkozó iratok a bécsi Egyetemi Levéltárban	213
<i>Szállási Árpád</i> : Barkóczy hercegprímás boncjegyzőkönyve	265

Kárpáti Endre : Dokumentumok a magyarországi alkoholelleses küzdelemhez	273
Kós Rudolf : Adatok a magyar nyelvű sebészeti műtéttanok bibliográfiájához	295

SZEMLE

KÖNYVEKRŐL

Baisette, G. : Leben und Lehre des Hippokrates. Stuttgart, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>)	301
Balla S. – Csonka T. stb.: Fővárosi Tanács János Kórház jubileumi évkönyve. Bp. 1970. (<i>Fekete Sándor</i>)	302
Beiträge zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften in Mähren. Red.: J. Sajner . Stuttgart, 1971. (<i>Kapronczay Károly</i>)	302
Bertling, R. M. : Der Pharmakologe Carl Binz. Bonn, 1969. (<i>Vida Tivadar</i>)	303
Zu K. Bonhoeffer's hundertstem Geburtstag. Berlin–Heidelberg–New York, 1969. (<i>T. Pajorin Klára</i>)	304
Coles, R. : Erik H. Erikson—the Growth of his Work—Little. Boston–Toronto, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>)	305
Deichgräber, K. : Die Epidemien und das Corpus Hippocraticum. Berlin–New York, 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	306
Dimitriadis, K. : Byzantinische Uroskopie. Bonn, 1971. (<i>T. Pajorin Klára</i>)	307
Drach, L. : Das medizinische Vokabular Molières. Bonn, 1970. (<i>Vida Tivadar</i>)	309
Ebied, R. Y. : Bibliography of Mediaeval Arabic and Jewish Medicine and Allied Sciences. London, 1971. (<i>Faludy Anikó</i>)	309
French, G. E. – Hill, A. G. : Kuwait. Urban and Medical Ecology. Berlin–Heidelberg–New York, 1971. (<i>Pataki Zoltán</i>)	311
H. Boros, V. : Stein Aurél ifjúsága. Bp. 1970. (<i>Friedrich Ildikó</i>)	312
Hein, W. H. – Wittop Koning, A. : Bildkatalog zur Geschichte der Pharmazie. Stuttgart, 1969. (<i>Zboray Bertalan</i>)	313
Heinroth, K. : Oskar Heinroth, Vater der Verhaltensforschung, 1871–1945. Stuttgart, 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	313
In memoriam Hermann Boerhaave (1668–1738). Hrsg. W. Kaiser – Ch. Beierlein . Halle, 1969. (<i>Buzinkay Géza</i>)	315
Katzenbach, F. W. : Albert Schweitzer. Göttingen, 1969. (<i>Friedrich Ildikó</i>)	315
Keil, G. : Der „Kurze Harntraktat“ des Breslauer „Codex Salernitanus“ und seine Sippe. Bonn, 1969. (<i>Vida Tivadar</i>)	316
Koelbling, H. M. : Luigi Galvani 1732–1798. St. Gallen, 1971. (<i>Kapronczay Károly</i>)	317
Kupka, H. W. : Die Ausgaben der süddeutschen Länder für die medizinischen und naturwissenschaftlichen Hochschul-Einrichtungen 1848–1914. Bonn, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>)	318
Matthews, L. G. : Antiques of Pharmacy. London, 1971. (<i>Pataki Zoltán</i>)	318
Noble, C. A. M. : Krankheit, Verbrechen und künstlerisches Schaffen bei Thomas Mann. Bern, 1970. (<i>Vida Mária</i>)	320

Oxford Medicine. Ed. Dewhurst, K. Oxford, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>) ...	321
Paris. Medizinhistorische Reisen. Hrsg. Seidler, E. Stuttgart–New York, 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	322
Peiper, A.: Geschichte der Kinderheilkunde. (Handbuch d. Kinderheilkunde, Bd. I/1.) Berlin–Heidelberg–New York, 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	323
Ploss, E.–Schipperges, H.–Roosen-Runge, H.–Buntz, H.: Alchimia – Ideologie und Technologie. München, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>)	324
Radnót, M.: Famous Hungarian Ophthalmologists. Bp. 1970. (<i>Lugossy Gyula</i>)	325
Radnót, M.–Kenyeres, Á.: Joseph Imre jr. Bp. 1971. (<i>Lugossy Gyula</i>)	326
Réthly A.: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp. 1970. (<i>T. Pajorin Klára</i>)	328
Spielmann J.: Másoknak világítva. Mátyus István életregénye. Bukarest, 1969. (<i>Buzinkay Géza</i>)	329
Tardy L.: Régi magyar követjárások Keleten. Bp. 1971. (<i>Kapronczay Károly</i>)	331
Thies, H.-J.: Der Diabetestraktat 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī's. Bonn, 1971. (<i>T. Pajorin Klára</i>)	332
Walser, H. H.: Hundert Jahre Klinik Rheinau, 1867–1967. Aarau, 1970. (<i>Vida Tivadar</i>)	333
Weber-Palásthy, Zs.: Ungarische Zahnärzte in der „Wiener Zahnärztlichen Schule“ und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Zahnheilkunde in Ungarn. Köln, 1971. (<i>Kapronczay Károly</i>)	334

*

Buchheim, L.: Geschichte der Recepteinleitung. Bonn, 1965. (<i>Vida Tivadar</i>)	335
Endres, R.: Revolution in Österreich 1848. Wien, 1947. (<i>Buzinkay Géza</i>)	335
Girardi, M.: Exlibrisbesitzer und ihre Namen im Wiener Strassenbild. Wien, 1953. (<i>Buzinkay Géza</i>)	336
Kirst, I. L.: Hugo Rühle's Leben und Wirken. Bonn, 1966. (<i>Vida Tivadar</i>)	337
Lembeck Giere, F. W.: Otto Loewi. Lebensbild in Dokumenten. Berlin–Heidelberg–New York, 1968. (<i>Kenéz János</i>)	337
Sarton, G.: A History of Science. Cambridge, 1959. (<i>R. Harkó Viola</i>) ...	339
Schneider, W.: Lexikon zur Arzneimittelgeschichte. Bd. 1–4. Frankfurt/Main, 1968. (<i>Zboray Bertalan</i>)	340
A Source Book in Chemistry. Ed. Leicester, H. M.–Klickstein, H. S. Cambridge, 1968. (<i>R. Harkó Viola</i>)	341
Südosteuropa-Bibliographie 1945–1960. Bd. 1–3. München, 1956–1968. (<i>Buzinkay Géza</i>)	341

FOLYÓIRATOKBÓL

Annales Academiae Medicae Bialostocensis. Suppl. XXVII. 1970. (<i>Kapronczay Károly</i>)	345
--	-----

Annales Academiae Medicae Lodzensis. Tom. XIII. Suppl. 6, 1970 (<i>Kapronczay Károly</i>)	346
Archiwum Historii Medycyny, 1970. (<i>Kapronczay Károly</i>)	346
Gesnerus, 1970. (<i>R. Harkó Viola</i>)	348
Hessisches Ärzteblatt, 1970. (<i>Vida Tivadar</i>)	350
Monspeliensis Hippocrates, 1970. (<i>Vida Tivadar</i>)	352
Transactions of the British Society for the History of Pharmacy, 1970/1. (<i>Pataki Zoltán</i>)	353
Nagy A.—Málnási G.: Hargita és Kovászna megyei gyógyfürdők. Korunk, 1970/8. (<i>Vida Mária</i>)	354
Farkas M.: Idegéletani lélektan és nyelvészet. Korunk, 1970/9. (<i>Vida Mária</i>)	355
KRÓNIKA	357

CONTENTS

<i>J. Spielmann</i> : Ave atque vale—In Memory of Professor Valeriu Bologa	15
--	----

ARTICLES

<i>K. Zalai—M. Bánó</i> : The Role of the State in the Development of Pharmaceutics in Hungary (in German)	27
<i>G. Regöly-Mérei</i> : The Mediaeval and Later Hungarian Universities with Special Regard to the Significance of the Medical Faculty of Budapest in the History of Science (in English)	39
<i>S. Székely</i> : On the Preparation of the Hungarian Health Act of 1876 (in English)	59
<i>B. Bugyi</i> : The Beginning of Industrial Health in Hungary (till 1928) (in English)	85
<i>I. Katona</i> : The Vault of the Benedictine Church at Pápa	109

FORUM

Tracing Semmelweis' Case History—Correspondence between Vienna and Budapest (in Hungarian, English and German)	129
--	-----

SHORTER COMMUNICATIONS—LECTURES

<i>A. Réthly</i> : The Contribution of Medical Officers Boldizsár Patkovich and József Patkovich to the Study of the Climate of Pécs, 1781—1854	191
<i>H. Röhrich</i> : Physicians and Pharmacists in the Dann Family (in German)	207

DATA

<i>E. Lesky</i> : Papers Relating to Ignác Semmelweis in the Archives of the University of Vienna	213
<i>Á. Szállási</i> : The Post-Mortem Report on Primate Barkóczy	265
<i>E. Kárpáti</i> : Documents on the Anti-Alcoholist Campaign in Hungary	273

R. Kós : Contributions to the Bibliography of Hungarian-language Operative Surgery	295
---	------------

REVIEW

BOOKS	301
PERIODICALS	345
CHRONICLE	357

SOMMAIRE

J. Spielmann : Ave atque vale — à la mémoire du professeur Valeriu Bologa 15

ÉTUDES

- K. Zalai—M. Bánó* : Le rôle d'état dans l'évolution de la pharmacologie (en allemand) 27
- G. Regöly-Mérei* : Les universités hongroises médiévales et anciennes surtout par rapport à l'importance de la faculté de médecine dans l'histoire des sciences (en anglais) 39
- S. Székely* : De la préparation de la loi de santé publique en 1876 (en anglais) 59
- B. Bugyi* : Les débuts de l'hygiène industrielle en Hongrie (jusqu'au 1928) (en anglais) 85
- I. Katona* : Le crypte de l'église bénédictine de Pápa 109

FORUM

A la trace de la pathogénie de Semmelweis — correspondance entre Vienne et Budapest (en hongrois, anglais et allemand) 129

TEXTES INFORMATIFS—CONFÉRENCES

- A. Réthly* : L'activité des médecins inspecteurs Boldizsár et József Patkovich dans l'intérêt de la connaissance du climat de Pécs, 1781-1854 191
- H. Röhrich* : Médecins et pharmaceutes dans la famille Dann (en allemand) 207

DOCUMENTATION

- E. Lesky* : Données sur Semmelweis dans quelques pièces de l'Archive Universitaire Vienneoise 213
- Á. Szállási* : Le protocole d'autopsie du prince primat Barkóczy 265
- E. Kárpáti* : Documents sur la lutte antialcoolique en Hongrie 273

<i>R. Kós</i> : Données à une bibliographie de la médecine opératoire en langue hongroise	295
---	-----

REVUE

DES LIVRES	301
DES PÉRIODIQUES	345
CHRONIQUE	357

I N H A L T

<i>J. Spielmann</i> : Ave atque vale — Zum Gedenken an Professor Valeriu Bologa	15
---	----

STUDIEN

<i>K. Zalai—M. Bánó</i> : Die Rolle des Staates bei der Entwicklung der Pharmazie in Ungarn (in deutscher Sprache)	27
<i>G. Regöly-Mérei</i> : Die mittelalterlichen und späteren ungarischen Universitäten, unter besonderer Berücksichtigung der Bedeutung der Budapester medizinischen Fakultät in der Geschichte der Wissenschaften (in englischer Sprache)	39
<i>S. Székely</i> : Von der Ausarbeitung des Gesetzes über das öffentliche Gesundheitswesen im Jahre 1876 (in englischer Sprache)	59
<i>B. Bugyi</i> : Anfänge des Industriegesundheitswesens in Ungarn (bis 1928) (in englischer Sprache)	85
<i>I. Katona</i> : Krypta der Benediktinerkirche von Pápa	109

FORUM

Auf der Spur der Krankengeschichte von Semmelweis — Korrespondenz zwischen Wien und Budapest (in ungarischer, englischer und deutscher Sprache)	129
---	-----

KLEINERE MITTEILUNGEN — VORTRÄGE

<i>A. Réthly</i> : Die Tätigkeit der Amtsärzte Boldizsár und József Patkovich im Interesse der Erforschung des Klimas der Stadt Fünfkirchen, 1781—1854	191
<i>H. Röhrich</i> : Ärzte und Apotheker der Familie Dann (in deutscher Sprache)	207

BELEGSAMMLUNG

<i>E. Lesky</i> : Schriften über Ignác Semmelweis im Archiv der Wiener Universität	213
--	-----

<i>Á. Szállási</i> : Obduktionsprotokoll des Fürstprimas Barkóczy	265
<i>E. Kárpáti</i> : Dokumentationen über den Kampf gegen den Alkoholismus in Ungarn	273
<i>R. Kós</i> : Belege zur Bibliographie der ungarischsprachigen chirurgischen Operationslehre	295

RUNDSCHAU

ÜBER BÜCHER	301
AUS ZEITSCHRIFTEN	345
CHRONIK	357

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Й. Шпилмани: Ave atque vale — в память профессора Валериу Болога</i>	15
---	----

СТАТЬИ

<i>К. Залаи—М. Бано: Значение государства в развитии фармакологии на Венгрии (на немецком языке)</i>	27
<i>Дь. Регэл-Мерей: Давные и средневековые университеты с особым интересом к значению будапештского медицинского факультета в научной истории (на английском языке)</i>	39
<i>Ш. Секей: О приготовлении здравоохранительного закона в 1876-ом году (на английском языке)</i>	59
<i>Б. Будьи: Начала венгерской промышленной гигиены (до 1928-ого года) (на английском языке)</i>	85
<i>И. Катона: Церковный склеп бенедиктинцев в Папе.</i>	109

ФОРУМ

След за историей болезни Семмелвейса — переписка между Будапештом Веной (на венгерском, английском и немецком языке)	129
--	-----

КРАТКИЕ ЗАПИСКИ

<i>А. Ретли: Деятельности санитарных врачей Болдижар и Йожеф Паткович — познании климата Печа (1781—1854)</i>	191
<i>Г. Рэриг: Вавчи и аптекари в семьи Дани (на немецком языке)</i>	207

ДОКУМЕНТАЦИЯ

<i>Е. Лески: Документы, касающиеся Игнаца Семмелвейса в архиве венского университета</i>	213
<i>А. Саллаши: Акт вскрытия примаса Баркоци</i>	265
<i>Е. Карпати: Документы к противоалкогольной борьбе на Венгрии</i>	273
<i>Р. Кош: Новые данные к библиографию оперативной хирургии на венгерском языке</i>	295

ОБЗОР

КНИГ	301
ЖУРНАЛОВ	345
ХРОНИКА	357

AVE ATQUE VALE

VALERIU BOLOGA PROFESSZOR EMLÉKEZETÉRE

SPIELMANN JÓZSEF

Kétszeresen tanítómesterem volt. Első ízben a harmincas években diákként hallgattam lebilincselő orvostörténeti előadásait. Okfejtése meggyőző, érvelése világos, lendülete magával ragadó volt. A hazai orvostudomány történetéről szóló előadásában szenvedélye a forrponton izzott. Hisz itt hazája orvostudományának múltjáról szólt, s a maga évtizedes kutatásai felderítette ismeretanyagot közölte.

Bologa Valeriu professzor hazafi volt a szó nemes értelmében. A nemzeti gyűlölködést, tisztánlátást elsötétítő ködöt egy életen át távoltartotta magától. Saját népének jogait védte, ezért tisztelte más nemzetek élethez való jogát is, de barátait, munkatársait mindenekelőtt emberségük alapján ítélte meg.

Másodszor akkor lett tanítómesterem — több mint 20 évvel ezelőtt —, amikor az orvostörténet oktatásával hivatásszerűen kezdtem foglalkozni. Első utam a *Pasteur* nevét viselő kolozsvári intézmény harmadik emeletén levő intézetbe, *Bologa* professzor tanszékére vezetett. Ez volt a hazai orvostörténelem Mekkája, zarándokhelye. Hányan nem fordultak meg itt, az utolsó fél évszázadban?! Elegendő átlapozni az intézet vendégkönyvét, hogy az utóbbi 50 év szellemi életének keresztmetszetét kapjuk; egymás mellett tudománytörténészek, írók, bölcsészek, etnografusok neve.

Az első meglepetés közvetlenül az üdvözlés után történt. *Bologa* professzor szekrényéből kartotékot vett elő, fedőlapján nevémmel, benne a napi és orvosi sajtóban megjelent orvostörténeti írásaimmal, a lapszálon piros ceruza aláhúzások, kérdőjelek. „Tudtam, Kollégám — mosolygott —, hogy előbb-utóbb eljön a mi intézetünkbe, a kolozsvári orvostörténeti 'kakasülőre'. Felkészültem látogatására.” S azon nyomban a legközvetlenebb hangon rámutatott közleményeim hibáira, azok forrását is megjelölve: másodkézből vett értesülések. „A tudománytörténész merítsen az eredeti forrásból, forgassa az eredeti műveket, forduljon a levéltári adatokhoz” — hangoztatta. „Mástól adatot ellenőrzés nélkül átvenni a szellemi restség legelítélendőbb formája. A legelesebb tudománytörténész is tévedhet, s a széles körben elterjedt tudománytörténeti legendák éppen e hibák gépies átvételéből származnak. Csak a legismertebb példát említem: *Galenosz*zt mindenki *Claudius keresztnevével* illeti, holott a neve előtt szereplő *Cl.* a középkori orvostudomány hódoló jelzőjének — a 'clarissimus'-nak a rövidítése.”

Mosolyogva elmesélte V. G. közismert orvostörténész csínjét is: közlemé-

nyébe tudatosan téves adatokat iktatott be, s várta, mikor jelennek meg mások írásaiban a téves évszámok. Akkor ellentmondást kizáróan bebizonyíthatta, hogy egyes tudománytörténészek csak mások szorgalmának gyümölcsét lopkodják titokban, és az elsődleges forrásokat nem ismerik.

Ebből a történetből messzemenő következtetéseket vont le. Eleve óvott az ide-oda kapkodástól, a látszatenciklopédiizmustól, a látványos, de veszélyes „termékenységtől”.

„Ne essék, Kollégám — intett — a cukrászdába szabadult és édességektől megmámorosodott gyermekek hibájába. Azok együttükben minden süteményt bekapnának, s nem gondolnak a másnapi gyomorrontásra. A tudománytörténész falánksága még elítélendőbb. Kutatói önfegyelem nélkül nincs termékeny alkotás. Csak addig terjeszkedjünk, míg a tények fedezete szavatolja következtetéseink hitelét. Délkelet-európai kutatónak általában kényes, szinte lehetetlen feladat a teljesség és hitelesség igényével másról írni, mint hazája tudományának történetéről. Közhelyek ismétlése pedig nem tudománytörténészhez méltó feladat.”

Húsz év távlatából idézve a régi beszélgetést — úgy érzem —, „Ars poeticáját” hallottam akkor. 60 éves, mosolygó arcú, kedves öregúr volt akkoriban, a nagy emberek lefegyverző egyszerűségével.

Később, amikor jobban megismertem, meggyőződhettem, hogy a saját műveire alkalmazta a legszigorúbban az önfegyelem követelte leszűkítő kutatási kört. Jóllehet a latin és görög nyelv kitűnő ismerője volt — az antik orvostudomány műveit eredetiben olvasta —, a tökéletesen beszélt francia és német nyelv mellett még néhány világnyelven olvasott, az utóbbi 30 évben kutatásai egyre inkább a délkelet-európai és főleg a hazai orvostudomány területére szorítkoztak. Egy újabb „Adalékok”-kal egészítette, mélyítette előbbi közleményei anyagát. Ez a főnév: „Adalék” majd minden közleménye címében szerepel.

Önként vállalta az áldozatot, hogy egy életen át szolgáltatson építőkockákat az eljövendő nagy összkép számára. Valakinek vállalnia kellett a részkutatás fásztót, adatszolgáltató, hamupipőke-szerepét. Ő vállalta!

Mindezt — ismétlem — nem első beszélgetésünkkor tudtam meg. Azon az első találkozáson sokkal boldogabb voltam, semhogy tárgyilagosan ítéltettem volna meg őt. Vállalta munkám vezetését, irányítását. Így lett két évtizeden át apai barátom, útmutatóm, olykor jóságos hangú, igényes dorgálóm. Szorult helyzetben fogta meg kezem, vezetett, hogy elkerülhessem a vidéki szűklátókörűség, a dilettantizmus buktatóit. Két évtizeden át minden dolgozatomat elolvasta a végleges formába való öntés előtt. Különösen az első években, amikor felmérte, hogy fokozott szükségem van biztatásra, érdememen felül dicsért, igyekezett elhittetni velem, hogy amit írok, számára is okulásul szolgál.

Amikor aztán úgy vélte, hogy a magam lábán is megállok, dicsérlete szükségesebb lett, bírálata igényesebb. „Az orvostörténész ne csak széles bölcséleti távlatú szakember legyen, írjon ugyanakkor szépen és irodalmi nyelven is” — figyelmeztetett. Máskor egy dolgozatom címét találta túl igényesnek. „Ha csak két orvos tevékenységét méred fel, ne légy szerénytelen a címadásban. Elégedj meg a pontosabb és találhatóbb „Adalék” alannyal.” Szava, leveleinek hangvétele egyaránt ízes volt, a kiforrott aszúbor zamatát idézte.

A megtestesült türelem és jóakarát volt. Életemben nemcsak az irányító, de a hirtelen eltűnt apa helyett szellemi atya is lett. Szembenállásaink is az apa — fiú viszony belső feszültségére emlékeztetőek voltak. Tapintatának, bölcsességének tulajdonítható, hogy az ellentét soha konfliktusig nem jutott. Bármennyire tiszteltem, vérmérsékletünk, korkülönbségünk óhatatlanul szembeállított bennünket egyes kérdésekben. Sokszor megjegyzés nélkül, félrevonulva hallgatta a mi, fiatalabbak, részletekbe vesző vitáit. A fölösleges szószaporítás azonban nem múlt el nyomtalanul fölötte. Egyik levele tanúsítja ezt. Közös beadványt készítettünk, s így biztatott a magam részének lerovására: „*A ti, a fiatalok ékes-szólására támaszkodom, annak idegőrlő voltát nemegyszer saját bőrömmön éreztem*”.

Bosszankodott, ha pongyolán fogalmazott írást küldtem neki. Dolgozataim margóján ilyen megjegyzéseit olvasom: „*A kézirat jó, de a gépelési hibák kijavítása egy kinszenvedés volt. Einmal aber nicht wieder! Mikor tanuljátok már meg kijavítani saját kézirataitokat?*” Egész tekintélyét latba vetve óvott, hogy az első lelkesedésben megfogalmazott kéziratot, a maradandó ítélet jegecesedését meg nem várva, véglegesnek tekintsem.

Olykor szigorúnak kellett lennie. Egész lényé tiltakozott a magára aggatott szerep ellen. Látszólag zord arccal fordult felénk, de azonnal le is leplezte magát.

Egy közösen írt tankönyv fejezeteit nem küldtük be határidőre: „szigorú” körlevelet intézett hozzánk. Többek között így korholt: „*En is, mint az egykori nápolyi őrnagy a támadás előtt, a csapatnak facies feroces-t vezénylek. Szigorú arcot vágok s kérlek, legyetek kellően megrettenve, hogy ne kelljen még szigorúbbnak lennem. Máskülönbén maradok, aki voltam, régi barátotok, Bologna apó.*”

Ő is tudta, hogy nem szigorúsága miatt tiszteltük, hanem emberséget sugárzó tekintélyéért, mindazért, amit lényé képviselt.

*

Forgatom húszéves levelezésünk vaskos iratcsomóját, faggatom emlékezetemet két évtizedes kapcsolatunk alakulásáról. Minduntalan a Pasteur-intézeti harmadik emeleti szobához tér vissza gondolatom. Kolozsváron jártamban előbb-utóbb itt kötök ki. Otthon keresem telefonon vagy az intézetben, mindig a déli órákra ad találkozót az intézetben. Csak az utolsó években, mikor felesége egészségi állapota délelőtt a házhoz köti, hív a Fábián — „zöld” — cukrászdába.

Emlékezetemben a legélénkebbek az intézeti találkozások. Itt az ő birodalma, a padlás alatt húzódó utolsó emeleti kis szobákban. „*Az orvostörténelem a magaslatti levegőt kívánja*” — élcelődik. (Véletlen, vagy nagyon is jellemző, hogy más európai egyetemek orvostörténeti intézete is mindig az egyetemi épületek utolsó emeletén húzódik meg. Tavaly Zürichben jártamban bizony alaposan megizzadtam, míg az egyetem VIII. emeletére, Siegerist egykori intézetébe felmáshattam.) Hány éven át, hányszor tettem meg az utat a Pasteur-intézet III. emeletére. Csengetek, nyílik az ajtó, s máris körülvesz a könyvek ismerős, dohos szaga. A folyosókon, termekben Bologna professzor közel fél évszázad alatt gyűjtött könyvei — 50 000 kötet: orvostudományi művek, enciklopédiák, művelődéstörténeti írások, technikai ismeretek, szellemtörténet. A könyvtáron túl, mintegy 1000 múzeumi darabot őrző tárlók, szekrények, s e különös biroda-

lom középpontjában a professzori szoba. A falakon, polcokon a leggyakrabban forgatott orvostörténeti kézikönyvek, a világ minden részéből jött különlenyomatok gyűjteménye, a maga összeállította 2000 orvosi életrajzi kartoték. Könyvek, folyóiratok az íróasztalán is. Azonkívül csak egy árva fogas, egy besüppedt kanapé s egyik tanítványa készítette bronzszobra.

Bologa professzor hellyel kínál, maga is elhelyezkedik íróasztalánál. Előveszi a nevemet viselő iratcsomót, s megkezdődik a szokásos rituálé: „*Na, monddjad, Jóska fiam!*” Az én táskámból is előkerülnek a feljegyzések.

20 éven keresztül mindig így kezdődött a találkozó. Filmszerűen, s az idő megállíthatatlan folyásában látom magunkat. Bologa professzort: 20 év alatt arcán egyre több ránc jelenik meg, vállá megroskad, s magamat: a fiatalok hetykeségében, majd deresedő hajjal.

Egymással szemben ülünk. A munkatársakról, a vásárhelyi tanárokról kérdez. Külön érdekli Miskolczy Dezső akadémikusról, kihez meleg barátság fűzi. Könyvet kérek tőle, vagy közös oktatási kérdéseinket tárgyaljuk meg, kongresszusi részvételünket készítjük elő, az ő irányításával megvédett doktori értekezésemet vitatjuk.

Könyvkéréseimet azonnal maga oldja meg. Ismeri óriási könyvtára minden egyes kötetét, mint apa vér szerinti gyermekeit, nincs szükség helyrajzi katalógusra, fejében hordja azt. Ha nem tud azonnal választ adni az általam felvetett kérdésre, nem rejti véka alá, hogy nem mindentudó. Levélmappájából előre elkészített, apró papírszeletek kerülnek elő, s reszketeg írásával feljegyzi kérésemet. A gyors elintézés érdekében levélnyomója alá teszi.

Végül újra a vásárhelyi orvostörténeti oktatásról, a diákok viszonyulásáról kérdez.

Változó ismeretek rohamos fejlődésének korában élünk. Világszerte nagy a meg nem értés az orvostörténeti oktatás kötelező jellegét illetően. Szerencsére itthon akad néhány tisztafejű szakember, aki védelmünket vállalja. De az egyszer már kiharcolt jogokat egyre újabb beadványokkal kell megvédeni. Bologa professzor fogalmazza beadványainkat. Nem a szakmai elvakultság adja indítékát, az eljövendő orvosnemzedék felkészültségét félti, az orvostudomány humanista hagyományait védi a tapasztalt nevelő aggodalmával. Levelei kitételeit hívom tanúbizonysággul: „*Meggyőződésem, hogy a diák és a fiatal orvos számára a választott szakma fejlődésének története elhatároló fontosságú. A fiatal orvos csak úgy értheti meg tudományágunk mai helyzetét, ha ismeri az évszázados eszmei harcot, mely idevezetett. Az ismeretek szakosodásának mai szükségszerű folyamatát csak jól megalapozott, átfogó orvosi szemlélet ellensúlyozhatja. A kórtan és a biológia mellett az orvostörténelemre vár itt becsületbeli feladat.*” Nem adatfelsorakoztatást lát az orvostörténelemben. Szembehelyezkedik fiatalabb kollégái túlbuzgóságával. „*En műzeumlátogatásokkal teszem érdekesebbé az orvostörténeti oktatást. Előadásomban bizonyos humoros és bonhomme hangot használok. Munkánk minőségével biztosítuk, vívjuk ki az orvostörténeti oktatás méltóságát.*” „*A ma orvosi oktatásának kifejezetten szakmai, technikai jellege mellett — írja máskor — az orvostörténelem az egyedüli erecske, mely a szó hagyományos értelmében felfogott — humanista forrásból fakad.*”

A meg nem értéssel szemben szenvedélyesebb a hangvétele. Egy beadványában írja: „Keserűséggel, minden túlzás nélkül kell bevallanom, ha négy évtized során sikerült nemzetközi síkon bizonyos megbecsülést szereznünk a hazai orvostörténelmi kutatásnak, ez az erőnket aláásó, áldozatos munkának gyümölcse. A kolozsvári tanszéket az egész országból kérésekkel ostromolják; adatokat, forrásmunkákat, útmutatást, tanácsot kérnek. Fiatalabb orvostörténész kollégáim tananyagot, a külföldi, a román tudomány nemzetközi hozzájárulásáról kér adatokat. Hogyan álltunk helyt e ránk zúduló feladatok áradatában, csak idegeink és érrendszerünk állapota tudná megmondani! Személyesen úgy érzem, megtettem kötelességemet, de koromnál fogva közeledem a pillanathoz, mikor már nem leszek. E sorokat fiatalabb tanártársaimra gondolva írom. Az ő feladatuk, hogy becsülettel vigyék tovább a Gomoiu és magam kezdeményezte hazai orvostörténelmi kutatást.”

Kongresszusokon, értekezleteken, külföldi kollégáinkkal tárgyalva — keletiekkel és nyugatiakkal egyaránt — meggyőződhattunk, hogy az orvostörténelmi kutatást illetően kérdéseik a miénkhöz hasonlóak. Sőt láthattuk, hogy az orvosi oktatás terén nagy hagyományú országokban a tantárgy fakultatív jellege mellett az előadásokon néhány diák lézeng. Minden nehézségünk ellenére, a csökkent óraszámú, kötelező jellegű romániai orvostörténelmi oktatás a legelőnyösebb helyzetben levők közé sorolható. Nem kis mértékben Bologna professzor érdeme ez!

*

Az ünnepnapok és hétköznapiak Bologna professzora. A kívülálló csak az előbbi ismerték. A ragyogó szónokot, a sokoldalú tudóst, a szakma legjobbjai által a kongresszusokon tárt karokkal és tapsal fogadott világhírességet, a leg-rangosabb európai tudománytörténelmi akadémiák tagját, az elbűvölő társalgót, akinek mindenkihez kedves szava volt. Házigazdájának különleges kiállítású román bélyegsorral, háziasszonyainak és a gyermekeknek „Moku bácsi” — keleti ínycsiklásokkal; halvával, raháttal, serbettel kedveskedett. Becsülték a messzetelektől szervezőt, aki különös gonddal építette országa kapcsolatát más országok tudománytörténelmi kutatóival.

Szorosak voltak Bologna professzor kötelékei a magyar orvostörténelmmel. A madridi nemzetközi értekezleten saját kezdeményezéséből ő méltatta nagy elismeréssel *Magyar-Kossa Gyulát*, az elhunyt kiváló magyar kutatót. Műveit, akár *Győry Tibor* írásait, dolgozataiban gyakran idézte. *Weszprémi* és *Linzbauer* kötetei íróasztala mellett álltak — állandó használatra. Szívélyes, baráti kapcsolat s levelezés fűzte *Haranghy Lászlóhoz*, *Gortvay Györgyhöz*, *Palla Ákoshoz*, *Jáky Gyulához*, *Székely Sándorhoz*, *Réti Endréhez*, *Antall Józsefhez*, *Szőkefalvi Nagy Zoltánhoz* s más magyar tudománytörténészekhez. Levelezésükben közös kutatói gondok szólaltak meg. Hiszen a két ország tudósainak összefogása nélkül hogyan is lehet felmérni az elmúlt évszázadok közös hagyományát? Nagyra becsülte az Orvostörténelmi Könyvtár egyre igényesebb, rangos folyóiratát, a *Communication*-t, s a legelterjedtebb magyar orvosi folyóirat színesen szerkesztett orvostörténelmi mellékletét, a *Horust*.

Őszintén meghatotta *Palla Ákos* ajándéka, *I. Piuaru Molnar*, az első román orvos nyomtatott művének, a „*Parainesis*”-nek fotokópiája. Szívből örült

Antall József közleményének Babeş ismeretlen leveléről s a hozzá románul szóló Réti Endre udvariassági gesztusának a bukaresti nemzetközi orvostörténeti kongresszuson. Ő viszont a magyar tudománytörténészekkel, nemcsak a magyarországiakkal, hanem az erdélyiekkel is mindig anyanyelvükön értekezett.

Szoros tudományos és baráti kapcsolat fűzte Szőkefalvi-Nagy Zoltánhoz. A magyar kutató felderítette újabb levéltári adatok I. Piuaru Molnarról képezték hármunk nem egy közleményének tárgyát. Bologa professzor utolsó, nyomtatásban megjelent írásai ezek!

Ugyanílyen szoros volt együttműködése már a két világháború közti időben Pataki Jenő, Orient Gyula erdélyi tudománytörténészekkel.

A Budapesten megtartott Magyar Orvostörténész Vándorgyűlés résztvevőire magyarul szólt, s az Orvosi Hetilapban 70 éves születésnapja alkalmából megjelent méltatás után, többek között ezt írja magyar válaszelevelében a szerkesztőségnek: „Örömmel és megilletődéssel olvastam becses folyóiratuk ez évi 45. számában 70. évem betöltése alkalmával megjelent méltató és megtisztelő cikküket... Különösen az hatott meg, hogy a jó kívánság a baráti Magyar Népköztársaságból érkezett, melynek orvosi kultúráját nagyra becsülöm... Meghatódottságom oka abban rejlik, hogy értékelésükben annak a még fiatalkori őszinte törekvésemnek és meggyőződésemmek visszhangját látom, melynek célja a népeink közti következetes hídverés volt.”

Mély megilletődéssel fogadta első külföldi kutatóként a Weszprémi-emlékérmet is. Bizonyosság életműve, hogy megérdemelte! A magyar orvosi művelődés történetéhez egész életműve számos adalékkal szolgált...

*

Az ünnepnapok Bologa professzora: így marad meg mindenki emlékezetében, s így volt igaz.

Miért kínozz mégis ellenállhatatlan vágy a másik Bologa professzorról, a hétköznapiak küszködő, emberül vívódó, saját énjével pörögő, önmaga felett ítélőszéket tartó, az öregedés súlya alatt befelé forduló emberről is szót ejtenem? Mert megtisztelt bizalmával, mert tanúja lehettem belső küszködése egyes lobbanásainak? Sokáig felém is csak ünnepi mosolyú arcát sugározta. Egy éjjel aztán Vnukovóban, a moszkvai repülőtér szállodai szobájában, útban Varsó felé egy szobában szállásoltak el bennünket. Fehér éjszaka volt, egyikünk sem tudott aludni. Ekkor mesélt először életútjáról, korán elhunyt apjáról, erélyes fiatal özvegy anyjáról, ki Párizsba, Bécsbe vitte, Emil Racovitáról, a biológusról, Ion Cantacuzinóról, a bakteriológusról, akik az orvostörténelmi kutatás felé irányították, és halhatatlan francia mesteréről, Jules Guiardról. Munkássága első éveiről, s nagy tervekről számolt be, s elkeseredéssel szólt az akadályokról, melyek az utóbbi évtizedben tevékenységét más mederbe terelték. Egyre több kutatáson kívüli feladat várt rá. A végső ítéletnél majd ki tartja számon, hogy nem buzgalmának lankadása miatt maradtak el a tervezett dolgozatok — panaszkodott. Szeretne legalább méltósággal megöregedni — otium cum dignitate —, ahogy a rómaiak mondták, legfontosabb műveit befejezni. A körülmények azonban ellene esküdtek.

Tőle tanult érvekkel mondtam neki ellent, vigasztaltam, hiszen szinte sorszerű, hogy e tájak orvosa a múltban sem maradhatott kizárólag szakmája egyszerű művelőjének. Gondoljon *Piuariu Molnár Jánosra*, kivel egy életen át foglalkozott. Nem kellett-e neki is közgazdasági könyveket írnia, lapfordítónak, szótárszerkesztőnek fellépnie? Vegye számba *Nyulas Ferenc* életútját – vele is foglalkozott – nem volt-e orvos volta mellett egyben nyelvújító, ásványvíz-elemző, az erdélyi bányák szakértője is? Nem igazolódik-e az ő s általában a délkelet-európai orvosok sorsában *Ady* igaza: „Sósabbak itt a könnyek, s a fájdalmak is mások”?

Igazat adott, de felhívta figyelmem arra, hogy a huszadik században a szakosodás korát éljük. Az ő munkájának ugyanakkor nincs az a látszata, mint az általam említett tudósokénak.

Újra szembeszálltam vele. Bizonygattam, hogy a bukaresti, iasi, temesvári, vásárhelyi tanszékek megszervezése az ő érdeme, a hazai orvostörténelmi mozgalom kiépítése, a rendszeres évi tanácskozások előkészítése, a nemzetközi kongresszusokon való részvételünk mind megannyi maradandó érdeme, jó talajba elvetett mag, mely máris csírázik. Érvelésemet azzal háritotta el, hogy őt az idő sürgeti, szeretne elmúlásával a maga dolgaiban rendet hagyni.

Az utolsó években a kolozsvári látogatás során most már féltő gonddal figyeltem. Íróasztala nehezeke alatt a papírcédulák egyre szaporodtak. *Bologa* professzor befelé fordult. Utolsó éveiből származó leveleiből egyre gyakrabban a a hasonló kitételek: „*Jóska, rohamosan öregszem. Csökken a munkabírásom. Ócskavas! Digitalissal tartom magam, de meddig?*”

„Az utolsó két év megfeszített munkája után egyre fáradtabbnak érzem magam. Nem merek arra gondolni, mit tudok még befejezni megkezdett munkámból.”

Valójában többet dolgozik, mint bármikor. Az immár évek óta esedékes nyári szabadság helyett, napi 14 órai munkával egy enciklopédia számára 478 orvosi életrajzot állít össze. „*A vakációmat elvitte az ördög*” – írja keserűen. Olyan sok a feléje háramló kérdés, hogy „*Intézetem lassan tájékoztató irodává alakul át*” – írja.

Velünk, a legközelebbi munkatársaival is ingerült. Hogy nem értettem, fáradtsága türelmetlenségben nyilvánul meg?! Még én is terheltem tényleges vagy vélt sérelmeimmal! „*Nem értek meg titeket, fiatalokat* – írja ez idő tájt –, *miért méricskélek minden szót patikai mérlegen.*” Máskor meg így nyugtat: „*Egyszer és mindenkorra vegyétek tudomásul (rólunk, tanítványairól szól), ti vagytok az én elégtételelem úgynevezett iskolavezetői minőségemben. Ismerlek szívetek mélyéig, hűségetek többszörösen próbára tettem, teljes bizalommal vagyok irányotokba. Összinté ragaszkodásotok a legnagyobb elégtételelem. Ti folytatjátok a jövőben az én munkámat. Ha még egyszer irányodban ingerült leszek, ne feledd, látszólagos nyugalmam mögött súlyosan neurasténizált ember rejlik.*”

Céltudatosan készül a nyugdíjra. 1962-ben rövid klinikai bennfekvése után így számol be: „*Kétheti megfeszített munka után, majd minden este unalmas és fölösleges tárgyalások – összeomlottam, befektettek a klinikára, már jobban vagyok. Elhatároztam viszont, 18 fajta megbízatásom nagy részét leépítem. Februárban nyugdíjba vonulok, s mint szabad ember, legalább kéthónapi pihenőt engedélyezek*

magamnak . . . Azután megkezdem az otium cum dignitatē — a méltósággal való öregedést —, ahogy egy nyugdíjas tanárhoz illik. Nem is képzeled, hogy örülök!”

A nyugdíjas korra vonatkozó nagy tervei a gondtalanságról, amikor a maga kedvére tanul és dolgozik, sem valósulhattak meg. Az oktatási feladatok eltűntével, mint a mesebeli sárkány levágott fejének helyébe, újabb fenyegető fejek nőttek, új feladatok jöttek. Mindenekelőtt a XXII. nemzetközi, Bukarestben rendezendő kongresszus megszervezése. Újabb haladékok ad magának. „A Kongresszus után — írja 1969-ben — visszavonulok. Nyugalomra vágyom, emlékirataimat írom meg, semmi mással nem foglalkozom.”

Hogyan sikerült a nem apadó feladatok közepette megírnia emlékiratait, örök talány számomra! Talán úgy, hogy erélyesebben kér, mint bármikor, csak végső esetben fordulunk hozzá tanácsáért. „Magamról be kell vallanom — írja —, hogy nagy előrehaladást tettem . . . az öregedésben . . . Fáradtságom egyre nagyobb fokú. Megbékéltem a közelgő hanyatlás gondolatával. Hátralevő kevés időmet igyekszem feleségemre fordítani. Ez persze, „dalai láma” ténykedésem rovására megy majd. Barátkozatok meg ti is e gondolattal!” — hagyatkozik utolsó levelei egyikében.

1971. március végén láttam utoljára, külföldi tanulmányutam küszöbén. Fáradtnak, meggyötörtnek találtam: aggasztotta felesége szívbetegsége, szív táji fájdalmairól panaszkodott. Tanácsát kértem külföldi utamat illetően. Bár rám nézett, mégsem látott: „Felnőtt ember vagy, önálló, a magad munkád legjobb ismerője. Milyen tanácsot adhatok még?” Éreztem, ekkor eresztette el véglegesen kezem.

Hazatérésem utáni első kolozsvári utam reggelén szállították kórházba szív-rohammal. Már csak a ravatalon láttam viszont.

*

Bármit mondanak, nem hiszek a halál méltóságában! Lehet méltósággal megöregedni, meghalni nem! A halál az élet tagadása, megfosztja az embert igazi arcától, szellemétől. 12 évesen kezdtem ezt sejteni, nővérem ravatala mellett, arca merev, viaszszerű volt. Szüleimet nem láttam holtukban, csak az auschwitzi krematóriumot romokban s a lomhavízű Sola patakot, mely millió elégetett ember hamuját hordta szét Lengyelföld e ködös, nedves talaján.

Az Egyetemiek Házának dísztermében ravatalozták fel Bologna professzort. Csontigatható hideget éreztem a kora novemberi reggelen a terembe lépve. Hiába a zsúfolásig telt nagy csarnok, hiába a virágkoszorúk rengetege, a hideg borzongat. Ma már nem tudnám megmondani, e metsző hideg a teremből vagy belőlem áradt. Sosem bocsátom meg magamnak, hogy mesteremet holtában megnéztem. Nem tudom elfelejteni halál eltorzította arcát. Oly kegyetlen volt e látvány, hogy vigasz után kapkodtam. Behunytam szemem, s mögötte megjelent *Bologa* professzor kedves alakja. 1970 ősze, a XXII. Kongresszus záró ülése, a mamaiai kaszinó dísztermének ablakán kora szeptemberi nap süt be. Elnöki minőségében búcsúztatja a résztvevőket. Majd az összes delegációkhoz anyanyelvükön szól. Arca kipirult, szeme csillog, a belső tűz megfiatalítja. Végre, annyi aggodalom, izgalom után véget ért a megbeszélés. Itt köszönhetette hazájában az orvos-

történészek nagy, nemzetközi seregét. Beírta a fiatal román orvostörténeti mozgalmat a nemzetközi társaság aranykönyvébe, megkoronázta életművét, átnyújtotta a részt vevő delegációknak a szerkesztésében, tanítványai közreműködésével megírt átfogó művét, a Nemzetközi orvostudomány történetét. (Ekkor még nem tudta, s nem is fogja soha megtudni, hogy azokban a napokban, amíg ő a kolozsvári klinikán a halállal vívódott, a francia Orvosi Akadémia művét egyik nagydíjjal tüntette ki.)

Úgy érzem, akkor, egy délután erejéig, boldog volt. Hitte, hogy elmondhatja latin őseivel együtt, megkoronázta életművét, méltósággal öregedett meg.

Így láttam behunyt szemem mögött, azon a novemberi délelőttön halott mesteremet, míg ő a rideg ravatalon feküdt . . . s magamban a főhajtás, a hála és a búcsú ígét tagoltam: „*Ave atque vale!*”

Summary

He was my teacher on two grounds. First, as a student in the thirties, I attended his enthralling lectures on the history of medicine. His reasoning was convincing, his arguments clear, his dynamism carried his audience away. His passion reached its peak when he spoke on the history of medicine in his own country. Here everything what he said was the outcome of his own researches, the result of work covering many decades.

He became my teacher for the second time more than twenty years ago when the teaching of medical history became my profession. My first dutiful steps took me to the third floor of the institute in Kolozsvár bearing the name of Pasteur, to the department of Professor Bologna.

The first surprise came right after the greetings. The professor opened his cabinet and took out a card with my name on its cover, which listed my writings published in various periodicals on the history of medicine, with underlinings and question marks in red pencil on the margins. And then right there in an informal way he pointed out the mistakes in my publications which all went back to a common source: informations obtained second-hand. “*The historian of science should draw from the original sources, peruse the original works, turn to archival data*”, he said. “*To borrow any data from somebody else without checking it is the most condemnable form of intellectual indolence.*” He warned me against putting my hand into too many things, being encyclopaedic in appearance, against spectacular but dangerous “productiveness”.

“*Dear colleague*”, he continued, “*do not act like the child who was admitted in the sweet-shop and lost his head. He would eat all the sweets at once, not thinking of the consequent indigestion. Gluttony in a scholar is even more condemnable. There is no creative production without self-discipline.*”

Twenty years later this conversation sounds like his “ars poetica”.

Later, when I came to know him better, I saw that he applied this self-discipline, the restriction of the scope of his research, most strictly to himself, in his own work.

But on that first meeting I was not conscious of all that. I was much too happy that he was willing to direct, to supervise my work. For two decades he became to me a paternal friend, a leading light, sometimes a well-meaning and exacting critic.

During this time our correspondence grew into a bulky volume, a document of our long association. Turning it over I cannot escape from the picture of the study on the third floor in the Pasteur-Institute. That was his real home, the last small rooms under the garret. "Medical history needs mountain-air", was one of his stock jokes.

Throughout the years, how often did I climb the steps leading to that third floor! I rang, the door was opened, and I was overwhelmed by the familiar, stuffy smell of the books. There were 50,000 volumes in the rooms and the corridor: medical works, encyclopaedias, cultural history, technical works, history of ideas. In addition to the library there were about one thousand museum pieces in show-cases and cabinets, while the centre of this strange kingdom was occupied by the Professor's room.

Professor Bologna offers me a seat, he himself sits down at his desk, opens the file with my name and starts the usual process: "Well, my son Jóska, speak!" And I, too, take out my notes from my brief-case.

For twenty years, our meeting started like that, I can recollect the scene like a film. I can see the Professor, with deeper and deeper wrinkles on his face, his shoulder bending lower, and myself, at first in the prime of youth, later with greying hair.

We live in an age of rapidly changing knowledge. There is much doubt everywhere about the compulsory character of the teaching of medical history. Professor Bologna drew up many memoranda on the subject. His motive was not the partiality of the specialist, it was his concern for the education of the future generation of physicians. The experienced educator was protecting the humanistic traditions of medicine. His letters bear witness to this: "*My conviction is that the history of the development of the chosen subject is of decisive importance for the student and the young physician. To-day medical training is so functional, so technical, that the history of medicine is the only tiny brook that connects it with the traditional, humanistic sources of the profession.*"

There were two sides of Professor Bologna. The one revealing itself on festive occasions, the other on every day. The outsiders knew only the first, the brilliant speaker, the versatile scientist, the notability of the congresses highly esteemed by the best representatives of the field, the member of many academies, the charming talker who had a kind word for everybody.

Professor Bologna had close connections with Hungarian medical history. On an international conference in Madrid it was on his own initiative that he remembered with much appreciation Gyula Magyary-Kossa, the recently died eminent Hungarian researcher. He often quoted his works or those of Tibor Györy in his own writings. The volumes of Weszprémi and Linzbauer stood beside his desk for constant reference. He was on cordial, friendly terms and corresponded with László Haranghy, György Gortvay, Ákos Palla, Gyula Jáky,

Sándor Székely, Endre Réti, József Antall, Zoltán Szőkefalvi Nagy and other Hungarian historians of science. Their correspondences reflect the common problems of research.

He was deeply moved when he was awarded the Wesszprémi commemorative medal. He was the first foreign researcher to receive it. His whole life and work, his numerous contributions to the history of Hungarian medical culture, testify how much he deserved it.

The professor of these festive occasions—this is how everybody remembers him, and rightly.

All the same I feel and irresistible wish to say a few words about the other Professor Bologa, too: the man of the week-days, the man struggling with himself, judging himself, turning inward under the weight of his years. Why do I have this feeling, perhaps because he honoured me with his confidence, because I witnessed the flashes of his fighting spirit? He abhorred that he had other tasks, too, besides research. Who will testify at the final judgement that though many papers remained unwritten it was not because his fervour slackened, that was his recurring complaint. In his letters he spoke about his wish to grow old with dignity—*otium cum dignitate*—as the Romans put it, to finish his most important tasks.

In fact he worked harder than ever. Instead of taking his well deserved yearly holiday he wrote 478 biographies of physicians for an encyclopaedia—with fourteen hours' work daily.

In 1962 he wrote me the following: "*In February I shall retire and as a free man I allow myself at least two months' rest . . . And then I start my otium cum dignitate, as it becomes a retired teacher. You cannot imagine how happy I am!*"

But his great plans about the careless life of the pensioner who can work and study as he wishes could not be realized. At least he managed to write his memoirs, among thousands of other tasks. But he was forced to give his advice to us less frequently. In one of his last letters he wrote: "*I have reconciled myself to the idea of approaching decay. I'll try to devote the short time left for me to my wife. This, of course, will be at the expense of my 'Dalai lama' work.*"

I last saw him at the end of March 1971, before I went abroad on a research trip. I found him very tired and exhausted. I asked for his advice concerning my travel. He looked at me but did not see me: "*You are a grown up, independent man. It is you who knows your work best. What advice could I give you?*" I felt that was the moment when he finally released his one-time student.

*

Whatever anyone says I do not believe in the dignity of death. It is possible to grow old with dignity but to die not! Death is the negation of life, it deprives us from our real face, from our spirit.

Professor Bologa was laid out in the hall of the University House. Entering the room on that early November morning I felt a cold that bit in my bones. I cannot tell whether the cold came from the room or from myself. I shall never forgive myself that I saw the face of my dead master, death distorted his

features so much. The sight was so cruel and grievous that I had to close my eyes. Then I could see the kind figure of the Professor in the autumn of 1970 at the final session of the XXIIInd Congress. The September sun lit through the window of the Hall of the casino at Mamaia. The Professor as Chairman said his farewell words, and then addressed all participants in their mother-tongue. His face was glowing, his eyes radiating, he was rejuvenated by an inner fire. Here he was at the end of the congress, after so much worry and excitement. He could greet the international gathering of medical historians in his own country. He wrote the name of the young Rumanian medico-historian movement in the annals of the international society, he could crown his own life-work by handing the delegates the comprehensive work "The History of International Medical Science" edited by him and written together with his disciples.

I think then, for that afternoon, he was happy. He believed that he could say with his Latin ancestors that he had a worthy life and grew old with dignity. On that November morning my dead master lived in my memory with that scene, when standing before the bleak bier I said in myself the words of gratitude and parting: "*Ave atque vale!*"

DIE ROLLE DES STAATES BEI DER ENTWICKLUNG DER PHARMAZIE IN UNGARN*

von KÁROLY ZALAI und MARIANNA BÁNÓ

I.

Das Arzneimittel als biologisch aktiver Stoff birgt, neben seinem therapeutischen Wert, zahlreiche Gefahren in sich, durch die es sowohl dem einzelnen Menschen als auch der Gesamtheit, der Gesellschaft Schaden zufügen kann. Diese Gefahr ist bereits sehr früh von Arznei-Experten, in erster Linie von Ärzten und Apothekern, erkannt worden. Vermutlich war es die Schlussfolgerung dessen, dass die Herstellung von Arzneimitteln, deren Kontrolle, Dispensation, Anwendung usw., die personellen Erfordernisse in bezug auf den Umgang mit Arzneimitteln (Qualifizierung, Prüfungsvorschriften usw.), sachliche Kriterien (Einrichtung der Apotheken, Ausrüstung usw.) und nicht zuletzt die Frage der Verantwortung bei der Anwendung von Arzneimitteln, schon seit langer Zeit durch örtliche Verfügungen, später durch Landesrechtsnormen, durch Landesgesetze geregelt wurden. Als Ergebnis jener Erkenntnis und der Entwicklung wurden zunächst in einzelnen Städten, Fürstentümern, Provinzen, dann sich auf immer grössere Gebiete erstreckende Rechtsregelungen (Gesetze, Verordnungen) betreffs der fachlichen Betätigung mit Arzneimitteln geschaffen. Das Ziel der Schaffung von Rechtsregelungen und ihrer Inkraftsetzung besteht darin, die Interessen der Gesellschaft in den auf verschiedenen Stufen stehenden Gemeinschaften (Stadt, Fürstentum, Provinz, Staat) zu schützen, im Bereich der Arzneimittelversorgung die Gesichtspunkte des Gesundheitswesens maximal durchzusetzen.

Die Tätigkeit des Staates als Schöpfer von Rechtsnormen und ihre Durchsetzung bedeuten zugleich den praktischen Einfluss des Staats auf die Entwicklung der Pharmazie. Die Rechtsvorschriften des Gesundheitswesens und der Pharmazie sind für die auf pharmazeutischem Gebiet tätigen Fachleute (Ärzte, Apotheker usw.) verbindliche Normative. Die Rechtsregelungen sind verbindliche Vorschriften, die dem Staat zugleich Basis und Möglichkeit der Kontrolle gewährleisten.

*Das Manuskript war im Mai 1971 beendet worden, deshalb konnten sich die Verfasser mit den pharmazeutischen Beziehungen des neuen Gesundheitsgesetzes 1972 nicht mehr beschäftigen. (Red.)

II.

Die Vorfahren des ungarischen Volkes, Sippen und Stämme, kamen als Nomaden in der Zeit der Völkerwanderung, im Jahre 895, aus der heutigen Ukraine in das spärlich besiedelte Gebiet des Karpatenbeckens. Die landnehmenden Ungarn liessen sich hauptsächlich in den Landschaften an Donau und Theiss nieder. Laut Chroniken sind vom Zeitpunkt der Landnahme an ungefähr 100 Jahre bis zur Staatsgründung vergangen. Die Staatsgründung wurde durch die Schaffung des deutschrömischen Kaiserreichs an den Westgrenzen des Karpatenbeckens beschleunigt. Der ab 997 herrschende Fürst István führte sein Volk auf den Weg des historischen Fortschritts: er bat den Papst um die Krone, sie wurde ihm gewährt. Er nahm den christlichen Glauben an und liess sich zu Weihnachten des Jahres 1000 zum ungarischen König krönen.

Diesen Akt betrachtet man in der Geschichte zugleich als Gründung des ungarischen Staates. Die 38jährige Herrschaft Istváns I. gibt Zeugnis seiner hervorragenden Persönlichkeit, seiner Fähigkeiten als Staatsgründer und Organisator des Staates: er schuf Komitate und Bistümer, schuf Gesetze zur Einführung des Christentums, zum Schutz des Privatvermögens, zum gemeinsamen Bestreiten von Staats- und kirchlichen Lasten usw. Er schuf einen solchen, seiner Zeit entsprechenden Apparat der Staatsmacht und einen solchen Verwaltungsapparat, der auch heute noch, also nahezu 1000 Jahre danach, die Basis des staatlichen Lebens Ungarns bildet und die Existenz des ungarischen Staates gewährleistet.

III.

Über die Lage des Gesundheitswesens und innerhalb dessen des Arzneimittelwesens zur Zeit der Landnahme, der Staatsgründung und der folgenden zwei Jahrhunderte ist uns aus Mangel an schriftlichen Aufzeichnungen, an Chroniken nur wenig bekannt. Die Kultur des Gesundheitswesens der Altungarn war wahrscheinlich ähnlich der anderer Nomadenvölker gestaltet. Heilbehandlungen mit pflanzlichen Heilmitteln wurden von Zauberern und Priestern ausgeführt. Nach der Staatsgründung wurden nach der Einführung des Christentums die ersten Klöster gebaut, in denen es auch Krankenhäuser im heutigen Sinne gab, vermutlich mit Räumen für die Arzneiherstellung und deren Aufbewahrung. Das erste Kloster und Krankenhaus Ungarns wurde 1007 in Pécs-várád errichtet.

In den Städten begann sich relativ früh eine Anfangsform des Gesundheitswesens herauszubilden. In Bergbaustädten entstanden bereits im 12. und 13. Jahrhundert Krankenhäuser und Stadtapotheken. In einzelnen Städten, so in Buda, wurden bereits im 13. Jahrhundert Verfügungen über das öffentliche Gesundheitswesen herausgegeben. Der Budaer Code, den die Bürger von Buda nahezu 200 Jahre hindurch, von 1244 bis 1421 fortlaufend führten, ist zugleich das erste schriftliche Dokument, die erste Verordnung, die über Apotheken, über die Pharmazie verfügt.

Statuta Civitatis Budensis 1244—1421

§ 102 des Budaer Codes verfügt unter dem Stichwort „Über die Apotheker“ folgendes: „Den Apothekern ist es nicht gestattet, irgendwelchen Plunder, Kleidungsstücke oder andere Dinge zu verkaufen, die mit der Elle gemessen werden, jedoch auch so etwas nicht, was nach altem Brauch in die Apotheken gehört. Wer zuwider handelt, dem wird die gesamte verbotene Ware abgenommen, und er hat für alles vor Gericht schwer zu büßen. An Sonn- und Feiertagen darf bis zum Abendläuten trotz geöffneter Geschäfte nichts verkauft werden, ausser gewünschte Arzneimittel für den körperlichen Bedarf von Kranken, die zu jeder Zeit, Tag und Nacht, herausgeben werden müssen“.

Hauptziel des Gesetzes war es, eine Regelung für die Warensorten zu treffen, die in den Apotheken bewahrt und verkauft werden durften, um so den Charakter eines Gemischtwarenhandels der Apotheken aufzuheben. Es schrieb die Öffnungszeiten an Feiertagen vor und verfügte über die Herausgabe der Arzneien, die dadurch in allen Apotheken einheitlich erfolgen sollte.

Im Budaer Gesetzbuch ist auch die Rede von Überprüfungen in Apotheken. Diese Überprüfungen wurden durch Stadtinspektoren, also von Laien, durchgeführt.

Ordo polittiae — Anno 1552

Königliche Verordnungen über Apotheken gab es in ältesten Zeiten nicht. Es waren die Räte der Städte, die bestrebt waren, wie es auch am Beispiel des Budaer Gesetzbuches erkennbar wird, die im Bereich des Gesundheitswesens auftauchenden Fragen zu lösen. Eine zentrale Leitung können wir auf diesem Gebiet bis Mitte des 16. Jahrhunderts nicht antreffen.

Die Schlacht von Mohács im Jahre 1526 bedeutete das Ende des selbständigen ungarischen Staates. Das Land zerbrach zunächst in zwei, ab 1541 dann in drei Teile. Der nordwestliche Teil des Landes, das sogenannte Königliche Ungarn, wurde zu einem Teil des Habsburger Reiches, Siebenbürgen und die Gegend jenseits der Theiss bildeten das Fürstentum von Siebenbürgen, und über das Gebiet zwischen beiden Teilen herrschten die Türken. Für das Leben des Königlichen Ungarn war die völlige politische Abhängigkeit von Österreich charakteristisch, und so ist es verständlich, dass hier die gleichen Verordnungen des Gesundheitswesens über Pharmazie beziehungsweise auch über die Apotheker gültig waren, die von den Habsburger Herrschern für die Kronländer herausgegeben wurden. Diese Verordnungen waren jedoch nur grundsätzlich vorhanden, denn zu ihrer Realisierung konnte es wegen der speziellen Lage des Landes — hervorgerufen durch die Dreigeteiltheit des Landes — selbst auf dem Gebiet des Königlichen Ungarn kaum kommen.

1552 erliess Ferdinand I. den *Ordo polittiae*, eine im Rahmen der Gesundheitspolizei veröffentlichte Verordnung des allgemeinen Gesundheitswesens. Der Titel des Kapitels über die Apotheker lautet: „Von den Ärzten und ihrer Belohnung-Apotheker.“ In einem Abschnitt aus diesem Kapitel heisst es:

„Dann verfügen und wollen wir, dass die Apotheken von fachkundigen Personen im Auftrag der obersten Behörden regelmässig, jedoch wenigstens einmal pro Jahr, überprüft werden. Jeder alte, unbrauchbare Stoff, alle alten Spezies müssen entfernt werden, und es muss dafür gesorgt werden, dass die Apotheken mit guten, frischen und brauchbaren Stoffen angefüllt werden, des weiteren muss darauf geachtet werden, dass die Preise für die Rezepte nicht zu hoch werden und niemand durch die Bezahlung der Arzneien überbürdet wird.“

Der vorwärtsweisende Charakter des Ordo politiae gegenüber dem Budaer Gesetzbuch kann wie folgt zusammengefasst werden:

Es stellt die erste Verordnung des Gesundheitswesens dar, deren Gültigkeit sich nicht nur auf einzelne Städte erstreckt, sondern sich durch zentrale Anleitung bemüht, die Probleme des öffentlichen Gesundheitswesens zu lösen.

Die Überprüfung der Apotheken wird bereits von Fachleuten durchgeführt.

Als erste Verordnung wirft er auch die Frage der Preise von Arzneimitteln auf. Diesbezüglich schreibt er jedoch nichts Konkretes vor.

Politia sanitaria et medicinale — Anno 1576

Im Jahre 1576 befasst sich auch Kaiser Maximilian mit der Frage der Kontrolle von Apotheken. Anhand der strengen Verordnung spiegelt sich der damalige Zustand der Apotheken wider.

„... *Doctoribus autem mentionatae Facultatis jux Apothecas ad lubitum visitandi concessum* ...“

„... *Die Ärzte der medizinischen Fakultät von Wien haben jederzeit das Recht, die Wiener Apotheken zu überprüfen und sie gegebenenfalls zu schliessen.*“

Lex sanitaria Ferdinandina — Anno 1644

Die Lex sanitaria Ferdinandina, die im Jahre 1644 von Ferdinand III. erlassen wurde, befasst sich, im Gegensatz zum Ordo politiae, nicht mehr nur allgemein, sondern in Einzelheiten gehend, mit unzähligen Fragen der Apotheker. Im Paragraph 36 der Verordnung wird die Funktion der Apotheken geregelt. Diese Verordnung ist auch im Corpus Juris Hung. Band I. Seite 537 (Budaer Ausgabe von 1822) enthalten, woraus ersichtlich wird, dass sie auch für Ungarn herausgegeben worden ist.

„*Diese Verordnungen sind, obwohl speziell für Wiener Apotheker herausgegeben, trotzdem überall, so auch in Ungarn von nun an zu berücksichtigen, da durch das Fehlen einer vaterländischen Universität alle Apotheker, von Wien kommend, aus dieser Quelle getrunken haben.*“

Die Bedeutung der Lex sanitaria Ferdinandina kann wie folgt zusammengefasst werden:

Als erste, sich mit solchen Apothekern befassende Verordnung erstreckt sie sich nicht nur allgemein, sondern auch in Einzelheiten gehend mit dem Apothekerwesen.

Für die Ausbildung der Apotheker bringt sie etwas völlig Neues: das Apothekerdiplom ist an die Prüfung an einer Hochschule gebunden. Die Bedeutung dessen besteht darin, dass der Staat von diesem Zeitpunkt an grundsätzlich für die Tätigkeit in einer Apotheke, als Apotheker, eine Hochschulausbildung verlangte. Da es jedoch in Ungarn keine Universität gab, blieb dies nur eine theoretische Vorstellung, die erst nach der Einführung einer medizinischen Fakultät an der Universität von Nagyszombat verwirklicht werden konnte.

Die Trennung des Arzt- und Apothekerberufs legte das Fundament für die Pharmazie als selbständigem Wissenschaftszweig und Beruf.

Sie bringt zahlreiche fortschrittliche Verfügungen, die eine einheitliche gute Qualität der Arzneimittel gewährleisten.

Bei der Festlegung, der Taxierung der Arzneimittelpreise, enthält sie gegenüber den bisherigen allgemeinen Bestimmungen (*Ordo politiae*) ebenfalls Neues: die Preise müssen auf dem Rezept angeführt werden, sind sie zu hoch, hat der Patient das Recht, beim Dekan der medizinischen Fakultät Einspruch zu erheben. Ausserdem fordert es die Aufstellung einer neuen, modernen, sich auf alles erstreckenden Taxe.

Zum Interessenschutz der öffentlichen Apotheken beziehungsweise der Apotheker verbietet die Verordnung den Verkauf von Arzneimitteln ausserhalb der Apotheken.

Generale Normativum Sanitatis — Anno 1770, 1773

Im 18. Jahrhundert ist man in ganz Europa bestrebt, den stolzen Ausspruch des französischen Monarchen Louis XIV. „L'état c'est moi“ zu verwirklichen. Die Herrscher sind um unbeschränkte Alleinherrschaft bemüht, überall nimmt die Staatsgewalt die gesamte Tätigkeit des öffentlichen Lebens in ihre Hände. Der aufgeklärte Absolutismus der Zeit erkannte richtig, dass die Vernichtung von Menschenleben infolge von Epidemien, die Verbreitung von Aberglauben, das Elend der Bevölkerung und im allgemeinen die bis dahin herrschenden ungesunden Lebensverhältnisse des Volkes zum Sinken der Staatsmacht und zur Schwächung der Sicherheit führen. So erscheinen die Fragen des öffentlichen Gesundheitswesens und des allgemeinen Unterrichtswesens als wichtige Probleme des Staates, deren Lösung zu einer der wichtigsten Aufgaben des Staates wird. Dieses spiegelt sich auch in den Verordnungen über das öffentliche Gesundheitswesen von Maria Theresia und Joseph II. wider, die nach der Vertreibung der Türken und als Folge dessen neben der österreichischen Kaiserkrone bereits die gesamte ungarische Krone in ihren Besitz nahmen.

Die Bedeutung des von Maria Theresia erlassenen *Generale Normativum Sanitatis 1770, 1773* spiegelt sich in folgenden Punkten wider:

Es ist das erste Gesetz über das Gesundheitswesen in Ungarn, dass — gegenüber dem *Ordo politiae* und der *Lex sanitaria Ferdinandina* — nicht nur theoretischen, sondern auch bedeutenden praktischen Wert besitzt, da es in Ungarn einheitlich und allgemein, in seinen sämtlichen Einzelheiten realisiert

wurde. Bis zum Jahre 1848 bildete es das Fundament der allgemeinen Verwaltung des Gesundheitswesens.

Als erste Verordnung wirft das Generale Normativum Sanitatis die Fragen des öffentlichen Gesundheitswesens, die allgemeine Betreuung von Kranken, die Bekämpfung von Epidemien als wichtige staatliche Aufgabe und Verwaltungsproblem auf.

Durch die systematische und das ganze Land umfassende Organisation von Komitats-Ärztstellen wurde ein, das Gesundheitswesen umfassender Apparat ausgebaut, der den Kampf teils zur Verwirklichung der notwendigen Reformen im Gesundheitswesen im Inneren des Landes, teils zur Bekämpfung der aus dem Ausland kommenden Epidemien erfolgreich aufnehmen konnte. Zu den Aufgaben der Komitatsärzte gehörte unter anderem auch die Kontrolle der Apotheken, mit deren Regelmässigkeit von diesem Zeitpunkt an gerechnet werden kann. Der Beruf des Arztes und des Apothekers wird erneut kategorisch getrennt.

Kapitel III des ersten Teils, das sich mit den Apothekern befasst, schreibt die Prüfungspflicht für Apotheker an einer Universität vor. In Ungarn kann praktisch von diesem Zeitpunkt an von Apothekern mit Universitätsabschluss gesprochen werden, da gleichzeitig mit dem Erscheinen des Gesetzes im Jahre 1770 die Apothekerausbildung an der medizinischen Fakultät der Universität von Nagyszombat ihren Anfang nahm.

Als obligatorisch wird das im Interesse einer einheitlichen und guten Arbeit gültige Wiener Dispensatorium und die Taxe vorgeschrieben, beziehungsweise ab 1774 der Gebrauch der Pharmacopoea Austriaca Provincialis.

Vorgeschrieben werden die Qualitätsanforderungen an Arzneimittel, verfügt wird über deren Aufbewahrung, über die Sauberkeit der Gefässe und wie im Falle fehlender Arzneimittel zu verfahren ist.

Die Verordnung befasst sich mit dem erforderlichen Verfahren im Falle stark wirkender Arzneimittel und mit den Bedingungen von deren Ausgabe. Sie schreibt die Verwendung eines „Giftbuchs“ vor, in dem die notwendigen Daten angeführt werden sollen.

Materialisten und Unguentaristen usw. wird der Handel mit Arzneien untersagt, Arzneimittel dürfen nur in Apotheken gehandelt werden.

Am Schluss des III. Kapitels des Gesetzes wird der Text des Apothekereides mitgeteilt. Er fasst noch einmal die an die Apotheker gestellten Anforderungen betreffs guter Arbeit und ethischen Verhaltens zusammen.

Das Generale Normativum Sanitatis regelte die Lage des Gesundheitswesens und innerhalb dessen der Pharmazie auf breiter Basis. Hier ist jene Feststellung zutreffend, dass in den vorausgegangenen Jahrhunderten zusammen nicht soviel im Interesse des öffentlichen Gesundheitswesens und der Pharmazie Ungarns getan worden ist wie allein im 18. Jahrhundert.

Gesetz Nr. XIV. des Jahres 1876 über die Regelung des öffentlichen Gesundheitswesens

Das Gesetz Nr. XIV. vom Jahre 1876 kam nach dem ruhmreichen ungarischen Freiheitskampf, nach der Niederschlagung des Kampfes gegen die Unterdrückung durch die Österreicher zustande. Durch den Ausgleich, der 1867 zwischen dem Haus Habsburg und führenden ungarischen Politikern geschlossen wurde, entstand in Ungarn eine verhältnismässig ruhige Atmosphäre, so dass auch die aktuellen Fragen des Gesundheitswesens geregelt werden konnten.

Kapitel 16 des Gesetzes vom Jahre 1876 befasst sich mit dem „Apothekerwesen“. Er stellt fest, dass die Pharmazie als Einrichtung des öffentlichen Gesundheitswesens unter der Aufsicht des Staates steht. Diese Aufsicht erstreckt der Staat auf folgende Dinge: auf die wissenschaftliche Ausbildung des pharmazeutischen Personals; auf die Einhaltung der staatlich festgelegten Preisregelungen und auf die Verwaltung der Apotheken; auf die Einrichtung und Ausrüstung der erforderlichen Räumlichkeiten; auf die richtige Führung der in den pharmazeutischen Richtlinien festgelegten Bücher.

Die Apotheken sind durch pharmazeutische Fachleute, mit staatlicher Genehmigung errichtete Einrichtungen des öffentlichen Gesundheitswesens und gehören als solche nicht zu den gewerblichen Geschäften.

Das Gesetz Nr. XIV. legt als erstes Stellung und Begriff der Pharmazie fest. Im Interesse der Bedeutung des Apothekerwesens und der Gewährleistung einer einheitlichen Apothekenführung verfügt es die staatliche Aufsicht. Es unterstreicht die Zugehörigkeit der Apothekertätigkeit zum öffentlichen Gesundheitswesen: die Apotheken sind nicht „in die üblichen gewerblichen Geschäfte einzureihen.“

Der zweite Hauptteil befasst sich mit den Behörden, die die Aufsicht über die Apotheken ausüben. Diese Aufgabe falle den Organen ersten und zweiten Grades der öffentlichen Gesundheitsverwaltung sowie den medizinischen Fachorganen zu.

Die Apotheker haben die bestehenden Gesetze und Regelungen genau einzuhalten. Der Eigentümer und Verwalter der Apotheken sind für die gute Qualität der Arzneien und ihren ordnungsgemässen Verkauf bei Strafe verantwortlich. Die über eine Ausbildung verfügenden Angestellten sind für ihre Tätigkeit in erster Linie selbst verantwortlich.

Die Klarstellung der Frage der Verantwortlichkeit stellt einen sehr bedeutenden Schritt nach vorn dar.

Für den Verkauf von Arzneien sind ohne Ausnahme die über ein Diplom verfügenden Apothekenbesitzer oder deren beauftragte Verwalter mit Hochschulausbildung, gleichfalls für die Haltung von Handapotheken beauftragte Ärzte und in bezug auf Tierarzneien Veterinärmediziner berechtigt.

Um Schäden im öffentlichen Gesundheitswesen zu vermeiden und eine einheitliche gute Qualität zu erreichen, ist eine der wichtigsten Bedingungen: die Anfertigung von Arzneimitteln und ihr Verkauf darf nur in Apotheken vor sich gehen.

Eine Apotheke kann nur derjenige führen, der im Besitz eines im Landesgebiet gültigen Titels „Doctor Pharmaciae“ oder eines Diploms als „Magister Pharmaciae“ ist.

Das Gesetz beinhaltet ebenfalls Fragen realrechtlicher und personenrechtlicher Apotheken, deren Verkäuflichkeit, Vererbbarkeit usw. Es besagt: Das Realapothekenrecht kann künftig nicht weiterverliehen werden. Es regelt die Errichtung neuer Apotheken. Hierfür ist eine Genehmigung des Innenministeriums notwendig. Die Erlaubnis wird zu jeder Zeit durch die spezielle Lage des jeweiligen Gebiets und die auf die neue Apotheke entfallende Bevölkerungszahl bestimmt.

Apothekenfilialen und Handapotheken bedürfen zu ihrer Errichtung der Genehmigung des Innenministers.

Die Arzneimittelpreise werden anhand der dem ungarischen Arzneibuch beigefügten Preisregeln periodisch durch den Innenminister geregelt.

Das im Jahre 1871 herausgegebene erste ungarische Arzneibuch trat am 15. März 1872 in Kraft. Gleichzeitig wurde auch die neue ungarische Preisnorm festgelegt, die unter Berücksichtigung der ungarischen Verhältnisse angefertigt wurde und für jeden Apotheker verbindlich war.

Die Verbindlichkeit des ungarischen Arzneibuchs und der Preisnorm waren ein bedeutender Schritt zu einer qualitativen, einheitlichen Arbeit und der Entstehung einheitlicher Preisgesetze.

Gesetz Nr. XXX. vom Jahre 1948 über die Pharmazie und die Gesetzesverordnung Nr. 25 vom Jahre 1950

Das Gesetz Nr. XXX. vom Jahre 1948 über die Pharmazie und die ergänzende Gesetzesverordnung Nr. 25 vom Jahre 1950 besagen: Die Übernahme der öffentlichen Apotheken in staatlichen Besitz spiegelt jene tiefgreifenden, revolutionären Veränderungen wieder, die nach dem zweiten Weltkrieg qualitativ das gesamte gesellschaftliche und wirtschaftliche System Ungarns und innerhalb dessen die Pharmazie umgewandelt haben.

Vor dem zweiten Weltkrieg hat sich das Apothekenwesen Ungarns, auf Privatinitiativen beruhend, in einem staatlichen Konzessionssystem entwickelt. Der Staat regelte anhand des Arzneibuchs, der Taxe und anderer Verfügungen die Tätigkeit der im Privatbesitz befindlichen Apotheken. Die Erhöhung des wissenschaftlichen Charakters, des Niveaus und die Durchführung damit zusammenhängender bestimmter praktischer Massnahmen hingen von der individuellen Opferbereitschaft und dem Bewusstsein der Berufung des Apothekenbesitzers ab. Durch die Zunahme der Apotheken geriet die wirtschaftliche, materielle Interessiertheit in den Vordergrund, und der Merkantilgeist wurde stärker.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurde in Ungarn die staatliche Arzneimittelversorgung verwirklicht. Das bedeutete soviel, dass jede mit Arzneimitteln verbundene Tätigkeit zu einer Aufgabe des Staates wurde, vor allem: die Her-

stellung von Arzneimitteln; ihr Vertrieb; die Leitung der sich mit Arzneimitteln befassenden Institutionen; die Kontrolle; die Schaffung von notwendigen technischen, wissenschaftlichen und materiellen Bedingungen zum Erreichen einer guten Qualität der Arzneien; die Gewährleistung der Einheit von Wissenschaft und Praxis usw.

Die Oberaufsicht über die Pharmazie obliegt dem 1950 geschaffenen Ministerium für Gesundheitswesen beziehungsweise dessen Hauptabteilung Nr. 8: der Pharmazeutischen Hauptabteilung. Der Leiter dieser Abteilung ist Apotheker. Apothekenzentralen der Komitate beziehungsweise der Hauptstadt, die der Abteilung Gesundheitswesen des betreffenden Komitatsrats oder des hauptstädtischen Rats unterstehen, haben die Leitung über das einheitliche Wirken der zu einem Verwaltungsbereich gehörenden öffentlichen Apotheken. In den Abteilungen für Gesundheitswesen ist ein leitender Oberapotheker der Hauptstadt oder des Komitats tätig, zu dessen Aufgabenbereich die Planung der Arzneimittelversorgung des Gebiets, die Aufsicht und die Kontrolle der Apothekenzentrale gehören. Die Apothekenzentralen sind Einrichtungen des Gesundheitswesens, die die Arbeit der ihnen zugeteilten öffentlichen Apotheken anleiten.

Das Gesetz Nr. XXX. vom Jahre 1948 „über die Pharmazie“ wurde ergänzt durch die Gesetzesverordnung Nr. 25 vom Jahre 1950, deren Titel hiess: „Die Übernahme der öffentlichen Apotheken in staatliches Eigentum.“

Die wichtigsten Festlegungen des Gesetzes und der Gesetzesverordnung sind:

Die Apotheken sind Einrichtungen des öffentlichen Gesundheitswesens und unterstehen als solche dem Minister für Gesundheitswesen: als solche gehören sie nicht zu gewerblichen und Handelsgeschäften.

Übereinstimmend mit dem Gesetz Nr. XIV. vom Jahre 1876 unterstreicht es den Charakter der Apotheken als Einrichtungen des öffentlichen Gesundheitswesens, der erweitert wird durch die Ernennung eines Oberaufsichtsorgans sowie durch den Zusatz, dass die Apotheken weder „zu gewerblichen Geschäften“ gehören, noch „zu Handelsschaften“.

Arzneimittel unmittelbar an Verbraucher sowie an Krankenhäuser und andere Gesundheitseinrichtungen dürfen ausschliesslich nur von Apotheken ausgegeben werden.

Als erstes Gesetz legt es den Begriff des Arzneimittels fest: als Arznei sind Arzneimittelpräparate zu betrachten sowie in der Humanmedizin verwandte Präparate für die Schutzimpfung und die Diagnostik.

In einer Verordnung des Ministers für Gesundheitswesen werden jene Arzneimittel festgelegt sowie Verbandsstoffe und andere für die Heilung bestimmte Mittel, in deren Besitz jede öffentliche Apotheke sein muss. Die Verordnung setzt massgebliche Bedingungen hinsichtlich der Qualität, Herstellung und Aufbewahrung dieser Mittel fest.

Des weiteren enthält die ministerielle Verordnung Vorschriften für die Einrichtung, Ausrüstung und Räume der Apotheken sowie für Tages-, Nacht-, Sonn- und Feiertagsdienst.

Ein Sonderkapitel des Gesetzes befasst sich „mit den öffentlichen Apotheken“. An die Stelle dieser Paragraphen trat die Gesetzesverordnung Nr. 25 vom Jahre 1950, die besagte: „Die in Privatbesitz befindlichen öffentlichen Apotheken werden in staatliches Eigentum überführt.“ Eine Sonderanweisung des Ministers für Gesundheitswesen enthält Bestimmungen für die Eröffnung öffentlicher Apotheken sowie ihrer Verlegung und Schliessung. Für die Eröffnung einer Apotheke wird vorgeschrieben, dass auf die neue Apotheke mindestens 6 000 Personen entfallen müssen. Zur Schliessung einer Apotheke ist eine vorherige behördliche Genehmigung notwendig.

Das Gesetz beinhaltet des weiteren Bestimmungen über institutionelle Krankenhaus- und Handapotheken. Krankenhaus-Apotheken können in solchen Gesundheitsinstitutionen eingerichtet werden, die über mindestens 450 Betten für bettlägrige Kranke verfügen. Über Handapotheken heisst es: In jeder Gemeinde, die über einen eigenen Arzt verfügt und in der es keine öffentliche Apotheke gibt, muss eine Handapotheke eingerichtet werden. In der Handapotheke müssen die durch den Minister für Gesundheitswesen festgesetzten Arzneimittel, Sera und Verbandsmittel enthalten sein.

Über die Aufsicht über die Apotheken heisst es in dem Gesetz Nr. XXX des Jahres 1948: Die behördliche Kontrolle über die Apotheken, vom fachlichen Gesichtspunkt aus gesehen, obliegt dem Landesinstitut des Öffentlichen Gesundheitswesens sowie den Inspektoren der Komitate, die zugleich Apotheker sind. Die Verwaltungsaufsicht über die Apotheken haben die im Rahmen des Exekutiv Ausschusses des jeweiligen Rates tätigen Abteilungen für Gesundheitswesen beziehungsweise die Sektionen für Gesundheitswesen. Die oberste Aufsicht über die Apotheken obliegt dem Minister für Gesundheitswesen.

IV.

Auf der Grundlage der behandelten Rechtsvorschriften kann zusammenfassend festgestellt werden, dass die Rolle des Staates bei der Entwicklung des Gesundheitswesens und innerhalb dessen bei der Entwicklung der Pharmazie in Ungarn bereits im 13. Jahrhundert ihren Beginn hatte und im Laufe der Zeit immer grössere Bedeutung erhielt und sich auf immer grössere Gebiete ausbreitete. In Ungarn ist die Arzneimittelversorgung eine durch Rechtsvorschriften im Gesundheitswesen gelenkte staatliche Aufgabe.

Durch das Inkrafttreten der ersten Gesetze im Bereich des Gesundheitswesens wurde im Kreise der noch am Anfang der Entwicklung stehenden Bevölkerung ermöglicht, Aberglauben, Quacksalberei und Missbrauch von Arzneien zu unterbinden. Durch die weiteren Gesetze konnte die Organisation von Einrichtungen des Gesundheitswesens ausgebaut und parallel dazu die Kultur des Gesundheitswesens entwickelt werden. Die gleichzeitige stürmische Entfaltung der Naturwissenschaften bedeutete einen entscheidenden Schritt in der Entwicklung der Medizin und der Pharmazie.

Wir haben die sieben fundamentalen Gesetze des Gesundheitswesens bzw.

der Pharmazie ausgewählt, die ca. 800 Jahre lang Einfluss auf die Entwicklung der ungarischen Pharmazie hatten und deren Rolle durch die Einwirkung des Staates am bedeutendsten ist. Natürlich wurden ausserdem noch zahlreiche Rechtsvorschriften erlassen, die jedoch nur geringere Bedeutung hatten und Einzelheiten festlegten. Sie waren in unserer Publikation nicht vorgesehen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Zalai, K.: Gyógyszerügyi szervezés. Budapest, 1965.
2. Linzbauer, F.: Codex Sanit. Med. Hungariae, Bd. I, II, III. Buda, 1852—1856.
3. Baradlai, J.—Bársony, E.: A magyarországi gyógyszerészet története. Bp. 1930.
4. Réthelyi, J.: A gyógyszerészet jogszabályainak kompendiuma. Bp. 1932.
5. Demkó, K.: A magyar orvosi rend története. Bp. 1894.
6. Gortvay, Gy.: Az újabbbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, Bd. I. Bp. 1953.
7. Schédy, S.: A magyar gyógyszerészetre vonatkozó törvények és szabályok gyűjteménye. Bp. 1887.
8. Chyzer, K.: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, Bd. I: 1854—1894. Bp. 1900.
9. Egészségügyi jogszabálygyűjtemény. Bp. 1954.

Összefoglalás

A Budai Törvénykönyv (Statuta Civitatis Budensis 1244—1421) az első olyan írásbeli okmányunk, amely a gyógyszerházakról intézkedik. 1552-ben I. Ferdinánd bocsátja ki az Ordo politicae-t, amely egészségrendőri keretben megjelent közegészségügyi rendelet. Az 1576-ban kiadott Politia sanitaria et medicinale a gyógyszerházak ellenőrzésének kérdésével foglalkozik. A Lex sanitaria Ferdinandina Anno 1644 részletekbe menően foglalkozik a gyógyszerészettel. A Generale Normativum Sanitatis Anno 1770., 1773. az első olyan egészségügyi jogszabály Magyarországon, amely minden részletében meg is valósult; egészségügyi közigazgatásunk alapját képezte 1848-ig. A kiegyezés utáni évek közegészségügyének aktuális kérdéseit az 1876. XIV. törvénycikk rendezte. Az 1948. XXX. törvény a gyógyszerészetről és az 1950. évi 25. sz. törvényerejű rendelet azokat a változásokat tükrözi, melyek a felszabadulás után hazánk gyógyszerészetét is megváltoztatták.

THE MEDIAEVAL AND LATER HUNGARIAN UNIVERSITIES WITH SPECIAL REGARD TO THE SIGNIFICANCE OF THE MEDICAL FACULTY OF BUDAPEST IN THE HISTORY OF SCIENCE

by G. REGÖLY-MÉREI

The Budapest University of Medicine is the historical descendant of the former Medical Faculty of the Budapest University. In 1969 we celebrate the two-hundredth anniversary of the establishment of the Medical Faculty. All such celebrations mean at the same time going back into the past, examining what influence our University and its predecessor the Medical Faculty have exerted on the development of science in the interest of the entire humanity. It is this contribution that determines the significance of a nation in the history of science. To be able to duly evaluate the cultural aspirations of Hungary in the past we have to look back into ancient times. Only this way we can obtain a satisfactory picture and disclose the real cause of the apparently late establishment of the first medical faculty, which is in reality the historical resumption of our ancient mediaeval universities.

A medico-historical commemoration can be compiled from different points of view. We are going to use the events of the history of our university only as a framework and we shall lay the emphasis on the discussion of the essential results attained, and on the medical attitude that has taken root on the Medical Faculty. According to the customary principle we shall observe the medico-historical perspective and regard the beginning of the first world-war as a border-line, which we are going to cross only exceptionally if necessary to the unity of characterization of the personalities in question.

THE MEDIAEVAL HUNGARIAN UNIVERSITIES

It is not easy to reconstruct the history of the Hungarian academies and universities of the Middle Ages. The stormy events of war have swept away the records of the past. On August 29, 1526 the Hungarian army suffered a crushing defeat from the preponderant Turkish forces on the battlefield of Mohács. This disaster was followed by the 150-year Turkish occupation of Hungary, during which the country was torn into 3 parts. In this period the greatest part of the archives was destroyed. Centuries later however numerous records could be collected and saved for posterity.

According to the research work of *F. Toldy* a "studium particulare" or

academy, in which medicine was taught, existed in Esztergom since the XI. century. In the bull of *Pope Boniface IX.* (1399) dealing with the students of that place we certainly find some data, and even the name of the instructing master is mentioned: "Johannes Marci, canonicus ecclesiae Strigoniensis et archidiaconus Borsensis . . . antiquior pro tempore et dicto Collegio in theologiae, medicinae vel artibus Magister" (*Linzbauer*).

In one of the bulls of *Pope Innocent IV.* issued in 1246 reference had been made to French, Italian, and Hungarian universities. Obviously the Academy of Veszprém can be meant here, which had developed from the local chapter school presumably during the reign of *King Béla III.* (1148-1196). As a result of inland strifes the greatest part of the town Veszprém was destroyed in 1275, the damage amounted to 50,000 silver giras, in which the library of the Academy had a share of 3,000 silver giras. This must be regarded as a considerable sum, because the expenses paid by *Vid of Guthkeled* in 1263 for having the Bible copied came to 70 silver giras, a sum equal to the price of two villages. The *studium generale* of Veszprém, where civil law, theology and the "seven free arts" (Latin, rhetoric, philosophy, mathematics, music, geometry and astronomy) were taught was established in the early period of the Hungarian Kingdom. According to the deed of endowment granted in 1276 by *László IV.*, king of Hungary, teaching in the Academy (*studium generale*) of Veszprém was based on the educational principles of Paris. The donations-charter contains namely the following: "Liberalium artium studia per quae mandata maxime divina manifestius declarantur, prout Parisius in Francia, doctrine praeeminentia docentium . . .". *László IV.* king of Hungary, ally of *Rudolph of Habsburg*, by aiding with his army, contributed to the victory won at Marchfeld (1278) over *Ottokar*, king of Bohemia. As the Academy of Veszprém was modelled on the system of the University of Paris, it can also be laid down that the former *studium particulare* of Veszprém preserved its ecclesiastic character even in the period when it was a *studium generale*. We do not know whether medicine had been taught there, neither are we acquainted with the time of its cessation.

Lajos I—Louis the Great—king of Hungary founded a university in Pécs (Quinque-Ecclesia), the establishment and the privileges of which were assented to by *Pope Urban V* in a bull dated from Viterbo Sept. 1, 1367. He refused however to give assent to the establishment of theological faculty, just as such faculties were originally not allowed to work in Cracow and Vienna either. In the papal bull confirming the University of Pécs as well as in the similar charters of the Universities of Cracow (Avignon Sept. 1, 1364) and Vienna (Avignon June 18, 1365) we often find literal congruencies. According to the bull confirming the University of Pécs: "... et quod legentes et studentes ibidem omnibus privilegiis, libertatibus et immunitatibus ... gaudeant ...", and further on "quod magistris et doctoribus, qui in huiusmodi legent studio, per regem Ungariae pro tempore existentem in competentibus stipendiis provideatur". The ancient sources concerning the University of Pécs were destroyed during the Turkish wars. For want of definite data we do not know, whether medicine had been taught at the university. The names of some of its teachers

are known however. We learn from the letter of *Pope Gregory XI.* that *Galvano di Bologna* had been lecturing in Pécs till 1374 ("in ipso Paduano et Quinqueecclesiensi studius legit laudabiliter et ordinare decretis", 3. Augustus 1374). The teachers of the University of Pécs had obtained high salaries, in one of his letters *Gregory XI.* makes allusion to *Galvano di Bologna* having a yearly salary of 600 golden florins and in addition the episcopal tithe of the village Ürög.

It is still under discussion how long the university of Pécs had existed, as it is known to us that the Hungarian king *Corvin Mátyás* (Matthias Corvinus) had turned to *Pope Paul II.* with the plan of establishing another university. The answer of the pope runs as follows: "In regno Ungariae, licet amplo et fertili non viget aliquod studium generale", from which several historians, among them also *Békefi* conclude that in the middle of the XV. century no university had existed in Hungary, while in the opinion of others the university of Pécs existed much longer, and the words "non viget" refer only to the fact that some faculties were not established, so for instance the theological faculty. After the University of Nagyszombat had been removed to Buda, *Queen Maria Theresia* issued the *Diploma Inaugurale* (March 25, 1780) in which the ancient Hungarian universities are also mentioned. About the University of Pécs we can read the following: "*Quin iam circa Annum Millesimum tercentesimum sexagesimum a Ludovico Primo Rege Hungariae cuiusmodo studium generale Quinque-Ecclesiis fuerit constitutum quod ad cladem usque Mohacsianam, Annum videlicet Millesimum quingentesimum vigesimum sextum, floruisse perhibetur...*". While this charter thus connects the cessation of the university with the time of the defeat of Mohács, according to *Istvánffy* it was still in the days of its glory in 1543, though the number of students referred to by him as 2000 at full strength must be regarded as an overstatement. *Linzbauer* relying on one of the charters of his collection is by all means of the opinion that the "Schola maior" of Pécs was still working in 1547. The Turkish traveller *Evlia Tshalebi* still saw in 1660 the ancient university-building in the town Pécs occupied then by the Turks and expresses his appreciation about its spacious dimensions. According to him the building was standing in the inner fortress close by the cathedral and was used for the purpose of a Moslem monastery and school (medresse) respectively.

Sigismund Emperor of the Holy Roman Empire and King of Hungary had established a university in Buda. According to the *Diploma Inaugurale*: "*Sigundo Imperatore, et Rege Hungariae feliciter regnante, aliud studium generale Budae constitutum est...*".

About the university named "*Sigmundea*" we have fuller data. *Ulrich Reichenenthal* acquaints us namely with the fact that in the Council of Constance condemning *Huss* the University of Buda was represented by *Simon Clostein* a professor of medicine ("Von den hohen Schul zu Sundens in Ungern gelegen, *Simon Clostein* meyster in der Arzney") *Schrott* (1576) writes as follows: "*Sundensis terris esset postrema scholarum, si tua non ferret, perfide Turca, iuga*". The arms of the university can also be found in his book. However, the university that stopped functioning, when the Turkish occupation began, must have been

the University of *Corvin Mátyás* (Matthias Corvinus) in Buda, and not the "Sigmundea". For a slip of pen is to be taken the name of the town "Sundens", which must obviously be the mis-spelt form of the univ. *Budensis*. There is no doubt, however, that a university did exist in Hungary in 1458, because its students were free from paying tithes and customs duties ("*et alia per Regnum Lycea est Decretum Ordinum Regni Hungariae Michaelae Szilagyio de Horogszegh Gubernatore, tempore Electionis Regis Matthias Corvini anno Millesimo quadragesimo quinquagesimo octavo editum, cuius Articulo Decimo Scholares immune adinstar Sacerdotum et Nobilium, pronunciabantur*"). That the students' position was entirely identical in this respect with that of the nobility and clergy proves also that the universities were held in high esteem in Hungary.

The answer sent to the letter of *Corvin Mátyás* (Matthias Corvinus), the great king of the Hungarian Renaissance, was the authorizing bull of *Pope Paul II.* issued in 1465. Thus it came on the establishment of the *Academia Istropolitana* in Pozsony (now Bratislava in Czechoslovakia): "*Ac Cancellario eiusdem studii pro tempore personas ydoneas et bene meritas ad singulos gradus ad quos provehi meruerint, promovendi, gradusque illos illorumque insignia exhibendi ac alia ad officum Cancellarii spectantia adinstar Cancellarii studii Bononiensis*". In the same year the *Academia Istropolitana* started its activity. The organization of the university, which did not follow the system of that of Bologna, is connected with the name of the outstanding Hungarian humanist *János Vitéz*, archbishop of Esztergom. Medicine was also taught here, even the name of its teacher is mentioned by *János Vitéz* in a letter of July 18, 1476: "*Magister Petrus doctor Artium et Medicinae*". This again throws light upon the custom of mediaeval and modern times, according to which future doctors go through the course of the "seven free arts" before beginning their studies in medicine. At this university was teaching also *Regiomontanus* from Germany (*Johann Müller von Königsberg*). Staying in Esztergom as the guest of *János Vitéz* he wrote there his fundamentally important work on astronomy entitled "*Tabulae directionum*."

King Corvin Mátyás (Matthias Corvinus) was the son of *János Hunyadi* the victorious commander-in-chief, the "defeater of the Turks", in whose honour the Pope's decree had ordered the noonday chimes after the victory of *Nándorfehérvár* (July 21, 1455). *Matthias* was the king of the simple folk. For his love of truth and justice he was given the epithet "just". But at the same time it was he who realized the idea of humanism and gathered in his court famous men of learning and art. Even before printing was spread he had established his library consisting of codices (*Corvinae*) of high artistic finish. One of these, a copy owned by the University Library of Budapest and bearing relation to medicine, is the volume *Abul Qâsim (Cyrurgia cum formis instrumentorum)*. So it was an entirely natural requirement that the *Academia Istropolitana* should be removed to Buda, the capital of *King Matthias* and the cultural centre of the country. The removal took place in 1475. In the *Chronicle of Heltai* the author gives a detailed, but perhaps somewhat exaggerated account of the large-scale building-operations.

Later on most of the professors of the University of Buda had turned Protestants and had left Hungary. All this and the occupation of Buda by the Turks brought about the cessation of the university. The fact that a university existed in Hungary even in 1530 is testified by the letter of *Croke*, English ambassador in Venice. In connection with the impending divorce he writes to his sovereign *King Henry VIII.* as follows: "*Doubt not that all Chrs. universities, if handled will earnestly conclude for the king. Think it would be very expedient to obtain their assent in Italy, France, Almagne, Austria, Hungary and Scotland*".

THE UNIVERSITY OF NAGYSZOMBAT

On May 12, 1635 *Cardinal Péter Pázmány* archbishop of Esztergom, founded a university in Nagyszombat (now Trnava in Czechoslovakia). In those days both Buda and the archiepiscopal (primate) residence (Esztergom) were still under Turkish occupation. For this reason also the archiepiscopal residence was removed to Nagyszombat. The university was working under ecclesiastic authority, originally the faculties of theology and philosophy had been established then in 1667 it was completed with the faculty of law. The archival research work of *Tibor Györy* had brought to light why the Medical Faculty had not been originally established. *Péter Pázmány* thought medical education important, and for this reason he repeatedly turned by letter to *Mutio Viteleschi* General of the Order of Jesuits and to *Cardinal Francesco Barberini* undersecretary to the Vatican (National Archives of Budapest, Cancellaria Jesuitica, Coll. Tyrn. fasc. 8, No. 12). Though the plan of *Pázmány* concerning the establishment of the medical faculty was supported by *Viteleschi*, *Barberini* disagreed with him, he thought namely that a university could exist without medical faculty. Because of this unfavourable reception in Rome the establishment of the medical faculty failed to be realized. It is also laid down by *Györy* that the problem was not the disagreement on a matter of principle connected with the medical faculty or medical education. The reticence of the papal court was the consequence of the political conflict between *Emperor and King Ferdinand II.* and *Pope Urban VIII.*

THE "SCHOLA MEDICINALIS" OF EGER

The Hungarian public health was vitally affected by the lack of the medical faculty. *János Dániel Perliczy* chief medical officer of the county Nógrád met the common wish of all Hungarian physicians when in 1751 he addressed a petition to *Queen Maria Theresia* in the cause of establishing a medical faculty and a central medical library. Though the project had already been discussed after the lapse of some months by the standing committee of health, and at the proposal of *József Perbegg* physician-member of the committee it had been submitted for approval in favour of the medical faculty, yet there was no decision for years. Therefore *Perliczy* turned to the head-physician *Ferenc*

Markhót with the plan of establishing a medical school in Eger, for since 1740 courses of law and philosophy had been working there. The plan to establish a university with four faculties was favourably met by Count *Károly Esterházy* Bishop of Eger, and after the royal assent had arrived medical education started in 1769 (*Ringelhann*). Soon after this however the establishment of the medical faculty of Nagyszombat was realized, which caused the decline of the "Schola medicinalis" of Eger.

THE ORGANIZATION OF THE FACULTY

The famous professor of the First Medical School of Vienna *Gerhard van Swieten*, the originator of the university reform of Vienna, was entrusted to make a project for the medical faculty of the University of Nagyszombat. *Van Swieten* was a sincere and unselfish friend of Hungary and also in this connection we recall his memory with reverence. A great merit of *van Swieten* is that he in person organized the medical faculty in Hungary securing for it five chairs—a considerable number even on the university scale of Europe in those days. The professorships were occupied by excellent pupils of *van Swieten* (e.g. *Winterl*, *Plenck*, *Trnka*).

Opinions differed as to the seat of the medical faculty. Count *Kristóf Niczky* the later president to the Consilium Locumtenentiale even in those days suggested Buda for its having central situation and university traditions. His idea was realized however only years after, as temporarily the medical faculty was established in Nagyszombat.

The intimatum* of *Maria Theresia* dated of November 7, 1769 was proclaimed by the Consilium Locumtenentiale on December 12. This document is very important also from the view-point of the general history of the Hungarian university education because it takes measures not only for the establishment of the medical faculty, but alters the character of the university by placing it under royal supervision instead of the ecclesiastic authority in force till then.

Lecturing started on the Medical Faculty in autumn 1770, but difficulties arose in the small town. The insufficiency of corpses hampered teaching anatomy just in the time when the morphological tendency already had gained ground. The number of hospital beds being small it was difficult to realize bedside medical teaching of clinical character, just the thing that was emphasized by *Boerhaave*, *Haen* and *van Swieten*. There was no botanic garden either, or at least not a satisfactory one. For the sake of improving these unfavourable conditions it came to the removal of the university to Buda in 1777, where in the Civilian Hospital of Buda free scope was offered also to clinical teaching.

* In this place we express our gratitude to His Magnificence the Rector of the Vienna University and to Professor Dr. Dr. Erna Lesky Honorary Member of the Society of Hungarian Medico-Historians for having kindly sent the photoprint of the Viennes archival material asked for by our university.

The Buda University (*Universitas Budensis*) however remained only for a short time in its new residence. The great distances in communication meant much trouble for patient and students alike and for this reason King *Joseph II*—at the proposal of the Hungarian *Consilium Locumtenentiale*—had the university removed to Pest in 1784. As a consequence its former name was cancelled and from this time on it bore the new name "*Regia Scientiarum Universitas Hungariae*". The two towns Pest and Buda were united in 1872 under the name of Budapest.

The Medical Faculty received the three-storied building of the ancient Jesuit monastery standing in Pest at the corner of the former Hatvani and Ujvilág streets (now Kossuth Lajos and Semmelweis str.). Both the theoretical institutes and the clinics found accomodation there. In spite of the narrow circumstances and often not satisfactory equipment—improved by our university only with difficulty—the scientific achievements were outstanding all the same. And even if the level of the great European universities could not be reached yet in the XVIII. century, in the middle of the XIX. we see the Medical Faculty come abreast of other significant universities in consequence of its scientific attitude and results. A specific Budapest medical school came into being (*Semmelweis, Balassa, Högyes, Fodor, Bókay jun., M. Lenhossék, F. Tangl, E. Jendrassik, S. Korányi, Schaffer etc.*), the scientific results of which were already of importance even from international view-point. All this will be dealt with in detail below.

Without any struggle there are generally no results. It is the historical merit of *Lajos Markuszovszky* and his team, the so called "Progressive Wing" (*Balassa, Semmelweis, Bókay sen., J. Jendrassik, F. Korányi, etc.*) that in the second half of the last century modern medical education, scientific research work, medical treatment and public hygiene were carried into effect in Hungary.

THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE FACULTY

The general trend, called by *Virchow* "anatomical view" had already begun with *Vesalius* but very soon it became apparent that diseases involve abnormal morphological changes (*Benivieni, Schenck von Grafenberg*, further developed by *Bonet's* "*Sepulchretum*") but the decisive turn ensued when *Morgagni* proved that diseases have their "seats". With this discovery the morphological trend reached its independence and had its days of glory undoubtedly in the time of *Rokitansky* and *Virchow*, taking into consideration that the former thought also of chemical changes and the latter was one of the creators of pathohistological diagnosis.

In Hungary the "anatomical view" gained ground very early which can be attributed to different moments. As early as in the XVIIth century *Károly Rayger* had already made dissections on his deceased patients systematically in order to find out the organic changes caused by the pathological process as referred to by *Morgagni* in his standard work. *Rayger* described in the journal

of Leopoldina Academia (*Ephemerides*, 1675, Obs. 202, *De quibusdam in dissectione recens natorum observat.*s) still in use to make certain that the child was born alive. *Sámuel Benkő* compared the date of pathological processes with the findings of dissection (*Ephemerides meteorologico-medicinae annorum 1780–93*, I–V. 1794; *Novae Ephemerides astronomico-medici annorum 1794–1801*, 1802) and became in this way an early precursor of clinico-pathology and meteoropathology. Add to this historical tradition the close friendship of master and disciple as cultivated between one of the greatest pathologists *Rokitansky* and several Hungarian physicians, *Balassa*, *Semmelweis*, *Markusovszky*, *Arányi* and *Scheuthauer*, the latter two having been members of *Rokitansky's* school. It is therefore not accidental that as early as in the schoolyear 1843–44 the Institute of Pathological Anatomy was established by *Lajos Arányi* at the University of Pest which was founded very early in European relations for at that time but a few similar chairs existed (Strasbourg, Edinburgh, Paris, London, Vienna).

The "anatomical view" made the localization of diseases possible, added to the working up of physical diagnostics, guaranteed the correctness of *Auenbrugger's* and *Laennec's* methods. Here again the comparative research work of *Rokitansky* and *Skoda* played an important part. Though *Morgagni* wrote "anatomical letters" in the sense of Symptomatology in his book, yet his conclusions excluded from the Medicine the Ontology, the General Symptomatology and the Nosology giving place to the development of the new conception which investigates the essence and the cause of pathological processes. *Balassa* decidedly supported this conception. The morphological conception and the notion of localizing diseases prevailed the ideas of medical profession in Pest in the first third of the last century and that is why percussion and suscultation soon spread in Hungary too (*Bugát*, *Schoepf-Merei*, *Sauer* etc.). The "anatomical view" guided the way of thinking of the greatest Hungarian physician, *Semmelweis*.

In the middle of the last century—under the influence of *Claude Bernard*—chemical points prevail in Medicine. In 1872 an independent Institute of Biochemistry was established in Budapest for *Pál Plósz*, at that time such an institute existed only in Tübingen (*Hoppe-Seyler*).

Wunderlich was among the first to point out that morphological changes alone do not give enough information about the pathological process, the knowledge of functional changes is also necessary. That is how the functional conception was set up, in the working up and spreading of which but also in applying physico-chemistry to medical purposes, the Medical School in Budapest in the person of *Sándor (Alexander) Korányi* took the independent initiative and the lead. *Grote*, *Volhard*, *Fahr* as well as *Strauss* are fully justified to call *Sándor Korányi* the father of modern pathology of kidney diseases, he really is the creator of the clinical functional pathology and that is why he was put forward for the Nobel-Prize. We will come back to his discover of renal insufficiency when discussing the scientific achievements of our University.

As to the organization of the University an early endeavour after specialization is to be observed at the Faculty of Medicine in Budapest. The Clinic of Oph-

thalmology was established in 1801, later Ophthalmology got separated from Surgery and when in 1817 *Theophil János Fabini* was put forward for the professorship of the Medical Faculty of Pest—though the royal appointment (*Franciscus I.*, king of Hungary and emperor of Austria) was granted—it was stipulated that in future the appointment of professors should correspond to the principles of Austrian Universities (Staatsrath, 1268:1817, Wien "... *ut in futurum in quaestionibus concursalibus proponendis in concurso celebrando, ac in judicio de actis concurrentium ferendo eadem plana ratione procedatur, quam pro universitatibus meis germanicis proscripta est*"). So *Fabini* preceded the appointment of his master *Beer* to the professorship by one year who at that time had still worked as associate Professor in Vienna. *Fabini* was the very first in Europe to become Professor of Ophthalmology at a university.

From the schoolyear of 1830 pediatrics was lectured on—though as optional subject—in Pest. The children's hospital established in 1839 by *Schoepf-Merei*, from which later the Teaching Hospital of Pediatrics developed was the fifth in world relation, only the Hôpital des Enfants Malades in Paris (1802), the St. Nicholas Children's Hospital in St. Petersburg (1834), the Children Department of Charité in Berlin (1836) and the St. Anne Children's Hospital in Vienna preceded it.

The teaching of Dentistry at our University began in 1843; the Public Dispensary of Dentistry (1881) came under University control (1889) and at the beginning of 1909 the Clinic of Stomatology opened which is the first institution of its kind disposing of beds.

In 1841 the first modern Institute of Psychiatry was established in Pest and since 1847 Psychiatry was lectured on as non-compulsory subject at the Faculty of Medicine. In 1852 the Mental Hospital in Buda was established and the University lectures were held here till 1880 (till the building of the University-Clinic of Psychiatry was completed).

It is the merit of *Markusovszky* that he as Head of the University Department of the Ministry brought about the building of several institutes and clinics of the University. He urged on the establishment of the Institute of Public Health of the University Budapest opened in 1874, and is therefore the second in chronological order preceded only by *Pettenkofer's* Institute in Munich.

THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE PROFESSORS

Jakab József Winterl (1732–1809), one of the five first professors of the Faculty of Medicine. He discovered that the diatomite is of acidulous character. He was the first to introduce the rhodanate-iron reaction (1770). In the course of his electrochemical investigations the possibility of the accumulator had already emerged (1784). He was a follower of *Berzelius* in his dualistic electrochemical conception of compounds.

Pál Kitaibel (1757–1817) is one of our most outstanding natural scientists. He possessed just as his master *Winterl* a medical diploma. He discovered the

chlorine of lime, the hydrogenferrocyanid, and the heavy metal salts of fatty acids. 4 year before Klaproth he had discovered the tellurium and fought hard to defend his priority (*Prof. Paul Kitaibels Erklärung die Priorität der Entdeckung des Tellurs betreffend, die er hier feierlich an Klaproth abtrat*, Gehlers neues allgem. Journ. d. Chemie, Bd. I. S. 460, 1803). He gave the description of several plante among others that of *Kitaibelia vitifolia* named after him.

József Lenhossék (1818–1888) was Professor of Anatomy. In recognition of his work "*Über den feineren Bau der gesammten Medullae spinalis*" (1854) he was awarded the Paris *Monthyon Prize* in 1857. He made important research work in the histology of central nervous system especially of the medulla oblongata and so he became one of the founder of the School of Neurohistology in Budapest. He investigated also the vascular system of the kidney. He is also well anthropologist, his monographies dealing with deformed skulls in currently referred to in international literature.

Géza Mihalkovics (1844–1899) was one of the first to clear up the development of hypophysis (1877), his scientific investigations about the development of the accessory sinuses of the nose are also fundamental (1896). These investigations were completed later by his pupil, Adolf Onódi. Very important is also his research work on the sexual organs of vertebratae (1864), and his studies dealing with the organs of sense (1892).

Lajos Thanhoffer (1843–1909) discovered a receptor in the intestines (1883), explained the role of villi of the small intestine (1872), the finer histological structure of the intervertebral ganglia (1875).

Mihály Lenhossék (1863–1937) Professor of Anatomy in Budapest prove histologically the truth of the neuron-theory of Ramón y Cajal. The recent investigations with electronmicroscopy also support the neuron conception. Remarkable is the scientific work of M. Lenhossék in other fields too. He continued the traditional investigations concerning the histological structure of the organs of sense (1893, 1895), wrote about the finer histological characteristics of the pyramidal tract in the spinal cord, and explained the development of medullary sheat.

Tibor Péterfi (1883–1935) provided with heatable camera the modern micro-manipulator used at experimental operations and described the idea of tixotropia and latent cellstructure.

Among the physiologists we mention first the work of Mihály Ignác Lenhossék (1773–1840) who was at first Professor of Physiology at the University in Pest (1808–1819) later in Vienna (1819–1825) and from 1825 Protomedicus of Hungary. He deserves credit for pointing out as Head Physician of the comitat Esztergom in a general order the importance of the Jenner vaccination as early as 1799. At this time vaccination had begun on a large scale in Hungary (in the comitats of Esztergom, Békés, Sopron) strongly supported by the Professors of the University in Pest (e.g. Ferenc Bene, Professor of Internal Medicina, 1800, 1802, etc.). It has to be mentioned that variolation also came soon into general use; for that purpose the book of Adam Raymann, head-physician of Sáros (*Hist. med. variolarum Eperjesini in superiore Hungaria epidemice anno 1717*

grassantium . . .) was published in 1717. It may also be of interest that *Semmelweis* undertook the direction of the Central Institute of Vaccination in the years between 1862–1864.

Mihály Ignác Lenhossék made a very good research work concerning the influence of the temperament and psychic effects on the diseases (1824). His works dealing with cholera (1831) are also famous.

From 1858 to 1860 *Jan Nep. Czermák* (1828–1873) the prominent Czech scientist, one of the inventors of the laryngoscope, was Professor of Physiology on the Medical Faculty in Pest. During his professorate in Pest he wrote about the essence of laryngoscopy (1859), the method of the examination with speculum of the naso-pharynx and of the nasal cavity (1860) as well as about his investigations connected with the accomodation of the eyes (1860).

Owing to language difficulties *Czermák* left our University. Lectures were held originally in Latin at the Faculty of Medicine, later following the decree of *Joseph II.* in German and then again in Latin. In the time of the War of Independence of 1848–49 Article XIX. declared the national character of the University, the teaching in Hungarian language and the academic freedom, but after the defeat of the War of Independence was German ordered to be introduced again. In 1860 due to the memorandum of the University of Pest the old demand was at last fulfilled and lectures and management took place in Hungarian (Minister-Conferenz, K.Z. 2760, 860, 9. August 1860, Wien). *Czermák* who took a lively interest in the activity of the "Progressive Wing" of the Hungarian physicians and belonged to the closest circle of friends of *Markusovszky* and *Semmelweis* could not speak Hungarian and although *Markusovszky* did his best to retain him as Professor in Pest, he resigned of his own accord, because of language difficulties and left the country but often returned as visitor.

Jenő Jendrassik (1824–1891) Professor of Physiology is one of the founders of Hungarian Experimental Medicine. Of great importance are his investigations in the field of myography chiefly on the electric excitability of muscles (*Erster Beitrag zur Analyse der Zuckungswelle der quergestreiften Muskeln*, Arch. Physiol. 1874).

Pál Plósz (1844–1902) Professor of Biochemistry, dealt mainly with the chemistry of proteins and studied their structure. He threw light on the biological significance of the peptones (1870, 1877) as well as on the chemical properties of birefringent substances in the striated muscles (1870).

Kálmán Balogh (1835–1888), Professor of Pharmacology and Pathology, introduced experimental pharmacological investigations in our country. From his many-sided work we want to mention his investigations on the pharmacology of tetracylchlorathydration (1873), and mercuriaethyl (1875), further on the effect of the brain on the motions of the heart (1876).

Endre Högyes (1847–1906) was one of the greatest Hungarian researchers. His most important investigations were concerned with the neural mechanism of associated eye movements (nystagmus) and their labyrinth origin (it was published in Hungarian in 1880–1885, item: *Über die Wirkung einiger chemischer*

Stoffe auf die associierten Augenbewegungen, Arch. exper. Path. 1883; *Über die wahren Ursachen der Schwindelerscheinungen bei der Drucksteigerung in der Paukenhöhle*, Arch. ges. Physiol. 1881). For the vaccination against rabies he produced the *fixed virus of Budapest*, modified Pasteur's vaccination method by using a dilution of virus suspensions so as to mitigate its influence. This method is still in use. In 1896 he had already published (*Orvosi Hetilap*) his radiographical experiments and found this new method suitable for the investigation of the pathology and physiology of joints and bones and stated that the "tissue penetrating effect" of X-rays will gain a therapeutical significance.

Ferenc Tangl's (1866–1917) energetical research work is of abiding value. He determined the energy demand of metamorphosis and the caloric requirement of a weight unit tissue building.

One of the most prominent didacticians of the Budapest Biochemical School was *Pál Hári* (1869–1933) whose research work on metabolism attracted attention all over the world.

Antal Genersich (1842–1918) Professor of Pathological Anatomy declared in a contribution at the 10th International Medical Congress in Berlin that according to his clinical and sectional observations the tuberculosis of ruminants and the human tuberculosis are not the same but different diseases (*Über das Verhältnis der Perlsucht zur Tuberkulose*, Verhdl. X. Internat. med. Cong. 1890) and thus he preceded in principle similar later publications of *Th. Smith* and *W. Schütz* respectively.

Ottó Pertik (1852–1913) described the diverticulum in the naso-pharynx named after him (1883), the preservative effect of carbonic acid (1893) and he is one of those who proved the epidemiological role of water in spreading cholera and typhoid germs (1893).

Our most outstanding researcher in Pathology is *Ödön Krompecher* (1870–1926), the discoverer of basal cell cancer (*Der Basalenzellenkrebs*, 1903). He was the first to find out that crystallization is not characteristic of the inanimate (*Kristallisation, Fermentation, Zelle und Leben*, 1907) as certain parts of cells can also be crystallized. Our recent knowledge of virus fully confirmed the correctness of this perception.

Kálmán Buday (1863–1937) described the bacillus butyricus cadaveris (1916). He was interested also in the histology of osteogenesis imperfecta and lymphogranulomatosis, proved the pathological importance of tubercular endogenous reinfection.

Hugo Preisz (1860–1940) disciple of *Pasteur*, is one of the discoverers of the bacillus pseudotuberculosis rodentium (bacillus *Nocard-Preis*).

The investigations of *Balázs Kenyeres* (1865–1940) concerning the histological segregation of animal and human bones are often quoted in international relation. He is one of those who introduced radiological methods into forensic medicine.

József Fodor (1843–1901) the first professor of public health in the University of Budapest. Honorary doctor of the University of Cambridge (1891). He establishes the bacteriological quality of the blood (*Dtsche med. Wschr.* 1887).

His investigations on soil infection are also of great significance (*Hygienische Untersuchungen über Luft, Boden und Wasser*, 1890).

His successor at the University was *Leó Liebermann* (1852–1926) whose research work included mainly the field of albumins, especially blood serum and the albumin of striped muscles. He gave a detailed description of para-albumins in 1874. The test (protein) named after him and the Liebermann-Burchardt test (cholesterol) are internationally used at the present time too.

One of the greatest personages not only of the Hungarian but of the international medical science as well is *Ignác Fülöp Semmelweis* (1818–1865) was Head Physician of the Budapest Rochus hospital (named at present after Semmelweis) in his native town between 1850–1855 and Professor of Obstetrics at the University of Pest from 1855 until his death.

His fundamental discovery of puerperal fever was first published in Hungarian language in the "*Orvosi Hetilap*" (Weekly Journal of Medicine). In Pest he wrote and published his epoch-making book (*Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers*, 1861) and from here he fought for the recognition of his doctrines ("*Open letters*", 1861, 1862). In Hungary his teaching was fully accepted and on the recommendation of the Faculty of Pest (246/1862. V. 7.) the Hungarian Consilium Locumtenentiale advised its practical realisation all over the country (472/1862. VIII. 28.). In his letter to the Hungarian Academy of Sciences *Semmelweis* points out that his teachings "found full acceptance with us". Some of the surgeons also followed the doctrines of *Semmelweis* so *Balassa* in Pest (*Regöly-Mérei*) as well as *Dumreicher* in Vienna (*Lesky.*) As already mentioned *Semmelweis* was active member of the "Progressive Wing" of doctors assembled round *Markusovszky* and *Balassa*. He played a very important and active role in Hungarian medical public life and in the realisation of medical reform endeavours, therefore he is one of the creators of the medical school of Budapest not only for his achievements in Obstetrics but also for the activity in medical public life. He edited the supplement "Gynaecology and Pediatrics" of the "*Orvosi Hetilap*" 1864 (still existing) published by *Markusovszky* in 1857, took part in the establishment of the Hungarian Medical Publisher's Society (1864), reorganized the Library of the Medical Faculty (1861–64), was a member of the Preparatory Committees set up for reforming medical education (1861). Improving public health in Hungary (1864) as well as for organizing itinary congresses of Hungarian Physicians and Natural Scientists (from 1862).

He has become immortal. He has been given the name "the saver of mothers". One of the ten statues of the greatest men of medicine shows *Semmelweis* in the Hall of Immortals of the Chicago International College of Surgeons. Paul Kitaibel's epitaph may be quoted here again: "Gaude Hungaria, quae talem tulisti!"

One of the most honorable professors of Hungarian obstetrics and gynecology is *Vilmos Tauffer* (1851–1934), Hegar's pupil, who under Tauffer's influence wrote a book 1882 on *Semmelweis'* significance.

Tauffer established in 1876 that ovariectomy is followed by premature menopause. He elaborated an operative method to close bladder-vaginal fistulas and developed the plastics of perineum. He is the founder of capital operations in the field of gynecology in Hungary (1879).

Joseph Jakob Plenck (1735–1807) was professor of obstetrics and surgery at our University from 1770 to 1783. In 1783 he moved to Vienna, where he, at first, became professor at the Josephinum, later chief-surgeon of the army. His works are internationally appreciated, but show his significance we should like, on this occasion, to emphasize the fact that he was among the first to systematize cutaneous diseases (*Doctrina de morbis cutaneis*, 1776) and classified tumours according to completely new viewpoints (*Novum systema tumorum* . . . , 1767).

The founder of Hungarian operative surgery *János Balassa* (1814–1868), a pupil of the Viennese professors *Wattmann* and *Schuh*, later deputy chief surgeon of the Allgemeines Krankenhaus in Vienna, was professor of surgery at the University of Pest (Budapest) from 1843. He was one of the first to establish that the operative treatment of tuberculous joints, used in his time, was harmful and the state of rest would lead to recovery. For this purpose he employed a dextrine bandage (*Wien. med. Wschr.* 1856, 1864). He introduced the laryngofissure operation (1858). His methods in blepharoplasty and rhinoplasty are of great importance (*Operationes plasticae*, 1867). He elaborated a method to close bladder-vaginal fistulas (1863). During the War of Independence he is Director of the Faculty of Medicine and the leader of medical affairs in the Hungarian ministry (1848–1849).

Gyula Dollinger (1849–1937) Professor of Surgery was one of the outstanding representatives of modern orthopedy. His table for treating fracture of the femoral neck had been used also abroad for a long time. He described the conservative treatment of club-foot, also the operation of the chronic inflammation of the hip-joint.

Tibor Verebely's (1875–1941) greatest merit is that he introduced the pathological way of thinking into surgery.

The *Billroth II* gastric resection method modified by *Jenő Pólya* (1876–1945) is widely spread chiefly among Anglo-Saxon surgeons. As a historian of medicine he is also outstanding, his work in this field was published in 1941. He is an early realizator of decompressive trepanation.

A surgical instrument for suturing partial gastrectomy designed *Hümér Hüttl* (1868–1940) at the beginning of the century and modified by *Aladár Petz* (1888–1956), chief surgeon of Győr, is still in use.

The founder of the up-to-date school of Hungarian internal medicine is *Frigyes Korányi* (1827–1913). His scientific activity is also prominent. In 1877 he had already established the fact that as a result of simple defervescence and heart treatment the mortality of typhoid fever could be decreased from 27 per cent to 9 per cent, later to 5–6 per cent. The opinion had namely, prevailed for a long time that fever was a useful and expedient symptom. *Ziemssen* and *Liebermeister* were the first to point out that fever is a manifestation of the

reaction of the organism, and the relieve of fever is not, as it was believed, harmful but a necessary requirement. In settling this problem the Budapest internal school (*Frigyes Korányi*, later *Ernő Jendrassik*) played an important role. *Korányi*'s studies dealing with the artery murmurs of heart troubles (1868) and the relative insufficiency (1888) are of lasting value. In 1887 he gave a description of the paravertebral dullness in the cases of pleuritis which was recognized by *Grocco* (1904) and *Rauchfuss* (1905) quite independently and therefore it is called *Korányi-Rauchfuss-Grocco* triangle.

Bertalan Stiller (1837–1922) is one of the early investigators of the constitution theory. The pathological and clinical interpretation of habitus asthenicus described by him has not lost its importance even in our days (*Die asthenische Konstitutionskrankheit*, 1907). Already at the beginning of the century he had expounded his view that the mountain air, poor in oxygen, has a health-giving quality in the case of hyperthyreosis.

The accomplishments of *Sándor (Alexander) Korányi*'s (1866–1944) scientific work reach by far beyond the bounds of the Hungarian medical science and are of fundamental character from the viewpoint of universal medicine too, for they have resulted in consolidating functional pathology and in the conceptually as well as methodically reliable possibility of sufficiency and insufficiency of the functions. *Korányi* began his kidney investigations in 1896 and he soon established that the morphological picture and the urine alone were not sufficient, knowledge of the function of the kidney was indispensable. At that time the exact examination of the kidney function had been unknown. For this purpose *Korányi* found cryoscopy suitable (*Zur diagnostischen Verwertung des Blutgefrierpunktes*, Berl. klin. Wschr., 1901). Together with G. G. Richter he wrote a book (*Physikalische Chemie und Medizin*, I–II., 1907–08), by which he established the methods of physical chemistry in the field of medical research and clinical practice. He finds out that the diseased kidney can compensate by means of polyuria, but in the case of decompensation which may be of cardial, renal or cardiorenal character the state of renal insufficiency develops. This fact was first defined by *Sándor (Alexander) Korányi* according to *Volhard, Strauss and others*. According to *Korányi*'s definition bad renal function is due to hyposthenuria, in which case the freezing-point decrease of the blood and the urine come nearer each other, while in the case of asthenuria (later called isosthenuria by *Volhard*) the secretion of the kidney becomes so low, that the freezing-point decrease of the blood and urine is completely the same. Though the clinically simpler gravimetric method has ousted cryoscopy, *Lichtwitz* is justified to state: "Der Wasserversuch ist zuerst von *Korányi*, dem Vater der modernen Nierenfunktionsprüfung angewandt worden" (*Die Pathologie der Nierenkrankheiten*, 1921). In his book summarizing his kidney investigations (*Funktionelle Pathologie und Therapie der Nierenkrankheiten*, 1929) *Korányi* distinguishes two forms of renal insufficiency: the relative insufficiency of polychloruria, where especially the excretion of achlorides, and the relative oligochloruria, where the excretion chlorides is disturbed. He draws a dividing line between real uremia with azotemia (according to *Volhard*'s nomenclature

real uremia with renal insufficiency) and pseudo-uremia without azotemia (according to *Volhard* uremia without renal insufficiency).

From *Sándor Korányi*'s manysided scientific activity it should be mentioned that he described in 1906 the actual cause of the highlands polyglobulism which can be prevented by means of oxygen-mask. In 1912 he discovered that in the case of leukemia benzol has the same effect as X-ray irradiation. He dealt with the problem of aging (1932) and stated that it was due to the limitations of the capacity of the organism for self-accomodation. This view is one of the fundamental theses of up-to-date gerontology. In recognition of his scientific merits the honorary doctor's degree was conferred on him by the universities of Breslau (1930), Lyon (1931), Szeged (1933) and Pécs (1937).

Ernő Jendrassik (1858–1921), a pupil of *Charcot*, is an outstanding representative not only of internal medicine but of organic neurology as well. He is the first to describe the diuretic effect of calomel (*Arch. klin. Med.* 1885) as a result of which the mercurous diuretics began to be generally used. He was also concerned with the innervation of viscera (1896), and with reflexes of tendons (*Neur. Cbl.* 1885). He described the maneuver named after him which helps to emphasize the patellar reflex. Several of his works deal with his investigations on inherited diseases.

Rezső Bálint (1874–1929) pointed out that Basedow disease is favourably influenced by a diet deficient in tryptophan. On the basis of clinical observations and animal experiments he dealt with the buffer system of the blood and, in his opinion, the increase of hydrogen ion concentration of the blood helps developing peptic ulcer (*Ulcusproblem und Säurebasengleichgewicht*, 1926).

Béla Alexander (1852–1916) established modern radiology in Budapest. A central radiologic institute was built for him in 1907 which was scarcely a year later than the congress of the German radiologists where *Albers-Schönberg* pointed out the scientific importance of a similar centralized institution. *Alexander*'s scientific merits are outstanding from three points of view. He is the first (1906) to take so called plastic X-ray photographs which will form the basis of the relief pictures. He fundamentally deals with the possibilities of the radiologic diagnosis of the renal and urine ducts. (*Untersuchung der Nieren und Harnwege mit X Strahlen*, 1913). Finally, by means of X-ray photographs he examined the process of ossification in the embryo, especially the development of vertebrae (*Ossification der embryonalen Knochen*, 1914).

Urological radiology meant one of the central problems of the Budapest school of medicine. Besides *Alexander Lichtenberg* to whom we are indebted for describing pyelography and who is of Hungarian origin moving from Berlin to Budapest in the thirties, from where he left for South America before the outbreak of world-war 2, *Géza Illyés* (1870–1951) introducer of urology in Hungary is also one of the first to deal with the radiology of the ureter. He led a lead wire into the lumen of the ureter to show the more exact place and position of the X-ray negative stones.

We have already pointed out that the first children's hospital in Hungary was founded (1839) by *Ágost Schoepf-Merei* (1804–1858) who introduced modern

pediatrics on which he was lecturing at the university. In 1836 he established the Institute of Orthopedics. From 1836 he gave lectures on the history of medicine at the Medical School of Pest. In the War of Independence of 1848-49 he was the physician of the Italian legion, this was the reason why, after the defeat, he was compelled to emigrate and fled to England where along with Whitehead, English gynecologist, he established a children's hospital in Manchester. By means of regular autopsies he controlled the correctness of diagnoses and therapeutic effects (1842, 1845), his activity is exemplary also in this respect. His books dealing with the spasm and convulsion of children (*On spasm and convulsion of children*, 1850) as well as the disorders of infantile development and the cause and prevention of rickets (*Disorders of infantile development and rickets*, 1858).

The foundation of the Budapest pediatric school was connected with the name of János Bókey jun. (1858-1937). He was an international authority of intubation discovered by O'Dwyer (*Die Lehre der Intubation*, 1908).

It is well-known that Behring's serum, by which he became one of the greatest benefactors of mankind, began to spread more widely about 1892. Though it significantly improved the mortality rate of diphtheria having been rather high at that time owing to the death cases described by Heubner and Langerhans, a few of the contemporaries were averse to use it. The question of treatment of diphtheria with serum was placed on the agenda of the VIII. International Public Health and Demographic Congress held in Budapest between September 4-9, 1894. After the intervention on of Emile Roux, who was the first to produce diphtheria-toxin, the congress called upon János Bókey to study the clinical application of the Behring-serum. Bókey established that the death rate of diphtheria before using the serum fluctuated between 48,4% (Baginsky, 1893) and 60% (L'Hôpital Trousseau, Paris, 1894), while after serum treatment it soon decreased to 9,32% (Bókey, 1895 and the following years). Bókey's experiences considerably contributed to the rapid spreading of the serum treatment (*Dtsch. med. Wschr.* 1895; *Jb. Kinderheilk.*, 1897). In 1932 his great work (*Die Diphtherie seit Bretonneau*, *Erg. Inn. Med. u. Kinderheilk.*) written together with B. Johann, J. Tomcsik, I. Lovrekovich, B. Kanyó, F. Szirmay and P. Kiss (Gegesi Kiss) was published which is often referred to both in Hungarian and foreign literature.

He is the first to recognize the identity of herpes zoster and varicella virus, and suggests the name of zoster varicellus. His statement has proved to be correct.

Bókey's activity in the field of history of medicine is also of international importance. His excellent work deals with the development of pediatrics (*Geschichte der Kinderheilkunde*, 1922).

It has been mentioned that a mental hospital, working in our days too, was founded 1852 in Buda and prior to it one at Vác in 1850. Both institutions were established by Ferenc Schwartz (1818-1889). During his activity he elucidated the semeiology of mania with and without delirium (1853), the criteria concerning the state when a mentally-deranged is a danger to himself

and the general public (1855), and finally he is, also in international relation, one of the establishers of forensic psychopathology (1858, 1859).

The founder of the Hungarian school of neurology and in a stricter sense, neuropathology was *Károly Laufenauer* (1848-1901). His most important investigations are concerned with the histopathology of the spinal cord (1879), the finer structure of the fields of vision (1879), and the histological feature of lyssa (1889) as well as polioencephalitis chronica (1885).

Károly Schaffer's (1864-1939) activity in the field of neurohistology and pathology meant a development by leaps. He finds out the finer histological changes in the case of tabes dorsalis and paralysis progressiva (1901). He studied the histological signs of rabies in Ammon's horn (1889). His investigations on the pathology of hereditary mental diseases (*Über das morphologische Wesen und Histopathologie der hereditären systematischen Nervenkrankheiten*, 1926) and especially on the pathology and histopathology of the Tay-Sachs amaurotic idiocy (*Über die Anatomie und Klinik der Tay-Sach'schen amaurotischen Idiotie, mit Rücksicht auf verwandte Formen*, 1909) are of the greatest importance.

Kálmán Pándy (1868-1941) described the liquor reaction named after him ("Pándy's reaction test"), a very sensitive and reliably method to demonstrate inflammation.

Hugo Richter (1887-1945) was the first to detect characterized granulations in the spinal cord in cases of tabes dorsalis.

Lajos Nékám's (1868-1957) dermatological atlas (*Corpus Iconum Morborum Cutaneorum*, 1938) has exerted a lasting influence.

The ophthalmic school of Budapest is also characterized by comprehensive scientific activity. *Vilmos Schulek* (1843-1905) described the clinical appearance of erythroptosis (1893, 1894).

Emil Grósz (1865-1941) elaborated a new operative method for curing senile cataract highly appreciated (*The method of senile cataract extraction*, 1913; *The extraction of senile cataract*, 1930). Honorary doctor of the University of Lyon (1931).

László Blaskovics' (1869-1938) method in the field of blepharoplasty soon became spread.

József Imre (1884-1945) is one of the famous professors our university. His most valuable works are: *Eye diseases and symptoms connected with the Gonads with Adrenals and with Pregnancy*, 1938; *Klinische und histologische Erfahrungen mit der Hornhautübertragung*, 1942.

Sándor Cseresnyés' book on otology in Hungarian language was published in 1832 while *Itard's* book, which is regarded as the first original otology, had been written not more than ten years before.

This branch of instruction was introduced in our country by *Gyula Böke* (1832-1918).

Géza Krepuska (1861-1949) improved the possibilities of surgical intervention in the case of otogenous brain abscess; his otohistological investigations are also valuable.

The results of *Adolf Onódi's* (1857-1919) research work are outstanding.

First he described the structure of the bundles of the sympathetic nerve (1882–84), then he carried out fundamental investigations on the development of the accessory sinuses of the nose (*Nasenhöhle und die Nebenhöhlen*, 1893, in English 1894). After his death the Royal College of Surgeons got hold of his accessory nasal sinus collection, but it was destroyed by an air-raid during the second world war.

*

The span of two hundred years from the perspective of history is not a long period. But by right of the results achieved in the fields of scientific investigations, teaching and medical attendance it seems to be enough to assure a worthy place to the Budapest Medical Faculty in the international scientific life and at the same time among the universities of significance. For all the results of the theoretical and clinical branches of medicine serve but one common aim not inaptly expressed by János Bókay's sentence written and still to be seen on the wall of the lecture-room of the Clinic of Pediatrics No. I (Budapest): "*Salus aegroti suprema lex esto*".

In the festive hours of the bicentenary our Alma Mater was saluted not only by us, the former students of the Faculty of Medicine of Budapest, but also numerous universities and institutions turned to the Budapest University of Medicine, successor of the Faculty of Medicine, to say the words of felicitations together with us: "*Vivat, crescat et floreat ad multos annos!*"

Összefoglalás

A közlemény önálló kutatások alapján előbb a középkori magyar oktatás kérdéssel foglalkozik, így a veszprémi studium generale, az esztergomi káptalani iskola, a Sigmundea, a pécsi egyetem és az Academia Istropolitana kérdésével.

Ezen bevezetés után a tanulmány felvázolja a török hódoltság hatását a magyar orvospépzésre és egészségügyre, az egri orvosi iskola létrejöttének, majd a nagyszombati egyetem, ill. orvoskara alapításának körülményeit. Bécsi és hazai levéltári kutatások alapján beható képet ad az Orvoskar fejlődéséről, a budai és a pesti átköltöztetések körülményeiről és okairól, az Orvoskar tanítási módjáról, az orvospépzésről és a megvalósított célkitűzésekről. Újabb adatokat ismertet az ún. haladó szárny működéséről.

További fejezetben részletesen ismerteti a 200 év folyamán elért fontosabb tudományos eredményeket, ezek nemzetközi tudománytörténeti hatását, és ezáltal részletes áttekintést ad az Orvoskaron működött tanárok és orvosok ilyen irányú munkásságáról is.

A tanulmány az Orvoskar, ill. a Semmelweis Orvostudományi Egyetem 200 éves jubileuma (1969) alkalmával készült, amely alkalomra Közleményeink 51–53 (1969). és 57–59 (1971). kötetei jelentek meg.

ON THE PREPARATION OF THE HUNGARIAN HEALTH ACT OF 1876*

by SÁNDOR SZÉKELY

Until Act XIV of 1876 "On the Improvement of Public Health" came into force, the first comprehensive Hungarian sanitary law was the *Generale Normativum de re Sanitatis* promulgated in 1770 by Maria Theresa. The measure, drafted by Medical Officer Ferenc Skollanits applied to the entire Habsburg Monarchy. The law provided for the improvement of public health conditions, prescribed what was to be done in the case of contagious diseases and epidemics, made it the duty of County Physicians to supervise physicians, all healers, and the pharmacies, and at the same time to investigate quacks and to start proceedings against them. County medical officers had to report to the authorities the activities of itinerant healers, medicine vendors and other charlatans in their area. The law also specified certain rules of medical conduct, dealt with medical ethics. It declared that the work of physicians should not be guided by egocentric interests but by the requirements of their patients. The law regulated the qualifications for physicians, surgeons and midwives, and defined the scope of their duties.¹

The political and social developments at the time, however, did not promote the realization of the otherwise up-to-date measures contained in *Generale Normativum de re Sanitatis*. The feudal state apparatus did not see to the enforcement of the regulations. In the first half of the 19th century agricultural production was still largely by mediaeval means (the use of the wood plough still prevailed!); and bourgeois development, urbanization and industry were slow to advance. Many people were starving in Hungary despite the fact that this country was called the granary of the Monarchy. At the prosperous town of Pécs, South-West Hungary, there were 35.7 deaths per 1000 inhabitants, and in the County of Tolna, also a well-to-do district, 41.5 per cent even as late as 1846. At the same time the mortality rate was 30 at Pécs and 31 per thousand in the County of Tolna.² In years when the crop was scanty, the

* This study has been undertaken in connection with the preparation of the new Hungarian Health Act, Law II of 1972. (The Ed.)

¹ Sándor Székely: *Az orvostudomány története* (The History of Medical Science.) Budapest 1960, pp. 135—136.

² Géza Hahn: *A magyar egészségügy története* (The History of Hungarian Public Health). Budapest 1960, p. 24.

peasant serfs ran away from the poorer counties where farming was less productive, and markets were frequently looted. Such happenings had, of course, their repercussions in public health, too.

In 1847 Baron Miklós Vay reported to the Governor General's Council: "... in several towns of the district of Hajdú—despite all the measures I took there with the intent to prevent emigration—the poor inhabitants from the uplands trying to escape from starvation in groups, or marching under pretext of seeking for employment through the towns, fell ill there in large numbers, and often not only they themselves became victims of death, but they even dragged with them some of the local people who had given them succour . . ."³

According to data collected by Lajos Varga, the health facilities were entirely inadequate. In 1840 there were 255 physicians, 324 pharmacists, 1,064 surgeons and 143 trained midwives in the country. "If we add to all this," he writes, "how unequal the distribution of doctors was between the capital city and the provinces (for instance, in 1841 there were 131 physicians in Pest-Buda alone and in 1840 only 9 physicians and 15 surgeons in the County of Komárom), it will be clear that there was a serious shortage of physicians and surgeons in the provinces. Hospital facilities were also in desperate straits. Not only the number of hospitals and hospital beds was terribly inadequate, but the treatment and nursing care of patients, and hospital hygiene were also very backward."⁴ In 1830 there were 56 hospitals with 595 beds, and in 1848 only 92 hospitals with room for 2,905 patients.

The best of the Hungarian reform generation exposed the unsatisfactory conditions of health under which the people were living and thought of their improvement. In the first Hungarian-language medical journal *Orvosi Tár* (Medical Record) started in 1831 by Pál Bugát and Ferenc Toldy (Schedel) as its editors, a number of articles appeared on public health, its conditions and problems.

These were the circumstances in health affairs on the eve of March 15, 1848, the victory of the Hungarian bourgeois revolution, which was followed by the formation of the first responsible Hungarian government.

PUBLIC HEALTH MEASURES UNDER THE WAR OF INDEPENDENCE

Under the legislation of the revolutionary government which provided for some democratic changes, such as the declaration of equality before the law and collective taxation, the abolition of serfdom, free practice of religion, the

³ *Helytartótanács* (The Governor's Council) 1847. No. 24216. Hungarian National Records Office.

⁴ Lajos Varga: „Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az Országos Közegészségügyi Tanács megszervezésére és első negyedszázados működésére (Details from the History of Hungarian Public Health, with Special Reference to the Organization and First Quarter Century of Operation of the National Public Health Council).” Ph. D. dissertation. Manuscript. 1960. Vol. I. p. 61.

equality of the churches, the freedom of the press, etc, attention was paid to the improvement of public health, too.

The community of medical doctors and medical professors delegated a committee to draft a bill. The committee consisted of professors from the medical faculty of the University of Budapest and a few practicing physicians of great prestige. The chairman was Márton Csausz, and the secretary Sebestyén Endre Kovács; and János Balassa, Ferenc Bene, Pál Bugát, Frigyes Eckstein, Ferenc Flor, Károly Fromhold, Geyza Halász, Nepomuk János Rupp, Ignác Sauer, János Schmidt, Ágoston Schoepf-Mérei, Ignác Schlesinger, and János Wagner were the members. In April the committee drew up a recommendation entitled "On the Improvement of the Public Health and Medical Affairs of the State", which was submitted to the Government. At the end of April, the Government endorsed the proposal with the provision that a department of health was to be set up in the Ministry of Agriculture, Industry and Trade, in order to carry out the recommendations. In this way public health passed into the jurisdiction of the Ministry of Trade (which was also in charge of agriculture and industry), with Gábor Klauzál its minister. Ignác Stáhly was appointed as the head of the Health Department.

The proposal itself dealt not so much with the definite tasks of medicine and public health as with the setting up of the organizational network necessary for this purpose, but missing or existing only in a rudimentary form.

Chapter I treated the central organs of control. This chapter suggested that a department, to be set up in one of the ministries, should be put in charge of health affairs. The country was to be divided into four districts, each to be headed by a Physician-General with adequate emergency authority in cases of epidemics. The Physician-General would have directed the County Chief Physicians, and they in turn the Borough Chief Physicians, under each of whom there should be village physicians, one for about every 5,000 inhabitants. The state should employ a Veterinary Physician and a Pharmacist also for each district and each county. (The chapter was entitled: "Managing State Officials".)

Chapter II was about the system of medical training and curriculum, the appointment of professors, the staffing of the departments, and the examinations to be set for physicians entering public office, etc. It also recommended the termination of separate training for surgeons, for the activities of the surgeons were "*sinful deception both medically and from the point of view of humanity*", their training was so superficial.

Chapter II called for the establishment of hospitals and such other institutions as foundlings' homes, madhouses, and lying in homes, in which the training of nurses and midwives would take place.

The training of pharmacists and assistant health personnel formed the subject of Chapter IV.

Chapter V was on veterinary medicine.

Chapter VI finally dealt with physicians and the medical corps, declaring

that "*The Medical Corps is no longer to be considered an exclusive body, but in the future it has to include all Hungarian physicians.*"⁵

Soon the armed liberation struggle started against the Austria of the Habsburgs, and so there was no possibility to carry out—or rather to begin carrying out—the proposal, for the above mentioned data was obviously much too optimistic. The War of Independence raised other kinds of sanitary problems. Now the emphasis was on national defence, on the organization and improvement of medical care for the army (in this respect one important measure was carried out: the civilian and army health organizations were unified, and even though this meant the subordination of civilian health to army medicine, nonetheless, it brought unity), and on the control of epidemics and hospital affairs (care for the wounded), etc.

So there was no health legislation in 1848–49, only a number of ministerial and governmental decrees were issued.

After the defeat of the War of Independence, the reactionary Bach system revoked every law, decree and measure adopted by the independent Hungarian government. The ministerial health department was also disbanded, once again the Governor General's Council took charge of public administration, and health affairs passed into the jurisdiction of the medical committee of the Council.

CONGRESSES OF HUNGARIAN PHYSICIANS AND NATURALISTS

The efforts of the physicians and other intellectuals interested in natural science to rally in an organization were also among the bourgeois democratic movements of the Reform Age. In the first phase of its history, the Hungarian Academy of Sciences, which was founded in 1825 and was actually able to begin operation only in 1830, gave real consideration only to the cultivation of Hungarian language and literature—although in addition to its four departments of social sciences it had also a department of mathematics and a department of natural sciences. By the end of the 1830's it seemed necessary to organize an institution which would deal with medical science and the natural sciences, encouraging participation from wide strata of those interested in these fields. On the initiative and with the active organizing work of dr. Ferenc Bene, the country's Physician-General, this need gave rise to the organization of Hungarian Physicians and Naturalists (MOT after the Hungarian initials), whose activities were directed by a permanent central committee. The principal activity of the MOT was to arrange meetings and congresses in various parts of the country. The first MOT Congress was held in Pest* in 1841.

⁵ György Gortvay: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története* (The History of Recent Hungarian Medical Education and Health Affairs). Budapest 1953. Vol. I. p. 222.

* Part of present-day Budapest which later was formed in 1872 from the union of Buda and Óbuda on the right and Pest on the left bank of the Danube.

(This same congress founded, on Pál Bugát's initiative, the Natural Science Society, *Gyógyászat* [Therapy], and in 1862 the *Gyógyszerészeti Hetilap* [Pharmaceutical Weekly]). These periodicals contributed to the reorganization and revival of medical life in Hungary. And the MOT too became reactivated. Finally, in response to repeated requests, MOT was granted permission to convene a congress again in 1863, after a break of 16 years. This congress—their ninth—took place in Pest.

At this congress Lajos Grósz held a lecture entitled "*On the Importance of Administrative Medicine and Public Health and its Present Application in Hungary*". According to the minutes, he concluded his paper with the recommendation that the MOT's public health, pathological and psychiatric department at whose meeting the lecture was delivered, designate from its own ranks a committee to draft a public health bill. The department accepted the proposal and charged Nepomuk János Rupp with the responsibility of drawing up the bill in a year and submitting it to the next congress.⁶

As a matter of fact, the plan was not completed by the Marosvásárhely* congress in the next year, and so the assembly held at Pozsony**, in 1865, debated it. By that time Ignác Havas was the chairman of the committee in charge of the bill.

The bill that was finally worked out relied heavily on the above reviewed proposal elaborated in 1848. It also consisted of six chapters, namely: I State Medical Officers and Private Physicians, II Educational System, III Veterinarians, IV Pharmacists, V Assistant Medical Personnel, VI Pathological and Therapeutic Institutions, Nursing Homes, Baths and other Medical and Charitable Institutions. This meant a slight change in the sequence of chapters as compared to the 1848 proposal, with the problem of pharmacists and assistant health personnel receiving a separate chapter in the 1865 recommendation, whereas the last chapter of the 1848 proposal (on physicians) was referred to Chapter I of the new draft. There were some modifications in content as well. As at that time there was no independent Hungarian government, the top-level control of public health could not be left to a ministry. For this reason the 1863 proposal recommended the organization of a National Health Council as the top-level directing body which would "form a supplementary part of the Government of Hungary." According to the proposal, the chairman of this Council should be the Physician-General, the chief medical officer of the country (at that time Professor Ignác Sauer of the University of Pest), who would regularly represent the "Government in health affairs". The authority of the Council would be in essence identical with the Health Department of the Ministry in 1848-49.

Attached to the Council there was to be a broader democratic body, the

⁶ *A Magyar Orvosok és Természetvizsgáló Nagygyűlései* (Congresses of the Hungarian Physicians and Naturalists). Vol. IX. Pest 1864. pp. 175-177.

* Today Tîrgu-Mureş, Rumania.

** Today Bratislava, Czechoslovakia.

Corps of Physicians, which, however, different from the proposal of 1848, could no longer include every Hungarian physician, but would have members *ex officio* and elected members. The draft bill made the following recommendations for its scope and membership:

*"The Corps of Medical Science is an advisory, consultative, active scientific and supervisory body and at the same time the representative of the whole class of medical scientists and a forum of appeal in regard to all topics concerning the ethics of conduct with patients. Its members are all the members of the National Health Council, all the Full Professors, Associate Professors, and Assistant Professors, and medical scientists to be elected from the rank of the country's physicians with a majority vote in a number to fill up the Corps so as to include one-twentieth of the medical estate."*⁷

Incidentally, the proposal consisting of 66 paragraphs contained a larger number of concrete ideas on public health measures and other medical tasks than its predecessor, but the emphasis still remained on the development of a medical organization.

The plan accepted at the Congress of Pozsony was published in the *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly), and stimulated a wide response. It was generally welcomed, but some of its paragraphs called forth some critical comments. Zsigmond Reichenberger, the Chief Physician of one of the Transylvanian counties, for instance, pointed out a significant problem, namely that a health organization with only the right to make its opinion heard, but not empowered to do anything, could hardly be expected to function successfully. In connection with the cholera epidemics of 1865-66 in Vienna, Prague and Pest, Reichenberger wrote that the municipal councils were rejecting the proposals submitted by physicians to check the epidemic. *"As it is evident,"* he wrote, *"the regrettable fact that the medical officers are completely without authority and do not possess the least influence on the execution of the suggested measures is everywhere and in all ways detrimental to the handling of public health."* He suggested that the new medical bill should be based on the following provisions:

1. The public health administration should be one of the most important branches of the government, an entirely separate branch;
2. The government and local administrative authorities should carry out the instructions of the medical officers exactly and without delay;
3. The health personnel, the public health apparatus, should be an independent body headed by a medical department operating in the ministry, and the county and city physicians should be subordinate to it.⁸

Of course, the MOT executive forwarded the draft bill on public health as passed at its congress in 1865 to the Government. No official reply was, however, received and nothing happened. This was in fact little wonder, for by that time, the Government was busy preparing the Compromise of 1867. The famous Compromise restored Hungary's statehood as part of the Dual

⁷ *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly), 1865. Appendix No. 40, pp. 49-54.

⁸ *Orvosi Hetilap*, 1866. pp. 76-77.

Monarchy, as the former Monarchy came to be called. Count Gyula Andrássy became Prime-Minister of the Hungarian Government, and Baron Béla Wenckheim Minister of the Interior. The Government intended to make public health a responsibility of the Ministry of the Interior. University affairs—including medical education—continued to remain within the jurisdiction of the Ministry of Religion and Education under Baron József Eötvös.

At the Rimaszombat* MOT Congress which met in August 1867, half a year after the Compromise, the fate of the bill was brought up. According to the minutes Endre Kovács Sebestyén replied to the question as follows: *"The reason for the delay . . . is owing to the fact that the Health Department of the Ministry of the Interior has not been organized yet; and on the part of the Parliament, the reason probably is that being occupied with vital issues of constitutional law, it could not have had time to discuss the public health motion."*⁹

The meeting went on record accepting a resolution that the MOT was to address a petition to the Minister of the Interior, urging the actual drafting of the bill on the basis of the recommendation. The petition says in its introduction that although some measures were taken when there was fear of an epidemic or of abuses jeopardizing public health, but as these measures did not have the force of law, they *"were never carried out on a national scale and completely."*

Data were cited on the effects of the unsatisfactory conditions of public health. Whereas in the Western states the general "middle age" was between 28 and 38, it was 20 to 21 in Hungary; and whereas the mortality rate of children between 0 and 5 was 29 to 30 per cent in the West, it was over 50 per cent in Hungary. The mortality of the population was so high that in several administrative areas, including the municipality of Pest, more people died than were born. And all this was caused by diseases, endemics in Hungary, which could easily be prevented by expedient public health measures.

"At their Twelfth Congress, held recently at Rimaszombat," went on the petition, *"the Hungarian Physicians and Naturalists were deeply aware how strongly the good of the country, the moral and material power of the state, depended on the physical wellbeing of its citizens, and therefore with the most profound respect they again request your Excellency to act with patriotic vigour for the adjustment of public health affairs too while you are engaged in the constitutional organization of the country."*

The petition then continued, *"Your Excellency, public health represents our most precious material interests, and consequently from the point of view of public welfare it precedes the affairs of finance, trade, industry, etc. So public health doubly merits the consideration of the High Royal Ministry; it merits that the legislation of our homeland adjust the affairs of public health in the same way as it deals with the problems of justice, the interior and finance; the State should pay the same amount of attention to public health as it devotes to these."*

* Today Rimavska Sobota, Czechoslovakia.

⁹ *A MOT Nagygyűlései* (Congresses of the MOT). Vol. XII, Pest 1868, p. 144.

*As dealing with the development of public health is the duty of the State, the statesmen are responsible for any harm that befalls our country because the affairs of public health have been ignored. We with our periodical requests for consideration have repeatedly fulfilled our professional and patriotic duty."*¹⁰

THE NATIONAL PUBLIC HEALTH COUNCIL

Obviously, as things stood, the Government had no intention to draw up a bill concretely treating public health in its details. In fact the two recommendations available (that of 1848 and 1865) could hardly have provided an adequate basis for this. What was actually needed was taking the first step: to create a body which would collect data, make observations and put forward proposals while it was giving steady attention to sanitary problems, and would finally work out a fundamental law for public health. Probably the need for this prompted Baron Wenckheim, the Minister of the Interior, to commission four respected scientists—János Balassa, Jenő Jendrassik, Frigyes Korányi and Lajos Markusovszky—to draft another proposal. In fact the men mentioned referred to this need in the recommendation they elaborated: "*It has been said that the Government requires first of all advisors and consultants and administrative officials in charge of current business and collecting data.*"¹¹ As a matter of fact, such an advisory and consultant organization was suggested by the MOT proposal of 1865, Paragraphs 1 through 7, under the title "National Health Council".

After Balassa and his three colleagues elaborated their proposal, Minister of the Interior Wenckheim convened a conference at which the recommendations of 1848, 1865 and the proposition put forward by the four medical scientists served as the basis for discussion. The conference met on March 10, 1868, with Wenckheim presiding. Those participating included: Under-Secretary of State for the Interior József Szlávy; Adolf Hollán, Chief of the Health Department at the Ministry of Interior, Ministerial Secretaries Lajos Grósz and Lajos Markusovszky, moreover all those who co-operated in the preparation of the recommendations on the agenda, and also a number of physicians occupying leading posts in the capital and in the provinces, altogether forty people.

Having listened to the opinions of the specialists, the Minister of the Interior accepted the recommendation put forward by Balassa and his colleagues. This memorandum consisted of three parts. The Introduction gave a historical review of public health with special reference to the situation in Hungary. The second part contained proposals for the improvement of public health, and the third part dealt first with the structure of the State apparatus for health affairs and the organization of an advisory body attached to the Government. This latter section reads in part:

¹⁰ *Orvosi Hetilap*, 1867. Appendix No. 39, pp. 81–83.

¹¹ Lajos Csátáry: *Az országos közegészségügyi tanács 25 évi története* (The 25-Year History of the National Public Health Council). Budapest 1893. p. 78.

"It is necessary that the Government which has the mission to put forward the motions for these laws in the first place and which is to see to their execution, —

1. have at its disposal a body which, having the desirable standard of knowledge and experience, would be able to assist the Government with advice, in other words which would be consulted not only in certain *ad hoc* cases, but which would in fact elaborate the provisions of the law in respect to public health, medical administration and legal medicine at court proceedings, and would then, on the basis of these provisions, work out or endorse the necessary instructions; and would generally act to ensure that whatever useful discoveries or achievements were contributed by science for the above purposes should in fact be applied for the common good;

2. have at its disposal responsible agents who are able to carry out public health laws and decrees, or control their execution; who, in order to perfect public health and the State medical service, collect data, discover the shortcomings, make regular annual reports and, each in his own field, act to ensure that the law and the aims set down by the Government should be realized as perfectly as possible."¹²

This "independent, scientific body of consultants" was then to prepare the public health act.

The setting up of this "independent scientific body", in other words, of the National Public Health Council, corresponded with the carefully drawn up plans of the Government, as this is amply evidenced by the fact that after the conference held on March 10, 1868, on the recommendation of the Government the King signed the proposal already on April 9, together with the statutes of the Council—likewise drawn up in advance—and by June 14th, the Chairman of the Council and its members were appointed. The Council held its constituent meeting on July 5, and this meeting already formulated the rules.

János Balassa became the President of the Council and Endre Kovács Sebestyén its Vice-President. (Balassa was able to act as president only for half a year, for he died on December 9, 1868 of a perforated appendix. He was succeeded by S. Endre Kovács as Council President.) The regular members of the Council were Lajos Grósz, Jenő Jendrassik, István Kajdacsy, Frigyes Korányi, Sándor Lumniczer, Mór Moskovits, N. János Rupp, Károly Than, Károly Tormay and János Wagner. In addition there were 28 corresponding members, including a number of provincial county chief medical officers.

A report of the first phase of the Council's activity is available in Lajos Csátray's work *The 25-Year History of the National Public Health Council* published in 1893. Lajos Varga's "Details from the History of Hungarian Public Health, with Special Reference to the Organization and first Quarter Century of Operation of the National Public Health Council," a Ph. D. dissertation written in 1960, deals with the operation and development of the Council.

The National Public Health Council was active in many fields directly after its creation, and it began to prepare the public health act—the most important problem on the agenda in that period—in 1869. At that time Frigyes Korányi, a member of the Council, proposed the elaboration of the draft bill. For this

¹² Lajos Varga: *Op. Cit.*, Vol. 1, pp. 160-161.

work four committees were set up to represent the different topics. The first committee was to word the provisions in regard to medical, surgical and veterinary tasks and private practice. János Wagner was the chairman of this committee, Sándor Lummiczter its secretary; and Mór Moskovits, János Bókay, József Fleischer, Henrik Pollák and Péter Ráth the members. The second committee elaborated the articles on hospitals, therapeutic institutions and baths. It was chaired by Károly Tormay, its secretary was Gergely Patrubby, and its members were Ignác Hirschler and Lajos Markosovszky. The third committee dealt with medical officers of the police and administration under the chairmanship of Jenő Jendrassik, with István Kajdacsy as secretary, and Károly Than and Vilmos Zlemál its members. Finally the fourth committee, which worked out the aspects of forensic medicine, consisted of four experts: N. János Rupp, chairman; Kálmán Balogh, Secretary; and Lajos Csáthy and Frigyes Korányi members.¹³

The committees had hardly begun their business when on February 18, 1870, the Minister of Interior sent a memorandum to the National Public Health Council, calling on this consulting body to draw up a proposal on "the national organizations of State Medical Functionaries". The fact was that if an improvement was desired in the public health of the country—still very discouraging—first of all an effectively operating, well-qualified state public health apparatus was needed.

In May 1870 the National Public Health Council submitted its recommendation entitled "Bill on the National Organization of State Medical Functionaries".¹⁴ It included the following topics:

- I. Central government (Pars. 1–4)
- II. Regional and local boards of health (15–27)
- III. Medical officers (28–53)
- IV. Midwives (54–57)
- V. Private practitioners (58–61)
- VI. Pharmacists and pharmacies (67–70)
- VII. Provisions and instructions (Par. 71.)

Detailed motivation was attached to the recommendations. According to its last paragraph: "*All the ministries are to be empowered to issue the decrees and instructions desired on the basis of this Act . . .*"

Nonetheless, the bill in this form did not become an independent act, but was built into Act XIV of 1876. The circumstances surrounding the introduction of the bill were such that Gergely Patrubby, an M.P. as well as a member of the National Council of Public Health, raised the problem of the need for a state apparatus of public health in the House saying that until such an apparatus was set up, the National Council of Public Health could not be expected to operate effectively. His motion—which the House passed with a majority vote—contained the following in part: "*Accordingly, the National Public Health*

¹³ Lajos Csáthy: *Op. Cit.* p. 14.

¹⁴ *Orvosi Hetilap*, 1870, Appendix No. 21, pp. 33–34.

Council should as soon as possible have a proposal drafted, providing the ways and means of setting up health committees throughout the country on the model of the British Boards of Health."¹⁵

CONTRIBUTIONS OF JÓZSEF FODOR

In this period—about 1870—József Fodor was travelling abroad. He stayed for some time in Munich studying under Pettenkofer, and spent shorter periods in Germany, Austria, Holland and Belgium consulting with others. Finally he studied for some time again the public health conditions and organization in England, together with medical education and facilities for patients in that country. He was then not yet a member of the National Public Health Council (he became a corresponding member in 1875, and had to wait until 1881 for regular membership), yet he was the man in Hungary with the most extensive knowledge of public health. He was familiar with the environmental hygiene approach and teachings of Pettenkofer's school and the initial achievements of bacteriologists, but knew even more about British public health, in those days considered as an example worthy of following. He summed up the observations of his study trip in England in a work published in 1873 and entitled *Public Health in England with Regard to Medical Affairs, Medical Administration and Police Duties. Forensic Medicine and the Conditions at Home*, which was awarded a Grand Prix by the Hungarian Academy of Sciences. This work clearly reflected the approach to public health which was already well-developed in Western Europe, but only beginning in Hungary, an approach which is the only way leading to modern medicine.

When Fodor went on his study trip in Western Europe, he already had on his mind the preparation of the Hungarian public health act. He hoped that the most eminent men of Hungarian medical science wanted to formulate a law which was based on the achievements of Western Europe and at the same time was more advanced than the legislation there. Fodor prefaced his work with the statement: "*In all the educated countries of Europe there is an audible wish for health reforms. Public health is beginning to take the place in society that it merits . . . As a result of this, the general public imposes a difficult task on the medical profession. It considers the leadership of the reform the mission of the physician, who is an expert and at the same time a responsible adviser.*"¹⁶ Fully aware of this responsibility, Fodor studied the British system with the attitude of an expert, in order to take an active part after his return home in the preparation of Act XIV of 1876.

¹⁵ Lajos Varga: *Op. Cit.* Vol. II, p. 488.

¹⁶ József Fodor: *Közegészségügy Angolországban tekintettel az orvosi rendészetre és törvényszéki orvosi ügyre, valamint a hazai viszonyokra* (Public Health in England with reference to Official Medical Duties forensic Medicine and Conditions at Home). Budapest 1873, p. VII.

A review of the chapter headings of his work will suffice to give an idea of the ramified roots of his study and his ability to relate health affairs to a social context. The contents of the work provide at the same time an outline:

I. General section. The Geography and Ethnography of England; Demographic and Medical Statistics in England; London.

II. Medicine in England. Social Conditions; The Historical Development of Medical Administration; Medicine Today; Other Medical Personnel.

III. Medical Police Duties; Medical Surveillance and Health Legislation; Execution of the Laws.

IV. Sanitary Conditions; Health Policy and Its Main Objectives; Sanitation in Housing; Drinks and Victuals; Epidemic Control; Welfare for the Poor; Hospitals; Management of the Insane; Prison Affairs; Sanitation in the Factories, in Industry and in Mining; Commerce of Poisons; Sanitation aboard Ship and on Other Vehicles; Accidents; Inspection of Corpses and Funerals.

V. Forensic Medicine.

As Fodor often compares British data and his observations in that country with conditions at home, his book supplies interesting data on the contemporary sanitary conditions in Hungary, too. Sound statistics is the only basis for comparison; and Fodor pointed out that the statistical data of individual countries may be compared only with the utmost caution because of their shortcomings and the differences in sampling methods. Nonetheless, comparing Hungarian conditions with the circumstances in the West, he sees them as regrettably backward. "*In Hungary up to now,*" he wrote, "*there was an almost complete absence of medical statistics . . . Most often even those whose duty it would be to collect and collate medical data, can at best complain about the lack of statistical information or, in order to cover up their failure, they scorn or devalue statistics instead of trying to make up for their omission and remedy what is bad.*" It was Fodor who recommended in 1868, in a paper published in the *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly) that infant mortality should not be related to the total figure of deaths as this is misleading, but to the number of live births. In his book he compared infant mortality rates in a few states already according to this method. In 1864, when the infant mortality rate was 26.5 per cent in Hungary, the percentage was between 9 to 11 in Denmark, Norway and Holland, 15 in England, and 17 per cent in France and Prussia.

Fodor gave dramatic information on the effects of urbanization, when it is taking place under neglected sanitary conditions, on mortality by comparing data from Pest with those from English cities. While at the end of the 60's the English mortality rate was about 25 per thousand, in Pest it was over 40 per thousand. "*The city of Pest itself would not be able to survive, but with the passage of years it would become completely extinct if this modern hell failed to get a constant influx of fuel through immigrations from the provinces,*" for the number of births was less than of deaths, he wrote. "*There is hardly another city of some status which comes anywhere close to the mortality rate in Pest!*"

In Pest . . . 3 times as many individuals die of consumption than in the metropolis of London!" (Fodor's italics).¹⁷

We often boast of the fact that the progressive physicians of our country introduced smallpox vaccination after Jenner—preceding many other countries in Europe. On the other hand, in connection with his analysis of the English Vaccination Act, Fodor stated over fifty years later, that a law of this type would be sorely needed in Hungary, too, for "*the number of lives that could be saved through more successful and zealous vaccinations would be at least 15,000 . . . and the number of illnesses that could be prevented would be about 150 to 200 thousand. Such a result would certainly be worth its cost—and in regard to this I would like to observe that the present negligent procedure also costs money, a tidy sum at that.*"¹⁸

Fodor wrote with great appreciation about health legislation in England. Although not many comprehensive laws like the Public Health Act of England passed in 1848 were framed, he noted, the force of law was invoked in a great many detail questions. Fodor's work reported on 41 medical statutes adopted in the period between 1848 and 1871. And he made special mention of the fact that most of these laws attempted to combat endemic diseases, to eliminate the dangers of unsatisfactory sanitary conditions, to protect health. Comparing legislation in England with that in Hungary, he wrote:

"As against the laws in England, many think that the shortcomings of ours lie in the fact that whereas those are laws in the strict sense of the word, ours are mere rules and regulations not laws. In my view it is not a matter of name, though. The enforcement of decrees should be just as obligatory as of laws; and if they are not observed, not the name is to blame; nor is it a fault of the name if the contents are inferior."

He praised the democracy and expertise of English legislation, pointing out that there the bills are widely discussed with consultation with experts, not as in our country where the decrees "*are usually made according to the views—often excellent views, but also often incorrect, fallacious or obsolete views—of certain Ministers and Under-secretaries of State or of individuals influential and respected in the eyes of these men . . .*"¹⁹ Moreover, the democracy of legislation is also evident in the fact that the measures taken correspond to public opinion, to the health and sanitary level of a large part of the population. "*The English health laws,*" wrote Fodor, "*derived from public opinion, from a general sense of need. A law was never imposed on the ignorant and suspicious people—as this was almost the general practice elsewhere in Europe. And this is the principal reason for the viability of English sanitary laws. The English people are all in all convinced of the importance and usefulness of health laws, and this consciousness, coupled with the British spirit of respect for law and justice, achieves that these laws are*

¹⁷ József Fodor: *Op. Cit.*, pp. 40, 79—80.

¹⁸ József Fodor: *Op. Cit.* p. 345.

¹⁹ *Ibid.* p. 178.

not merely printed on paper as this is the case on the Continent and especially in our country, but are in fact observed."²⁰

Of course, Fodor did not forget, in fact he emphasized, that—in addition to public understanding, readiness to help and enlightenment—also adequate medical organizations are needed in order to carry out the sound laws. In this respect the major role is played by the local authorities which have to apply the laws on the spot in full knowledge of the problems, in order to eliminate undesirable practices. In England it is customary for the local authorities to issue independent measures and decrees on the basis of the law. In Hungary, said Fodor, there is a health organization, there are functionaries to introduce measures, and there are also decrees and regulations. "*What is the reason then,*" he posed the question, "*that our health affairs nonetheless exist under such dismal conditions? That for example in 1871 people died by the hundreds on the Great Plains of Hungary, and it could not even be discovered why? The reason lies in the torpidity of the authorities and their functionaries, their often impotent obtuseness. So if people in the provinces turn for help against all health malpractices to the Government, blaming and condemning the Government for them, the people in question have the wrong address; they should turn to their own authorities, that is where the power, the means for action lie, unless these (magistrates) are sluggish and impotent . . . This is the lesson I draw from the English health organization.*"²¹

Fodor's work published in 1873 is one of those classic writings which may still be valuable to the reader. Of course, at the time its significance was even greater: it was a direct preliminary to the most up-to-date health law of the period, to Act XIV of 1876.

THE BILL DRAFTED IN 1873

Although Fodor was the most eminent personality in Hungarian public health, he was not alone. The sanitary problems seemed more and more oppressive after the 1850's, and accordingly they very much occupied the minds of physicians, in the first place the attention of the county and municipal medical officers. This is evident in the professional literature of the period just as it was obvious in the lectures delivered at the MOT meetings. Special mention should be made of the writings of Gergely Patrubány, Chief Medical Officer of Budapest, whose papers published in the Medical Weekly and other periodicals dealt in detail with the dismal situation in the health of the capital.

The key-tone of the proper approach to health was sounded by Lajos Markusovszky. "*The subject of our concern,*" he wrote in 1866, "*is above all indeed the existence and growth of public health, the health of the population, of the nation, which can be said to exist if the mean age is as high as possible and the largest possible number of people reach it . . . For this reason the main topic of our concern*

²⁰ *Ibid.* p. 180.

²¹ *Ibid.* pp. 205—206.

is not so much the ill as the healthy, the majority of the people, the big numbers, for the richness and the strength of the nation is deposited in them."²²

At the end of the 1860's and the beginning of the 1870's an increasing number of studies appeared in Hungarian professional publications which treated the public health and the sanitary legislation of Western European countries.

The preparation of the public health law also remained on the agenda, and the MOT meeting at Fiume* in 1870 again passed a resolution on urging the Government to draft the bill. At the Congress at Arad** in the next year, however, the MOT Central Committee submitted the following report: "Before, however, the Central Committee would have submitted this petition, we are able to welcome the information that the Hungarian Royal Ministry of the Interior charged the National Public Health Council with the task of preparing a public health bill . . ."²³

In its "Miscellany" column, the Medical Weekly reported on October 19, 1873 on the fact that "The health draft bill, framed with great care on the basis of several elaborations by the Health Council and also with due consideration of existing regulations—foreign laws and statutes as well as statements made at conferences—and passed down for comments and criticism, was distributed among the members at the meeting on the 16th this month of the National Public Health Council . . . and it greatly facilitates the work of the Public Health Council in this field."²⁴

The November 16 and 23 issues of the Medical Weekly published the draft bill released by the Ministry of the Interior, a bill which, in contrast to the earlier recommendations, corresponded already in contents to the law finally enacted in 1876. This draft was longer, more clearly divided into detail topics and more comprehensive than its predecessors. According to a footnote "the studies and petitions made by the National Public Health Council were considered" in its formulation. The structure of the bill was the following:²⁵

Part I, entitled "Health Measures", discusses the problems of public health in 30 chapters. Part II, "Public Health Service", treats the problems of organization in four chapters. The topic is evident from the titles of the chapters, and the weight given to the individual subjects is indicated by the number of paragraphs devoted to the question. Accordingly:

1. General Rules. Pars. 1-7; 2. Pregnant women and maternity cases, 8-9;
3. Care of children, 10-11; 4. Public salubrity, 12-13; 5. Victuals, 14-16;
6. Occupations, 17; 7. Medical-police autopsies, 18-19; 8. Inquests, 20-25;

²² Lajos Markusovszky: „A közegészség tudomány mai állása és feladatai. (The Present Position and Tasks of the Science of Public Health).” *Markusovszky Lajos válogatott munkái* (Selected Works of Lajos Markusovszky). Budapest 1905. p. 170.

²³ *A MOT Nagygyűlései* (The MOT Congresses). Vol. XV, Pest, 1872, p. 42.

²⁴ *Orvosi Hetilap*, 1873, p. 753.

²⁵ *Orvosi Hetilap*, 1873, pp. 827-839, 851-857.

* Today Rijeka, Yugoslavia.

** Today Oradea in Rumania.

9. Transport of deads, 26-28; 10. Cemeteries and tombs, 29-34; 11. Protection against noxious animals, 35-38; 12. Sanitation on the railways and in navigation, 39-41; 13. Private physicians, 42-49; 14. Midwives, 50-51; 15. Pharmacists, 52-58; 16. Surgical and barber's shops, 59; 17. Pharmacies, 60-75; 18. Prescription of medicines at public expense, 76-77; 19. Accidents and sudden deaths, 78-82; 20. Poisons, 83-87; 21. Medicinal baths, 88-95; 22. Mineral waters 96-99; 23. Quackery, 100-102; 24. Hospitals, therapeutic institutions, 103-121; 25. Public nursing, 122-135; 26. Lunatic asylums, 136-143; 27. Epidemics, contagions, 144-159; 28. Smallpox vaccination, 160-168; 29. Institute of smallpox vaccination, 169-171; 30. Animal epidemics, 172-179.

The Part on "Public Health Service" consisted of the following chapters: 1. Centre, 180-188; 2. Municipal and district public health service, 189-200; 3. Community public health service, 201-213; 4. Instances of appeal, 214-215.

The National Public Health Council immediately started to deliberate the bill, and at a number of sessions it elaborated a shorter draft containing a fair number of modifications. This draft appeared in the January 4, 1874 issue of the *Medical Weekly*, after it had been submitted to the Ministry of the Interior.

The Council's amended draft also consisted of two parts—in fact of two parts with the same titles as in the Ministry's version—and in their modification the second part still contained four chapters, but the first part on health measures reduced the 30 chapters to the following 15:

1. General rules, 1-5; 2. Special measures for the preservation of public health, 6-14; 3. Aid in case of accidents, 15-17; 4. Medical practice, 18-22; 5. Midwifery, 23-24; 6. Quackery, 25-26; 7. Hospitals and therapeutic institutions, 27-38; 8. Public nursing, 39-46; 9. Lunatic asylums, 47-49; 10. Epidemics and contagions, 50-63; 11. Protective smallpox vaccination, 64-69; 12. Medicinal baths and mineral waters, 70-77; 13. Procedures with corpses, 78-84; 14. Pharmaceutical affairs, 85-102; 15. Animal epidemics, 103-109.

Part II on Public Health Service does not differ substantially from the contested draft, even the chapter titles are identical, and the four chapters include Paragraphs 110 through 148.²⁶

Part I is, however, significantly altered in its structure, less so in its contents. The essence of the change is that the problems connected with public health, and with preventive care and treatment in the present-day sense, which are rather scattered in the draft of the Ministry of the Interior, were condensed in a single chapter entitled "Special Measures for the Preservation of Public Health". This chapter includes maternity care, child care, environmental hygiene, etc. Some other chapters were also combined, for instance, those on medicinal baths and mineral waters, those on smallpox vaccination and institute of vaccinations, etc. An effort was made to make the wording more concise, and the stylistic and textual modifications are listed through a long succession of pages. In some places this condensation went perhaps too far, some chapters

²⁶ *Orvosi Hetilap*, 1874. Appendix No. 1, pp. 1-16.

contained in the original draft were omitted, for instance the one on sanitation on the railways and in navigation.

The Hungarian Physicians and Naturalists (MOT) continued to follow the preparations of the law with steady attention and decided to hold a debate over both drafts, both that of the Ministry of the Interior and the draft modified by the National Public Health Council. The debate took place at the Medical Administration Department of the MOT, where it was first of all decided which of the two documents would be considered for intensive discussion. "After longer deliberation, the draft submitted by the National Public Health Council has been accepted as the basis of discussion," the minutes recorded.²⁷

We have not discussed—nor do we wish to do so further on—the rather subjective argument which raged between Imre Poór, editor of the periodical *Gyógyászat* (Therapy), and the members of the Balassa-Markusovszky group around the *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly). Nonetheless the opinion of Imre Poór, who played an important part in the MOT, recorded in the above minutes, is interesting enough to be quoted here:

"Professor Imre Poór expresses the opinion that the draft bill is not equipped to function as a law and lacks scientific principles. He would like to modify it in four principal directions: 1) its subject should be in the first place the material aspects of public health, and only in the second place the personnel aspects; 2) the jurisdiction of the Government, the regional and local authorities and communities should be defined in the law; 3) there should be an emphatic distinction between law and instructions; 4) the bill should be constructed on the basis of scientific systematization."

As we have, however, mentioned, the MOT accepted the National Public Health Council's draft as a basis for discussion, and in fact only a few modifications, largely matters of formulation, were proposed in the course of the debates.

FURTHER ACTION

The debate over the drafts of 1873 still did not terminate the process of framing the law. The Ministry of the Interior continued to deal with the National Public Health Council's draft, and the MOT also kept it on its agenda. The fact was that although the Medical Administration Department of the MOT accepted the Council's draft with minor modifications and recommended it to the attention of the 17th MOT Congress, held at Győr, the Council version failed to get a friendly reception at the said congress. The Medical-Surgical Department of the MOT (which included the majority of the physicians, chiefly the practicing physicians) opposed the Medical Administration Department, and their position had a greater influence on the permanent Central Committee of the MOT, whose president was Károly Nendtvich, and whose

²⁷ A MOT Nagygyűlései (The MOT Congresses). Vol. XVII. Budapest 1875, p. 66.

secretary was Gyula Gerlőczy at that time. The Győr Congress passed a resolution to the effect that the MOT should elaborate its own draft on the improvement of public health. Thus, after the Congress of August 1874 the work continued under the direction of Gyula Gerlőczy.

At the same time the National Public Health Council continued to improve its draft. It devoted seven plenary and 18 committee meetings to its perfection and the explanation and justification of the differences.

By 1875 the MOT "counter proposal" was ready, and it was submitted to the 18th Congress, held in August at Előpatak. Once again the committees prepared a number of amendements for the draft, and for this reason the permanent Central Committee was unable to submit a complete draft directly, but it considered it important to indicate the preparation of another draft. Its petition addressed to the Minister of the Interior in October 1875 included the following:

*"The Hungarian Physicians and Naturalists, having been aware for years of the urgent need for the improvement of the public health of our country, besides having declared this need several times, have not procrastinated their examination of the bill drafted by the National Public Health Council and their consideration of it as the basis for discussion at their Congresses in 1874 at Győr and this year at Előpatak . . . The detailed deliberation of the bill in question at the two Congresses mentioned and the criticism of this work which was submitted partly on the basis of the principles suggested, soon gave rise to the general conviction at the latter Congress that because of its external and internal deficiencies it would jeopardize the most sacred interests of public health to submit (this version) to a parliamentary debate . . . For which reason at their 18th Congress held in August this year at Előpatak, the Hungarian Physicians and Naturalists unanimously decided at the motion of their Medical Department, and so charged their permanent Central Committee, to submit to your excellency the humble request: with your well-known wisdom kindly consider the public health bill to be prepared by the permanent Central Committee in a short time on the basis of the resolutions passed by the Congress, and have it examined by a committee to be formed of the most eminent experts of the country (enquête); and then consider the thus adequately discussed bill, satisfactory in all respects, as the basis for parliamentary debate and submit it to Parliament as soon as possible."*²⁸

After the Előpatak Congress, an editorial committee consisting of Pál Fromm, József Kelen and Géza Dulácska set to work feverishly on the preparation of the MOT draft bill. As in the meantime the draft based on the work of the Public Health Council was completed and its text was published in the November 21, 1875 issue of the Medical Weekly, the MOT committee was racing against time to complete the work, and in January 1876 they sent Parliament the bill edited by Gyula Gerlőczy.

The report of the permanent Central Committee dated from February 10,

²⁸ A MOT Nagygyűlései. Vol. XVIII. Budapest 1876, pp. 194—195.

1876, announced the completion of the proposal and gave the information that the draft had been printed in 500 copies, out of which 320 were sent to the House of Commons, and 70 copies to the members of the Upper House, whereas 110 copies were made available to institutions and specialists, and then it went on to write bitterly about the fact that the MOT had been ignored:

*"The procedure followed at the discussion of the public health bill submitted by the Minister of the Interior is, regrettably, commonly known; to what extent the hope the Hungarian Physicians and Naturalists fostered for long years is going to be fulfilled . . . this is today still a mystery . . ."*²⁹

Indeed, the MOT bill had been too late, for in the September 1, 1875 issue of the *Közegészségügyi Lapok* (Public Health Journal) József Kelen wrote in his article entitled "Felicitations for the Hungarian Physicians and Naturalists—Congress at Előpatak":

"As we hear, the Public Health Bill is already completed, and the Minister of the Interior will submit it to the House of Commons at the next session of Parliament . . ." The same journal reported with pleasure on November 15th that *"The Prime Minister put the bill on the improvement of public health as the first among several propositions, on the table of Parliament on the 5th of this month."* This happened shortly after he had been handed the above cited MOT petition.

By the time the representatives of the Lower House and the members of the Upper House received the MOT draft bill itself, the "official" bill which was to become Act XIV of 1876, had already been debated by the committee in charge, which was actually the acceptance of the proposal.

What was the draft bill like which Gerlőczy had prepared so late? (He worked on it already aware that it would be ignored—merely in order to "save the honour of this Committee by fulfilling the promise we have made and to prove that the regrettable belittlement of a matter of such great importance—by the Minister of the Interior has been unjustified," as it is recorded in the MOT minutes.³⁰)

The committee headed by Gerlőczy prepared the MOT bill on the basis of the comparative study of several recommendations. At the earlier MOT congresses a large number of proposals aiming to improve public health were made. In addition, Gábor Kátai, a well-known regional medical officer, Antal Karika, and the Bihar County Society of Physicians and Pharmacists also made detailed drafts in the course of the years. Moreover, there was the National Health Council bill and that of the Ministry of the Interior. The Committee combined all these when it drew up a bill consisting of 260 paragraphs. The structure and topics were the following:³¹

²⁹ *Ibid.* p. 194.

³⁰ *Ibid.* p. 198.

³¹ *Ibid.* pp. 201–231.

Part I. Public Health Measures

First Division. State Health (domestic health affairs)

Section 1. Regulations for the preservation and maintenance of health:

1. General measures to promote the vigorous development of the people, 1-37;
2. Protective smallpox vaccination, 38-48;
3. Public sanitation and hygiene, 49-58;
4. Inspection of victuals, means of nutrition, drinking water and other beverages, 59-66;
5. Rules on commerce of poisons, their keeping and use, 67-74;
6. Rules relating to building and housing conditions, 75-84;
7. Measures on personal safety, 85-93;
8. Procedures with the corpses and its burial, 94-110.

Section 2. Rules and Institutions to Recover Health: 1. Public nursing, 111-118; 2. Inspection of therapeutic and public baths and mineral waters, 119-126; 3. Hospitals and therapeutic institutions, 127-136; 4. Lunatic asylums, 137-143; 5. Pharmacy and pharmaceuticals, 144-152; 6. Epidemics a) Human epidemics, 153-167; b) Animal epidemics 168-173; 7. Syphilis and other contagious diseases, 174-180; 8. Aid in case of accidents, 181-185.

Second Division. International Health (Foreign Health affairs)

1. Conferences and agreements on international health affairs, 186-191;
2. Sealing the borders and quarantine measures, 192-195;
3. Inspection on foreign traffic, 196-200.

Part II. Public Health Organs

Section 1. Public Health Organs in General: 1. Physicians and medical education, 201-210; 2. Pharmacists, 211-221; 3. Midwives, 222-224; 4. Procedures of public health organs (public health chambers), 225.

Section 2. Organs for the execution of the Public Health Law: 1. The scope and tasks of the community as a public health authority, 226-239; 2. The scope and task of the district or municipality as a public health authority, 240-250; 3. The scope and tasks of the Minister of the Interior (Government) as the supreme central public health authority, 251-253.

Section 3. Judiciary public health authorities (organs): 254-256.

Part III. General, Provisional and Special Measures in Regard to the Violation and Adequate Execution of the Public Health Law Paragraphs 257-260.

As the information is given in the footnote, the draft bill took over 68 paragraphs from the Minister of the Interior's public health bill without substantial modification; 78 paragraphs are entirely new, that is they are missing from the ministerial draft; and the rest are altered or amended formulations of paragraphs contained in the ministerial bill.

It should be apparent already from the listing of subjects and more so from a perusal of the text that the MOT draft was more or less a combination of a law and its enacting clauses, and even of the local measures. This was probably one of the reasons why Kálmán Tisza, Minister of Interior after 1875, and later

prime-minister, did not treat the recommendation very seriously although he had promised that "*the utilization of the good ideas to be found in the elaboration will not be omitted by the House of Commons in discussions either in its National Administration Committee or in the departments.*"³²

Without a doubt the proposals submitted and discussed at the MOT meetings did exert some influence on the work of the National Public Health Council and the Ministry of the Interior—the "experts" as they were half-scornfully referred to at MOT meetings. This is evident, for instance, from the fact that whereas in the drafts made in 1873 and 1874 the structure of the public health service is given "from the top downward", in the final draft prepared in 1875 the order is reversed and the structure is given in accordance to the MOT proposal "democratically", starting "from below". This was, of course, merely a matter of form, but it was already a matter of content that the final draft prescribed the jurisdiction and tasks of the lower organs in greater detail than did the earlier drafts.

And with this let us now proceed to the final Act XIV of 1876.

ACT XIV OF 1876 ON THE IMPROVEMENT OF PUBLIC HEALTH

In his work outlined above József Fodor mentioned the backwardness of Hungarian health legislation and the fact that even the existing few laws were not carried out. Kornél Chyzer collected the Hungarian health statutes and decrees passed between 1854 and 1894, including even articles where only some of the paragraphs refer to health or sanitation. According to his list,³³ prior to Act XIV of 1876 there was a decree:

- in 1862 on quackery,
- in 1854 and in 1876 on the allocation of nursing costs in the case of patients treated in hospitals and therapeutic institutions,
- in 1869 on instructions for prison physicians,
- in 1870 on the prevention of the spread of syphilis contained in a measure issued under the title "Medical Examination of Soldiers Sent Home on Leave",
- in 1871 on aid in case of accidents,
- in 1872 on lunatic asylums,
- in 1873 on pharmaceuticals,
- in 1875 on the practice of midwifery,
- in 1875 and 1876 each a decree on medical practice,
- in 1876 on proceedings with corpses, on funerals and burial.

Ever since its foundation, the National Public Health Council played an important part in the preparation of these regulations. We have reviewed the part played by the National Public Health Council in the framing of Act XIV of 1876. In 1874–75 the bill worked out at the end of 1873 was only "polished".

³² *Ibid.* p. 196.

³³ Kornél Chyzer: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye* (Collection of Laws and Decrees Applying to Health). 1854–1894. Budapest 1895.

The final text of the bill was signed by Kálmán Tisza on October 30, 1875, and it was soon submitted to the special committees of the House of Commons, and on February 23-24, 1876 to the House of Commons itself. The Lower House passed the bill with minor modifications, the Upper House ratified it, and so on April 8, 1876, the law was promulgated. With this the Act came into force. It is a law which has ever since been proudly cited and referred to by health administrators, by medical historians and by all those who know its provisions and the times in which it was enacted.

The structure of the Act is the following:

Part I. Public Health Measures

1. General rules, 1-8; 2. Measures for the promotion and preservation of public health, 9-18; 3. Measures in regard to children and schools, 19-35; 4. On state gaols and prisons, 36-38; 5. Aid in cases of accidents, 39-42; 6. Medical practice, 43-48; 7. Midwifery practice, 49-51; 8. Quackery, 52-55; 9. Hospitals and therapeutic institutions, 56-70; 10. Lunatic asylums, 71-76; 11. Railway and shipping sanitation, 77-79; 12. Epidemics and contagions, 80-91; 13. Protective smallpox vaccination, 92-99; 14. Medicinal baths and mineral waters, 100-108; 15. Proceedings with corpses, on burial and cemeteries, 109-123; 16. Pharmaceutics, 124-138.

Part II. Public Health Service

1. Public health service for communities, 139-152; 2. Public health service for districts and municipalities, 153-154; 3. Centre, 165-176.

The present-day public may be misled to some extent by the name of the law; the comment was often made that Act XIV of 1876 "treated only public health". It was in fact collective health, the protection of the community's health, that was the main objective of the framers of the law; but, as in the early part of the second half of the last century public health just began to be distinguished as a separate discipline, the meaning of health protection, of preventive medicine was also different then from what it is today. Actually, all of health and medicine was included, just as Act XIV of 1876 deals in fact with health as a whole from the point of view of safeguarding collective health. This will be obvious if we go through the paragraphs of the Act and stop for a moment considering some of them. This will in fact enable the reader to make some appraisal of the Act.

Paragraph 1 states. "The management of public health is within the scope of State administration." As public health was widely interpreted, extensive scope was opened for health administration. (Later it will be seen that scope for action was not granted to the state apparatus for health, and consequently the "management" mentioned in Paragraph 1 could not have been direct.) In actual practice, the scope existed, but there was no possibility for instigating effective measures.

As in those days general mortality was the only gauge of health conditions, Paragraph 9 declared that wherever mortality was considerably in excess of the average (in periods free of epidemics) the reasons were to be investigated, and,

if need be, central measures were to be taken to eliminate them. The cost of the measures would be borne partly by the local organs and partly by the Government (Treasury).

Paragraphs 10–17 provided for keeping the air clean, for drainage, water hygiene, housing sanitation, food tests and hygiene, industrial hygiene, etc.

From the point of view of child care, highly significant was Paragraph 20 which made it the duty of the person responsible for the care of a child or children to take a sick child to the physician. At the same time it obliged the doctor to treat children under seven years of age for half of the minimum fee set at any given time.

Paragraph 39 declared it was a universal duty to provide aid in case of an accident or apparent death. Paragraph 41 calls for “popular education”, and Paragraph 42 in fact stipulates that *“All the foregoing and generally the chief rules which merit attention from the point of view of health are to be taught in the elementary schools.”*

The chapter on medical practice is not so much about the doctor-patient relationship as about the criteria of qualifications to practice medicine. *“A physician qualified to practice cannot be limited in regard to the treatment he employs . . . and is responsible for any professional blunders committed,”* declares Paragraph 47. Somewhat similar is the chapter on midwifery, which leaves untouched the right of practice for midwives who have engaged, “under any title”, in the occupation until then but in the future grants only certified midwives the licence to practice.

Act XIV of 1876 devotes the greatest attention to two topics, one of them hospitals and therapeutic institutions and the other corpses and burial. The significance of therapeutic institutions in restoring the health of working people was already recognized in the third quarter of the last century, whereas the legal, sanitary and police aspects of the latter group of topics justify more detailed treatment.

In Chapter IV on hospitals and therapeutic institutions it can be read that the public hospitals are bound to admit all patients as long as they have room, private hospitals are bound to admit only those patients for whom they are “equipped”, for the latter institutions are generally specialized only for the treatment of certain diseases. Paragraph 62 says: *“Every public and private hospital and therapeutic institution should be provided with an adequate number of physicians and nurses.”* Article 63: *“Only medical scientists with a minimum of two years of practice to their credit may be employed in the capacity of hospital head physicians . . .”*

Worth quoting is Article 75 from the chapter on lunatic asylums: *“In the case of mental patients personal restraint and means of force may be applied only in cases of need to preserve the safety of the patient or others and only on medical order, and are to be stopped immediately as the need has passed.”*

The law deals in detail with what is to be done in cases of infectious diseases and epidemics, and devotes a separate chapter to smallpox vaccination. In case of an epidemic the authorities have to follow the procedures determined by the

epidemic regulations valid at the time, and the authorities may in the case of such emergencies exert a claim over all physicians. Article 82 makes it the duty of all artisans, tradesmen, manufacturers and of mine-owners that if an infectious or epidemic disease breaks out among their employees, they must provide for immediate medical aid without waiting for official action. Paragraph 93 provides that smallpox vaccinations or re-inoculations must be given in every community annually.

Part II of the law, "Public Health Service" also goes farther than the present interpretation of public health, in fact it determines the organization of health services with due attention to the requirements of health protection. The fundamental measures must be taken by the villages (communities), whereas the community physicians have to provide basic medical care. Each village with a population of 6000 or above has to employ a community physician (through competitive application), and, from the smaller villages, districts have to be organized, each to consist of about six to ten thousand people and with a district physician to see to the needs of the population. In regard to the duties of the physician it is worth quoting Paragraph 145:

"The community and district physician is in charge of the local public health, medical administrative (police) and forensic medical affairs of his community (village) or district, and under the following terms:

1. He treats the poor of the village or of the cooperating or united communities free, and the propertied according to the agreement on fees concluded in advance with the community;

2. in his capacity as public health and medical officer he exercises surveillance over the foundlings and foster children, and also over the mental patients, defectives, deaf and dumb, and cripples under community care;

3. unless he is bound to administer smallpox vaccinations free of charge, he performs inoculations of this kind for the nationally valid fee;

4. he is in charge of inquests and post-mortems unless there is a separate coroner, performing such duties free of charge for the poor, and for a fixed fee for the propertied;

5. following with close attention the trends and changes in the health of the village or villages, he works out proposals to avert detrimental effects;

6. he performs examinations and other responsibilities which are his duty as medical police officer, free of charge, the forensic medicinal tasks on the summons of the competent court for a fixed fee;

7. he cooperates in life-saving and emergency actions;

8. he proceeds in all cases which are his responsibility according to any article of regulation;

9. he submits quarterly health reports, and he supplies immediate information to the competent authorities on all public health business that arises and on all medical-police or forensic medical examinations;

10. In purely professional matters he consults directly with the District Physician."

The same chapter treats the village midwives, stipulating that communities with 1,500 inhabitants or more are obliged to employ a midwife.

The community, district and municipal magistracies were the authorities of the first instance—or personally the magistrates—under which the District Municipal or Budapest-District Physician were merely reporting professional functionaries. The attention of these professional medical officers had to extend to everything covered by Act XIV. of 1876. The second chapter under Part II. speaks in detail about proceedings on business in the administrative apparatus, on the relations between the professional medical officers and the organs of state administration, and on the procedures to be followed.

Executive authority is endowed only to physicians working in the 'Centre' (Chapter 3). According to Par. 166, the physicians permanently employed in the Public Health Department of the Ministry are entitled to the same rights and treatment as other government officials.

Chapter 3 of Part II deals not only with the operation of the ministerial department but also regulates the organization and operation of the National Public Health Council—essentially in the same form as the Law decree of 1868.

The details quoted should make it apparent what will be made quite evident by a study of the law: Act XIV of 1876 is an enabling act which has to be supplemented by central (governmental and ministerial) and local measures and regulations for practical operation. It was no fault of the framers of the law that only a few of the measures needed were actually issued in the next few decades and even when regulations and additional supplementary statutes were passed they were not executed.

Two questions arise in this regard.

Were those right who insisted that the Act XIV of 1876 was a law far in advance of its times, in fact a utopic dream of enthusiastic physicians of progressive spirit?

Was Kornél Chyzer, that significant health politician of the century, one of the precursors of modern health administration, right when he wrote in 1890 "*... our public health law, the German and French translations of which we intend as eye-wash for the educated West, are simply dead letters, which not even our great-grandchildren, however advanced they may become intellectually and materially, will be able to fill with life.*"³⁴

In answer to the first question the answer is that as a matter of fact Act XIV of 1876 was not in advance of its times, but simply combined all the scattered health legislation of the industrialized western countries and in the first place of England. It can on the other hand be called utopistic because it ignored the given social circumstances of which Fodor spoke with such open criticism.

Kornél Chyzer's bitter tirade can well be understood. He had already at his disposal the observations of about fifteen years since the enactment of the law, and it could be foreseen that the next fifteen years would also fail to improve matters. What was, however, certain was that the aim of the law was by no means "eyewash for the educated West", for the educated West did not care

³⁴ Kornél Chyzer: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek története* (History of the Congresses of the Hungarian Physicians and Naturalists) 1890, p. 108.

much about the position of Hungarian health, whose backwardness was merely one sign of the general social backwardness of the country. The aim of the law had been to see something happen. But practically nothing happened.

In fact only the great-grandchildren started to implement the law—and they were truly able to do so after the liberation of Hungary. This country has not only advanced intellectually and materially at an unprecedented rate, since the war, but it has also started to build socialism, thus providing the basic social preconditions missing in the past for the realization of Act XIV. of 1876. Kornél Chyzer's prophetic foresight evidently was not infallible.

Összefoglalás

A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. XIV. tc. életbe lépéséig hazánk első átfogó egészségügyi törvénye a Mária Terézia által 1770-ben kiadott Generale Normativum de re Sanitatis rendelet volt.

1848. március 15-e után napirendre került a közegészségügy rendezése is. Az orvosdoktori és orvosi tanári testület a budapesti egyetem orvosi karának professzoraiból és néhány tekintélyes gyakorló orvostól álló választmányt küldött ki egy törvényjavaslat kidolgozására. A Választmány áprilisban kidolgozta Az álladalmi közegészségi és orvosi ügy rendezéséről c. javaslatát, amelyet felterjesztett a kormányhoz. A kormány a javaslatot elfogadta, és egészségügyi osztályt szervezett Stáhlly Ignác vezetésével a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban.

A szabadságharc megkezdődése miatt a javaslat megvalósítására nem kerülhetett sor, a Bach-rendszer pedig minden, a független magyar kormány által hozott rendeletet hatályon kívül helyezett. Már az 1848. évi Javaslat . . . is nem kis mértékben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek eredménye volt. Az 1863. évi pesti Vándorgyűlésen a szakosztály bizottságot jelölt ki egy közegészségügyi törvényjavaslat elkészítésére. A tervezetet a pozsonyi nagygyűlésen fogadták el, majd a kormányhoz továbbították, válasz azonban nem érkezett rá. 1868. június 4-én a kormány felállította az Országos Közegészségügyi Tanácsot, amely a közegészségügyi törvény előkészítésével 1869-ben kezdett foglalkozni, 1870 májusában már be is nyújtotta Törvényjavaslat az államorvosi közegek országos szervezéséről c. javaslatát. A javaslatban foglaltakat végül is az 1876. XIV. tc.-be építették.

Fodor József nyugat-európai tanulmányútját már a magyar közegészségügyi törvény előkészítésének jegyében végezte, hazatérve tevékeny részt vállalt az 1876. XIV. tc. előkészítésében. Angliai tanulmányútjának tapasztalatait az 1873-ban megjelent Közegészségügy Angolországban tekintettel az orvosügyre, orvosi rendszetre és törvényszéki orvosügyre, valamint a hazai viszonyokra c. munkájában foglalta össze, amelyet az MTA nagydíjjal tüntetett ki.

1873 októberében az Országos Közegészségügyi Tanács egészségügyi törvényjavaslatot szerkesztett. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók változatlan érdeklődéssel kísérték a törvény előkészítését, és az Országos Közegészségügyi Tanács javaslatát fogadták el vitaalappnak, de 1875-ben elkészítették „ellenjavaslatukat” is, amit 1876 januárjában elküldtek az országgyűlésnek. Akkor azonban a „hivatalos” 1876. XIV. tc.-et a szakbizottság már letárgyalta és jóváhagyta.

(A magyar nyelvű kézirat a kutatók rendelkezésére áll a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár adattárában, a 359–73. ltsz.-on.)

THE BEGINNINGS OF INDUSTRIAL HEALTH IN HUNGARY (till 1928)

by BALÁZS BUGYI

I.

Hungary in the 13th–17th centuries accounted for 25 to 33 percent of the total European gold and silver ore production, thereby securing the financial basis of her position as great power. The production technology applied in the mines at Upper Hungary (Selmecbánya, Kőrmöcbánya, Besztercebánya,* etc.) and of Transylvania (Zalatna, Nagybánya, Kapnikbánya,** etc.) was generally appreciated at its own time. An initial stage of health protection dates back to the time when first knowledge was obtained about the harms to which the human organism was exposed in these mines and in the attached foundry works.¹ Attention in this context should be called to the book "*De re metallica*" by Georgius Agricola who, side by side with reviewing conditions in the mines of Bohemia and Moravia, gives a detailed account in it of the mines in Upper Hungary, discussing matters of production technology, work conditions, the harms affecting the health of miners and foundrymen and the provisions taken to protect them against the diseases.² Paracelsus Theophrastus Bombastus von Hohenheim came again and again for shorter and longer periods of time to effect cures and conduct studies in Hungary and Transylvania. While there, he devoted much attention to the health conditions that prevailed in the mines, studying the diseases he found to occur among the miners and foundry workers and seeking for therapies to heal them. Thus he gained a lot of experience and gave account of it in a book *Von der Bergsucht und anderen Bergkrankheiten*³ which appear only after his death in 1567⁴.

* Today Banská Štiavnica, Kremnica and Banská Bistrica in Czechoslovakia.

** Today Zlatna, Baia Mare and Căvnic in Rumania.

¹ Bugyi, B.: Zur Geschichte der niederungarischen Erzbergwerke. (Lecture delivered on the meeting of the International Paracelsus Society in Salzburg in 1970. In print.)

² Georgius Agricola: *De re metallica libri XII*. Basiliae, 1561. Decorativ facsimile edition translated by Hoover published by the Dover Press in New York.

³ Paracelsus, Th. Bombastus v. Hohenheim: *Von der Bergsucht und anderen Bergkrankheiten*. 1567.

⁴ Wilsdorf, H.: Dr. Georgius Agricola und Dr. Kálmán Rohrbacher aus Ungarn und die Begründung der Bergbaumedizin durch Venceslaus Payer von Elnbogen, Magister Magnus Hund von Magdeburg und Dr. Theophrastus Paracelsus von Hohenheim. In: *Jahrbuch des Staatlichen Museums für Mineralogie und Geologie zu Dresden*. 1959, 112–154 pp.

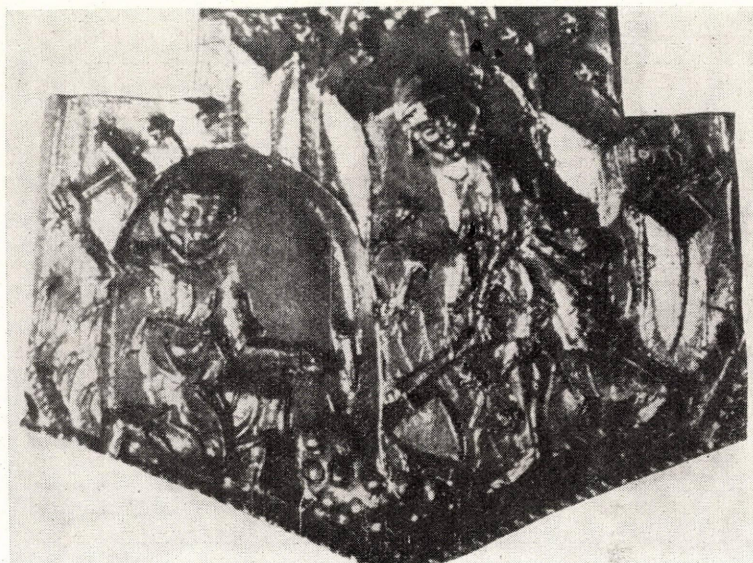
Guldens of the Hungarian King Nagy Lajos (Lewis the Great, 1342—1382),
coined in Körmöcbánya

Stephan Anton Kochlatsch is the author of a medical treatise which he published under the title *De metallicorum nonnullis morbis* in 1721 in Halle, describing some thirty cases of occupational diseases he had observed in miners during his term as medical practitioner in Selmec⁵. The cases in his records correspond in appearance to the clinical pictures of silicosis and chronic lead poisoning. Moller of Besztercebánya published in 1730 a disquisition *De aere fodinarum*⁶, making the atmosphere in the local mine shafts responsible for its pathogenic effect on the human organism. All these papers bear witness of what a high level was then obtained in mining technology and health in the mining district at Upper Hungary. Queen Maria Theresa ordered in 1770 the first mining academy of the empire to be set up at Selmec, thus adding to the fame and appreciation of the place and of the surrounding mining basin. Teaching as physician and conducting research studies in the period 1763—1769 at the mining school of Selmec was Joseph Jacquin who was invited later to move as university professor to Vienna⁷. Taking over his place as professor at the miners academy and teaching from 1769 to 1779 was Gian Antonio

⁵ *Kohlatsch, S. A.*: Dissertatio inauguralis medica de metallicorum nonnullis morbis. Halle-Magdeburg 1721.

⁶ *Moller, G.*: De aere fodinarum. Halle-Magdeburg 1730.

⁷ *Bugyi, B.*: A selmeci bányászakadémia első orvostanárai. (The First Physician Teachers of the Miners' Academy in Selmec.) In: Orvosi Hetilap, 1970, 1894—1896 pp.

Mineworkers on the seal of the town Nagybánya (14th century)

Scopoli who was the first of his time to describe the pathology and therapy of mercury poisoning. These men passed from the scene, but the rare metal mines at Upper Hungary preserved their high standing of technology and refined position in matters of health, beside which the general health and social welfare conditions in other mines of the country, or for that matter in the industry as a whole, appeared backward beyond comparison.⁸

II.

In 1770, the foundation year of the Miners Academy at Selmec, Queen Maria Theresa ordered to build an iron factory at Diósgyőr. This was to be followed up to the end of the 18th century by iron mines, foundries and other factories, widely different in production capacity. Then again a foundry and an iron factory each was established after the turn of the century at Ózd, Resica* and Vajdahunyad.** The Iron Industry Union of Murány***

⁸ Lesky, E.: Arbeitsmedizin im 18. Jahrhundert. Werksarzt und Arbeiter im Quecksilberwerk Idria. Wien 1956. Bugyi, B.: Giovanni Antonio Scopoli, Professor der Chemie und Botanik an der ungarischen Bergakademie in Selmec in den Jahren 1769–1779. Atti del XXI Congresso Internazionale di Storia della Medicina. Siena... 1968. Roma, 1970. Vol. 2, 1719–1727 pp.

* Today Reșița in Rumania.

** Today Hunedoara in Rumania.

*** Today Muraň in Czechoslovakia.

Maquette of fine workmanship about a typical mine-camp in Upper Hungary

Mineworkers in the middle of the 18th century.
(Drawing of major Ignác Müller, 1769)

* Today Betliar in Czechoslovakia.

dates from 1808 and was Hungary's first capitalist enterprise of the heavy industry. Attached to the Union as ancillary plant was the Iron Factory of Betlér* whose immovable assets and equipment was estimated around 1840 to be worth a few million Gold Florins. More and more iron and coal mines, foundries and iron factories joined up to the end of the 19th century to the industrial concern which by then ran under the style Rimamurány-Salgótarján Iron Works. Their output of iron ore, coal, pigiron and processed goods was appreciably high even on the Continental scale.

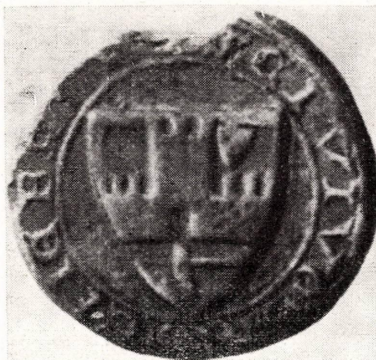
It was under the reign of Maria Theresa also that textile production, until then an exclusive busi-

ness of handicraft, began first to assume a more industrial character. Established at that time was the cloth factory of Gács*, followed in short periods of time by those of Ugróc,** Pozsony***, Kőszeg and Buda. The machines for all these textile works were supplied by factories of Austria and Bohemia. The silk mill of Óbuda established at an order of Joseph II in 1781, was running under management of Ágoston Mazzuccato with 40 looms and was the first to employ a silk yarn reeling machine in 1784. More weaving mills under royal support were set up at Kassa**** and Munkács***** with the principal purpose to supply plenty of cloth for the army to cut soldiers uniforms from it.

Other industrial plants from that period include sugar mills in Fiume***** and Sopron; faience factories at Tata and Buda; a coach building plant at Buda; and a number of glass houses with several thousand workers in the Gömör region.*****

István Széchenyi, Hungary's great genius and pioneer of economic advance in the reform period, added a "Cylinder Mill Society" to the many industrial, commercial and communication unions he had called into being. His idea of the cylinder mill as a modern branch of industry was to make Hungarian-produced flour sell readily on the Austrian market by substituting steam powered fine-grinding methods for the earlier employed but outdated procedures of wind-mills, water-mills and horse-driven rotary mills. Volunteering to carry his idea into effect were the brothers Haggemacher of Switzerland who guided Hungary's cylinder-mill industry on the path of rapid advance as from the mid-19th century and emerged as owners of the Pannonia Cylinder Mill where 6 million quintals of wheat were ground to fine flour in 1890.

Another man whom Széchenyi let come from Switzerland was Abraham Ganz who set up in 1844 a small workshop of seven workers to build the first steam engines for the Cylinder Mill Society and a little later finished the supporting iron pillars for the Chain Bridge, according to designs by over the Danube the english engineer Adam Clark. The workshop was flourishing and its flawless products made it soon grow into a plant of appreciable size. This was the origin of Ganz Works who earned awards of distinction at international ex-

Seal of the burghers of Selmecbánya
(13th-14th century)

* Today Halič in Czechoslovakia.

** Today Uhrovec in Czechoslovakia.

*** Today Bratislava in Czechoslovakia.

**** Today Košice in Czechoslovakia.

***** Today Mukatshevo in the U.S.S.R.

***** Today Rijeka in Yugoslavia.

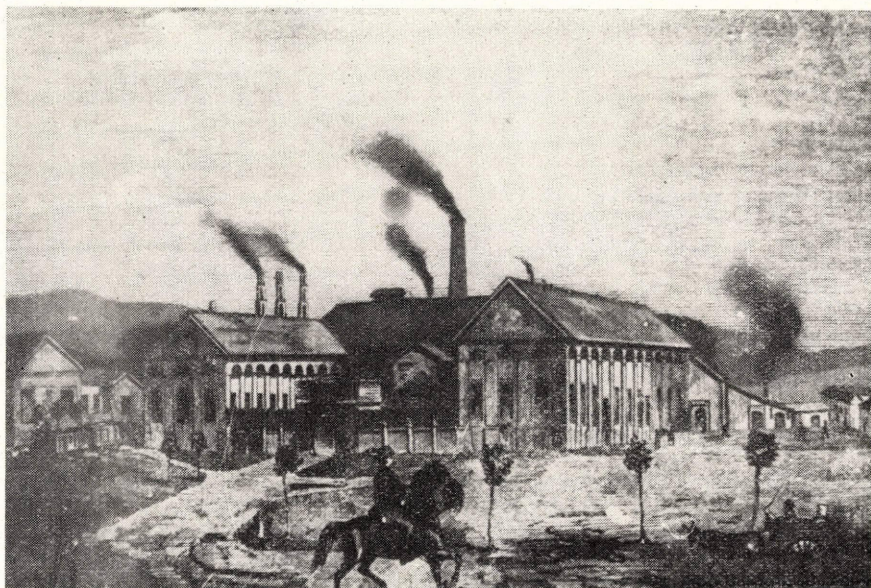
***** Today part of Eastern Slovakia.

hibitions for the railway rails they were producing. A certain Gillain of Belgium set up in 1868 in Pest a locomotive and waggon factory and sold it in 1870 to the Hungarian state; thence it was run and pushed on a rapid course of development under the name MÁVAG to substitute domestic produced railway engines for the foreign purchased stock. The manufacture of railway carriages took place in the MÁVAG Factory, in the waggon plant of Ganz Works and later also in the Hungarian Waggon Factory of Győr. The first railway of Hungary was put to service 125 years ago whence the building of railways started to gain ever wider extent.

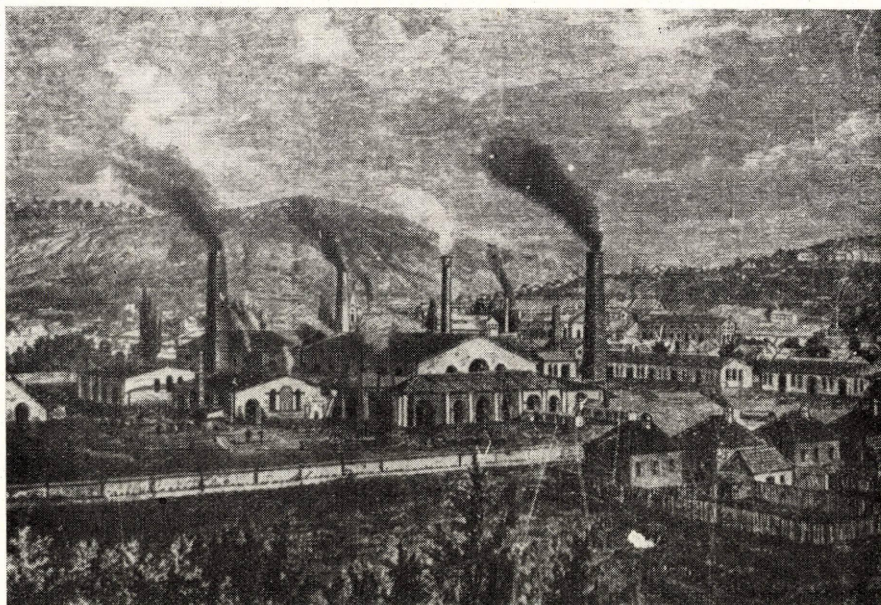
III.

Despite all the conspicuous industrial headway, most of the factories operated at low capacities and were employing few workers. Production, both in quantity as well as quality, was lagging behind that of the much higher developed industries of Austria, Bohemia and Moravia. A flame with national sentiments in the second third of the 19th century, Hungary was taking earnest efforts to make her industry rank on a par and become independent, and publicity in favour of this idea became something like a national program. Organizations like the National Union for Industry, the Society for Promotion of Interests, the Industrial Foundation Trust and the like were called one after the other into being, all with the endeavour, at exhibitions, fairs, charity bazaar sales and similar features, to meet the demands of domestic consumers with home produced goods. Headway in the making of textiles, leather goods, coaches, carriages and victuals, all were regarded as national interests; but denounced as a kind of "treason" was whatever seemed, no matter how faintly, to counteract this development. The miserable conditions of workers in the manufacturing industries, the harms of health and the works accidents they suffered were not even allowed to come into the picture. Hungary at that time, caught in a semi-colonial state, was making a bid for self-sufficient industrial production; thereby putting workers to a heavier degree of exploitation than in Austria and Bohemia under those much higher developed industries, which were producing cheaper and better goods in larger quantities. Moreover, female and juvenile labour, not known in Hungary until then, came to be employed on rapidly increasing scale.

The Hungarian physicians, though no exception from the rule of expousing the program of industrialization at all costs, could still not evade dealing with the social welfare and health problems of the working class, its gradually deteriorating state of sickness and of proneness to accidents. Published as early as 1786 in Pozsony and Leipzig was a book "*Medizinische Polizey*" by municipal health officer of Pozsony: Zakariás Huszty, a Hungarian disciple of the great health organizer Johann Peter Frank. But the medical profession at Hungary showed little understanding for the industrial health problems raised

The ironworks in Ózd (Woodcut made in 1864)

The ironworks in Resica (Woodcut made in 1861)

therein because in those early days of industrial development they seemed to have much bearing to practical life.⁹

However, a few years later, as the process of industrialization went on and functional diseases began to take on heavier forms, the social distress of the workers and their ensuing ill state of health called to themselves the attention of the medical faculty at the University of Sciences which was just then transferred from Nagyszombat first to Buda and later to Pest. Prof. János Rupp of Pest University kept reading a non-obligatory course on the subject of industrial health, for the length of several years each Wednesday from 8 to 9 a.m. under the title: *De iis, quae respectu politico-medico curanda sunt ut civium sanitas per exercitium artificum quam minime adficiantur*. This lecture course, although Tibor Győry negotiates it very briefly in his history of the medical faculty of the University at Budapest, must have obviously raised some considerable attention among a group of medical students, readily impressed by every sign of social progress.

IV.

General interest in matters of industrial health was enhanced by the fact that in the middle of the 19th century a considerable proportion of the patients treated in the Rókus Hospital of Pest, came from the class of workers employed in the industries. The medical periodical *Orvosi Tár* (1831-1848) continued for long years to publish statistics about the proportional distributions of patients admitted to the hospital, the last report of this kind having referred to the military year 1845/46. As to civil profession, out of 12,241 hospitalized persons there were: 228 from the educated classes, 137 tax payers, 21 gold and silver-smiths, 204 carpenters, 62 almshouse inmates, 384 joiners, 1 midwife, 3 miners, 11 cabmen, 78 medical orderlies, 49 tinsmiths, 5 type casters, 32 barbers, 13 tilers, 77 bootmakers, 4 pastry cooks, 2 goldsmiths, 7 acrobats, 16 turners, 18 potters, 293 convicts, 1 comb-maker, 26 button-makers, 128 women in child-bed, 421 infants, 22 fishers, 33 sailors, 4 musical instrument makers, 11 peddlers, 18 butchers, 18 unidentified, 62 coopers, 27 hat-makers, 15 upholsterers, 11 card painters, 161 prostitutes, 1 brush-maker, 4 chimney-sweepers, 2 starch makers, 6 sculptors, 22 painters, 24 wheelwrights, 24 gardeners, 7 cutlers, 6 glovers, 8 stone carvers, 339 masons, 8 book-binders, 3 book printers, 12 basket weavers, 5 rope-makers, 194 coachmen, 83 smiths, 1 road paver, 146 locksmiths, 114 butchers, 1 honey-cake maker, 47 millers, 5,672 navvies, 11 saddlers, 8 watchmakers, 9 quiltmakers, 100 waiters, 10 clothiers, 4 gun-smiths, 2 copper engravers, 13 brass-founders, 4 silk weavers, 47 brewers, 170 bakers, 453 tailors, 2 soapers, 11 harness makers, 50 dye-makers, 6 house decorators, 1,325 buttlers, 10 furriers, 20 weavers, 29 skittle-ground keepers, 56 tanners, 22 glass blowers, 432 shoemakers, 76 municipal policemen, 2 seamstresses, 15 railway gate-keepers, 3 artificial flower makers, 3 junkdealers. The patients

⁹ *Husztly v. Rassynya, Z. G.: Diskurs über die medizinische Polizey. Pressburg—Leipzig 1786, I—II.*

were treated for a total of 289,908 days in hospital, or a little longer than 31 days on the average. Out of all the 12,241 patients, the guilds carried the hospital costs for 1,871, the merchants' organization of Pest for 40, the managing board of Hungarian railways for 156, the corporation of brick burners for 378; furthermore 749 patients were treated at their own costs, the rest on warrant issued for 5,103 by the mayor, for 3,932 by the police and for the remaining number by various foundations. Worth of notice is this record about the vocational affiliations of Rókus Hospital patients, more particularly their division between industry and commerce. Surprisingly high was the number of patients treated in the hospital for various forms of lues (1,395 including 819 males and 576 females) which makes 1 out of every 9. This survey of admission files according to profession permitted inferences for the proportional sizes of professions in Pest, Buda and the adjoining counties and indicated at the same time the degree in which people of various professions were exposed to damage of health. Therefore the idea was raised as early as 1847 to set up an "ambulance" in the central hospital of the municipality Pest, charged to concern itself with the diseases of "craftsmen". A not insignificant proportion of the ailments were identified as occupational damages of the skin. No wonder, therefore, that the initiative to provide medical care for "artisanal diseases" came from a dermatologist.

At the beginning of 1847 Móric Jacobovics filed a petition to the Monarch, "supplicating for permission to teach medical students at the University of Pest how to deal with diseases of skin, genitals, more particularly with lues and with artisans ailments". In a rescript dated 25th March 1847 the Royal Court agreed to the petition. Previously the director of the medical faculty informed the Chancellery in a memorandum that Jacobovics, by permission of the board, had been in the habit to hold practical lectures by the bed-side in the sick-wards of Rókus Hospital. Considering the importance of the subject, the director makes a point of having Jacobovics appointed as professor and of starting the lecture course. On 3rd September 1847 Móric Jacobovics is appointed to unsalaried associate university professor, with the commission to read lectures on his subject for medical students in Hungarian language. On 20th December 1847 he delivers an inaugural lecture of which the Medical Journal of 1848 carries a full-length reproduction, quoting him as having spoken "among other things, about the effects that certain artisanal occupations are producing first on the skin, later probably in the whole of the human system." Ignác Stáhly reviewed Jacobovics' lecture in terms of warm praise, saying he rated it most useful and important himself that a subject, so significant for the cause of progress, has been included into the university curriculum.¹⁰

Worth of attention in Jacobovics' inaugural paper are the following two statements:

a) The skin is the site for the majority of diseases that arise under pursuit of some craft or occupation, for instance in the textile industry by the handling

¹⁰ Győry T.: *Az Orvostudományi Kar története, 1770—1935.* (History of the Medical Faculty 1770—1935.) Budapest 1937.

and processing of flax, hemp and jute, likewise in the bakery and confectionary branches and in the tanning of hides. (On account of this statement we may regard Jacobovics today as a pioneer of occupational dermatology.)

b) Poor social conditions such as prevailed mainly in the class of factory workers, have contributed to increasing the frequency and severity rate of diseases; consequently the branch of industrial health is closely related with the science of social medicine.

However, Jacobovics never came to reading his lectures because of the outbreak of the 1848/49 war of independence. Later, in the first half of the term 1850/51 the medical faculty gives permission to announce a "dermato-pathologic and syphilidologic" lecture course for three lessons a week in German and Hungarian but the matter fails again for the lack of suitable locality. Jacobovics then appeals to the municipal authority for allowing him once more to deliver lectures at Rókus Hospital and Mayor Konstantin Terczy readily complies with the request in view of the wide spread of venereal diseases during the elapsed two years of warfare and the difficult problems facing the municipal authorities how to check them. The "Policlinic" established as a result within the Rókus Hospital provides opportunity for Jacobovics not only to "read lectures on the subjects of syphilis, skin diseases and various ailments occurring in artisans of certain trades" but, by imparting knowledge on all this, also to raise interest in the young generation of physicians for the social outlook of medicine and for health problems of the working class. When the political investigation committee of the University judged him as a person who had sympathized with the revolution and maintained contact with the revolutionary party, Jacobovics emigrated from Hungary and settled down in Vienna to start an extensive private practice of dermatology. His testamentary bequest of a large foundation in favour of resourceless medical students at the University of Pest is a beautiful proof of loyal feelings towards his native country and his school of graduation. Dropped with his quitting were the instruction courses on the subject of vocational diseases and the subject matter of lectures by Sauer was limited to "dermatology and syphilology."

V.

Gradually as Hungary advanced on the road of industrial development, so increased the number and severity of occupational damages, especially that of industrial accidents. To cope efficiently with the latter under the primitive conditions of traumatic surgery in those times was almost out of the question. Surgeon Sándor Lumniczer who served in the Hungarian War of Liberty (1848-49) as headsurgeon in the army of General Görgey and worked after the defeat of the revolution as factory surgeon in the Vehicle Repair Shops of the Hungarian State Railways, succeeded to turn the department he had been in charge of at the Rókus Hospital, into a regular centre of traumatic surgery. With dismay during his practice as surgical consultant did he notice the fatal consequences that arose from the lack of first-aid outfits in factories liable to

accident hazard, from ignorance of the staffs in such places about elementary points of first-aid and from the absence of any accident safety provision. In his capacity as university professor of surgery, with the model of a traumatic surgery under his control in the Rókus Hospital, then again as member and later as vice-president of the National Council for Public Health, he uses all his influence to make it compulsory for every factory to hold a first-aid kit and equipment, and to keep it in repair, ready for use at any moment. He is taking efforts to launch instruction courses for making the practical knowledge of first-aid spread as widely as possible; to make larger factories employ full-time first-aid wardens; and to see that a locality or service for first-aid purposes be installed and maintained in every factory, ready for use in case of emergency at every hour of service. By intermediary of the Public Health Council, Lumniczer strove to have a provision included in the Hungarian Factory Act to the effect that the plant owner be obliged to fit the machines with safety devices and protective casings so as to make production go without accidents. Although the Public Health Council has neither shown a sufficient measure of understanding for his efforts nor attached too much importance to them, still the part remains outstanding that professor Lumniczer played in the passing of labour safety provisions.

Elementary regulations for the employment of juvenile labour are contained in Act XVII of 1840 (§ 6). During the period of absolutism after defeat of the War of Liberty, there was in Hungarian legislature an entire standstill, leaving such fields as social welfare and labour protection without legal regulation or any other authoritative provision. The first Industry Code of Hungary dates from 1872 (Act VIII), with supplements and amendments laid down in Act XVII of the year 1884. Hungary's pattern of state at that time was still marked essentially by elements of feudalism; but capitalism already started to make rapid progress and a rising layer of burghers clamoured for a faster pace of modern industrial development. The implied aim of the Industry Act was to promote the growth of industry in the hands of capitalist proprietors, without making allowance—in no matter what meagre form—for the labour protection outlook. Act XVII of 1884 (§ 12) authorizes the Minister of Agriculture, Trade and Commerce to institute inquiries by his appointed inspectors in "industrial plants" which come under the force of the Industry Code; but control was usually limited to seeing whether the particular establishment complies or not with the requirements set for trade development. Points of labour protection were not made the object of supervision. Worth to note in this context is the provision of the law that an "industrial plant" was liable to supervision so far as it:

- a) was working with a power machine (or machines)
- b) employed more than 20 workers
- c) was registered in a separate list for the health damaging type of labour performed in it.

Accordingly the majority of small-scale manufacturing plants (coming under neither of the just quoted three definitions) evaded even the most careless or superficial form of control; but precisely these were in the habit of employing

considerable quantities of child labour under horrific social conditions. Act XXVIII of 1893 contains the first provisions regarding accident protection for industry and factory workers and appointment of trade inspectors. Carried into effect for the first time through this law were the workers' accident protection, technologic accident prevention and first-aid requirements, as initiated by Lumniczer and adopted by the Public Health Council; but adequate punitive sanctions against offenders for their non-compliance with the requirements of the law were missing. When the same Act called a Trade Inspection Board of Hungary into being, it was originally meant, unlike the coeval institution of Britain, to enforce the interests of the developing industry, with the staff of inspectors exclusively consisting of engineers. In 1906 on the territory of "historic" Hungary there were not more than 40 Factory Inspectors (all engineers) and their responsibilities included the safety examination of boilers also. But the number of registered factory plants in Hungary was 7,849, a multiple of what the existing staff of inspectors could cope with, if only to the extent of a cursory control. Under legal provision they would have been bound to supervise every factory plant (including boiler test) at least once a year; to furnish detailed account of their total function; to report about the standing of industry, about provisions and orders for licences to set up factory plants and for related affairs. The inspector was supposed to report what experience he has made in the line of industrial education and what observation in the line of labour protection; he was moreover required to state in all detail the facts he discovered in connection with accidents, the circumstances under which they occurred, the existence of safety installations, especially if the accident led to fatal issue or to grave consequences.

The Factory Inspector was supposed to test the prevalence of conditions detrimental to the health of workers; he was authorized and obliged by law but made very rare use of the power, to call in a medical officer to assist him. In distinction to Great Britain where the Board of Factory Inspectors, consisting for the most part of physicians, had been called into being with the main purpose to prevent health injuries and to provide labour protection for children and women, in Hungary it was made up—at least in the initial phase of care for industrial health affairs—of engineers who made a major point of promoting industrial development and keeping factory plants safe from boiler explosion and the occurrence of other accidents. A case calling attention drastically to itself was the blasting of the Gas Factory of Pest.

The workers, organized or in the state of organization, raised again and again the legitimate demand that the Board of Factory Inspectors change its essential character, turn into an integrated organ of labour protection and grant admission into its ranks for representatives of the working class. Voiced likewise was the idea to coopt female workers so as to see that the legal provisions for the protection of women be carried into effect. Theoretically this would have been feasible but in practice the technocratic concept of trade control remained prevalent up to the end of World War II. Every now and then in the interwar period a physician or a building engineer would be appointed as Factory

J. A. Valero's silk factory in Pest (Lithograph, 1830-1840)

Inspector, but never in the entire history of Hungarian trade inspectorate one single representative of the working class. The 1902 National Congress of Hungarian Metal Workers put the inspectorate under the obligation *"to take much more care than until that time for the workers' health and life protection and suggested for this purpose to coopt workers delegates into the board."* Then again the 9th Congress of the Hungarian Social Democratic Party demanded to *"complete the legal provisions with strict sanctions and guaranty for the protection of workers' health and life as well as to introduce more efficient rules for the supervision of health conditions in industrial plants."* The same congress of the social democrats ruled that *"small-scale industry and cottage industry be included in the scope of supervision"* and again that *"workers in the factories take a due share of passing the regulations and experienced men from their ranks be admitted for contribution to exercising control."* All these particulars suffice to indicate that Hungary's labour protection rules were not up to the required level and industrial health conditions stood a good deal below the mark.

István Varró was the man who drew up a survey of these facts in the report he prepared by commission of the International Labour Office; the Hungarian Society for Legal Labour Protection confirmed the statements of the report as complying in all details with the facts and forwarded it officially to the organization in Geneva. Soon afterwards Varró was denounced by the government as extremist and "seditionist" and was forced in the 1930s to emigrate.¹¹

¹¹ Varró I.: A munkásvédelmi törvények végrehajtása Magyarországon. (Execution of the Protective Labour Legislations in Hungary.) A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai, 7. (Publications of the Legal Labour-safety Association in Hungary, Vol. 7.) Budapest 1908.

VI.

All the world was shocked at that time by the emergence of phosphorus necrosis. The Hungarian chemist János Irinyi announced between 1820 and 1830 his invention of the phosphorus match which soon spread to many countries so that match-making from yellow phosphorus took its beginning on a world scale. Lorinser of Vienna was the first in 1845 to report cases diagnosed as phosphorus necrosis of the jaw; he also identified the horrible, deformative, painful and often lethal illness as a specific kind of occupational disease. In Hungary the first cases of phosphorus necrosis were presented on 7th June 1851 in the Royal Medical Society of Pest whose leading board then addressed a petition to aulic councillor Karl v. Geringer, the civil governor of Hungary under Habsburg absolutism (Civil-Commissär von Ungarn) with the request to take suitable steps of prevention—without any particular measure to have followed. In 1863 Prof. Sándor Lumniczer in the same Medical Society demonstrated his mode of surgical intervention and commented on the conceivable methods of operation in a case of phosphorus necrosis diagnosed in a boy aged 14 who was working in a match factory and suffered from a necrotic state of the jaw which revealed itself as an occupational disease. More cases of the same ailment were presented in 1867 by university professor of surgery Endre Kovács Sebestyén who again outlined the possible ways of surgical treatment, calling at the same time for suitable precautions to prevent more occurrences of phosphorus necrosis in the domestic match factories. Giving way to his and many other physicians' complaints, under pressure of rightfully angered public opinion, the government of political compromise of 1869 issued a decree (Home Ministry, Nr. 5089) with the object to *"avoid injuries in connection with the making of phosphorus matches, ordering at the same time to provide for ventilation in the workshops of those factories and suggesting to introduce proper health precautions for the workers to avoid the perils of phosphorus poisoning."* . . . *"The medical officer and the police are bound in regular intervals of time to inspect the factories for their compliance with the ventilation and health regulations"*. But the decree, virtually the only one of that age to make it incumbent on a doctor (health officer) and grant him the right to undertake inspection rounds in factories, remained practically unexecuted.

Following repeated demonstrations by the physicians Ernő Ercsey and Sándor Lumniczer in the 1870s, Lajos Petz read a lecture in 1881 on the subject "phosphorus inflammation of the periosteum and bone gangrene", pointing out that from a group of 17 phosphorus necrosis patients 30% (two males and three females) died of the "craftsmen's disease" because "it had reached a much too advanced state by the time they were committed to hospital treatment." In horror-inspiring terms did he describe the conditions that prevailed in match factories and the severely health-damaging circumstances under which their workers, mostly children with increased susceptibility for the disease, were compelled to work. Demonstrated in connection with that lecture was the dental prosthesis József Árkövy had constructed as substitution for a removed

lower jaw, the first device of its kind known to us in the field of stomatology which "permitted the bearer to speak and eat and inhibited saliva drivell."

Under the impulse of general indignation in the wake of Petz' lecture, Aladár Rózsahegyi suggested to put an end to the revolting state of things by "appointing a committee with the task to examine health installations in the local match factories and to make reports about the health conditions found to prevail among the workers and about regulations enforced on the concerned factories by the authorities;—moreover, should the existing rules prove inadequate for safeguarding the workers' health, to submit proposals for amendment or supplement." Declaring agreement with the proposal, the Royal Medical Society appointed József Fodor, professor of public health at the university, to chairman, K. Kétly, J. Kelen, A. Rózsahegyi, A. Bradács, L. Petz, J. Árkövy and Á. Bókay to members of the committee which, called thus into being, seems to claim credit for the issue of the Home Ministry Order Nr. 1771 (June 3), "urging to obey the rules of hygiene in match factories and requiring the authorities to see how they are carried into effect." Particulars about the actions of the committee are not known but it appears likely that they rested satisfied with the release of the Home Ministry decree and ceased to concern themselves any further with the matter.

Meanwhile the employment of juveniles under miserable hygienic conditions went on in the phosphorus match factories. Further grave occurrences of the disease were reported in 1896 by Polyák and 1898 by Hattyasi, warning that "much greater care be taken for the workers' proper dental and oral hygiene so as to save them from bone necrosis and other morbid states by the effect of phosphorus. Whenever some lesion is noticed in the denture or buccal cavity of a worker, he should be referred to medical care in order to prevent phosphorus injuries in due course of time." József Lévai, reporting the recurrence, as well as his own successful surgical operations, of "phossy jaws" in 1896, called attention to the non-diminishing frequency and severity of harms due to phosphorus fumes in match-making which, despite all the efforts, scientific statements and sanitary propaganda of the medical profession, continued to fetch its victims from the workers, mainly among the underaged, for the lack of any coercive measure, if not to stop the manufacture of matches from yellow phosphorus, so at least to introduce improved labour conditions for it.¹²

VII.

Rapidly as Budapest advanced on the road of industrialization and development, so increased the frequency and severity of industrial health injuries. The public health authority of the capital town under chief medical officer

¹² *Friedrich V.*: A phosphor okozta megbetegedések különös tekintettel a magyarországi gyufagyári viszonyokra. (Diseases Caused by Phosphorus with a Special View to the Conditions of Match-making in Hungary.) A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai, 4. (Publications of the Legal Labour-safety Association in Hungary, Vol. 4.) Budapest 1908.

Gergely Patrubány, concentrated on problems due to the process of urbanization, such as water supply, sewerage, sanitary conditions of housing and settlement building; but a group of earnestly concerned men, devoted to the study of public health, could not help noticing the spread of grave injuries among the industrial workers, stemming from wretched social conditions and even aggravated by a range of occupational diseases. Prof. József Fodor of the Public Health Institute at the Budapest University Faculty for Medical Science, commissioned Aladár Rózsahegyi at that time with the task to conduct serial investigations in Budapest factories and industrial plants for their public health conditions. These tests, while their outcome was published in a few cases of general interest in the *Orvosi Hetilap* (Medical Weekly) but was suppressed for the majority because of obvious reasons, did not remain without influence upon the appraisal and improvement of Hungary's industrial health conditions.¹³

Rózsahegyi, with the help of a device he had constructed under the guidance of Fodor, tested the lead level in the atmosphere of a few Budapest printing shops. From spaces between the type cases he separated 8,962 cu. metres of air (corresponding under normal conditions to the reduced quantity of 8,748 cu. metres) and let it pass through the test apparatus, thus finding the traceable lead percentage of the atmosphere to have been

	at work begin	at knock-off
in shop A	1.743‰	1.998‰
in shop B	4.161‰	4.207‰

He furthermore found the dust in the type-case to contain 5.77% of lead and 18.58% of antimony; the type-metal itself 79.54% of lead and 20.46% of antimony; while samples from both places only contained traces of arsenic. Rózsahegyi's findings revealed essential differences between the single printing shops in work conditions and in peril of health impairment. In shop B the frequency and severity of lead poisonings most likely explained themselves with the high percentage of lead dust in the atmosphere of the typesetters' room; in shop A more efficient wairing facilities secured better labour conditions; but ventilation, according to Rózsahegyi's checkings, were even in the latter premises not up to the required level as the drop of lead pollution overnight from 1.998 to 1.743‰ still left enough poisoning matter in the atmosphere to not exclude the occurrence of damage at work begin in the morning. Ventilation in the printing shop was unsatisfactory, as born out by the relatively high CO₂ concentration of the atmosphere, and ought to have been improved in order to reduce the lead percentage.

Rózsahegyi was trying systematically to elaborate and carry into effect in Budapest the scientific fundaments of what his investigations had taught him:

¹³ Rózsahegyi Aladár. (Nekrológ. Necrology.) In: *Orvosi Hetilap*, 1896, 58 p.; *Hőgyes E.*: Emlékkönyv a Budapesti kir. magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről. (Memorial Volume on the Past and Present of the Medical Faculty of the Hungarian Royal University of Science in Budapest.) Budapest 1896.

that any industrial health research must take its departure from inquiries into work conditions actually prevailing in manufacturing establishments, followed by measures adjusted to conform with the established data and observed diseases. As a still young man, he was appointed as professor of public health to the University of Kolozsvár* where premature death did not leave him time to study the industrial health conditions in the province Transylvania.

Under the program initiated by Rózsashegyi, a surveying of industrial health injuries, with checkings of their frequency and degree of severity, took its beginning in Hungary. Great significance in this context attaches to the extensive examinations Béla Chyzer performed on a group of potters pursuing their trade homecraft-fashion at Hódmezővásárhely (on the Great Plains) and presenting group-wise occurrences of peroneal and radial neural paralysis, inflammation of the gums and states of colic. Having established by chemical tests that the glazing material used in those potters shops contains a high percentage of ceruse white lead, Chyzer found himself justified in diagnosing those degenerative changes as lead palsy, demonstrating at the same time that a professional disease is not necessarily limited to the sphere factory-like large-scale production but may crop up under handicraft and cottage industry conditions as well. Chyzer earned general appreciation for the unique demonstration material of lead poisoning he collected and displayed at international sociologic, industrial and health shows, staged in succession around the turn of the 19th to 20th century. To him goes at least one part of the credit for the decision of the International Labour Office to make lead palsy the subject of extensive studies, as a type of occupational health injury, immediately second in importance to the damage caused by yellow phosphorus. His monograph about the lead poisonings of potters can be rated as marking a milestone along the road of Hungary's industrial health research.¹⁴

VIII.

Attracting attention from the first in connection with the types of professional hazards to life and health in the swift progress of Budapest were the special health provisions and accident prevention methods, taking care of caisson workers employed in Danube bridge construction. It may well be worth in this context to remind that the Hungarian medical profession did not wait idly until injuries on account of exertion under pressure were likely to present themselves but spontaneously started to conduct preliminary studies abroad for how to meet the danger efficiently.

* Today Cluj in Rumania

¹⁴ *Chyzer B.*: A magyar agyagiparban előforduló ólommérgezésekről. (On Saturnism Occurring in Hungarian Pottery Industry.) A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai, 5. (Publications of the Legal Labour-safety Association in Hungary, Vol. 5.) Budapest 1908.; Chyzer Béla. (Nekrológ. Necrology.) In: Természettudományi Közöny, 1910, 227 p.

When Aladár Rózsahgyi studied the caisson building operations for a bridge over the river Mur at Graz (his uncle, engineer Pál Burger, being there in charge), and jotted down his experiences for use at a time when the building of Danube bridges in Budapest would call for them, he was actually conducting the first preventive type of health research in Hungary.

Finding atmospheric pressure values between 1,4835 and 1,4870 to prevail within the caissons at Graz, he did not notice any particular changes in the workers, except their slightly accelerated pulses; neither did he attribute any detrimental effect to the high-pressure condition but warned only to take care of improved air supply. Nowhere in his report is there any reference to a symptom suggestive of caisson disease and the only factor he feared was the danger that the caisson should crack. But in Budapest, when building work started under much higher pressure conditions than in the Mur bridge caissons, the first patients affected by the compressed-air disease presently made their appearance. Since the use of air-chamber acclimatization and pressure methods under the very scanty physiologic and pathologic knowledge of caisson life at that time has hardly been insisted upon, it is no wonder that a few deaths by compressed-air disease were recorded during the construction of Budapest's Francis Joseph (today Liberty) Bridge.

Vilmos Friedrich who discussed at great length the occurrence of health detriments and injuries in connection with caisson work for the building of Budapest's Danube bridges, called attention also to the air-chamber technology and to the importance of subjecting the patient to reiterated spells of compressed air-lock and unlock treatment.

IX.

The provisions contained in Act XXVIII of 1893 for accident prevention of industrial and factory workers and in Act XIX of 1907 for the sickness and accident insurance of industry and trade employees lent speed to the process of calling sickness relief funds into being, as had existed already before the turn of the century in a few giant works which earned general acknowledgement and appreciation for the models of social welfare and health institutions, established within their walls. A good example in point is the Hungarian Iron, Steel and Machine Factory (MÁVAG) which, at the time of the millennial jubilee of the occupation of Hungary by the nomadian hungarian tribes (1896), was equipped already with a modern system of ventilation units, supplied to them and installed on the premises by B.F. Sturtevan Co. of Boston (GB). The workers colony of the same plant, adjacent to the factory ground itself, was fitted with common-bath, disinfecting chamber as well as a non-stop first-aid station. Performing duty in the MÁVAG health service organization were three full-time doctors, including an operating surgeon, backed by a numerous staff of attendants (technicians, health nurses etc.). The equipment of the factory doctor's office comprised an X-ray apparatus already in 1896 (when Roentgen's invention was only just about to start out on its world conquering

career), i.e. a good deal before an appliance of its like had been first installed in the surgical departments of the Budapest clinics. Acting on the panel as radiologist was Mihály Karácsonyi who was going to die from ray injury and is honoured today as a victim of science. A column also with his name for the memory of the X-ray workers in medicine in the park of St. Georg Hospital in Hamburg. According to an extant list of items, the X-ray laboratory comprised a Teltschow lighter, a Ruhmkorff apparatus with 30 cm spark-gap for X-ray exposures, complete with electric storage batteries and with cryptoscope. A staff of professional first-aid assistants with medium-grade qualifications performed non-stop service beside the factory surgeon's office.

Hungary's industrial tycoons refused to accept the functions of welfare relief funds from after 1900 as a social requirement, because—as they maintained—“all these provisions are purely on a charity basis which has nothing to do with the concept of industrial production. The employer is providing opportunity for the worker to earn his living and has legitimate claim in return to disciplined and unconditional labour”. Neither the State Council of Public Health nor any other high-level sanitary and social body of Hungary raised protest against this attitude of the Hungarian Organization of Industrialists or did anything to save the workers from abuse.

The records kept by the Workers District Insurance Organization in their medical consulting offices furnish particulars about the occupational disease and works accident statistics of Budapest workers. Vilmos Friedrich, favoured disciple and for a while private assistant of Hungary's Grand Master of internal medicine Sándor Korányi, set up reports at regular intervals of time about the cases of occupational diseases, diagnosed and treated in the Organization's Polyclinics. On the ground of this basic work he was qualified in 1900 as lecturer (privat docent, associate professor) on the subject described as “Pathology and Therapeutics of Industrial Diseases”; in 1901 he was promoted to lecturer of “Industrial Hygiene” at the Technical University of Budapest and was honoured in 1922 by the title to extraordinary nominal university professor.

Most problematic to deal with, right from the start, among all the patients admitted to the polyclinics of the Workers District Insurance Organization, were the cases of mandibular necrosis, due to the effect of yellow phosphorus used in match-making. Friedrich, who prepared a survey of the cases that had been treated at the polyclinics in 1906, succeeded to move the board of the Insurance Organization to issue a set of rules to prevent the disease, and to submit a formal petition to the Government, Ministry for Industry and Trade, for banning the use of white phosphorus in view of the many grave and often lethal cases of necrosis—all this, alas, without much avail.

On 4th January 1908 at a conference of the Royal Medical Society of Budapest, under the chairmanship of Gyula Dollinger, illustrious professor of surgery at the Budapest University, Friedrich gave account of the bewildering experience he had gained in a match factory near Budapest, for the mass occurrence and lethal outcome of phosphorus necrosis. The next contributor, József Lévai, surveyed his large number of patients from the surgeon's point

of view. The outcome of the conference was that *"the Society, as Hungary's foremost ranking scientific organization, decided upon thorough deliberation to adopt Prof. Dollinger's proposal to the effect of instructing its board of directors to set up a petition to the Minister of Trade, suggesting to forbid the use of white phosphorus."* Issued in reply was the Ministerial Decree 24.991/1908 which called for certain restrictions but without providing any essential relief so that the disease went on to rage with invariable cruelty and frequency among match factory workers. But in 1910, Friedrich's fact-finding treatise *"Die Phosphornekrose in Ungarn"* about the fearful health conditions in Hungary's match factories and among their workers was presented at a conference in Lugano to the International Labour Office and decisively contributed to making the organization proclaim a ban for the use of yellow phosphorus in match-making and a restriction under tight rules of control for its use in other spheres of industry. Not unmentioned, by the way, should be the oddities bound up with the Lugano conference, viz. that a few governments assented to adopting the phosphorus ban readily and much sooner than the authorities of the country which had furnished the main body of evidence in the form of Friedrich's report; that Hungary's delegation of 10 representatives only made a promise to comply with the prohibition order but long years had still to pass before it was carried into effect; and lastly that, of all professions, the medical was not represented in the delegation and the worker-organizations (syndicates) was also not represented.

X.

Increasingly as from 1900, Hungary's industrial and commercial governmental administration found itself confronted with definite labour protection demands which rendered it inevitable to make certain concessions in favour of the social welfare outlook. With this object in mind was called into being the Hungarian Society for Legal Labour Protection under the chairmanship of Baron József Sztérényi, national supervisor of industrial development, ministerial department chief and later Secretary of State.¹⁵ Established at the call of, and coincidingly with, the International Labour Office of Geneva, the Hungarian Society considered it a principal task, on ground of surveys it conducted in the country industry, to submit suggestions to the international organization which the Government, however, has consistently denied to endorse. At first

¹⁵ Sztérényi J.: Az utolsó három év szociálpolitikája külföldön. (Social Politics of the Last Three Years on abroad.) Elnöki megnyitó a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének 1911. évi december hó 10-én tartott közgyűlésén. Könyvalakban megjelent a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványaként. (Inaugural address of the president on the meeting of the Legal Labour-safety Association in Hungary held on 10. Dec. 1911. Edited in the Publications of the Legal Labour-safety Association in Hungary.) Budapest 1911.; Sztérényi J.: Szociálpolitikai konservativizmus. (Social Political Conservatism.) A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai, 26. (Publications of the Legal Labour-safety Association in Hungary, Vol. 26.) Budapest 1914.

the Society only comprised representatives of the industrialists' organizations and of the Government but in later years, on the evidence of extant membership lists, it also admitted a number of factory doctors; their names are: Miksa Bród, Béla Chyzer, Vilmos Friedrich, Adolf Goldner, Dezső Hahn, Emil Hajnik, István Moldoványi, Henrik Pach and Fülöp Stein. Not as if these had been the only ones to take care of workers' health in the infirmaries of company sick-relief funds and in factory medical offices, etc., but the rest of physicians apparently was little interested in matters of labour hygiene and consequently did not seek access to an organization, concerned with industrial health affairs.

The trade unions, whom it took not long to realize the importance of the Society, mainly as a body of health propaganda, delegated some of their leading functionaries into its staff, thus turning the Society of Legal Labour Protection of Hungary into a significant (though so far not adequately appreciated) organization of the working class.

The hottest debates and thoroughest fact-finding inquiries within the Society were those concerned with points of child labour and with questions how to save juvenile workers from health impairments. These were the main subjects of study in the work of Béla Chyzer who pointed to the *"particular stresses that puerile and adolescent workers suffer by exposure to the continual or long lasting and often highly damaging effects of certain industrially processed or produced substances."* Here is a first pronouncement in medical literature of the view that adolescents are prone, probably in an even higher degree than children, to health-damaging impacts, in work places. Intolerable—he contends—is to apply the term "male labour" to subjects aged 14 years or less, who are still a long way this side the limit of childhood.

Published in 1909 under the title "Juvenile Labour in Hungary" were the results of the comprehensive survey Chyzer conducted with the help of a questionnaire action, to find out about the actual conditions that prevailed in domestic factories. In it the author is concerned with the effect physical labour is exercising on the puerile system and tries to determine the length of time a child will be able to bear the bodily stress laid upon him. Other discussed points include that of the necessary though not always granted rest; the economic conditions of child work; the advantages and disadvantages of earning money at a too early age of life; the facts about the incomes and expenses of child workers; the prevailing conditions for the employment of children, together with the influence these exercise on health and morals?—all this broken down to individual lines of occupation; the experience gained generally in the fields of agriculture, large-scale industry, handicraft, and specifically in brick factories, glass foundries, flour mills, bakeries and shoe factories, with reference to special problems of child workers in the bread-making and glass industries and in a few other trades; the appointment of children in part-time jobs, etc. Chyzer's book with its objective judgements, its factual mode of inquiry and its concluding series of sound proposals has turned into a fundamental work of domestic industrial health research. His statements have been readily brought to bear in the report the Society for Legal Labour Protection of Hungary referred to the

International Labour Office, on the subject of basic elements for regulation of child employment. The Organization, in its turn, paid full tribute to Chyzer's work, when it took his results and many of his suggestions duly into consideration, in fixing a set of rules for the employment of adolescent and child labour and in drafting an international Labour Code.—Nevertheless, when a reform draft for the Trade Law was laid for discussion before the Hungarian Parliament, the statements in Chyzer's report about the domestic conditions of child labour and their full confirmation in contributions by Friedrich and Varró, have been entirely disregarded and not even the slightest demand went into legislative fulfilment.

For the use of future industrial workshop foremen, Chyzer also wrote a Guide of Hygiene (155 pages, with 68 illustrations), aimed at familiarizing apprentices and craftsmen with the elements of industrial health protection, the subject matter being arranged under the three headings "First Aid", "General Hygiene" and "Industrial Hygiene". The author's intention by publishing this book, with an appendix summing up the labour protection statutes and listing the items to be found in a first-aid kit, was to make the workers and foremen themselves strive for efficient conditions of health protection within the margin of available facilities.

XI.

The Hungarian Society of Legal Labour Protection gained universal acknowledgement owing, for the most part, to the earnestly devoted efforts of medical and sociological experts, of whose work the international organization regularly availed itself and whose results, in full or in part, it has published time and again. Associate professor Andor Máday, on account of the work he performed as leader of the Society's documentary section, was invited by the University of Neuchâtel to function as professor and was appointed by the International Labour Office as chief of the documentary and information department.

Recognition for the Hungarian Society's efforts expressed itself also in the decision of the Office of Labour to arrange the 5th International Congress on the subject of "industrial accidents and professional diseases" in 1928 in Budapest, where distinguished professor of surgery Tibor Verebélyi acted as chairman, secretary of the Public Welfare Ministry, associate professor György Gortvay as general secretary and where Minister of Public Welfare József Vass delivered the inauguration address.

Opened on 2nd September 1928 in honour of the Congress was the Institute and Museum of Social Health, developed under a subsidy of the Rockefeller Foundation, from an establishment which had been in existence as "Social Museum" since 1901 under the management of Ákos Navrátil. The collection, set up with contributions from many foreign museums of labour protection and health, presented a highly impressive display of workers welfare and accident prevention exhibits. Staged simultaneously by the National Association of

Hungarian Doctors of Medicine was a permanent exhibition of anti-charlatanry. The Museum perished during the last phase of World War II.

Each participant of the Congress was presented a de luxurios copy "*De morbis artificum diatriba*" in original Latin of Bernardino Ramazzini's, republished on the initiative of Gy. Gortvay, whose merits about medical history and labour hygiene in Hungary stand established for all times; the edition furnished additional proof for the contribution Hungary's industrial health research has made to the universal cause of labour protection.

Összefoglalás

A XIII—XVII. században Magyarországon a bányaegészségügy a bányák és kohók egészségártalmait követteztében fejlődött ki. A felső-magyarországi nemesfém-bányák bányakultúrája kimagasló volt.

A Magyarországon megindult ipari fejlődés a foglalkozási ártalmak szaporodását és súlyosabbá válását hozta magával. Lumniczer Sándor, a kiváló sebészprofesszor, sokat fáradozott azon, hogy a gyárakban kötelezővé tegyék az elsősegély-nyújtást. Fontos szerepe volt az 1840. évi XVII. törvény és az Országos Közegészségügyi Tanács munkásvédelmi rendelkezéseinek (1872. évi VIII. törvény, 1884. évi XVII. törvény) meghozatalában is.

A foszforosgyufa-gyártás betiltása, a nyomdászok munkakörülményeinek megjavítása is célja volt az orvosi társadalomnak. Az 1893. évi XXVIII. törvénycikk az ipari és a gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről, az 1907. évi XIX. tc. pedig az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség- és baleset-biztosításáról intézkedett. A munkásvédelem szociális jellegű szabályozására alakult meg a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, amely szervezet nemzetközi elismerést vívott ki magának áldozatos munkájával.

A PÁPAI BENCÉS TEMPLOM KRIPTÁJA

KATONA IMRE

Még mindig intenzív az érdeklődés a pápai bencés templom kriptája iránt, ahol több száz éves halottak találhatók épségben, mumifikálódott állapotban. Az érdeklődést nemcsak e jelenség váltja ki, hanem érthető módon a mumifikálódást előidéző okok, körülmények is.

A KRIPTA LEÍRÁSA

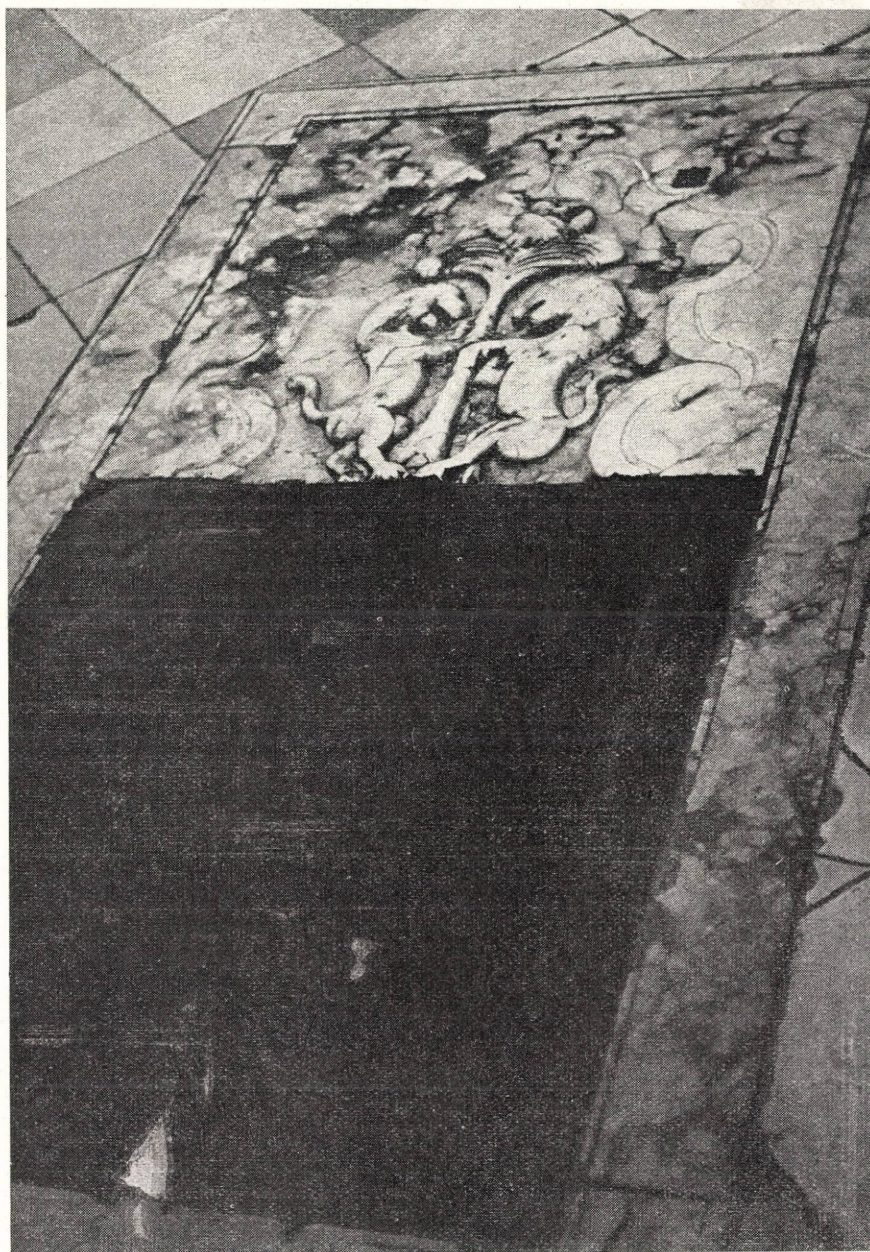
A krypta a templom alatt van. A lejáratot borító vörös márvány kőlapon a pálosok címere, pálmafán csőrében kettős kenyeret tartó holló látható.* Innen 13 lépcsőfokon jutunk a kerek, boltíves kriptába. Egy másik ajtó az udvar felől nyílik a térbe, mely az előcsarnokig, a kórus alatti ívezetekig terjed. A hátul öt méter hosszú és két méter széles falazatbeékelődés ugyan funkciója után tetőzettartó, de befalazott sírüregeket is rejt magában. A hajó alatti ovális kriptatér közepén négy méter átmérőjű, hengeresen épült, a tetőzetig érő ossarium emelkedik. Emiatt az ovális kriptatérben egy körjárat alakult ki, melyen végighaladva az egész templom alatti temető élénk tárul.

Középre az alapító, illetve a templomépítő *Acsády Ádám* veszprémi megyéspüspök kettős tölgyfakoporsóját helyezték. A neves főpap püspöki ornátusban pihen. Közvetlen körülötte pálosok, a hajó alatti ovális körjáratban pedig világiak koporsói sorakoznak egymás mellett vagy egymás fölött.

A kriptába három keskeny ablaknyíláson árad be a friss levegő. Feltűnő, hogy levegője állandóan tiszta és friss.

A kriptában jelenleg 110 koporsó van, mely az ide temetetteknek csupán egy hányada. Az elporladt koporsók megmaradt anyagát ossáriumba helyezték. Részben így nyertek új és új helyet a temetkezők számára. Az idő a koporsók többszöri mozgatása ellenére is alig hagyott nyomot a tetemek egy részén. Nemcsak ruházatuk, lábbelijük és a koporsóba elhelyezett különböző tárgyak maradtak épen, hanem maguk a holttestek is.

A leletek gondozásánál figyelembe kell venni, hogy a levegő mozgásában, hőmérsékletében, páratartalmában az eddigi feltételek megmaradjanak, mert

(Fotó Farkas Tamás)

ellenkező esetben a leletek gyors pusztulásával kell számolni. Felmerült — nem is olyan régen —, hogy a kriptát fel kell tární, a holttesteket pedig múzeumba kell szállítani, hogy a halottakat — miként az egyiptomi múmiákat — a közönség látogathassa. Ez a vélemény főleg orvosi körökben talált heves ellenállásra. Szerintük a leleteknek ilyen kezelése nemcsak a tudományt nem szolgálja, hanem az értékes leletnek végleges pusztulását jelentené, hiszen azok a körülmények és feltételek alig hozhatók létre mesterséges körülmények között, melyek a tetemek mumifikálódását előidézték. Brünmben, Kievben, Palermóban és másutt Európában, ahol hasonló leletek vannak, a helyszínen tették lehetővé a megsejmlélést, mert tudatában vannak annak, hogy bolygatatlan állapotukban már kész múzeumnak tekinthetők. Eszerint a pápai leletekre vonatkozóan is követni kellene a felsorolt példákat, és a kriptát a helyszínen kellene megtekinthetővé tenni.

A TEMPLOM ÉS A KRIPTA TÖRTÉNETE

A kriptának helyet adó bencés templom eredetileg a Pápán 1638-ban letelepült pálos rendé volt. A jelenlegi templom ugyan 1736–1742 között épült, a kriptában levő halottak egy részét azonban a régi templomból szállították ide. Adataink szerint ez a régi templom, melyet a források Capella néven emlegetnek, csak kisebbszerű kápolna lehetett. Ennek tulajdonítható, hogy építését 1638 novemberében már be is fejezik. A kápolna a rendház emeletes épülete mellett, a mai templom helyén állott. Ennek kriptájába, illetve sírűregébe temették 1697. augusztus 8-án *Jakasich Katalint*, *Bezerédy István* pápai kapitány feleségét. *Bezerédy* 1702. április 27-én halt meg, és május 8-án szintén ide temették, ugyanígy az 1701. július 29-én meghalt *P. Ábrahám* cisztercita papot is. Az ideiglenes kápolnát 1737-ben lebontják, és megkezdik az új templom alapjainak építését. Amint a szentélyt és a krypta építését befejezik, megkezdik a koporsók átszállítását az új kriptába. Ez annál is inkább szükséges volt, mert egészen 1737. március 12-ig — alig a régi kápolna bontását megelőzően — folyamatosan temetkeztek a pálos kápolna kriptájába. Külön megemlíthetjük *Turner József* tanuló, bécsi születésű diák 1736. augusztus 11-i temetését. Forrásunk tévesen mondja: „*in Cryptam Paulinorum positus est*”. Az első pálos templom cinteriuma nem szabályos krypta, hanem csak a padlózat alatti sírűreg volt. Az ide temettek koporsóit vitték át az új templom szentély alatti kriptájába. *Turner József* bécsi diák koporsója ma is megvan a templom kriptájában. Igazolásunkra még megemlítiük egy megfejtethetlen koporsó oldal lezkájának feliratát: „*Ae. S. 43. 28. Jun. Ao. 1704.*” Ez a koporsó is a régi kápolnából került át az új templom kriptájába.

A LELETEK

Az alábbiakban a koporsók felirataí és a fellelhető és ide vonatkozó dokumentumok segítségével próbáljuk összeállítani azok neveit, biográfiai adatait, akiket ide temettek. A koporsókon található feliraton és évszámon kívül azokat az

adatokat is közrebocsátjuk, melyeket az anyakönyvekben és az Országos Levéltár Acta Paulinorum anyagának 248—280. fascikulusában találtunk. A pápai róm. kat. plebánia halotti anyakönyvei 1868-ig tartalmaznak adatokat a kriptára vonatkozóan, mégpedig 1764. május 30-tól folyamatosan, a korábbi évekre azonban több éves, illetve évtizedes kihagyásokkal. Így pl. az I. kötet 1696-tól 1709-ig, a II. kötet 1730. január 30-tól 1742. augusztus 30-ig, a III. kötet pedig 1753. januártól 1754. szeptember 19-ig tartalmaz használható adatokat. A halottak az elhalálozás időrendjében következnek.

1697. aug. 8.

... *sepulta est in Templo R.R.P.P. Paulinorum Gen. Domina Cath. Jakasich consors Gen. D. Stephani Bezerédi Capitanei Papensis. Rite disposita, annorum 54.*

1701. júl. 29.

... *sepultus est in Templo A.A.R.R.P.P. Paulinorum Adm. R. et Religiosus P. Abraham Cisterciensis, annorum 55.*

1702. febr. 9.

Item D. Georgius Halászi in templo R.R.P.P. Paulinorum.

1702. máj. 8.

... *sepultus est in Templo R.R.P.P. Paulinorum Per. et Grosus D. Steph. Bezerédi qui obiit die 27 Aprilis aetatis a.66. Sancte et catholice mortuus.*

1705.

R.P. Lander Ord. S.Pauli Primi Eremitae. Defin. generalis. In Templo R.R.P.P. Paulinorum Gratis.

1706.

Paulus Csuzy apud Paulinos sepultus.

1736. aug. 11.

Josephus Turner studens querulus Viennensis apud Dnum Schnee in Cryptam P.P. Paulinorum positus.

Koporsó felirata:

I O S T U R A E S U A E O B D I E 11 A U 1736. (Hiányos felirat!)

1737. március 12.

Antonius Tubicen apud Paulinos sepultus. (Lobkovits ezredéből!)

1744. október 10.

Acsády Ádám Pápa született 1680 körül.

1725. szeptember 7-től veszprémi püspök.

Meghalt 1744. október 10-én. Felirat nélküli kettős koporsóban, püspöki ornátusban nyugszik.

1745.

Buzás Julianna, eltemették a pápai pálosok kriptájában 1745-ben.

1745. okt. 9.

Zimmermann Jakab, pálos áldozópap, 1715-ben született Budán, fogadalmat tett: 1738. okt. 12-én.

1747. január 24.

Kicsi, fekete koporsó, felirata:

„*Josephus Bertalanics Maior Parvista obiit die 24. jan. 1747.*”

Fekete koporsóján a fejevében krétával írták fel a halálozási évet, az 1747-et.

1747. január 24.

Egy hatalmas fekete koporsó felirata:

„*Pauer Judit Asszony Bertalanics Mátyásnak hitves Társa Januariusnak 24. napján 1747 esztendőben meghalt és eltemettetik.*”

1747. december 9.

Horváth Gergely, a Pálosrend Definitor et Procurator Provinciae, Pápán született 1702-ben. Meghalt 45 éves korában. Koporsójának felirata:

Defin. Proalis 1747. X-bris 10.

1748. március 21.

Hoffner Simon pálos áldozópap, 1713-ban született Kismartonban, fogadalmat tett 1737. okt. 28. Koporsóján 1748. március 21 felirat.

1749.

Jákfalvai Horváth László esküdt, eltemették 1749-ben.

1749. július 9.

Marton Hilárion pálos áldozópap, 1699-ben Bükön született, fogadalmat tett 1720. nov. 10-én. 1728–29-ben Tüskeváron működik, 1749-ben pápai prior. Koporsójának felirata:

Prior Papensis, 9. jul. 1749.

1750. február.

Koger György pálos áldozópap, született a Sopron megyei Rákoson 1713-ban. Fogadalmat tesz 1743. okt. 13. Pápán szónok 1750-ben.

1750. április 3.

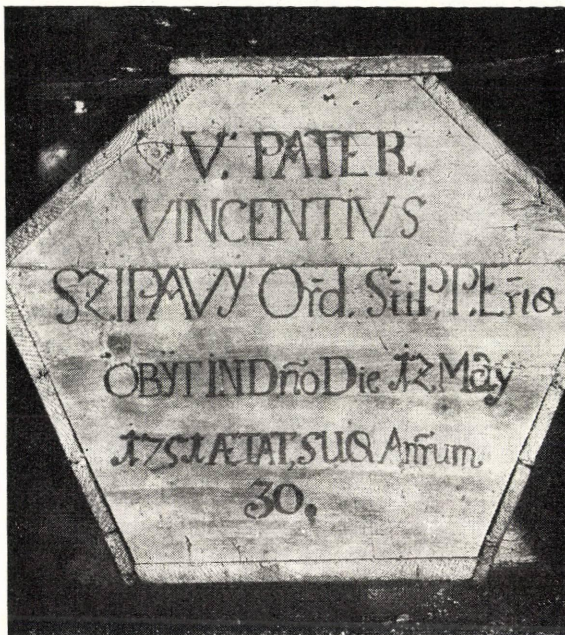
Francisci Imre pálos szerzetes, született a Trencsén megyei Bitsén 1725. október 26-án, fogadalmat tesz 1749. okt. 13. Pápán teológus, meghal 24 éves korában.

1750. november 13.

Maczonkay Kristóf pálos áldozópap, született Kecskeméten 1708-ban, fogadalmat tett 1729. okt. 28. 1746–1750-ben Tüskevárott superior.

1751.

Brandstettner Jakab, eltemették 1751-ben.

1751. május 12.

Szipávy Vince pálos áldozópap, született 1719-ben Buron, Nyitra megyében. Fogadalmat tett 1739. október 15-én. Meghal Pápán. Koporsójának felirata:

Pater Vincentius Szipavy Ord. S-ti P.P. Eremitae, obiit in Dno die 17. Mai. 1751, aetatis suae anrum 30.

1754. szeptember 20.

Kollais Domonkos pálos áldozópap. Született Sopronban 1700-ban, fogadalmat tett 1719. aug. 20. Koporsóján a halálozási évből csak „17” olvasható.

1755.

Hottosch Orbán, eltemették 1755-ben.

1755. március 16.

Slachta Pál pálos áldozópap. Született Gyöngyösön 1727-ben, fogadalmat tett 1747. okt. 23.

1755. szeptember 14.

Fierendroth Gergely. A Sopron megyei Nyéken született 1690-ben. Fogadalmat tett 1712. november 27-én. 1729-ben a magyar provincia definitora, 1731-ben Márianosztra perjele, 1735—38 a magyar pálos provincia tartományfőnöke. Koporsójának felirata:

„A. R. P. Gregorius Frierendróth Pater Provinciae Hungaricae, ae.s. 64. obyt die 14 Septembris anno 1755.”

1756.

Simony Ferenc eltemetve a pápai pálos templomkriptában, 1756-ban.

1756.

Szerednyei János eltemetve a pápai pálos templomkriptában 1756-ban.

1756.

Nemes Paraicz János eltemetve a pápai pálos templomkriptában 1756-ban.

1756. január 30.

Gleser Antal pálos áldozópap, született Sopronban 1679. Fogadalmat tett 1699. okt. 26.

1756. november 10.

Benyovszki Lénárd pálos teológus. Született „*locus nativ. Szavcsineniensis*” 1734. Fogadalmat tett 1752. okt. 16.

1757.

Lászlófalvi Eördögh Pál alispán felesége, született Martonfalvai Martonfalvay Róza.

1757. szeptember 30.

Czecczely László pálos pap. Született Sopronban 1713-ban, fogadalmat tett 1732. június 22.

1758.

Gerencsér Katalin, eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1758.

Brandstettner János, eltemetve a pálos templomkriptában.

1758. május 19.

Koporsófelirat:

„*HIER LIG ICH SUSANA RUSTIN MEINE RUH UND NIEMAND IST DER MICH EWEHE THUT LEBET WOHL UND SEIT GEDREST BIS EUCH GOTT ALLE ERLEST ALT 58 DEN 19 MAI ANNO 1758.*”

1758. május 28.

Eszterházy Imre (világi neve: József) pálos áldozópap, gróf Eszterházy László és Horváth Katalin fia, született Patyon (Vas megye) 1706-ban, fogadalmat tett: 1725. október 23-án. Vicarius Provincialis. Koporsójának felirata:

„*R. Pater Emericus Eszterházy O. S. Pauli P.E-ae Vicarius Provincialis, obyt anno aetatis suae 52 reparaatae satis 1758. die 28. maji.*”

1759.

Draskóczy László, eltemetve a pápai pálos templomkriptában 1759-ben.

1759. november 8.

Mózer Boldizsár, pálos szerzetes. Született Pápán 1719-ben, fogadalmat tett 1739. október 15-én. 1757—1758-ban Márianosztrán perjel, 1759-ben Pápán perjel.

1759. november 25.

Laczay Sándor nemes, pálos szerzetes. Bars megyében Brogyan született, 1736-ban. Fogadalmat tett 1753. május 27.

1761.

Szabó Ferenc eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1762.

Nemes Szombathelyi János eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1762.

Hotosch Anna Mária eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1762.

Tanhoffer Anna Mária, eltemetve a pápai pálosok templomkriptájában.

1762.

Nemes Szokoly Anna eltemetve a pápai pálosok templomkriptájában.

1762.

Brandstettner Anna Terézia, eltemetve a pálosok pápai templomkriptájában.

1763. január 15.

Koporsófelirat:

*„N. Paraicz Ferenc Uram Hüttvös Társa N. Hetler Magdolna Asszony az Ő Élete
elfolása volt 62 és kimult ez világbul 1763. 15. jan.”*

1764.

Hoffer Márton, eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1764. július 7.

Czeczely József pálos áldozópap, született Sopronban 1703-ban, fogadalmat tett:
1722 dec. 13-án. 1764-ben pápai „supprior”.

1765.

Novák Zsuzsanna eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1766. október.

Raffavics László pálos szerzetes, áldozópap, született Pápán 1714-ben, március 10-én.
Fogadalmat tett: 1734. november 7-én. Tartományfőnök-helyettes és definitor pro-
vincialis. Pálos rendi fehér szerzetesi ruhája még jól látható rajta!

1767.

Tulok István eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1770.

Nemes Szombathely Jánosné, szül. Dancs Katalin, eltemetve a pápai pálos templom-
kriptában.

1772.

Stich János Mihály serfőző, eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1772.

Némethi Terézia eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1772.

Makl Zsuzsanna, Odonel-Cuirassier ezredes felesége, eltemetve a pápai pálos temp-
lomkriptában.

1772. június 22.

Koporsó felirata:

„Statics Őrsébet, Szüle 1746 Esztendőben Julius 12. napján. Meghalt 1772 Esztendőben 22. Juniusban.”

1773. március 15.

Perillustrissimus Dominus Senior Franciscus Tallian de Vizek, Nobilis, annorum 73, ad Cryptam RR. PP. Paulinorum. Esküdt.

1773. június 1.

„Dominus Josephus Tersztyánszky annorum 47, ad Cryptam PP. Paulinorum.”

Koporsó felirata:

„P. x AC G. D.IOS. TERSZTYANSZKY DE NADASI C. WESP. SUP. IUULIUM AETATIS SUAE 47 OBITT 1 IUNII ANNO 1773.”

1773. augusztus 5.

Andreas Haiba Ugodiensis, nobilis, annorum 42. Ad Cryptam PP. Paulinorum.

1773. augusztus 11.

Andreas Muska, annorum 44. Ad Cryptam PP. Paulinorum.

1773. október 26.

Catharina Szalay, annorum 60, ad Cryptam PP. Paulinorum.

1773. október 26.

Koporsófelirat:

„Nemes Nagy Katalin ideje 72. Boldog kimulása volt Az Esztendőknek Datum 26 8-ber Anno 1773.”

1774. szeptember 27.

„Catharina Zámbo, nobilis, annorum 52. Papa, cath. provisa, cum OO. Campan. ad cryptam PP. Paulinorum.” A halott nyakában skapuláré függ, rajta Mária képe a gyermek Jézussal, alatta a felírás:

„Sta Maria de Monte Carmelo.”

1775. február 9.

Anna Maria Feilin, annorum 45. Papensis, cath. provisa, cum pulsu OO. Campan. ad Cryptam Paulinorum.

1775. február 16.

Franciscus Sales. Pollinger, annorum 21. Parentes eius: Ignatius Pollinger et Elisabetha, Papensis, cath. provisus, cum pulsu OO. Campan. ad Cryptam Paulinorum.

1775. március 5.

I.D.L.B. Emmanuel de Teuffenbach, annorum 33, Papensis, catholicus, Provisus, cum pulsu OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum.

Báró Teifenbach Emanuel koporsójának felirata:

*„ALHIER RUHET DER HOCH UND WOHL GEBORNER EMANUEL
BARON V TEIFENBACH U NDER LEUNT NANT V.K.K. INFANTE
REGEM. A. BOTEIAN. ALT 33 ANNO 1775.”*

1775. május 24.

„D. Magdalena Budaházy, annorum 40, Papensis, catholicus, provisus, cum pulsu OO. Campan. Ad Cryptam PP. Paulinorum.”

Koporsójának felirata:

*„PERILLUSTRIS DOMINA MAGDALENA BUDAHÁZY PERIL. DNI
JOSEPHI LEHEN CHARISSIMA CONSORS AO XL OBYT PAPAE DIE
XXIV MAY AO 1775.”*

1775. augusztus 21.

„S. D. Franciscus Daroczy, annorum 59. Papensis, cath. provisus, OO. Campan. pulsu ad PP. Paulinos.”

Királydaróczi Daróczy Ferenc.

1776. január 25.

„Paulus Saraboly, annorum 77, Papensis, cath. provisus, cum pulsu OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum. Nobilis.”

1776. április 17.

„Catharina Kálóczy, annorum 62, Papensis, provisa cum pulsu OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum. Nobilis.”

1776. május 1.

„Franciscus Rohonczy, annorum 82, catholicus, provisus, cum pulsu OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum.”

1776. június 14.

*„D. Alexander Bekk, annorum 70, catholicus, provisus, cum pulsu OO. Camp. ad
Cryptam PP. Paulinorum.”*

1777.

Králik Pál eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1777. augusztus 26.

*„Renata 8 mens. P.D. Joannes Krausz, P. D. Clara Pellerin, Papensis, catholicus,
cum pulsu OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum.”*

1778. március 24.

*„Susanna, 16 annorum, Stephanus Szerencsey et Judith Pados, Papensis, cath. pro-
visa, OO. Campan. ad cryptam PP. Paulinorum.”*

1778. július 27.

*„Spectabilis Dna Maria Anna Krausz. D.Sp. Josephi Tanhoffer uxor, annorum 61,
Papensis, nobilis, cath. cum 1 camp. ad Cryptam PP. Paulinorum.”*

1778. október 9.

„Michael Nagy, annorum 70. Papensis, catholicus, nobilis, OO. Camp. In Crypta Paulinorum.”

1779. január 12.

Tornáczky Ferenc, pálos rendi laikus „*professione sua sartor*”, született 1719. aug. 7-én Pápán, fogadalmat tett 1749. augusztus 17-én.

1779. május 23.

„Anna, 7 mensium, Dno Antonio Tanhoffer, Josepha Magyarosi, Papensis, nobilis, cath. cum 4 camp in Crypta Paulinorum.”

1780.

Polinger Ignác eltemetve a pápai pálos templomkriptában, 1780-ban.

1780.

Nemes Paraicz Erzsébet eltemetve a pápai pálos templomkriptában 1780-ban.

1780. január 11.

„Franciscus Paraicz, annorum 65. Papensis, cath. nobil. 4 campan, Ad Cryptam Paulinorum.”

Koporsójába tették kedvelt imakönyvét.

1780. január 21.

„Dnus Josephus Lehen, uxoratus, Papensis, nobilis, cath. 4 campan. Ad Paulinos.”
Esküdt.

1780. február 12.

„Susanna Horváth, annorum 103, vidua Papensis, nobilis, cath. 4 campanis, in Crypta Paulinorum.”

Koporsójának felirata:

„Nemes Horváth Susanna Asszony Anno 1780. Februáryusnak 12. Napján Meghalálozván ugyan ezen Asszonyság Istennek kegyelméből 103 Esztendő Az Miltóságos Uraságot Papay Vámon 53 Ezen Asszonyság.”

1781.

Kis Éva, eltemetve a pápai pálos templomkriptában.

1781. június 23.

„P. D. Franciscus Percell, uxoratus, Wesprimiensis, nobilis cath. 4-campanis, ad Cryptam Paulinorum.”

Főszolgabíró.

1781. november 16.

„Eva, 79 annorum, uxor Georgy Zsoldos, Papensis, ignobilis, cath. OO. Camp. ad Cryptam PP. Paulinorum.”

1782.

Nemes Tornáczky Julianna eltemetve a pápai pálos templom kriptájában.

1782. szeptember 4.

„*R. Pater Apolinaris Niklos, Camaldensis, annorum 51, Melkensis, sacramentis munitus, ad Cryptam PP. Paulinorum.*”

Koporsóján a következő felirat olvasható:

„*RENDUS IN XTO PATER APOLINARIS NIKLOS ORDINIS S ROMUALDI CAMALDULENSIUM AETATIS SUAE 51 ANNORUM OBIIT DIE 4 SEPTEMBRIS ANNO 1782. REQUIESCAT IN PACE. AMEN.*”

Miseruhában temették el.

1782. november 12.

„*Anna 9 mensium, D. Josephus Szokoli, Dna Anna Polinger, Papensis, nobilis, cath. 3 campanis. Ad Cryptam Paulinorum.*”

1783.

Nemes Szombatheli Márton eltemetve a pápai pálos templom kriptájában.

1784. március 24.

Országh Lőrinc, született Vaszáron (Veszprém megye), 1720. november 8. Fogadalmat tett 1744. július 30. Teológia doktora, a pápai pálos kolostor perjele, a pálos rend Vicarius Generalisa.

1784. november 13.

„*Clara Lendvay 35 annorum, Dni Joannis Káldy consors, Papensis, nobilis, cath. Ad Cryptam Paulinorum.*”

1784. december 14.

„*Georgius Zsoldos, 75 annorum, viduus, Papensis, ignobilis, cath. Ad Cryptam PP. Paulinorum.*”

1785. november 14.

Róbert Máté pálos rendi áldozópap, született Sopronban 1733-ban, fogadalmat tett 1753. október 21-én.

1786.

A koporsófedélen, melynek többi része hiányzik, olvasható a következő:

„*Nemes Stasics Péter 1786.*”

1807. május 2.

Némethi Elek, pálos áldozópap, született Szombathelyen 1736-ban. Fogadalmat tett 1757. január 2-án. 1783-ban Tüskevárrott perjel, 1786. évi rendi feloszlatás Pápán találta. Itt halt meg.

Bakacsinnal bevont, koporsószegekkel kivert feliratú koporsóban nyugszik. A világi papok fekete reverendájában temették el. (A rend feloszlatása után ugyanis a pálosok fehér reverendáját nem hordhatta!) (L. a túloldali ábrát.)

1809. augusztus 18.

„R. Dominus Abel Lakos O.S.B. 30 annorum, P. Benedict. Crypta.”

(Vagyis a pálosok kriptája.) Született Szöllősgyörökön (Somogy megye), 1786. augusztus 3. 1807–9-ig gimn. tanár Pápán, ahol meghal.

1812. július 22.

„Antonius Pápai Presb. O.S.B. 30 annorum, ad Cryptam Benedictinorum.”

(Pálosok kriptája.) Született Markotán (Győr megye), 1783. augusztus 19. Pappá szentelik: 1807. augusztus 28. 1807–1808. hitszónok Pannonhalmán, 1808–1811. gimn. tanár Sopronban, 1811–1812. hitszónok Celldömölkön. Meghalt Pápán.

1822. június 24.

„R. Pater Alexius Molnár, paulinus Jubilearis sacerdos, 75 annorum, in crypta P. Benedictinorum (Pálosok kriptája!) incassata funeralis 25 f. Omnes campanae.”

1822. október 24.

„Reverendus Dominus P. Alexius Stasits, Expaulinus, presbyter, 66 annorum, cum ads, in crypta PP. Benedict (Pálosok kriptája), parochus, omnes campanae.

1825. február 19.

„Reverendus Pater Antonius Kemény, expaulinus, presbiter, annorum 71, cum adstan, in crypta P. Benedictinorum (Pálosok kriptája!) parochus, omnes campanae, gratis.

1827. december 4.

„R.P. Adamus Vlasits Ord. S.B. Presbiter, annorum 25, cum adst Parochus loci. In crypta propria. (Pálosok kriptája.) Omnes campane.”

Született Alsókustán (Zala megye), 1799. augusztus 17. Pappá szentelték: 1827. augusztus 26. 1827-ben gimnáziumi tanárként halt meg.

1827. december 13.

Horischek Viktorin O.S.B. Született Nagyszombatban, 1803. január 9. Pappá szentelték 1827. aug. 26. 1824–26. gimnáziumi tanár Esztergomban, 1826–1827. hittan-hallgató Pannonhalmán, 1827-ben gimnáziumi tanár Pápán, ahol meghal.

1828. március 27.

„Anna Zámbo uxor Sp. D. Francisci Praitz, cum adst. Parochus loci. In crypta O.S.B.”

1829. augusztus 1.

„A.R.D. Augustinus Höltzl, Expaulinus Presbiter, annorum 81, in crypta D. Benedictinorum, cum adstant. Omnes campanae, grati.”

1834. szeptember 22.

Zsáky Kornél O.S.B. gazdatiszt, született: Alsó-Dióson, Pozsony megye, 1778. október 8. Pappá szentelték 1808. augusztus 23. 1829–1834. rendházi lelkiatya Pápán, ahol szeptember 22-én meghal.

1835. november 22.

Tisztelendő P. Oszlányi Albinus Szent Benedek-rendből. Született Veszprémben, 1802. február 21. Gimnáziumi tanár Pozsonyban 1829–1830; 1830–1831. helyettes tanár Pápán, 1831–1832. segédlelkész Bakonybélben, 1832–1835. beteg Pápán, ahol meghal.

1836. május 17.

„N. Tisztelendő Polinger József Remete szt. Pál szerzetébül. Kath. 85 esztendő, áldozópap. Szt Benedek-rend kriptája.”

1837. november 26.

„Tisztelendő Halbsch Gunter Ur Szt. Benedek Rendébül. Született Lőcsén, 1786. szeptember 17. Pappá szentelik 1810. augusztus 30. 1832–34. Tihanyban rendházi lelkiatya, 1834–37. hasonló beosztásban Pápán, ahol meghal.”

1841. augusztus 11.

„Petykó Jenő Szt Benedek Rendén levő áldozópap és gimnáziumi director. Született Szakolcán 1786. december 23. Pappá szentelték 1818. szeptember 8. Pápán gimnáziumi tanár 1811–1814. 1818–36 gimn. tanár Sopronban, 1836–41. házfőnök és gimnáziumi igazgató Pápán, ahol meghal.”

1842. április 15.

Pajor Simon O.S.B. Született Komáromban 1787. október 28. Pappá szentelik 1811. október 15. Gimnáziumi tanár Pápán 1810–1811. 1841–42 rendházi lelkiatya Pápán, ahol meghal.”

1847. december 12.

„Schönbüchler Izidor Szent Benedekrendi áldozó pap. N.B. Nem a Pannonhalmi Szent Benedek-rend tagja, hanem valamelyik külföldi bencés kongregációhoz tartozott.”
(Vö. Schermann Egyed: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai 1802–1918. Bp. 1918, 80. oldal.)

1848. június 21.

„Höcker Abel Szt. Benedeki direktor. Teológia licenciatusa. Született Pozsonyban, 1801. április 24. Pappá szentelik 1825. szeptember 3. 1827–31. gimnáziumi tanár Pozsonyban, 1832–41. egyházjog és történelem tanára Pannonhalmán, 1832–41 hitszónok Győrött, 1841–48 házfőnök és gimn. igazgató Pápán, ahol meghal.”

1849. október 17.

„Pelczmann Jeromos Szent Benedek Rendből, 67 éves. Született Szokolczán 1833 május 13. Pappá szentelik: 1813. július 25. Pápán rendházi lelkiatya 1837–49. Itt hal meg.”

1851. június 9.

„Spilák Regináld O.S.B. Született Lentiben 1788. márc. 5. Pappá szentelik 1814. április 30. 1848–51. Pápán működik, ahol meghal.”

1854. november 23.

„Gustavus Czina Presbiter Ord. S. Benedicti. Crypta domus.”
(Pálosok kriptája!) Született Baján, 1821. március 28. Pappá szentelik 1846. július 20. 1846–54. gimn. tanár Pápán, ahol meghal.

1863. február 17.

„Nagy Norbert O.S.B. Született Pápán 1838. december 27-én. Pappá szentelik 1862. március 24-én. Gimnáziumi tanár Pápán 1861-től, ahol 1863. február 17-én meghal.”

TANULSÁGOK

A pápai bencés kriptában található jelenlegi állapotok ritka jelenség számba mennek, azonban nem egyedülállóak, még hazai vonatkozásban sem. Elég, ha elsőnek az ugyancsak Pápán levő nagytemplom kriptájára utalunk, ahol — hasonlóan a bencés templom kriptájához — szintén találkozhatunk mumifikálódással. Külföldön különösen a brünni és a palermói kapucinusok kriptájában, ezenkívül Kijevben, a Lavra-kolostor kriptájában, a brémai székesegyház olímpincéjében találhatók hasonló állapotok, továbbá egyes nyugati kriptákban.

A mumifikálódás igen régóta ismert jelenség. Már az ókori népek is ismerték a tetemkonzerválás különböző eljárásait. Míg azonban a Távol- és Közép-Kelet ókori népeinél a holttest mesterséges úton történő konzerválásával állunk szemben — legalábbis az esetek többségében —, a pápai bencés templom kriptájában a mumifikálódás spontán módon jött létre, vagyis nem mesterséges konzerválás — balzsamozás, illetve preparálás — útján.

A test elporladása természetes és törvényszerű folyamat eredménye. A földi mulandóság érzékeltetésére az ókortól a középkorig gyakran hivatkoztak az ember földi maradványaira, csontjaira, a koponyákra. A halál gondolat talán sohasem volt olyan erős, mint a középkor végén, melyet nemcsak képzőművészeti, hanem az irodalmi alkotások is bizonyítanak. Főleg három fő motívummal találkozhatunk leggyakrabban: a haláltánc, a szépség múlásának és végül a „hol vannak már a régiek!” — problémáival. Eszerint az aszkézis különböző próbáit hőiesen viselő vagy ezekbe belerokkanó test ugyanúgy romlatlan marad, mint ahogy a lélek is megkapja jutalmát a túlvilágon. Ezért övezi egyre nagyobb tisztelet a szentek épségben maradt ereklyéit. Középkori kódexeinkben gyakori az olyan részlet, mely egy-egy szent csontjai, ereklyéi felkutatásának körülményeiről szól. Az Érdy-kódex Remete Szent Antal kinzásáról szóló legendája szerint nem könnyű és nem kalandoktól mentes, ahogy egy-egy szent ereklyéjére rábukkantak, hiszen az „égiek” gondoskodnak a szentek épségben maradt testének őrzéséről. A kódex szerint Theophilus püspök 12 paptársával indult el Egyiptomba, hogy Remete Szent Antal tetemét megkeresse. Útjuk olyan hatalmas hegyeken vezetett át, ahová még a napfény sem süttött be, és ahol csak vadállatok tanyáztak. Egy rettenetes büzt árasztó tó mellett haladtak el, melyben a hittagadók szenvedtek. Innen gyönyörű mezőre értek, ahol egy madárka és egy oroszán segítségével találtak rá a szent sírjára, kinek ereklyéit magukhoz vették. Miközben visszatértek, számos csoda történt: betegek gyógyultak meg, ördögösök tisztultak meg, halottak támadtak fel. Hajóra szálltak, de a tengeren rettentő szélvész támadt, és csak Szent Antal közbenjárására ült el a vihar. Egy sziklás szigetről fekete emberek támadták meg őket, de hajóik elsüllyedtek, és nyomukban fenéig égett a tenger. Végre megérkeztek Konstantinápolyba, ahol nagy örömmel fogadták a szent megtalált tetemét. Itt temették el. A sírt két oroszán és két farkas őrizte.

Természetesen csak annak a teste marad romlatlan, aki tiszta, romlatlan életet élt. Bár ez a hit már a középkor elején, sőt még korábban is megtalálható, tulajdonképpen csak a középkor végén terjedt el és lett általánossá, különösen az egyes szerzetesrendek és misztikusok tanításai nyomán. I. István jobbjára azért maradt épségben, mert a legenda szerint számtalan jótétemény fűződik hozzá (igazságosság, a szegények, özvegyek, árvák felkarolása). A kanonizálásnál is jelentősen esik latba, hogy a boldoggá vagy szentté avatandó teteme milyen állapotban maradt fent.

A „boldogok és a szentek ereklyéi”-t különös tisztelet vette körül. Nemcsak kéz- és lábcsontjaikat őrizték meg, hanem fejereklyéjük számára külön ereklyetartót (hermát) készítettek. A középkorban számos herma készült, melyekről azonban csak oklevelek tudósítanak. Szent László hermája mindmáig fennmaradt, hirdetve középkori ötvösművészetünk Árpád-kori tradícióit.

Érthető módon elsősorban az aszkézist, a földi szegénységet, az evilági élet értelmetlenségét hirdető misztikusok és szerzetesrendek tartották legnagyobb tiszteletben a test romlatlanságát bizonyító ereklyéket. Ezzel egyfelől a testi, a fizikai élet romlatlanságát is bizonyítani vélték, sőt egyre inkább ez a mozzanat került tanításaik előterébe. A szerzetesrendek közül a magyar alapítású pálosok,

akik a fizikai világtól meglehetősen elszigetelten, kolostorban visszavonulva töltötték életük túlnyomó részét, még a többi szerzetesrendeknél is fokozottabban hangsúlyozták és tisztelték a fennmaradt tetemek kultuszát, mint az „istenes élet” magától értetődő kézzel fogható bizonyítékát. Ezért rendi krónikáikban nem annyira a szerzetesi élet belső kérdéseivel foglalkoztak, mint inkább az „istenes élet” bizonyítékainak feljegyzéseivel. Nemcsak azt tartották számon, hogy kik haltak meg és hol, a rend tagjai közül, hanem azt is, hogy elhunyt rendtársaik teste milyen állapotban maradt fenn. *P. Eggerer András* „*Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae Annalium Eremiti-Coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli I. Eremitae . . .*” című, Bécsben 1663-ban megjelent könyvében gondosan összegyűjti azokat az emlékeket, melyek a rendtársak maradványairól maradtak fenn. Ebben olvashatjuk, hogy az 1352-ben a Nagy Lajos által alapított márianosztrai pálos kolostorban — illetve a templom kertjében — annyi volt a haláluk után is romlatlan testű „szent”, hogy Kapisztrán János szavai szinte közmondássá lettek: „*Ha valaki ép testben nyugovó szenteket akar látni, menjen Nosztrára*” („*Si quis Sanctos in corpore jacentes videre voluerit, vadat ad Nostre*”). A „szentek” egyikének, Boldog Lukácsnak — aki Nagy Lajosnak megjósolta a velenceiek fölötti győzelmét s egyéb „csodákkal is tündökölt” — a nevét is tudjuk. Az ő teste szintén romlatlanul maradt fenn — mint írja róla *P. Szentiványi Márton* jezsuita —: „szüzessége érdemeinél fogva”. Egy másik, név szerint is ismert „szent”: Boldog Ferenc márianosztrai perjel, 1431-ben a rend generálsperjele, 1434-ben ismét „vikárius” Márianosztrán, csodáit *Eggerer* könyve részletesen leírja: „*Még sok más csodát is beszélt róla a nép szája, melyeket leírni fárasztó volna*”. Boldog Ferencet is Márianosztrán temették el, valószínűleg a templom körüli sírkertben, mint feljegyezték: „*sírján később csodálatos virágok nőttek*.” Ezeket a virágokat azután az egyik pálos előjáró „eltaposta”, mondván, hogy nincs ebben semmi csoda, mert hiszen minden „remetének” szentnek kell lennie, ez a kötelessége . . . Egyébként a hagyomány szerint Boldog Ferenc teste is romlatlan maradt. A budaszentlőrinci kolostorban is több „szentéletű fráter” maradt fenn halála után is romlatlan testtel. Így: Boldog Balázs, az esztergomi érsek egykori kapitánya, Boldog Bálint, öreg „péktestvér”, Boldog Máté és Boldog Pál „kovács-testvérek”. A másik kolostor, ahol szintén maradtak fenn „romlatlan testű páterek”, Sátoraljaújhelyen volt. Közülük Boldog Szegedi Jakabnak a nevét is megőrizte a krónikás. Mint írja: ő is „a sátoraljaújhelyi pálos kolostorban halt meg, teste romlatlan maradt, bizonyágául romlatlan életének”. Gyöngyösi György pálos generális perjel és történetíró 1530 körül írt, az Egyetemi Könyvtárban levő „*Vitae Fratrum Ordinis Fratrum Heremitarum S. Pauli primi heremita*” című kéziratában is találhatunk számos olyan adatot, melyek a pálos kriptákban épségben fennmaradt rendtagokról maradtak fenn.

A felsorolt példákból is nyilvánvaló, hogy Magyarországon különböző bonyolult tényezők együtthatása következtében már a középkorban is gyakori volt a holttetemek mumifikálódása. Az erre vonatkozó példákat elsősorban a pálosok krónikáiból merítettük, mert míg a többi szerzetesrendek nem követték figyelemmel elhunyt tagjaik tetemének halál utáni állapotát, a pálosok — a rendjük belső

reguláival való összefüggés alapján — rendszeresen feljegyezték a test halál utáni állapotára vonatkozó adataikat. Minden valószínűség szerint ennek tulajdonítható, hogy kriptáikba a tehetősebb polgári lakosság is szívesen temette el hozzátartozóit.

A pápai pálos kolostor kriptájában tapasztalható állapotokról nem maradt fenn korabeli tudósítás, mert a rendet II. József feloszlatta, s a pálosok helyére költöző bencések figyelme elsősorban a belső szerzetesi életre és az iskola fenntartására irányult. Ehhez még az is hozzájárult, hogy Mária Terézia ismeretes rendelete következtében már a XVIII. század végén és a XIX. század elején tilos volt a templomi és a templom körüli temetkezés.

A pálosok kriptái nem fülkés, hanem nyitott rendszerűek. Ez a megoldás megkönnyítette, hogy az eltemetettek halál utáni állapotát figyelemmel kísérjék, és az esetek egy részében feljegyezzék az ebből származó adatokat. A márianosztrai cinterium sem volt ettől eltérő megoldású. Ennek is — hasonlóan a pálosok egyéb kriptáihoz — szabályos kriptatere volt, amely azonban túlterjedhetett a templomter falain. Csak ezzel magyarázható, hogy az eltemetettek „*sírnán . . . virágok nőttek*”. Az 1638-ban a jelenlegi helyén, vagy ahhoz egészen közel emelt pápai pálos krypta is hasonló kiképzésre enged következtetni. A krypta iránti érdeklődés miatt vált esetenként szükségessé a kriptatérnek a templom falain túlmenő bővítése. Míg Márianosztrán ez szükséges volt, Pápán a XVII. század közepén, amikor a reformáció még tartotta magát, ennek szükségessége alig merült fel. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kápolna a katolikus restauráció gyors kibontakozásával néhány évtized múlva szűknek bizonyult, és a XVIII. század első évtizedeiben a rend erősödésével fel is merült lebontásának és új, nagyobb méretűvé felépítésének a gondolata. A kriptának a templom épületerén túlmenő kiterjedése, vagyis a kriptatér egy részének földdel való fedése következtében sikerült biztosítani a levegő állandó temperáltságát, ami a tetemek egyenletes kiszáritásának egyik fontos előfeltétele. A pápai bencés templom kriptájánál is tapasztalhatjuk, hogy levegőjének hőmérséklete meghatározott, egyenletes, és ezt a tulajdonságát jelentéktelen ingadozással megtartja az évszakok változásától függetlenül is. Ezzel függ össze a krypta egyenletes légjárata.

A mumifikálódás tehát elsősorban a levegő mozgásával, a krypta egyenletes, alig változó hőmérsékletével és kedvező páratartalmával magyarázható, melyek együttesen kedvezőtlen feltételeket teremtenek a bomlást okozó baktériumok számára. Hasonló körülményeknek tulajdonítható a brünni és a kijevei kriptákban végbement mumifikálódás is.

IRODALOM

OL. Acta Paulinorum. Fasc. 248–280.

Pápa. Róm. Kat. Plebánia. Halálozási anyakönyvek, I. kötet 1696–1709-ig., II. köt. 1730. jan. 30-tól 1742. aug. 30-ig, III. köt. 1753. jan.-tól 1754. szept. 19-ig.

Bakonyvári Ildefonz : A pápai pálos gimnázium. Pápai Gimn. Értesítő, 1896.

Molnár István : Pálosok Pápán. Pápa és Vidéke, 1941. jan. 19., 26., febr. 2., 16., 23.

Molnár Ernő: A pápai pálos templom. Bp. 1942. Klny. a Gerevich-Emlékkönyvből. 152–159. l.

Molnár István: Egy elfelejtett és befalazott lakóhelyen. (A bencéstemplom kriptájának lakói között.) Pápa és Vidéke, 1942. nov 8.

P. Eggerer, Andreas: Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae Annalium Eremiti-Coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli I. Eremitae... (Wien, 1663.)

Gyöngyösi, Gregorius: Vitae Fratrum Ordinis Fratrum Heremitarum S. Pauli primi heremitaie. (cca. 1530.)

Summary

In the vault under the Benedictine church at Pápa (Western Hungary) there are several intact mummified bodies. The double oak coffin of the noted diocesan bishop Ádám Acsády, the builder of the church, lies in the middle surrounded by Pauline friars while the coffins of the laymen lie beside or above each other in the oval ambulatory under the nave.

The whole vault at present contains 110 coffins. The remains from the mouldered coffins have been placed in an ossary. But on a number of bodies one can hardly see any mark left by time, although the coffins have been moved several times. Not only the corpses but their clothes, footwear and the various objects placed in the coffin have also remained intact.

The Benedictine church was originally owned by the Pauline order which had settled at Pápa in 1638. The present building was erected between 1736 and 1842, but some of the dead were transferred from the old church into the new vault.

We have tried to collect the names, and the biographical data of the persons buried here on the basis of the inscription on the coffins and other available documents. Their list is arranged in the order of the time of their deaths.

Several sources support the thesis that mummification was not infrequent in mediaeval Hungary. Most of the cases occur in the chronicles of the Pauline monks as they—in accordance with the regulations of their order—regularly recorded data on the state of the body after death.

There is no contemporary account on the conditions in the crypt of the Pauline monastery, as the order was dissolved by Joseph II and the Benedictines occupying their place were concerned mainly with the inner life of the monks and with the maintenance of the school.

In the vault of the Benedictine church the temperature shows little variation in the various seasons and consequently there is little change in the movement of the air. The mummification can be explained mainly by the air movement, the stable temperature, and the favourable humidity. These, taken together, create unfavourable conditions for the bacteria which cause decay. Similar mummifications occurred in the vaults in Kiev and Brno, too.

SEMMELWEIS KÖRTÖRTÉNETÉNEK NYOMÁBAN

— BÉCS ÉS BUDAPEST LEVELEZÉSE —

A SEMMELWEIS ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM REKTORÁNAK ELŐSZAVA

Bécs és Budapest, illetve az osztrák és a magyar orvostörténészek eredményes együttműködéséről, szívélyes kapcsolatáról őszinte meggyőződéssel adhatunk hírt a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem 200. éves jubileumával kapcsolatban. A Bécsi Egyetem ajándéka — Erna Lesky professzornő bevezető tanulmányával — éppen e kötetünkben látott napvilágot.

E jó együttműködés eredménye volt a Semmelweis-kutatásban beérett gazdag termés, a realisabb és igazabb Semmelweis-kép megfestésére tett közös erőfeszítés. Erna Lesky — már idézett — könyveiben, tanulmányaiban igen sokat tett ezért, és hozzájárult a magyar kutatás eredményességéhez is. A magyar és osztrák orvostörténészek együttműködésének kiváló diplomatája volt mindig, és reméljük, hogy lesz a jövőben is.

Ebben a szellemben, a tudományos igazság szolgálatába vetett hittel, fogtunk hozzá Semmelweis eltűnt körtörténetének és mellékleteinek megkereséséhez. Egy idős magyar kutató, dr. Darvas István átadta egyetemünknek a birtokában levő levelezés anyagát, és felkérte a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem rektorát, hogy vegye kézbe a bécsi városi hatóságok alá tartozó szerveknél levő anyag és a körülötte kialakult rejtély megoldását.

A megadott nyomon elindulva levelezést folytattunk Bécs város vezető tisztviselőivel, közöttük Bruno Marek polgármester úrral — de hiába. Először jogi akadályokra hivatkoztak, majd pedig — a legmegdöbbentőbb „érvet” említve — az iratok 1963-ban történt eltűnéséről értesítettek. Kértük a Bécsi Egyetem és személy szerint Erna Lesky professzornő támogatását is, hiszen mint Semmelweis-kutatót, személy szerint is érdeklik az iratok, de hiábavalónak bizonyult minden erőfeszítésünk.

Éppen ezért elhatároztuk, hogy — Erna Lesky professzornő és a Bécsi Egyetem jóhiszeműségének elfogadása, a levelezésben részt vevő személyek nagyrabecsülése mellett — nyilvánosságra hozzuk az egy teljes évtizedig tartó levelezés anyagát, amely nem bizalmas anyag, és nem sérthet senkit sem személyében. Kötelességünk ezt megtenni az utókor előtt. Bécs és Budapest, a magyar és osztrák orvostörténészek együttműködése kötelez bennünket erre. Megítélésünk szerint a levelek önmagukért beszélnek.

Ebben a szellemben adjuk közre az Orvostörténeti Közlemények hasábjain a levelezés anyagát. Még most sem veszítettük el a reményt arra, hogy a kór-

történet (és mellékletei) egyszer még előkerül, akár eredetiben, akár az erre felhatalmazott kutató másolatának nyilvánosságra hozatalával.

E reményünket csak megerősítheti az eddigi jó együttműködés, a Bécsi Egyetem és a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem múltban gyökerező szívélyes kapcsolata.

Zoltán Imre

I. BEVEZETÉS

Ausztriában és Magyarországon — éppen a közös történelmi múlt miatt — szoros szálak kötik össze a tegnap bűvárait, foglalkozzanak általános vagy éppen tudománytörténeti kérdésekkel. De ezen túlmenően, az egyes emberek életútjában is gyakran különböztethetünk meg bécsi és pesti korszakot, hiszen a két város — ha eltérő súllyal is — része volt életüknek. A múlt megítélését elfogultság nélkül, de a történelmi források minél teljesebb feltáráásával kell elérnünk. Nyugodt szívvel mondhatjuk: a magyar kutatók közreadják — néha egyenesen az exhibicionizmus vádját felidézve vagy a természetes nemzeti önérdéket „elárulva” — a rendelkezésre álló teljes forrásanyagot. Sajnos nem mindig kapjuk meg ezért a viszonzást a velünk közös történelmi múltú országok egyes szerveitől vagy kutatóitól.

Anélkül, hogy a mostani esetben ezt „vádként” kívánnánk megfogalmazni, előre kellett bocsátani: miért érint bennünket érzékenyen magatartásunk viszonzatlansága. Szándékosan közöljük ugyanabban a kötetben azokat az iratokat, amelyeket a bécsi egyetem ajándékként adott nekünk (másolatban), együtt a kórtörténeti levelezéssel. Nem akarjuk hinni, hogy az ajándékozó barát megtagadja a másik oldalon a ma már senkit sem sértő anyag publikálását. Más nem mondhatunk, a levelezés önmagáért beszél. Egyszerűen érthetetlenek a válaszok — ellentmondások és hihetetlenek. Az anyagot olyan pontosan megőrző osztrák adminisztráció 1963-ban — egyszerű költözködéskor — veszni hagyja azokat az értékes iratokat, amelyekről előtte levelez mint jogilag kiadhatatlanról. Hihető ez?!

Dr. Marlene Jantsch levelében megírja, hogy a zár alatt tartott kórtörténetet megkapta. De nem közölhette, megtagadott minden választ az őt felkereső Réti doktornak, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság s. titkárának, aki az idézett feljegyzést* adta át szerkesztőségünknek, és Jantsch doktornő nem válaszolt (elég szokatlan forma) felkérő levelünkre sem. Tehát sohasem elhárította, megcáfolta a kérdéseket, hanem — tilalomra hivatkozva — megtagadta az érintkezést. Ki csodálkozhat azon, hogy ez rossz érzéseket kelt bennünk?!

* Szövege a következő:

„Feljegyzés

1969. május havában, hosszabb nyugati utazásom során meglátogattam lakásában Dr. Marlene Jantsch docent, aki azelőtt a bécsi egyetem orvostörténeti intézetében dolgozott. Az indítékot az adta, hogy Orvosegyetemünk kérésére foglalkoztam a Dr. Darvas István által megindított levelezéssel, amely Semmelweis bécsi utolsó napjainak és halálának körülményeire igyekezett fényt deríteni. Jantsch doktornő igen szívélyesen fogadott, de mint mondotta, Semmelweis boncolati leletének birtokában levő hivatalos másolatát nem tudja rendelkezésre bocsátani, mert a bécsi egyetem rektora ezt fegyelmi terhe alatt megtiltotta, és így meg sem mutathatja. Az eredetinek — véleménye szerint — meg kell lennie az orvostörténelmi intézetben.

Budapest, 1969. június 5.

Dr. Réti Endre igazgató"

Mit szólunk azokhoz a levelekhez, amelyekben a családra való hivatkozással tagadják meg a kórtörténet közlését? Egy évszázaddal az elhunyt halála után! Nem feladatunk a jogi érvek bírálata, de közöljük Semmelweis Ignác valamennyi élő és nagykorú leszármazottjának az állásfoglalását e kérdésben:

„Nyilatkozat

A tudományos kutatás szolgálatában, az igazság megismerése és megismertetése érdekében, alulírottak, mint Semmelweis Ignác valamennyi nagykorú, egyenes ági leszármazottai, kijelentjük az alábbiakat:

Dédapánk, illetve ükapánk, Semmelweis Ignác betegségével és halálával összefüggő, eredetiben vagy másolatban megmaradt valamennyi irat, kórtörténet, jegyzőkönyv stb. kiadható az őrző intézetek által és közölhető az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) hasábjain. Meggyőződésünk szerint Semmelweis Ignácnak — az Anyák Megmentőjének — nagyságából, életművének értékéből semmiféle forrásanyag sem vonhat le semmit. Hűek vagyunk szelleméhez, amikor a tudományos igazság megismerését szolgáljuk.

Nyilatkozatunkat bármely — magyarországi vagy külföldi (elsősorban osztrák) intézetekben, levéltárakban stb. őrzött — irat zár alóli feloldása, az egyes országok erre vonatkozó jogszabályaiban foglalt akadályok elhárítása érdekében adtuk ki.

Kelt Budapest, 1971. január 22-én.

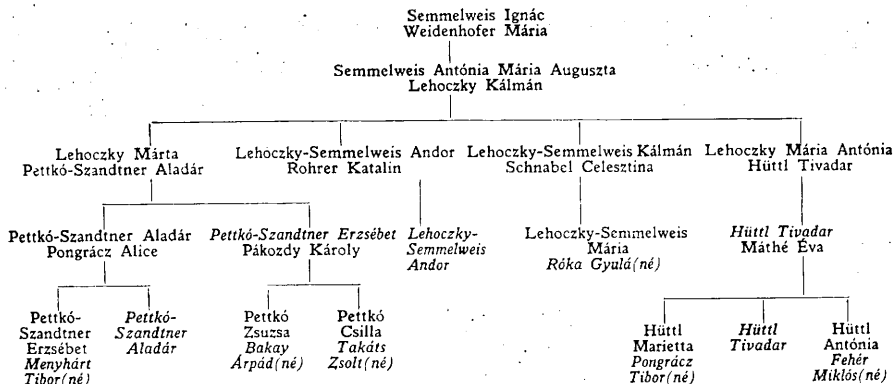
Dr. Róka Gyuláné
Dr. Bakay Árpáné
Takáts Zsoltné
Pettkő-Szandtner Aladár
Dr. Pákozdy Károlyné
Menyhárt Tiborné

Dr. Hüttl Tivadar
Hüttl Tivadar
Pongrácz Tiborné
Dr. Fehér Miklósné
Dr. Lehoczky-Semmelweis Kálmáné
Andreas von Lehoczky-Semmelweis***

** A jelenleg is Magyarországon élő Semmelweis-leszármazottak egy íven írták alá a nyilatkozatot. Külön egy magyar és egy német nyelvű, azonos nyilatkozatot írt alá a Münchenben élő Andreas von Lehoczky-Semmelweis.

Az itt szereplő személyek Semmelweis Ignácól eredő leszármazási rendje a következő:

SEMMEWEIS IGNÁC NAGYKORÚ LESZÁRMAZOTTAI

Magas hivatali tisztséget betöltő személyek leveleit közöljük. Nem bíráljuk e leveleket, hanem közöljük. Nem vádaskodunk, csak kérdezzük. Nem háborgunk, csak szomorúak vagyunk, hogy eltűntnek kell tekinteni e fontos levéltári anyagot, és nem a háború viharai pusztították el (mint nálunk annyi értéket az elmúlt századokban), hanem az emberi hanyagság 1963-ban, a béke és a prosperitás időszakában. Nem gyanúsítunk, csak szerencsétlennek érezzük magunkat, hogy e fontos iratokról a bécsi Orvostörténeti Intézet részére, ahol a legkiválóbb Semmelweis-kutató a professzor és az igazgató, nem készültek másolatok, nem vették mikrofilmre. Keserűen gondolunk arra, hogy az Ausztria és Magyarország között 1926. május 28-án kötött bádeni szerződés alapján jogi érvet sem hozhatunk fel az anyag kiadására vonatkozóan, mert a bécsi hatósági vagy kórházi iratok, paragrafusok szerint, nem tekinthetők a két ország közös szellemi tulajdonának akkor sem, ha magyar vonatkozásúak. Tehát maradt volna és marad a múlt közös kutatásában való előzékenység, a vélt prestige-szemponatok mellőzése, hiszen a prestige-politika ritkán szokott beválni még a nagyhatalmi politikában is.

A titkolódzás gyanúsítgatásokhoz vezet, márpedig ez méltatlan az általunk annyira becsült „medizinische Wien”-hez. Ezért közöljük azoknak a magyar szerzőknek írását, akik erről írtak a magyar sajtóban, és a levelezés eredeti szövegét. Mi visszavonulunk, döntsön az olvasó és a bíráló utókor.

II.

BENEDEK ISTVÁN: SEMMELWEIS ÉS KORA

Budapest, 1967. 389—392. 1.

„Volt-e egyáltalán kórrajz? És ha volt, hová lett?

Száz éve a bécsi közkórházban a klinikai szellem már megkívánta a kórrajz vezetését. Általános felfogás szerint a kórrajz elveszett. Regöly-Mérei Gyula szerint többen eredménytelenül keresték:

„Ismeretes, hogy Semmelweis kórházi kórtörténetének teljesen nyoma vészett. A Győry Tibor, majd Felix Boenheim továbbá Joseph Keller, valamint az általam végzett kutatások éppen úgy eredménytelenek maradtak, mint több más orvostörténész ez irányú fáradozása. Haranghy professzor kérésére Chiari bécsi kórboncnok-professzor is megkísérelte a kórlap felkeresését, azonban ez sem járt sikerrel (1958).”*

A „több más orvostörténész” közt azonban van egy, aki nem osztja ezt a nézetet, noha a kórtörténetet prezentálni ő sem tudta. Darvas István ez, a 82 éves jogásztörténész, aki nyolc éve foglalkozik a Semmelweis betegségével kapcsolatos adatok kutatásával, és azt állítja, hogy kitartó nyomozással sikerült a kórrajz nyomára bukkannia. Megvan — szerinte — a kórrajz, éspedig egy külföldi intézménynél, amely azonban nem hajlandó kiadni. Darvas azt állítja, kezében

* Semmelweis betegsége. Szerk. Hüttl Tivadar. (Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének orvostörténeti elemzése.) Medicina, 1965. 14. p.

vannak azok az iratok, amelyek a kórrajz meglétét kétségtelenül bizonyítják, de tekintélyes fórumok közbenjárásával sem sikerült megkapnia az eredeti szöveget, sőt még a kórrajz szövegét sem ismerhette meg. És minthogy a magyar orvostörténészek részéről sem tapasztalt megértést e fontos kutatás iránt (vagyis egyszerűen nem hittek neki), tehát Darvas nem hajlandó elárulni az okirat lelőhelyét.* Így a Semmelweis-rejtély tovább bonyolódik: ha csakugyan megvan a kórrajz, miért tartják titokban, kik és hol? Cui prodest? — kérdezi ilyenkor a jogász. Kinek áll érdekében titkolni a kórtörténetet?

Ennyi bizonytalanság láttán — nem biztos, hogy van, de ha van, miért nincs? — merészség kell a föltevéshez is. Mégis megkockáztatom. Ha van kórrajz, de nem akarják nyilvánosságra hozni, ennek csak egy okát tételezhetem fel: szégyellik a tartalmát. De mit szégyellnek? Semmelweis elmebaját a külföldi orvosok nem szégyellték száz éve sem, miért szégyellnék ma? Csak a saját viselkedésüket szégyellhetik, vagyis azt, hogy a kórrajzból kiderül: mily rosszul bántak és mennyire nem törődtek Semmelweisszel.

De tehettek volna egyáltalán bármit is?

Bizony tehettek volna. Még ha elfogadjuk azt a merőben valószínűtlen föltevést, hogy a mellkasi tályog és a testszerte elszórt sok sérülés valóban áttétel volt, nem pedig a brutális bánásmód következménye, még akkor is kísérletet kellett volna tenniük a tályogok sebészi megnyitásával. Regöly-Mérei Gyula utal arra, hogy ez volt akkoriban az ily esetekben követett orvosi eljárás, majd így folytatja:

„Semmelweis esetében ez nem történt meg. Csaknem érthetetlen, hogy a Mildner tanár által vezetett bécsi elmegyógyintézetben miért nem végeztették el a szükséges műtétet a gondjaikra bízott betegen — aki ugyanakkor még kolléga, sőt egy másik egyetem professzora is volt —, holott az ottani orvosok szeme láttára alakult ki a halálos sepsis.

A műtét elmulasztásával minden lehetőség megdőlt, hogy Semmelweis meggyógyulhasson.”**

Ezért van okuk szégyenkezésre a bécsieknek; és ha az egész kórrajz-legenda valóban bizonyul, ezért nem tud Darvas érdemi választ kapni azoktól, akik a kórrajzot titkos levéltárunkban őrzik.

Darvas egyébként azt állítja, hogy nemcsak a kórrajz van meg, hanem annak az orvosi konziliumnak a jegyzőkönyve is, amelyet 1865 júliusában Balassa, Wagner és Bókai tartott Semmelweis betegágyánál. Rendkívül fontos adat volna, mert ebből derülne ki, hogy a három tudós minek tartotta Semmelweis betegségét, miért határozta el a Bécsbe szállítást, és hogy észlelték a kezén levő sérülést. Sajnos, ezt az állítólag létező dokumentumot sem sikerült eddig beszerezni, és azt sem tudjuk, hol bukkant nyomára Darvas — ha csakugyan nyomára bukkant.

De talált egy érdekes adatot, amelynek ha lelőhelyét nem árulta is el, legalább tartalmát hajlandó volt szóbelileg közölni. Egy újságcikk ez, amely röviddel

* Személyes közlés.

** Regöly-Mérei Gy. 75. p.

Semmelweis halála után jelent meg az egyik pesti napilapban, és kerekén ki-mondva, Semmelweis „őrültségéről” szól. Pesti körökben — így szól a cikk — arról suttognak, hogy Semmelweis professzor megőrült. A hír sajnos igaz. Néhány héttel a halála előtt történt — folytatja a cikk írója —, hogy az egyetemen szigorlatra várták a professzort, ő azonban nem jelent meg. Végre a lakására küldtek érte. Amikor a szórakozott professzor megérkezett, elkezdték a szigorla-tozást, de Semmelweis oly értelmetlen kérdéseket tett fel és oly zavartan visel-kedett, hogy a vizsgát meg kellett szakítani. Semmelweis ekkor futva hagyta el az egyetemet; az Alagútban találtak rá barátai, lecsillapították, hazakisérték, ezt követte az elszállítása a bécsi tébolydába.

Eddig az újsághír. Nincs mit hozzáfűzni; a bizonytalan közlés nem alkalmas arra, hogy tényanyagát bírálat tárgyává tegyük, de arra igen, hogy a korabeli közvélekedésről valamelyes képet nyerjünk.

Még egy különös visszaemlékezésről számolhatok be. A Gyógyászat 1890-es évfolyamában közli egy „régí medikus” emlékeit arról az időről, amikor az egye-temen Semmelweist hallgatta, éspedig Semmelweis működésének utolsó idejé-ben. Elmondja, hogy a diákok igen kezdetleges körülmények közt szívták ma-gukba a tudományt, és szívesen jártak át a szemben levő Aranyas kávéházba az előadások hallgatása helyett. Semmelweist lelkesen várták, mert híre járt, hogy „a legújabb iskolának egyik tanítója jövend, ki ért majd hozzá, hogy kell a tudo-mányt gyökeresen reformálni — bár a diákok akkor még nem tudták, mi az, ami reformálásra szorul.”

III.

DARVAS ISTVÁN: A SEMMELWEIS-PROBLÉMA

Magyar Nőorvosok Lapja 30. 1967. 392—394. L.

„... összefoglalva mindezek után és alapján az elmondottakat, szerintem nem lehet kétséges, hogy joggal adtam e címet tanulmányomnak: »A Semmelweis-probléma«. Állást foglalnak ebben a kérdésben, több mint egy századnak is a múltával, számosan s szükségszerűen teszik ezt anélkül, hogy azok az alapiratok, amelyekben kezelőorvosai és kezelőintézete a maguk diagnosisát és megfigyelé-seit leszőgezték, előttük ismeretesek lennének. Állítólag minden kutatás ellenére sem kerültek elő s vannak, akik már azt állítják, hogy ilyenek soha sem voltak. Haranghy professzor és munkatársai monográfiája erről így számol be (14. old.): '... Ismeretes, hogy Semmelweis kórházi kórtörténetének teljesen nyoma ve-szett. A Győry Tibor, majd Felix Boenheim, továbbá Joseph Keller, valamint az általam végzett kutatások éppen úgy eredménytelenek maradtak, mint több más orvostörténész ez irányú fáradozása. Haranghy professzor kérésére Chiari professzor bécsi kórboncnok is megkísérelte a kórlap felkeresését, azonban ez sem járt sikerrel.' Ugyanezt a negatív eredményt tanúsította számomra a bécsi egyetem orvostörténeti intézetének (Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien) 1960. júl. 8-án kelt, fordításban így hangzó közlése is: ,Tisztában voltunk ugyan azzal, hogy Semmelweis Ignác jegyzőkönyve s kór-

története már eredetijében nincsen meg, de ennek ellenére újból s a legalapossabban utánakutattunk. Sajnos, semmit sem sikerült találnunk.'

Bennem Stickernek, az előzőekben érintett, több mint hat évtizeddel ezelőtt megkísérelt, de teljesen eredménytelenül végződött kutatásaira s főleg Semmelweisnek eddig legelismertebb életrajzírója, a már említett Schürer v. Waldheim hasonló próbálkozásainak sikertelenségére is gondolva még inkább nőtt a gyanú, hogy az előiratoknak ilyen minden irányban negatívumot mutató, szórén-szálán való eltűnésében valamiféle közös akciónak, sőt, gondos megszervezésnek a nyomait kell éreznem. Minden erőmet s egy adag szükséges ravaszságot is megkockáztatva, egy álló esztendeig kutattam nyomról nyomra az általam sejtett irányban. A nyomok tényleg mind gyanúsabbá váltak s végül az egyik érdeklődési helynek ballépéses magatartása, illetve elszólása révén, amelyért a nevezett bizonyára súlyosan is megbűnhődhetett, világosság támadt az ügyben: kitudt most már kétségtelenül, hogy az előiratok igenis mind épségben megvannak, meg is voltak mindig, de szorosan zár alatt tartják őket, bár mindenki tagadja! Megvannak mindenekelőtt a Semmelweis felett tartott hármas hazai konzilium iratai, vagyis a diagnosis s a javaslatot tartalmazó jegyzőkönyve Balassa, Bókay és Wagner professzoroknak s ezenfelül egy külön nyilatkozata Bókaynak, amely a betegség kirobbanása előtti időszakra vet világot. Ugyanígy megvannak épségben a már pontosan megnevezett elmekórintézet összes vonatkozó kórlapjai is. Sikerült ez utóbbiak tartalmának egyes részleteit is megtudnom. Így annyit máris közölhetek, hogy Semmelweis az intézetben öngyilkosságot kísérelt meg (ki akart ugrani az ablakon, de megakadályozták benne), a jobb keze középső ujján már beszállítása után azonnal üszkösödés (gangraena) tüneteit állapították meg, ő ennek eredetéről nem tudott felvilágosítást adni, és a bekötözését és a kezelését sem engedte. Halála augusztus 13-án este (s nem de. 11 órakor, mint ahogy ezt a család által kiadott gyászjelentés mondotta) következett be. Összegezve mindezt, a kórlapok alapján feltehető, hogy Semmelweis esetében gyorsan lefolyó (galoppierende) paralisissról volt szó. A tetem boncolását a Rokitsansky-féle intézetben végezte el Scheuthauer és Meynert. Valószínű végül, hogy az elhunyt tetemén végzett boncolási jegyzőkönyvet a kórlapokhoz csatolták, s így azoknak most már talán a tényleg „eredeti” szövegére is világosság derülhet.

Midőn mindezeknek a döntő fordulatot jelentő adatoknak a birtokába, illetve ahhoz vezető biztos útjára és módjára jutottam, természetesen tudni kívántam azt is, hol őrzik valójában ezeket az iratokat. További teljes két évbe telt, amíg itt is, minden éberséget megkerülve, pontos adatokra találtam. Ámbár az illető helyen mindent megtettek, hogy a megfelelő hazai illetékes szerv, vagy szervek határozott fellépése esetén véget kell érnie ennek a bizonyára nem ok nélküli, s talán egy évszázadra is visszamenő titkolódzásnak. Ezt megköveteli a világ kegyeleme a nagy szellem emléke iránt, de a tudomány is jogosan ismerni kívánja a teljes tényállást és kikerülhetetlen adósság ez a bécsi érdekelt egykori orvosok emléke irányában is.

Ebben a kötelességteljesítésben továbbra is elől kívánok haladni. Úgy is, mint magyar történész, s úgy is, mint a leplet e döntő iratanyagban a végcél elérése előtt nem tűrő magyar akarat. Ennek a felelősségemnek a tudatában jelentem ki

a nyilvánosság előtt azt is, hogy hajlandó vagyok az iratok mai megőrzési helyének pontos adatait, teljes bizalomtól eltelve, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Rektorának készséggel a rendelkezésére bocsátani, s őt a végső harc lefolytatására ez alkalomból itt teljes tisztelettel felkérem. Kétségtelennek tartom, hogy magas állása s illetékessége előtt meg kell hajolnia a külföldi őrzőhelyeknek.”

LEVELEZÉS BÉCS ÉS BUDAPEST KÖZÖTT

1.

*Dr. med. univ. Marlene Jantsch egyetemi docens levele
dr. Darvas István orvostörténészhez
Bécs, 1961. január 12.*

Igen tisztelt Doktor,

bocsássa meg nekem, hogy csak ma válaszolok levelére, amelyet Schönbauer tanár úr adott át nekem közvetlen elintézés végett. Előbb meg kellett keresnem Nyíró Gyula tanulmányát. „Die Krankheit von Ignaz Semmelweis im Spiegel der Psychiatrie” címmel jelent meg a „Das Deutsche Gesundheitswesen” c. folyóirat 15. évf. 3., 1960. I. 21-i számának 156—158. oldalain. A folyóirat a berlíni Gesundheit Kiadónál jelent meg.

A „paralízis” kórisméje a spirochaeták, illetve a syphilis-reakciók felfedezéséig valóban eléggé általános kórisme volt. De ha az ember olvassa Semmelweis kórtörténetét, mégis fokozódik annak a feltételezésnek valószínűsége, hogy itt gyors lefolyású paralízisről volt szó.

Nagy fáradtsággal kaptam meg a zár alatt tartott kórtörténetnek a másolatát, annak az ígéretemnek ellenében, hogy sem nem adom tovább, sem nem hozom nyilvánosságra változtatás nélkül. Így csak néhány utalással szolgálhatok Önnek, de meg fogom kísérelni, hogy rövid cikket írjak, mint Nyíróval szembeni fenntartást, majd pedig illetékes helyről engedélyt kapjak a kinyomtatásra.

Az 1865. július 29-i orvosi bizonyítvány — amit Wagner, Balassa és Bókay írt alá — mellékelve van a kórtörténethez, tehát ránk maradt. Igazolják, hogy Semmelweis kedélyállapotát 3 hét óta terhelik olyan zavarok, amelyek kíváncsnak mutatják, hogy eltávolítsák őt megszokott környezetéből és hivatásszerű tevékenységétől, hogy megfelelően ellenőrizték elmeegógyintézetben és orvosi-lag kezeljék.

Bókay dr.-nak egy másik jelentésében korábban találjuk meg Semmelweis megbetegedése előtti jellemzését a Schürer—Waldheim-féle értelmezésben. Itt utalás történik kedélyingadozásokra és annak hiányára, hogy eltérje a tanításával szembeni ellentmondást.

Beszállítása előtt öt héttel legközelebbi környezete változást vett észre megnyilatkozásaiban és cselekedeteiben, elhanyagolta a családját, másfelé keresett szórakozásokat, viselkedése gyakran hatott megbotránkoztatón, korábbi (szokásával) ellentétben nagy mennyiségben ivott szeszes italt. Költekezővé lett, túlbecsülte bevételeit, lebecsülte kiadásait.

Bár nem uralta tökéletesen a magyar nyelvet, tervbe vette művének és Siebold leveleinek magyar fordítását, hogy tagja legyen a Magyar Tudományos Akadémiának. Művét el akarta látni fényképével, el akarta azt küldeni 22 egyetemnek, s evégett 100 fényképet akart készíttetni.

Már az első bécsi kivizsgálásnál elváltozást találtak a jobb kéz középső ujján egy gangréna értelmében, amelynek keletkezéséről Semmelweis semmilyen fel-

világosítást sem tudott adni. Nagy motorikus nyugtalansága volt, dulakodott az örökkel, ki akart ugrani az ablakon. Egyes szavakat csak nehezen bírt kimondani, leírták „a halk artikulátlan hangját”. Járása bizonytalan volt, öles léptű, és olyan, mintha a jobb lábát húzná. Dührohamoktól elkékül, remeg és asztmatikusan lélegzik.

A kézen levő elváltozások fájdalommentesek, gyorsan kiterjednek. A kéz kötését vagy kezelését nem tűri.

1865. augusztus 12-én már alig lehet megszólítani, érthetetlen dolgokat gögicsél, a következő napon a bal mellkasfél körzetében tályogot gyanítanak, amelynek gennye gázt fejleszt. Este bekövetkezik a halál.

A holttestet Rokitsanky Kórbonctani Intézetébe viszik.

Meynert és Scheuthauer végzik a boncolást, amelynek eredményét Schönbauer tanár a mellékletben közli.

Megemlítendő még, hogy Semmelweis első, 1858. október 14-én született fia 36 óra múlva meghalt. A boncolás hydrocephalust mutatott. A második gyermek 4 hónapos korában halt meg, állítólag hashártyagyulladásban (Schürer—Waldheim, 125. old.).

Gortvay György tanár, Budapest VIII., Üllői út 26., már megkérdezett Mildner miatt. Mildner Emmánuel a csehországi Preitenhofenből származott, Prágában tanult, aztán a bécsi, később a prágai, majd ismét a bécsi elmegyógyintézetben működött. 1865-ben a (kór)ház igazgatása átment az államtól Alsó-ausztria tartományába. Mildner itt mint főorvos dolgozott, amíg nem lett a klosterneuburgi elmegyógy-, rokkant- és gondozóintézet igazgatóságának a vezetője. Ezt 1870-ben létesítették mint a bécsi intézet „fiókját”, s veszélytelen női elmebetegek felvételére szolgált. Mildner 1880-ban nyugdíjba ment, 1881. december 8-án halt meg.

Mildner kétségtelenül nem volt nagy jelentőségű. A tartományi elmegyógyintézetben való működése közben mint igazgató előjárója volt Josef Riedel, akit az osztrák elmegyógyászat egyik reformátoraként említenek (l. Schürer—Waldheimet is, 220. old.). Riedel kétségtelenül birtokában volt kora elmegyógyászati ismeretanyagának.

Úgy hiszem, igen tisztelt Doktor Úr, ezzel válaszoltam kérdéseire, mindazonáltal arra kérem, egyelőre tekintsen el az értékelésétől mindaddig, amíg elő nem terjesztettem e levelem elején javasolt közleményemet.

Magamat ajánlva
Dr. M. Jantsch

2.

*Dr. W. Podhajskynak, Bécs Város Pszichiatriai Kórháza főorvosának levele
dr. Darvas István orvostörténészhez
Bécs, 1963. június 26.*

Igen tisztelt Doktor Úr!

1963. V. 13-i levelét és legutóbbi sürgetését megválaszolva, az alulírott igazgatóság közli Önnel, hogy az Ausztriában érvényes törvények alapján (1957. I. 7-i gyógyintézeti törvény 9. és 10. §-a és a Bécsi Tartományi Törvénytár 1928 [helyesen: 1958!] I. 29-i számának 12. § 2. és 3. bek.), sajnos nincs abban a helyzetben, hogy teljesítse kívánságát, és eljuttassa Önhöz dr. Semmelweis tanár kórtörténetének a másolatát.

Az is tilos, hogy kivonatossan közöljek valamit a kórtörténetből. Ennélfogva csupán a már ismert tényekhez igazodhatik.

Kiváló nagyrabecsülésem kifejezésével

Dr. Podhajsky főorvos

(p. h.)

3.

*Sandlernak, Bécs Város Tanácsa 17. Tanácsi Ügyosztály főtanácsosának levele
dr. Darvas István orvostörténészhez
Bécs, 1963. október 12.*

A Polgármester Úrhoz intézett újabb beadványát illetékes elintézés céljából átadták a 17. Tanácsi Ügyosztálynak. Ismételten azt kell közölnünk Önnek, hogy az 1963. VII. 19-i levélben kifejtett okok kizárják azt, hogy átengedjük dr. Semmelweis kórtörténetét.

Ha olyan orvosok, akiknek törvényesen megengedtetik, hogy bepillantsanak a kórtörténetbe, közzéteszik annak részeit, ezt teljesen személyes felelősséggel teszik, és kötelesek viselni az esetleges bírósági következményeket, de nem kívánható attól a hivataltól, amelynek kötelessége a törvények megtartásán őrködni, hogy saját maga áthágja ezeket az alapelveket. Ennélfogva az illetékes hivatal sajnálja, hogy nem lehet Önnek szolgálatára.

Az ügyosztály vezetője helyett

Sandler
főtanácsos

4.

*Prof. dr. Zoltán Imrének, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorának levele
Bécs polgármesteréhez
Budapest, 1967. december 9.*

Mélyen tisztelt Polgármester Úr!

A Budapesti Orvostudományi Egyetem Rektora és Tanácsa bátorkodik átadni Önnek a következő

e m l é k i r a t o t .

Mint ismeretes, **SEMMEIWEIS IGNAÉ FÜLÖP DR.**, a Budapesti Egyetemen a szülészet tanára 1865. augusztus 13-án halt meg Bécsben (Alsóausztria Országos Elmegyógyintézetében vagy dr. Mildner tanár Elmegyógyintézetében).

Egyetemünk 1968 nyarán ünnepli születésének 150. évfordulóját.

Betegségének történetét in extenso nem hozták eddig nyilvánosságra. Az orvostörténeti irodalom sokat foglalkozik Semmelweis betegséggel, a vélemények sokfélék, némelyek paralízisre gondolnak, mások szepszis által előidézett mérgezéses (deliriosus) állapotra. Ezért tudományos szempontból nagyon jelentős lenne a kórtörténetnek és mellékleteinek (a budapesti tanároknak a szakvéleménye) közzététele, az ilyen kívánság ott szerepel a nemzetközi tudományos érdeklődés előterében is.

Történelmi szempontból jelentős személyiségek kórtörténetének a nyilvánosságra hozatala mindennapos dolog, szolgáljon most például Beethoven, Nietzsche, Goethe, Chopin vagy Zsófia Sarolta porosz királyné esete.

Darvas István dr., budapesti történész már régóta foglalkozik Semmelweis kórtörténetének a kérdésével. Egy 1961. január 12-én kelt írásbeli tájékoztatás szerint közölték vele, hogy Bécsben fennmaradt a kórtörténet és a budapesti tanárok (**Balassa J. dr.**, **Bókay J. dr.** és **Wagner J. dr.**) szakvéleménye, de mint zárolt iratanyag nem került közzétételre.

Bécs Város Tanácsának 17. Ügyosztálya Sandler főtanácsos úr aláírásával értesítette (1963. augusztus 12-én) Darvas dr. urat arról, hogy „... az 1963. VII. 19-i levélben kifejtett okok kizárják azt, hogy átengedjük Semmelweis dr. kórtörténetét. Ha olyan orvosok, akiknek törvényesen megengedik, hogy bepillantsanak a kórtörténetbe, közzéteszik annak részeit, ezt teljes személyes felelősséggel teszik, és kötelesek viselni az esetleges bírósági következményeket, de nem kívánható attól a hivataltól, amelynek kötelessége, hogy őrködjék a törvények megtartásán, hogy saját maga áthágja ezeket az alapelveket...”

Darvas dr. úr a fentebbi adatokat nekünk, mint az Egyetem Rektorának adta át.

Tudományos kötelességünk tudatában, mint rektor és egyetemi tanácsunk megbízásából is tisztelettel fordulunk azzal az udvarias kéréssel mélyen tisztelt Polgármester Úrhoz, szíveskedjék engedélyt adni nekünk arra, hogy betekintsünk Semmelweis kórtörténetébe, fénymásolatokat készíthessünk, és közzé-

tehessük in extenso a kórtörténetet. Nagyon jó lenne, ha ausztriai kollégák is résztvennének a kórtörténet közzétételében.

Egyetemünk szívesen hajlandó ebből — rövid ott-tartózkodásra — delegációt küldeni Bécsbe, mégpedig egyetemünk mindkét orvostörténészét, *Regöly-Mérei Gy. Dr. med. és C. scient.* urat, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos főmunkatársát (tanmegbízatással egyetemünkön az orvostörténet számára) és *Réti E. Dr. med. és C. scient.* urat, egyetemünk könyvtárának tudományos igazgatóját.

Mint az egyetem rektora és a szülészeti tanára a két fent említett tudományos fokozatokat elért kollégával együtt teljes személyes és orvosi felelősséget vállalok Semmelweis kórtörténetének nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban.

Semmelweis több mint száz éve meghalt. A törvényesen szabályozott titoktartási kötelezettség (1956-i szövetségi törvénycikk 9. stb. §-a) nem vonatkozhatik történelmi és több mint száz évnél régibb esetekre, amelyeket — mint már említettük — mindenütt közzétesznek. A 12. § 5. stb. bek. ugyancsak lehetőséget nyújt arra, hogy átadják a tudományosan indokolt eseteket.

Egyetemünk rektora és tanácsa mélyen meg van róla győződve, hogy a mélyen tisztelt Polgármester Úr is ugyanezen a véleményen van, és helyt fog adni egyetemünk udvarias kérésének.

Fogadja, mélyen tisztelt Polgármester Úr, egyetemünk hálás köszönetét és legőszintébb nagyrabecsülését

Dr. med. et Dr. scient. Zoltán Imre
a szülészeti ny. r. tanára,
a Budapesti Orvostudományi Egyetem
rektora

5.

*Dr. Steinernek, a Bécsi Városi Tanács Igazgatósága főtanácsosának levele
prof. dr. Zoltán Imréhez, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorához
Bécs, 1968. január 19.*

Mélyen tisztelt Rektor Úr!

A Városi Tanács Igazgatósága sajnálja, hogy az 1967. december 9-én kelt, a Polgármester úrhoz intézett írására kénytelen a helyzet alapos tárgyi és jogi vizsgálata után azt közölni, hogy kívánságának nem tehet eleget.

Először is legyen szabad utalnunk arra, hogy a Városi Tanács Igazgatóságának támogatnia kell az osztrák jogviszonyok alapján azt a jogi álláspontot, amelyet már Darvas István dr. úr megkeresésére közölt a Városi Tanács 17. Ügyosztálya. Az orvosokról szóló osztrák törvény értelmében az orvosi titoktartás kötelezettsége a beteg halálán túlterjed. Az orvosi törvények érvényben levő szövege szerint nem történt gondoskodás az elhunyt és utódai védelmét illető korlátozásról időben, s ez utóbbiak a 10. § 1. bek. a) pontja értelmében szintén a „veszélyeztetett személyek” közé számítanak.

De még ha eljutnánk is a dolog másféle jogi megítéléséhez, Bécs városa ténylegesen nincs többé abban a helyzetben, hogy rendelkezésre bocsássa a kívánt kórtörténetet. Ez az irat többé nincs meg a Baumgartnerhőhén levő Pszichiatriai Kórház levéltárában. Sajnos az Egyetem Orvostörténeti Intézetében is eredménytelenül ment végbe a szorgos kutatás. Az e tekintetben szóba jövő valamennyi megkérdezett személy tájékoztatása alapján csak az ebben az intézetben 1963 augusztusában végzett építkezési munkálatok magyarázhatják meg az iratok eltűnését.

A Városi Tanács igazgatósága bátorkodik végül még egyszer kifejezni sajnálatát, hogy Bécs városa ebben az ügyben nem tud szolgálatára lenni.

Kiváló nagyrabecsüléssel
a Tanács elnöke helyett

Dr. Steiner
főtanácsos

6.

*Prof. Dr. Zoltán Imrének, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorának levele
Bécs polgármesteréhez
Budapest, 1968. január 27.*

Mélyen tisztelt Polgármester Úr!

Engedje meg, kérem, hogy Egyetemi Tanácsunk megbízásából is ismételten Önhöz forduljak Semmelweis kórtörténetének ügyében, s egyidejűleg mellékelem korábbi — és még meg nem válaszolt — írásunk másolatát is.

Egészen különlegesen lekötelezne bennünket, mélyen tisztelt Polgármester úr, orvostörténeti tudományos szempontból is, ha szíveskednék levelünkre választ adni.

B. válaszát tisztelettel várva, maradok köszönettel és őszinte nagyrabecsüléssel,
híve

Dr. Zoltán Imre
Dr. med. Dr. sc.,

a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektora

7.

*Bruno Mareknak, Bécs Szövetségi Főváros polgármesterének levele
prof. dr. Zoltán Imréhez, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorához
Bécs, 1968. március 25.*

Ömagnificenciája!

Megkaptam újabb, dr. Semmelweis Ignác tanár kórtörténetére vonatkozó írását, és csak arra utalhatok, hogy az Ön 1968. január 27-én kelt írása bizonyára

keresztelte azt az 1968. január 29-én elküldött iratot, amelyet megbízásomból Bécs Város Tanácsának Igazgatósága intézett. Én így ezt az ügyet elintéztnek tekintem, és Önnel együtt sajnálom, hogy nem lehetett sajnos eleget tenni az Ön kívánságának.

Kiváló nagyrabecsülésem kifejezésével

Bruno Marek

8.

*Prof. dr. Zoltán Imrének, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorának levele
prof. dr. Erna Leskyhez, a Bécsi Egyetem Orvostörténeti Intézetének igazgatójához
Budapest, 1969. december 11.*

Igen tisztelt Professzornő!

Hálás köszönet november 6-i kedves leveléért! Magam részéről rendkívül sajnálom, hogy nem üdvözölhettem vendégeink között az egyetem jubileumi ünnepségein.

Ömagnificenciája Zerbst rektor úr nemcsak üdvözlését adta át nekem, hanem azt a szép ajándékot is, amelynek kidolgozásában bizonyára Professor Asszony-nak volt jelentős része.

Engedje meg, hogy ezért részint hálás köszönetemet fejezzem ki, részint barátságunk jelének tekinthessem.

Kérem, ne vegye zokon, hogy felhasználom ezt az alkalmat, és alkalmatlankodom Önnél a Semmelweis okiratok ügyében, de legutóbbi személyes beszélgetésünk alapján, amelyet Budapesten folytattunk, és baráti kapcsolataink alapján úgy érzem, illetékes vagyok arra, hogy Önhöz forduljak ezzel a kéréssel.

Legutóbbi megbeszélésünk óta dr. Réti Endre, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, egyetemünk tanácsának megbízásából meglátogatta Bécsben Jantsch dr.-nőt. Jantsch dr.-nő sejtetni engedte, hogy a szóban forgó iratok másolatai birtokában vannak. Nyilvánvaló azonban, hogy szolgálati fegyelemből vagy más okból megtagadta azt, hogy ezeket rendelkezésünkre bocsássa. Ezért fordulok Önhöz, igen tisztelt Professzornő, azzal a kéréssel, szíveskedjék megkeresni Jantsch dr.-nőt, hogy bocsássa rendelkezésünkre a másolatok másolatait.

Igen tisztelt Professzornő, az Ön erkölcsi támogatása bizonyára kiküszöböli Jantsch dr.-nő meggondolásait. Mi úgy gondoljuk, hogy Jantsch dr.-nő aggályai tudományos szempontból indokolatlannak bizonyulnak, minthogy az érdeklődés nem történik magánszemély részéről, hanem a Magyar Orvostörténeti Társaság és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem részéről.

Kérem még egyszer szíves elnézését, hogy ismételten zavarom Önt ebben az ügyben.

Kiváló nagyrabecsüléssel
és magamat ajánlva

Dr. Zoltán Imre
rektor

9.

*Prof. dr. Erna Leskynek,
a Bécsi Egyetem Orvostörténeti Intézete igazgatójának levele
prof. dr. Zoltán Imréhez, a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektorához
Bécs, 1970. január 11.*

Ömagnificenciája!

Hálásan és köszönettel nyugtázom 1969. XII. 11-én kelt levelének vételét, amely csak ma jutott kezeimhez — valószínűleg a karácsonyi postai torlódás okozta késedelem folytán.

Rendkívüli öröm számomra, hogy Zerbst Ömagnificenciája részéről átvitt jubileumi ajándék visszhangra talált, és — mint ma tudtam meg Antall dr.-tól — a „Communications”-ban akarják azt méltatni. Mert valóban, ez ügyben én vállalhatom a felelősséget.

Bármennyire sajnálom, a ma Ön által kért Semmelweis okirat ügyében nem adhatok többet mint tanácsot, mégis, kérem Magnificenciádat, tekintse jóindulatomat vitán felül állónak. Dr. Jantsch docensnőre pedig semmiféle befolyásom sincs azóta, hogy kivált az Orvostörténeti Intézetből.

Jogilag úgy áll a dolog, hogy a Bécs város gyógyintézeteiből származó orvosi iratok tekintetében kizárólag a várost illeti meg a rendelkezés joga, úgyhogy itt a rektorátus vagy a dekanátus semmiféle befolyást sem gyakorolhatott.

A Magnificenciájával 1969 novemberében folytatott beszélgetésből arra a bizonyosságra jutottam, hogy az okirat eredetiben nincs meg többé. Személyes nézetem szerint csak maga Bécs város lenne abban a helyzetben, hogy feljogosítsa dr. Jantsch docensnőt, hogy más hivatalos szerv rendelkezésére bocsássa az úgy látszik általa annak idején készített másolatot. Így azt hiszem, hogy sikerrel kecsegtető lépéseket csak közvetlenül Bécs városánál lehetne tenni, mint amely az illető gyógyintézet felettes hatósága.

Magnificenciád legyen biztos afelől, hogy nagyon örülnék, ha alaposabb segítséget nyújthatnék Önnek a tárgyi tényállás megállapításánál.

Magamat ajánlva
maradok Magnificenciád odaadó híve
Erna Lesky

10.

*Dr. Antall Józsefnek,
a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár h. igazgatójának levele
dr. med. univ. Marlene Jantsch egyetemi docenshez
Budapest, 1970. július 18.*

Igen tisztelt Kolléganő!

Kérem, engedje meg nekem mint az „Orvostörténeti Közlemények” szerkesztőjének, hogy ezennel megkeressem, legyen szíves számunkra az Ön számára ismeretes Semmelweis-okiratok alapján közleményt írni és elküldeni, Semmelweis betegségről és haláláról. Intézetünk és szerkesztőségünk kötelességének

tartja a Semmelweis-kutatás ébrentartását és minden — az ő életével és életművével összefüggő — okiratnak közzétételét.

Darvas dr. cikket írt a „Nőorvosok Lapjába” (1967-es évf. 385–394. 1.), és Benedek István is nyilatkozott az 1967-ben megjelent monográfiában azokról a kérdésekről, amelyeket Ön közölt Darvas dr.-hoz intézett levelében.

Ezért arra kérjük, szíveskedjék már szándékolt közleményét lapunkban nyilvánosságra hozni, és kérem, ismertesse azokat az okiratokat, amelyek az Ön számára már ismeretesek, és eredetiben vagy másolatban bizonyára megtalálhatók. Darvas dr. átadta az ügyre vonatkozó levelezését az egyetemnek, s azt azután a rektor folytatta. Szerkesztőségünk azonban üdvözlőné, ha összefoglaló közleményt kapna Öntől, mielőtt sor kerülne az ügyben folytatott korábbi kutatások és az egész levelezés közzétételére angol, német és magyar nyelven.

Remélem, hogy a Bécs és Budapest között nagyon jól fejlődő, szívélyes orvostörténeti együttműködésnek megfelelően meg fogja tisztelni folyóiratunkat, amelyben rendszeresen közlésezünk cikkeket kiváló külföldi kutatóktól anyanyelvükön is.

Elnézését kérem, hogy sürgetem, de a szerkesztőségi munkák miatt kérnem kell, hogy minél előbb válaszoljon. Engedje meg, hogy egyben megküldjem Önnek két jubileumi kötetünket.

Öszinte nagyrabecsüléssel
híve

Dr. Antall József
h. igazgató, szerkesztő

11.

*Dr. Antall Józsefnek,
a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár h. igazgatójának levele
dr. med. univ. Marlene Jantsch egyetemi docenshez
Budapest, 1970. október 7.*

Mélyen tisztelt Kolléganő,

ez év júliusában elküldtettem Önnek a „Communicationes de Historia Artis Medicinae” két jubileumi kötetét. Legyen szabad arra kérnem, hogy nyugtázza ennek a küldeménynek a megérkezését.

Egyben 1970. 7. 18-i (3503. sz. Bibl./Va jelzésű) írásomban azzal a kéréssel fordultam Önhöz, szíveskedjék az Ön előtt ismeretes Semmelweis-okiratok alapján közleményt írni a „Communicationes” számára Semmelweis betegségéről és haláláról, s azt nekünk elküldeni.

Nos, mindmáig semmilyen választ sem kaptam Öntől, és a remélt cikk sem érkezett meg. Ne haragudjon ezért, hogy most sürgetem a dolgot, és még egyszer nyomatékosan felkérem Önt, közölje álláspontját a fent említett ügyben, akár igenlő, akár nemleges legyen az.

Válaszát postafordultával várva maradok

Öszinte nagyrabecsüléssel
híve

Dr. Antall József
h. igazgató, szerkesztő

12.

*Dr. Antall Józsefnek,
a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár h. igazgatójának levele
dr. med. univ. Marlene Jantsch egyetemi docenshez
Budapest, 1970. december 1.*

Mélyen tisztelt Docensnő,

nagyon sajnálom, hogy már 2 levelünket válaszolatlanul hagyta, úgyhogy még arról sem tudhatok, vajon megkapta-e a „Communicationes” feladott kötetét. Kissé szokatlan, hogy az olyan közeli országból, mint Ausztria, az osztrák és a magyar orvostörténészek közti kiváló viszony ellenére sem lehet Öntől választ kapni . . .

Még mindig remélem, hogy közölni fogja álláspontját az általunk felvetett, nem jelentéktelen kérdéssel kapcsolatban. Ha azonban ezt nem tenné meg 14 napon belül (hiszen a teljes hallgatás is egy neme a válasznak!), kénytelen leszek a rendelkezésemre álló anyagot sine ira et studio, az Ön hozzájárulása nélkül is nyilvánosságra hozni.

Tisztelettel
Dr. Antall József
h. igazgató, szerkesztő

TRACING SEMMELWEIS' CASE HISTORY

— CORRESPONDENCE BETWEEN VIENNA AND BUDAPEST —

PREFACE OF THE RECTOR OF THE SEMMELWEIS MEDICAL UNIVERSITY IN BUDAPEST

Our firm conviction is that the cooperation between Vienna and Budapest, i.e. the Austrian and Hungarian medical historians has always been excellent and we are pleased to announce it on account of the two hundredth anniversary of the Semmelweis Medical University in Budapest. The present of the Vienna University—with Professor Erna Lesky's study as an introduction—has been published in this very volume.

The result of this favourable cooperation has been the rich yield of the Semmelweis research: a mutual effort to present a more realistic and correct Semmelweis portrait. Erna Lesky has greatly contributed to this, in her above mentioned books and studies and has a great role in the success of Hungarian research too. She has always been—and we truly hope that she will always remain—an outstanding diplomat of the cooperation of Hungarian and Austrian medical historians.

We started to search for the missing case history and supplements of Semmelweis in this spirit, in a firm belief of serving the scientific truth. Dr. István Darvas, a reputed Hungarian historian handed over the material of the correspondence relating to this subject which he carried out to the Semmelweis Medical University in Budapest and asked us to care for the material preserved under the control of the town authorities of Vienna and try to solve the mystery that seemed to arise.

Taking up the suggested trace, we got entangled in correspondence with leading representatives of the town Vienna—among them Mr. Bruno Marek the Lord Mayor of the town—but in vain. First they referred to legal impediments and then—advanced the most shocking “argument” that the documents were lost during 1963. We applied to the Vienna University and asked for the assistance of Professor Erna Lesky personally, since as a Semmelweis expert, she must be personally interested in the documents too, but our efforts proved useless.

For this reason we determined to publish the material of the correspondence lasting for a whole decade—with the benevolence of Erna Lesky and the Vienna University in view—and much as we esteem the personalities involved in the correspondence. The letters are not confidential so their publication cannot hurt anybody's person. It is our duty to do so for the generations yet to come.

Vienna and Budapest, the cooperation of the Austrian and Hungarian medical historians compel us to do so. We think that the letters are self-explaining.

In this spirit we present in the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* the material of the correspondence. We have not given up hope for the case history and its supplements to crop up some time, either in original or published from copies of researchers who are empowered to do so.

This belief of ours can only be strengthened by the friendly relations of the Vienna University and the Semmelweis Medical University in Budapest deeply rooted in the past.

Imre Zoltán

INTRODUCTION

I.

In Austria and Hungary—due to our mutual historical past—the researchers of the past are bound together by common interests no matter whether they deal with general historical or science historical questions. Moreover, if we examine the career of certain personalities, we may often distinguish a Viennese period and a period attached to Pest, since the two towns—even if with different weights—were part of their lives. The past should be appreciated without any prejudice but based on the best possible knowledge of the sources of history. We can state with confidence that the Hungarian researchers always hurry to present the complete source material they possess—often even facing the charge of exhibitionism or else that of betraying the natural national self-interest. Unfortunately our attempts are seldom returned by similar efforts on the part of the authorities or researchers of countries sharing a mutual past with us.

Without leveling any kind of accusation against anybody we must begin by saying why we are touched so kinly that our attempts are unreturned. We have deliberately chosen to publish the two kinds of material—the documents presented to us in copies by the Vienna University and those referring to the missing case history of Semmelweis—side by side in one and the same volume. We refuse to think that the generous friend obstinately resist to publish another material which is equally harmless and would not hurt anybody's interest. The Austrian administration which has been keen on preserving its documents seems to loose the material in 1963 on account of a simple restoration. Looses the precious documents which he previously describes us as legally inaccessible. Who would believe it?!

Dr. Marlene Jantsch informed us in her letter that she had received the blocked case history. But she was not allowed to publish it, she refused to answer to Professor Réti, ass. secretary of the International Society of the History of Medicine, who informed us in the cited notice*; Dr. Jantsch failed to answer

* The text is as follows:

“ Notice

In May 1969, during a longer travelling in the West, I payed a visit to Dr. Marlene Jantsch in her flat, who used to work in the Medical Historical Institute of the Vienna University. The reason was that I was asked by our Medical University to deal with the correspondence started by Dr. István Darvas trying to throw light upon the circumstances of Semmelweis' s last days in Vienna and his death. Dr. Jantsch received me cordially but told me that she could not put the copies of Semmelweis's post-mortem examination at my disposal, because the rector of the Vienna University prohibited it under disciplinary penalty and thus she would not even show it to me. She thinks that the original documents must be preserved in the Medical Historical Institute.

Budapest, 5th June 1969.

*Dr. E. Réti
director”*

our letter either, which we find utterly unusual. Instead of refusing the questions of refusing to answer these questions she—alluding to the prohibition—refuses the connections with us. No wonder that it has arisen rather unpleasant sensations in us.

There are letters which deny the publication of the case history referring to the interest of the Semmelweis family. We can only wonder how they can advance such arguments after one hundred years of the death of the deceased. It is not out task to criticize legal arguments, we only should like to present the view of every living full-aged descendants of Semmelweis in this question:

"Declaration"

In the service of scientific research, in the interest of scientific cognition and spreading scientific truth, we the undersigned, each full aged and direct lineal descendant of Ignác Semmelweis declare the following:

Each document, case history, protocol etc. in connection with the death of our great-grandfather, i.e. great-great-grandfather which has come down to us either in original or in copies, can be handed over by the institutes where they are preserved and can be published in the "Orvostörténeti Közlemények" (Communicationes de Historia Artis Medicinae). It is our firm belief that there is no source material that could detract in any way from the greatness of Ignác Semmelweis—the Saviour of Mothers—and the merits of his life work. We are true to his spirit when we serve the cognition of scientific truth.

We have given this declaration in order to relieve the attachment referring to documents preserved in any institutions, archives in Hungary or abroad (primarily in Austria) and in order to overcome eventual obstacles which may arise from certain laws regarding this question in certain countries.

Budapest, 22nd January 1971.

*Dr. Róka Gyuláné (Mrs. Róka)
Dr. Bakay Árpádné (Mrs. Bakay)
Takáts Zsoltné (Mrs. Takáts)
Pettkó-Szandtner Aladár
Dr. Pákozdy Károlyné (Mrs. Pákozdy)
Menyhárt Tiborné (Mrs. Menyhárt)*

*Dr. Hüttl Tivadar
Hüttl Tivadar
Pongrácz Tiborné (Mrs. Pongrácz)
Dr. Fehér Miklósné (Mrs. Fehér)
Dr. Lehoczky-Semmelweis Kálmánné
(Mrs. Lehoczky-Semmelweis)
Andreas von Lehoczky-Semmelweis"**

We are going to publish the letters of personalities holding high office. We are not criticizing these letters, we only present them. We are not keeping on accusing, we are just asking. We are not protesting we are only sad that we have to consider this important material as lost and that it was not destroyed by the storms of wars (as it happened to so many precious treasures of our country in the past centuries) but it became lost by human negligence in 1963, in the

* The descendants of Ignác Semmelweis living in Hungary at present signed the declaration on the same sheet. Andreas von Lehoczky-Semmelweis living in München signed an extra paper written in Hungarian and in German languages.

period of peace and prosperity. We have no suspicions, we only feel unfortunate that it has been neglected to prepare any copies and microfilms of these important documents in the Vienna Medical Historical Institute, where the professor and director happens to be a most eminent Semmelweis expert. We only think bitterly on the fact that—on the basis of the treaty of Baden between Austria and Hungary signed on 28th May 1926 we cannot have any arguments referring to the surrendering of the material, since the documents of Viennese authorities or hospital-papers cannot be regarded as the common spiritual property of the two countries not even if they are Hungarian. There is nothing left for us but courtesy in the research of the mutual past, and putting aside prestige questions which seems to prove uneffectious even in great power politics.

Mystery-making lays oneself open to suspicion which, on the other hand, is unworthy to the highly appreciated "medizinische Wien". For this reason, we present here with the writings of Hungarian authors on the subject and the original text of the correspondence. Then we withdraw, leaving the decision resting on the reader and posterity.

II.

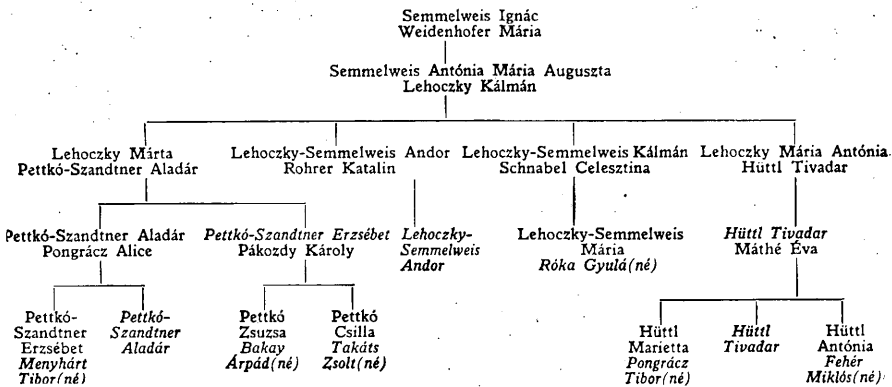
ISTVÁN BENEDEK: SEMMELWEIS AND HIS AGE

Budapest, 1967, pp. 389–392

"Was there any case history at all? And if yes, where has it gone?

Hundred years ago it was already compulsory to register case histories in the Viennese public hospitals. It is a generally accepted view that the case history is lost. According to Gyula Regöly-Mérei, several attempts have been made to find it without any success.

The descent from Semmelweis of the above persons is as follows:

"It is known that the clinical case history of Semmelweis disappeared without trace. The search carried out by Tibor Györy, Felix Boenheim and Joseph Keller just as by myself—proved uneffective, similarly to the attempts of other medical historians. Asked by professor Haranghy, Chiary, professor of pathological anatomy in Vienna tried to find the case history, too, without any success (1958)."*

Among the "other medical historians" there is however one person who does not share this same view, although he cannot present the case history either. It is István Darvas legal historian, aged 82, who has been searching for the documents referring to Semmelweis's illness for eight years and states that with constant investigation he succeeded in tracing the missing case history. He says that the case history *does exist* it is preserved in a foreign institute which on the other hand does not want to hand it over. Darvas says that he possesses documents which prove the existence of the case history beyond any doubt, but he could not get the original papers despite the support of distinguished authorities, what is more he was not even allowed to have an insight into to text of the case history. Since he seemed to be confronted with lack of understanding on the part of Hungarian medical historians, too (in as much as they simply did not believe his story) Darvas refused to reveal the provenience of the documents.** Consequently, the Semmelweis mystery is getting more intricate: if the case history does exist, why is it concealed, by whom and where? Cui prodest—the jurist asks. Whose interest is to hide the case history?

Seeing these uncertainties—it is not sure that it exist, if it exist why cannot it be seen—assumptions can be made only with great audacity. Nevertheless, I venture saying that if there is a case history and it cannot be presented to publicity it has but one reason: one is ashamed of its content. But why to be ashamed? The mental disorder of Semmelweis was not a thing to be ashamed of hundred years ago, why should it be ashamed of to-day? There is one thing they could be ashamed of which might turn out from the case history: their own attitude, the fact that they handled him utterly wrong and they did not care for him at all.

Could they have done anything for him at all?

Indeed, they could. Even if we accept the utterly improbable supposition that thoracic abscess and the serious injuries all over his body were truly transferences and not the result of the brutal treating of the patient, they should have tried to open the abscesses surgically. Gyula Regöly-Mérei points out that this used to be the common medical treatment in these cases at that time and goes on saying:

"In Semmelweis's case they failed to perform this method. It is almost beyond understanding why the operation, was not carried out in the Viennese Mental Hospital directed by professor Mildner on a patient under their care—who was at

* The Illness of Semmelweis. Ed. Tivadar Hüttl. (Gyula Regöly-Mérei: The Disease of Semmelweis in the Light of Medical History.) Medicina, 1965. p. 14.

** Personal information.

the same time a colleague, moreover the professor of another university,—although the death-causing sepsis developed right in the eye of the doctors there.

*Neglecting the operation, all hope had been wasted for Semmelweis to recover.”**

This is the reason why those in Vienna should feel ashamed, and if this whole case-history legend proves true, this is the reason why Mr. Darvas fails to receive a genuine answer from those preserving the case history in their secret archives.

Darvas furthermore states that together with the case history there is the protocol of the medical consultation of Balassa, Wagner and Bókay held in July 1865 at the sick-bed of Semmelweis. It would be a very important document because it would throw light upon the fact what the three professors believed, Semmelweis's disease had been. It would reveal us why they decided on his taking into Vienna and whether they had noticed the injury on his finger. Unfortunately this reputed document could not be found until now and we do not even know where Darvas found a trace if he found any.

He found other interesting data, the content of which is known to us according to his verbal message—while he did not reveal its provenance. It is an article in a newspaper published shortly after the death of Semmelweis in one of the daily papers in Pest which—let us put it frankly—alludes to the “madness” of Semmelweis. The article reports that in the circles of Pest it is said that Semmelweis went mad: The news is unfortunately true. It happened some weeks before his death—the article goes on saying—that he was supposed to arrive at the university for the examinations. He, however did not turn up. Finally someone was sent for him to his flat. When the absent-minded professor arrived at last, the examinations were started but Semmelweis put such absurd questions and behaved so disturbed that the examinations had to be stopped. He left the university in a hurry, his friends found him in the tunnel, calmed him down, took him home. This event was soon followed by his transportation to the mental hospital in Vienna.

That is for the article. There is nothing to add, the uncertain report does not allow us to analyze the facts—it is only suitable for drawing conclusions on the contemporary public opinion in connection with Semmelweis's death.

There is another strange recollection for me to report. It is the recollection of an “old medical student” published in the “Gyógyászat” in 1890 on the time when he used to attend the lectures of Semmelweis at the university, in the very last period of the professor's activity. He relates that the students had rather primitive circumstances at the lectures and they preferred to stay in the pub addressed to the Golden Eagle opposite to the university instead of attending the lectures. Semmelweis on the other hand was always looked forward to enthusiastically because it was said that “a teacher of the most recent school is coming who knows how to reform science root and branch—although the students did not know actually what needs reforming.”

* Gy. Regöly-Mérei, p. 75.

III.

ISTVÁN DARVAS: THE SEMMELWEIS PROBLEM

Magyar Nőorvosok Lapja (Journal of Hungarian Gynaecologists) 30. 1967. PP. 392–394

“... summing up what we have said and on the basis of what we have said so far, it is undoubtedly well justified to give this paper the title ‘The Semmelweis problem’. There are many experts who take up a position on this question even after one hundred years and do so necessarily without knowing the basic documents in which his attending physicians and the hospital he was treated in declare their own diagnoses and observations. These documents did not crop up despite every attempt to find them and there are already opinions according to which these papers have never existed at all. The monography of professor Haranghy and his colleagues announces as follows: (cf. p. 14.) ‘... It is known that the clinical case history of Semmelweis disappeared without any trace. The search carried out by Tibor Győry, Felix Boenheim, Joseph Keller and myself proved uneffective similarly to the attempts of other medical historians. Asked by professor Haranghy, Chiari, professor of pathological anatomy in Vienna tried to find the case history too, without any success.’ The same negative result was manifested in the information of the Institute of Medical History of the Vienna University (Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien) dating back to July, 8th 1960 which runs as follows: ‘Though we were aware of the fact that the original copy of Ignác Semmelweis’s case history and protocol have been lost, we nevertheless looked for them most carefully anew. Unfortunately, we could not find anything’.

Thinking of the research of Sticker mentioned above and concluding with absolutely no success which he carried out six decades before and again on the similar misfortunate attempts of Schürer v. Waldheim the best known biographer of Semmelweis, my suspicion increased that the irretrievable loss of the documents is the result of some common action, moreover, the result of a carefully designed organization. Putting all my power and the necessary shrewdness into the scale, I kept on searching for a whole year from scent to scent into the suspected direction. I seemed to find the right track and the traces became more and more suspicious until I was absolutely sure—thank to the slip of a tongue where I went for information, for which one must have been seriously punished I am sure, that the documents do exist in perfect condition, they have always been and they are preserved in safe custody, though everybody denies it.

The documents of the consultation of the three physicians exist, i.e. the report of professors Balassa, Bókay and Wagner on their diagnosis and proposal. There exists a special declaration of Bókay throwing light upon the period before the illness broke out. In the same manner all the case histories of the well defined mental hospital referring to Semmelweis do exist in perfect condition. I succeeded in learning some details of the content of the records. I can already

say that Semmelweis tried to commit suicide in the hospital (he wanted to jump out of the window but he was prevented). On the middle finger of his right hand the gangrenous symptoms were discovered right after his arrival in the mental hospital the origins of which he did not seem to know, and he even refused its treatment. He died on the 13rd of August in the evening and not at 11. a.m. as it is appeared from the obituary notice of the family. Summing up what we can surmise on the basis of the reports of his case history we may attribute Semmelweis's malady to paralysis progressive. The post mortem examination was carried out by Scheuthauer and Meynert in the Rokitsansky Institute. It is highly probable that the autopsy report was added to the case history and too perhaps light could be thrown on their truly 'original' text, too.

As I succeeded in gaining these informations which indeed are a turning point in the question, i.e. as I seemed to find the sure track and means of finding what I was looking for, I naturally wanted to know where the documents are preserved. It lasted me for another two years until I found the correct data evading all vigilance. The place in question promised to do its best to end the mystery which lasted for a hundred years—and surely with some reason,—in case the Hungarian institutions and authorities take up the required measures. It is our respect towards Semmelweis's great spirit which demands it from us and also the claims of science striving for the complete truth. Moreover, it is an inevitable debt for the memory of the physicians of Vienna involved in the case.

In this execution of our duty I should like to be ahead in the future, too, as a Hungarian historian and also as part of the Hungarian will which refuses to accept mysteries in connection with this decisive documents. Bearing all responsibility, I announce it in public that I am willing to put the correct data of the present place of preserving of the documents at the disposal of the Rector of the Medical University of Budapest with all confidence and I ask him herewith with deep respect to fight the last battle. It is beyond doubt that his authority and high post will make the foreign authorities surrender."

CORRESPONDENCE BETWEEN VIENNA AND BUDAPEST

1.

*Letter of Doz. Dr. med. univ. Marlene Jantsch to Dr. István Darvas medical historian
Vienna, 12th January 1961.*

Dear Sir,

Excuse me for answering your letter which has been furthered to me for direct arrangement by professor Schönbauer only to-day. First I had to find the study of Gyula Nyírő. It was published entitled "Die Krankheit von Ignaz Semmelweis im Spiegel der Psychiatrie" in "Das Deutsche Gesundheitswesen", Verlag Gesundheit, Berlin, vol. 15. Nr. 3. on the 21st. January 1960. pp. 156-158.

The diagnosis "paralysis" was rather a common one until the discovery of the spirochaeten and the syphilis reactions. But if one reads the case history of Semmelweis, the supposition that here we have to do with a paralysis progressiva, is winning probability.

I received the copies of the blocked case history with great efforts provided if I do not further them or publish them without alterations. Thus I can only give you some hints but I shall try to write a short article to challenge Nyírő and try to receive a permission from the proper authorities to publish it.

The medical report signed by Wagner, Balassa and Bókay dating from 29th July 1865 is enclosed to the case history, it has come down to us. It points out that Semmelweis's mind has been disturbed in the last three weeks which makes it desirable to move him from his usual surroundings and activity and put him under the proper observation and psychiatric treatment in an institute for mentally disturbed patients.

In a further report of Dr. Bókay he describes the character of Semmelweis preceeding his illness which corresponds to the analysis of Schürer-Waldheim. He refers to emotional instability and the lack of suffering contradictions against his doctrine.

Five weeks before his taking to the hospital, his closest friends noticed a change in his manifestations and acts, he neglected his family, looked for pleasers elsewhere, he shocked his family with his behaviour, and he got to drinking spirits quite opposite to his former habit. He became extravagant, he overestimated his income and underestimated his expenses.

Although he did not master the Hungarian language perfectly, he planned to translate his works and the letters of Siebold into Hungarian in order to become member of the Hungarian Academy of Sciences. He wanted to provide his work with his photographs and wanted to send it to 22 universities and for this reason he wanted to have 100 photos made.

During the first examination in Vienna gangrenous symptoms were found on the middle finger of his right hand, in connection with the origin of which Semmelweis could not give any information. He was motorically very restless,

struggled with the keepers and wanted to jump out of the window. He could pronounce with certain words with difficulty, a "soft babbling" is reported. His steps were uncertain, with huge strides and as if he were dragging his right leg. Bursts of fury turn him black in the face, make him tremble and breath asthmatically.

The deformations on the hand are indolent, they spread quickly. Bandaging or treatment of the hand he refuses to accept.

On 12th August 1865 he is hardly to talk to, he is lisping nonsense, on the next day

On the evening he dies.

The body is taken to the Pathological Anatomical Institute of Rokitansky.

The post mortem examination was carried out by Meynert and Scheuthauer the results of which is reported in the enclosed separatum of Schönbauer.

It is to be noted that the first son of Semmelweis born on 14th October 1858 died after 36 hours. The post mortem examination established Hydrocephalus. The second child died in 4 months, probably in peritonitis (Schürer-Waldheim, p. 125).

Professor Georg Gortvay, Budapest VIII. Üllői út 26 has already asked me on account of Mildner. Emanuel Mildner comes from Preitenhofen in Bohemia, he studied in Prag and then worked in the Vienna, later Prag and again in the Vienna mental hospital. In 1865 the administration of the hospital passed from the state to the land of Lower Austria. Mildner was employed as head physician until he became director of the Irren-Siechenn- und Versorgungsanstalt in Klosterneuburg which was established in 1870 as "filiale" of the Vienna Institution and served to accept undangerous woman mental patients. Mildner retired in 1880 and died on 8th. December 1881.

Undoubtedly was Mildner of no great significance. During his activity in the provincial mental hospital his superior was director Joseph Riedel who is considered as one of the reformers of the Austrian psychiatry. (cf. also Schürer-Waldheim, p. 220.) Riedel was by all means in possession of the psychiatric knowledge of his age.

I think, dear Sir that I have answered your questions nevertheless I ask you to dispense with the evaluation for the moment until I present my publication referred to at the beginning of my letter.

yours sincerely,

Dr. M. Jantsch

m.p.

2.

*Letter of Dr. W. Podhajsky,
head physician of the Psychiatric Hospital of the City Vienna
to Dr. István Darvas medical historian
Vienna, 26th June 1963.*

Dear Sir,

In answer to your letter of the 13. 5. 1963 and your last urgent request the undersigned directorate informs you that on the basis of the law valid for Austria (hospital law of 7. 1. 1957 § 9 and § 10 and Statute-book for Vienna from 29. 1. 1928. § 12. 3. 4.) it is unfortunately not in the position to fulfil your wish and produce a copy of the case history of Prof. Dr. Semmelweis.

It is also prohibited to publish details of the case history. Consequently you can only rely on the facts which have been cleared so far.

I am yours very truly
Prim. Dr. W. Podhajsky

3.

*The letter of Sandler, chief counsellor of the 17. Magistratsabteilung
of the Council of the Town Vienna
to Dr. István Darvas, medical historian
Vienna 12th October 1963.*

Your recent application to the Lord Mayor has been furthered to Department 17 for competent arrangement. Nevertheless we have to inform you that the arguments advanced in the letter from 19. 7. 1963 exclude the presentation of the case history of Dr. Semmelweis.

If physicians who are legally allowed to have a look at the case history publish extracts from it they do so on their own personal responsibility and they have to count with the actual legal consequences, but you cannot expect an office whose duty is to watch on the keeping of the law, to break these principles. The office is very sorry that it cannot stand at your disposal.

Instead of the Abteilungsleiter
Sandler
Oberamtsrat

4.

*The letter of Prof. Dr. Imre Zoltán, Rector of the Medical University of Budapest to the Lord Mayor of Vienna
Budapest, 9th December 1967.*

Dear Sir,

The Rector and Senate of the Medical University of Budapest begs to had you the following

m e m o r a n d u m .

As it is known, Dr. IGNÁZ PHILIPP SEMMELWEIS professor of midwifery at the University of Budapest died on 13th August 1865 in Vienna (Mental Hospital of Lower Austria or the Mental Hospital of Prof. Dr. Mildner).

Our university celebrates the 150th anniversary of his birth in the summer of 1968.

The case history of his illness has not been published so far in extenso. The medical historical literature is keenly interested in disease Semmelweis's, the views are manifold, some think of paralysis, while others consider it a exogenous, infectious-bacterium toxiconic reaction-type (of delirious character) produced by sepsis. The publication of the case history and its supplements (the reports of the professors of Budapest) would be significant from a scientific point of view and such a wish is in the limelight of international scientific interest. The publication of case histories of significant personalities is an everyday phenomenon, let us refer here to the cases of Beethoven, Nietzsche, Goethe, Chopin or Sophie Charlotte, queen of Prussia, etc.

Dr. István Darvas, historian from Budapest has been dealing with the question of Semmelweis's case history for a long time. According to a written information dating from 12th January 1961 he was told that the case history together with the report of the professors from Budapest (Dr. J. von Balassa, Dr. J. von Bókay and Dr. J. Wagner) are preserved in Vienna but as blocked material cannot be published.

The Magistratsabteilung 17 of the Town Vienna informed Dr. Darvas in a letter dating from 12th August 1963 and signed by the Oberamtsrat Sandler that . . . "the arguments advanced in the letter from 19. 7. 1963 exclude the presentation of the case history of Semmelweis. If physicians who are legally allowed to have a look at the case history, published their extracts from it, they do so on their own personal responsibility and they have to count with the actual legal consequences, but you cannot expect an office whose duty is to watch on the keeping of the law, to break these principles . . ."

Dr. Darvas produced us the above mentioned informations as to the Rector of the University.

Being aware of our scientific duties we apply to the honoured Lord Mayor as a rector and also acting on the Senate's authority, to grant us the permission to have insight into the case history of Semmelweis, to prepare photo copies

and to be able to publish it in extenso. We would be pleased if our Austrian colleagues would participate in the publication of the case history.

Our university is willing to send delegates to Vienna for this purpose for a short stay, the two medical historians of our University, Dr. med. et C. scient. Gy. Regöly-Mérei, Senior Research Fellow of the Hungarian Academy of Sciences (teaching order of medicine history in our university) and Dr. med. et C. scient. E. Réti, scientific director of the Library of our University.

As rector of the University and professor of midwifery I—similarly to both above mentioned colleagues of academic training—take all personal and medical responsibility for the publication of Semmelweis' case history.

Semmelweis died more than hundred years ago. The obligation of official secrecy forced by law (Bundesgesetz 1956, § 9. etc.) may not extend on historical personalities or cases which are more than hundred years old, and which—as mentioned above—are published everywhere. § 12 (5) etc. renders also possibility to hand over scientifically justified cases.

The rector and Senate of our University is deeply convinced that the honoured Lord Mayor has the same view and will grant our humble appeal.

Expressing our thanks and respect of the Lord Mayor we are yours very truly

Dr. med. et Dr. scient. Imre Zoltán
prof. of obstetrics

Rector of the Medical University of Budapest

5.

The letter of Dr. Steiner, chief counsellor of the Town Council of Vienna to Prof. Dr. Zoltán Imre, Rector of the Medical University in Budapest Vienna, 29th January 1968.

Dear Sir,

In answering your letter of 9th December 1967 addressed to the Lord Mayor, the Board of Directors is sorry to inform you that they cannot comply with your request, after a basic study of the facts and legal side of the question.

First of all let me refer to the fact that the Board of Directors has to support the legal position expressed by Magistratsabteilung 17 to Dr. István Darvas. In accordance with the Austrian law concerning physicians, secrecy extends beyond the death of the patient. According to the valid text of the medical laws there are no restrictions in time referring to the defence of the deceased and his successors and the latter—according to § 10 (1) are considered as “endangered persons”.

But even if we arrived at a different legal judgement of the question, the Town of Vienna would not actually be in the position to place the required case history at your disposal. The documents cannot be found in the archives of the Psychiatric Hospital in the Baumgartner Höhe any more. The research in the Medical Historical Institute of the University proved also unsuccessful.

On the basis of the information of all persons involved in this question we can conclude that the loss of the documents is to be explained by the restoration works carried out in the above mentioned institute in August 1963.

The Magistratsdirektion is sorry that the Town of Vienna cannot assist you in this matter.

Yours truly
Dr. Steiner
Obersenatsrat

6.

*The letter of Prof. Dr. Imre Zoltán, Rector of the Medical University of Budapest
to the Lord Mayor of Vienna
Budapest, January 27. 1968.*

Dear Sir,

Allow me also in the name of the Senate of the University to express our repeated wish referring to Semmelweis' case history and enclose the copy of our earlier letter which has been left unanswered so far.

We would be much obliged to you also in a medical historical point of view if you were so kind as to answer our letter.

Looking forward to receiving your answer I remain yours very truly

Prof. Imre Zoltán, Dr. med. Dr. Sc.
Rector of the
Medical University in Budapest

7.

*The letter of Bruno Marek, Lord Mayor of the Federal Capital Vienna
to Prof. Dr. Imre Zoltán, Rector of the Medical University in Budapest
Vienna 25th March 1968.*

His Magnificence,

I have received your new letter concerning Semmelweis' case history and I can only refer to the fact that your letter dating from the 27th January 1968 must have crossed the one sent off on the 29th January by the Board of Directors of the Town Council of Vienna on my behalf. I consider this case as settled and arranged and I am sorry with you that your wish could not be granted.

I am yours respectfully
Bruno Marek

8.

The letter of Prof. Dr. Zoltán Imre, Rector of the Medical University in Budapest to Prof. Dr. Erna Lesky, Director of the Medical Historical Institute of the University in Vienna

Budapest, 11th December 1969.

Dear Madame,

Many thanks for your dear letter from 6. November. I am very sorry myself that I could not greet you as guest on the anniversary celebrations of our university.

His magnificence, Mr. Zerbst, the rector presented me not only your best regards but the beautiful present, too, your contribution to which is surely significant. Allow me to express my thanks for it and regard it as a token of our friendship.

Please, excuse me that I take this opportunity and disturb you with the Semmelweis matter but on the basis of our last personal conversation here in Budapest and our friendly relationship I take the liberty of putting forward this request.

Since our last conversation, dr. Endre Réti, director of the Library of the University appealed to Dr. Jantsch in Vienna on behalf of the senate of our university. Dr. Jantsch let us assume that she has the copies of the documents in question in her possession. It is evident, however, that owing to discipline or any other grounds she hesitated to give us free run of them documents. This is why I turn to you, dear Madame and ask you to reason Dr. Jantsch into placing the copies of the documents at our disposal.

Your moral support, dear Professor, will by all probability ease Dr. Jantsch's anxiety. We think that the interest expressed by the Hungarian Medical Historical Society and the Medical University and not that of private persons, will prove the scruples of Dr. Jantsch unjustified from a scientific point of view.

I apologize one more for disturbing you in this question repeatedly.

Yours truly

Dr. Imre Zoltán
Rector

9.

*The letter of Prof. Dr. Erna Lesky, Director of the Medical Historical Institute
in Vienna
to Prof. Dr. Zoltán Imre, Rector of the Medical Faculty of the University of
Budapest
Vienna, 11th January 1970.*

His Magnificence,

Many thanks for your letter from 11. 12. 1969 which—owing to delay of the Christmas post—I received only to-day.

I am very pleased that the anniversary present handed over by Magnificence Zerbst is welcomed and as I have just learned from Dr. Antall, it is going to be reviews in the "Communicationes". Indeed, I myself assume the responsibility for it.

I am sorry all the more that I cannot give you anything but an advice in connection with the Semmelweis documents you have asked recently. I only ask Your Magnificence to consider my good-will beyond all question. Since Doz. Dr. Jantsch parted from the Institute for the Medical History, I have no influence on her whatsoever.

As regards law, things are as follows: in connection with medical documents from hospitals, the power of disposal is attributed entirely to town concerned, consequently any rectorate or decanate cannot exercise influence in this question.

After our conversation with Your Magnificence in November 1969 I am convinced that the documents cannot be found in original any more. It is my personal view that it would be the Town Vienna alone which could empower Doz. Dr. Jantsch to place the copies which she must have aquired at that time, at the disposal of another official place. I think that measures promising should be taken directly at the Vienna as superior authority of the hospital in question.

I ensure Your Magnificence that I would be most pleased if I could assist you more than this establishment of the objective facts.

I am yours most truly
Erna Lesky

10.

*The letter of Dr. József Antall,
deputy director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
to Doz. Dr. med. univ. Marlene Jantsch
Budapest, 18th July 1970.*

Dear Colleague,

Allow me to ask you as editor of the *Communicationes de Historia Artis medicinae*, to write us a publication on Semmelweis's death and illness on the basis of the Semmelweis documents which are known to you. Our Institute and our editorial board considers it as a duty to keep the Semmelweis research awake and to publish all documents in connection with his life and death.

Dr. Darvas wrote an article in the *Nőorvosok Lapja* (Journal of the Gynaecologists) 1967, pp. 385-394, and István Benedek expressed his views in his monography published in 1967 in connection with the questions you informed Dr. Darvas in your letter.

We ask you herewith to publish the article you intended to write in our paper and ask you to edit the documents you know and which exist either in original or in copy. Dr. Darvas handed over his correspondence referring on this question to the university which was then carried on by the rector. Our editorial board would be pleased to receive a summerizing study from you before publishing the results of the earlier research work and the whole correspondence between Vienna and Budapest in English, German and Hungarian language.

I do hope that in accordance with the progressing mutual medical historical relations between Vienna and Budapest, you will honour our journal with a paper of yours which regularly publishes contributions from excellent experts from abroad in their native language.

I am sorry to rush you but I should like to ask you to answer as soon as possible on account of the editorial work. Allow me at the same time to send you two of our jubilee volumes.

Yours sincerely,
Dr. phil. József Antall
deputy director, editor

11.

*The letter of Dr. József Antall,
deputy director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
to Dr. med. univ. Marlene Jantsch
Budapest, 7. October 1970.*

Dear Colleague,

In July this year I ordered two jubilee volumes of our *Communicationes de Historia Artis Medicinae* to be sent off to you. I should like to ask you to acknowledge their receipt.

At the same time I asked you in my letter from 18. 7. 1970 (Nr. 3503 ref. Bibl/Va) to compile an article on Semmelweis's illness and death on the basis of the Semmelweis documents known to you.

Well, I have not received any answer up till now, and the article we are looking forward to receiving has not arrived either. Please, excuse me that I trouble you but I solicit you for an answer, no matter if positive or negative.

Looking forward of your answering by return of post.

I remain yours truly
Dr. phil. József Antall
deputy director, editor

12.

*The letter of Dr. József Antall,
deputy director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library
to Dr. med. univ. Marlene Jantsch
Budapest, 1. December 1970.*

Dear Madame,

I am extremely sorry that you have left both of our letters unanswered, so that I do not even know, whether you have received the volumes of the *Communicationes* or not. It is rather strange that it seems so difficult to receive an answer from Austria, a country nearby, despite the good relations of the Austrian and Hungarian medical historians . . .

I still do hope that you will be so kind as express your view concerning the significant questions we have put forward. If you fail to do so in 14 days (the complete silence is actually a kind of answer, too) I shall be compelled to publish the material at hand—*sine ira et studio*—without your consent.

Yours sincerely
Dr. phil. József Antall
deputy director, editor

AUF DER SPUR DER KRANKENGESCHICHTE VON SEMMELWEIS

— KORRESPONDENZ ZWISCHEN WIEN UND BUDAPEST —

VORWORT DES REKTORS DER MEDIZINISCHEN UNIVERSITÄT „SEMMELWEIS“

Anlässlich des 200jährigen Jubiläums der Budapester Medizinischen Universität „Semmelweis“ konnten wir aus vollster Überzeugung von einer erfolgreichen Zusammenarbeit, von herzlichen Beziehungen zwischen Wien und Budapest beziehungsweise der österreichischen und ungarischen Medizinhistoriker sprechen. Das Geschenk der Wiener Universität — mit der einleitenden Studie von Frau Professor Erna Lesky — wurde gerade in diesem unseren Band veröffentlicht.

Das Ergebnis dieser guten Zusammenarbeit waren die reichen Früchte in der Semmelweis-Forschung, die gemeinsamen Anstrengungen zum Zwecke eines realeren und wahrheitsgetreuen Semmelweis-Bildes. Erna Lesky setzte sich in ihren — bereits erwähnten — Büchern und Studien in sehr großem Maße hierfür ein und trug auch zum Erfolg der ungarischen Forschung bei. Sie war stets ein ausgezeichnete Diplomat in bezug auf die Zusammenarbeit der ungarischen und österreichischen Medizinhistoriker, und wir hoffen, daß sie es auch künftig bleiben wird.

In diesem Geiste, im Glauben, der Wahrheit im Bereich der Wissenschaft einen Dienst erweisen zu können, begannen wir mit der Nachforschung nach der verschwundenen Krankengeschichte von Semmelweis und weiteren Anlagen. Ein älterer ungarischer Forscher, und zwar Dr. István Darvas, übergab unserer Universität das in seinem Besitz befindliche Korrespondenzmaterial und bat den Rektor der Budapester Medizinischen Universität „Semmelweis“, das Material, das sich bei Organen, die den Wiener Stadtbehörden unterstehen, befindet, in Augenschein zu nehmen und das darum entstandene Rätsel zu lösen.

Diesen Hinweis in Betracht ziehend, traten wir mit leitenden Beamten der Stadt Wien, darunter auch mit Herrn Bürgermeister Bruno Marek, in briefliche Verbindung — doch vergebens. Zunächst berief man sich auf juristische Hindernisse, später dann — das überraschendste „Argument“ bringend — unterrichtete man uns von dem Verschwinden der Dokumente im Jahre 1963. Wir baten auch die Wiener Universität und Frau Professor Erna Lesky um Unterstützung, da diese als Semmelweis-Forscherin auch persönlich an den Schriftstücken interessiert ist, doch erwiesen sich all unsere Kraftanstrengungen als vergeblich.

Aus diesem Grund faßten wir den Entschluß, wobei wir gleichzeitig keinerlei

Zweifel an der Aufrichtigkeit von Frau Professor Erna Lesky und der Wiener Universität hegen und den an dem Briefwechsel beteiligten Personen die höchste Wertschätzung entgegenbringen —, das Korrespondenzmaterial des sich über ein gesamtes Jahrzehnt erstreckenden Briefwechsels zu veröffentlichen, zumal dieses Material nicht vertraulich ist und für niemanden eine persönliche Beleidigung darstellen kann. Wir erachten dies unter Hinblick auf unsere Nachwelt als unsere Pflicht. Die Zusammenarbeit von Wien und Budapest, von ungarischen und österreichischen Historikern verpflichtet uns hierzu. Unserer Meinung nach sprechen die Briefe für sich selbst.

In diesem Sinne veröffentlichen wir in den Spalten der „Orvostörténeti Közlemények“ das mit einer Einleitung des Redakteurs versehene Korrespondenzmaterial. Auch jetzt haben wir die Hoffnung noch nicht aufgegeben, daß die Krankengeschichte (sowie die Beilagen) eines Tages doch noch zum Vorschein kommen, sei es im Original oder als Veröffentlichung der Kopie eines autorisierten Forschers.

Diese unsere Hoffnungen können die bisherige gute Zusammenarbeit, die herzlichen, in der Vergangenheit wurzelnden Beziehungen der Wiener Universität und der Budapester Medizinischen Universität „Semmelweis“ nur weiter vertiefen.

Imre Zoltán

I.

EINLEITUNG

Die Forscher der Vergangenheit Österreichs und Ungarns sind — eben infolge der gemeinsamen historischen Vergangenheit — durch enge Fäden verknüpft, befassen sich mit allgemein- oder eben wissenschaftsgeschichtlichen Fragen. Doch darüber hinaus können wir auch im Lebensweg einzelner Menschen häufig eine Wiener und eine Budapester Epoche unterscheiden, denn die beiden Städte hatten — wenn auch mit unterschiedlichem Gewicht — Anteil an ihrem Leben. Es muß erreicht werden, die Vergangenheit ohne Vorurteil zu beurteilen, die historischen Quellen in immer vollkommeneren Maße freizulegen. Wir können ruhigen Gewissens sagen: die ungarischen Forscher geben — manchmal geradezu den Vorwurf des Exhibitionismus hervorruhend oder den natürlichen nationalen Nutzen „verratend“ — das gesamte, ihnen zur Verfügung stehende Quellenmaterial frei. Bedauerlicherweise erhalten sie von einzelnen Organen oder Forschern von Ländern, mit denen Ungarn eine gemeinsame Vergangenheit verbindet, nicht den entsprechenden Gegenwert an Material.

Ohne daß wir im gegenwärtigen Fall dies als „Anklage“ aufgefaßt wissen wollen, mußte doch im vorhinein gesagt werden, warum es uns empfindlich berührt, wenn unsere Haltung nicht in gleichem Maße erwidert wird. Mit voller Absicht veröffentlichen wir im gleichen Band die Dokumente, die uns von der Wiener Universität (als Kopie) als Geschenk übergeben wurden, gemeinsam mit der Korrespondenz über die Krankengeschichte. Wir wollen nicht glauben, daß der Freund, der uns Geschenke überreicht, auf der anderen Seite die Veröffentlichung eines Materials, das heute für niemanden mehr eine Beleidigung oder Kränkung darstellen kann, verweigert. Etwas anders können wir nicht sagen, die Korrespondenz spricht für sich selbst. Die Antworten sind ganz einfach unverständlich — widersprüchlich und unglaubwürdig. Oder kann als glaubwürdig angesehen werden, daß die so genaue österreichische Administration im Jahre 1963 — bei einem einfachen Umzug — jene wertvollen Dokumente verlorengehen läßt, von denen uns zuvor mitgeteilt wurde, daß sie wegen Rechtsstandpunkten nicht veröffentlicht werden können?

Dr. Marlene Jantsch schreibt in ihrem Brief, daß sie die unter Verschuß gehaltene Krankengeschichte erhalten habe. Doch könne sie sie nicht weiterreichen, sie verweigert dem sie aufsuchenden Doktor Réti, dem Vize-Sekretär der Internationalen Medizinhistorischen Gesellschaft, der unserer Redaktion das unten angeführte Schreiben übergab,* jede Auskunft, und Doktor Jantsch

* „Notiz

Im Monat Mai des Jahres 1969 suchte ich im Verlauf einer längeren westlichen Reise die Dozentin Dr. Marlene Jantsch, zuvor Mitarbeiterin des Instituts für Geschichte der Medizin der Wiener Universität, in ihrer Wohnung auf. Der Grund

antwortet auch (eine ziemlich ungewöhnliche Form) auf unsere Briefe nicht. Sie weist also unsere Bitten nicht ab, sondern vermeidet — sich auf das Verbot berufend — jede Berührung. Wer wollte es da übelnehmen, wenn dies ein schlechtes Gefühl in uns hervorruft?

Was sollen wir zu jenen Briefen sagen, in denen die Sendung der Krankengeschichte unter Berufung auf die Familie verweigert wird? Ein Jahrhundert nach dem Tode von Semmelweis. Unsere Aufgabe ist es nicht, Kritik an den rechtlichen Gründen zu üben, doch soll hier der Standpunkt aller lebenden und volljährigen Nachkommen von Semmelweis in dieser Frage mitgeteilt werden:

„Erklärung

Im Dienst der wissenschaftlichen Forschung, der Erkenntnis und Bekanntmachung der Wahrheit erklären wir, Unterzeichnete, als sämtliche volljährige Abkömmlinge in direkter Linie von Ignác Semmelweis, Nachstehendes:

Man darf alle Aktenstücke, Krankheitsgeschichten, Protokolle usw., die mit der Krankheit und mit dem Tod unseres Ur- bzw. Ururgroßvaters im Zusammenhang sind und im Original oder in Abschrift zu uns kamen, durch die Institute, welche jene aufbewahren, zur Verfügung stellen und dieselben in den 'Orvostörténeti Közlemények' (Communicationes de Historia Artis Medicinae) mitteilen. Es ist unsere Überzeugung, daß kein Quellenmaterial in irgendwelchem Grad der Größe von Ignác Semmelweis — des Retters der Mütter — und dem Wert seines Lebenswerks Abbruch tun kann. Wir sind seinem Geist treu ergeben, als wir der Erkenntnis der wissenschaftlichen Wahrheit dienen.

Wir gaben diese unsere Erklärung zwecks Aufhebung einer Sperre, hinsichtlich welches auch immer — in ungarischen oder ausländischen (hauptsächlich öster-

hierfür bestand darin, daß ich mich auf Bitten der Medizinischen Universität Budapest mit der durch Dr. István Darvas eingeleiteten Korrespondenz befaßt hatte, mit Hilfe derer versucht werden sollte, in das Dunkel der Umstände der letzten Wiener Tage von Semmelweis und seines Todes einzudringen. Frau Doktor Jantsch empfing mich sehr herzlich, doch wie sie sagte, könne sie die in ihrem Besitz befindliche offizielle Kopie des Obduktionsbefundes von Semmelweis nicht zu meiner Verfügung stellen, da ihr dies vom Rektor der Wiener Universität unter Androhung einer Disziplinarstrafe verboten wurde und sie aufgrund dessen die Kopie nicht einmal zeigen dürfe. Das Original müßte sich — ihrer Meinung nach — im Institut für Geschichte der Medizin befinden.

Budapest, den 5. Juni 1969.

*Dr. Endre Réti
Direktor“*

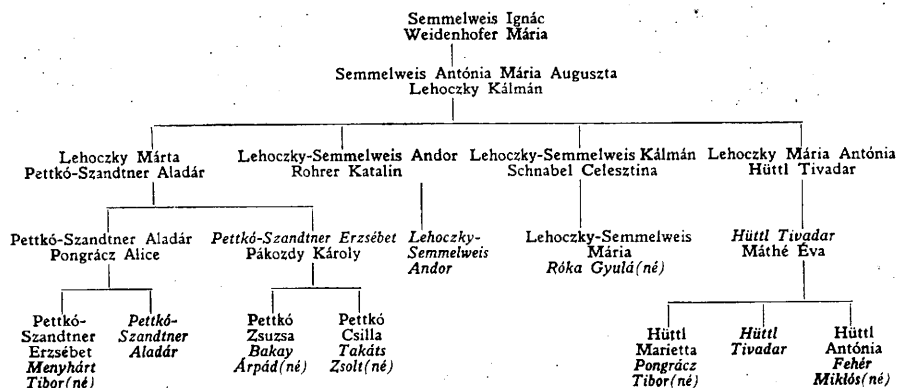
reichischen) Instituten, Archiven usw. aufbewahrten — Aktenstückes ab und zwecks Behebung etwaiger Hindernisse, die sich in diesbezüglichen Rechtsbestimmungen von einzelnen Ländern befinden.

Budapest, den 22. Januar 1971.

<i>Frau von Doktor Gyula Róka</i>	<i>Dr. Tivadar Hüttl</i>
<i>Frau von Dr. Árpád Bakay</i>	<i>Tivadar Hüttl</i>
<i>Frau von Zsolt Takáts</i>	<i>Frau von Tibor Pongrácz</i>
<i>Aladár Pettkó-Szandtner</i>	<i>Frau von Dr. Miklós Fehér</i>
<i>Frau von Dr. Károly Pákozdy</i>	<i>Frau von Dr. Kálmán Lehoczky-Semmelweis</i>
<i>Frau von Tibor Menyhárt</i>	<i>Andreas von Lehoczky-Semmelweis**</i>

Wir veröffentlichen die Briefe von Persönlichkeiten, die hohe Ämter bekleiden. Wir kritisieren diese Briefe nicht, sondern publizieren sie. Wir klagen nicht an, sondern fragen nur. Wir sind nicht empört, sondern es stimmt uns eher traurig, daß dieses wichtige Archivmaterial als verloren betrachtet werden muß (wie bei uns so viele Werte in den vergangenen Jahrhunderten) und daß nicht die Wirren des Krieges daran schuld sind, sondern menschliche Nachlässigkeit im Jahre 1963, im Zeitalter des Friedens und der Prosperität. Wir wollen keine Verdächtigungen aussprechen, aber wer soll verstehen, daß keine Kopien von diesen wichtigen Dokumenten angefertigt wurden, daß für das Wiener Institut für Geschichte der Medizin, wo der hervorragendste Semmelweis-Forscher als Professor und Direktor fungiert, kein Mikrofilm angefertigt worden ist. Mit Bitterkeit denken wir daran, daß wir auch aufgrund des am 28. Mai 1926 zwischen Österreich und Ungarn geschlossenen Badener Vertrags

* Die gegenwärtig in Ungarn lebenden Nachfahren von Semmelweis haben die Erklärung auf einem Bogen unterschreiben. Der in München lebende Andreas von Lehoczky-Semmelweis unterschrieb gesondert eine Erklärung in ungarischer und in deutscher Sprache gleichen Inhalts. Die volljährigen Nachfahren von Ignac Semmelweis:

kein Rechtsargument hinsichtlich der Herausgabe des Materials anführen können, da Wiener amtliche oder Krankenhausdokumente, laut dem Paragraphen, auch dann nicht als gemeinsames geistiges Gut der beiden Länder betrachtet werden können, wenn sie ungarischen Belanges sind. Also bliebe und bleibt in der gemeinsamen Erforschung der Vergangenheit Entgegenkommen, Vermeidung vermeintlicher Prestige-Gesichtspunkte bestehen, denn selbst in der Großmachtpolitik trägt Prestigepolitik nur selten Früchte.

Geheimnistuerei führt zu Verdächtigungen, was für das von uns so hochgeachtete „medizinische Wien“ wohl unwürdig ist. Aus diesem Grund veröffentlichen wir sowohl die Artikel ungarischer Autoren, die hierüber in der ungarischen Presse erschienen sind, als auch die ursprüngliche Fassung der Briefe. Wir ziehen uns zurück, mögen Leser und Urteil der Nachwelt entscheiden.

II.

ISTVÁN BENEDEK: SEMMELWEIS UND SEINE ZEIT

Budapest, 1967. 389—392. S.

„Existierte überhaupt eine Krankengeschichte? Und wenn ja, wo ist sie dann geblieben?

Vor hundert Jahren wurde im Wiener Allgemeinen Krankenhaus bereits das Führen einer Krankengeschichte verlangt. Nach allgemeiner Auffassung ist die Krankengeschichte verlorengegangen. Der Meinung von Gyula Regöly-Mérei zufolge ist bereits mehrmals vergeblich nach ihr geforscht worden:

*„Es ist bekannt, daß Semmelweis' Krankengeschichte des Krankenhauses völlig verschwunden ist. Die Nachforschungen von Tibor Györy, dann von Felix Boenheim, weiterhin von Joseph Keller sowie meine eigenen sind ebenso erfolglos verlaufen wie die in dieser Richtung vor sich gegangenen Bemühungen mehrerer anderer Historiker der Medizin. Auf Bitten von Professor Haranghy befaßte sich auch der Wiener Prosektor Professor Chiari mit der Nachforschung der Krankengeschichte, doch auch ihm war kein Erfolg beschieden (1958).“**

Unter den „mehreren anderen Historikern der Medizin“ gibt es jedoch einen, der diese Auffassung nicht teilt, obwohl auch er die Krankengeschichte nicht präsentieren konnte. Es ist István Darvas, ein 82jähriger Rechtshistoriker, der sich seit acht Jahren mit der Nachforschung von Angaben, die mit der Krankheit von Semmelweis im Zusammenhang stehen, befaßt und behauptet, daß es ihm nach nachhaltigen Nachforschungen gelungen sei, auf die Spur der Krankengeschichte zu stoßen. Die Krankengeschichte existiert — seiner Meinung nach — und zwar befindet sie sich in einer ausländischen Institution, die jedoch nicht gewillt ist, diese herauszugeben. Darvas behauptet, daß sich in seiner Hand

* Die Krankheit von Semmelweis. Redakteur Tivadar Hüttl. (Gyula Regöly-Mérei: Analyse der Krankheit von Semmelweis vom Gesichtspunkt der Geschichte der Medizin aus.) Medicina, 1965. S. 14.

Schriftstücke befinden, die die Existenz der Krankengeschichte ohne jeden Zweifel beweisen, doch selbst durch die Einschaltung hoher Foren sei es ihm nicht gelungen, in den Besitz des Originaltextes zu gelangen, ja selbst Einblick in den Text der Krankengeschichte zu gelangen, sei ihm nicht gelungen. Und da er selbst bei ungarischen Historikern hinsichtlich dieser wichtigen Nachforschung kein Verständnis fand (bzw. sie ihm einfach keinen Glauben schenkten), ist Darvas nicht gewillt, den Fundort des Dokumentes preiszugeben.* So nimmt das Semmelweis-Geheimnis immer kompliziertere Formen an. Wenn also eine Krankengeschichte existiert, warum wird sie im Geheimen aufbewahrt, von wem und wo? Cui prodest? — fragt in solchem Falle der Jurist. In wessen Interesse liegt es, die Krankengeschichte zu verbergen?

Angesichts soviel Unsicherheit — es ist nicht sicher, ob es sie gibt, doch wenn es sie gibt, warum gibt es sie dennoch nicht? — erfordert es auch einigen Mut, Hypothesen aufzustellen. Dennoch will ich dieses Risiko eingehen. Wenn eine Krankengeschichte existiert, die man jedoch nicht an die Öffentlichkeit bringen will, kann ich hierfür nur einen Grund annehmen: daß man sich des Inhalts schämt. Doch welchen Inhalts? Der Geisteskrankheit Semmelweis' haben sich die ausländischen Ärzte seit hundert Jahren nicht geschämt, warum sollten sie es heute tun? Sie könnten sich nur ihres eigenen Verhaltens schämen bzw. dessen, daß aus der Krankengeschichte ersichtlich wird, wie schlecht man Semmelweis behandelt hat und wie wenig man sich überhaupt um ihn gekümmert hat.

Doch hätten sie überhaupt etwas tun können?

Sie hätten es ganz gewiß. Selbst wenn wir die ganz und gar unwahrscheinliche Hypothese glauben würden, daß der Brustkorbsabszeß und die zahlreichen über den ganzen Körper verteilten Wunden tatsächlich eine Übertragung waren und nicht eine Folge der brutalen Behandlungsweise, selbst dann hätte der Versuch unternommen werden müssen, die Abszesse durch chirurgische Eingriffe zu öffnen. Gyula Regöly-Mérei weist darauf hin, daß dies das zu jener Zeit in solchen Fällen angewandte ärztliche Verfahren war, und fährt dann fort:

„Im Fall von Semmelweis ist dies nicht geschehen. Es ist beinahe unverständlich, warum an dem von Professor Mildner geleiteten Wiener Institut für Geisteskrankheiten die notwendige Operation an dem ihrer Sorge anvertrauten Kranken nicht durchgeführt worden ist — der dazu noch ein Kollege war, ja selbst Professor einer anderen Universität —, während sich vor den Augen der dortigen Ärzte die tödliche Sepsis bildete.

*Durch das Versäumnis der Operation wurde jede Möglichkeit hinfällig, daß Semmelweis hätte geheilt werden können.“***

Aus diesem Grunde haben die Wiener Grund, sich zu schämen; und wenn sich die ganze Krankengeschichte als wahr erweist, erhält Darvas aus diesem Grunde von denen, die die Krankengeschichte in ihren Geheimarchiven aufbewahren, keine Antwort.

* Persönliche Mitteilung.

** Gy. Regöly-Mérei S. 75.

Darvas behauptet übrigens auch, daß nicht nur die Krankengeschichte existierte, sondern auch das Protokoll des ärztlichen Konsiliums, das Balassa, Wagner und Bókai im Juli 1865 am Krankenbett von Semmelweis gehalten haben. Dies wäre eine Schrift von außerordentlicher Wichtigkeit, denn aus ihr würde hervorgehen, wofür die drei Wissenschaftler die Krankheit Semmelweis' hielten, warum sie seine Überführung nach Wien beschlossen und ob sie die auf der Hand liegende Verletzung bemerkt hatten. Bedauerlicherweise ist es auch nicht gelungen, dieses angeblich vorhandene Dokument zu beschaffen, und selbst das wissen wir nicht, wo Darvas auf seine Spur gestoßen ist – wenn er auf dessen Spur gestoßen ist.

Er fand jedoch eine interessante Angabe, deren Fundort er zwar nicht verriet, deren Inhalt er jedoch wenigstens mündlich mitteilte. Es handelt sich um einen Zeitungsartikel, der kurz nach dem Tode von Semmelweis in einer Pester Tageszeitung erschienen ist und, rundheraus gesagt, vom „Wahnsinn“ Semmelweis' spricht. In Pester Kreisen – so der Artikel – flüsterte man sich zu, das Professor Semmelweis wahnsinnig geworden sei. Die Nachricht ist leider wahr. Wenige Wochen vor seinem Tod geschah es – fährt der Verfasser des Artikels fort – daß der Professor zu einem Universitätsrigorosum erwartet wurde, indes nicht erschien. Endlich schickte man nach ihm. Als der zerstreute Professor erschien, begann man zu prüfen, doch Semmelweis stellte so unverständliche Fragen und legte ein so konfuse Verhalten an den Tag, daß die Prüfung abgebrochen werden mußte. Semmelweis verließ dann fluchtartig das Universitätsgebäude; seine Freunde fanden ihn im Tunnel, beruhigten ihn und begleiteten ihn nach Hause. Dann erfolgte seine Überführung in die Wiener Irrenanstalt.

Soweit der Zeitungsartikel. Wir haben nichts hinzuzufügen; die zweifelhafte Mitteilung ist nicht dafür geeignet, daß wir ihr Tatsachenmaterial zum Gegenstand der Kritik machen, dafür indes, daß wir ein Bild von der zeitgenössischen öffentlichen Meinung bekommen.

Hier sei noch von einer besonderen Rückerinnerung berichtet. Im 1890er Jahrgang von „Gyógyászat“ (Heilkunde) teilt ein „früherer Medikus“ seine Erinnerungen aus der Zeit mit, als er an der Universität Semmelweis hörte, und zwar in der letzten Zeit des Wirkens von Semmelweis. Er schreibt, daß die Studenten die Wissenschaft unter sehr primitiven Verhältnissen in sich einsogen und sehr gern im gegenüberliegenden Kaffeehaus „Goldener Adler“ weilten, anstelle die Vorlesungen zu besuchen. Auf Semmelweis warteten sie jedoch mit Begeisterung, da sich die Nachricht verbreitet hatte, daß „*er einer der Lehrer der neuesten Schule werde, der verstehen wird, wie die Wissenschaft grundlegend reformiert werden muß – obwohl die Studenten zu jener Zeit noch nicht wußten, was das sei, was zur Reform drängte.*“

III.

ISTVÁN DARVAS: DAS SEMMELWEIS-PROBLEM

Magyar Nőorvosok Lapja (Blatt der Ungarischen Gynäkologen) 30. 1967
Seiten 392—394.

„... zusammenfassend steht es für mich nach all dem und aufgrund des Gesagten außer Zweifel, daß ich meiner Studie mit vollem Recht den Titel ‚Das Semmelweis-Problem‘ gegeben habe. Es wird Stellung zu dieser Frage genommen, nachdem mehr als ein Jahrhundert vergangen ist, man macht dies oft und notwendigerweise, ohne jedoch die grundlegenden Schriftstücke, in denen die behandelnden Ärzte und die behandelnde Institution ihre Diagnose und Beobachtungen dargelegt haben, zu kennen. Angeblich sind sie trotz aller Nachforschungen nicht gefunden worden, so daß bereits Behauptungen aufgestellt werden, daß es solche Schriften niemals gegeben habe. In ihrer Monographie legen Professor Haranghy und seine Mitarbeiter folgendes dar (Seite 14), ... *Bekanntlich ist die im Krankenhaus angefertigte Krankengeschichte von Semmelweis vollständig verlorengegangen. Die von Tibor Györy, dann von Felix Boenheim und später von Joseph Keller durchgeführten Nachforschungen sowie meine eigenen sind ebenso ergebnislos verlaufen wie die Bemühungen mehrerer anderer Historiker der Medizin in dieser Richtung. Auf Bitten von Professor Haranghy befaßte sich auch der Wiener Prosektor Professor Chiari mit der Nachforschung der Krankengeschichte, doch auch ihm war kein Erfolg beschieden.* Das gleiche negative Ergebnis brachte eine Mitteilung des Instituts für Geschichte der Medizin der Universität Wien vom 8. Juli 1960, die folgendermaßen lautete: *Wir waren uns darüber im klaren, daß das Protokoll und die Krankengeschichte von Ignác Semmelweis im Original nicht mehr erhalten sind, doch haben wir trotzdem von neuem gründliche Nachforschungen gehalten. Bedauerlicherweise ist es uns nicht gelungen, irgend etwas zu finden.*“

An die vor mehr als sechs Jahrzehnten durchgeführten und vollkommen ergebnislos verlaufenen Nachforschungen von Bennem Sticker und vor allem an die Erfolgslosigkeit ähnlicher Aktionen des bisher bekanntesten Semmelweis-Biographen, des bereits erwähnten Schürer v. Waldheim, denkend, stieg in mir immer mehr der Verdacht auf, daß dem spurlosen Verschwinden der Vorakten, deren Nachforschungen in jeder Richtung negativ sind, irgendeine gemeinsame Aktion, ja eine sorgfältige Organisation zugrunde liegen muß. Meine ganze Kraft und auch eine Portion notwendige List riskierend, verfolgte ich ein volles Jahr Spur um Spur in der von mir vermuteten Richtung. Die Spuren wurden in der Tat immer verdächtiger, und endlich wurde durch fehlerhaftes Verhalten bzw. durch eine Indiskretion einer gewissen Stelle, wofür diese sicherlich büßen mußte, Licht auf die Angelegenheit geworfen: es stellte sich nämlich ohne jeden Zweifel heraus, daß die Vorakten vollkommen erhalten sind, daß sie immer existiert haben, jedoch streng unter Verschuß gehalten werden, obwohl dies von jederman geleugnet wird! Vor allem existieren die Schriftstücke des ungarischen Dreierkonsiliums über Semmelweis, das heißt, die Diagnose und

das den Vorschlag enthaltene Protokoll der Professoren Balassa, Bókay und Wagner sowie eine Erklärung Bókays, die Aufklärung über die Zeit vor Ausbruch der Krankheit gibt. Gleichfalls erhalten sind die gesamten Krankenblätter des bereits erwähnten Instituts für Geisteskrankheiten. Es ist mir gelungen, auch einige Einzelheiten des Inhalts dieser Krankenblätter zu erfahren. So kann ich bereits mitteilen, das Semmelweis in diesem Institut einen Selbstmordversuch begangen hat (er wollte aus dem Fenster springen, wurde aber daran gehindert), das sofort nach seiner Einlieferung am Mittelfinger seiner rechten Hand die Symptome eines Brandes (*gangraena*) festgestellt wurden. Er selbst vermochte über den Ursprung keine Erklärung zu geben und erlaubte auch nicht, daß man seinen Finger verband und behandelte. Sein Tod trat am Abend des 13. August ein (und nicht vormittags um 11 Uhr, wie dies seine Familie in der Todesanzeige bekannt gab). All dies zusammenfassend, kann aufgrund der Krankenblätter angenommen werden, daß es sich im Fall der Erkrankung von Semmelweis um eine galoppierende Paralyse gehandelt haben muß. Die Obduktion des Leichnams nahmen Scheuthauer und Meynert am Rokitansky-Institut vor. Als wahrscheinlich kann weiterhin angenommen werden, daß das Obduktionsprotokoll den Krankenblättern beigelegt worden ist, so das jetzt vielleicht bereits der tatsächlich 'echte' Text ans Tageslicht kommen kann.

Nachdem ich nun in den Besitz all dieser, eine entscheidende Wende darstellenden Angaben bzw. auf den Weg dorthin gekommen war, wollte ich natürlich auch wissen, wo diese Schriftstücke denn nun tatsächlich aufbewahrt werden. Es nahm weitere zwei volle Jahre in Anspruch, bis ich, meinen ganzen Spürsinn aufbietend, auch hier genaue Angaben fand. Obwohl an der betreffenden Stelle alles getan wurde, daß das betreffende Organ bzw. die Organe dieses Landes im Fall ihres entschiedenen Auftretens die sicher nicht ohne Grund durchgeführte Geheimniskrämerei, die vielleicht auf ein Jahrhundert zurückgeht, beenden müssen. Dies erfordert die Ehrfurcht der Welt vor dem großen Geist, jedoch auch die Wissenschaft verlangt mit vollem Recht, den völligen Tatbestand zu erfahren, und es stellt eine unvermeidliche Schuld dar in bezug auf das Andenken der betreffenden Wiener Ärzte jener Zeit.

In der Erfüllung dieser Pflicht will ich auch weiterhin vorankommen. Sowohl als ungarischer Historiker als auch hinsichtlich des ungarischen Willens, der nicht gestattet, vor Erreichen des Endziels, nämlich in den Besitz dieses entscheidenden Schriftmaterials zu gelangen, aufzugeben. Im Bewußtsein dieser Verantwortung erkläre ich vor der Öffentlichkeit weiterhin, daß ich gewillt bin, dem Rektor der Medizinischen Universität Budapest bereitwilligst und voll Vertrauen die genauen Angaben über den heutigen Aufbewahrungsort der Schriftstücke zu seiner Verfügung zu stellen und ihn an dieser Stelle voller Hochachtung zu bitten, die Abwicklung der letzten Kämpfe zu übernehmen. Ich stelle außer Zweifel, daß sich die ausländischen Aufbewahrungsstellen seiner hohen Stellung und seiner Kompetenz beugen werden.“

BRIEFWECHSEL ZWISCHEN WIEN UND BUDAPEST

1.

*Brief des Universitätsdozent Frau Dr. med. univ. Marlene Jantsch,
an den Historiker der Medizin, Dr. István Darvas
Wien, 12. Januar 1961*

Sehr geehrter Doktor,

verzeihen Sie, wenn ich erst heute Ihren mir von Herrn Professor Schönbauer zur direkten Erledigung übergebenen Brief beantworte. Zunächst musste ich den Aufsatz von Gyula Nyíró suchen. Er ist unter dem Titel „Die Krankheit von Ignaz Semmelweis im Spiegel der Psychiatrie“ in „Das Deutsche Gesundheitswesen“, Verlag Gesundheit, Berlin, Jg. 15, Heft 3 vom 21. 1. 1960, Seite 156—158 erschienen.

Die Diagnose „Paralyse“ war bis zur Entdeckung der Spirochaeten, beziehungsweise der Syphilisreaktionen tatsächlich eine recht allgemeine Diagnose. Aber wenn man die Krankengeschichte von Semmelweis liest, gewinnt die Annahme, dass es sich hier um eine galoppierende Paralyse gehandelt habe, doch an Wahrscheinlichkeit.

Mit grosser Mühe habe ich eine Abschrift der unter Verschluss gehaltenen Krankengeschichte erhalten gegen mein Versprechen, sie nicht weiterzugeben oder unverändert zu publizieren. So kann ich Ihnen nur einige Hinweise geben, werde aber versuchen, einen kurzen Artikel als Einwand gegen Nyíró zu schreiben und von der massgeblichen Stelle dann eine Druckgenehmigung zu erhalten.

Das von Wagner, Balassa und Bókay unterzeichnete ärztliche Zeugnis vom 29. Juli 1865 liegt der Krankengeschichte bei, ist also erhalten geblieben. Es wird bestätigt, dass Semmelweis seit 3 Wochen mit einer Störung seines Gemütslebens behaftet sei, die eine Entfernung aus der gewohnten Umgebung und seiner Berufstätigkeit und eine geeignete Beaufsichtigung und ärztliche Behandlung in einer Anstalt für Gemütskranke wünschenswert erscheinen lasse.

Es wird in einem weiteren Bericht von Dr. Bókay zunächst der Charakter Semmelweis' vor seiner Erkrankung im Sinne von Schürer-Waldheim geschildert. Auf Stimmungsschwankungen wird hingewiesen und auf den Mangel, Widerspruch gegen seine Lehre zu ertragen.

Fünf Wochen vor seiner Einlieferung bemerkte seine nächste Umgebung eine Änderung seiner Äusserungen und Handlungen, er vernachlässigte seine Familie, suchte anderwärts Vergnügungen, wirkte in seinem Benehmen oft anstössig, trank im Gegensatz zu früher geistige Getränke in grossen Mengen. Er wurde verschwenderisch, überschätzte seine Einnahmen, unterschätzte seine Ausgaben.

Obwohl er die ungarische Sprache nicht völlig beherrschte, plante er eine ungarische Übersetzung seines Werkes und von Siebolds Briefen, um Mitglied

der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zu werden. Sein Werk wollte er mit seiner Photographie versehen, es den 22 Universitäten zusenden und zu diesem Zweck 100 Photographien anfertigen lassen.

Bei der ersten Untersuchung in Wien wurde schon eine Veränderung am Mittelfinger rechten Hand im Sinne einer Gangrän gefunden, über deren Genese Semmelweis keine Auskunft geben konnte. Er war von grosser motorischer Unruhe, raufte mit den Wärtern, wollte beim Fenster hinabspringen. Manche Worte konnte er nur schwer aussprechen, „ein leiser Lallenton“ wird beschrieben. Der Gang war unsicher, breitspurig und so, als ob er den rechten Fuss nachschleppe. Tobsuchtsanfälle lassen ihn blau anlaufen, zittern und asthmatisch atmen.

Die Veränderungen an der Hand sind indolent, sie breiten sich rasch aus. Einen Verband oder eine Behandlung der Hand duldet er nicht.

Am 12. August 1865 ist er kaum noch ansprechbar, er lallt Unverständliches, am nächsten Tag wird ein Abszess im Bereich der linken Thoraxhälfte mit Gasentwicklung aus dem Eiter vermutet. Am Abend erfolgt der Tod.

Die Leiche wird in das Pathologisch-anatomische Institut von Rokitansky gebracht.

Meynert und Scheuthauer nehmen die Obduktion vor, deren Ergebnis Professor Schönbauer in dem beiliegenden Separatum wiedergibt.

Zu erwähnen ist noch, dass der erste, am 14. Oktober 1858 geborene Sohn von Semmelweis nach 36 Stunden starb. Die Obduktion ergab einen Hydrocephalus. Das zweite Kind starb 4 Monate alt, angeblich an einer Bauchfellentzündung (Schürer-Waldheim, S. 125).

Von Professor Georg Gortvay, Budapest VIII, Üllői út. 26 wurde ich schon wegen Mildner gefragt: Emanuel Mildner stammte aus Preitenhofen in Böhmen, studierte in Prag, war dann in der Wiener, später in der Prager, dann wieder in der Wiener Irrenanstalt tätig. 1865 ging die Verwaltung des Hauses aus der des Staates in die des Landes Niederösterreich über. Mildner arbeitete hier als Primararzt, bis er Direct. Leiter der Irren-Siechen- und Versorgungsanstalt Klosterneuburg, die als „Filiale“ der Wiener Anstalt 1870 errichtet wurde und der Aufnahme der ungefährlich weiblichen Geisteskranken diente, wurde. 1880 trat Mildner in den Ruhestand, er starb am 8. Dezember 1881.

Zweifellos hat Mildner keine grosse Bedeutung gehabt. Bei seiner Tätigkeit in der Landesirrenanstalt war ihm als Direktor Regierungsrat Josef Riedel vorgesetzt, der als einer der Reformatoren des österreichischen Irrenwesens gilt (siehe auch Schürer-Waldheim S. 220). Riedel war zweifellos im Besitz des psychiatrischen Wissensgutes seiner Zeit.

Damit glaube ich, sehr geehrter Herr Doktor, Ihre Fragen beantwortet zu haben, doch bitte ich Sie, zunächst von einer Auswertung abzusehen, bis ich meine zu Anfang dieses Breifes vorgeschlagene Publikation vorgelegt habe.

Mit besten Empfehlungen

Dr. Jantsch

2.

*Brief von Dr. W. Podhajsky, Oberarzt des Psychiatrischen Krankenhauses
der Stadt Wien,
an den Historiker der Medizin, Dr. István Darvas Wien, den 26. Juni 1963*

Sehr geehrter Herr Doktor!

In Beantwortung Ihres Schreibens vom 13. 5. 1963 und Ihres letzten Urgenzbriefes teilt Ihnen die gefertigte Direktion mit, dass sie auf Grund der in Österreich geltenden Gesetze (Krankenanstaltsgesetz vom 7. 1. 1957 § 9 und § 10 und Landesgesetzblatt für Wien vom 29. 1. 1928 [1958] § 12 Abs. 2 und Abs. 3) leider nicht in der Lage ist, Ihrem Wunsche nachzukommen und eine Abschrift der Krankengeschichte von Prof. Dr. Semmelweis zu übermitteln.

Es ist auch untersagt, auszugsweise aus der Krankengeschichte Mitteilungen zu machen. Sie können sich daher nur an die bereits bekannten Tatsachen halten.

Mit dem Ausdruck bester Hochachtung

Prim. Dr. W. Podhajsky

3.

*Brief des Oberamtsrats Sandler der Magistratsabteilung 17 des Magistrats der Stadt
Wien,
an den Historiker der Medizin, Dr. István Darvas Wien, den 12. August 1963*

Ihre neuerliche Eingabe an den Herrn Bürgermeister wurde der Magistratsabteilung 17 zur zuständigen Erledigung abgetreten. Es muss Ihnen dennoch mitgeteilt werden, dass die im Schreiben vom 19. 7. 1963 dargelegten Gründe eine Überlassung der Krankengeschichte Dr. Semmelweis' ausschliessen.

Wenn Ärzte, denen der Einblick in die Krankengeschichte gesetzlich zugestanden ist, Teile daraus publizieren, dann machen sie dies in voller persönlicher Verantwortung und müssen auch allfällige gerichtliche Folgen tragen, es kann jedoch nicht vom einem Amte, das die Einhaltung der Gesetze zu überwachen hat, verlangt werden, dass es selbst dies Grundsätze bricht. Das Anstaltenamt bedauert daher, Ihnen nicht dienlich sein zu können.

Für den Abteilungsleiter:

(Sandler)

Oberamtsrat

4.

*Brief des Rektors der Medizinischen Universität Budapest, Prof. Dr. Imre Zoltán,
an den Bürgermeister der Stadt Wien
Budapest, den 9. Dezember 1967*

Hochverehrter Herr Bürgermeister!

Der Rektor und das Senat der Universität für Medizinwissenschaften zu Budapest erlaubt sich die folgende

D e n k s c h r i f t

überreichen zu dürfen.

Wie bekannt, ist Dr. IGNAZ PHILIPP SEMMELWEIS Professor der Geburtshilfe an der Universität zu Budapest, am 13-ten August 1865 in Wien (im Landesirrenanstalt Niederösterreich oder im Irrenanstalt von Prof. Dr. Mildner) gestorben.

Im Sommer 1968 feiert unsere Universität den Wiederkehr seinen 150-ten Geburtstag.

Eine Krankengeschichte in extenso wurde bis heute noch nicht veröffentlicht. Die medizingeschichtliche Literatur beschäftigt sich viel mit der Krankheit von Semmelweis, die Meinungen sind mannigfaltig, einige denken an einer Paralyse, andere an einem durch Sepsis hervorgerufenen Intoxitations (delirösen)-Zustand. Die Veröffentlichung der Krankengeschichte und deren Beilagen (das Gutachten der Professoren von Budapest) wäre deswegen aus wissenschaftlichen Standpunkte sehr bedeutend, ein solcher Wunsch steht auch im Vordergrund der internationalen wissenschaftlichen Interesse.

Die Veröffentlichung der Krankengeschichten historisch bedeutender Persönlichkeiten ist alltäglich, als Beispiele sollen jetzt die Fälle von Beethoven, Nietzsche, Goethe, Chopin, oder der Königin von Preussen, Sophie Charlotte usw. dienen.

Herr. Dr. István Darvas, Historiker aus Budapest, beschäftigt sich seit langem mit der Frage der Krankengeschichte von Semmelweis. Laut einer schriftlichen Information vom 12. Januar 1961 wurde ihm mitgeteilt, dass die Krankengeschichte und das Gutachten der Professoren zu Budapest (Dr. J. von Balassa, Dr. J. von Bókay und Dr. J. Wagner) in Wien erhalten blieben, aber als verschlossenes Aktengut nicht zur Veröffentlichung kamen.

Die Magistratsabteilung 17 der Stadt Wien verständigte (12. August 1963) mit der Unterschrift des Herrn Oberamtsrates Sandler, den Herrn Dr. Darvas darüber, dass „... die im Schreiben vom 19. 7. 1963 dargelegten Gründe eine Überlassung der Krankengeschichte Dr. Semmelweis' ausschliessen. Wenn Ärzte, denen der Einblick in die Krankengeschichte gesetzlich zugestanden ist, Teile daraus publizieren, dann machen sie dies in voller persönlicher Verantwortung und müssen auch allfällige gerichtliche Folgen tragen, es kann jedoch nicht von einem Amte verlangt werden, das es selbst diese Grundsätze bricht...“

Herr Dr. Darvas überreichte die oben erwähnten Angaben uns, als dem Rektor der Universität.

Im Bewußtsein unserer wissenschaftlichen Pflicht, beehren wir uns als Rektor, und auch im Auftrage unseres Universitäts-Senats, mit dieser höflichen Bitte an den Herrn hochverehrten Bürgermeister zu wenden, würden Sie uns Erlaubnis geben zum Einblick in die Krankengeschichte von Semmelweis, zum verfertigen Fotokopien und zur Veröffentlichung der Krankengeschichte in extenso. Es wäre sehr angenehm, wenn bei der Veröffentlichung der Krankengeschichte auch Kollegen aus Österreich teilnehmen würden.

Unsere Universität ist gerne geneigt, zu diesem Zwecke — zu einem kürzeren Aufenthalt — eine Delegation nach Wien zu senden, die beiden Medizinhistoriker unserer Universität: Herrn *Dr. med. et C. scient. Gy. Regöly-Mérei*, den wissenschaftlichen Hauptmitarbeiter der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (mit Lehrauftrag für Geschichte der Medizin an unserer Universität) und Herrn *Dr. med. et C. scient. E. Réti*, den wissenschaftlichen Direktor der Bibliothek unserer Universität.

Als Rektor der Universität und Professor der Geburtshilfe übernehme ich, wie auch die beiden oben genannten, wissenschaftlich akademisch graduierten Kollegen, die volle persönliche ärztliche Verantwortung der Publikation der Krankengeschichte von Semmelweis bezüglich.

Semmelweis ist mehr als hundert Jahren gestorben. Die gesetzlich geregelte Verschwiegenheitspflicht (Bundesgesetz 1956, § 9 usw.) könnte sich nicht auf historische und mehr als hundert Jahre alte Fällen beziehen, welche — wie schon erwähnt — überall veröffentlicht werden. Auch § 12 (5) usw. gibt Möglichkeit zur Abgabe der wissenschaftlich begründeten Fälle.

Der Rektor und das Senat unserer Universität ist darüber tief überzeugt, dass der hochverehrte Herr Bürgermeister an derselben Meinung ist, und der höflichsten Bitte unserer Universität zustimmen wird.

Empfangen Sie, hochverehrter Herr Bürgermeister, den besten Dank und den Ausdruck der aufrichtigsten Hochschätzung unserer Universität

(Dr. med. et Dr. scient. Imre Zoltán)

ö. o. Professor der Geburtshilfe

Rektor der Universität der Medizinischen
Wissenschaften Budapest

5.

Brief des Obersenatsrats der Magistratsdirektion der Stadt Wien,

Dr. Steiner,

an den Rektor der Medizinischen Universität Budapest, Prof. Dr. Imre Zoltán

Wien, den 29. Januar 1968

Sehr geehrter Herr Rektor!

Auf das an den Herrn Bürgermeister gerichtete Schreiben vom 9. Dezember 1967 bedauert die Magistratsdirektion, nach eingehender Prüfung der Sach- und Rechtslage mitteilen zu müssen, dass Ihrem Wunsch nicht entsprochen werden kann.

Zunächst darf darauf hingewiesen werden, dass die Magistratsdirektion dem von der Magistratsabteilung 17 bereits auf das Ersuchen des Herrn Dr. István Darvas bekanntgegebenen Rechtsstandpunkt auf Grund der österreichischen Gesetzeslage beitreten muss. Die Verpflichtung zur Wahrung des ärztlichen Berufsgeheimnisses reicht nach dem österreichischen Ärztegesetz über den Tod des Patienten hinaus. Für den Schutz des Verstorbenen und dessen Nachkommen, die ebenfalls unter „bedrohte Personen“ im Sinne des § 10 Abs. 1 lit. a des Ärztegesetzes in der geltenden Fassung zu zählen sind, ist eine zeitliche Beschränkung nicht vorgesehen.

Aber selbst wenn man zu einer anderen rechtlichen Beurteilung kommen könnte, wäre die Stadt Wien tatsächlich nicht mehr in der Lage, die gewünschte Krankheitsgeschichte zur Verfügung zu stellen. Dieser Akt liegt im Archiv des Psychiatrischen Krankenhauses—Baumgartnerhöhe nicht mehr ein. Die eifrigen Nachforschungen, auch im Universitätsinstitut für Geschichte der Medizin, verliefen leider ergebnislos. Auf Grund der Auskunft aller befragten Personen, die in dieser Hinsicht in Frage kommen, kann das Verschwinden der Schriftstücke nur mit den im August 1963 durchgeführten Bauarbeiten in dieser Anstalt erklärt werden.

Die Magistratsdirektion erlaubt sich abschliessend nochmals ihr Bedauern auszudrücken, dass die Stadt Wien in dieser Angelegenheit nicht dienlich sein kann.

Mit vorzüglicher Hochachtung
Für den Magistratsdirektor:
(Dr. Steiner)
Obersenatsrat

6.

*Brief des Rektors der Medizinischen Universität Budapest, Prof. Dr. Imre Zoltán,
an den Bürgermeister der Stadt Wien
Budapest, den 27. Januar 1968*

Sehr verehrter Herr Bürgermeister!

Erlauben Sie bitte, dass ich auch im Auftrage unseres Universitäts-Senats in der Angelegenheit der Krankheitsgeschichte von Semmelweis mich wiederholt an Ihnen wende, und gleichzeitig auch die Abschrift von unserem früheren — und noch nicht beantworteten Schreiben — beilege.

Wir wären Ihnen, sehr geehrter Herr Bürgermeister, ganz besonders verbunden, auch im medizinhistorischen wissenschaftlichen Sinne, wenn Sie unseren Brief liebenswürdigerweise beantworten möchten.

Ihre w. Antwort am höflichsten erwartend, verbleibe ich mit bestem Dank und aufrichtiger Hochschätzung,

Ihr:
Prof. Imre Zoltán, Dr. med. Dr. Sc. Rektor
der Medizinischen Universität Budapest

7.

*Brief des Bürgermeisters der Bundeshauptstadt Wien, Bruno Marek,
an den Rektor der Medizinischen Universität Budapest, Prof. Dr. Imre Zoltán
Wien, den 25. März 1968*

Eure Magnifizenz!

Ihr neuerliches Schreiben betreffend die Krankengeschichte von Prof. Dr. Ignaz Philipp Semmelweis habe ich erhalten und kann nur darauf hinweisen dass sich Ihr mit 27. Jänner 1968 datiertes Schreiben mit der in meinem Auftrage seitens der Magistratsdirektion der Stadt Wien am 29. Jänner 1968 abgesandten Erledigung gekreuzt haben dürfte. Ich betrachte diese Angelegenheit somit als erledigt und bedaure mit Ihnen, dass Ihrem Wunsche leider nicht entsprochen werden konnte.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichsten Wertschätzung

(Bruno Marek)

8.

*Brief des Rektors der Medizinischen Universität Budapest, Prof. Dr. Imre Zoltán,
an Frau Prof. DDr. Erna Lesky, Direktor des Instituts für Geschichte der Medizin
der Universität Wien
Budapest, den 11. Dezember 1969*

Sehr geehrte Frau Professor!

Vielen Dank für Ihren lieben Brief vom 6. November. Persönlich bedauere ich es besonders, dass ich Sie, sehr geehrte Frau Professor, nicht an unseren Jubiläumsfeierlichkeiten als unseren Gast begrüßen konnte.

Seine Magnifizenz, Herr Rektor Zerbst übergab mit nicht nur Ihre Grüsse, sondern auch das schöne Geschenk, an dessen Abfassung Sie gewiss, sehr geehrte Frau Professor, einen bedeutenden Anteil hatten. Gestatten Sie mir, Ihnen dafür meinen Dank auszusprechen und es als ein Zeichen unserer Freundschaft zu betrachten.

Bitte, nehmen Sie es mir nicht übel, dass ich diese Gelegenheit wahrnehme, um Sie in der Angelegenheit der Semmelweis-Dokumente zu stören, aber aufgrund unserer letzten persönlichen Besprechung, die wir in Budapest führten und unseren freundlichen Beziehungen fühle ich mich befugt diese Bitte an Sie zu stellen.

Seit unserer letzten Besprechung hat Dr. Endre Réti, Direktor der Universitätsbibliothek, im Auftrage des Rates unserer Universität, Frau Dr. Jantsch in Wien besucht. Frau Dr. Jantsch liess vermuten, dass die Kopien der fraglichen Schriftstücke in Ihrem Besitze sind. Es ist jedoch offensichtlich, dass aus dienstlicher Disziplin oder wegen anderen Gründen sie sich weigerte, diese zu unserer Verfügung zu stellen. Darum wende ich mich an Sie, sehr geehrte Frau Professor mit der Bitte, Frau Dr. Jantsch zu ersuchen, dass Sie die Abschrift der Kopien uns zur Verfügung stelle.

Ihre moralische Unterstützung, sehr geehrte Frau Professor, wird wahrscheinlich die Bedenken von Frau Dr. Jantsch beseitigen. Wir meinen, da das Interesse nicht seitens einer Privatperson, sondern seitens der Ungarischen Medizingeschichtlichen Gesellschaft und der Medizinischen Universität Semmelweis erfolgt, werden sich die Besorgnisse von Frau Dr. Jantsch vom wissenschaftlichen Standpunkte aus als unbegründet erweisen.

Ich bitte nochmals um Ihre Nachsicht, dass ich Sie mit dieser Angelegenheit wiederholt störe.

Mit vorzüglicher Hochachtung
und besten Empfehlungen

Dr. Imre Zoltán
Rektor

9.

*Brief der Direktor des Instituts für Geschichte der Medizin der Universität Wien,
Frau Professor DDr. Erna Lesky,
an Prof. Dr. Imre Zoltán, Rektor der Medizinischen Universität Budapest
Wien, den 11. Januar 1970*

Eure Magnifizenz!

Mit bestem Dank bestätige ich den Erhalt Ihres Briefes vom 11. 12. 1969, der — vermutlich durch die Weihnachtspost verzögert — erst heute in meine Hände kam.

Dass das von Magnifizenz Zerbst überbrachte Jubiläumsgeschenk Anklang gefunden hat und, wie ich heute von Herrn Dr. Antall erfuhr, in den „Communications“ gewürdigt werden soll, ist mir eine ausserordentliche Freude. Denn in der Tat muss ich die Verantwortung dafür übernehmen.

Umso mehr bedaure ich es, in der Angelegenheit des von Ihnen heute gefragten Semmelweis-Dokumentes nicht mehr als einen Rat geben zu können, wobei ich Eure Magnifizenz bitte, meinen guten Willen ausser Frage zu stellen. Aber auf Frau Doz. Dr. Jantsch habe ich seit deren Ausscheiden aus dem Institut für Geschichte der Medizin keinerlei Ingerenz.

Juridisch verhalten sich die Dinge so, dass das Verfügungsrecht über ärztliche Dokumente aus den Krankenanstalten der Gemeinde Wien ausschliesslich bei dieser liegt, sodass hier auch Rektorat oder Dekanat keinerlei Einfluss nehmen könnten.

Aus dem im November 1969 mit Eurer Magnifizenz geführten Gespräch habe ich die Überzeugung gewonnen, dass das Dokument im Original nicht mehr erhalten ist. Meiner persönlichen Auffassung nach wäre nur die Gemeinde Wien selbst imstande, Frau Doz. Dr. Jantsch die Legitimation zu geben, einer anderen Stelle die von ihr anscheinend seinerzeit besorgte Abschrift zur Verfügung zu stellen. So glaube ich, dass Schritte mit Aussicht auf Erfolg nur unmittelbar bei der Gemeinde Wien als der für die betreffende Krankenanstalt verantwortlichen Behörde unternommen werden könnten.

Seien Eure Magnifizenz versichert, dass ich herzlich froh wäre, Ihnen ausgiebiger helfen zu können als mit der Feststellung dieses objektiven Sachverhaltes.

Mit den besten Empfehlungen
bin ich Eurer Magnifizenz ergebenste
(Erna Lesky)

10.

*Brief des stellv. Direktors des Museums und der Bibliothek für Geschichte der Medizin
„Semmelweis“, Dr. József Antall,
an Frau Dr. med. univ. Marlene Jantsch, Universitätsdozent
Budapest, den 18. Juli 1970*

Sehr geehrte Frau Kollege!

Erlauben Sie mir bitte, als dem Redakteur der „Communicationes de Historia Artis Medicinae“, dass ich Sie hiermit ersuche, uns eine Mitteilung über die Krankheit und den Tod von Semmelweis anhand der von Ihnen bekannten Semmelweis-Dokumente verfassen und zusenden zu wollen. Unser Institut und unsere Redaktion erachtet es für eine Pflicht, die Semmelweis-Forschung wachzuhalten und alle — mit seinem Leben und Lebenswerk zusammenhängenden — Dokumente bekanntzumachen.

Dr. Darvas schrieb in das „Nőorvosok Lapja“ (= Gynäkologische Blätter, Jhrg. 1967, S. 385–394) einen Aufsatz und auch István Benedek hat sich in seiner im J. 1967 erschienenen Monographie geäußert über jene Probleme, welche Sie in ihrem Brief Dr. Darvas mitgeteilt haben.

Wir bitten Sie daher ihre bereits vorgenommene Mitteilung in unserem Blatt veröffentlichen zu wollen und bitte, machen Sie die Dokumente bekannt, welche Ihnen bereits bekannt und im Original, oder in einer Abschrift sicherlich vorzufinden sind. Dr. Darvas hat seine die Angelegenheit betreffende Korrespondenz der Universität übergeben, welche dann der Rektor fortsetzte. Unserer Redaktion wäre jedoch willkommen von Ihnen eine zusammenfassende Mitteilung zu bekommen, bevor die Publikation der früheren, in dieser Angelegenheit geführten Forschungen und der gesamten Korrespondenz in englischer, deutscher und ungarischer Sprache erfolgen sollte.

Ich hoffe, dass Sie der sich gut entwickelnden herzlichen medizingeschichtlichen Zusammenarbeit zwischen Wien und Budapest entsprechend unsere Zeitschrift beehren werden, in der hervorragende ausländische Forscher auch in ihrer Muttersprache regelmässig publizieren.

Entschuldigen Sie, dass ich sie urgiere, aber wegen den Redaktionsarbeiten muss ich Sie um eine baldige Antwort ersuchen. Erlauben Sie mir zugleich unsere zwei Jubiläumsbände zuzuschicken.

In aufrichtiger Hochschätzung Ihr

Dr. phil. József Antall
stellv. Direktor, Redakteur

11.

*Brief des stellv. Direktors des Museums und der Bibliothek für Geschichte der Medizin
„Semmelweis“, Dr. József Antall,
an den Universitätsdozent, Frau Dr. med. univ. Marlene Jantsch
Budapest, den 7. Oktober 1970*

Sehr geehrte Frau Kollege,

im Juli d. J. habe ich Ihnen zwei Jubiläumsbände der „Communicationes de Historia Artis Medicinae“ zuschicken lassen. Ich darf Sie bitten, den Zugang dieser Sendung bestätigen zu wollen.

Zugleich wandte ich mich an Sie in meinem Schreiben vom 18. 7. 1970 (Nr. 3503, Kennz. Bibl./Va) mit der Bitte, für die „Communicationes“ eine Mitteilung über die Krankheit und den Tod von Semmelweis anhand der Ihnen bekannten Semmelweis-Dokumente zu verfassen und uns zusenden zu wollen.

Nun habe ich bis zum heutigen Tage keine Antwort von Ihnen erhalten und auch der erbetene Aufsatz ist nicht eingetroffen. Seien Sie daher nicht böse, dass ich hiermit die Sache urgiere und Sie nochmals mit Nachdruck ersuche, Ihren Standpunkt zu der obenerwähnten Frage mitzuteilen, sei dieser ein positiver, oder ein negativer.

In Erwartung ihres Schreibens postwendend verbleibe ich

in aufrichtiger Hochschätzung Ihr
Dr. phil. József Antall
stellv. Direktor, Redakteur

12.

*Brief des stellv. Direktors des Museums und der Bibliothek für Geschichte der Medizin
„Semmelweis“, Dr. József Antall,
an den Universitätsdozent, Frau Dr. med. univ. Marlene Jantsch
Budapest, den 1. Dezember 1970*

Sehr geehrte Frau Dozent,

ich bedauere tiefstens, dass Sie bereits 2 Briefe von uns unbeantwortet liessen, so dass ich nicht einmal darüber Bescheid wissen kann, ob Sie die aufgegebenen Bände der „Communicationes“ erhalten haben. Es ist ein wenig ungewohnt, dass man von einem so nahe liegenden Land, wie Österreich, trotz des ausgezeichneten Verhältnisses, welches zwischen den österreichischen und den ungarischen Medizinhistorikern besteht, keine Antwort von Ihnen zu bekommen ist...

Ich hoffe noch immer, dass Sie ihren Standpunkt in der von uns aufgeworfenen, nicht unbedeutenden Frage bekannt geben. Sollten Sie aber dies in 14 Tagen nicht vornehmen (ein vollständiges Schweigen ist ja auch eine Art von Antwort!) werde ich mich gezwungen sehen das uns zur Verfügung stehende Material auch ohne Ihre Zustimmung sine ira et studio zu veröffentlichen.

Hochachtungsvoll
Dr. phil. József Antall
stellv. Direktor, Schriftleiter

LIBEXIN tabletta

ANTITUSSIVUM

A Libexin, mint peripheriás támadáspontú köhögéscsillapító erősen tompítja a köhögési ingeret anélkül, hogy azt teljesen elfojtáná.

A légzőközpont működését nem befolyásolja, a légzésterfogatot inkább növeli. Bronchospasmolytikus hatása következtében a légzést megkönnyíti, a köpet mennyiségét előnyösen befolyásolja. Köhögéscsillapító hatása kb. 3—4 óráig tart.

Összetétel: Tablettánként 100 mg 3-(β , β -Diphenylaethyl)-5-(β -piperidinoethyl)-1, 2, 4-oxadiazol. hydrochlor. hatóanyagot tartalmaz.

Javallatok: Bronchiális eredetű köhögés csillapítása.
Pleurális eredetű köhögés csillapítása.

Ellenjavallatok: Nagy váladékozással járó kórképekben és különösen postoperatív állapotokban (inhalációs narkózis után) ellenjavallt.

Adagolás: Átlagos adagja felnőtteknek naponta 3—4-szer 1 tabletta, max. esetben 2 tabletta.

Gyermekek szokásos adagja az életkornak és testsúlynak megfelelően arányosan kevesebb, általában naponta 3—4-szer $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ -tabletta.

Bronchológiai előkészítéshez testsúlykg-onként 0,9—3,8 mg-os adagban atropinnal kombinálva, 1 órával a beavatkozás előtt.

A Libexin alkalmazásának semmiféle kellemetlen mellékhatása nincs, megszokást nem okoz.

Megjegyzés: A tablettát szétrágás nélkül, egészben nyeljük le, mivel szétrágása a száj nyálkahártyáján muló zsibbadást, érzéketlenséget válthat ki.

Társadalombiztosítás terhére szabadon rendelhető.

Csomagolás: 20 db à 0,1 g tabletta: 11,— Ft
200 db à 0,1 g tabletta: 93,— Ft

CHINOIN

Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára
Budapest IV., Tó utca 1—5.

NEVIGRAMON

kapszula

Összetétel: Kapszulánként 500 mg Acidum nalidixicum (acidum 1-aethyl-7-methyl-1,8-naphthyridin-4-on-3-carbonicum) hatóanyagot tartalmaz.

Javallatok: Főleg Gram-negatív kórokozók által okozott polyresistens akut és krónikus húgyúti fertőzések, a gyomorbélhuzam Salmonella, vagy Shigella-által okozott fertőzése, valamint különös jelentőséggel a polyresistens E. coli fertőzés esetében.

Ellenjavallatok: A légzőközpont depressiója esetén, továbbá máj- és veseelégtelenségben csak fokozott óvatossággal alkalmazható a funkciós vizsgálatok elvégzése mellett. A terhesség első harmadában és a gyermekeknek 2 éves koron alul ne alkalmazzuk.

Adagolás: Átlagos adagja felnőtteknek naponta 4-szer 2 kapszula kúra-szerű adagolással legalább 7 napon át, indokolt esetben hosszabb időn át csökkentett adagolással (napi 4-szer 1 kapszula). Gyermekek adagja 2-től 6 éves korig 250 mg naponta 3—4-szer, 6-tól 14 éves korig 500 mg naponta 2—4-szer.

Mellékhatások: Nemkívánatos mellékhatásokat (émelygés, hányás, hasmenés, esetleg fejfájás, szédülés), valamint allergiás reakciókban megnyilvánuló túlérzékenységet (bőrpír, pruritus, láz, eosinophilia, urticaria) okozhat. Tartózkodjunk azonban a napsugárzástól, mert az érzékeny betegek egy részénél fény hatására kialakuló bőrelváltozást (photodermatosist) okozhat, amely a kezelés időszakos megszakítását teszi szükségessé. Mivel a Nevigramon bakteriosztatikus hatását a Nitrofurantoin csökkenti, a két gyógyszer együttesen nem alkalmazható!

Csomagolás: 56 db à 0,5 g kapszula,

Ára: 370,— Ft

Megjegyzés: Elsősorban fekvőbeteg-gyógyintézetek részére szolgál. Tár-sadalombiztosítás terhére csak fekvőbeteg-gyógyintézet javaslatára rendelhető, utókezelésre, a szokásos antibioticumokra, chemotherapeuticumokra kellően nem reagáló, de Nevigramonra érzékeny polyresistens fertőzésekben.

A vényt minden esetben a javaslatot adó intézet és a javaslat keltének fel-tüntetésével, két példányban („másolat”-tal) kell kiállítani.

CHINOIN

Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára

Budapest IV., Tó utca 1—5.

PATKOVICH BOLDIZSÁR ÉS JÓZSEF
TISZTIORVOSOK MŰKÖDÉSE
PÉCS ÉGHAJLATÁNAK
MEGISMERÉSE ÉRDEKÉBEN,

1781—1854

RÉTHLY ANTAL

A régmúlt időkől reánk maradt időjárási megfigyelések és azok egyes szélsőségei által nem ritkán keletkezett elemi csapások feljegyzéseinek gyűjtése közben több helyen találtam Pécs városáról is feljegyzéseket és érdekes adatokat. Ezek között különösen a XVIII. sz. 80-as éveitől a XIX. sz. közepéig működött *Patkovich Boldizsár és fia, József* [1] tisztiorvosok tevékenységét kell különösen kiemelnem.

A pécsi jezsuita rendház „Historia domus”-aiban elszórtan megörökített adatokat *P. Pinzger Ferenc* S. J. [2] hozta nyilvánosságra a „Dunántúl” pécsi újság 1936. évi kötetében. Azonban az első műszeres feljegyzést Pécsről a *Pressburger Zeitung* egyik hírében találjuk, mely adat valószínűség szerint *Patkovich Boldizsártól* származhatott, mert Baranya m. akkori főfizikusának kétségtelen, hogy már hőmérője volt. Aki a hírt a pozsonyi újságnak beküldötte, a hőmérsékleti adatot csak *Patkovich Boldizsártól* kaphatta. Az érdekes hír az újságban 1781. július 10-én jelent meg: „Hosszan tartó esőzések után nagy hőség lépett fel, mely megfelel azoknak, melynek Középfelső-Olaszországban szoktak előfordulni. A hőmérő néhány napon át 31—32 R°-ot mutatott (38,7—40,0 °C), ami meghaladta a Pozsonyban mért hőmérsékletet. A szőlő fürtgazdagsága hihetetlen, a mezőgazdasági termények azonban kiégtek. [3]

Ekkor *Patkovich Boldizsár* már Péccsett működött. Ugyanis Bécsben az Egyetem orvosi karán 1779-ben befejezte tanulmányait, és a Kar elfogadott disszertációja: *Theses inaug. medico-practicae de haemorrhagilis* ugyanebben az évben megjelent. Az orvosi képesítés megszerzése után szülővárosából (Pozsega) áttelepedett Pécsre. Itt 1780-tól fejtett ki orvosi működést. Rövid idő múlva ki-nevezték a megye tisztiorvosává. Valószínűleg 1782-ben megnősült, és a közismert *Hölbling* orvos-patikus patrícius családból Terézt vette feleségül. Ebből a házasságból született 1784. május 8-án első gyermeke, József. *Dr. Babits András* részletes levelében Boldizsár orvosi működéséről nincsenek részletes adataink. [4]

Első gyermekét, az értelmes és szorgalmas fiút megfelelő előtanulmányai után atyja ugyancsak orvosi pályára szánta. A régi időkben szinte hagyománnyá vált, hogy az elsőszülött fiú is az apa foglalkozását válassza élethivatásul — még *contre coeur* is —, sőt még ugyanaz az egyetem vagy főiskola is legyen a fiú alma matere. Ennek sokszor szomorú következményei voltak, de *Patkovich József* sikeres pályát futott be.

Megkezdte Bécsben orvosi és állatorvosi tanulmányait. [5] A fiatal *Patkovichot* 25 éves korában, 1809. november 4- vagy 5-én* orvosdoktorrá avatták. Ezután rövid ideig Bécsben mint másodorvos működött. Jómódú szülei rövidesen lehetővé tették neki, hogy ismereteit és orvosi tudását más, idegen országokban is elmélyítse. Tanulmányutakat tett Orosz- majd Franciaországban, azonban atyjának váratlan halála tanulmányútjának hirtelen véget vetett. Özvegyen maradt édesanyja árváival a fiú támogatására szorult. *Patkovich József* hazatért Pécsre, ahol először az Irgalmasok kórházának lett orvosa, majd már 1810-ben, *Pleiner* orvos halála után vele töltötték be Baranya megye tisztí másodorvosi állását. 1831-ben a nov. 11-i tanácsülésen Pécs város tisztí főorvosává választották, és nov. 14-én letette a hivatali esküt. Elődjét hivatalos foglalatosságában segítette, és a himlőoltásokon minden jutalom nélkül munkálkodott.

Mint tisztí főorvos igen eredményesen működött, komoly anyagi áldozatokat is hozott a közkórház fejlesztése érdekében. Baranya m. levéltári iratai között olvassuk: „A városnak a törvényes felboncolásokhoz szükséges szerszámai (műszerei) nincsenek, azokat szülővárosa irántí szeretetből megszerezte és a városnak ajándékozta. Amikor 1837-ben 3317 jkvi. sz. a. javasolják a Közgyűlésnek tiszteletbeli polgárrá való kinevezését, említett érdemein kívül az előterjesztés megemlíti, az orvosi írományok részére készített szekrényt is a városnak adta’ — mindezt a város közönségének tudomására hozza (a tanácsülés), *Patkovich József* rendes belorvos úr, azon sok jótéteményére való tekintettel, melyekkel a közjó és szenvedő emberiség és a polgári kórház iránt viseltetik, melynek egyik szobáját 1832. évben egy másikat 1836. esztendőben mindennemű ágyruhával és más a betegek kényelmére szükséges bútorokkal ellátta, ezen város tiszteletbeli polgárává kineveztetik.” *Dr. Kopasz László* [6] megemlíti, hogy a Bach-korszak alatt a tanácsulésekről nem vezettek rendes jegyzőkönyveket, ezért állanak csak gyér adatok rendelkezésre.

Mielőtt rátérnék az általa végzett meteorológiai megfigyelésekre és azok értékelésére, meg kell még említenem, hogy *Patkovich* [7] komolyan érdeklődött Harkány gyógyfürdő feltárása és fejlesztése iránt. Erről a kérdésről már 1826-ban írott tanulmányát *Szinnyei* [14] szerint a bécsi udvar levéltárában őrzik. Eszerint a balneológia terén — Harkány-fürdőt illetőleg — is úttörő munkát végzett. Nyáron 2—3 héten át a fürdőhelyen tartózkodott, és orvosi naplójában feljegyezte az ott kezelt betegeit. Majd megjelent Harkány-fürdőről egy leírása ugyancsak német nyelven, valószínű, hogy első bécsi értekezésének bővített pécsi kiadása. Betegeinek egy részét fürdőkúrára Harkányba küldötte, mert a fürdő kiváló gyógyerejéről jó tapasztalatai voltak. Helytelenítette az ott szokásos napi kétszeri fürdést, mert a „tűlfürdésnek” rossz utóhatásáról meg volt győződve.

A fürdő sorsa nagyon érdekelte, és annak hírveréséhez hozzájárult. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. Vándorgyűlésén Pécsen 1845. augusztus 14-én felolvasta nagyobb tanulmányát a harkányi gyógyvízről és annak gyógytényezőiről. Ez már a harmadik értekezése volt Baranya híres gyógyforrásáról. Értekezése meg is jelent a Munkálatokban. A Vándorgyűlésen tartott előadásá-

* A bécsi egyetem anyakönyvében „qu” áll, ami lehet „quarta” de „quinta” is.

ban részletesen ismerteti Harkányt, mely község 96 m magasságban van az Adria színe felett, az északi szélesség $45^{\circ}52'30''$ alatt és a budai délkörnek $0^{\circ}42'40''$ nyugati hosszúsága alatt fekszik*.

A fürdőt állítólag már a török hódoltság idejében is használták, a források időnként el-eltűntek, vagy felszíni vizekkel keveredtek, és ekkor kisebb értékű vizekké váltak. Harkány „birtokos ura gróf Batthyány Antal” volt, aki felismerte a meleg forrásvíz értékét és 1823-ban a mocsaras vidéket csatornáztatta. Patkovich írja, hogy „*Illy csatornázás alkalmakor, melly a Harkányhoz közel lévő mocsárt elenyésztesse, az árokmetszők forrómelegen kiömlő vízre akadtak, a folytonos munka közt pedig több illy forró források találtattak*”. A hagyomány szerint Harkány keleti részében volt egy meleg forrás, de az elenyészett. Gyűd helységben is meleg forrás ömledezett, azonban időnként eltűnt, mert a Dráva árvizei (kiöntései) nagyon megzavarták.

Gyűd nagyon látogatott búcsújáráhely volt már régen — a ferencesek kolostora és templomának alapítása 1148-ra nyúlik vissza —, amihez hozzájárulhattak a meleg források is.

A Vándorgyűlésen Patkovich József [8] még egy előadást tartott, amelyben Pécs éghajlatával és a város egyéb természeti viszonyaival foglalkozott igen részletesen. Reátérve eme kiváló orvosunk meteorológiai működésére, elsősorban meg kell említenem maradandó írásbeli emlékét, melyet Pécs egyetemi könyvtárában őriznek. Ezek orvosi naplói, melyeket német nyelven vezetett. A „Tagbuch” [9] vagy „Diarium” 1811-ben vette kezdetét, amikor mint orvos atyja örökébe lépett. 1846-ig terjednek a bejegyzések, és egy „Repertorium” kötettel 20 darabból áll ez a sorozat. Megvannak az 1811-től 1834-ig, 1837-től 1840-ig és 1844-től 1846-ig terjedő kötetek feljegyzései, valamint az összefoglaló kötet, de elkallódtak a Szinnyi által említett, 1850-től 1854. febr.-ig terjedő feljegyzések, amelyek nem is kerültek az egyetemi könyvtárba. Patkovich ekkor már súlyos beteg volt, naplót nem vezetett, és június 12-én Pécsen meghalt [1].

Ezekben a naplókban reggelente, pár sorban feljegyezte az időjárás és a levegő hőmérsékletét. A naplókba sorszámozva beírta az aznap kezelt betegek nevét és latinul a megállapított betegséget. Az elhalálozottat is beírta a halál okának megemlékezésével. Volt már légsúlymérője is, valószínűleg atyja örökéből. Bécsben már két évszázad óta — 1775 — a Csillagvizsgálóban indultak meg a rendszeres meteorológiai megfigyelések. Lehet, hogy bécsi csillagászok kérték fel, vállalja el az időjárási elemek rendszeres feljegyzését, vagy talán maga Patkovich ajánkozott az észlelésekre, és kapott Bécsből újabb műszereket, megfelelő nyomtatványokkal. Kétségtelen, hogy 1819. jan. elseje óta végezte megfigyeléseit a Csillagvizsgáló előírásai szerint. Észleléseit rendszeresen lemásolva felküldötte Bécsbe, ahol ekkor már a hírneves *Joseph Johann von Littrov* volt az igazgató, aki előzőleg az 1816–1818. években még Budán működött mint csillagász a Gellérthegyen, az 1815-ben megnyílt Uránia csillagvizsgálóban.

Patkovich gondos megfigyelései, melyek 14 évet öleltek fel, 1851-ben átkerül-

* Elég ritkaság, hogy valaki a budai délkört közölje, ezért megemlítem, hogy Harkány Greenwich-től keletre a $18^{\circ}14'$ délkörön fekszik.

tek az akkor létesített Osztrák Meteorológiai és Földmágnességi Intézetbe [10]. Ott az értékes megfigyelés már nem maradt holt anyag, mert az Évkönyvek II. kötetében *Patkovich* 1819–1832. évi megfigyelései kritikailag feldolgozva nyomtatásban megjelentek. Ennek a terjedelmes értekezésnek a fénymásolatát *dr. Steinhauser Ferdinánd* [5] akadémikus, a bécsi Intézet igazgatója bocsátotta rendelkezésemre. Az értekezés a szerző neve nélkül jelent meg, de valószínűnek tartom, hogy *dr. Karl Jelinek* igazgatótól származik. A bevezetés így hangzik: „Die Beobachtungen sind von Dr. Jos. Patkovich zweiten Physikus des löblichen Baranyaer Comitates angestellt”.

Jelinek értekezése alapján ismertetem a feldolgozott anyag eredményeit. A pécsi városi meteorológiai állomáson egy párizsi fokosztású higanybarométer volt, ennek adatait Bécsben nem dolgozták fel, úgy látszik a műszert nem tartották megbízhatónak, mert időnként – főleg nyáron – magasak voltak az adatai, déltől kezdve derült napokon napsütés érte. Maga *Patkovich* a Vándor-gyűlés Munkálataiban [9] a légnyomás havi közepeit közli. Hőmérője Réaumur-fokosztású volt, elhelyezéséről csak annyit tudunk, hogy az épületnek „északi falán szabadon lógott”. A hőmérsékletet $\frac{1}{2}^{\circ}$ -nyi pontossággal olvasták le és jegyezték fel. Ezek a félfokkonkénti leolvasásokból nyert adatok a közép kiszámításánál nem okoztak számba vehető eltérést, mert a havi közép kiszámításakor ugyanazt a közepet nyerjük, mintha 0,1 foknyi pontossággal észleltünk volna.*

Az alábbiakban ismertetem a bécsi Évkönyv alapján az egyes időjárás elemek feldolgozását. Először is közlöm a hőmérséklet havi és évi középértékeit 1819–1832. évekből C° -ra átszámítva (I. táblázat).

Az egész sorozat nem tekinthető egyöntetűnek, s különösen magasak az 1819. és 1920. évek hőmérsékleti közepei. Ezenkívül hibásak voltak 1830. április, 1820. és 1830. május, 1822. július, 1820. augusztus és különösen 1829. december havi közepei. Ezeket javítottam a Buda-csillagvizsgálónak ugyanarra az időre rendelkezésre álló homogénnek tekintendő sorával. Az így keletkezett Pécs város hőmérsékleti sora még magán viseli a felállítás hibáit.**

Annak az eldöntésére, hogy mennyiben befolyásolják az eltérő észlelési időpontok az adódó középhőmérsékleti középértékeket Budapest 1961. és 1962. éveiről a hőmérsékletirő (termográf) óraértékei alapján az igen értékes – és sajnos 1966-ban megszüntetett – in extenso közlés gazdag havi jelentéseiből, minden egyes hónapra a hőmérsékleti közepeket reggel 7 és 8 óra, du. 2 és 3 óra, valamint esti 9 és 10 órától kiírtam, és külön kiközepeletem. Így adódtak a III. táblázat értékei.

* 1904-ben Ógyallán Marczell György és én kíváncsiságból két évre terjedő $0,1^{\circ}$ pontossággal mért hőmérsékleti adatokat $\frac{1}{2}^{\circ}$ -ra kikerekítve és kiközepeelve ugyanazt a közepet kaptuk, mint a $0,1^{\circ}$ pontossággal mért adatokból. Századfokokra való számításnál már vannak eltérések, de századfokokra nem lehet észlelni.

** Az eredeti német értekezésben az I. Táblázat egyes hónapokra vonatkozó hőmérsékleti adatai nem havi középértékek, hanem az illető hónap középértékeinek a 14 év átlagától való eltérései. Tehát ott a + azt jelenti, hogy hány fokkal volt az a hónap vagy év melegebb, a – pedig hogy mennyivel volt hidegebb.

PÉCS 1819—1832. HŐMÉRSÉKLETI KÖZÉPÉRTÉKEK (8+15+22^b): 3 °C

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Év
1819	—1,6	3,1	8,0	13,0	16,5	20,8	22,3	22,4	19,8	13,5	6,8	—0,9	12,0
1820	—2,4	3,0	7,6	13,8	21,1	21,3	23,8	27,2	18,5	13,4	4,0	0,5	12,7
1821	0,4	—1,8	3,8	14,0	19,0	17,3	22,3	23,3	18,4	11,6	8,0	2,6	11,6
1822	1,3	3,8	9,1	12,9	19,5	24,1	25,7	23,4	20,0	14,5	6,9	—1,8	13,3
1823	—7,6	3,0	5,1	11,3	19,4	21,1	21,9	23,0	19,4	13,8	3,5	1,4	11,2
1824	—0,5	3,1	4,4	9,6	17,9	21,6	(23,0)	23,4	20,1	10,5	6,4	4,0	12,0
1825	1,4	—0,4	1,9	9,8	15,1	19,0	21,9	22,0	18,4	11,5	7,4	6,6	11,2
1826	—6,9	—3,4	5,4	10,6	14,0	18,9	23,8	23,6	19,3	13,1	4,5	2,5	10,5
1827	—0,0	—2,0	7,3	12,4	18,4	22,3	24,9	22,3	17,8	13,8	1,3	+ 0,0	11,5
1828	—1,9	—1,4	6,6	12,8	17,8	23,1	25,5	21,3	16,5	12,3	6,6	0,9	11,7
1829	—2,9	—3,3	5,0	14,3	16,4	18,9	24,1	22,1	20,8	9,4	1,4	—4,7	10,7
1830	—9,6	—5,0	3,1	13,7	18,7	23,3	24,2	21,8	17,4	9,6	8,0	3,6	10,7
1831	—0,8	1,8	7,4	16,1	16,5	18,9	21,3	19,3	16,3	14,3	4,4	1,5	11,5
1832	0,4	3,9	5,5	11,1	15,1	18,8	20,4	23,1	15,1	10,6	3,1	—2,8	10,1
Közép	—2,2	0,3	5,7	12,5	17,5	20,7	23,2	22,8	18,4	12,3	5,2	1,0	11,5

Rétly Antal : Parkovich Boldizsár és József...

II. táblázat

PÉCS 1814—32. PATKOVICH-FÉLE ÁLLOMÁS C°

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Év
a) Közép	—2,2	0,3	5,7	12,5	17,5	20,7	23,2	22,8	18,9	12,3	5,2	1,0	11,5
<i>Pécs 1901—50. Egyetem</i>													
b) Közép	—0,7	1,0	6,4	11,4	(16,7)	19,8	22,0	21,5	17,4	11,5	5,7	1,6	11,2
<i>Budapest 1901—50. Meteorológiai Intézet</i>													
c) Közép	—1,0	0,9	6,0	11,1	16,4	19,5	21,5	20,8	16,7	11,0	5,4	1,3	10,8
<i>Pécs — Patkovich: — hidegebb, illetve + melegebb, mint az Egyetem</i>													
	—1,5	—0,7	—0,7	+1,1	+0,8	+0,9	+1,2	+1,3	+1,5	+0,8	—0,5	—0,6	+0,3
a—b)	<i>Pécs — Egyetem: melegebb + mint Budapest Meteorológiai Intézet</i>												
b—c)	+0,3	+0,1	+0,4	+0,3	(+0,3)	+0,3	+0,5	+0,7	+0,7	+0,5	+0,6	+0,3	+0,4

III. táblázat

BUDAPEST a (7+14+21): 3 ÉS A (8+15+22): 3 KÖZEPEK KÜLÖNBSÉGEI C°

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
1961	0,0	0,0	+0,3	+0,3	+0,2	+0,2	+0,3	+0,3	+0,4	+0,2	+0,1	+0,1	+0,20
1962	0,0	0,0	0,0	+0,1	+0,3	+0,2	+0,2	+0,4	+0,3	+0,3	+0,0	—0,1	+0,14
Közép	0,0	0,0	+0,15	+0,20	+0,25	+0,20	+0,25	+0,35	+0,35	+0,25	+0,05	+0,0	+0,17

A közölt táblázat szerint novembertől februárig az eltérő időpontokban végzett megfigyelések közepei között nincsen, vagy nem számottevő a különbség. A két nyári hónapban $0,3^\circ$ -kal melegebb, illetve nagyobb, mint az, amelyet az egy órával későbbi leolvasásokból vezetünk le. Bár a két állomás megfigyelései nem vonatkoznak ugyanazon évekre, a különbség, illetve az ebből adódó hiba — közel másfél évszázad előtti anyagnál — elhanyagolható. Láttuk a II. táblázatban, hogy a $-0,15^\circ$ és $+0,15^\circ$ különbségek adódnak, ezek a nagy eltérések főképpen a Patkovich-féle hőmérő felállítására vezethetők vissza. A hőmérő hibájának nem lehet döntő befolyása, mert ha az nagyobb értékű volna, akkor egyirányú eltérések keletkeznének, mind télen, mind nyáron. Ebből is az tűnik ki, hogy a nyári félévben a nap sütötte a szabadon levő hőmérőt, és ezért $1,5^\circ$ -kal magasabb közepek adódtak. Januárban pedig $-1,5^\circ$ -kal hidegebb, ami a sokkal szabadabban elhelyezett és erősebb hőkisugárzásnak kitett hőmérő eredménye.

IV. táblázat

PÉCS 1819/1832 IDŐSZAK 12 HÓNAPJÁNAK LEGHIDEGEBB NAPJAI $^\circ\text{C}$

Hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Nap	3., 28.	2.	4.	15.	1.	6.
Év	1830	1830	1830	1823	1826	1829
$^\circ\text{C}$	-25,0	-27,5	-12,5	-1,3	3,8	8,8

Hónap	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Nap	20., 28.	30.	23.	21.	22.	27., 28.
Év	1832	1827	1832	1829	1829	1829
$^\circ\text{C}$	11,2	8,8	5,0	-2,5	-15,0	-17,5

A bécsi Évkönyvekben ennek a 14 évnek legnagyobb és legkisebb hőmérsékleteit is közlik. Miután a hőmérőt az év egy részében a nap sugarai érték, a legmagasabb értékek nem reálisak, és ezért azok közlésétől eltekintek.

A legnagyobb hideg 1830. febr. 2-án volt: $-27,5^\circ\text{C}$, a második helyen áll ugyanabban az évben jan. 3. és 28. $-25,0^\circ$ -kal, még márciusban is 4-én $-10,5^\circ$ -ot jegyeztek fel. Ezt a hideget megelőzőleg 1829. okt. 21-én $-2,5$, nov. 2-án $-15,0^\circ$ -ot (amikor Budán már a dunai hajóhidat leszerelték), dec. 27-én és 28-án $-17,5^\circ$ -ot észleltek.

A felhőzetet, azaz a borultság nagyságát és az égbolt állapotát az akkori észlelési utasítás szerint nem számokkal fejezték ki, hanem szavakkal, amelyeket a feldolgozó a következő számokkal helyettesített:

derült = 0,0; felhős = 2,0; páras = 2,0; borult = 4,0; köd = 4,0; esik = 4,0; havazik = 4,0.

Miután felhős, valamint páras éghajlatra egyformán 2,0 értékelés történt, valamint 4,0-val fejezte ki a borult eget, a ködöt, az esőt és a havazást, ezeknek számokkal való jelzése nem lehetséges, ezért eltekintettem a borultság középértékének kiszámításától. Lehetségessé vált azonban a ködös, esős, havas napok gyakoriságának a megállapítása.

A szélérő-megfigyeléseket ugyancsak át kellett volna alakítani, mert hasonlóképpen csak szavakkal körülírva fejezte ki az észlelő a levegő áramlásának eltérő erősségét: szélcsend = 0,0; gyenge szél = 0,5; közepes szél = 1,0; erős szél = 2,0; szél (heves) = 2,0; viharos szél = 3,0; vihar = 4,0.

Ezeknek a szélérő-becsléseknek számbavétele már könnyebb, azonban csak a viharos napok számát vettem át a bécsi évkönyvből, amelyben a szélirány megfigyeléseket is feldolgozták, azonban csak a négy főirányt vették figyelembe. *Patkovich* csekély kivételektől eltekintve ezeket jegyezte fel: N. E. S. és W., azaz Észak, Kelet, Dél és Nyugat. Az összes szélirányokat %-os elosztásuk szerint tüntette fel:

V. táblázat

PÉCS. A SZÉLIRÁNY-GYAKORISÁGOK SZÁZALÉKBAN

	Észak	Kelet	Dél	Nyugat	Szélcsend
1819—1832	32	35	5	28	— Patkovich
1901—1950	28	21	9	22	20 Egyetem

A szélirányészlelések nagyjából egyezést mutatnak. Az Egyetemen feljegyzett $\frac{1}{8}$ szélirányok gyakoriságát megfelelően csatoltam a négy főirányhoz. Feltűnő *Patkovich* adatainál, hogy a keleti és az északi szelek az uralkodók, de figyelemre méltó, hogy a déli szél gyakorisága mindkét sorozatban csak 5, illetve 9%. Ezek megbízható adatok. A két észlelési sort 70 év választja el egymástól.

Áttérek *Patkovich* feljegyzései közül az összes csapadékos napok számának a VI. táblázatban összefoglalt adataira.

Patkovich észlelései is megerősítik azt, hogy az év folyamán a február a legszárazabb és június a legesősebb hónap. Az egyes hónapokban az esős napok száma vastag, a legkevesebbeké dőlt számokkal van a VI. táblázatban feltüntetve. A legcsapadékosabb év 1831. volt, az átlagosnál 24%-kal több, és a legszárazabb év az 1822-i volt, 20%-kal kevesebb csapadékos nappal.

Esőmérője nem volt, és így a VI. táblázatban közölt napokat olybá kell venni, hogy azok már az 1 mm-t elérő vagy azon felüli napok számai az egyes hónapokban, illetve években. A VII. táblázat adatai igazolják, hogy a napok száma nagyjából megegyezik az újabbkori megfigyelések értékeivel.

A két sorozat közötti aránylag kis eltérések (−2 és +3 nap) igazán megnyugtatóak, és igazolják, hogy *Patkovich* lelkiismeretes és pontos munkát végzett.

VI. táblázat

PÉCS 1819—1832. A CSAPADÉKOS NAPOK SZÁMA

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év	Eltérés	
														nap	%
1819	4	8	10	6	7	8	7	14	7	7	15	12	105	+10	+10,5
1820	14	2	12	8	12	12	11	3	6	3	8	8	99	+4	+4,2
1821	8	1	8	10	8	13	7	5	6	5	1	8	80	—15	—15,7
1822	8	1	8	14	7	7	5	5	7	4	3	7	76	—19	—20,0
1823	7	13	7	9	9	11	8	2	6	5	5	8	90	—5	—5,3
1824	4	3	10	11	6	12	6	3	3	9	7	8	82	—13	—13,2
1825	8	6	8	7	9	15	11	10	6	4	6	5	95	0	0,0
1826	8	3	6	4	20	10	9	7	8	7	6	16	104	+9	+9,5
1827	14	6	8	7	10	17	3	9	3	6	7	7	100	+5	+5,3
1828	5	9	12	8	13	5	9	12	6	10	7	7	105	+10	+10,5
1829	12	7	5	10	10	9	8	4	4	11	9	10	99	+4	+4,2
1830	7	9	7	9	3	9	6	7	8	8	9	13	95	0	0,0
1831	6	8	17	12	10	18	10	7	10	2	14	4	118	+23	+24,2
1832	4	6	3	10	14	11	5	6	5	2	9	8	83	—12	—11,5
Közép	7,8	5,9	8,6	8,9	9,9	11,4	7,5	6,7	6,2	4,2	7,4	8,6	95,1	—	—

VII. táblázat

1819—1832. PÉCS—PATKOVICH. A CSAPADÉKOS NAPOK KÖZÉPÉRTÉKE \cong 1,0 mm

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
14 évi közép	7,8	5,9	8,6	8,9	9,9	11,4	7,5	6,7	6,2	6,2	7,4	8,6	95,1

1901—1950. Pécs, Egyetem

	7,5	7,2	7,5	8,9	9,6	8,3	7,8	7,0	7,1	8,2	8,5	8,7	96,3
50 év													
A két sor eltérése	+0,3	—1,3	+1,1	0,0	+0,3	+3,1	—0,3	—0,3	—0,9	—2,0	—1,1	—0,1	—1,2

Feljegyezte mindig a számottevő csapadékot, és amíg az ő 14 évre terjedő megfigyelései szerint átlagban 95,1 napon hullott egy évben csapadék, addig az egyetemen végzett mérések szerint a XX. század első felében 96,3 volt az 1,0 mm-t elérő vagy azt meghaladó csapadékos napoknak a száma. Ez a feltűnő megegyezés egyúttal bizonyítéka, hogy az éghajlat a csapadék gyakorisága és valószínűleg mennyisége szempontjából is a 140 év alatt nem változott meg.

A havas napok számát a most tárgyalt VI. táblázat is magában foglalja, a VIII. táblázatban a téli félév havas napjait külön állítottam egybe:

VIII. táblázat

PÉCS — PATKOVICH. AZ EGYES TELEK HAVAS NAPJAINAK SZÁMA

1819/20	19	1823/24	8	1827/28	19	1831/32	13
1820/21	9	1824/25	13	1828/29	21	—	—
1821/22	8	1825/26	10	1829/30	22	—	—
1822/23	21	1826/27	16	1830/31	20	1819/1832 közép:	15

A Pécsi Egyetem újabb megfigyelései (1901–50-es) a Magyar Klíma Atlasz [11] adatai szerint a havas napok száma átlagban 20. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy újabban még az a legkisebb hőszállingózás, amely éppen hogy eléri a 0,1 mm csapadékot is, havas napnak számít. *Patkovich* azonban csak a komolyabb — kiadósabb — havazásokat jegyezte fel. Legtöbb, azaz 22 havas nap 1829/30 telén volt, míg a legkevesebb, azaz 8 nap 1821/22. és 1823/24. évek telén volt. Havas napokban leggazdagabb három hónap: 1820 és 1829 januárja, 9–9 nappal — majd 1829 decembere, 8 nappal — volt, de februárban (1829) 7 havas nap volt.

A ködös napok száma átlagban 24 volt, legtöbbször észleltek ködöt 1832-ben, és számuk 65 volt, legkevesebbet, azaz 10 napot, 1825-ben. Jellemző a megfigyelések megbízhatóságára, hogy *Patkovich* feljegyzései szerint decemberben átlagban 7,2 ködös nap és novemberben 4,2 volt. Az egyetemen végzett észlelések ekkor 7,9 és 5,3 közepekkel mindenestre nagyobb értékek, amelyek megfelelnek az erősen népesedett és iparosodott város levegője fokozottabb szennyeződésének.

Patkovich 1819–32 augusztusáig terjedő megfigyelései teljesek, innen kezdve az 1833–35. évek megfigyelései elkallódtak. Ekkor változás állott be az állomás életében. *Ritter von Berks* cs. kir. bányagazgató vette át az állomás vezetését 1836-tól 1845-ig. Megfigyelései azonban a bécsi Intézet szerint további feldolgozásra alkalmatlanok voltak. Azt, hogy mi lehet az oka, hogy *Patkovich* a két évtizeden át naponta háromszor végzett megfigyeléseit nem folytathatta, ma már nem tudjuk megállapítani, de valószínűnek tartom, hogy mivel megyei és később városi tisztii főorvos volt, orvosi magánpraxisa is nagyon elfoglalta, és a Bányatelepen biztosítva gondolta a rendszeres észleléseket. Ezzel befejezem a több mint 120 éve megjelent értekezés méltatását, és annak alapján *Patkovich* meteorológiai működésének első fontosabb szakaszát.

Meteorológiai tevékenységében említésre méltó, hogy az 1823–32. évek részletes évi átnézetait egybeállította, és azok a Vándorgyűlések (Pécs, 1845) Munkálataiban [8] meg is jelentek. Észlelési tevékenységet továbbra is folytatott [9],

de csak napjában egyszer. Műszerei — talán atyja örökségéből — még megvoltak, és az orvosi Betegek nyilvántartási naplóját tovább folytatta. 1844. január 1-től kezdve feljegyezte az időjárást. Ezt a naplót majdnem élete végéig vezette. Ha távol volt Pécstől, azt is beírta, így pl. 1851. június 8–24-e között Pesten tartózkodott, 1852. július 3-tól 22-ig (más években is) Harkányban rendelt. Naponta 5–6 beteg fordult meg nála. Ezek a naplói, a Tagebuchok vagy Diariumok, halála után orvosi könyveivel együtt a pécsi püspöki könyvtárba kerültek, és amikor a pécsi egyetem újjáéledt, *Klimó György* püspök hagyatékával együtt átkerültek az Egyetem könyvtárába.

A német nyelven írott naplókban megörökített időjárési adatokat is feldolgoztam, azonban csak a csapadékos napok számát. Érdekes, miképp jegyezte fel a higanybarométer állását: „normális”-nak vette 28 hüvelyk 2 vonalnyi állás mellett, és ekkor a bejegyzés: „B o” volt, ha azonban a higanyoszlop 28” és 6” volt (magas) az: „B +”, végül 27”6’-nál (alacsony) „B -” a bejegyzés. Az igen nagy légnyomást vagy erős sülyledést „sehr” (nagyon) szóval jegyezte fel.

Bemutatok naplójából néhány feljegyzést az eredeti német szöveggel:

1850. jan. 7. Trüb,	– 8°	NOO ...	B–
1850. jan. 8. Heiter	– 8°	NO schwach, trüb ...	B+
1850. jan. 9. Nebel, trüb	– 4°	O schwach ...	B+
1850. jan. 10. Trüb	– 1°	NOO schwach ...	B+
Az 1844–1846. évekből egy-egy nap megfigyelései az orvosi naplóból:			
1844. febr. 1. Hófúvás	– 3,8 °C	erős északi szél.	
1844. febr. 21. Hófúvás	– 2,5	erős északi szél,	
Hófúvás	0,0	heves északi-északkeleti szél, hófergeteg.	
1845. jún. 18. Derült	22,5	gyenge keleti szél, éjjel erős délnyugati szél, északi szél.	
1845. jan. 28. Borult	0,6 C°	gyenge északi szél, a barométer igen mélyen áll.	
1845. jún. 11. Derült	22,5 C°	igen gyenge északi szél, dny. felől zivataros eső.	
1845. okt. 15. Ködszítálás	10,0 C°	gyenge északkeleti szél, felhős.	
1846. febr. 22. Derült	6,3 C°	gyenge északi szél. A barométer igen magasán áll.	
1846. nov. 17. Derült	– 3,8 C°	gyenge északi szél. A barométer rendkívül magas.	

Összesítve az 1844–46. és az 1850–53. évekről feljegyzett csapadékos napok számát, az eredményekről a következő IX. táblázat ad felvilágosítást. A havas napok száma egy-egy évben 20 és 13 között ingadozott, míg az esős napoké 81 és 98 között volt. A csapadékos napok (eső, hó) együttesen legkevesebb 1852-ben 88, és legtöbb 1851-ben volt 112 nappal. A legtöbb havas nap 1851/52 telén 23, míg a legkevesebb 1850/51-ben 8 volt. A legesősebb hónapok 1845. máj. és 1853. jún. hónapok voltak egyformán 16 nappal.*

* Az 1847–1849. évek naplói elkallódtak.

IX. táblázat

1844—46. ÉS 1850—53. PÉCS, PATKOVICH.
AZ 1 mm ÉS AZON FELÜLI CSAPADÉKOS NAPOK SZÁMA

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
1844. hó, havas eső	5	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	4	14
eső	3	4	4	3	10	7	13	7	9	15	12	5	92
összesen	8	7	6	3	10	7	13	7	9	15	12	9	106
1845. hó, havas eső	2	6	7	—	—	—	—	—	—	—	—	1	16
eső	6	1	5	13	16	12	5	6	8	5	8	6	91
összesen	8	7	12	13	16	12	5	6	8	5	8	7	107
1846. hó, havas eső	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	15
eső	6	4	8	10	7	9	8	8	8	9	7	5	89
összesen	11	8	8	10	7	9	8	8	8	9	7	11	104
1850. hó, havas eső	5	4	7	—	—	—	—	—	—	—	—	4	20
eső	2	1	1	10	9	13	12	4	4	15	6	4	81
összesen	7	5	8	10	9	13	12	4	4	15	6	8	101
1851. hó, havas eső	0	2	2	—	—	—	—	—	—	—	6	4	14
eső	2	2	4	11	15	6	12	15	14	2	13	2	98
összesen	2	4	6	11	15	6	12	15	14	2	19	6	112
1852. hó, havas eső	0	4	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	13
eső	9	5	1	6	5	2	10	4	11	13	6	3	75
összesen	9	9	6	10	5	2	10	4	11	13	6	3	88
1853. hó, havas eső	1	5	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	12
eső	12	6	8	13	12	16	5	9	2	10	—	—	—
összesen	13	11	13	14	12	16	5	9	2	10	—	—	—

A csapadékos napok száma ebben a töredék 7 évben nagyjából megegyezik az 1819—32. és 1901—50. évek átlagával (1 mm-en felüli csapadékos napok), ami megint csak a feljegyzések megbízhatóságát igazolja.

Patkovich nagy elfoglaltsága miatt — mint már említettem — régebben abba-hagyta a naponkénti 3-szor végzett megfigyeléseket, mert úgy vélte, hogy a Bányatelepen megbízható kezekbe kerültek a meteorológiai megfigyelések. Azonban csalódott, mert csak 1881. év óta kapott a Meteorológiai Intézet megbízható észlelőt *Vizer Endre* tanító személyében, aki 1912. év végéig, tehát 32 éven át volt mintaszerű észlelő.

Alkalmam volt sokszor Pécs város és Bányatelep meteorológiai állomásait felülvizsgálni (1902 és 1947 között), de itt csak azt kell megemlítenem, hogy

sokszor érkeztem pontos észlelési időben, mégpedig meglepetésszerűen, mikor akár *Czirernél*, akár *Vizernél* éppen észleltek, vagy a hőmérőháznál találtam őket. *Patkovich József* főfizikusnak megfigyeléseivel nemcsak az úttörő érdemeit óhajtottam megörökíteni, hanem *dr. Simon Ferenc* [15] pécsi egyetemi magántanár kitűnő Pécs éghajlati monografiáját is dolgozatommal kiegészíteni óhajtottam. *Patkovich* 1854 februárjában hagyhatta abba betegsége miatt a betegek naplóvezetését, és ennek az évnek a nyarán 70 éves korában befejezte munkás életét.

Közel egy fél évszázad múlva tisztán lelkesedésből ismét a tisztiorvos, *dr. Czirer Elek* [15] létesített a városban egy meteorológiai állomást, amelyik 1898-tól 1916-ig, *Czirer* haláláig működött, és a Meteorológiai Intézet igen elismert munkatársa volt.

Az időjárási megfigyelések hazai történetében azonban az elmúlt századokban is találunk több érdemes orvos észlelőt. [12] Így Sopronban 1711–1718 között *Gensel (Gensili) János Ádám* főfizikus végzett észleléseket, aki nemes *Löw András* orvos 1701 és 1709 között végzett észleléseit folytatta. Naplói egyes részletei megjelentek Londonban, *Sydenham* gyűjteményes orvosi munkájában. Eperjesen *Reiman János Ádám* folytatott – részben műszeres – észleléseket, amelyek 1717–1720 között teljes terjedelmükben megjelentek a (Bresslauer) Sammlungban. Európai hírnév orvos volt, és több mint 20 éven át észlelt. Kortársa volt a Besztercebányán működő *dr. Bácsmegyei István Pál*, aki néhány érdekes időjárási közleményt írt a már említett Sammlung több kötetébe. Nagyon méltánylandó meteorológiai működést fejtett ki Miskolcon kisbaco*ni Benkő Sámuel*, Borsod m. és Miskolc város tisztí főorvosa, aki megfigyeléseit 5 kötetben latin nyelven, saját költségén adta ki (1780–1801).

A XIX. században már sok orvos foglalkozott időjárási észlelésekkel, sőt irodalommal, de elsők között éppen *Patkovich Boldizsár* és fia, *József*, Árva-várján *dr. Weszelovszky Károly* orvos észlelt 1851-től több mint fél évszázadon át, s ezek már minden előírásnak megfelelő műszeres észlelések voltak. A század második felében e téren különösen kitűnt *dr. Szontagh Miklós*, aki Tátrafüred éghajlatával behatóan foglalkozott.

De sok volna felsorolni azokat az orvosokat, akik hosszú éveken végeztek értékes megfigyeléseket.

A kiemelték meteorológiai munkásságát természetesen nem lehet a mai kor kritikai felkészültségével bírálnunk, hanem azt kell értékelnünk bennük mint úttörőkben, hogy hozzá akartak járulni szülővárosuk vagy működési körük éghajlatának megismeréséhez.

IRODALOM

- [1] Patkovich Boldizsár és József *ch*-val írta nevét, és doktori disszertációik is így jelentek meg. Szinnyei [14] is *ch*-val írja nevüket. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban közzétett két értekezésében Patkovich neve már *cs*-vel jelent meg. Halotti levelét viszont *ts*-névvégzéssel állították ki. A halál oka *Stydrops Thoracis* (1854. június 12.). A név írása háromféle változatban szerepel. Úgy vélem, Szinnyei után a legcélszerűbb a *ch*-nál maradni. Diariumain is így írta a nevét.
- [2] *Pinzger Ferenc* S. J. közlése a pécsi jezsuita rendházi *Historia Domus* alapján. Dunántúl, XXVI. 1936. (Pécs)
- [3] *Pressburger Zeitung*, 1781. július 10. (Pozsony)
- [4] Dr. Babits András igazgató közlése az MTA Dunántúli Tudományos Intézetéből (1965. szeptember 27.).
- [5] Prof. Dr. Ferdinand Steinhäuser, a bécsi Osztrák Meteorológiai Intézet igazgatója közlése. (A bécsi egyetem orvosi karától beszerzett adatok.)
- [6] Dr. Kopasz László h. igazgató közlése, Baranya Megyei Levéltár (92. 1969. február 11.)
- [7] Patkovich József négy értekezést írt Harkány gyógyfürdőről:
 - a) *Die Beschreibung der mineralogischen Quelle zu Harkány und deren medizinische Wirkung.* Wien 1826.
 - b) *Die Heilquellen zu Harkány kurz dargestellt.* Fünfkirchen 1830.
 - c) A harkányi gyógyvíz és gyógyereje. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének munkálatai. Pécs 1845.
 - d) Ua. német nyelven: *Die warme Quelle zu Harkány und deren Heilkraft.* Pest 1851. *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn.* I. 385—388., 393—398.
- [8] *Patkovich József*: Szabad Királyi Pécs Városának Orvos-Statistikai Helyirata. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének munkálatai. Pécs 1846. Megjelent az Orvosi Társaságban is. 1846. II.
- [9] *Patkovich József*: *Diarium Infirmorum.* Egyetemi Könyvtár, Klimó-hagyaték, 20 kötet, kézirat 67,070. sz.
- [10] *Jahrbücher der k. k. Zentralanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus.* Bd. 2, Wien, 1850. 157—163. (Mehrfährige Beobachtungen in Fünfkirchen (Pécs) von den Jahren 1819—1832. Beobachtet von Dr. med. Jos. Patkovich.)
- [11] *Országos Meteorológiai Intézet*: Magyarország éghajlati atlasza, II. köt. Bp. 1967.
- [12] *Réthy Antal*: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon, 1701—1800. Bp. 1970.
- [13] *Czirer Elek* meghalt. (Arcképpel.)—*Réthy Antal*: Az Időjárás, XX. 1916. Bp.
- [14] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Bp. 1903. 510—511.
- [15] *Simor Ferenc*: Pécs éghajlata. I. köt. *Geographica Pannonica* XVI. Pécs, 1939.

Zusammenfassung

Die Amtsärzte Boldizsár Patkovich und sein Sohn, József Patkovich, die von den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts bis Mitte des 19. Jahrhunderts im Komitat Baranya tätig waren, hinterliessen der Nachwelt wertvolle Angaben und Aufzeichnungen über die meteorologischen Verhältnisse der Stadt Pécs.

Die erste Aufzeichnung, die in Pécs mit einem Instrument gemacht wurde, ist in der Ausgabe vom 10. Juli 1781 der Pressburger Zeitung zu finden und stammt höchstwahrscheinlich von Boldizsár Patkovich, dem damaligen Oberarzt des Komitats Baranya, der zu dieser Zeit bereits über ein Thermometer verfügte. Sein Sohn wurde gleichfalls in Pécs Amtsarzt. In dieser Eigenschaft wirkte er überaus erfolgreich. Er nahm im Interesse der Entwicklung eines öffentlichen Krankenhauses beträchtliche finanzielle Opfer auf sich. Ernsthaft interessiert war er weiterhin an der Erschliessung und Entwicklung des Heilbads Harkány. Daneben befasste er sich mit dem Klima und den Naturverhältnissen der Stadt Pécs. Bedeutende Dokumente seiner meteorologischen Tätigkeit sind seine medizinischen Tagebücher, die er in deutscher Sprache geführt hat. Er begann sein Tagebuch — oder Diarium — im Jahre 1811. Seine Aufzeichnungen erstrecken sich bis zum Jahre 1846. Die Reihe setzt sich aus insgesamt 20 stücken zusammen.

Seine mit Hilfe von Instrumenten gemachten Beobachtungen waren ganz vorschriftsmässig. Das Verdienst von Boldizsár Patkovich und seines Sohnes besteht darin, dass sie neben ihrer ärztlichen Tätigkeit mit Hilfe von meteorologischen Beobachtungen zur besseren Kenntnis des Klimas der Stadt Pécs beigetragen haben.

ÄRZTE UND APOTHEKER DER FAMILIE DANN

von HEINZ RÖHRICH

Die Gelehrtenfamilie *Dann* hat eine grosse Zahl von Apothekern, Ärzten, Wissenschaftlern und Universitätsprofessoren hervorgebracht. Ein Ahnherr einem anderen Geschlecht zugehörend ist Hendrik de Smet a Leda = Henricus Smetius a Leda (1537–1614) Linguist, Dichter, Professor der Medizin, Leibarzt, Gründer des ersten medizinisch-akademischen Gartens in Heidelberg im Jahre 1593.

Beim Übergehen der frühen Mediziner der Familie *Dann* ist u. a. besonders erwähnenswert der hochgeschätzte Stadtarzt und Geburtshelfer in Danzig,* Gottfried *Dann* (1770–1832); das *Dannsche* Fiebpulver, eine von ihm hergestellte Composition, gewann gewisse Popularität.

Sein ältester Sohn Eduard Otto *Dann* (1801–1848) Dr. med., Arzt und Augenarzt in Danzig war auch

*Smetius hic ille est, gemini mera gloria Phæbi:
Seu melica artis obit, seu medicæ artis opus.
Cuius item si non quanta est sub corde moratur
Inqz homines pietas, religio inqz Deum:
Frustra alibi cetera quanta est queratur in orbe,
Inqz homines pietas, religio inqz Deum.*

Abb. 1
Hendrik de Smet a Leda (Henricus Smetius),
1537–1614

* Heute Gdansk, Polen.

Abb. 2
Gottfried Dann, 1770—1832

Abb. 3
Georg Edmund Dann (geb. 1898),
Professor für Geschichte
der Pharmazie

Choleraarzt und medizinischer Fachschriftsteller. Dessen Biographie im „Lexikon der hervorragenden Ärzte...“ ist zu berichtigen.

Sein Bruder Edmund (Traugott Adolph) *Dann* (1805—1851) Dr. med., war Choleraforscher, Medizinhistoriker, er war der erste Universitätsdozent für Otologie in Berlin und lehrte daselbst auch Pathologie und Therapie. Er verfasste u. a. die Geschichte der Ohrenheilkunde. Auch seine Biographie im „Lexikon der hervorragenden Ärzte...“ ist zu berichtigen.

Sein Bruder Rudolf *Dann* (1810—1863) war Jurist und Geheimer Rat; er ist der Verfasser einer grösseren Arbeit über Asylrecht.

Dessen Sohn Rudolf *Dann* (1857—1914) war Apotheker, Forschungsreisender in Brasilien und Organisator beim Roten Kreuz.

Sein Sohn ist Georg Edmund *Dann*. Er ist am 22. Juli 1898 in der Adler-Apotheke seines Vaters in Brüssow geboren, studierte in Marburg, Berlin, Rostock und später in Paris, wo er den Grad eines Doktors der Pharmazie erwarb. Ein Jahr lang betätigte er sich als Lehrer in Schweden. Dann war er nach einer Tätigkeit in der Industrie, während der er die Herstellungsvorschrift für Targesin erarbeitete, Inhaber der Adler-Apotheke in Zehden, die er mit Kriegsende aufgegeben hat, und kam nach einer einjährigen Tätigkeit als Krankenhaus-Apotheker nach Schleswig-Holstein, wo er zunächst Industrie-Berater und Dozent der Volkshochschule in Preetz war, 1948 aber in Kronshagen

bei Kiel eine Apotheke begründete und zugleich einen Lehrauftrag für Pharmaziegeschichte an der Universität Kiel übernahm.

Georg Edmund Dann hat sich seit 1922 wissenschaftlich und publizistisch betätigt, zuerst auf familienkundlichem, heimatgeschichtlichem und allgemein-pharmazeutischem Gebiet, später fast ausschliesslich pharmaziegeschichtlich. Als Mitbegründer und Neubegründer der „Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie“, deren Vizepräsident er seit 1949, deren Präsident er von 1954 bis 1969 war, als Präsident der Academie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, als Herausgeber von 36 Buchveröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie und Redakteur ihrer beiden Zeitschriften seit 1953, als Leiter zahlreicher internationaler pharmaziegeschichtlicher Kongresse in vielen Staaten Europas, ist er allgemein bekannt geworden. Von seinen Buchveröffentlichungen will ich nur die „Pharmazeutischen Grundlagen der Arzneiverordnungslehre“, die „Klaproth-Biographie“, die „Biographie über Eugen und Karl Dietrich“ und die „Geschichte der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie“ erwähnen.

Seine sonstigen wichtigen Arbeiten betreffen u. a. die Geschichte der Pharmakopöen, sie liegen in der *Cordus*-Forschung und der Gelehrten Geschichte, in der Einzelgeschichte von vielen Apotheken und in zahlreichen Monographien über Apothekerfamilien. Eine Bibliographie seiner rund 300 Veröffentlichungen hat Herbert Hügel in einer Festschrift zusammengestellt, die 1963 Dann gewidmet worden ist.

Von Georg Edmund Danns drei Kindern hat sich die Tochter Elisabeth Dann den Beruf ihrer Ahnen zugewandt. Sie ist Ärztin und Apothekerin und hat auch dadurch die Tradition gewahrt, dass sie mit einer medizinisch-geschichtlichen Arbeit, „Zur Geschichte des anatomischen Unterrichts an der Universität Kiel 1665–1865“ zum Dr. med. promoviert wurde und einen Arzt heiratete.

Zum besseren Verständnis meiner Darstellung folgt eine Tafel über die Angehörigen der Familie, die Ärzte, Apotheker, Chemiker und Professoren waren (s. S. 210).

HENDRIK DE SMET A LEDA (HENRICUS SMETIUS)

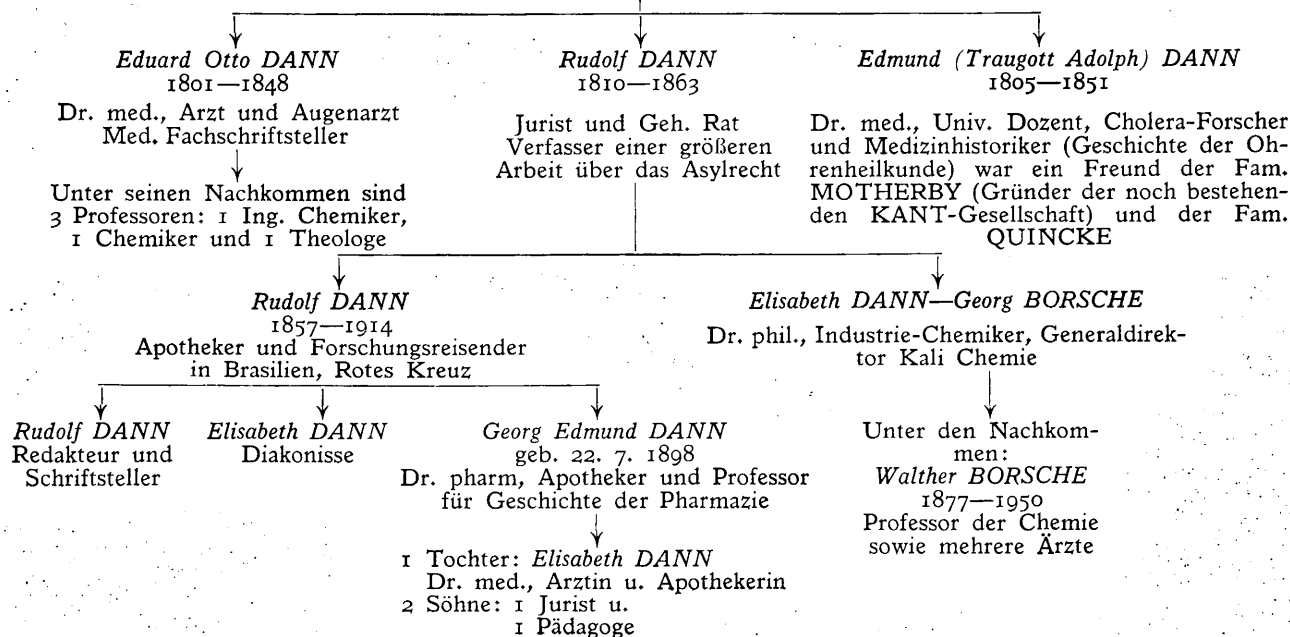
1537—1614

Professor der Medizin, Linguist, Dichter, Leibarzt des Kurfürsten FRIEDRICH III. von der Pfalz, legte 1593 den ersten medizinisch-akademischen Garten Heidelbergs an

GOTTFRIED DANN

1770—1832

war in Königsberg Schüler von Christoph Friedrich ELSNER 1749—1820 (Innere Medizin und Gerichtsmedizin), von Johann Daniel METZGER 1739—1805 (Staatsarzneikunde und Gerichtsmedizin), von HIRSCH (Gynäkologe) von Immanuel KANT 1724—1804, ... 3 Söhne und 3 Töchter; auch unter den Töchter-Nachkommen waren mehrere Ärzte und Professoren

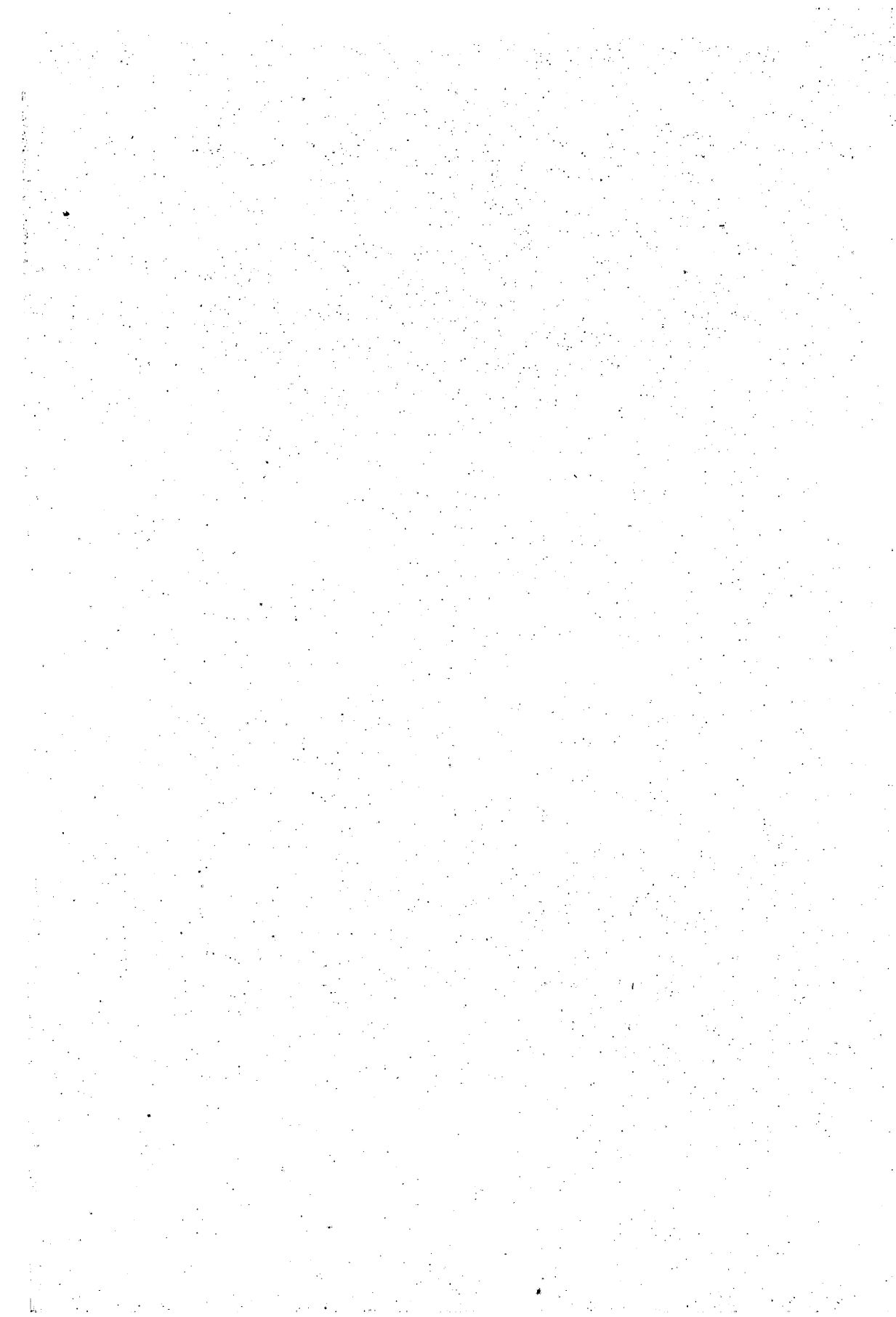
Összefoglalás

A tudós Dann-családból számos gyógyszerész, orvos és egyetemi tanár származott. A család őseihez tartozik Hendrik de Smet a Leda (Henricus Smetius a Leda, 1547—1614) nyelvész, költő, orvosprofesszor, neves háziorvos, az első orvos-akadémiai kert megalapítója Heidelbergben (1593).

A család régebbi orvosai között különösen említésre méltó a nagyrabecsült danzigi (Gdansk) városi orvos és szülész, Gottfried Dann (1770—1832); ő készítette a Dann-féle láz elleni port, mely a maga korában népszerűsége tett szert.

Legidősebb fia, Edward Otto Dann (1801—1848) orvos és szemész volt Gdanskban. Kolerarvos is volt és orvosi szakíró. Testvére, Edmund (Traugott Adolf) Dann (1805—1851) kolerakutató, orvostörténész, az otológiának első egyetemi docense volt Berlinben. Patológiát és terápiát is előadott. Megírta többek között „a fülgyógyászat történetét” is. A harmadik testvér, Rudolf Dann (1810—1863) jogász volt. Ennek fia, Rudolf Dann jun. (1857—1914) gyógyszerész volt, kutató-utazó Brazíliában és a Vörös Kereszt szervezője.

Fia, Georg Edmund Dann 1898-ban született, gyógyszerész, a gyógyszerészet történetének professzora, társ- és újjáalapítója az „Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie”-nak, melynek 1949 óta alelnöke és 1954—1969-ig elnöke volt; elnöke az „Académie Internationale d’Histoire de la Pharmacie”-nak, több mint 300 közlemény és több könyv szerzője.

ADATTÁR

SEMMELWEIS IGNÁCRA VONATKOZÓ IRATOK A BÉCSI EGYETEMI LEVÉLTÁRBÓL*

ERNA LESKY

I.

A SEMMELWEIS ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM REKTORÁNAK ELŐSZAVA

A jubileumok nemcsak azért jelentősek az egyetemek történetében, mert lehetőséget nyújtanak a számvetésre, a megtett út vizsgálatára, hanem nem utolsósorban azért is, mert alkalmat adnak a nemzetközi kapcsolatok elmélyítésére, a jó együttműködés kialakítására vagy megszilárdítására is.

A külföldi egyetemek közül egy sincs, amellyel olyan múltba gyökeredző szoros kapcsolata lenne a Budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetemnek, illetve a magyar orvosi iskolának, mint a Bécsi Egyetem Orvostudományi Kara. A közös múlt nemegyszer keserű emlékeket ébreszt bennünk, ha csak elbukott szabadságküzdelmekre vagy a Habsburg-abszolutizmus következményeire gondolunk. A múlt vizsgálatában azonban nemcsak az ellentétekre, hanem elsősorban az alkotó együttműködésre is gondolnunk kell.

Szerencsés helyzetben vagyunk a jó keresésében, ha az orvostörténelmi kutatások fényében vizsgáljuk a tegnapi küzdelmeit és eredményeit. Sohasem tagadtuk, hogy a felvilágosult abszolutizmus századában Van Swieten és az első bécsi orvosi iskola tanácsait elfogadó osztrák kormányzat elősegítette a magyarországi egészségügyi igazgatás és felsőoktatás kialakítását. Természetesen, a dolog lényegéből következik, hogy mindennek megvoltak a hátrányai is, mindenekelőtt a magyar nemzet önállósági törekvéseinek szempontjából.

Még inkább elmondhatjuk ezt a bécsi és pesti (budapesti) orvosi karok kapcsolatáról, a második bécsi iskola és a pesti orvosi iskola tudománytörténetileg igazolt együttműködéséről. Azt sem tagadtuk soha, hogy a XIX. század derekán — Rokitsansky és Skoda működése idején — az Európa élére tört bécsi iskola volt a nevelője a Balassa-körnek, itt alapozták meg tudásukat a fiatal magyar orvosok, közvetve vagy közvetlenül a bécsi medicina emlőin nevelkedtek. Bécs nemcsak a császárvárost, a magyar önállóságot akadályozó fővárost, hanem az

* A Semmelweis Orvostudományi Egyetem 200 éves jubileumán, 1969 novemberében kapta ajándékul a Bécsi Egyetemtől a Semmelweisre vonatkozó iratok fénymásolatát (Comm. Hist. Artis Med. 55—56 (1970). 273—274.). Az iratok nagy részét kivonatossan közöljük magyar fordításban, elhagyva a formális részeket. Néhány aktát viszont elhagytunk a közleményből, mert más publikációban, más forrásból már ismert anyagot tartalmaz. Jelen közleményünk előszavát Zoltán Imre írta, a bevezetést írta és az iratokat válogatta Erna Lesky; fordította és a jegyzeteket összeállította Vida Tivadar, átdolgozta és sajtó alá rendezte Buzinkay Géza. (Szerk.)

európai kultúra egyik metropolisát is jelentette. Konzervatív és progresszív erők vívták harcukat a bécsi egyetemen, a bécsi orvosi karon is. 1848/49-ben Bécs forradalmi ifjúsága lelkesen köszöntötte Kossuth Lajost, és nemcsak rokonszenvével, de önkénteseivel is segítette a magyar nép harcát.

E jó hagyományok szellemében Budapest és Bécs közös neveltjének és büszkeségének, Semmelweis Ignácnak a szellemében keressük a baráti együttműködés lehetőségét és módját ma is. Ezért fogadtuk olyan őszinte hálával és köszönettel a Bécsi Egyetem ajándékát, a Semmelweis Ignác bécsi éveire vonatkozó levéltári dokumentumok másolatait tartalmazó díszes mappát. Mindnyájan éreztük és tudtuk, hogy e nagyszerű ajándék mögött Erna Lesky professzornőt, a Bécsi Egyetemi Orvostörténeti Intézet igazgatóját kell keresnünk.

Orvostörténelmi munkássága ismert minden magyar kutató előtt. Alapvető műve Semmelweis és a bécsi orvosi iskola kapcsolatáról (Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule) új lendületet adott a magyar Semmelweis-kutatásnak is. A másolatban megkapott okmányok nagy része szerepel a mű forrásanyagában, amelyeket — ha kivonatosan is — érdemes magyar nyelven is publikálni. Különös hálával tartozunk a magyar orvostörténészek kitűnő barátjának, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság 1970. évi Arany Aesculap díjával kitüntetett professzornőnek, hogy a Bécsi Egyetem rektorának, dr. Fritz Zerbst professzornak e mindennél értékesebb ajándékot javasolta Egyetemünk 200 éves jubileumára.

Ezekkel a gondolatokkal bocsátom útjára a magyarul először megjelenő Semmelweis-dokumentumokat. Szóljanak most már ők maguk az olvasóhoz, beszéljenek múltat felidéző hivatalos nyelvükön. Hirdessék az igazságot, az ellentétekben és együttműködésben egyaránt összeforrott két város, két egyetem és két orvosi iskola között. Váljanak szimbólummá Bécs és Budapest együttműködésében, az orvostudomány, ezért az igazán emberért való tudomány művelésében, a hétköznapi alkotó munkájában is.

Zoltán Imre

VORWORT
DES REKTORS DER MEDIZINISCHEN UNIVERSITÄT
„SEMMELEWEIS“

Jubiläen bilden nicht nur aus dem Grunde Höhepunkte in der Geschichte der Universitäten, weil sie die Gelegenheit bieten, Rechenschaft über den zurückgelegten Weg abzulegen, sondern nicht zuletzt auch deshalb, weil sie die Möglichkeit geben, internationale Verbindungen zu vertiefen, eine gute Zusammenarbeit zu entwickeln oder zu festigen.

Mit keiner anderen ausländischen Universität hat die Budapester Medizinische Universität „Semmelweis“ bzw. die ungarische medizinische Schule so tief in der Vergangenheit verwurzelte, enge Beziehungen wie mit der Medizinischen Fakultät der Wiener Universität. Die gemeinsame Vergangenheit weckt nicht nur einmal bittere Erinnerungen in uns, wenn wir nur an unsere verlorenen Freiheitskämpfe oder an die Auswirkungen des habsburgischen Absolutismus denken. Bei einer Prüfung der Vergangenheit sollten jedoch nicht nur die Konflikte, sondern sollte in erster Linie die schöpferische Zusammenarbeit im Vordergrund stehen.

Wenn wir im Glanz der Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte der Medizin die Kämpfe und Erfolge der Vergangenheit untersuchen, befinden wir uns bei unserer Suche in einer glücklichen Lage. Wir haben es niemels in Abrede gestellt, daß die österreichische Regierung, die im Jahrhundert des aufgeklärten Absolutismus die Ratschläge Van Swietens und der ersten Wiener medizinischen Schule annahm, die Herausbildung einer Gesundheitsverwaltung und des Hochschulunterrichts förderte. Natürlich waren auch bei allem die entsprechenden Nachteile — wie es sich aus dem Wesen der Sache ergibt — vorhanden, vor allem vom Gesichtspunkt der Unabhängigkeitsbestrebungen der ungarischen Nation aus.

Noch eher können wir dies von der Beziehung zwischen der Wiener und der Pester (Budapester) Medizinischen Fakultät, von der durch die Wissenschaftskunde nachgewiesenen Zusammenarbeit der Zweiten Wiener Schule und der Pester medizinischen Schule behaupten. Des weiteren haben wir niemals geleugnet, daß die um die Mitte des 19. Jahrhunderts an der Spitze Europas stehende Wiener Schule — in der Zeit des Wirkens von Rokitansky und Skoda — die Wiege des Balassa-Kreises bildete. Hier eigneten sich die jungen ungarischen Ärzte ihr Grundwissen an, schöpften direkt oder indirekt aus den Quellen der Wiener medicina. Wien war nicht nur Kaiserstadt, die ungarische Unabhängigkeit behindernde Hauptstadt, sondern auch eine der Metropolen der europäischen Kultur. An der Wiener Universität, ebenso an der Medizinischen Fakultät Wiens bekämpften sich konservative und progressive Kräfte. In den Jahren 1848/49 stellte sich die revolutionäre Jugend Wiens begeistert an die Seite Lajos Kossuths und unterstützte das ungarische Volk nicht nur durch Sympathiebezeugungen, sondern auch durch Freiwilligenscharen.

Im Geist dieser guten Traditionen und im Geist von Ignac Semmelweis, auf den Budapest und Wien gemeinsam stolz sind, sind wir auch heute auf

der Suche nach den Möglichkeiten einer freundschaftlichen Zusammenarbeit. Aus diesem Grunde haben wir mit aufrichtigem Dank das Geschenk der Wiener Universität, eine Schmuckmappe mit den Kopien der Archivdokumente aus den Wiener Jahren Ignaz Semmelweis', entgegengenommen. Wir alle haben es gefühlt und gewußt, daß der Initiator für die Übergabe dieses wertvollen Geschenks Frau Prof. Erna Lesky, Direktorin des Medizinhistorischen Instituts der Wiener Universität, war.

Ihre Tätigkeit auf dem Gebiet der Geschichte der Medizin ist jedem ungarischen Forscher bekannt. Ihr fundamentales Werk über die Beziehung von Semmelweis zur Wiener medizinischen Schule (Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule) hat auch der ungarischen Semmelweis-Forschung neuen Aufschwung verliehen. Es ist lohnenswert, die als Kopien erhaltenen Dokumente, deren größter Teil als Quellenmaterial des Werkes diente, ebenfalls in – wenn auch in Auszügen – in ungarischer Sprache herauszugeben. Besonderen Dank schulden wir dem großen Freund der ungarischen Medizinhistoriker, der 1970 mit dem Goldenen Äskulapstab der Internationalen Medizinhistorischen Gesellschaft ausgezeichneten Frau Professor, daß sie dem Rektor der Wiener Universität, Professor Dr. Fritz Zerbst, den Vorschlag unterbreitet hat, unserer Universität zu ihrem 200-jährigen Jubiläum dieses überaus wertvolle Geschenk zu überreichen.

Diese Gedanken wollte ich der erstmalig in ungarischer Sprache erscheinenden Ausgabe der Semmelweis-Dokumente vorausschicken. Diese mögen nun selbst zum Leser sprechen, in der Amtssprache die Vergangenheit heraufbeschwören. Mögen sie die Wahrheit verkünden über die durch Konflikte und Zusammenarbeit gleicherweise verschmolzenen beiden Städte, beiden Universitäten und beiden medizinischen Schulen. Mögen sie zum Symbol der Zusammenarbeit zwischen Wien und Budapest, zum Symbol der Pflege der Medizin, der Wissenschaft für den wahrhaften Menschen, und zum Symbol der alltäglichen Arbeit werden.

Imre Zoltán

II.

A BÉCSI EGYETEM ORVOSTÖRTÉNETI INTÉZETE
IGAZGATÓJÁNAK BEVEZETÉSE

Megtisztelő a felkérés, hogy bevezető sorokat írjak a Semmelweisre vonatkozó bécsi iratanyag itt közölt magyar fordításához. Szívesen eleget teszek a kívánságnak, s ez lényegében nem jelent mást, mint hogy elbeszéljem az *Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule* című kötet¹ létrejöttének történetét.

1965-ben, Semmelweis halálának 100. évfordulóján, becsületbeli kötelessége volt a bécsi orvostörténetírásnak, hogy megemlékezzék arról az emberről, aki képzését a bécsi orvosi iskolától kapta, és mint odatartozó tette meg 1847-ben korszakalkotó felfedezését. De éppoly magától értetődő volt, hogy a történelmi kutatás modern módszereivel dolgozó orvostörténelem nem elégedhetett meg többé azzal, hogy újramásolja az elmúlt korszakoknak klisévé merevedett Semmelweis-képét. Meg kellett szívnünk Frank P. Murphy² és Erich Friedrich Podach³ megállapítását, hogy a 19. század végén és a 20. század elején írt Semmelweis-életrajzok óta nem hoztak elő semmilyen lényegesen új adatot és szempontot a Semmelweis életében annyira fontos bécsi időszak felderítésére.

Így adódott az a feladat, hogy újból alapos vizsgálatnak vessük alá a bécsi levéltárakat a Semmelweisszel kapcsolatos adatok szempontjából. Az ilyen revízió csak abban az esetben lehetett valamennyire is sikerrel kecsegtető, ha nem bizzuk magunkat a régi levéltári jelzetek nagyon önkényesen választott felirataira — mint ez egyébként szokásos. Rendszeresen átfésültük a bécsi Orvosi Kar egész iratállományát, amely a Bécsi Egyetem Levéltárában még megmaradt a Semmelweisre vonatkozólag jelentős 1846–57. évekből. Az eredmény nem volt csekély. Ez képezte az alapját a fentebb idézett jubileumi kiadványnak. Úgy gondoljuk, hogy ezzel nemcsak helyreigazítottunk egész sor hamis, felületes vagy tendenciózus adatot, hanem új szempontokat is adtunk a Semmelweis-kutatás számára.

Ezeknek a levéltári adatoknak alapján vált első ízben lehetségessé, hogy egységes képet rajzoljunk azokról az erőkről, amelyek a bécsi Orvosi Karon belül vívott küzdelemben színre léptek Semmelweis ellen — de mellette is; és hogy pontosan meghatározzuk ezen erők különböző tudomány- és oktatástörténeti helyzetét. Eddig ugyanis túlságosan leegyszerűsítették ennek a küzdelemnek a leírását. A valójában előzményekben bővelkedő történeti tényállást egy lényegében személyes összeütközéssé degradálták a maradi, öreg tanár és annak haladó szellemű, zseniális tanársegéde között. Ennek a szemléletnek alapján megszokottá

¹ Sitz. Ber. phil.-hist. Kl. der Österr. Akad. Wiss., 245. Bd., 3. Abh., Wien 1964.

² Murphy, Frank P.: Ignaz Philipp Semmelweis (1818–1865). Jegyzetekkel kísért bibliográfia. Bull. Hist. Med. 20, 1946, 653.

³ Podach, Erich Philipp: Zur Geschichte der Semmelweisschen Lehre. Zschr. Geburts u. Gynäk. 129, 1948, 63, 1. jegyzet.

vált, hogy Johann Kleint (szül. 1788-ban a morvaországi Deutschhausenben), az akkori bécsi szülészstanárt, Semmelweis főnökét, az ő megrögzött ellenlábasának tekintsék, s ezzel elzárják maguk elől a kilátást a Semmelweis elleni küzdelem igazi szereplőjére. A kari ülések valamennyi jegyzőkönyvének átnézése bebizonyította, hogy itt valójában nagyon komplex erőjátékról van szó, sokkal nagyobb mérvű összeütközésről, amely eredetileg már 1846-ra visszavezethető. Ezek a jegyzőkönyvek megmutatták számos más, hasonló esettel kapcsolatban, hogy Semmelweis esetében elvi jellegű küzdelemről volt szó, amelyben szemben állt egymással a tanárok két csoportja: a régi és az új, természettudományos irányvételű orvostudomány képviselői. Két ember lép fel ennek a küzdelemnek főszereplőjeként: egyfelől Joseph Skoda, a fizikai diagnosztikának 1805-ben a csehországi Pilsenben született újjáalkotója; másfelől az 1791-ben Pécsen született Anton von Rosas, aki 1821 óta a szemészet tanára Bécsben. Külön kiéleződött ez a harc 1849 elején, amikor Rosas ideiglenes igazgatóhelyettese lett az orvosi karnak. A múlt rendszernek ez a főiskola-politikai szempontból rendkívül tevékeny és jártas képviselője értett hozzá, hogy saját személyében még egyszer összegyűjtse egy hivatal minden tekintélyét és hatalmát, s azt agyafúrt módon gyakorolja. Azét a hivatalét, amelynek a megszüntetését és a kar dékáni önkormányzatával leendő helyettesítését már az 1848-as forradalmi esztendőben megígérték.

Valóban végzetes volt Semmelweis számára, hogy az asszisztensi alkalmaztatásának meghosszabbításáért beadott kérvényét 1849-ben pont akkor tárgyalták, amikor kiéleződtek és újra fellángoltak Rosas vezetése mellett a régi, 1846 óta meglevő ellentétek a reakciós és haladó gondolkodású tanárok között, hozzájárulva ehhez az önkormányzatért folyó küzdelem. Így lett Semmelweis esete az igazgatói hatalom erőpróbájává, annak minden kicsinyes és rosszindulatú megnyilvánulásával együtt, amint ezt különösen feltűnő módon tanúsítja Rosas állásfoglalása az 1849-ből való 343. sz. iratban.

Annál inkább követelménye az igazságosságnak, hogy az ilyen gondolkodásmóddal szemben szóhoz juttassuk azt a másikat is, amelyet a haladó tanári csoport vezetői, mindenekelőtt Skoda és Rokitsky tanúsítanak tanítványuk, Semmelweis irányában az itt előadott, újonnan fellelt bizonyítékokban. Ezek között különös jelentősége van nagyfokú, igazi tudományos felelősségérzés által vezetett ethosza miatt Skoda 1849. január 16-i indítványának vizsgálóbizottság kiküldésére, valamint a kar 1849. február 10-i többségi véleményének, amely támogatta azt. Ezek, valamint egyéb okiratok tanúsítják, hogy Semmelweis tanárai és barátai éveken keresztül rettenthetetlenül, bátran és szívósan harcoltak érte, és még akkor is kitartottak mellette, amikor már hátat fordított Bécsnek. Az 1856. július 27-i különvélemény, amellyel ez az okiratközlemény zárul, ékesen tanúsítja ezt, s egyúttal annak is bizonyítéka, mennyi eddigelé ismeretlen iratanyagot lehetett a Bécsi Egyetem Levéltárából az 1965-ös jubileumi esztendőben hozzáférhetővé tenni.

Midőn tehát 1969-ben a Bécsi Egyetem akkori rektora, Dr. theol. Fritz Zerbst tanár megbízott vele, hogy a Budapesti Orvostudományi Egyetem 200 éves fennállása alkalmából kiválasszak valamilyen ünnepi ajándékot, nem volt

nehéz döntenem. Mélyértelmű volt, hogy átnyújtsuk a jubiláló egyetemnek xeroxmásolatokban azt az újonnan fellelt iratanyagot, amely tükrözi a döntő életszakaszát annak az orvoshősnek, akinek a nevét viseli ezentúl a Budapesti Orvostudományi Egyetem. Az a körülmény, hogy ezt az iratanyagot most magyar fordításban is nyilvánosságra hozzák, az okiratok gyűjtőjét és átnyújtóját eltölti azzal a biztos tudattal, hogy ajándékukkal újra megerősítették a kapcsolatot Budapest és Bécs főiskolái között.

Erna Lesky

EINLEITUNG DES DIREKTORS DES INSTITUTS FÜR GESCHICHTE DER MEDIZIN DER UNIVERSITÄT WIEN

In freundlicher Weise ist an mich die Aufforderung ergangen, der hier vorgelegten ungarischen Übersetzung des Wiener Aktenmaterials zu Semmelweis eine Vorbemerkung voranzuschicken. Ich komme diesem Wunsche gerne nach, der im wesentlichen nichts anderes bedeutet als die Vorgeschichte der Publikation *Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule*¹ zu erzählen.

Als sich 1965 zum 100. Male der Todestag Semmelweis' jährte, war es eine Ehrenpflicht der Wiener Medizingeschichte, jenes Mannes zu gedenken, der an der Wiener medizinischen Schule seine Ausbildung empfangen und an ihr 1847 seine epochale Entdeckung gemacht hatte. Es war aber ebenso selbstverständlich, daß sich dabei eine mit den modernen Methoden historischer Forschung betriebene Medizingeschichte nicht mehr damit begnügen durfte, das zum Klischee erstarrte Semmelweis-Bild einer vergangenen Ära zu reproduzieren. Die Feststellungen Frank P. Murphys² und Erich Friedrich Podachs³ mußten beherzigt werden, daß seit den ersten Semmelweis-Biographen des ausgehenden 19. und des beginnenden 20. Jahrhunderts keine wesentlich neuen Daten und Gesichtspunkte für die Erhellung der so wichtigen Wiener Phase in Semmelweis' Leben beigebracht worden waren.

Es stellte sich daher die Aufgabe, die Wiener Archive erneut einer gründlichen Untersuchung auf die mit Semmelweis zusammenhängenden Vorgänge zu unterziehen. Eine solche Revision konnte nur dann einigermaßen erfolgversprechend sein, wenn man sich nicht — wie sonst üblich — den sehr willkürlich gewählten Lemmata alter Archivregistraturen anvertraute, sondern systematisch den gesamten Aktenbestand der Wiener medizinischen Fakultät durchkämmte, der im Archiv der Universität Wien aus den für Semmelweis relevanten Jahren 1846—1857 noch erhalten war. Die Ausbeute war keine geringe. Sie wurde der oben zitierten Jubiläumspublikation zugrundegelegt. Wir glauben damit, nicht nur eine Reihe von falschen, flüchtigen oder tendenziösen Angaben korrigiert, sondern der Semmelweis-Forschung auch neue Gesichtspunkte eröffnet zu haben.

So war es aufgrund dieser archivalischen Zeugen erstmals möglich, ein geschlossenes Bild von den Kräften zu zeichnen, die im Kampf gegen, aber auch für Semmelweis innerhalb der Wiener medizinischen Fakultät auf den Plan traten und ihren verschiedenen Standort wissenschafts- und unterrichtsgeschichtlich genau zu definieren. Man hatte es sich in der Darstellung dieses Kampfes bisher allzu leicht gemacht, indem man einen in wahrheit sehr voraussetzungsreichen historischen Sachverhalt zu einer im wesentlichen persönlichen

¹ Sitz. Ber. phil.-hist. Kl. der Österr. Akad. Wiss., 245. Bd., 3. Abh., Wien 1964.

² Murphy, Frank P.: Ignaz Philipp Semmelweis (1818—1865). An annotated bibliography. Bull. Hist. Med. 20, 1946, 653.

³ Podach, Erich Philipp: Zur Geschichte der Semmelweisschen Lehre. Zschr. Geburtsh. u. Gynäk. 129, 1948, 63, Anm. 1.

Auseinandersetzung zwischen einem rückständigen, alten Professor und seinem fortschrittlichen, genialen Assistenten simplifizierte. In solcher Sicht hat man sich daran gewöhnt, den damaligen Professor der Geburtshilfe in Wien, Johann Klein (geb. 1788 zu Deutschhausen in Mähren), Semmelweis' Chef, als dessen entscheidenden Gegenspieler zu betrachten und sich damit den Blick auf die Hauptfigur im Kampfe gegen Semmelweis verstellt. Daß es sich bei diesem in Wahrheit um ein sehr komplexes Kräftespiel handelt, um eine Auseinandersetzung weit größerer Dimension, die in ihren Anfängen bereits auf das Jahr 1846 zurückgeht, erwies die Durchsicht sämtlicher Sitzungsprotokolle der Fakultät. Sie ließen an zahlreichen anderen, ähnlich gelagerten Fällen erkennen, daß es sich auch im Falle Semmelweis um einen Kampf grundsätzlicher Art handelt, in dem sich zwei Gruppen von Professoren als Vertreter der alten bzw. der neuen, naturwissenschaftlich orientierten Medizin gegenüberstanden. Als Hauptakteure in diesem Kampf treten zwei Männer hervor: der 1805 in Pilsen in Böhmen geborene Neubegründer der physikalischen Diagnostik, Joseph Skoda, auf der einen Seite und der 1791 in Pécs geborene Anton von Rosas, seit 1821 Professor der Augenheilkunde in Wien, auf der anderen Seite. Eine besondere Verschärfung erfuhr dieser Kampf zu Beginn des Jahres 1849, als Rosas provisorischer Vizedirektor der medizinischen Fakultät wurde. Dieser hochschulpolitisch außerordentlich aktive und versierte Repräsentant einer vergangenen Ära verstand es, noch einmal in seiner Person alle autoritäre Gewalt eines Amtes zu versammeln und in raffinierter Weise zu praktizieren, dessen Abschaffung und Ersetzung durch eine autonome Dekanatsverfassung der Fakultät bereits im Revolutionsjahr 1848 versprochen war.

Es war ein wahres Verhängnis für Semmelweis daß sein Gesuch um Verlängerung der Assistentur gerade in jener Zeit des Jahres 1849 zur Verhandlung kam, in der sich unter Führung von Rosas die alten seit 1846 bestehenden Gegensätze zwischen reaktionär und fortschrittlich gesinnten Professoren noch durch den Kampf um die Selbstverwaltung zuspitzten und neu entzündeten. So wurde der Fall Semmelweis zu einer Kraftprobe direktorialer Gewalt mit all ihren kleinlichen und gehässigen Manifestationen, wie sie besonders krass die Stellungnahme Rosas' im Akt Nr. 343 ex 1849 bezeugt.

Umso mehr ist es eine Forderung der Gerechtigkeit, gegenüber solcher Gesinnung auch jene andere hervortreten zu lassen, wie sie die Führer der fortschrittlichen Professorengruppe, allen voran Skoda und Rokitansky, in den hier vorgelegten, neu hinzugekommenen Zeugnissen für ihren Schüler Semmelweis bekunden. Unter ihnen kommt dem Antrag Skodas auf Einsetzung einer Untersuchungskommission vom 16. Jänner 1849 sowie dem dafür eintretenden Majoritätsvotum der Fakultät vom 10. Februar 1849 wegen ihres hohen, von echtem wissenschaftlichen Verantwortungsgefühl getragenen Ethos besondere Bedeutung zu. Diese sowie andere Dokumente bezeugen, daß die Lehrer und Freunde Semmelweis' über Jahre hinaus unerschrocken, mutig und zäh für ihn gekämpft und auch noch zu einer Zeit an ihm festgehalten haben, als er bereits Wien den Rücken gekehrt hatte. Das Separatvotum vom 27. Juli 1856 mit dem diese Aktenpublikation schließt, ist hiefür eindrucksvolles Zeugnis

und zugleich Beweis, wieviel bisher unbekanntes Aktenmaterial im Jubiläumsjahr 1965 aus dem Archiv der Universität Wien erschlossen werden konnte.

Als daher im Jahre 1969 der derzeitige Rektor der Universität Wien, Prof. Dr. theol. Fritz Zerbst, mich damit betraute, eine Festgabe zum 200jährigen Bestehen der Medizinischen Universität Budapest auszuwählen, war die Entscheidung nicht schwer. Es war sinnvoll, der jubilierenden Universität jenes neugefundene Aktenmaterial in Xeroxkopien zu überreichen, das den entscheidenden Abschnitt im Leben jenes ärztlichen Heros widerspiegelt, dessen Namen nunmehr die Budapester medizinische Universität trägt. Daß jetzt dieses Aktenmaterial auch in ungarischer Übersetzung publiziert wird, gibt der Sammlerin dieser Dokumente und ihrem Überbringer die Gewißheit, daß sie mit ihrer Gabe die Verbindung zwischen den Hohen Schulen Budapests und Wiens aufs neue gefestigt haben.

Erna Lesky

1.

*Semmelweis kérvénye*¹
(Bécs, 1846. február 5.)

Az orvosi — sebészeti kar
Nagytekintetű Igazgatóságának

Semmelweis Ignác, az orvostudomány és a sebészet doktora, a szülészeti mestere, az orvosi kar tagja alázattal kérelmezi az I. sz. szülészeti klinika megürült asszisztensi állására leendő kinevezését

23 melléklettel

Josefstadt, Johannes Gasse N° 219, 2. emelet, 15. ajtószám.

Az Orvosi — Sebészeti Kar
Nagytekintetű Igazgatóságának!

1. Nevezett, aki a keresztlevele szerint (A) Budán, Magyarországon született, 27 éves, katolikus, szabad állapotú, orvosi-sebészeti tanulmányai során, amelyek közül a II. és III. évfolyamot Pesten végezte, az I-öt, IV.-et és V.-et Bécsben, csaknem mindvégig kiváló osztályzatot kapott. (B1 — 19. szerint)
2. A kapott osztályzatok szerint valamennyi szigorlatát sikeresen letette, és a vonatkozó oklevelek alapján 1844. április 2-án orvosdoktorrá, 1844. augusztus 4-én szülésmesterré, 1845. november 30-án sebészdoktorrá avatták.
3. Ugyanő már körülbelül két éven át különleges előszeretettel és valóban nagy szorgalommal szentelte magát a gyakorlati szülészetnek, amiről a legjobb bizonyosságot nyújtják a C., D., E., F. mellékletek.

¹ A Bécsi Egyetem Orvoskarának Levéltára (a továbbiakban: BEOLt.) 1846:61. — A szöveg az eredeti nyomdai másolata. Említi Erna Lesky Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule (Bécs, 1964. 37. l.) (a továbbiakban: Lesky, Semmelweis) c. művében (75. l.). — A kérvény alapján megtörtént kinevezést említi Erna Lesky Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert (Graz, 1965. 211. l.) (a továbbiakban: WMSch.) c. művében. Továbbá Benedek István Semmelweis és kora (Bp. 1966. 36., 52. l.) (a továbbiakban: Benedek) és Gortvay György — Zoltán Imre Semmelweis élete és munkássága (Bp. 1966. 38. l.) (a továbbiakban: Gortvay — Zoltán) c. művében. Végül maga Semmelweis is említi A gyermekágyi láz, kóroktana, fogalma és prophylaxisa c. munkája előszavában (Semmelweis összegyűjtött munkái. Összegejt. és ford. György Tibor. Bp. 1906. 75. l.) (a továbbiakban: György). Elsőként szerepel azon jegyzékben, amely összegyűjtötte a Semmelweis Ignác aláírásait tartalmazó iratokat (Antall József — R. Harkó Viola — Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. Comm. Hist. Artis Med. 46 — 47 (1968). 266. l.)

4. Alázattal alulírott azt sem mulasztotta el, hogy folyamatosan alapos ismereteket szerezzen a gyakorlati orvostudomány terén, amennyiben 1844. október 10-től mostanáig, mint Praeparandus Externus szakadatlanul látogatta a VI. orvostudományi osztályt és a vele kapcsolatos mellbajos osztályt, mégpedig főorvos urának, dr. Skodának legnagyobb megelégedésére (G szerint)
5. A G. mellékleten kívül a H. is tanúsítja, hogy arra törekedett, hogy a szív- és mellbajok kórisméjében kiképezze magát.
6. Az I., K., L., M., N., O. mellékletek szerint nem mulasztott el semmilyen alkalmat sem arra, hogy még különlegesen alapos kiképzést szerezzen a patológiai, mikroszkopikus és topográfiai anatómiában, s végül éppígy a bőrbetegségek terén.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Abschrift des Gesuches von Semmelweis um die Assistentenstelle an der I. Gebärklinik der Wiener Allgemeinen Krankenhauses, erwähnt durch Dr. Erna Lesky in ihrer Studie, Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule (Wien, 1964; hinkünftig: Lesky, Semmelweis, S. 37, Fussnote 75).

2.

A szülészeti asszisztensi állásra pályázók táblázatos kimutatása² (Bécs, 1846. február 20.)

Az I. szülészeti klinikán jelenleg betöltendő asszisztensi állásra vonatkozó megindokolt kinevezési javaslat megfogalmazására szolgáló táblázatos kimutatása a pályázóknak.

² BEOLt. 1846:61. — Semmelweis leendő felettesének, Johann Klein professzornak, a szülészeti klinika igazgatójának jelentése az asszisztensek kinevezésére illetékes tanulmányi aligazgatóságnak, eredetiben. — Említi Lesky, Semmelweis 37. (75. l.). — A kimutatásban említett tanulmányi, ill. képességi bizonyítványokra nézve I. WMSch. 211. és vö. Benedek 36.

Név	Életkor	Szül. hely	Fokozat	Képességek és tan. előmen.	Egyéb érdemek
Semmelweis Ignác	27 év	Buda Magyarország	Az orvostud. és sebészeti doktora, szülész-mester	Nagyon jó tanulm. bizonyítványok, ugyanilyenek Dr. Skoda főorv. úrtól, Rokytansky prof. úrtól, Dr. Hebrától, Engeltől, Chiaritól, Breitlől stb. stb.	Másfél éven át nagyon szorgalmasan látogatta az I. szülészeti klinikát, és nagy figyelemmel kísérte az ezen időn belül előforduló szüléseket és megbetegedési eseteket
Melicher Lajos	30 év	Rzeszow Galiciában	Az orvostud. és sebészeti doktora, szülész-, szemész- és fogászmester, valamint műtőorvos	Nagyon jó tanulm. bizonyítványok, valamint több főorvos úrtól, Seeburgertől, Schuhtól, Sigismundtól, Moysisovichtól; nyelvism. bizonyítványok francia, olasz és angol nyelvből	Két éven át mint másodorvos teljesített szolgálatot. Ugyanő művet írt a vészszületett fiamokról

A két pályázónak a táblázatos kimutatásból és a mellékletekből kitűnő képesítése következtében Dr. Melicher bizonyára sokoldalúbban képzett Dr. Semmelweisnél, utóbbi azonban, amennyiben ugyanő két éven át kizárólag a szülészetre adta magát, alkalmasabb a szülészeti asszisztensi állásra Doktor Melichernél, mégpedig az alulírott nézete szerint.

Bécs, 846. február 20-án

Klein prof. s. k.

Zusammenfassung

Die Kompetenzen-Tabelle für die zu besetzende Assistentenstelle, verfasst vom künftigen Chef Semmelweis', dem Prof. Johann Klein. Das Schriftstück erwähnt Lesky, Semmelweis, S. 37, Fussnote 75; die in der Tabelle angeführten Zeugnisse über die Befähigung Semmelweis' Lesky, WMSch S. 211 und Benedek, S. 36.

3.

*Hivatali előterjesztés Semmelweisnek az alsóausztriai tartományi kormányhoz, külföldi tanulmányút engedélyezésére benyújtott kérvényére*³
(Bécs, 1846. december ?)

F. év január 11-i 1638. sz. kormányrendelet f. hó 10-ig leendő véleménynyilvánítás végett Dr. *Semmelweis* Ignác legfelsőbb helyen szignált kérvény tárgyában: az I. szülészeti klinika asszisztense és tudományos utazás engedélyezése Német-, Franciaországba és Angliába, és útiköltség-hozzájárulás folyósításáért.

Kormány

factum F. év január 11-én kelt 1638. sz. magas megbízás folytán a tisztelettel alulírott Aligazgatóságnak felterjesztést kell benyújtania az alázattal visszazárt, legelső helyen láttamozott kérvényről, amit Dr. *Semmelweis* Ignác írt külföldi tanulmányút és ezzel kapcsolatos útiköltség-hozzájárulás engedélyezéséért.

A kérelmező előadja, hogy megválasztották ideiglenes asszisztensnek a második szülészeti klinikán, de a meghatározott időpontban nem lép-

³ BEOLt. 1847:22. — *Semmelweis* valamennyi életrajzírója megemlíti, hogy 1846. október 20. után (ekkor ért véget első asszisztensi ideje) külföldi tanulmányútra szándékozott menni. Maga *Semmelweis* is megírja főműve bevezető fejezetében: „Az 1846/7-iki telet az angol nyelv elsajátítására fordítottam, hogy azt az időt, amelyen át elődöm, dr. Breit miatt a tanársegédi állás újrabetöltésére várakoznom kellett, nagybárá a dublini nagy szülőházban tölthessem el...” (Győry 115.). *Benedek* (i. m. 67.) megfejté az okot is, miért akart *Semmelweis* éppen Dublinba utazni: mert az ottani nagy szülőházban „feltűnően alacsonyabb a gyermekági halandóság, mint másutt”.

A hivatali referenciákból kitűnik, mi volt a kérvényben. Német-, Franciaország és Anglia szülészeti intézeteit akarta meglátogatni, „amihez hozzájárulást kér, mivel anyagi eszközök híján nem képes az útiköltséget sajátjából fedezni”. Indoklásában hivatkozik rá, hogy Breit dr. szolgálati idejének meghosszabbítása következtében kénytelen még 2 évig várakozni az asszisztensi állás újrabetöltésére, s hogy nyelvtudása, valamint szülészeti szakismeretei alkalmassá teszik őt a tanulmányút megtételére.

A minisztérium kikérte Klein tanár véleményét, akinek 1847. április 3-án kelt véleményezése nyilván döntő módon hozzájárult a kérelem elutasításához.

Felmerülhet a kérdés, vajon miért kért *Semmelweis* engedélyt német-, franciaországi és angliai tanulmányútra, ha célja „nagybárá” Dublin volt. Gondolhatjuk, hogy a Dublinbe vezető hosszú utat bizonyára nem egyhuzamban kívánta megtenni, hanem több útszakaszban, és a köztük tervezett néhány pihenőnapot is fel akarta használni egy-egy híresebb szülészeti intézet meglátogatására. Azt is feltehetjük, tudta, hogy kérvénye Klein tanárhoz kerül véleményezésre. A gyermekági láz okára nézve már voltak köztük viták (vö. *Benedek* 67. és Gortvay—Zoltán 46.), s nem lehetetlen, hogy ezekben szóba került a dublini szülőház kedvező halálozási statisztikája. Talán ezért nem látszott tanácsosnak e városnév kifejezett említése a kérvényben.

Említésre méltó, hogy a kormányhoz intézett aligazgatósági javaslat elismeri *Semmelweis* tehetségét és rátermettségét, és az elutasítás ellenére elvben kilátásba

hetett végleges alkalmazásba, mert újabb legfelső határozattal Dr. Breit alkalmaztatását meghosszabbították további két évre. Most kénytelen még két évet várakozni, amit arra kíván felhasználni, hogy tudományos utazást tegyen külföldre. Tekintettel arra a körülményre, hogy mind- eddig szülészeti vonatkozásban még senki sem látogatta meg a külföld intézeteit, ő maga pedig abban tetszeleg, hogy nyelvtudása és a szülészettel való hosszabb ideig tartó foglalkozása miatt képesítése van erre, kéri most egy ilyen külföldi tanulmányút engedélyezését, amihez hozzájárulást kér, mivel anyagi eszközök híján nem képes az útiköltségeket sajátjából fedezni.

A kérelemmel kapcsolatban meghallgatott Klein tanár úr megjegyzi, hogy Dr. Semmelweis Dr. Breit bekövetkezett távozása után mint asszisztens végleges állásba lépett elő, ezért jelenleg és két év leforgásán belül nem utazhatik, mert különben el kellene hagynia az állását. Egyébként nincs abban a helyzetben, hogy megítélhesse vagyoni viszonyait.

A tisztelettel alulírott Aligazgatóság bátorkodik még a Tanár úr ezen nyilatkozatához hozzáfűzni, hogy Dr. Semmelweis tehetség és alkalmaztatás tekintetében ajánlásra méltó egyén, de hogy bizonyára előnyére válik, ha a gyakorlati szülészeti kiképzésére felhasználja a most számára kínálgató alkalmat, hogy aztán annál jobban képesítve lehessen őt a szándékolt tanulmányútra bocsájtani; ennél fogva alázatos folyamodványát mostanság csak annyiban lehet teljesíteni, hogy legkegyesebben engedélyeztetik neki, hogy annak idején megismételje jelenlegi kérelmét.

Bécs, 847. április 17.

Well s. k.

Zusammenfassung

Amtliche Referenz im Zusammenhang mit einem Gesuch von Semmelweis um Gewährung einer Studienreise ins Ausland. (Wien, Dezember? 1846)

Nach dem 20. Okt. 1846 (dem Ende seiner ersten Assistentenzeit) wollte Semmelweis eine Studienreise ins Ausland unternehmen. Er selbst schrieb dazu: „Der Winter 1846/7 benützte ich zur Erlernung der englischen Sprache, um die Zeit, welche ich noch wegen Wiederübernahme der Stelle eines Assistenzarztes durch meinen Vorfahren, Dr. Breit, warten musste, grösstentheils im grossen Dubliner Gebärhause zubringen zu können...“ (Semmelweis, Die Aetiologie... usw. Pest, 1861. S. 52.) Warum eben in Dublin? Denn im dortigen Gebärhaus ist „die Kindbettfiebermortalität eine auffallend niedrigere als anderswo“. (Benedek, S. 67.)

helyezi a kérelem későbbi teljesítését. A Klein tanár részéről nem várható kedvező vélemény, Semmelweis magatartása 1848/49-ben, valamint az állandóan forrponton levő irországi helyzet lehettek a tényezői annak, hogy ennek a kérelemnek a megismétlésére nem került sor.

Végül ezt a kérvényt is fel kell venni a Semmelweis Ignác aláírásait tartalmazó iratok jegyzékébe, mégpedig az időrend szerint 1.a) besorolással (Vö. Comm. Hist. Artis Med. i. m. 266.).

Aus den Referenzen geht hervor, dass Semmelweis um die Gewährung einer Studienreise nach Deutschland, Frankreich und England ersucht hat. Warum führt er nicht Dublin an? Eine solch lange Reise wollte er sicherlich in mehreren Routen zurücklegen und vielleicht plante er inzwischen auch andere Gebäranstalten aufzusuchen. Andererseits konnte der Name Dublin in seinen Auseinandersetzungen mit Prof. Klein bereits auftauchen. (Siehe dazu *Benedek*, S. 67 und *Gortvay—Zoltán*, S. 46.) Vielleicht schien es deshalb nicht ratsam diesen Stadtnamen in einem Gesuch ausdrücklich zu nennen, welches doch zwecks Gutachtens demselben Professor zugeleitet wird.

4.

*Semmelweis kérvénye asszisztensi idejének meghosszabbítására (recto) ;
Klein prof. jelentése Breit 1847. március 20-i kilépéséről (verso)*

*Hivatalos jelentés a kérvényről⁴
(Bécs, 1848. december 1—19.)*

Asszisztensi állás az I. szülészeti klinikán ; ennek betöltése.

Praes: 848. dec. 1-én

Dr. *Semmelweis* Ignác, az I. szülészeti klinika asszisztense kéri alkalmaztatásának meghosszabbítását további két évre.

1 melléklet

Praes: 848. dec. 17-én

Dr. *Gartner* Antal 848. decemb. 17-i kelettel kéri az első szülészeti klinika megüritült asszisztensi állására való kinevezését.

1 melléklet

Ez a kérvény elintézésre kerül, mielőtt lejár a határideje az ezen állásra való kérvények benyújtásának a hirdetmény szerint, azaz december 20. körül.

Wattmann s. k.

fact

Eljuttatni Dr. Klein tanár úrnak jóváhagyó véleménynyilvánítás végett.

Bécs. 848. dec. 19.

Vertatur

⁴ BEOLt. 1848:337. — Mint ismeretes, Semmelweis 1846. július 1-ével nevezték ki rendes tanársegéddé Klein tanár mellé. (Ua. év február 27-től már mint helyettes tanársegéd működött.) 1846. október 20-án megvált helyétől, mert visszahívták elődjét, Breit dr.-t. Breit azonban megpályázta közben a tübingeni egyetem szülészeti tanszékét. El is nyerte ezt az állást, s így — mint iratunk versőjéből látható — 1847. március 20-án kilépett a Bécsi Közkórház szülészeti klinikájának szolgálatából. Ugyanezzel a nappal elfoglalta helyét Semmelweis, s ezzel megkezdődött tanársegédi alkalmazásának 2. szakasza.

2 évet számítva, alkalmazásának 1849. március 20-án kellett volna véget érnie. Mivel a vonatkozó jogszabályok szerint a kétéves időszakot meg lehetett volna hosszabbítani további két évre, Semmelweis idejekorán, tehát 1848 őszén beadta a meghosszabbításra irányuló kérvényét. (A rectón látható aligazgatósági referencia tanúsága szerint már 1848. december 1-én iktatták.) A másik pályázó Gartner Antal dr. volt. Érdekes, hogy Wattmann igazgatóhelyettesnek és a referáló tanárnak elintézését

Zusammenfassung

Amtliche Referenz über das Verlängerungsgesuch Semmelweis' vom Herbst 1848 (recto); Meldung Prof. Kleins über den Austritt von Dr. Breit am 20. März. 1847 (verso).

Diese Dokumente hängen mit der 2. Assistentenzeit von Semmelweis zusammen (20. März 1847—20. März 1849). Wir sehen neben seinem Namen den von Dr. Anton Gartner, als zweiten Kompetenten erscheinen. Dr. Carl Braun, der später die Stelle bekam, figuriert noch nicht unter den Bewerbern. Es ist bemerkenswert, dass eine Erledigung in Aussicht stellende Bemerkung seitens des Vizedirektors, Prof. Wattmann nur beim Gesuchstitel des Dr. Gartners vorhanden ist. Sollte man daraus auf die Tatsache schliessen, dass Prof. Klein bereits vor dem 20. Dezember 1848 gegen die Verlängerung der Assistentur von Semmelweis Stellung nahm?

5.

A Bécsi Egyetem Orvosi Karának ülési jegyzőkönyve⁵

(Bécs, 1848. december 7.)

XXIX.

Jegyzőkönyv

az orvos-sebészeti tantestület 1848. december 7-én tartott üléséről.

Elnök: Von Wattmann kormánytanácsos.

Tanárok: Rosas, Czermak, Klein, Schuh, Reimann, Rokitsansky, Schroff, Skoda, Bartsch, Dlauhy.

Tárgy:

kilátásba helyező megjegyzése csak Gartner folyamodványának címé mellett szerepel. Vajon következtethetünk-e ebből arra, hogy Klein tanár már ekkor (1848. dec. 20. előtt) állást foglalt Semmelweis alkalmazásának meghosszabbításával szemben?

Jellemző, hogy Braun Károly dr., aki később megkapta a kinevezést, ekkor még nincs a pályázók között. Rosas 1849. márc. 2-án mégis azt állítja, hogy csak „két kérelmező” jelentkezett. Benedek 123. o. is úgy véli, hogy Semmelweisen kívül „más jelentkező nem volt”.

⁵ BEOLt. 1848:340. — Láttuk a III. sz. iratból, hogy Semmelweis kérvénye asszisztensi szolgálatának meghosszabbítása érdekében már 1848. december 1-én beérkezett az Aligazgatóságra. Mint Lesky, Semmelweis 36. utal rá, az akkori aligazgató, Wattmann prof. kormánytanácsos, éppen Semmelweis kérvényével kapcsolatban tette fel a tantestület december 7-i (és nem dec. 9-i!) ülésén azt a kérdést, milyen eljárásmodot kövessenek az asszisztensi állások betöltésénél. Érdekes, hogy az akadémiai hadállások a tantestületen belül ekkor még mennyire kialakulatlanok. Klein itt még Rosas ellen szavaz, viszont mellette foglal állást Skoda, Dlauhy és Wattmann is. (Igaz, hogy az utóbbit 1848-ban menesztették... Vö. Lesky, WMSch 70.). Rokitsansky pedig nyilván csak a saját intézetének érdekeit tartotta szem előtt.

Tárgyalás:

Tárgy:

2. Wattmann felteszi a kérdést, milyen módot kövessenek az asszisztensi állások betöltése alkalmával.

Tárgyalás:

- ad 2. Rosas úgy véli, legyen a professzor joga az asszisztens kiválasztása, valamint utóbbi szolgálati idejének a meghosszabbítása. Utal arra, hogy ugyanaz az eljárás az ált. kórház másodorvosaira vonatkozólag, s továbbá azt hiszi, hogy az Aligazgatóságnak itt nem kellene beleszólnia, de a ténnyt minden esetben a tantestület tudomására kellene hoznia. Ugyanebben az értelemben beszél Schuh is.

Rokitansky hivatkozik a tanárok áprilisban leadott előadástervére, s arra, hogy az anatopatológiai tanintézetben már bekövetkezett az asszisztensi szolgálati idő meghosszabbítása.

Rosas, Skoda, Raimann, Bartsch, Dlauhy, Wattmann nyilatkoznak még ebben az értelemben: a tanár válassza ki asszisztensét a tantestület jelenlétében.

Schuh, Schroff, Klein, Czermak, Rokitansky amellet vannak, hogy illesse meg a tanárt minden adalék nélkül, feltétlenül az asszisztensének kiválasztása.

Ezután az első nézet kapja meg a többséget.

Rosas s. k.

Raimann s. k.

Skoda s. k.

Rokitansky s. k.

Bartsch s. k.

Dlauhy s. k.

Schroff s. k.

Schuh s. k.

Klein s. k.

Zusammenfassung

Ein Teil des Protokolls über die Besetzung der Assistentenstellen aufgenommen in der Lehrkörpersitzung der Mediz. Fakultät der Wiener Universität vom 7. Dezember 1848.

Wie Lesky, Semmelweis S. 36 hinweist, „sichtlich im Zusammenhang mit dem damals bereits vorliegenden Gesuch von Semmelweis hatte am 7.“ (nicht am 9.!) „Dezember 1848 der damalige Vizedirektor Wattmann die Bestellungsfrage von Assistenten dem Kollegium vorgelegt“.

Es ist merkwürdig, wie ungeklärt noch zu dieser Zeit die Fronten innerhalb des Lehrkörpers sind. Klein stimmt da noch gegen Rosas, hingegen stimmen ihm Skoda, Dlauhy und Wattmann zu. (Zugegeben, letzterer wurde im 1848 entlassen . . . Vgl. Lesky, WMSch S.70.) Rokitansky achtete indes offensichtlich nur auf die Interessen seines eigenen Instituts.

6.

A Bécsi Egyetem Orvosi Karának ülési jegyzőkönyve⁶
(Bécs, 1849. január 16.)

III.

Az 1849. január 16-i
tantestületi ülés
Jegyzőkönyve

Elnök: von Rosas

Tanárok: Schuh, Raimann, Klein, Rokitansky, Dlauhy, Schroff, Skoda, Bartsch
és Seligmann rendkívüli tanár.

Docensek: Dumreicher, Kainzbauer, Heider, Sigmund.

Tárgy:

Tárgyalás:

Tárgy:

16. Végül Skoda tanár a következő indítványt tette: Az első szülészeti klinikán sok éven keresztül minden arányt meghaladva nagyobb volt a halandóság, mint a 2. klinikán. 1847 június havában a halálesetek száma hirtelenül lecsökkent, és az év végéig csekély maradt. Január 1-től május végéig ui. 1534 szülő nő közül 120 halt meg. 1847. június 1-től december végéig 1841 szülő nő közül csak 56. 1848-ban ez az arány minden várakozáson felül kedvezően alakult; 3556 szülő közül ugyanis csak 45 halt meg.

A korábbi években a halálozási arányszám állandóan rendkívül nagy volt, még-

pedig:

1840: 2810 szülő 267 halott

1841: 2845 szülő 238 halott

1842: 3067 szülő 521 halott

1843: 2871 szülő 279 halott

1844: 2918 szülő 260 halott

1845: 3255 szülő 241 halott

1846: 3354 szülő 459 halott

A tantestület, mint olyan emberek társulata, akikre rábízták az orvostudomány ápolását, köteles törődni a korábban oly nagy és most oly jelentősen csökkent halandóság okaival, és köteles nyilvánosságra hozni a vizsgálat eredményeit.

⁶ BEOLt. 1849:1. — A 16. napirendi pontot és tárgyalását teljes egészében közli Lesky, Semmelsweis 21—22. Részletekben fordítást ad belőle és foglalja közli vele Benedek 124—127. Továbbá Gortvay—Zoltán 63.

Mint az orvosi tanulmányok vezető testületét ez a kötelezettség még nagyobb fokban terheli. Ennek következtében Skoda tanár azt indítványozza, hogy haladéktalanul nevezzenek ki bizottságot a tantestület 3—5 tagjából, amelynek ki kell vizsgálnia mindkét szülészeti klinika viszonyait, és minél előbb elő kell terjesztenie vizsgálatának eredményét a tantestületnek.

Tárgyalás :

Klein tanár néhány megjegyzést tesz arról, hogy annak a járválynak az oka még mindig kiderítetlen magas helyen ismételten elrendelt orvosi bizottsági vizsgálatok ellenére; aztán egyhangú határozattal javasolták egy háromtagú bizottság felállítását, amelynek a Skoda tanár által jelzett értelemben kell eljárnia. Titkos szavazás útján hozzáláttak a bizottsági tagok választásához, és a szavazatok többségét kapták Rokitsansky, Schuh és Skoda tanárok, akiknek mindjárt a nevezett feladattal kell foglalkozniuk.

Kitűzték a következő ülést ugyane hó 20-án délelőtti fél tizenegy órára a szemészeti klinika tantermébe.

Rosas s. k.	Dlauhy s. k.	Klein s. k.
	Skoda s. k.	Dumreicher s. k.
	Schroff s. k.	Seligmann s. k.
	Raimann s. k.	Schuh s. k.
	Rokitsansky s. k.	
	Sigmund s. k.	
	Kainzbauer s. k.	

Zusammenfassung

Ein Teil des Protokolls über die Aussendung einer Kommission zur Untersuchung der Mortalitätsverhältnisse an der 1. Gebärklinik aufgenommen in der Lehrkörpersitzung der Mediz. Fakultät der Wiener Universität vom 16. Januar 1849.

Den Punkt 16 des Protokolls behandelt ausführlich und bringt in extenso Lesky, Semmelweis, S. 21—22. S. noch in Benedek (S. 124—127) und in Gortvay—Zoltán (S. 63).

7.

*A Bécsi Egyetem Orvosi Karának ülési jegyzőkönyve*⁷
(Bécs, 1849. január 20.)

IV.

Jegyzőkönyv

az 1849. január 20-i tantestületi
ülésről

Elnök: v. Rosas

Tanárok: Klein, Schuh, Raimann, Rokitansky, Bartsch, Schroff, Skoda, Dlauhy, Seeligmann.

Docensek: Kainzbauer, Sigmund, Dumreicher, Heicke.

Tárgy:

I. Az 1849. január 16-i jegyzőkönyv, III. sz.

Tárgyalás:

ad 1. Klein tanár írásbeli tiltakozást nyújtott be az előző 3. sz. jegyzőkönyv 16. számában javasolt tantestületi bizottság ellen. Határozatba ment, hogy elnapolják a vitát erről a tiltakozásról (8 nappal). (Lásd az 1. sz. mellékletet.)

Tárgy:

A IV. sz. jegyzőkönyvhöz 1.

Ünnepélyesen tiltakozom a tantestület előbb felolvasott határozata ellen, mégpedig

^{1ször} Mert az állítólagos tudományos cél: kutatni egy még a lényege szerint ismeretlen járványt olyan időpontban és olyan helyen, ahol még nem létezik,

⁷ BEOLt. 1849:1. — Kleinnek ezt a tiltakozását in extenso közli Lesky, Semmelweis 23–24. Egyik fontos mozzanata volt ez az irat annak a harcnak, amelyet Skoda és Rokitansky vívott a Bécsi Egyetem Orvosi Karán az egyetemi szabadságjogokért, s amelynek végül Semmelweis lett az áldozata (vö. Benedek 123.; Gortvay–Zoltán 62–65.).

Mind Lesky, Semmelweis (23.), mind Benedek (131.) menti Klein magatartását ebben az ügyben, ill. hibáztatja Semmelweis tantestületi barátait, amiért Kleint nem vették be a klinikai vizsgálóbizottságba. Klein a vizsgálatra vonatkozóan hivatkozott arra, hogy „már több ilyent is tartottak”. De természetesnek vehetjük, hogy a bizottságba csak kívülállókat választottak, akiknek nem érdekük a klinikán tapasztaltak szépítése. Feltehető, hogy Klein a korábbi bizottságoknak sem volt tagja, mert ellenkező esetben bizonyára megemlítette volna ezt tiltakozásában.

A két utolsó bekezdést vizsgálva, talán meg lehet kockáztatnunk, hogy Skoda és Rokitansky részéről körütekintőbb eljárás lett volna, ha úgy intézik a dolgot, hogy javaslatukat „magasabb indítványra” (Klein kifejezése), azaz a minisztérium kezdeményezésére vagy legalább hallgatóságos beleegyezésével teszik. Klein sérelme ui. főként az lehetett, hogy ezúttal a vizsgálat kezdeményezői és végrehajtói a vele egyenrangú tanártársai lettek volna, méghozzá saját asszisztensének eredményei következtében!

egyenesen ellentmond az egészséges emberi értelem józan alapelveinek, és ezért nem lehet valóban tudományos.

²^{szor} Mert a tantestület tagja, Skoda tanár, bebizonyította magáról, hogy nekem személyes ellenségem, mint ezt bárki eléggé kivehette magából abból a megjegyzéséből, amit újabban mellékesen tett.

³^{szor} Mert a múlt év december 18-i magas minisztériumi rendelkezés értelmében maga a tantestület sem jogosult arra, hogy olyan módon lépjen közbe egy az évek hosszú során át becsülettel szolgáló tanárral szemben, amely alkalmas arra, hogy aláassa ennek becsületét.

⁴^{szor} Mivel a vizsgálattal megbízott bizottsági tagok között ott van egyúttal az én vádlóm, sőt, egy újabb választás is valószínűleg az ő meghitt barátaira esnék, akiktől tehát nem várható pártatlan kivizsgálás és igazságos megítélés.

Nem félek semmiféle bizottsági vizsgálatról, nincsr á okom, amikor a járvány uralkodott, magasabb indítványra különböző időpontokban már több ilyen is tartottak; de azt követelem, hogy ezt a bizottságot pártatlan szakemberek alkossák, akik egyedül alkalmasak rá, hogy ilyen fontos tárgyban jól megalapozott ítéletet mondjanak, s ezért egyedül hivatottak is erre.

S ha a tantestület kitarzana meghozott határozata mellett, szilárd elhatározásom, hogy a magas iskolaügyminisztérium bölcsességéhez és igazságosságához fellebbezek, és mindaddig, amíg be nem következik a magas hely döntése, a legünnepélyesebben kikérem magamnak a tantestületnek a merészelt értelemben esetleg megteendő eljárását.

Bécs, 1849. január 20-án.

Dr. J. Klein s. k.
az I. Szülészeti Klinika tanára

Zusammenfassung

Schriftlicher Protest Prof. Kleins gegen die Aussendung der am 16. Januar 1849 in einer Lehrkörpersitzung beschlossenen Untersuchungskommission.

In extenso behandelt durch Lesky, Semmelweis, S. 23, 24; erwähnt ausführlich von Benedek, S. 123 und Gortvay—Zoltán, S. 62—65.

Was die Verantwortlichkeit Skodas und Rokitanskys in diesem Falle anbelangt (cf. Lesky, Semmelweis S. 23, Absatz 2 und Benedek S. 131, letzte Zeile), wäre vielleicht auch der folgende Moment in Erwägung zu ziehen. Sollte etwas Prof. Klein kränken, so sicherlich der Umstand, dass sein klinisches Wirken zu untersuchen sei. Offensichtlich betrachtete er jedoch diese Tatsache für keine persönliche Kränkung, da er ja selbst zugibt, dass „es wurden deren“ — nämlich kommissioneller Untersuchungen — „schon mehrere . . . abgehalten“. In solchen Fällen ist es selbstverständlich, dass alle Mitglieder aussenstehende sind, denen nichts an einer Verschönerung der Erfahrungen liegt. Es ist wohl anzunehmen, dass Prof. Klein auch anlässlich der früheren Untersuchungen kein Kommissionsmitglied war, denn sonst hätte er diesen Umstand in seinem Protestschreiben sicherlich erwähnt.

Analysieren wir die letzten zwei Absätze des Protests, ist vielleicht die Meinung nicht zu riskant, dass Skoda und Rokitansky mehr Umsicht hätten walten lassen, indem sie die Sache so vorbereitet hätten, dass sie ihren Antrag „auf höheren

Anlass“, wenigstens aber mit einer stillschweigenden Genehmigung des Ministeriums stellen. Die Kränkung Kleins mag nämlich hauptsächlich darin bestanden, dass diesmal sowohl die Anträger, als auch die Vollzieher der Untersuchung seine ihm ebenrangigen Mitprofessoren würden und noch dazu infolge der Ergebnisse seines eigenen Assistenten!

8.

*A Bécsi Egyetem Orvosi Karának ülési jegyzőkönyve*⁸

(Bécs, 1849. február 3.

jegyzőkönyvi mellékletek: február 10., március 9.)

VI.

Az 1849. február 3-i tantestületi ülés

Jegyzőkönyve

Elnök: von Rosas.

Tanárok: Klein, Raimann, Rokitsansky, Endlicher, Schroff, Skoda, Dlauhy, Hyrtl.

Docensek: Sigmund, Dumreicher, Kainzbauer, Seligmann.

Az ülés kezdete délelőtt fél tizenegy órákor.

Tárgy:

1. A f. év január 23-i ülés, az V. számú jegyzőkönyve.

Tárgyalás:

ad / Kifogás nélkül elfogadták.

Tárgy:

20. Skoda tanár azt kívánja, hogy Klein tanár tiltakozásának a január 20-i tantestületi ülésen (IV. sz. jkv. 1.) 8 nappal elhalasztott tárgyalását ismét vegyék fel. Az a tiltakozás arra a bizottságra vonatkozott, amelyet a január 16-i ülésen Skoda tanár indítványozott, és a tantestület elhatározott annak kivizsgálására, mi az oka az Általános Kórház itteni két szülészeti klinikáján a korábbi években anynyira különböző halandóságának. (III. jkv. 15.)

Tárgyalás:

Endlicher tanár tiltakozik a vizsgálóbizottság felállításának határozata ellen, mert az meghaladja az orvosi tantestület illetékességét. Csatlakoznak ehhez a tiltakozáshoz: Schroff, Seligmann, Klein és Rosas. Skoda közelebbről meg fogja indo-

⁸ BEOLt. 1849:122. — A kisebbségi tiltakozással foglalkozik Lesky, Semmelweis 24–25. — A többségi határozat indokolását hozza in extenso Lesky, Semmelweis 25–27. Ugyancsak foglalkozik vele, és utolsó bekezdését szabadon fordítja Benedek 128–130. — A Klein–Endlicher-féle kisebbségi nézet indokolását in extenso adja Lesky, Semmelweis, 28–30. Foglalkozik vele Benedek, 130–131.

kolni a többség határozatát, és ezt az indokolást továbbítani kell az aligazgatóság jelentésével együtt a magas Minisztériumnak.

Az ülés vége 3/4 12 órakor.

Rosas s. k.	Dlauhy s. k.	Sigmund s. k.
	Skoda s. k.	Dumreicher s. k.
	Schroff s. k.	Kainzbauer s. k.

[A melléklet]

A Tantestület február 3-i ülésén megszavazott többségi határozat indoklása

A február 3-i ülésen vitára került a tantestületnek január 16-án egyhangúlag elfogadott határozata.

A vita során a tantestület kisebbsége kifejezte azt a nézetét, hogy a tantestület nem illetékes az ilyenfajta bizottság alakítására, és hogy ilyenképpen a 16-án hozott határozatával túllépte a hatáskörét.

Az itt következő megfontolások talán azt eredményezik, hogy ez a kisebbségi nézet tarthatatlan:

Az orvosi tudás kiterjesztése a tanári hivatal mellett feladata minden egyes tanárnak éppúgy, mint a tantestület egészének. Ezek szerint az orvosi tantestületnek nem joga, hanem az állam és az egész emberiség iránti kötelessége, hogy orvosi kérdések megoldásával foglalkozzék.

Viszont ha a tantestületnek az állam és az emberiség iránti kötelessége, hogy kiterjessze az orvosi tudást, szükséges, hogy joga legyen ahhoz, hogy egyes tagjaival szemben foglalkozzék orvosi kérdések megoldásával még az illető egyén akarata ellenére is. Eszerint még abban az esetben sem lehetne elvitatni ezt a jogot, mint a tantestület kötelességének szükségszerű következményét, ha nem lenne ez a testület vezető hatóság is.

A jelenlegi körülmények között, amikor a tantestületre bízták az egyes tanárok és azok intézeteinek a felügyeletét, a közvélemény megbélyegezné a tantestületet mint kötelességéről megfélelkezőt, ha fontos alkalmakkor nem venné igénybe ezt a jogát. Lehet-e azonban fontosabb alkalom ennek a jognak az alkalmazására, mint a fennforgó eset!

Az a körülmény, hogy a halandóság 1847 júniusáig az 1. szülészeti klinikán állandó jelleggel jelentősen nagyobb volt, mint a 2. klinikán, mégis csak nagyon fontos orvosi kérdés.

1847 júniusa óta feltűnően csökkent a halandóság, sőt csekélyebb lett, mint a 2. klinikán. Amennyire tudjuk, az 1. klinika viszonyaiban semmi sem változott, csak annyi, hogy Dr. Semmelweis asszisztens elrendelte, hogy senkinek sem szabad megvizsgálnia egy szülő nőt anélkül, hogy előtte meg ne tisztította volna a kezét klóros mosakodással. Ezt a rendelkezést abban a feltevésben tette, hogy a kéznek bomló rothadó szerves anyaggal történő piszkolódása folytán, ami

bekövetkezik a tanulóknál, ha a halottas kamrában foglalkoztatják őket, talán fellép a szülő nők fertőződése, és ez idézi elő a gyermekági megbetegedést.

Erre a sejtelenre Semmelweis dr. úgy jött, hogy gondosan összehasonlította mindkét szülészeti klinika viszonyait; eszerint kiderült, hogy a terhes és szülő nőknek sem az orvosi és diétás kezelése, sem a kivizsgálása terén nincsen különbség a két klinika között, hanem hogy míg a szülésznök sohasem foglalkoznak boncolással, s ezért nem szennyezik be a kezüket bomló szerves anyagokkal, a tanulóknál nagyon gyakran előfordul az ilyen szennyezés.

Nem arról volt szó, hogy tisztázzuk a gyermekági megbetegedéseknek valamennyi okát, hanem arról csupán, hogy megtaláljuk és kiküszöböljük azt az okot, amely feltétele az 1. szülészeti klinika aránytalanul nagy halandóságának.

A tantestületnek azonban nem szabad tovább tétlen szemlélőnek lennie, ha arról van szó, hogy az egyik, felügyeletére bízott intézetben olyan felfedezést tettek, amely — ha beválik — az orvostudomány területén tett leggyümölcsözőbb és leghasznosabb felfedezések sorába tartozik. Ilyen hanyagsággal nemcsak a tudományos törekvésekkel szembeni egykedvűségéről tenne tanúságot, hanem magára vállalná azt a felelősséget is, hogy egy fontos felfedezés megállapításának és nyilvánosságra hozatalának elmulasztásával veszélyeztette számos ember életét. 1849. február 10-én.

Dr. Raimann J. A. az orvosi klinikum tanára s. k.

Dr. Sigmund s. k.

Dr. Dumreicher s. k.

Dr. Kainzbauer s. k.

Skoda J. az orvosi klinikum tanára s. k.

Rokitansky Károly, a kórbonctan tanára s. k.

Dlauhy János, a törvényszéki orvostan tanára s. k.

[B melléklet]

Indokolása annak a nézetnek, amit alulírott és Kolléga Urai közül néhányan kifejeztek a f. év február 3-i ülésen, hogy ti. a tantestület nem volt illetékes a január 16-án hozott határozatának megtételére, amely bizottság kiküldésére irányul a szülőházban uralkodó gyermekági láz okainak felderítése végett, s így ezzel a határozattal túllépte hatáskörét:

Ha mindaddig, amíg a tantestület szervezete ideiglenes, és nem határozta meg annak hatáskörét, a tanulmányi ügyeket még a régi rend szerint kell irányítani; amennyiben eddigelé csak a hatóságoktól indult ki bizottsági eljárások elrendelése, a tantestületnek nincsen arra joga, hogy önhatalmúlag határozzon ilyen bizottság felállításáról, és megindítsa ezt az eljárást.

Miután 1847-ben a gyermekági járvány megszűnt, alulírott asszisztensének a javaslatára bevezette a klinikáján a klóros mosakodást. Asszisztense ui., aki nyilván nem vezethette be önhatalmúan ezeket a mosakodásokat, azt hitte, hogy a gyermekági láz oka bomló szerves anyagnak a szülő nőkre történő átvitele,

és hogy a hallgatók kezének a korábbi szappan helyett klórral történő mosása el fogja távolítani az okot s vele együtt a gyermekágyi járványt. Alulírott az ügyet orvosi kérdésnek tekintette, amelynek zavartalan megoldására ő mint tanár nemcsak jogosult, de köteles is. Jóllehet azonban — mint ezt maga Skoda tanár megengedi — a dolog még nem tisztázott, és a kérdés még semmiképpen sem megoldott; Skoda tanár mégis indítványozza, és a tantestület már el is határozza, hogy bizottságot kell kiküldeni a felfedezés megállapítása és közzététele végett, amit — úgy hiszi — nem szabad halogatnia, és mindezt csupán amiatt, mert a legutóbbi járvány megszűntével, amely idő óta sor kerül a klóros mosakodásra, a halandóság sokkal csekélyebb.

Alulírott az ilyen indítványt és határozatot, azonkívül, hogy az következetlen, még zavarónak és hátrányos hatásúnak is tekinti kérdésének a megoldására, miértis most még vissza is kell utasítania ezt a bizottságot, és ki kell jelentenie, hogy a tantestület nem jogosult annak a kiküldésére, annál inkább, mert az — minden Skoda tanár által ürtügyül felhozott tudományos szándéka mellett — sokkal inkább magán viseli egy magánérdekekkel párosult gyűlöletes inkvizíció színezetét; mert Skoda tanár nem a tudományért és az emberiség javáért siet annyira a még meg sem tett felfedezés megállapításával és közzétételével, hanem párthíve érdekének mielőbbi támogatása végett, amennyiben egy még kutatás tárgyát képező és nem tisztázott dolognak a közzétételéből bizonyára nem származhatik semmi valódi haszna sem a tudománynak, sem az emberiségnek.

Bécs, 1849. március 9-én.

Dr. J. Klein
a szüléset tanára s. k.
Dr. Endlicher István
cs. k. tanár s. k.
Schroff R. D.
cs. k. tanár s. k.
Rosas
cs. k. tanár s. k.
Dr. Seligmann
rk. tanár s. k.
Dr. Bartsch
cs. k. tanár s. k.
Schuh tanár s. k.

Zusammenfassung

Ansichten der Mehrheit, bzw. der Minderheit des Lehrkörpers hinsichtlich einer an die 1. Gebärklinik auszusendenden Untersuchungskommission. (Protokollbeilagen vom 10. Februar, bzw. 9. März 1849.)

Mit beiden Schriftstücken befasst sich ausführlich Lesky, Semmelweis, S. 24—30 und Benedek, S. 128—131.

9.

*Semmelweis elbocsajtása és Braun kinevezése
az I. sz. Szülészeti Klinika asszisztensi állására⁹
(Bécs, 1849. március 19.)*

Alulírottnak javaslatot kell tennie a tekintetes Aligazgatóságnak az I. szülészeti klinikán f. év március 19-ével megüresedett asszisztensi állás betöltésére; mivel azonban az erre az állásra jelentkező több pályázó közül Doktor Braun az egyetlen, akit el nem riasztott Dr. Semmelweisnek az a kijelentése, hogy az ő asszisztensi idejének a meghosszabbítása minden kétségen felüli; mivel továbbá a tulajdonképpeni asszisztensi idő csak egy évig tart mind a szülészeti, mind a szemészeti klinikán, és így ha ezeket az asszisztenseket 2 évre nevezik ki, abban már benne van az egy évre szóló meghosszabbítás is, ami miatt eddigelé ezeken a klinikákon nem volt helye az asszisztensi idő további meghosszabbításának; alulírott nem veheti figyelembe Dr. Semmelweis kérvényét, és csak Dr. Braunt hozhatja javaslatba a tek. cs. k. Aligazgatóságnál mint erre az állásra alkalmast. Bécs, 849. február 27-én.

Klein tanár s. k.

Tekintetes cs. k. Aligazgatóság!

Alulírott ezennel köteleesen jelenti a tek. cs. k. Aligazgatóságnak, hogy Semmelweis dr.-nak mint az I. szülészeti klinika asszisztensének szolgálati ideje 849. március 18-ával véget ért, és hogy Braun dr. 849. március 19-én szolgálatba lépett mint ennek a klinikának az asszisztense.

Bécs, 849. március 19-én.

Klein tanár s. k.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Amtliche Mitteilung über die Entlassung Semmelweis' aus der Assistentenstelle der I. Gebärklinik und über die Besetzung derselben durch Braun vom 19. März 1849.

Vorher erwähnt Prof. Klein nur hinweisend, dass Semmelweis etwaige weitere Kompetenzen entmutigt hatte. Als er aber diesbezügliche später eine von Krankenhausdirektor Helm verfasste Aufzeichnung an das Vizedirektorat beantwortete (27. März), kommt er ausführlich darauf zu sprechen. (Siehe Schriftstück 12, Punkt 2!)

⁹ BEOLt. 1849:337. — A Lesky, Semmelweis 37. oldalon foglaltakból kitűnik, miért hallgatott Klein tanár a közte és Semmelweis között felmerült nézeteltérésről, s miért említi csupán utalásszerűen, hogy Semmelweis elriasztotta az esetleges többi pályázót az asszisztensi állástól. Majd egy hónappal később alaposabban kifejti ezt az utalást, midőn március 27-én nyilatkozatban válaszolt az Aligazgatóságnak, Helm kórházigazgatónak ebben a tárgyban tett feljegyzésére. (Ld. a 12. sz. irat „2szor” kezdetű bekezdését!)

10.

Rosas aligazgató jelentése
*az I. sz. Szülészeti Klinika asszisztensi állására pályázókról*¹⁰
 (Bécs, 1849. március 2.)

Tekintetes cs. k. Orvos-sebészi Tanulmányi Igazgatóság!

Az alázattal alulírott Aligazgatóság ezennel tisztelettel előterjeszti Klein tanár mellékelt javaslatát a tekintetes Igazgatóságnak szíves figyelembevétel céljából. [A javaslat] a vezetése alatt levő I. Szülészeti Klinikán rövidesen megürülő asszisztensi állás betöltésére irányul.

Az előbb említett állásra jelentkezett két kérelmező: az eddigi klinikai asszisztens, Doktor Semmelweis Ignác, és az általános kórtan és gyógyszer-tan tanszékén eddig egy éven át fizetés nélküli asszisztensként alkalmazott Braun Károly, aki az orvostudomány és a sebészet doktora, valamint a szüléset magisztere. Amennyiben a szülészeti klinikán az asszisztenseknek csak egyéves szolgálati időt engedélyeznek a rákövetkező egyéves meghosszabbítással, Dr. Semmelweis eszerint, miután már két évig volt alkalmazásban, élvezte a törvényadta szolgáltat-meghosszabbítást is. Mivel pedig emellett másnemű, figyelemre méltó körülmények, nevezetesen a közte és a tanár között hiányzó összhang, kívánatossá teszik az intézet javára, hogy Semmelweis kilépjen; másfelől nem egyedül Klein tanár találja úgy, hogy a pályázó Dr. Braun Károly eléggé alkalmas az említett állásra, hanem őt általában kiváló személynek ismerik, az alázattal alulírott Aligazgatóság indíttatva érzi magát arra, hogy az előbb említett Dr. Braun Károlyt a tekintetes Igazgatóság jóindulatú figyelmébe ajánlja.

A cs. k. Orvos-sebészi Tanulmányi Aligazgatóságtól.

Bécs, 1849. március 2.

Rosas s. k.
ideiglenes aligazgató

Ha a tantestület, vagy abban az esetben, ha ez lemond erről a jogáról, az Aligazgatóság kinevezi az első szülészeti klinika asszisztensévé Dr. Braunt, akit ezúttal Klein tanár javasolt, nem lesz semmi kifogásom sem e kinevezés ellen, feltéve, hogy ez a hely valóban megürült.

Bécs, 1849. március 2-án

Well s. k.

¹⁰ BEOLt. 1849:337. — Nem pártatlan jelentés ez, hanem Rosas állásfoglalása Braun, ill. Klein tanár javaslata mellett. Jellemző, hogy ő sem említi a harmadik pályázónak, Gartner Antalnak idejében benyújtott kérelmét (vö. 4. sz. jegyzet). Érveléséből kivehető, maga is mennyire gyöngé lábon állónak tartja Klein tanár szaktekintélyét (vö. ezzel a kitételével: „... nem egyedül Klein tanár találja úgy, hogy ...”).

Rosas magatartására egyébként bőven kitér mind Lesky, Semmelweis 37–39., mind Benedek 134., mind pedig Gortvay–Zoltán 62–63. — Well óvatossá fogalmazása tükrözi az eljárási jogszabályok terén uralkodott bizonytalanságot. Ezt használta ki Rosas, és kész tények elé állította a tanári testületet.

Zusammenfassung

Bericht des Vizedirektors Rosas über die Kompetenzen für die Assistentenstelle der I. Gebärklinik. (2. III. 1849.)

Es ist kein unparteiischer Bericht, vielmehr eine Parteiengreifung für Braun, resp. für den Antrag von Prof. Klein. Es ist charakteristisch, dass Anton Gartner, der sein Gesuch rechtzeitig eingereicht hat, auch von ihm übergegangen wird... (Vgl. mit den Bemerkungen zum Aktenstück Nr. 4!) Auch geht von Rosas' Beweisführung hervor, dass er selber die fachliche Autorität von Prof. Klein nicht sehr hoch einschätzte.

Rosas' Benehmen in dieser Angelegenheit wird ausführlich erörtert von Lesky, Semmelweis, S. 37—39; Benedek, S. 134; Gortvay—Zoltán, S. 62—63. — Die vorsichtige Konzipierung Wells verrät die rechtliche Unsicherheit hinsichtlich des Verfahrens. Diese wurde von Rosas ausgenutzt und der Lehrkörper vor fertige Tatsachen gestellt.

11.

*Helm tiltakozó feljegyzése Braun asszisztenssé történt kinevezése ellen*¹¹
(Bécs, 1849. március 15)

A cs. kir. Kórház — Igazgatóságtól

Feljegyzés

A tekintetes vezető tantestület kétségkívül tudja..., hogy eddigelé a szülészeti klinika asszisztenseit több hónappal előbb kinevezték, mintsem valóban szolgálatba léptek volna ugyanott. Időközben kellett megszerezniük szakmájuk szükséges gyakorlati ismereteit, hogy így képesek legyenek a sok esetben nagyon sürgős, sőt pillanatnyilag célszerű segítséget megadni.

Emiatt az alulírott Igazgatóság idegenkedését idézte elő, hogy ettől a szokástól eltértek, amikor nemrég kinevezték az ált. kórház eddigi belgyógyászát, Dr. Braunt a szülészeti klinika asszisztensévé, amennyiben nevezettnek már e hó 19-én működésbe kell ott lépnie.

Az Igazgatóság tehát, miközben figyelmezteti a tekintetes tantestületet ezzel a feljegyzéssel a tényre, biztosítani akarta magát minden eshetőséggel szemben...¹² tisztelettel jelenti, hogy egyben értesíti erről a feljegyzésről a magas tartományi Kormányt mint saját legfőbb hatóságát.

Bécs, 1849. március 15-én.

Helm s. k.

A Bécsi cs. k. Egyetem orvos-sebészeti tanulmányai tekintetes vezető Tantestületének.

¹¹ BEOLt. 1849:170. A XIII. 8. sz. jegyzőkönyv 1. melléklete. — Teljes egészében közli Lesky, Semmelweis 42.

¹² Ezen a helyen sérült az irat szövege.

Zusammenfassung

Protest-Aufzeichnung von Dr. Helm, Direktor des Allgemeinen Krankenhauses gegen die Ernennung Dr. Brauns zum Assistenten. (15. III. 1849.)
Mitgeteilt in extenso in Lesky, Semmelweis, S. 42.

12.

*Klein válasza Helm tiltakozó feljegyzésére*¹³
(Bécs, 1849. március 27.)

[2. sz. melléklet]

A. 211. sz. jegyzőkönyv mint az ez év március 31-i, XII. 8. sz. tantestületi ülés-jegyzőkönyv 2. melléklete.

Alulírott nyilatkozata a Cs. k. általános kórház Igazgatóságának a Dr. Braunnak mint az 1. Szülészeti Klinika asszisztensének alkalmazása ellen tett tiltakozásával kapcsolatban, amelyet az orvos-sebész tanulmányok Aligazgatósága közölt vele vélelmezés céljából.

2^{szor} Az a szokás, hogy a szülészeti asszisztentst szolgálatba lépése előtt hat hónappal kinevezték, hogy jobban képesített legyen szolgálatára, abból az időből datálódik, amikor csak egy szülészeti klinika létezett és azon csak egy tanár, aki ezenfelül az intézetben kívül lakott, úgyhogy nem lehetett őt oly gyorsan előhívni, sem a szakma másik tanára útján helyettesíteni, s ezek szerint az asszisztens halála esetén vagy váratlan kilépése alkalmával a tanárnak teljesen újonnan kinevezettrel kellett magán segítenie. Egyébiránt ebben az esetben nem lehetett az asszisztentst korábban kinevezni. Egyébiránt ebben az esetben nem lehetett az asszisztentst korábban kinevezni, mert Dr. Semmelweis azzal a kijelentésével, hogy az ő asszisztensi idejének a meghosszabbítása minden kétségen felül van, minden korábbi pályázót elriasztott, és Dr. Braun csak az utolsó időben lépett fel pályázóként.

Bécs, 1849. március 27-én

Dr. J. Klein
az I. szülészeti klinika tanára s. k.

Zusammenfassung

Äusserung Prof. Kleins in Beantwortung der Protest-Aufzeichnung von Krankenhausdirektor Helm (27, III. 1849.)

Hinweis auf dieses Aktenstück bei Lesky, Semmelweis, S. 42. Vgl. auch Nr. 13. dieser Mitteilung, eine Äusserung von Prof. Bartsch.

¹³ BEOLt. 1849:170. — Utal erre az iratra Lesky, Semmelweis 42. Vö. továbbá tartalmával Bartsch tanár nyilatkozatát (13. sz. irat).

13.

*Bartsch nyilatkozata*¹⁴
(Bécs, 1849. március 25.)

[A melléklet]

Nyilatkozata

alulírottak, dr. Semmelweis az I. szülészeti klinika asszisztense kérelmével kapcsolatban, hogy hosszabbítsák meg alkalmazását további két évre. [A kérelmet] a magas Közoktatásiügyi Minisztérium küldte le az orvosi tantestületnek referálás végett. Dr. Semmelweis kérelmét alátámasztja a következő indokokkal:

¹⁵*Azt hiszi, hogy felfedezte a gyermekági láz okát, és a véghez vitt kísérletekkel jelentősen csökkentette az első szülészeti klinikán a korábbi években nagy halandóságot, s ezért folytatni kívánja a tudomány érdekében kutatásait ezen a területen;*

Ad 1. Amennyiben alulírott tudja, Semmelweis dr. arra a nézetre jutott, hogy a gyermekági lázat a gyakorlók által a bonchelyiségből a szülészeti intézetbe áthozott fertőző anyag okozza. Ezért a tanárnak tett javaslatára utóbbi utasította a gyakorlókat, hogy mielőtt a szülő nőkhöz mennek, mossák meg a kezüket, de nem úgy, mint régebben: csupán szappannal, hanem klórmészoldattal. Bár azon idő alatt, amíg ezeket a klóros mosakodásokat végezték az első szülészeti klinikán, nevezetesen az 1848. esztendőben, a halandóság ott nagyon csekély volt, nagyon kételkedni lehet még abban, valóban olyan nagy-e az értékük, mert a ugyanakkor a gyermekágban fekvők között nagyon kedvező genius uralkodott, olyannyira, hogy a 2. szülészeti klinikán 4 hónap folyamán nem fordult elő jelentékeny megbetegedés, és egyetlen haláleset sem; mert b az említett klóros mosakodást csak a járvány megszűnte után vezették be, és c mert a bábák klinikáján időnkint a legrosszindulatúbb formákban fordul elő gyakori gyermekági láz, bár azok semmiféle kapcsolatba sem jutnak a halottas kamrával. Alulírott ettől eltekintve úgy véli, hogy mindenesetre folytatni kell ezeket a klóros mosakodásokat vélt hatásuk kiderítése végett. Ez a tanár vezetése mellett annál bizonyosabban meg fog történni — úgy, mint eddig is —, hiszen ő rendelte el azokat, eddigelé még nem jártak biztos eredménnyel, és mindenekelőtt ő kell, hogy szívén viselje az intézet javát. Eszerint nem látható be, hogy ehhez szükségesnek látszanék Semmelweis dr. szolgáltatának a meghosszabbítása.

Különben alulírott úgy véli, ki kell tartani amellet a határozat mellett, amit az orvosi tantestület egyhangúlag hozott, amelynek értelmében teljesen a taná-

¹⁴ BEOLt. 1849:170. — Közli teljes egészében Lesky, Semmelweis 43–44. Bartsch nyilatkozatából is kivehető, hogy Semmelweis nem fellebbezett — mint Benedek 135. és Gortvay — Zoltán 63. állítja —, hanem kérelemmel és panasszal fordult a bécsi Közoktatásiügyi Minisztériumhoz.

rokra bízzák mind asszisztenseik megválasztását, mind azok szolgálati idejének esetleges meghosszabbítását, mivel a tanárok egyedül felelősek a rájuk bízott intézetekért.

Bécs, 1849. március 25-én.

Bartsch tanár s. k.

Zusammenfassung

Äusserung von Prof. Bartsch im Zusammenhang mit dem Gesuch Semmelweis' um eine Verlängerung seines Assistendienstes (25. III. 1849.)

In Gänze mitgeteilt von Lesky, Semmelweis, S. 43—44. Es handelt sich um keine Appellation — wie Benedek, S. 135 und Gortvay—Zoltán, S. 63. behauptet —, sondern um ein Gesuch (bzw. Beschwerde), mit dem sich Semmelweis an das Wiener Unterrichtsministerium gewandt hat.

14.

*Klein előterjesztése*¹⁵
(Bécs, 1849. március 28.)

[B melléklet]

Pro memoria

Értesülve, hogy Dr. Semmelweis az Aligazgatóságtól kapott elutasító döntés után közbelépett a magas Oktatásügyminisztériumnál asszisztensi szolgálati idejének meghosszabbítása érdekében, alulírott bátorodik az Alállamtitkár Úrnak alázattal előterjeszteni kifogásait ezzel a meghosszabbítással szemben:

e) Abból a körülményből, hogy a legutóbbi gyermekági lázjárvány megszűnte óta a halandóság csökkent, semmiképp sem következik, hogy ez már a klóros mosakodások eredménye, s hogy ezzel megvan a gyermekági láz oka, és megelőzhető ennek megismétlődése. Ehhez ez a kísérletezés még túl rövid [ideig tartott], s ezért Semmelweis dr. részéről még túl korai és merész az ilyen nagy érdem kisajátítása.

f) Végül ebben a vélt érdemben és a tantestületi barátai buzgó támogatásában bízva, Semmelweis dr. oly merészen és önhatalmúan viselkedett, hogy ez teljesen ellentétben volt a neki adott instrukcióval: nevezetesen nem jelentette a tanárnak, utóbbi ismételt baráti figyelmeztetése ellenére sem, az intézetben előforduló rendellenes, művi beavatkozást igénylő szülészeti eseteket, önhatalmúlag végzett műtéteket, ugyancsak operált röviddel a vizit előtt nemcsak sürgős, hanem haladékos tőrő esetekben is, csakhogy megfossza a tanárt a tanítványai előtti operálás

¹⁵ BEOLt. 1849:170. — In extenso közli Lesky, Semmelweis 45—47. Részletesen foglalkozik vele Benedek 136—138. A 137. oldalon az utolsó bekezdésnek fordítását is adja, de egyhelyütt kissé tompított fogalmazással.

és bemutatás alkalmától. Megtiltotta az ápolónőknek és a bábáknak, hogy bejelentsék a tanárnak a vizit alkalmával a rejtett testrészekben levő beteges állapotot, nem követte ennek utasításait, s elrendelte azok ellenkezőjét. Így f. év március elején meghalt egy gyermek végbélösszenövés következtében, s ezt az állapotot azért nem lehetett felfedezni, mert az asszisztens nem követte, sőt megtiltotta a tanár által elrendelt újszülött-klystirozást, aminek a célja többek között az is, hogy felfedezzék a végbél szervi hibáit.

Miután Semmelweis dr. asszisztens így viselkedett, s ezzel kötelességéről megfélemlítve szembefordult a tanárnak mind az intézet javát általában, mind a nyilvános tanítást különlegesen célzó működésével, és teljesen figyelmen kívül hagyta az emberiesség érdekét, ez a viselkedése bizonyára nem hangolhatta utóbbit arra, hogy előbbi asszisztensi szolgálati idejének a meghosszabbítását ajánlja, mivel ezzel nyilvánvalóan megszegte volna a hivatali esküje által számára előírt kötelességeket. Alulírott reméli is, hogy a magas Minisztérium nem kívánja utolsó szolgálati éveit megkeseríteni egy vele szemben ellenséges érzületű asszisztens által, akivel lehetetlen lenne számára együttműködni egészségének feláldozása, sőt szolgálatának hátránya nélkül.

Bécs, 1849. március 28-án.

Klein J. dr.
az I. Szülészeti Klinika tanára s. k.

Zusammenfassung

Prof. Kleins Vorstellung beim Staatssekretär des Unterrichtsministeriums im Zusammenhang mit dem Gesuch von Semmelweis. (28. III. 1849.) In extenso bei Lesky, Semmelweis, S. 45—47. Behandelt auch von Benedek, S. 136—138, jedoch an einer Stelle ist deren Wortlaut in seiner Übersetzung ein Wenig entschärft.

15.

*Klein pótlása előterjesztéséhez*¹⁶
(Bécs, 1849. március 28.)

[C melléklet]

Végül alulírottak meg kell még jegyeznie, hogy Semmelweis dr.-nak, aki már a múlt év folyamán többször az instrukciójával ellentétes módon viselkedett, és már akkor megérdemelte volna tanárának az elégedetlenségét, kérésére előnyös bizonyítványt adott szolgálati teljesítményéről az elmúlt év november 19-én. Ám Semmelweis dr. nagyon rosszul hálálta meg alulírottak ezt az elnézését, és attól az időponttól fogva, amikor megkapta ezt a bizonyítványt, csak még inkább megfélemlített kötelességeiről, még engedetlenebbül viselkedett a neki

¹⁶ BEOLt. 1849:170. — Teljes terjedelmében közli Lesky, Semmelweis 48. Tartalmát ismerteti Benedek 138.

adott utasításokkal szemben; mivel azt vélte, hogy most olyan eszköz jutott a kezébe, amely fedezheti őt alulírottnak panaszaival szemben. Ezek szerint alulírott kénytelen nagyon megbánni, hogy annyi elnézéssel volt Semmelweis dr. iránt, és hogy oly kedvező bizonyítványt állított ki számára, amit jelenleg a valószínűnek megfelelően nem állítana ki többé.

Bécs, 1849. március 28-án.

Klein tanár s. k.

Zusammenfassung

Nachtrag von Prof. Klein zu seiner Vorstellung vom 28. III. 1849. Wortwörtlich mitgeteilt in Lesky, Semmelweis S. 48. inhaltlich Benedek, S. 138.

16.

Bécsi Egyetem Orvosi Karának ülési jegyzőkönyve¹⁷
(Bécs, 1849. március 31.)

XIII.

Jegyzőkönyve

az 1849. március 31-i tantestületi ülésnek

Elnök: Dr. v. Rosas tanár, ideiglenes aligazgató.

Tanárok: Schuh, Raimann, Rokitsansky, Seligmann, Klein, Barth, Schroff, Redtenbacher, Skoda.

Docensek: Dumreicher, Kainzbauer.

Az ülés kezdete 3/4 tíz órakor.

Tárgy:

Tárgyalás:

Tárgy:

7. 212. Jk. sz. A Közokt. Min.

1898

246 sz. f. év március 13/15-i kiosztva véleménynyilvánításra Bartsch tanárnak e hó 17-én, beérkezett 26-án.

Dr. Semmelweis Ignác kéri a f. év március 19-én véget érő asszisztensi szolgálatának a szülészeti klinikán való meghosszabbítását még két évre. — Bartsch tanár idevonatkozó vélelme.

¹⁷ BEOLt. 1849:170. — A jegyzőkönyv 7. pontjának tárgyalásából szó szerint idézi Rokitsansky nyilatkozatát Lesky, Semmelweis 50. Benedek 138. foglalkozik vele. — Vö. továbbá 11. és 12. sz. iratokkal.

8. 211. Jk. sz. Kórházigazgatósági 230. sz. f. év március 15-én kelt feljegyzés az orvosi tantestület számára azzal kapcsolatban, hogy Braun Károly dr.-t ki-nevezték az első szülészeti klinika asszisztensévé több hónapos intézeti előkészítés nélkül — és Dr. Klein tanár március 27-i ellenválasza az előbb említett feljegyzésre.

Tárgyalás:

ad 7. Redtenbacher tanár—Schroff tanár—Bartsch tanár—Schuh tanár.

Rosas tanár aligazgatónak az a nézete, hogy mindegyik tanárnak feltétlen joga intézkedni asszisztense szolgálati idejének a meghosszabbításáról, minthogy a tanár felelős az intézetéért. Rokitansky úgy nyilatkozik, hogy Semmelweis dr.-nak olyan kimutatható teljesítményei vannak, hogy megérdemli a meghosszabbítást. Mivel azonban olyannemű a meg nem értés közte és tanára között, hogy az kérdésessé tehetné ezeket a tudomány és az emberiség számára nagyon fontos teljesítményeket, javaslatba hozza olyan bizottságnak az összeállítását, amelynek az a feladata, hogy mind Klein tanár és Semmelweis dr., mind a tudomány érdekében tisztázza a tényállást.

Raimann Rokitansky tanárral szavaz együtt, éppígy Dumreicher docens val.

Zusammenfassung

Auszug aus dem Protokoll der Lehrkörpersitzung vom 31. III. 1849. Aus Behandlung des Punktes 7 dieses Protokolls wird die Äusserung Rokitanskys wörtlich zitiert in Lesky, Semmelweis S. 50. — Benedek S. 138 letzter Absatz beschäftigt sich damit ebenfalls. — Vgl. weiter die Schriftstücke Nr. 11. und 12. dieser Publikation.

17.

*Helfert feljegyzései Semmelweis kérelmére és panaszára*¹⁸

(Bécs, 1849. április 2., 9.)

Utasítjuk a tantestületet a 212. sz., az előző hónap 17-én kelt beszámolóval kapcsolatban, hogy most már legkésőbb e hó 12-ig biztosan tegyék meg dr. Sem-

¹⁸ BEOLt. 1849:170. — Az irat második részét említi Lesky, Semmelweis 50., Benedek 138. dátum nélkül, Gortvay—Zoltán 64. Helfert megnevezése és dátum nélkül.

Az iratból kitűnik, hogy a tantestületnek március 17-én kellett volna beszámolnia Semmelweis panaszáról, amit a minisztérium csak március 13-án kért. Tehát Semmelweis kérvénye nyilván néhány nappal előbb érkezett a minisztériumba. Lesky szerint a végleges elutasítás kelte május 13. „Feltűnő sietségről” tehát nem nagyon lehet szó (vö. Benedek 136.).

melweisnek az asszisztensi állásából elbocsátó intézkedés elleni panaszával kapcsolatos jelentésüket, amit a múlt hó 13-án kelt $\frac{1898}{246}$ sz. miniszteri leirattal bekértünk.

Bécs, 1849. április 2.

Az ideiglenes közoktatásügyi miniszter helyett
az államtitkár
Helfert sk.

Annál a tényállásnál fogva, amit az Aligazgatóság e hó 1-én kelt 212. sz. jelentésében kifejtett, és a Tantestület többsége elismert, nem lehet eleget tenni dr. Semmelweis azon kérelmének, hogy további két évre meghosszabbítsák alkalmaztatási idejét az I. Szülészeti Klinika asszisztensének minőségében.

4 darab

A jelentés mellékletei visszazárva

Bécs, 1849. április 9-én.

Az ideiglenes közoktatásügyi miniszter helyett
az államtitkár
Helfert sk.

Látta: Chorinsky

Közölve: 1849. 4. 16.

Az orvosi-sebészti tanulmányok Tantestületének Bécsben.

Zusammenfassung

Konzepte von *Unterstaatssekretär Helfert im Zusammenhang mit dem Gesuch und mit der Beschwerde Semmelweis'* hinsichtlich dessen Entlassung von der Assistentenstelle (2. und 9. IV, 1849) Den 2. Teil des Schriftstückes erwähnen Lesky, Semmelweis, S. 50; Benedek, S. 136 ohne Datum und Gortvay—Zoltán, S. 64 ohne Datum und ohne einen Hinweis auf Helfert.

Hat das Ministerium bereits am 13. März vom Lehrkörper eine Berichterstattung gefordert, ist es anzunehmen, dass das Gesuch von Semmelweis schon ein paar Tage vorher im Ministerium vorlag. Da die endgültige Zurückweisung das Datum vom 13. Mai trägt (Lesky a. a. O.), kann von einer „auffallender Hast“ kaum die Rede sein (vgl. Benedek, S. 136. Abs. 1).

18.

*Helfert leirata*¹⁹
(Bécs, 1849. április 8.)

A következőket jegyezzük meg az ez év március 25-i 122. sz. aligazgatósági beszámolóval beterjesztett és csatoltan visszazárt, ez év februárjában megtartott orvosi — sebészeti tantestületi üléseken felvett jegyzőkönyvekhez:

A VII. sz. jegyzőkönyv 31. pontjához. A tantestületet kioktattuk az ez év, febr. 18-i, fent említett rendelkezéssel arra a hatáskörre nézve, ami megilleti őt tudományos kutatásoknak a klinikai intézeteken bizottsági úton való megindításával kapcsolatban; ennyiben elintéztést nyerne azok a mellékletek is, amelyeket Skoda és Klein tanárok csatoltak ehhez a jegyzőkönyvhöz. A szülészeti klinikák mindkét tanáranak, Kleinnek és Bartschnak egyébként értésére kell adni, hogy teljes szigorral sürgetniük kell, és felelőssé kell tenniük a klinikai asszisztenseket és főszülésznőket azért, hogy lelkiismeretes pontossággal alkalmazzák a klóros mosakodásokat, mert a tantestület egy része azokat valóban megelőző eszköznek tekinti a szülő nőknek kivizsgálása alkalmával történő fertőzése ellen.

Végül el nem hallgatható az a megjegyzés, hogy semmiképpen sem hat kellemben, ha az előterjesztett jegyzőkönyvekben megannyi veszekedést, tiltakozást és ellentiltakozást látunk. Ha a minisztérium kezdettől fogva azt a gondolatot tartotta szem előtt, hogy szabadabb mozgást, függetlenebb helyzetet biztosítson a tantestületeknek: csak megfontolásokkal töltheti el, ha észreveszi, hogy a birodalom első egyetemének egyik tantestületében folytonosan és mindig újra felmerülnek az egyes tagok közti ellentétek alkalmi, mégpedig olyan pillanatban, amikor az átszervezési munkák közelednek az érettség állapotához. Pedig a szabadabb helyzetet sokkal inkább csak arra kellene felhasználni, hogy egyesült

¹⁹ BEOLt. 1849:313. — Lesky, Semmelweis 51. foglalkozik ezzel a miniszteri leirattal, és szó szerint idézi belőle a Klein és Bartsch tanárok klinikájára vonatkozó részt. Szerinte ezzel a „warten und waschen” taktikája hivatalos elismerést nyert. Vagyis: a hátsó ajtón beengedték Semmelweis felfedezését a klinikára; más szóval — a felfedezőt ugyan menesztették, felfedezését „biztonság kedvéért” mégis jónak látták alkalmazni! Ez tk. Semmelweis erkölcsi győzelme. — Benedek és Gortvay — Zoltán nem foglalkoznak ezzel a fejleménnyel.

Itt érdemes talán megemlíteni, hogy Lesky, Semmelweis 31. arra a következtetésre jut, hogy „a Semmelweisért folyó harc oly módon aktivizálta a régi, a március előtti időszak óta fennálló ellentéteket, hogy annak következtében a kar két ellenséges táborra hasadt.” Benedek ezzel szemben többször hangoztatja, hogy a küzdelem nem irányult Semmelweisért és tanainak elismertetéséért, hanem Skoda és Rosas párharca volt (l. 124.), amelyben előbbi „sikra mert szállni az egyetemi autonómiaért ... — és nem Semmelweisért ...” (125.) Ebben a beállításban marad könyvének egész idevonatkozó része a 133. oldalig.

erővel tanácskozzák meg és tegyék meg azt, ami a tanintézet viruló életét és működését, fényét és dicsőségét szolgálja.

Bécs, 1849. április 8-án.

Az ideiglenes közoktatásügyi miniszter helyett
az államtitkár
Helfert s. k.

L.: Chorinsky 4/24. s. k.

A Bécsi Egyetem Orvosi — sebészeti tanulmányai tantestületének.

Zusammenfassung

Ministerial-Erlass zu den wichtigeren Punkten der in den Lehrkörpersitzungen des Februars 1849 aufgenommenen Protokolle. Er wird erörtert in Lesky, Semmelweis S. 51, wo der die Kliniken der Professoren Klein und Bartsch betreffende Teil wörtlich angeführt wird. Die Konklusion lautet: Die Taktik des Wartens und Waschens bekam damit eine amtliche Anerkennung. Dies bedeutet eigentlich einen moralischen Sieg Semmelweis'! — Benedek und Gorvay—Zoltán übergehen diese Entwicklung.

Es ist vielleicht der Bemerkung wert, dass Lesky, Semmelweis S. 31 dahingehend konkludiert, dass „der Kampf um Semmelweis alte, seit der vormärzlichen Zeit bestehende Gegensätze in einer Weise aktiviert [hat], die die Spaltung der Fakultät in zwei feindliche Lager zur Folge hatte.“ — Benedek hingegen betont mehrfach, dass in diesem Kampf nicht um Semmelweis und die Anerkennung seiner Lehren ging, sondern es war lediglich ein Zweikampf zwischen Skoda und Rosas (siehe S. 124), in welchem ersterer „um die Autonomie der Universität — . . . nicht aber um Semmelweis . . . zu Felde zu ziehen gewagt hat“ (S. 125). Diese Einstellung dauert im ganzen diesbezüglichen Teil seines Buches bis zur S. 133 fort.

19.

*Rosas válasza a Legfelsőbb Tábori Orvosi Igazgatóságnak*²⁰
(Bécs, 1849. április 24.)

Praes. 1849. április 23-án

A Legfelsőbb Tábori Orvosi Igazgatóság 2264. sz. a. f. év április 19-i kelettel az Aligazgatóságnak.

²⁰ BEOLt. 1849:343. — Ezekre a tanfolyamokra kitér Lesky, Semmelweis 52—54. és Benedek 139—140., Gortvay—Zoltán nem említi azokat. Semmelweis a szülészeti magántanfolyamot tartotta. (Már 1847-ben is tartott ilyen kurzust. Vö. Antall—R. Harkó—Vida i. m. 194—195.) Lesky, Semmelweis 52. felteszi a kérdést: „Tulajdonképpen mivel foglalkozott Semmelweis az I. sz. bécsi Szülészeti Klinikáról 1849. március 19-én történt elbocsátása után egészen 1850. október közepéig, Budapestre történt távozásáig, ami — bárhogyan vesszük — 1½ év?” Ennek az aktának a felfedezése csak részben válasz a feltett kérdésre, hiszen Rosas már 1849. április végén intézkedett. Semmelweis tehát ezt a tevékenységet csupán 1 hónapig folytathatta. De mivel foglalkozott a hátralevő 17 hónapon keresztül? Legvalószínűbb — írja Benedek 140. —, hogy e másfél év alatt Semmelweis az apai örökségből élt.”

Követeli, hogy ingyenesen nyújtsák a volt József-akadémia magasabb fokú tanfolyama végzett tanulóinak a szigorlatok előtt szükséges műtéti gyakorlatokat.

A Bécsi Főiskola orvosi-sebészeti tanulmányainak Cs. k. Aligazgatóságától
a Tekintetes

Cs. k. Legfelsőbb Tábori Orvosi Igazgatóságnak!

A tekintetes Igazgatóság 2264. sz. f. év április 19/23-i becses átiratának szolgáltkész megválaszolásaként az alulírott Aligazgatóság ezennel sietve adja tudtul, hogy haladéktalanul megtette a szükséges intézkedéseket avégett, hogy segítsen a felrótt bajon, és elérje, hogy ingyenesen nyújtsanak a volt József-akadémia magasabb fokú tanfolyama végzett tanulóinak olyan műtéti gyakorlatokat, amelyek a szigorlatok tétele előtt szükségesek.

Egyébként az alulírott Aligazgatóság nem képes eltitkolni csodálkozását amiatt, hogy a kérelmező akadémiai növendékek — — — — —

— — — — —
olyan egyénektől vesznek tanítást, akikhez valóban nem utasították őket, és akiknek fizetniük kell, ezzel szemben nem fordulnak olyan ugyanúgy, ha nem jobban képesített emberekhez, akikhez valóban utasították őket, és akiknél ingyen részesülhetnének oktatásban, vagy legfeljebb a tanszerek használatáért fizetendő díj ellenében, és sokkal nagyobb számú segédeszközök mellett, amelyek rendelkezésükre állnak. — Így Linhart a 2. sebészeti klinika újonnan kinevezett asszisztense, és 12 forint tiszteletdíjat fizettet magának, míg ugyanezt a tanítást nyújtja ingyenesen és bizonyára az előbbinél nem tökéletlenebbül Dr. Cessner az első szülészeti klinikán. Így továbbá Blodig és Semmelweis kilépett asszisztensek, és nélkülözik a legtöbb segédeszközt, amely szükséges a tökéletes sebész kiképzéséhez, míg a szemészeti gyakorlatokat a szemészeti klinikán Dr. Mayer asszisztens bizonyára jobban és hasznosabban vezeti mint Blodig, a szülészeti pedig a szülészklínikán Dr. Braun asszisztens ugyancsak Semmelweisnél gyümölcsösebben, és nem 10 forintért.

Alulírott Aligazgatóság eszerint indítatva érzi magát azon sejtésének a kifejezésére, hogy a kérelmező akadémiai növendékek vagy nem ismerték ezeket a körülményeket, vagy — ami valószínűbb — pénzéhes emberek és azok segítő-társai rosszakaratú üzelmeikkel vezették félre őket költséges elhatározásukra.

Bárhogyan van is a dolog, az Aligazgatóság — — — — —
— — — — — mindennemű visszaélés megakadályozására mind a tantestületnél meg fogja indítani a szükséges eljárást, mind pedig a magas Közoktatásügyi Minisztériumnál megteszi az ilyen esetben szükséges lépéseket.

Csak arra kéri, szíveskedjék a tek. Legfelsőbb Tábori Orvosi Igazgatóság szintén felvilágosítani az akadémiai növendékeket tévedésükről, és őket azokhoz az egyénekhez utasítani, akiknél ingyen kell kapniuk oktatást, — — — — —

+ A mellékleteket mindjárt visszaadjuk,
mihelyt bekövetkezett a magas Minisztérium döntése.

Rosas s. k.

Zusammenfassung

Rosas' Antwort an die K.u.K. Oberstfeldärztliche Direction in der Angelegenheit der Privatkurse für Rigorosanten (24, 4, 1849.).

Über diesen Kursen befindet sich ein Exkurs bei Lesky, Semmelweis, S. 52—54 und bei Benedek, S. 139—140. Gortvay—Zoltán erwähnt sie nicht. Semmelweis hielt die Privatkurse aus der Geburtshilfe. (Vgl. auch Antall—Harkó—Vida: Gesammelte Handschriften von Ignác Semmelweis. Handschr. Nr. 2. Comm. Hist. Artis Med. Nr. 46—47. S. 194—195, woraus hervorgeht, dass er bereits im 1847 solche Privatkurse ebenfalls abhielt.) — Lesky, S. 52 stellt die Frage, „womit sich eigentlich Semmelweis nach seiner Entlassung aus der 1. Gebärklinik am 19. März 1849 bis zu seinem Abgang nach Budapest, Mitte Oktober 1850, das sind immerhin 1½ Jahre, ... beschäftigt hat.“ Die Entdeckung dieses Aktenstückes bedeutet nur eine teilweise Antwort auf die aufgeworfene Frage, denn Rosas traf seine Verfügung bereits Ende April 1849, somit konnte Semmelweis diese seine Tätigkeit nur 1 Monat lang ausüben. Womit hat er sich aber während der übrigen 17 Monate beschäftigt?! „Am wahrscheinlichsten — schreibt Benedek — lebte Semmelweis während dieses anderthalb Jahres von der väterlichen Erbschaft.“ (S. 140)

20.

*A Bécsi Egyetem Orvosi Kara professzorainak feljegyzése*²¹
(Bécs, 1849. május 12.)

[4. melléklet a XX. sz. jegyzőkönyvhöz. 1 C]

Magas Közoktatásügyi Minisztérium!

Néhány doctorandus, a József-akadémia tanulója részt vett a II. sebészeti klinika asszisztensének, Dr. Linhart úrnak, a szülészeti volt asszisztensének, Dr. Semmelweisnek és a szemészet volt asszisztensének, Dr. Blodignak a tanfolyamain. Ugyancsak ők fordultak 50 Forint előlegért a magas Hadügyminisztériumhoz, hogy ki tudják egyenlíteni ezeknek és más tanfolyamoknak a költségeit. A Legfelső Tábori Orvosi Igazgatóság az orvos-sebészeti tanulmányok Aligazgatóságához fordult, hogy felvilágosítást kapjon ebben az ügyben. Rosas tanár, az ideiglenes aligazgató ez év április 24-én kelt, lebélyegzett, összehasonlított és láttamozott melléklet szerint ezt az ügyet elintézte, a tantestülettel nem közölte ezt az általa foganatosított elintéztést, hanem az április 28-i ülésen ezt a már általa elintéztett ügyet referálás végett átutalta Schuh tanár úrnak. — — —

A tanár asszisztense nem valami segéd csupán, hanem akadályoztatások esetén a tanár helyettese. — — — — —

²¹ BEOLt. 1849:372. — Foglalkozik ezzel a beadvánnyal Lesky, Semmelweis 53—54., ahol szó szerint idézi a II. rész 2. bekezdését, és Benedek 139. A minisztérium elutasító válaszában lényegét közli Lesky, Semmelweis 54., utal rá Benedek 140. A válasz 1849. június 9-én kelt. Még ha feltételeznők is, hogy Semmelweis eddig az időpontig folytatta a magántanítást, még mindig „fehér folt” marad az életrajzában 14½ hónap.

A rágalmak, amelyeket hárcm, becsületesnek ismert és a tanintézetünkhöz tartozó emberrel szemben tartalmaz a von Rosas tanár ideigl. aligazgató által a tantestület bevonása nélkül tett intézkedés, arra kényszeríti az alulírottakat, hogy belebocsátkozzanak ennek a mellékelt iratnak a magyarázatába.

I. — — — — —

II. Igaz, hogy Dr. Linhart a 2. Sebészeti Klinika *újonnan kinevezett asszisztense*, de már másfél éve ad tanfolyamokat műtéttanból sebészeti anatómiával karöltve, s ezeket számosan felkeresik bel- és külföldiek, úgyhogy az a hírük, hogy kiválóan tanulságos tanfolyamok. Az ideigl. aligazgató úr a tanulókat Cessner dr.-hoz utasítja, aki ugyanazt az oktatást adja ingyenesen az első sebészeti klinikán. — Ez az adat egyenesen valótlan, mert Cessner dr. úr az 1. sz. Sebészeti Klinikának sem nem asszisztense, de nem is helyettese az asszisztensnek, és műtéttani tanfolyamot sem adott, sem díjazásért, sem ingyenesen. Ugyanígy valótlan az az állítás, hogy Semmelweis dr. és Blodig dr., volt asszisztensek híján vannak az oktatáshoz való minden segédeszköznek. — Ha ezeknek a tanfolyamoknak nagy számú látogatottsága nem cáfolná is meg ezeket az adatokat, már a tárgyi ismeret is bizonyítja ennek az állításnak a valótlanágát, hiszen a szülészeti tanfolyamokhoz nincs szükség csak tanbabára és hullákra, amelyek Semmelweis dr. úrnak rendelkezésére álltak. — Fel kell tűnnie annak az ellentmondásnak, hogy az ideigl. aligazgató úr véleményt nyilvánít Dr. Linhart, az újonnan kinevezett, sebészként és anatómusként már kipróbált szakember ellen, ezzel szemben azonban a még újabban kinevezett Dr. Braun asszisztens tanfolyamait úgy ajánlja, mint amelyek hasznosabbak azoknál, amelyeket a volt asszisztens, Semmelweis dr. tart, bár ugyancsak ő pontosan tudja, hogy Braun dr. úr kinevezése előtt nem ténykedett ebben a szakmában.

Alulírottak kénytelenek óvást emelni az ideigl. aligazgató úrnak ama megjegyzése ellen, hogy a kérelmezőket pénzühes embereknek és azok segítőitársainak rosszindulatú üzelmei vezették félre abba az irányba, hogy látogatniuk kell ezeknek az uraknak a tanfolyamait; ez a megjegyzés olyan emberek megrágalmazását tartalmazza, akiknek a hírneve tökéletesen becsületes, ez a megjegyzés pellengérre állítja azt a tanintézetet, ahol működünk, ez a megjegyzés érthetetlen, mert a fennálló rendelkezések egyáltalán nem kötelezik az asszisztenseket arra, hogy ingyenes tanfolyamokat adjanak. Mégha úgy akarnók is tekinteni az ügyet, hogy a magas Minisztérium rendeletével, amely szerint a József-akadémia tanulóit éppúgy kell kezelni az egyetemen, mint az akadémián, kihirdtetett az a rendelkezés, hogy az asszisztenseknek ingyenesen kell tanfolyamokat adniuk a József-akadémia doctorandusainak, Linhart, Semmelweis és Blodig doktor urakra ez a rendelet akkor sem vonatkoznék, mert Linhart dr. úr a 2. Szülészeti Klinika asszisztense, amelyhez nem a doktorátusra készülőköt osztották be, hanem az alsóbb fokú tanfolyam tanulóit — Semmelweis és Blodig doktorok pedig *volt* asszisztensek. — Tehát a kérelmezőket csak az buzdította arra, hogy ezeknek az uraknak a tanfolyamait látogassák, hogy e tanfolyamok joggal tettek szert jó hírnévre. A kérelmezőket pénzhiányuk sem akadályozta abban, hogy szigorlataikra ezeken a tanfolyamokon szerezzenek maguknak oktatást, mert a nevezett urak megengedték a kérelmezőknek egy hónapja tanfolyamaik látogatá-

sát, és egyáltalán nem szokták hallgatóiktól a tiszteletdíjat megkövetelni. — Ennélfogva az ideigl. aligazgató úr részéről nem volt ok rá, hogy a tantestület beleegyezése nélkül olyan intézkedést tegyen, amely szakismeret hiánya mellett tartalmaz nyilvánvaló valótlanságokat, magán viseli a gyűlölködés jellegét, és joggal lehetne a hivatalos hatalommal való visszaélésnek nevezni.

Ezenkívül az ideigl. aligazgató úr az általa ily módon április 24-én elintéztett ügyet április 28-án beosztotta referálásra Schuh tanárnak, bennünket tehát az aligazgató úr csak látszatra használ fel, hiába áldozunk időt és fáradságot.

Alulírottak úgy hiszik, a magas Minisztérium nem helyeselheti az ideigi. aligazgató úrnak ezt a fajta hivataloskodását, és ha az ilyen hivataloskodása jövőben is lehetővé válnék, kénytelenek lennének a magas Minisztériumot arra kérni, hogy mentse fel őket a tantestületi tagságuktól és szavazati joguktól.

Bécs, 1849. május 12-én.

Prof. Schuh s. k.
Prof. Skoda s. k.
Prof. suppl. Dumreicher s. k.

Prof. Raimann s. k.
Prof. suppl. Kainzbauer s. k.
Prof. Rokitansky s. k.

Zusammenfassung

Sechs Mitglieder des Lehrkörpers der Ärztlichen Fakultät protestieren gegen das Vorgehen Rosas' in der Angelegenheit der Privatkurse für Rigorosanten (12, V, 1849).

Mit dieser Eingabe beschäftigt sich Lesky, Semmelweis, S. 53—54, wo Abs. 2. des Teiles II. wörtlich angeführt wird und Benedek, S. 139. Das Wesen der abweisenden Antwort des Ministeriums wird mitgeteilt von Lesky, z. W. S. 54 und es wird auf jene hingewiesen von Benedek, S. 140. Die Antwort ist vom 9. Juli 1849 datiert. Sollten wir auch annehmen, dass Semmelweis seinen Privatunterricht bis zu diesem Zeitpunkt fortsetzte, es blieben immerhin 14½ Monate als „weisser Fleck“ in seiner Biographie ...

21.

*Semmelweis magántanári kérvénye*²²

(Bécs, 1850. február 9.)

Az Orvosi Kar Tekintetes Tantestületének.

Semmelweis Ignác dr., az I. szülészeti klinika volt asszisztense kéri a docentura megadását sebészek és orvosok számára való elméleti szülészetről tanbabán és hullán leendő bemutatásokkal.

Tizenegy melléklet.

²² BEOLt. 1849/50:429. — In extenso közli Lesky, Semmelweis 63—64. Ismerteti Benedek 168—169. Utal rá Gortvay—Zoltán 66. Korabeli magyar szóhasználatban a Minisztérium neve: „Vallás és Nyilvános Közoktatásügyi Minisztérium”.

Az Orvosi Kar

Tekintetes

Tantestületének!

Tisztelettel alulírott kéri a Tekintetes Testületet, hogy vizsgálja felül képesítését a sebészek és orvosok számára való elméleti szülészettel foglalkozó docentura tekintetében tanbabán és hullán leendő bemutatásokkal, és abban az esetben, ha a tek. testület olyan határozatot hozna, amely a kérelmező érdemessége mellett szólna, kéri, hogy az utóbbit mihamarabb terjessze elő a m. közoktatásügyi minisztériumnak. Ezt a kérelmet a következő indokokkal támogatja:

1. Alulírott az A. B. C. mellékletek szerint az orvostudomány és a sebszét doktora, és a szülészet mestere.

2. Ugyanő 1844 óta foglalkozik a szülészeti tanulmányozásával, valamint annak gyakorlatával, és ezen idő folyamán több mint 2 évig asszisztense volt az I. szülészeti klinikának. D. E. F. A tek. Testület színe előtt aligha kell elmagyarázni az ezen állás által adott teljesítmények mennyiségét, ami pedig azoknak minőségét a tisztelettel kérelmező személyével kapcsolatban illeti, megnyugtató módon mutatják azt Klein tanár úr bizonyítványai, D. E. F.

3. Tisztelettel alulírott asszisztensi szolgálata idején több mint 300 tanulóknak tartott magántanfolyamot, s ennek keretében előadásokat az elméleti és a gyakorlati szülészetből, és ezáltal már kiállta a próbát a nyilvános előadásokhoz szükséges ügyesség terén.

4. Alulírott úgy véli, hogy G. alatt mellékelt kézíratos értekezése a szülészeti területéről bizonyosságát adta annak, hogy képes mint tanár ennek a tudománynak mind az elméleti, mind a gyakorlati részét a kor követelményeinek megfelelő módon tárgyalni.

5. Szíveskedjék a tek. Tantestület ez alkalommal szintén elismerni és esetleg a m. Minisztériumnak mint figyelmet érdemlő körülményt ajánlani a tisztelettel alulírott kutatását az ún. gyermekági láz keletkezéséről és természetéről, amelyet a Cs. k. Tudományakadémia már méltatott. H. 1–2.

6. Tisztelettel alulírott az előírásnak megfelelően hozzácsatolja az életrajzát I. és a tartandó előadások nemét és módját feltüntető programot K., s úgy véli, hogy mindezzel megfelelt valamennyi törvényes követelménynek ahhoz, hogy megengedjék neki, hogy a következő nyári szemeszterben a kérdéses előadásokat megkezdhesse.

Bécs, 1850. február 9-én.

Dr. Semmelweih [sic!] Ignác

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium úgy találja, nincs abban a helyzetben, hogy engedélyezze Semmelweis Ignác dr.-nak a kérelmezett magántanárságot szülészek számára való elméleti szülészetből tanbabán és hullán való bemutatásokkal, s egyidejűleg úgy találja, meg kell jegyeznie, hogy egyáltalán több szempontból megengedhetetlennek mutatkozik, hogy magántanárok hullákat használnak fel tanításuk közben.

Erről értesítjük a tanári testületet a 453. sz. e hó 2-i dékáni jelentés elintézésé-
képpen, amelynek mellékleteit visszazárjuk.

13 darab

Bécs, 1850. április 2-án.

Thun s. k.

A Bécsi Orvosi Kar Tanári Testületének.

Zusammenfassung

Semmelweis' 1. Gesuch um die Verleihung einer Dozentur (9, II, 1850.)

In extenso bei Lesky, Semmelweis, S. 63—64. Mitgeteilt in Kürze bei Benedek, S. 168—169. Hinweis bei Gortvay—Zoltán, S. 66.

22.

*A Semmelweis magántanárságával kapcsolatos egyetemi iratok*²³ (Bécs, 1850. február—április)

Praes. 1850. február 23-án

A kollégium egyetért Rokitsansky tanár javaslatával, hogy Semmelweis dr. úr
holnap 4 órakor megtartja kollokviumát.

1850. febr. 24-i ülés

[Margón] Dr. Semmelweis kollokviuma 1850. február 24-én.

A testület egyhangúlag elismeri Semmelweis dr.-t teljesen alkalmasnak a
magántanárságra. Bartsch tanár különvéleményt mellékel a Semmelweis dr.
részéről a fejre fordítás általa alkalmazott módszerével kapcsolatban igényelt
újdonságra vonatkozólag, míg a többség elismeri, hogy ez a módszer új.

Magas Közoktatásügyi Minisztérium.

Semmelweis Ignác dr. úr, az I. Szülészeti Klinika volt asszisztense, f. év február
9-én kelt kérelmet adott be a tanári testületnek az elméleti szülészetnek tanabán
és hullán történő bemutatásával kapcsolatos docenturájáért, hozzátéve az előírt
mellékleteket és ezenkívül több a tárgyra vonatkozó bizonyítványt Klein tanár
úrtól, és a m. Tudományos Akadémiától átiratot a kérelmezőnek a gyermekágyi
láz okával kapcsolatos kutatására és bizonyítására vonatkozólag.

²³ BEOLt. 1849/50:453. — Az ügyet Lesky, Semmelweis 65—66. tárgyalja;
Benedek 169—170. foglalkozik vele, míg Gortvay—Zoltán 66. utal rá.

Lesky arra következtet (67.), hogy itt nincs szó Semmelweis elleni személyes táma-
dásról. Jogi forma szerint ez így van. Klein tanár nyilván tanult annyit az 1849
tavaszán bekövetkezett fejleményekből, hogy okosabbnak tarthatta a nyílt obstrukció
helyett az elvi és tárgyi indokokra hivatkozni. Zeissl párhuzamosan tárgyalt habili-
tációs kérelme jó alkalmul kínálkozott erre.

Ezt a kérelmet a febr. 9-i ülésen kiutalták referálásra Bartsch tanár úrnak, miután Klein tanár úr elutasította azt.

A f. év febr. 16-i ülésen Bartsch tanár úr beszámolójában azt indítványozta, hogy adják meg a kérelmezőnek a kért magántanárságot, majd miután sikerrel alávetette magát a próbaelőadásnak.

A testület kijelentette, hogy egyetért ezzel.

A febr. 23-i ülésen Semmelweis dr. megtartotta próbaelőadását, s a testület kijelentette egyhangú megaláztatását. Tisztelettel alulírott ezen az említett febr. 23-i ülésen előadta Klein tanár úr beadványát kérésével együtt, és miután kijelentette, hogy a tanár úr eljárása megengedhetetlen, azt indítványozta, hogy a kérelmező vesse magát a következő napon, 24-én a szülészeti mindkét tanárának vezetése alatt álló kollokviumnak; hogy így egyrészt eleget tegyenek az időközben leérkezett 978/112. sz. febr. 17/22-i határozatnak, amely tartalmazza a magas Minisztérium kívánságát a magántanárok képesítési eljárásánál alkalmazandó szigorot illetően, másrészt, hogy lehetőséget nyújtsanak a kérelmezőnek önmaga igazolására.

Febr. 24-én a kérelmező megtartotta Bartsch tanár úrral a kollokviumot, miután Klein tanár úr kimentette távollétét rosszullevélével. Ezután a testület egyhangúlag kijelentette, elismeri, hogy Semmelweis dr. úr tökéletesen alkalmas a magántanárságra. Bartsch tanár úr azonban úgy gondolta, hozzá kell fűznie ehhez a nyilatkozathoz azt a különvéleményét, hogy nem ismeri el új operációnak a Semmelweis dr. által megadott fejre fordítás módszerét. Miután összehasonlították a kérelmező kéziratában levő adatokat a Bartsch tanár úr által evégett idehozott Lumpe dr.-féle művel, a többség szembeszállt vele, amennyiben kijelentette, hogy a kérelmező módszere mindenesetre az eddig gyakorlatban voltak új módzata.

Tisztelettel alulírott mindjárt előterjeszti a magas Minisztériumnak kegyes engedélyezés végett a tanári testület indítványát, hogy Semmelweis dr. úrnak megadják a magántanárságot; teszi ezt azzal a megjegyzéssel, hogy ami a taneszközöket illeti, ezek megvannak, amennyiben a tanbaba a kérelmező tulajdonát képezi, a hullákat pedig a Cs. k. Közkórház hullakamrája részéről annál könnyebben átadhatják a magántanárnak, mivel itt csak olyan hullákról van szó, amelyeket már másutt használtak.

Bécs, 1850. március 2.

Rokitansky s. k.

429. sz./R. P. 849/50

Praes. 1850. április 10.

A m. Miniszt. rendelkezése 1850.

április 2-i kelettel. 2050/218 sz.

elutasító döntés.

Április 13-i ülés

Közöltetett.

Semmelweis orvosdoktor úrnak

A m. V. és K. Miniszt. úgy találta, hogy nem adhat helyt kérelmének magántanárság megadása végett az elméleti szülészet terén tanbabán és hullán való bemutatással, és megjegyzi, hogy általában megengedhetetlennek tűnik, hogy magántanárok hullákat vegyenek igénybe tanítás céljából.

Erről ezennel kérvénye mellékleteinek a visszazárásával értesítjük.

Bécs, 1850. április 19.

Rokitansky s. k.

Zusammenfassung

Amtliche Schritte im Zusammenhang mit dem 1. Gesuch Semmelweis' um die Verleihung einer Dozentur (Februar—April 1850)

Mit der Angelegenheit befasst sich Lesky, Semmelweis, S. 65—66; Benedek, S. 169—170 während Gortvay—Zoltán, S. 66 nur einen Hinweis beinhaltet.

Lesky konkludiert dahin, dass hier keine Rede von einer persönlichen Kränkung Semmelweis' sei (S. 67). Formell und rechtlich ist dem auch so. Offensichtlich hat Prof. Klein von den Ereignissen des Frühjahrs 1849 soviel gelernt, dass es klüger wird anstatt einer offenen Obstruktion prinzipielle und objektive Begründungen gelten zu lassen. Das parallel behandelte Gesuch um eine Habilitation von Zeissl bot eine gute Gelegenheit dazu.

23.

*Semmelweis második magántanári kérvényének kísérő irata*²⁴

(Bécs, 1850. május 17.)

Dekanátus 850. május 17-én.

Semmelweis dr. és Zeissl dr. úr megújított és módosított docentura-kérelmének előterjesztése, azonkívül a hullák magántanárok által történő használata kérdésének megvitatása.

Közölve az 1850. május 18-i ülésen

Magas Minisztérium!

Tisztelettel alulírott csatoltan felterjeszti a m. Minisztériumnak Semmelweis és Zeissl dr. urak megújított kérvényeit a tantestület ismételt egyhangú indítványával azok támogatása céljából.

²⁴ BEOLt. 1849/50:637. — In extenso közli Lesky, Semmelweis 71—73. Bizonyára sajtóhiba révén került az irat keltezésére a május helyett a március 17. Utal az iratra Gortvay—Zoltán 68., röviden érinti Benedek 171.

Tekintettel a 2050/218. sz. április 2-i magas rendeletben levő utasításra, amely a hulláknak a magántanárok által való használatára vonatkozik, tisztelettel alulírott bátorodik a Testület nevében a következő, jól megfontolt elgondolást előterjeszteni. A hullák és hullarészek szükséglete ugyan nagyon nagy... Ám ez a hiány a különböző intézeteket csak nagyon egyenlőtlen mértékben érinti, olyannyira egyenlőtlenül, hogy némelyek ezt nem is érzik. A szülészet — akár csak a szemészet vagy a sebészet előadója — használhat olyan hullát, amely már tárgya volt körbonctani vagy törvényszéki boncolásnak. Fel kell figyelni arra, hogy sok szaknak nincs szüksége egész hullára, hanem csak egyes hullarészekre, hogy sok szak megelégszik már egybeült felhasznált hullákkal, s ehhez még hozzájárul, hogy előbbieket olyan jellegűek is, hogy szükség esetén az emberi hullarészeket jól helyettesíthetik állati hullarészek. E fejtegetések alapján alulírott a Testület nevében bátorodik arra kérni a magas Minisztériumot, tegye a docensek számára hozzáférhetővé a hullák használatát abban a mértékben, amelyben azt a rendes tanszékek szükségletei megengedik. A magas Minisztérium eszerint megengedhetné a hullahasználatot, főként olyan szakok valamenyny docensének, amelyek számára elegendő egy-egy hullarész vagy már egyébként felhasznált hullá.

Bécs, 850. május 17.

Rokitansky s. k.

Zusammenfassung

Begleitbrief zum 2. Habilitationsgesuch Semmelweis' (und Zeissls) in Rokitanskys eigenhändigem Konzept (17. V. 1850)

In extenso bei Lesky, Semmelweis, S. 71—73, wobei offensichtlich durch Druckfehler die Datierung 17. März, anstatt 17. Mai steht. Ein Hinweis befindet sich in Gortvay—Zoltán, S. 68, kurz erwähnt in Benedek, S. 171.

24.

*Thun döntése Semmelweis magántanárságáról*²⁵

(Bécs, 1850. október 1.)

A Tanári Testület indítványára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyezi Semmelweis Ignác orvosdoktornak az elméleti szülészet kérelmezett magántanárságát az esetleges bemutatások és gyakorlatok tanbabára való korlá-

²⁵ BEOLt. 1850/51:17. — Behatóan foglalkoznak ezzel a döntéssel: Lesky, Semmelweis 73—78.; Benedek 171—144. és Gortvay—Zoltán 68—71. — Egyik sem fogadja el a korlátozott „venia docendi”-re nézve magának Semmelweisnek az értelmezését (l. Összegyűjtött Művei, 136—137.).

Lesky rámutat, hogy a korlátozásra vonatkozó rendelet 1849. január 5-én kelt, Semmelweisnek tehát ismernie kellett azt, amikor 1850. május 9-én benyújtotta 2. kérvényét. Benedek viszont azzal érvel, hogy Rokitansky biztatására Semmelweis mégis remélte a megszorítás nélküli kinevezést.

Ami a hullakérdésben elfoglalt miniszteri álláspontot illeti, a) kérdés, vajon Semmelweis láthatta-e ennek a Tanári Testületnek küldött döntésnek a szövegét; b) an-

tozásával, továbbá Zeissl Hermann orvosdoktornak a syphilisre vonatkozó kérelmezett magántanárságot azzal a megszorítással, hogy elméleti előadásaiban csupán a kórtani múzeum ábráit és készítményeit veszi igénybe. Értesítjük erről a Tanári Testületet 637. sz. ez év május 17-én kelt jelentésének elintézésésképpen és azoknak a kérvénymelléleteknek visszazárása mellett, amelyeket vissza kell juttatni Semmelweis és Zeissl doktoroknak.

Ami a magántanárok által adott oktatás közbeni hullahasználatot illeti, felhívjuk a Tanári Testületet, hogy az ebben az esetben vázolt körülmények tekintetbevételével adjon minden egyes esetben indokolt szakvéleményt arról, hogy meg kell-e engedni ezt a használatot a magántanároknak, és mindenestre milyen megállapítandó korlátozások mellett.

Bécs, 1850. október 1-én.

Thun s. k.

Az orvosi Tanári Testületnek.

Helyben

Program

Az elméleti szülészeti egész területéről szóló előadások, tanbabán való bemutatásokkal, 5-ször hetenkint.

Bécs, 1850. május 9-én.

Dr. Semmelweis s. k.

Zusammenfassung

Ministerialbescheid im Zusammenhang mit dem 2. Habilitationsgesuch von Semmelweis (1, X, 1850)

Mit dieser Entscheidung beschäftigen sich eingehend: Lesky, Semmelweis, S. 73—78; Benedek, S. 171—174 und Gortvay—Zoltán, S. 68—71. —Keiner nimmt

nak utolsó bekezdése első pillantásra ugyan kedvező, hiszen a testületnek többségi votummal kellett volna szakvéleményt mondania. Csakhogy éppen erre nézve volt már Semmelweisnek szomorú tapasztalata: A tantestület két szemben álló táborra közül a minisztérium már háromszor döntött azok ellen, akik az ő ügyét támogatták. (Vö. Lesky i. m. 54. utolsó 2 sorával!)

Schürer von Waldheim a későbbi elmebaj első jelének tartja Semmelweis hirtelen távozását Bécsből (Ignaz Philipp Semmelweis, Wien—Leipzig, 1905. 90.), és mintha Lesky is erre célozna. (78.: „Itt megszűnik Semmelweis esete mint történelmi, és kezdődik mint lélektani.”) Gortvay—Zoltán, 70. határozottan cáfolja ezt a feltevést. Lesky viszont Semmelweis saját magyarázatát tekinti „későbbi önértelmezés kísérletének”. (78.) Lélektani rekonstrukcióként a következő feltevés kínálkozik: Semmelweis 2. kérvényét, úgy látszik, csak Rokitskyské nyomására, biztatására adta be. Nyolchónapi várakozás után úgy érezhette, hogy sejtései és félelme valóra vált, amiből levonta a konzekvenciát, és hátat fordított Bécsnek. Döntésében közrejátszott pesti barátaival folytatott levelezése (vö. Antall—R. Harkó—Vida i. m. 210. 6. jegyzet). Tőlük értesülhetett tanainak itthoni visszhangjáról. Az sem lehetetlen, hogy bátyján, Szemerényi Károlyon, a szabadságharcban résztvevő papon akart segíteni, akit ekkor már üldöztek (l. az egykorú esztergomi Schematismusokat, valamint Gortvay—Zoltán 34. 9. jegyzet).

jene Deutung an, die Semmelweis selbst hinsichtlich der beschränkten „venia docendi“ gibt (S. Gesamm. Werke, 136—137 S.)

Lesky weist hin, dass der Beschränkungserlass von 5. Januar 1849 datiert ist, dass also Semmelweis diesen notwendigerweise kannte, als er am 9. Mai 1850 sein 2. Gesuch einreichte. Benedek argumentiert hingegen damit, dass Semmelweis aufgemuntert dazu von Rokitsansky doch eine Ernennung ohne Beschränkung gehofft hatte.

Was den Standpunkt des Ministeriums in der Kadaverfrage betrifft, a) ist es fragwürdig, ob Semmelweis den Text dieser, dem Lehrkörper adressierten Entscheidung gesehen habe; b) deren letzter Absatz ist dem ersten Einblick nach zwar vorteilhaft, sollte doch der Lehrkörper mit Mehrheitsvotum ein Gutachten abgehen. Semmelweis hatte jedoch eben auf diesem Gebiet triste Erfahrungen gemacht: das Ministerium hat sich bereits dreimal gegen jenen Teil des Lehrkörpers, welcher seine Sache unterstützten, entschieden. (Cf. Lesky z. W. S. 54, die 2 letzten Reihen!)

Schürer von Waldheim erblickt in dem unerwarteten Abgang Semmelweis' aus Wien ein erstes Zeichen seiner späteren Geisteskrankheit (Ignaz Philipp Semmelweis, Wien—Leipzig, 1905. S. 90) und vielleicht spielt auch Lesky auf die selbe Meinung an. (S. 78: „Hier hört der Fall Semmelweis auf, ein historischer zu sein, und beginnt ein psychologischer zu werden.“) Gortvay—Zoltán, S. 70 widerlegen entschieden diese Annahme. Lesky wiederum betrachtet den eigenen Deutung von Semmelweis als einen „Versuch . . . späterer Selbstinterpretation“. (a.a.O.)

Als eine psychologische Rekonstruktion liegt folgende Annahme nahe: Es scheint, Semmelweis hat sein 2. Gesuch nur auf Drängen der Kreisses um Rokitsansky eingereicht. Nach einer Wartezeit von 8 Monaten konnte er das Gefühl haben, sein Angst und seine Vermutungen wurden bestätigt. Daraus zog er die Konsequenzen und kehrte er Wien seinen Rücken. Auf seine Entscheidung nahm wohl auch die Korrespondenz mit seinen Pester Freunden einen Einfluss: er wurde auf diesem Wege über das heimatliche Echo seiner Lehre unterrichtet. Es ist auch nicht unmöglich, dass er seinem ältern Bruder, Károly Szemerényi, einem am ungarischen Freiheitskampf von 1848/49 teilgenommenen Priester beistehen wollte, der zu jener Zeit verfolgt war (Vgl. die zeitgenössischen Schematismen der Erzdiözese Esztergom [Gran] und in Gortvay—Zoltán, S. 34, Bemerkung 9).

25.

*A Bécsi Egyetemi Orvoskar tanári bizottságának jelentése*²⁶ (Bécs, 1956. július 16.)

A gyakorlati szülészeti megürit tanszéke újra betöltésére alakított, *Schuh, Bartsch, Helm* tanárokból összetett bizottság jelentése és ajánlása.

A megürit állást kérelmezték:

Karl Braun doktor, cs. k. r. nyilván. tanár a tiroli Alle Laste Szülő- és Lelenc-házban,

²⁶ BEOLt. 1856/57:178. — Erre az okiratra utal Lesky, Semmelweis 84. A Semmelweisre vonatkozó bekezdést in extenso idézi műve 85—86. oldalán. Ugyanezt hozza fordításban Benedek 206.

Gustav Braun doktor, tanársegéd, ez idő szerint az elméleti és gyakorlati szülészeti és a szülészeti klinikum helyettese; a szülészeti műtéttan magántanára,
Edvard Lumpe doktor, a bécsi Szülészeti Klinika volt tanársegéde, gyakorló orvos, rövid ideje a szülészeti magántanára,
Bernard Pachner von Eggenstorff doktor, cs. k. elméleti és gyakorlati szülészeti tanár Laibachban,
Josef Spaeth doktor, a szülészeti helyettes tanára visszaállított cs. k. József-akadémián, a szülészeti akad. magántanára,
Franz Zipfel doktor, a bécsi Szülészeti Klinika volt tanársegéde, gyakorló orvos és a szülészeti magántanára.

— — — — — Mind a legtökéletesebb kiképzést nyerték az elméleti és a gyakorlati tudásban, mint különösen sikeresen működő tanársegédek a bécsi vagy prágai nagy klinikákon; különösen helytáll ez a bécsi szülőháza nézve, ahol az intézet nagyszabású voltával együtt jár a tapasztalatok gazdagsága, amelyet egyetlen ugyanilyen nemű intézet sem mondhat magáénak. Éppen ezért kell teljesen mérvadónak nyilvánítani a bécsi szülészeti klinikákról kiinduló nézeteiket; márpedig a többsége azoknak, akik ma szóba kerülnek, tevékenységük első bizonyosságát akkor adták, amikor a bécsi szülészeti klinikák tanársegédei voltak.

Ami mármmost a további szellemi képességet és az oktatói tehetséget illeti, a bizottság indítatva érzi magát arra, hogy itt külön megemlítsé dr. Semmelweis tanárt, aki már tanársegédként (az 1847—48—49-es években) és rk. magántanárként (1849) sok és méghozzá alapos kutatótól kapott teljes elismerést és támogatást a gyermekágyi megbetegedések keletkezéséről vallott nézetéért, nevezetesen, hogy hullafertőzés okozza; aki vitathatatlanul új megvilágításba helyezte ezeket a megbetegedéseket, és aki mind ezzel, mind azzal, hogy összeállította a monarchia különböző szülőházaiban előforduló gyermekágyi megbetegedések statisztikáját, valós érdemet szerzett magának; míg a bizottság tagjai elismerik ezt az érdemet, annál inkább sajnálják, hogy Semmelweis tanár ezekben az utóbbi években nem mutatott tevékenységet szakmájának irodalmában, márpedig a bizottsági tagoknak ilyen szakirodalmi teljesítményekre kellene rámutatathatniuk más pályázók előterjesztett irodalmi munkálataival szemben, hogy ajánlásukban azt a helyet adják neki, ahová szívesen állítanák őt kimagasló képességei következtében.

Zusammenfassung

Der die Verdienste von Semmelweis anerkennende Teil aus dem Bericht eines Professoren-ausschusses, der Empfehlungen für die Besetzung des Lehrstuhls der prakt. Geburtshilfe an der Mediz. Fakultät der Wiener Universität vornahm. (16, VII, 1856)

Hinweis bei Lesky, Semmelweis, S. 84. Der Absatz über Semmelweis in extenso an den S. 85—86. Derselbe in Übersetzung bei Benedek, S. 206.

26.

*Dumreicher, Dlauhy, Skoda és Rokitansky feljegyzése
a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak²⁷
(Bécs, 1856. július 27.)*

Minthogy annak a szavazásnak az eredménye, amely a szülészeti tanszék betöltésére vonatkozó jelentésről folyt, nem nyújt a magas Minisztériumnak betekintést a kisebbség nézeteibe, alulírott kötelességének találja a tanintézet és a tudomány érdekében, hogy véleményét mint különvéleményt előterjessze a m. Minisztériumnak.

Alulírottak meggyőződése, hogy dr. Semmelweis tanár úr a meghívást illetőleg különleges figyelemre érdemes a belföldi pályázók között, és nézetét a következőkkel indokolja:

1. A magas Minisztérium a pesti egyetem szülészeti tanszékének betöltése alkalmával előnyben részesítette dr. Semmelweis tanár urat a jelenleg a bécsi tanszékre primo loco javaslatba hozott pályázóval szemben. Dr. Semmelweis tanár úr kinevezése óta a körülmények csak annyiban változtak, hogy nevezett működésével tökéletesen igazolta a m. Minisztérium által belé helyezett bizalmat, hogy megnyerte kollégái megbecsülését, hallgatói tiszteletét, a közönség teljes bizalmát, hogy teljes joggal tartják őt számon a Pesti Egyetem legkiválóbb tanárai között.

3. Megállapított tény, hogy az a pusztító gyermekágyi járvány, amely a mi szülőintézeteinkben és másokéiban ezernyi emberéletet ragadt el, amely nem kímélte meg intézetünket egyetlen évben sem, tökéletesen eltűnt abban a két esztendőben, amikor dr. Semmelweis tanár működött mint az itteni szülészeti klinika tanársegéde, és hogy pesti intézetében éppenígy a minimumra csökkent a halálozási százalék az ő működése idején.

Dr. Semmelweis tanárnak az a nézete, hogy bizonyos, célszerűen és szigorúan végrehajtott intézkedések megelőzhetik a szülészeti intézetekben ezt a járványt és megtarthatnak számos emberéletet. A maga szakmájában alapos és derék Chiari tanár, bár közeli rokonság szála fűzi őt Klein tanárhoz, Semmelweis dr. állításainak az ellenfeléhez, Semmelweis tanár úr nézeteinek hódolt, és azon igyekezett, hogy tapasztalatához képest bizonyítsa azokat előadásai és tudományos dolgozatai útján. Más oldalról ellene mondanak e feltételezések helyes voltának.

E vitatott kérdés megoldása emberi és orvosi vonatkozásban igen nagy fontosságú az orvos és az emberbarát számára. Egyetlen intézet sincs olyan körülmények között, hogy döntésre érlelje ezt a fontos vitatott kérdést, csak a mi főiskolánkon levő. Ha azonban döntésre akarjuk vinni ezt a kérdést, az elhatáro-

²⁷ BEOLt. 1856/57:178. — In extenso közli a Klein tanár halálával megüresedett tanszék betöltésével kapcsolatos ezen kisebbségi ajánlást Lesky, Semmelweis 87—89. Behatón ismerteti Benedek 208—209., és közli az utolsó három bekezdés fordítását a keltezéssel és aláírásokkal. Utal rá Gortvay—Zoltán 96.

zott intézkedéseket néhány évig szigorúan végre kell hajtani, aztán majd a tények döntenek. A dolog természete magával hozza, és emberileg érthető, hogy az, aki ellenfele valamely nézetnek, vagy nem osztozik valamilyen meggyőződésben, kevesebb buzgalommal, kevesebb gonddal és pontossággal fog intézkedéseket bevezetni, éveken keresztül végrehajtani és ellenőrizni, mint az az ember, aki meg van róla győződve, hogy ezek által előzte meg két éven keresztül a gyermekágyi járványt Európa legnagyobb intézetében. Alulírott meggyőződése szerint dr. Semmelweis tanár úr egyáltalán előnyösen képesített arra, hogy méltóképpen képviselje ezt a tanszéket, és úgy hiszi, ezt a meggyőződését megindokolta; meghívását kívánatosnak mutatja ebből a szempontból is az említett, a tudomány és minden emberbarát számára fontos vita eldöntése.

Bécs, 856. július 27-én.

Von Dumreicher tanár s. k.

Ezeket a nézeteket tökéletesen helyeseli

Dlauhy tanár s. k.

Skoda tanár s. k.

Az ülésen való megjelenésben betegsége miatt akadályoztatott

Rokitansky tanár s. k.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Separatvotum über die Besetzung des Lehrstuhls für prakt. Geburtshilfe. (27, VII, 1856)

Dieses Minderheitsvotum anlässlich der Besetzung des durch den Tod von Prof. Klein vakant gewordenen Lehrstuhls ist in extenso mitgeteilt in Lesky, Semmelweis, S. 87—89. Eingehend behandelt es Benedek, S. 208—209. wobei er die 3 letzten Absätze in Übersetzung samt Datierung und Unterschriften bringt. Hinweis bei Gortvay—Zoltán, S. 96.

BARKÓCZY HERCEGPRÍMÁS BONCJEGYZŐKÖNYVE

SZÁLLÁSI ÁRPÁD

A boncjegyzőkönyv az ember mulandó anyagi voltának utolsó leltári számbavétele az enyészet kapujában. Belőle kell kiderülnie (ha kiderül), ok-okozati összefüggésben, annak a nagy minőségi változásnak, melyet az élet megszűnésének szoktunk nevezni. Egyszeri, megismételhetetlen zárótétel, pátosz nélkül illő olvasni, bárkié legyen is. Írásba kövült tanúság, a medicina önkontrollja. Bevezetése óta jelentősége felbecsülhetetlen.

A nagy emberek iránti fokozott érdeklődés boncjegyzőkönyvükre is vonatkozik. Múltból fennmaradt tévhiedelmeket oszlathat el, újabb kérdéseket vethet fel, amelyeket magyarázni az utókor mindent tudásával is csak csínján illendő.

Az alábbi sectio anatomica három szempontból érdekes. 1. *Barkóczy* hercegprímás földi maradványait rögzíti. Jelentősége túlmutat a szigorúan vett egyháztörténet határain. 2. *Markhot Ferenc*, a kortárs orvostanár írt hozzá érdekes kiegészítőt. 3. Időpontja a kórbonctan bevezetése és a nagyszombati egyetem orvosi fakultásának felállítása közti rövid időre esik.

Ki volt tehát *Barkóczy Ferenc*? A legutóbbi Magyar Életrajzi Lexikon szerint: „... A teológiát Rómában végezte. 1730-ban iváncsi prépost, majd egri kanonok és a város plébánosa lett. 1740-ben szepesi préposttá, majd tenegriai c. püspökké, 1741-ben titkos tanácsossá, 1743-ban pedig a hétszemélyes tábla bírójává nevezték ki. 1744. december 8-tól egri püspök, Heves és Külső-Szolnok vm. főispánja volt. 1761-ben esztergomi érsekké, 1762-ben pedig valamennyi magyarországi oktatási intézet főfelügyelőjévé nevezték ki. Nagy pártolója volt a tudományoknak. 1756 körül Egerben a Royer nyomdászcsalád közreműködésével nyomdát állított fel, s ezt 1762-ben Esztergomba telepítette. Hatalmas előkészületeket tett az érsekségnek és a káptalannak Nagyszombatból Esztergomba való visszatelepítésére. Ennek során ő kezdte meg az esztergomi vár falainak és a középkori székesegyház maradványainak a lebontását” ...

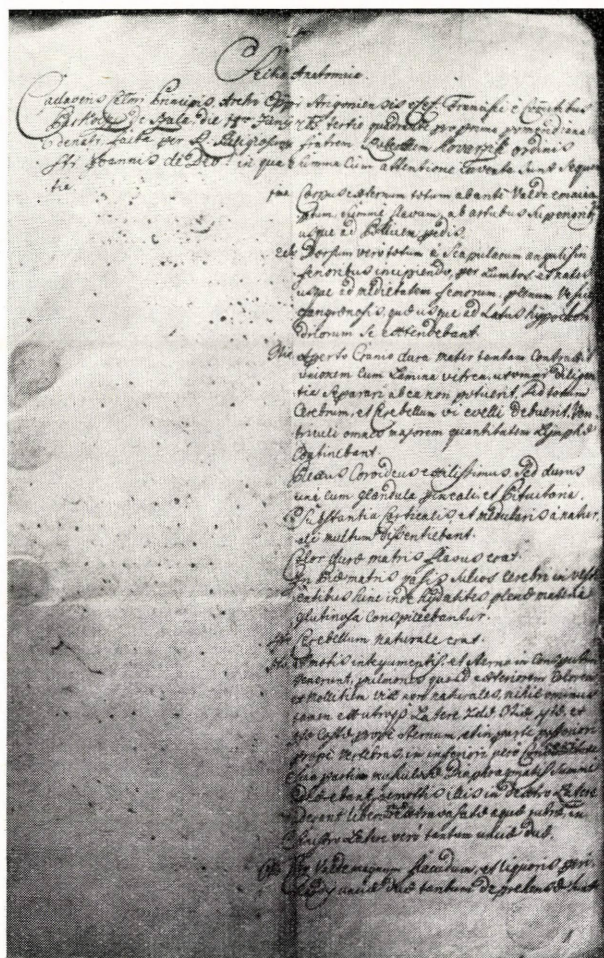
Rendkívül gazdag és mozgalmas életet tömörít össze ez a rövid ismertetés. Oktatási főfelügyelő lévén, valamennyi iskolára tanügyi reformjavaslatot terjesztett elő. Javasolta a népiskolákban a rendszeres számtan- és magyarnyelv-oktatást, továbbá a német nyelv bevezetését, mely a köznépnek is nagy hasznára lehet. Reformjavaslatát az udvar nem fogadta el, azonban később a *Kollár* kidolgozta *Ratio Educationis* (1777) lapjain *Barkóczy* több intenciója fellelhető.

Legmaradandóbb érdeme mégis az esztergomi bazilika felépítésének a gon-

dolata, ehhez hatalmas anyagi erők mozgósítása. Befejezésében viszonylag korai halála akadályozta meg.

Az 1764-es országgyűlés után betegedett meg, azzal egyidőben (a közhiedelem szerint azzal összefüggően), hogy az udvarnál kegyvesztett lett. A következő év tavaszán Bécsben gyógyították. Június 18-án pozsonyi kertjében séta közben rosszul lett, s még aznap délben meghalt.

Másnap boncolták a legilletékesebbek. A latin nyelvű sectio anatomica magyar fordítása a következő:

A boncjegyzőkönyv első lapja

„A főmagasságú herceg, esztergomi érsek, szalacsi gróf Barkóczy Ferenc holttestének, aki 1765. június 18-án délután $\frac{3}{4}$ 1-kor halt meg, az irgalmas rendi Kovarczik Róbert által történt leírása, mely alkalmából a legnagyobb figyelemmel a következőket észlelték.

1. Az egész test nagyon lesoványodott, a felső végtagoktól a lábujjhegyig igen sárga.

2. Az egész hát a lapocka alsó szögletétől kezdődően a farpofákon át egészen a combok közepéig tele van gangrenás hólyagokkal.

3. A koponyát felnyitva a dura mater a lamina vitreaval úgy össze van kapaszkodva, hogy a legnagyobb igyekezettel sem lehet szétválasztani. Az egész agyat és a kisagyat erőszakkal kell kifejtetni. A ventriculumok nagy mennyiségű lymphát tartalmaznak. A plexus chorioideus nagyon-nagyon elvékonyodott, és a glandula pinealével együtt nagyon megkeményedett. Az agykéreg és velőállomány a természetestől igen eltérő. A dura mater színe sárga. A pia mater felszínén az agy sulcusaiban itt is, ott is glutinosus anyaggal telt hólyagocskák látszanak.

4. A cerebellum normalis.

5. A szegycsont mentén a mellkas megnyitásával előtűnnek a tüdők, melyek színüket és légységüket illetően gyakorlatilag normálisnak látszanak, mégis mindkét oldalon a II., III., IV., V. bordáknál a szegycsont közelében, valamint a rekeszizom mentén a pleurához vannak növe, azoknak eltávolítása után két uncia sangvinolens folyadék látható.

6. A szív igen nagy és petyhüdt. A pericardiumban két uncia folyadék van.

7. Az aortában supraventricularisan a semilunaris billentyűknél három ossicula* található. Kettő lencse nagyságú, az egyik annál kisebb. Megnyitva a bal ventriculumot és átvágva a porckemény semilunaris billentyűket, ott két szemölcs található, az egyik bifurkált, a másik kerek és lacerált. A jobb ventriculumban két uncia fekete, csomós vér található.

8. Felnyitva a hasüreget és átvágva a hashártyát, előtűnt az erősen gázos gyomor, valamint a gyulladásos belek a duodenummal és jejunummal együtt.

9. A nagycseplesz megkeményedett és teljesen a gyomor alá húzódott. A gyomorban levő chymus igen sötét színű és bűzös. A gyomor súlya mintegy 8 font. A fentiek kivételével a többi belső szervek épeknek látszanak.

10. A máj három és fél font súlyú, színe mélyfekete. A convex felületén cirrhotikus**. A concav felületén a lobus major alsó széle, valamint a Spiegel-karély gyulladt. A gyomrot fedő lobus minor gyulladásmentes.

11. Az epehólyagban 7 kő, abból 5 borsó, 2 kisebb, lencse nagyságú. Az epevezetékben kettő nagyobb borsó méretű epekő. Az epe kevés, glutinosus, orrváladékszerű.

12. A hasnyálmirigy azon végében, mely a gyomorhoz fekszik, kettő darab kő volt található.

* A korabeli nomenklatura szerint elcsontosodottnak tűnő kemény plak.

** Megkeményedett.

13. A lép a vesékkel, az uréterekkel és a húgyhólyaggal együtt elváltozást nem mutat.

14. A mesenterium nyirokcsomói induráltak.

Mindezeket megerősítve és hitelesítve, mi, jelenlevők a saját kezünkkel aláírjuk és pecsétünkkel látjuk el.

Pozsony, 1765. június 19.

Dr. Perbergh
egészségügyi főtanácsos

Dr. Johannes Hermann
Öfelsége háziorvosa

Frater Robert Kovarczik
a Szent János rendjéből,
a Szentszék fősebesze,
valamint a reconvalescensek házának priorja

Ignacz Hoff
Öfelsége sebésze''

A halál előtt 18 nappal levél érkezett Egerből, a nagy tekintélyű Markhot Ferenc orvostanár írta. Mint egykori háziorvos, érdeklődik a hercegprímás állapota felől. A latinul írott levelen címzés nincs, de a Reverendissime Domine Praeposite megszólításból következtetve csakis valamelyik prépostnak szólt. Prokopp Gyula primási levéltáros szerint Richvaldszky György prépost részére érkezhetett, aki közvetlenül a Barkóczy szűkebb köréhez tartozott. Egerből hozta magával, innen a Markhottal való ismeretség.

A levél fordítása a következő:

„Fájdalommal értesültem az országgyűlés alkalmával, hogy tisztelendőséged beteg. Szintügy fontos, hogy már meggyógyult. Én mindig azok között leszek, akit fő-tisztelendő uraságodnak a sorsa nagyon érdekel. Azé az emberé, aki a szeretet és jótétemény oly tömegét pazarolta rám a saját elhatározásából.

Bárcsak olyan hírt kapnánk, mi itteniek, hogy főtisztelendőséged meggyógyult, mivel mindnyájunk részéről érthető, milyen nagy szomorúság folyton azt hallani, hogy a mi főméltóságú urunk egészségi állapota olyan, hogy valamennyi doktor véleménye szerint abból meggyógyulni semmi reménye nincsen. Legfeljebb két hónapot élhet még, mivel egész teste dagadt és a sok gyógyszer semmit nem használ.

Én, aki a jóságos urunk hívei között nem vagyok az utolsó, akire oly sok kegyet halmozott, lélekben nagyon megrendültem, hallván az életére oly végzetes szentenciát.

Mivel magam is orvoslással foglalkozom, rögtön gondolkodni kezdtem, vajon tehetek-e valamit a válságos helyzetben, hozzájárulhatok-e valamivel ahhoz, hogy a haláltól valahogy megszabaduljék?

Kérem tehát főtisztelendőségedet, hogy nekem mielőbb küldje meg a háziorvos által leírt korábbi és jelenlegi statust az összes alkalmazott gyógykezeléssel együtt, hogy a lehetőségekhez képest én is kifejtsem szerény véleményemet. Istennél még

minden lehetséges, ezért alkalmazni kell a legmesszebbmenőig minden gyógyítást. Ezechiás próféta így nyert még tizenöt esztendő tífuszakivonatok szedésével.

Az a daganat, ha nem *hydrops pectoris*, *haemorrhagias vesica*, *abscessus* vagy *scirrhus* következménye, sem ascitest okozó *formalis extravasalis* folyadékgyülem a hasüregben, akkor többnyire szerencsésen gyógyítható.

Némely évben előfordulnak bizonyos betegségek, melyek hasonló daganatokkal járnak. Így ez évben főleg tavasz kezdetén figyeltem meg mind a kórházakban, mind pedig a polgárok között uralkodó rheumás lázat, mely a lábak vagy az egész test megdagadásához vezetett. Többnyire *febris intermittens quotidiana*, ritkábban *tertiana* formájában nyilvánulnak meg.

E lázban, mely gyakran jár mellkasszorítással, szerencsésen alkalmaztam érvágást, háromszor is megismételve. Közben a temperaturától függően *semen papaveris albi* és *semen quattuor maj.* ből emulsiót adtam, a mellkasra *pulv. praecipitanst* vagy *salum nitr.-t*, a lábakra pedig hólyaghúztót raktam.

Hasonló daganatoknál minden más vélemény ellenére eret vágok, antiflogisztikus emulsiót adok, de hólyaghúzó beborításoktól a gangrenától való félelmemben eltekin-tek.

Akik hasonló betegségeknel vizeletet hajtának, azok szerencsét mosdatnak. A betegség függ a belső szervek *spasticájától*. Főképp a hasban és a nagyerekben megsűrűsödik a vér, és innen adódik, hogy a keringés egyensúlyát megzavarva a folyadék a hajszálerekben pang, ahonnan nehezen tud visszatérni a keringésbe, hasonlóan az áradó folyóhoz, mely mindaddig vonakodik felvenni a kiáradt vizet, míg az apadás helyet nem ad neki a mederben. Ebből következik, hogy miért válik nehezzé és fájdalmassá a vizelet és a többi hasonló tünetek. A purgálás és *diuresis* fokozza a spasmodusokat, ezért jobb, ha a folyadékot a *brachium venasectiójával* veszíti el.

Én egyedül állok azon érvvel és okoskodással, miszerint az élet és az egészség nemcsak a vér és a nedvek egyensúlyában van elhelyezve. A keringés függ a *solidumoktól* is. Szerintem nagy tévedés csak a nedvekre figyelni anélkül, hogy a szilárd anyagokat figyelembe vennénk.

Nem félek azon ellenvetésektől, hogy a *hydrops* az érvágásoktól romlana. Inkább merem állítani, hogy a *hydrops* az érvágások elhanyagolásától van. A pangó vér az abscessusok és *scirrhusok*ban megrohad, vagy a nyirok a zsigerekben gyűlik össze, s szétrepesztve a nyirokereket, a hasüregbe tör.

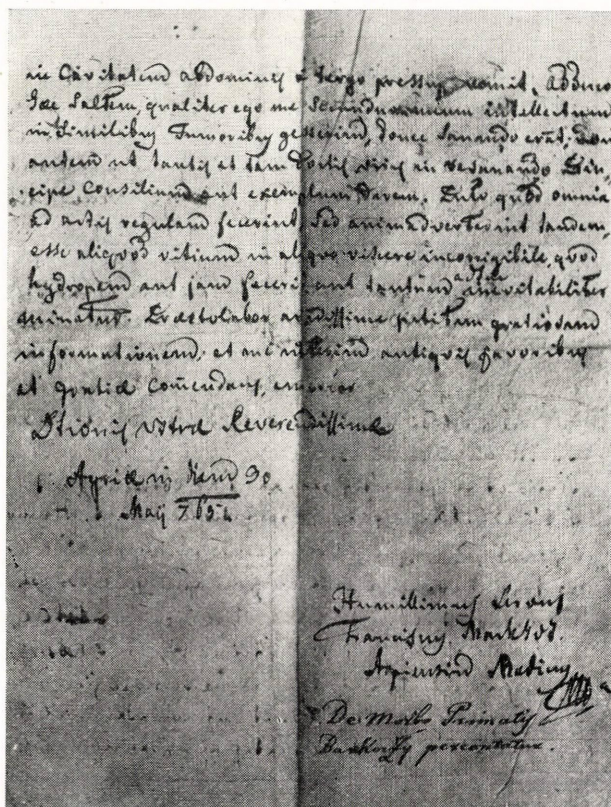
Mindezt azért említem, hogyan járnék el hasonló daganatokkal, amíg azok gyógyíthatók, és nem azért, hogy tanácsot adjak a primás orvosának.

Végül úgy vélem, valahol, valamelyik zsigerbe helyrehozhatatlan hiba keletkezett, s annak következménye lett a *hydrops*, mely végzetesnek tűnik.

Kíváncsian várom a kért információkat, miközben magamat a régi kegyeibe ajánlva maradok tisztelettel uraságnak alázas szolgája

Eger, 1765. május 30.

Markhot Ferenc
egri orvos"

Markhot Ferenc levelének utolsó lapja, aláírásával

A fenti Markhot-level és a sectio anatomica két igen fontos dátum közé esik.

A tudományos szinten művelt pathologia Morgagni alpművének (*De sedibus et causis morborum*, 1761) megjelenésétől veszi kezdetét. Barkóczy boncjegyzőkönyve négy évvel azután készült, valamint öt esztendővel a nagyszombati egyetem orvosi fakultásának felállítása előtt. A közhiedelem megmérgezésre is gyanakodott, de a boncolás erről nem tesz említést, illetve a leleti rész sem kelt ilyen gyanút.

Érdekes elméletekről, érthető ellentmondásokról és alapos megfigyelésekről vallanak. Nagy kár, hogy a prosectorok véleménye a valószínű halálokot illetően nem került feljegyzésre, vagy ha igen, akkor más, eddig még elő nem került levélben.

Csábító lenne utólag hozzáilleszteni mai szemmel egy epikrisist, de ez a restauráló hiánypótlás bizonyára nagyon elütne az eredetitől.

S u m m a r y

The author presents the report on the post-mortem examination of the Prince-Primate Barkóczy (1710—1765) on the basis of translation from Latin. The report is remarkable in three respects.

First: it concerns the mortal remains of Prince-Primate Barkóczy, whose name is more than a concept of ecclesiastical history. It was upon the incitation of this dignitary that the building of the cathedral of Esztergom was started.

Second: Ferenc Markhot, professor at the medical school of Eger (one of the first medical colleges in Hungary) wrote in his capacity as former attending physician of the Prince-Primate, a complementary comment in Latin.

Third: the autopsy report was written in the short interval between the official introduction of pathological anatomy (1761) and the foundation of the first Hungarian medical university (1770). It presents a true picture of the rapid spread and up-to-date use of autopsy in Hungary.

DOKUMENTUMOK A MAGYARORSZÁGI ALKOHOLELLENES KÜZDELEMHEZ

KÁRPÁTI ENDRE

A közölt iratok kiegészítik a magyarországi alkoholelLENES küZdelem történetét felvázoló, előbbi években megjelent tanulmányt* és az ugyanezen témáról már levéltári kutatásokkal is kiegészített közleményt**.

Az alkoholizmus elleni küZdelem kérdése a század elején sokkal inkább az érdeklődés előterében állt, mint napjainkban. Orvosok, szociológusok, közéleti emberek szakmai, tudományos, felvilágosító írásaikban elemzik e probléma legkülönbözőbb vonatkozásait; figyelmeztetnek a veszélyre, mely a túlzottan és egyre nagyobb mértékben fogyasztott alkoholtartalmú italok révén a lakosság, elsősorban a dolgozó rétegek népbetegségektől megtámadott egészségi állapotát további romlással fenyegeti.

A múlt század 70-es, de különösen a 80-as éveitől kezdve, egyrészt a kapitalizmus gyors ütemű fejlődése, másrészt a filoxéravész következményeképpen tömegméretűvé válik a tömény szesz, elsősorban a pálinka fogyasztása. A szesztermelés a múlt század második felében erőteljesen fellendül, és a legdöntőbb iparágak egyikévé válik. A pálinkafogyasztás tömeges elterjedését egy másik tényező is elősegíti. A 80-as évek túltermelési válsága következtében a német, orosz és román szeszgyárak versenye miatt eladhatatlan szesztermékek fokozottan a belső piacon kerülnek eladásra. A filoxérapusztítás után megdrágult bor nem bírja a versenyt az olcsó pálinkával. A 90-es évek elején pl. egy liter bor ára 30 krajcár, míg egy liter pálinkáé 10 krajcár. Az alkoholizmus terjedését elősegítette még az italmérési jogot szabályozó 1888-as XXV. tc. is, mely jelentősen fokozta a szesz italok fogyasztásából származó állami bevételeket. E törvény előtti időben az italmérési jog és annak járuléka a földesurat illette. A törvény rendelkezése szerint a kismértékben való elárusítóhelyek (kocsmák) száma nem korlátozható. A szeszadóból származó állami bevételek már a törvény hatályba lépését követő első években ugrásszerűen emelkednek.

Az alkoholizmus elleni küZdelem szervezettségére utal a kitűnő szaksajtó

* Adalékok a magyarországi alkoholelLENES küZdelem történetéhez 1914-ig. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 1960. 19. sz. 137—226. l.

** Az alkoholizmus és az alkoholizmus elleni küZdelem magyarországi történetéből 1914-ig. Referáló Szemle, 1964. 4. sz. 1—7. l.

(Az Alkoholizmus, Az Absztinens, Az Alkoholkérdés), melyeknek lapjain gyakran találkozunk a kérdés világszerte ismert legjobb szakértőinek írásaival.

Az írásos mellett a szóbeli felvilágosító munka, az előadásos propaganda is igen intenzív. Főképpen Budapesten áll kiváló előadó gárda ezeknek az egyesületeknek rendelkezésére. Az előadásos felvilágosító munkát elsők az Országos Alkoholelles Egyesület indította el egyrészt a szakszervezetekben tartott előadásaival, másrészt a főváros számos kerületének majd minden elemi iskolájában a szülők és mások számára rendezett vasárnap délelőtti felolvasásaival.

Mind a mozgalom nemzetközi irányításában, mind a hazai mozgalom fejlesztésében jelentős szerepet játszottak a kétévenként rendezett nemzetközi alkoholelles kongresszusok, melyeken a magyar küldöttek igen aktívan képviselik a hazai mozgalmat.

Az egyesületi élet, mely az alkoholizmus elleni társadalmi szervezkedés legjobbjait toborozta zászlaja alá, igen élénk volt. Sok kiváló orvost találunk soraikban, akik saját munkaterületükön is igyekeznek híveket szerezni a mozgalomnak. Az alkoholizmus elleni küzdelem egyesületi jellege éppen az állami támogatás hiánya miatt került előtérbe. Szükség anyagi helyzetük arra késztették ezen egyesületeknek vezetőit, hogy a fővároshoz forduljanak évről évre a remélt csekély támogatásért. A Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratainak kötegeiben találtam ezekre az iratokra, melyek betekintést adnak ezeknek az egyesületeknek működéséről, nemes erőfeszítéseikről, a munkájuk elé tornyosuló nehézségekről. Tükrözik az akkoriban túlsúlyban levő felfogást is, mely az alkoholizmus elleni küzdelemnek absztinens jelleget igyekszik adni. A Szociáldemokrata Párt alkoholelles törekvése is ezen az elvi alapon áll, ami sajtójának nevében is (Az Absztinens) kifejezésre jut. Éppen e merev és túlzó álláspont gátolta a mozgalmat abban, hogy erőfeszítése arányban állhasson az elért eredményekkel.

A múlt század utolsó évtizedeitől kezdve egyre inkább beivódik a köztudatba, hogy a 3 leg súlyosabb társadalmi betegség: a tuberkulózis, a nemibetegség és az alkoholizmus. E három súlyos kór együttes említése szinte általánossá válik. Nem véletlen, hogy a kialakulóban levő szociálhigiéné is elsőrendű feladatként tűzi maga elé az alkoholizmus társadalmi vonatkozásainak feltárását. A szociálhigiéné magyarországi irodalma is igazolja, hogy orvosaink sorát az alkoholizmus problémája igen intenzíven foglalkoztatta. E kérdés irányított sok kiváló orvost a betegségek társadalmi összefüggéseinek vizsgálatára.

Ezek az iratok hasznosan egészítik ki eddigi ismereteinket, és a magyarországi alkoholelles küzdelem múltjának néhány elvi kérdésére is rávilágítanak. Megérdemlik figyelmünket azért is, mert e beadványok szerkesztőit ma már a magyar orvostörténet is számon tartja.

Az Alkoholelleses Munkásszövetség alapszabályai¹

1. §. Az egyesület címe: Alkoholelleses Munkásszövetség . . .²

Pecsetje: „Alkoholelleses Munkásszövetség” körirat, a közepén: „1909”.

A szövetség célja és eszközei:

2. §. A szövetség az egész ország lakossága körében igyekszik híveket szerezni az alkoholélvezettől való teljes tartózkodás eszméjének, és minden törvényes eszközzel küzd a szeszes italok terjesztése és élvezete ellen.

Ebből a célból szóban és írásban terjeszti az alkoholélvezet káros hatásainak, a védekezés módjának ismeretét. Az ivási szokásokkal szemben a munkások műveltségének fejlesztésére és ezzel kapcsolatban az alkoholmentes társasélet kiépítésére törekszik.

Részt vesz a szövetség körén kívül eső alkoholelleses akciókban, és alkoholelleses intézmények létesítésére törekszik.

¹ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok IX. 1125/1909.

² Az Alkoholelleses Munkásszövetség 1909 májusában alakult meg. Tisztikarában Kis Adolf (elnök), Szerdahelyi Sándor (titkár), Székács Pál (jegyző), Szakasits Árpád (választmányi tag) neveivel találkozunk. Az Alkoholelleses Munkásszövetség az 1904 novemberében alakult Alkoholelleses Munkásegylet örökebe lépett, és elődjénél erőteljesebben képviselte a szociáldemokrata vonalat. Az 1909. szeptemberi közgyűlés jelentése szerint 157 munkás írta alá a belépési nyilatkozatot. Ekkor már Nagyszébenben, Nagyváradon, Újpesten, Kispesztén, Győrött, Versecen, Privigyén és Áradon volt fiókegyletük.

Az alapszabályaik egyes pontjainak jóváhagyását a belügyminiszter több esetben megtagadta. Különösen sérelmesnek tűnt az a javasolt kiegészítés, mely szerint a hatósági közeg a szövetség és a helyi szervek helyiségeibe bármikor szabadon bemehet. Veszélyesnek látszott ez a gyenge vidéki csoportok esetében.

Az Alkoholelleses Munkásszövetség több helyi csoportot létesített a fővárosban. Így az I. sz. csoport, az 1911 márciusában alakult VII. kerületi csoport volt a legjelentősebb. Az alakuló ülésen 106-an jelentek meg. Elnökül Wand Ignácot választották meg. A csoport azt a feladatot tűzte ki, hogy a munkásságot elvonja a szombat esti és a vasárnap délutáni kocsmázástól; ezért ebben az időben a munkásszervezetekben előadásokat tartanak. Az agitációnak új módszerét alkalmazta az Alkoholelleses Munkásszövetség VII. kerületi csoportja. Az SZDP kerületi szervezeteinek példája nyomán a házi agitációra tértek át. Munkásdalosokkal keresték fel a bérházakat; majd a mozgalmi dal eléneklése után az arra kijelölt egyén előadást tartott a ház lakói számára az ivási szenvedély súlyos következményeiről.

Az Alkoholelleses Munkásszövetség élénk propagandatevékenységet fejtett ki. Ennek nyomaival sűrűn találkozunk az Az Absztinens c. lapban, mely az alkoholizmus ellen küzdő szociáldemokrata munkásegyletek hivatalos közlönye. Számos röpiratot adtak ki, melyek a politikai célkitűzések és az alkoholizmus elleni küzdelem összefüggéseire világítanak rá. Propagandamunkájuk során felvilágosító előadásokat tartottak a különböző szakszervezetekben, sőt nem egy esetben népgyűlést is — sok résztvevővel. Kampányt indítottak azért, hogy a 36 órás munkaszünetet a kocsmákra és vendéglőkre is terjesszék ki.

Az Alkoholelleses Munkásszövetség jelentős szerepet töltött be a magyar munkásmozgalomban is, különösen a két világháború közötti időben. Az AMSZ gyűjtőhelye volt a következetes osztályharcos alapon álló baloldali munkásoknak. Kapcsolatai az illegális párttal mindig szorosak voltak. Az AMSZ azok közé a kultúregyletek közé tartozott, ahol a legális munkát eredményesen kombinálták az illegális tevékenységgel.

A szövetségi tagság

3. §. A szövetség tagja lehet minden magyar állampolgár, nemi különbség nélkül — aki — orvosi rendelést kivéve — a szeszes italok (bor, sör, pálinka stb.) élvezetétől teljesen tartózkodik.

A felvétel fölött végleg a csoport rendes taggyűlése, bármelyik tag kívánságára, titkos szavazással határoz.

A tagok jogai abban állanak, hogy az elnökségi ülések kivételével, minden tag- és közgyűlésen részt vehetnek, egyenlő szavazati joguk van, választók és választhatók. Részt vehetnek a szövetség által rendezett előadáson, használhatják a szövetség könyvtárát, megkapják a szövetség által kiadott iratokat.

Megszűnik a tagsági joga, ha a tag hat hónapon át egyfolytában tagsági díjat nem fizet.

A szövetségből való kizárás oka lehet a szeszes italok élvezete, továbbá minden olyan cselekedet, mely a szövetség erkölcsi felfogásával nem egyezik. Kizáratási indítványt tehet a szövetség bármely tagja a csoport elnöksége előtt, melynek jelentése alapján a csoport taggyűlése titkos szavazás által dönt.

A szövetség jövedelmei

4. §. A szövetség minden tagja 20 fillér beiratkozási díjat és minimális 20 fillér havi tagsági járulékot fizet.

A havi tagsági díjat a csoport közgyűlése állapítja meg, de ez havi 1 koronánál magasabb nem lehet. A beiratkozási díj lefizetése minden tagra kötelező. A tagsági díj — a tag kívánságára — részben vagy egészben elengedhető tartós munkanélküliség igazolt esetében. Az elnökség a tagsági díj elengedésére irányuló kérelmet esetenként bírálja el, és a határozatának eredményét a rendes taggyűlés tudomására hozza.

Jövedelem gyanánt szolgálnak még a mulatságok, felolvasások jövedelmei, adományok és hagyományok.

A szövetség szervezete

5. §. A szövetség szervezetét képezik a helyi szervek, a befizetőhelyek, a helyi csoportok és az országos vezetőség.

Befizetőhely alakul ott, ahol 10-nél kevesebb tag kíván alapszabályszerű működést kifejezteni. A befizetőhelyek ügyeit az elnökség viszi, melynek tagjai: elnök, titkár, pénztáros és ellenőr.

Helyi csoportot 10-nél több tag alkothat. A helyi csoport ügyeit az elnökség viszi, melynek tagjai: elnök, alelnök, titkár, pénztáros és 2 ellenőr.

A *helyi szervek* elnökségei hetenként ülést tartanak. Amennyiben az elnökség valamely tagja tisztségéről lemond, helyét a legközelebbi taggyűlés betölti. A helyi szervek vagyona fölött, megszűnésük esetén, az országos vezetőség rendelkezik.

A helyi szervek csakis az országos vezetőség beleegyezésével alakíthatók meg. A csoport a székhely nevét viseli; amennyiben ugyanazon székhellyel több cso-

port alakul, az elnevezés a székhely nevéhez írandó világosan megkülönböztető számozás által történik.

Egyes szakmák munkásai külön is alakíthatnak csoportot. Ez esetben a csoport elnevezése a csoportról történik.

A helyi szervek nyilvános, a hatóságnak bejelentett gyűlésen alakulnak meg. A helyi szervek megalakulásáról jegyzőkönyv veendő fel, amely a szövetség alapszabályainak sokszorosított példányával, az országos vezetőségnek a helyi csoport alakításához való hozzájárulását tartalmazó nyilatkozatával, a csoport megalakításától számított 48 órán belül kis és nagy községekben az előjáróságoknál, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal felruházott városokban a polgármesternél bejelentendő.

A szövetség élén áll az Országos Vezetőség. Tagjai: elnök, alelnök, titkár, jegyző, számvető, pénztáros, ellenőr és a 8 választmányi tag. Az országos vezetőség legalább kéthetenként ülést tart.

Az országos vezetőség viszonya a helyi szervekhez

6. §. Az országos vezetőség ellenőrzi és irányítja az összes helyi szervek működését. Alapszabályellenes működés esetén azok felfüggesztése, ill. feloszlátása iránt a hatóságnak javaslatot tehet. Az országos vezetőség határozatai az országos küldött-kögyűléshez fellebbezhetők meg, de eme fellebbezésnek halasztó hatálya nincsen.

A beíratási járulék teljesen és a tagsági díjak 50%-a az országos vezetőség rendelkezésére bocsátandók. A csoport legalább kéthavonként pontos kimutatást küld be az országos vezetőséghez a tag- és pénztári forgalomról és az egyesületi élet egész állapotáról. Beküldi az elnökségi tag és közgyűlések jegyzőkönyveinek hiteles másolatait.

A tagsági könyveket a beíratkozási járulékok alapján az országos vezetőség állítja ki.

7. §. A helyi szervek tag- és közgyűlései.

A helyi szervek legalább kéthetenként rendes taggyűlést tartanak; emellett az elnökség a szükséghez képest bármikor rendkívüli taggyűlést hívhat egybe. A taggyűlések határoznak az egyesület összes ügyeiben. Az elnökség határozatait jóváhagyás végett a taggyűlés elé terjeszti. A tárgyalások a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképesek. A szavazás az alapszabályok 3. §-ának 2. és 4. bekezdésében megjelölt esetek kivételével nyíltan történik, de a megjelenteknek legalább egyharmada titkos szavazást kérhet.

A helyi szervek minden év március havában évi közgyűlést tartanak, amely határoz a lemondó elnökség felmentése tárgyában, és megválasztja az új elnökséget.

8. §. Országos küldöttkögyűlés.

9. §. Határozatképesség.

1910. II. hó

Szerdahelyi Sándor
titkár

Fenyves Jenő
elnök

*Madzsar József dr. nyilatkozata
a magyarországi Good Templar rend alapszabály-módosításával kapcsolatban*³

Tekintetes

VIII. ker. Elöljáróságnak,

Budapesten.

A magyarországi Good Templar rend ápr. hó 5-én tartott közgyűlésének határozata elleni fellebbezésre van szerencsém a következőkben válaszolni.

A nemzetközi Good Templar rend voltaképpen alkoholelles egyesület, amely azonban külföldi mintára vallásos alapon alakult.⁴ Miután a *tagok többsége*

³ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok IX. 2088/1906.

⁴ Az alkoholizmus elleni küzdelem Magyarországon szervezetileg a XX. sz. elején indul meg. De már jóval előbb, a XIX. sz. utolsó harmadában egyre gyakrabban látnak napvilágot orvosok és mások részéről olyan írások, melyek a figyelmet erre a pusztító népbetegsége irányítják.

Az alkoholizmus elleni szervezett küzdelemnek zászlóvivője az Egyesült Államokban 1852-ben alapított és főként Európa nyugati és északi államaiban jelentős eredményeket elérő Good Templar emberbaráti egyesület. Magyarországon is a Good Templar egyletekben tömörült az alkoholizmus elleni harcot elindítók vezérkara. Bár hangoztatták, hogy a Rend apolitikus szervezet, melynek egyedüli célja az emberiséget fenyegető és a magyar népet pusztító társadalmi betegség, az alkoholizmus visszaszorítása, mégis a páholyok tagsága között különböző pártállású, haladó gondolkodású egyéneket találunk. Akadnak közöttük polgárok, radikálisok, szocialisták és főképpen az előadók között — jelentős számban orvosok. Olyan neveket találunk a magyarországi antialkoholizmus század eleji kezdeményezői között, akiket a magyar munkásmozgalom története ma is megbecsüléssel és tisztelettel emleget. (*Hamburger Jenő, Bolgár Elek, Vágó Béla, Madzsar József, Doktor Sándor, Rónai Zoltán* stb.)

Az antialkoholisták propagandája kezdetben szűk körre korlátozódott. Jelentősebb előrehaladást akkor tudnak felmutatni, amikor közelebb kerülnek a munkásokhoz és a magyar munkásmozgalomhoz. Így pl. az Alkoholelles Munkásegyesület a Szociáldemokrata Párt és a Good Templar páholyok közreműködésével alakul meg 1904 novemberében. A vezetőségbe több Good Templar-tagot is beválasztanak; így pl. *Madzsar Józsefet, Stein Fülöpöt*. Ugyanakkor a Good Templar páholyok legjobb előadói majd minden szakegyletben megfordulnak elsősorban Budapesten, de vidéken is.

A Magyarországi Független Good Templar Rend (Independent Order of Good Templars) 1902. júl. 5-én tartja alakuló közgyűlését, és az itt elfogadott alapszabályokat felterjeszti a belügyminiszterhez. A beadvány ideiglenes elnökként *Weixlgärtner Vincét* tünteti fel. Az egyesület alakuló közgyűlési jegyzőkönyvének aláírói között *Kürz Antal, Stein Fülöp, Wankó Károly* stb. neveivel találkozunk. A belügyminiszter a benyújtott alapszabályokat visszautasítja, minthogy az iskolaköteles korú gyermekek páholytagságát kifogásolja. *Stein Fülöp*, az egyesület vezetője 1904-ben felterjesztett kérvényében újból kéri az alapszabályok jóváhagyását. Indokolásában írja, hogy az egyesület „*az egész emberiség javának előmozdítását célozza és ez irányban számtalan üdvös intézkedéssel és tevékeny működéssel szándékozik eredményre jutni*”.

A belügyminisztérium az alapszabályok elfogadását újabb kiegészítésektől teszi függővé [pl. a páholyok tisztikarának bejelentése a hatóságoknál, esetleges alapszabály-módosítások bejelentése és annak feltüntetése, hogy az elnök (főtemplár) képviseli az egyesületet a hatóságok előtt].

Az egyesület fejlődésének kezdetben bizonyos fokig akadálya volt annak nemzetközileg meghatározott vallásos színezete. *Forel*, a világhírű svájci pszichiáter, e nemzetközi szervezet vezetőjének kezdeményezésére szűnik meg az egyes országok

arra a meggyőződésre jutott, hogy az egyesületből ki kell küszöbölni minden vallásos színezetet, hogy az egyesület nagyobb sikerrel működhessen, voltaképpeni célja érdekében e célból volt szükséges az alapszabályok módosítása is.

Az ápr. hó 5-én tartott közgyűlésen a szavazás szabályszerűen folyt le. A szavazás úgy történt, mint minden közgyűlésen, a jelenlevők személyenként szavaztak. A páholyok szerinti szavazás nem lett volna igazságos, mert a páholyok taglétszáma nagyon különböző (10–150), és így kevesebb taggal bíró páholyok leszavazhattak volna jóval több tagot, mivel minden páholy csak egy személy által, tehát egy szavazattal volt képviselve. De ha páholyok szerint történt volna is a szavazás, az alapszabály-módosítások elfogadtattak volna, mert az elfogadás mellett nyilatkozott 9 páholy, úm.:

1. Igaz út, képv.	dr. Décsi Imre	I. Kékgolyó u. 5.
2. Egészség, képv.	dr. Madzsar József	VIII. Baross u. 28.
3. Munka, képv.	Nagy Oszkár mérnök	Újpest
4. Világosság, képv.	Dr. Poszvék Lajos	Sopron
5. Egyetértés, képv.	Kovács Vilmos	Nagybecskerek
6. Forel, képv.	Antal Sándor	Nagyvárad
7. Élet, képv.	Hajós Adolf	Kőbánya
8. Új Élet, képv.	dr. Hollós István	Lipótmező
9. Erő, képv.	Ungár Sándor	Kispest

A fellebbező csak öt páholyt képviselt, ennyi volt tehát az alapszabály-változtatás ellen. Ezek közül a 3 erdélyi páholyt nem az egyesület alapította sem alapításukról, sem létezésükről nem bír tudomással az egyesület elnöksége.

Az egyesületnek ápr. 5-én összesen 11 működő páholya volt, ezek közül 9 az alapszabály-változtatás mellett volt, 2 ellene, ha nem számítjuk a szászok páho-

(Svájc, Belgium, Franciaország, Németország) páholyaiban e vallásos kötöttség. A magyarországi Good Templar páholyoknak vallási tradíciója a gyakorlatban sohasem volt. És ez nem véletlen. Az egyesület elnöke (nagytemplára) éveken át *Madzsar József* volt, akinek természettudományos iskolázottsága és e téren kifejtett széles körű tevékenysége, a szociáldemokraták baloldali irányzatához való kapcsolata, és a század eleji progressziónak a legkülönbözőbb jelentkezési formáiban való részvétele eleve kizárta azt, hogy a konzervatív vonal túlsúlyba kerülhessen ebben az egyesületben.

Madzsar kezdeményezésére éppen az alapszabályok módosításában jutott kifejezésre ez az irányzat. *Kürz Antal*, az egyesület egyik vezetője fellebbezést nyújt be a kerületi elöljárószághoz, melyben kifogást emel a közgyűlés fenti döntése ellen. Sérelmesnek tartja többek között a határozat ama pontját, mely megtiltja a vallásfelekezetek papjainak az üléseken való jelenlétét, és tiltakozik az egylet nevének módosítása ellen, melyben annak szabadabb, önállóbb, akcióképesebb lehetőségei jutnak kifejezésre.

A tanács 1904. szept. 27-i keltezésű határozata ezt a fellebbezést a következő indokolással utasította el: „A megtartott vizsgálat során ugyanis megállapított, hogy a sérelmesnek jelzett közgyűlési határozatot a közgyűlés többsége megszavazta, miért is a tanács, a sérelmesnek mondott közgyűlési határozat megsemmisítését, illetve hatályon kívül helyezését el nem rendelheti anélkül, hogy az egyesületnek autonómiáját meg ne sértse”. (Főv. 1. sz. Levéltár Tanács Iratok IX. 201 926/1906.) Az egyesület új neve tehát 1906 őszétől: Independent order of Good Templars neutral (Független neutrális Good Templar rend). Az előző: International Independent order of Good Templars (Nemzetközi Független Good Templar rend).

lyait. Bármiképpen történt volna tehát a szavazás, a határozatokon változás nem történt volna.

Ami az egyesület címét stb. illeti, tudtunkkal minden magyarországi egyesületnek autonóm joga, hogy címét meghatározza, amelybe semmiféle külföldi egyesületnek beleszólása nem lehet.

Budapest, 1906. júl. 26.

Kiváló tisztelettel:
Dr. Madzsar József

Felvétetett 1906. évi júl. 26-án a VIII. ker. előjáróságnál Budapesten, Kürz Antalnak, a föv. tanácshoz 1906. ápr. 13-án 73 360. sz. a. beadott fellebbezése ügyében.

Kürz Antal dr. Madzsar József előadásának azon részét, amely a közgyűlési szavazásra vonatkozik, helyesnek ismeri el azon kitéttel, hogy dr. Hollós István páholyképviselő is részt vett volna a határozathozatalnál, mert az a szavazás előtt elment az ülésről.

Felvette: Olvashatatlan aláírás és Kürz Antal

*Dr. Dóczi Imre, a Független Good Templar rend magyarországi nagypáholya főtítkárának felterjesztése a belügyminiszterhez, melyben az egyesület működésének a hatáskörét az intézeti betegekre is kéri kiterjeszteni, és kéri az intézet tiltó rendelkezésének megszüntetését.*⁵

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Nagyméltóságod több bölcs rendeletével ismerte el az alkoholelles mozgalomnak nagy kulturális, sociális és hygienicus fontosságát. Az alkoholelles mozgalomnak, mint a külföldön, hazánkban is főként a társadalmi abstinens egyesületek, ezek között első helyen a nemzetközi Good Templar rend a legkitűnőbb fegyvervivői. A Good Templar rend alapelvei, demokratikus szervezete, évtizedek óta bevált propagandaeszközei avatták a leginkább célravezető abstinens társadalmi szervezetek elsejévé.

A Good Templar rend áldásdús tevékenységét a hazánkban elért eredmények — melyek tisztán csak az egyesület működésének köszönhetők — fényesen igazolják. Egyik legszebb és leghumánusabb törekvése egyesületünknek az *iszákosok mentése*. Köztudomású tény, hogy az alkoholizmus, az iszákoság betegség, melynek gyógyításához elsősorban is a szesz italoktól való teljes tartózkodás, másodsorban pedig a már abstinenssé tett alkoholistának olyanfokú jellembeli megedzése s az alkoholizmus kérdésében való felvilágosítása szükséges, hogy meggyőződésévé, vérévé válják a józan, abstinens életmód egyedül üdvös volta, és hogy ebben a meggyőződésben kellő cautélák mellett

⁵ Föv. Levéltár Tanácsi Iratok I. 8349/1907. — 120 347. — 145 411.

egész életén keresztül megtartassék. Ezt a célt kiválóan szolgálta és szolgálja most is a Good Templar rend. Az alkoholistákat leszoktatja az ivásról, felvilágosítja, kioktatja őket, hogy maguk is testestől-lelkestől ellenségei legyenek a szeszes italoknak.

Ezt a szép és nemes feladatot különösen kiváló sikerrel és minden tekintetben elismerésre méltó fáradsággal szolgálta a budapesti lipótmezei elmeegógyintézet keretén belül alakult fiókunk, mely az ottani főorvosok vezetése alatt nemcsak azt érte el, hogy 73 férfiápoló közül majdnem 70 teljesen tartózkodik a szeszes italok élvezetétől, hanem azt is, hogy az intézetben ápolat alkoholistákat s az alkoholpsychosisban szenvedőket valóban meggyógyította, s megakadályozta visszaesésüket. Statisztikai adatokkal, nevek felsorolásával igazolhatjuk lipótmezei fiókegyesületünk ezen áldásos és üdvös tevékenységét.

Legnagyobb meglepetésünkre és csodálkozásunkra fiókegyesületünk csatolt felterjesztéséből arról a szomorú tényről értesültünk, hogy az intézet igazgatója megtiltotta a betegeknek az egyesületbe való belépést és az alkoholelleses mozgalomban való aktív részvételt. Pedig nemcsak az alkoholisták gyógyintézeteiben, hanem a külföldi elme- és ideggyógyintézetekben is már régen elfogadott, megdönthetetlen igazsággént ismerik el azt a tényt, hogy az alkoholisták gyógyítása csak úgy történhetik, ha az intézeti kezelést a társadalmi mentőakció is kiegészíti, és ha a gyógyintézet módot nyújt a betegeknek arra, hogy meggyőződjenek az alkoholizmus elleni mozgalom fontosságáról, hogy beléphessenek olyan egyesületbe, mely fogadalommal kötelezi őket a szeszes italok élvezetétől való teljes tartózkodásra és mely egyesület egyúttal mintegy gyámolítja, támogatja őket ebben az elhatározásukban.

A most legutóbb lefolyt stockholmi nemzetközi alkoholizmus elleni kongresszuson az összes résztvevő orvosi tekintélyek a legnagyobb elismeréssel adóztak a lipótmezei elmeegógyintézetben működő Good Templar Páholy sikereinek s egyértelműleg hangoztatták, hogy az alkoholistákat gyógyítani és megmenteni csakis ily abstinens egyesülettel kapcsolatban lehet.

Mély tisztelettel esedezünk tehát Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék a lipótmezei elmeegógyintézet igazgatójának említett rendeletét felfüggeszteni s egyúttal megengedni, hogy az állami elmeegógyintézetek keretében Good Templar páholyok alakulhassanak, azok működésében az orvosok, ápolók és betegek egyaránt részt vehessenek, hogy ily módon a betegek érdeke és a köz java minél nagyobb mértékben segítessék elő.

Kérésünk kegyes teljesítését remélve, vagyunk Nagyméltóságod alázatos szolgálatára

Dr. Dóczi Imre főtitkár⁶
(a G. T. rend bélyegzője)

⁶ Dr. Dóczi Imre orvos az alkoholizmus elleni küzdelem egyik magyarországi előharcosa. Évtizedeken keresztül igen intenzív propagandatevékenységet fejtett ki. Több esetben nemzetközi kongresszusokon képviselte a magyarországi alkoholelleses mozgalmat. Nagy feltűnést keltett az 1909-es londoni Nemzetközi Alkoholelleni Kongresszuson tartott előadása, mely az alkoholizmusnak a magyarországi gyermekek körében való elterjedéséről festett megrázó képet. Szakmai publicisztikai

*Chyzer Kornél állásfoglalása
az elmeógyógyintézeti alkoholelleanes páholy hatáskörét illetően⁷*

A székesfőváros polgármesterének,
Budapest.

Tárgy: A Good Templar páholy ügye.

A „Good Templar” rend magyarországi nagypáholya beadványt intézett hozzám, melyben felfüggeszteni kéri a lipótmezei elmeógyógyintézet igazgatójának azon rendeletét, melyben ezen páholyoknak az intézeti betegek közt való működését betiltja és egyúttal kéri, hogy az elmeógyógyintézetek keretében ezen páholy működhessék.

Ezen ügyre vonatkozólag a lipótmezei elmeógyógyintézet igazgatóját nyilatkozattételre hívtam fel és annak alapján egyidejűleg kibocsájtott rendeletemben helyeseltam azon álláspontot és felfogást, melyet ezen ügyben kifejtett és felhívtam, hogy a jövőben hasonló szellemben járjon el.

Helyeseltam elfoglalt álláspontját azért is, mert az elmúlt nyár folyamán fel-tűnően szaporodott úgy a szökések száma, mint az osztályos főorvosi ajánlatra szabad kijárást élvezett betegeknek a szomszéd kocsmákból részegen való hazatérése, ill. a városból rendőrség által való hazaszállítása. Ezen jelenség oka a megejtett vizsgálat alapján az volt, hogy a férfiosztály vezetője túlságos bizalom-mal viseltetett azon alkoholistákkal szemben, akik, mint páholytagok fogadalmat tettek. Ez szolgált közvetlen okául annak, hogy a betegek számára a páholytagság be lett tiltva.

A Good Templar egyesület szellemi vezetői türelmetlen módon a betegek jólétére való hivatkozással elveik révén, az intézeti igazgató rendelkezéseibe is bele akartak avatkozni és ily szellemben működve úgy a betegek, mint az alkal-mazottak közt is pártoskodást és viszályt idéztek elő, mely az intézet békéjét is megzavarta.

Szükségtelen, hogy az alkoholisták, míg az intézetben vannak, a páholy tagjai legyenek. A zárt intézetnek elég disciplináris hatalma van arra, hogy a betegeket a szesz italok élvezetétől visszatartsa. A társadalmi akció, melyre a beadvány hivatkozik, akkor vegye kezdetét, mikor a beteg az intézetből kilép.

Ha pedig a gyógyítási okok a betegek páholyba való belépését nem teszik szükségessé, akkor az a törekvés, hogy azok a páholytagok számát gyarapítsák, nem érdemleges okokban, hanem külső sikerek feltüntetésének vágyában lel magyará-zatot, melyet előmozdítani a felsorolt hátrányokkal szemben indokoltnak nem találtam.

Jogi szempontból is kifogás alá eshetik az, hogy elmeógyógyintézetbe internált,

munkássága is jelentős, melyet az általa szerkesztett Az Alkoholizmus c. lapban végzett.

A Good Templar rend, mint e beadványból is kitűnik, a teljes absztinencia alapján áll. A legtöbb ez idő alatt alakult alkoholizmus ellen küzdő egyesület ezt az elvet tette magáévá. A mértékletességi álláspont kisebbségben maradt. Tevékenységükben döntő szerepe a felvilágosításnak volt.

⁷ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok I. 8349/1907. — 145 411/1907. VII. a.

túlnyomólag gondnokság alatt álló és jogilag nem cselekvőképes egyének bármi-féle egyesületben mint rendes tagok szerepeljenek, márcsak azért sem, mert egy ily értelmű engedély az 1902. évi 125 500 sz. a. kelt itteni szabályrendelet 35. §-át is sértené. Ezen § szerint az intézeti igazgató határoz a gyógykezelés általános módja és iránya felett.

A páholynak rendeletileg való installációja pedig annak rendelné alá az igazgató meggyőződését. De ha az igazgató az abszolút abstinencia általánosítását orvosi meggyőződésével összeférhetőnek nem tartja, akkor az általa vezetett intézetben egy titkos szervezettel bíró oly hatalommal találna magát szemben, mely az igazgatói jogok és kötelességek gyakorlását nagyrészt illuzórikussá tenné.

Ezek alapján nem engedhetem meg, hogy az elmeorvosintézeti betegek a „Good Templar” páholy tagjai lehessenek. Nincs azonban kifogásom az ellen, hogy az elmeorvosintézeti alkalmazottak és az intézet területén állandó lakással bíró egyének, az igazgatói jogok teljes respektálásával egyesületet alkothassanak. Tartoznak azonban magukat az intézeti igazgató ellenőrzésének alávetni és egyáltalán megtiltom, hogy összejeveleteiket a betegosztályokon tarthassák.

Erről polgármester urat a folyamodó egyesület kellő értesítése végett tudósítom.

Budapest, 1907. dec. 19.

A miniszter meghagyásából:
Chyzer⁸ miniszteri tanácsos

*Dr. Madzsar Józsefnek, a magyarországi Független Good Templar rend elnökének
kérvénye az egyesület anyagi támogatásáért⁹*

Tekintetes Városi Tanács!

A modern socialhygiene egyik legfontosabb fejezete az alkoholkérdés. Ma már átment a köztudatba, hogy az alkoholizmus társadalmi betegség, mely ellen a társadalomnak védekeznie kell.

⁸ Chyzer Kornél előbb Zemplén megye tisztifőorvosa, majd 1893-tól a Belügy-minisztérium egészségügyi osztályának vezetője, a magyar közegészségügy kiváló szervezője, akinek nevéhez több jelentős egészségügyi törvény, rendelkezés létrehozása fűződik. Összeállította és kiadta az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteményét.

Bár Chyzer az itt bemutatott állásfoglalásában elutasítja az alkoholizmus elleni küzdelem egy adott módját egy egészségügyi intézményben, mégsem mondható, hogy az alkoholizmus elleni küzdelmet közömbösen szemlélte; ellenkezőleg, annak aktív szöszelője volt. Dr. Niedermann Gyulával közösen egy tanulmányt írt és adott ki 1897-ben, „Javaslat az iszákosok menhelyeinek felállításáról” címen. E munka beszámolót ad svájci, belgiumi, franciaországi és csehországi tanulmányútiukról, ahol az elmebetegügyet és az alkoholkérdést vizsgálták. A beszámoló részletesen ismerteti a svájci „Ellikon”-t, az alkoholistákat kezelő gyógyintézményt. Ismerteti e kiadvány Forel antialkoholista elgondolásait, melyek az állami és társadalmi összefogás szükségességét hangoztatják az alkoholizmus elleni küzdelemben, és sürgetik az iszákosok menhelyeinek mielőbbi létrehozását. E munka tehát kezdeményezője volt a modern alkoholgondozás alapvető intézményének, az alkoholelvonónak.

Tagja volt Chyzer az 1906-ban megalakult absztinens szervezetnek az Abstinens Orvosok Egyesülete vezetőségének is.

⁹ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok XIV. 1572/1912.

A magyarországi Good Templar rend ily szervezett küzdelmet folytat az alkoholizmus ellen. Budapest székesfőváros közönsége az egyesületnek e közhasznú tevékenységét felismerve. (14668/1909. VII. sz. a.) 500 Korona segélyt utalt ki.

Az egyesület e segély kiutalványozása óta eltelt időt nem töltötte tétlenül.

NB alatt mellékeljük az egyesület 1909. május 30-i nagygyűlésének jegyzőkönyvét, melyből kitűnik a Rend működése az elmúlt üzleti évben.

Ezek közül különösen a következőket emeljük ki:

Fő törekvésünk az ifjúságnak az alkoholtól való megóvására és az alkohol-kérdésben való kioktatására irányult. Fáradásaink eredményeképpen május 30-ig Budapesten hatszáznál több iskolásfiú tett ígéretet arra nézve, hogy szeszes italt nem iszik. Ez ifjakat vasárnaponként összegyűjtöttük és előadásokat tartottunk nekik az alkoholkérdés különböző ágaiból; buzdításunk eredményeképpen az alkoholkérdés egyes fejezeteivel maguk az ifjak is foglalkoznak, s önálló előadásokat tartanak.

Igyekeztünk az alkoholelleses küzdelem magvait a hadsereg körében elhinteni s e téren is némi sikerről számolhatunk be: a kadettiskolában rendszeres előadásokat tartottunk, mintegy 40 növendék ígéretet tett a szeszes italoktól való tartózkodásra s az abstinencia eszméjének az iskolai tanárok közül is többeket sikerült megnyernünk; s minthogy mozgalmunk iránt a hadvezetőség sympathiával viseltetik, reményünk van arra, hogy a közeljövőben a kaszárnyákban is intenzívebb agitációt fogunk folytathatni.

Bunge tanárnak az alkoholkérdésről szóló kiváló és népszerű röpiratát lefordítottuk és 16 000 példányban kinyomtattuk, hogy részben ingyen, részben önköltségen terjesszük. Eddig 12 000-nél több példányt helyeztünk el.

Ami az egyesület belső életét illeti, annak megerősödéséről adhatunk számot: a tagok száma az elmúlt (1909. május 30-ig terjedő) üzleti évben 246-ról 600-ra növekedett, a páholyok száma pedig kilenccel szaporodott. Egyesületünk azóta is fejlődést mutat: május 30. óta két új páholy alakult s több helyen folynak a páholyalapítás előkészítő munkálatai.

Feladataink a jövőre nézve még megnövekedtek. Elsősorban folytatni akarjuk a propagandát az ifjúság körében. A kérdésnek nagyobb tömegekkel való megismertetése végett nagy mennyiségben röpcédulákat akarunk nyomtatni, amelyek néhány tételen összefoglalva ismertetik az alkoholkérdést. E röpcédulákat szét fogjuk osztani az elemi iskolák tanulói között, ismét más röpcédulákat a középiskolai tanulók között, továbbá gondoskodni fogunk róla, hogy a szülők kezébe is megfelelő röpcédulák kerüljenek.

Propagandamunkánkat nagyobb mértékben kívánjuk kiterjeszteni a munkásságra. A hadsereg körében való agitationkról már fentebb említést tettünk. A vasúti balesetek egy részét a külföldi statisztika szerint a szeszes italok rovására kell írni; igyekezni fogunk az alkohol abstinencia eszméjét a vasúti alkalmazottak körébe is bevinni. A sajtó állandó informálása végett könyomatos szerkesztését határoztuk el.

Mind e terveink megvalósítása végett az eddigieknél nagyobb anyagi eszközre lenne szükségünk. Egyesületünk tiszta demokratikus alapra lévén fektetve,

a tagdíjak oly alacsonyak, hogy azokból az administratio költségei sem kerülnek ki.

Ezekre való tekintettel kérjük Budapest székesfőváros tekintetes Tanácsát: Méltóztassék nekünk az 1910. évre 1000 korona segélyt Budapest székesfőváros pénztárából kiutalványozni.

Tisztelettel:

Érk.: 1909. szept. 22.

dr. Madzsar József¹⁰

A független Good Templar rend elnöksége segéllyel kapcsolatban ismerteti az egyesület működését¹¹

Tekintetes Polgármester Úr!

A napilapokból értesülést szerezvén a közoktatásügyi bizottságnak legutóbb tartott gyűléséről, amelyen egyesületünknek évi segélyért benyújtott kérelme került tárgyalásra, tisztelettel bátorkodunk a következőket felhozni:

A Good Templar rend nemzetközi szervezete azoknak a szeszkes italok élvezetétől teljesen tartózkodó embereknek, akik vallási és nemzeti különbség nélkül egyaránt arra törekcszenek, hogy az alkoholizmus megszüntetésével az emberiségnek erkölcsi és szellemi színvonalát emeljék. Az egyesület célja az ivási szokásokat és az alkohol okozta higiénikus és szociális károkat megszüntetni és ezáltal az emberiségnek gazdasági, valamint kulturális előhaladását biztosítani. Az egyesület ezen céljának elérése végett tagjait kisebb egyesületekbe — fiókokba — csoportosítja, ahol a rendes heti összejöveteleken felolvasások, előadások, hang-

¹⁰ Dr. Madzsar József 1903 elején kapcsolódik be a magyarországi alkoholizmus elleni küzdelembe, mint a Good Templar rend „Egészség” páholyának tagja, mely nagyrészt orvosokból és orvostanhallgatókból toborozta híveit. Itt olvasta fel 1904 áprilisában A szeszkes italok hatása az utódokra c. tanulmányát, melyben a szülők iszákossága és az utódjaik betegségre való fokozottabb hajlamossága közötti összefüggést és az idült alkoholizmus degeneratív hatását elemzi. Madzsar több évtizedes népnevelői munkássága a Good Templar egyletekben és a munkásság szakszervezeteiben tartott számtalan előadásával veszi kezdetét. Előadásainak skálája igen széles; úgyszólván az alkoholizmus kérdésének egész területét felöleli. Előadásainak tematikájából csak néhányat kiragadva említjük meg a következőket: Az alkoholizmus és szocializmus, A szeszfogyasztás adatai Magyarországon, Az alkohol befolyása a testi és szellemi munkára, Az alkohol hatása az emberi szervezetre, Absztinencia és világfelfogás, Társadalmi betegség, Az alkoholkérdés szociálpolitikája, Kultúra és absztinencia, Alkohol és degeneráció stb.

1905-ben Stein Fülöppel és Hollós Józseffel megalapítja az első magyarországi alkoholelleses sajtóorgánumot, Az Alkoholizmust, néhány évvel később Az Alkohol-kérdést. Ő az egyik szervezője az 1905-ben Budapesten tanácskozó nagyszabású X. Nemzetközi Alkoholelleses Kongresszusnak. Egyik kezdeményezője és vezetője az Országos Alkoholbizottságnak, valamint az Országos Közegészségügyi Egyesületen belül létrehozott Alkoholbizottságnak. Titkára az orvostársadalom sok kiválóságát maga köré tömörítő, a patinás Orvosegyesületen belül megalakult Alkoholbizottságnak is.

Az ifjúság körében végzett felvilágosító munkával kapcsolatban nem lehet említés nélkül hagyni azokat az előadásokat, melyeket a Good Templar rend előadói 1905-től

versenyek stb. rendezésével igyekeztünk szint és tartalmat adni az egyesületi életnek. Az egyesület külföldi vezetőségének élén Forel tanár áll, akinek lelkes, apostoli tanításaiban fővárosunk közönsége — éppen a mi meghívásunkra — a közelmúlt napokban gyönyörködhetett.

Magyarországon immár hét éve működik egyesületünk, s büszke önértéssel állapíthatjuk meg, hogy ami Magyarországon az utolsó években az alkoholelles mozgalom terén történt, az mind a mi működésünk sikere. Felolvasások, röpiratok és a sajtó segítségével széles ez országban mindenütt elszórtuk a szesz italoktól való teljes tartózkodás eszméjét, belevittük a köztudatba az alkoholnak káros voltát, sikeres mozgalmat indítottunk a pálinkamérések vasárnapi munkaszünete, egy alkoholmentes vendéglő és alkoholistagyógyintézet létesítése érdekében. Meghódítottuk eszméinknek jóformán az egész szervezett munkásságot, s alig van Budapesten munkásegyesület vagy szakszervezet, ahol ismételtelen ne tartottunk volna előadásokat.

Közbenjárásunkra székelt Budapesten a X. nemzetközi alkoholizmus elleni kongresszus,¹² amely alkalomból összegyűltek nálunk a világ minden részéből az antialkoholisták százai, hogy a magyarországi mozgalom erőteljes haladását s fellendülését elősegítsék.

Egyesületünk működésének eredménye, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter néhány üdvös rendeletben biztosította az ifjúságnak alkoholelles szellemenben való tanítását és a tanítóképző intézetek növendékeinek az alkohol-kérdésben való kioktatását. A Good Templar rend kezdeményezésére rendelte el a belügyminiszter a hazai alkoholfogyasztásra, az alkoholnak a bűntettek, bal-esetekre, életviszonyokra, a tanulók alkoholfogyasztására stb. vonatkozó statisztikai adatgyűjtést; legújabbban pedig a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg

kezdve az Orvosegyetemen tartottak az elsőéves hallgatók számára. Előadásokat tartottak az Állatorvosi Főiskolán, a budapesti Tanítóképzőben stb. Ez utóbbi helyen 60 diák absztinens együletet alapított. Számos középiskolában a tanári karon keresztül sikerült megnyerniük az ifjúságot. A székelyudvarhelyi gimnázium növendékei 80 tagú alkoholelles csoportot hoztak létre, és szakkönyvtárat rendeztek be. A zombori, fehértemplomi, bajai, győri, kolozsvári, dési és még más középiskolákban is alakultak antialkoholista csoportok. *Madzsar* győri előadásán 1910-ben a középiskolák növendékei úgyszólván teljes számban jelentek meg.

Bunge bási egyetemi tanár, fiziológus. Számos, magyar nyelvre is lefordított írása, röpirata jelent meg. A *Hollós József* szerkesztésében kiadott Alkoholelles Könyvtár sorozatában jelent meg Az alkoholmérgezés és elfajulás c. munkája, amely a túlzott alkoholfogyasztás következményeivel, elsősorban a női szoptatóképesség elcsúszásával foglalkozik; a másik *Bunge*-kiadvány az ugyancsak ebben a sorozatban megjelenő Az alkoholkérdés, melynek népszerűségére mutat az, hogy 12 nyelvre lefordították.

¹¹ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok XIV. 1572/1912.

¹² Nemzetközi Alkoholelles kongresszusokat 1887 óta 2 évenként tartottak különböző európai országokban. A Budapesten 1905 szeptemberében tartott kongresszuson 16 állam, a magyar törvényhatóságok és városok képviselőiben közel 1000 delegátus vett részt. A külföldiek közül az alkoholkérdés számos világszerte ismert tekintélyének jelenléte, előadása emelte a kongresszus színvonalát. (*Forel, Legrain, Kassowitz, Laitinen* és mások.) A Műcsarnokban a kongresszus idején alkoholelles kiállítást rendeztek. A zárülés után 3000 munkás részvételével népgyűlést tartottak, ahol *Forel* és *Gumplowitz* intézett lelkesítő beszédet a hallgatósághoz.

az iránt intézkedett a belügyminiszter, hogy titkárunk az egész magyarországi csendőrlegénységet oktassa ki rendszeres előadásokban az alkoholkérdésről.

A vidéken sikeres propagandát indítottunk: Kispesten, Újpesten, Vácott, Miskolcon, Gyöngyösön, Ungvárott, Nagyszombatban, Szatmárott, Pozsonyban, Szegeden, Pécsen, Zomborban, Nagyszébenben, Brassóban, Sopronban, Makón, Hódmezővásárhelyen stb.

Egyesületünket s annak működését közvetlenül és oly jól ismerik gr. Hadik János belügyi államtitkár, dr. Lukács György, dr. Chyzer Kornél, dr. Náray Szabó Sándor, dr. Szántó Menyhért miniszteri tanácsosok stb., a vezetőségben s az egyesületben részt vesznek mindazok, akik más társadalmi mozgalom iránt is érdeklődéssel viseltetnek. Az egyesület jelenlegi vezetősége: dr. Stein Fülöp, dr. Madzsar József, dr. Hollós József, dr. Hollós István, dr. Schwarcz József, dr. Décsi Imre, dr. Dóczi Imre orvosokból áll, tagjaink sorában pedig ott van dr. Petrik Ottó, dr. Donáth Gyula egyetemi tanár, dr. Pándy Kálmán főorvos, dr. Lóránt Lipót, dr. Sipőcz László pécsi orvosok stb., stb.

Azon reményben, hogy a nagytekintélyű Tanács a fent felsoroltakban elég garanciát talál egyesületünk áldásos s jótékony működésére, alázatos kérelmünket újból melegen ajánlva szíves figyelmébe ...

Dr. Dóczi Imre
segédtitkár

Dr. Stein Fülöp¹³
elnök

Pecsét: Független (Neutrális) Good Templar rend (magyarországi Nagypáholy).
1906. — Fides, Fraternitas, Veritas.

1908. IV. 3.

E kérvények nyomán az egyesületnek a tanács megszavazza a kért 500 koronás támogatást.

*A független Good Templar rend 1910-es kérvényében beszámol
előző évi működéséről¹⁴*

Tekintetes Tanács!

Ötödízben fordulunk immár a tekintetes Tanácshoz, hogy az alkoholelleses küzdelmünk számára anyagi segítséget kérjünk. A tekintetes Tanács 1909. évre 500 koronát 1910. febr. 10-én kelt 86 693/1909 sz. b. átirata értelmében megszavazott, mintegy elismerésül annak az eredménynek, melyeket annak idején kérelmünkben felsoroltunk.

¹³ A beadvány egyik aláírója dr. Stein Fülöp (1867—1918) elme- és ideggyógyász, a Schwartzter Intézet és a Munkásbiztosító főorvosa, a magyarországi Good Templar rend egyik alapítója s egyben az alkoholelleses társadalmi mozgalom elindítója Magyarországon. Jelentős irodalmi munkássága felöleli az alkoholkérdés számos területét. Ő volt a kezdeményezője az 1909-ben felállított első magyarországi alkohol-elvonónak, a rákospalotai „Gyógyítóház”-nak, melynek egy ideig főorvosa volt. A Rákospalotai Gyógyítóház egészen az első világháború elejéig sikeres gyógyító-munkájával nyhítette az alkoholizmus áldozatainak szenvedéseit, és sok alkoholistát az itt alkalmazott gyógymód, a szigorú életmód, a munkatherápiás kezelés vezetett

Nem voltunk tétlenek azóta sem, tevékenységünket fokozott mértékben kiterjesztettük az egész országra, minek bizonyosságául bátorkodunk az 1910. évi máj. hó 15—16. napjain Zomborban tartott nagygyűlésünk jegyzőkönyvét mellékelten tisztelettel betérjeszteni és annak tartalmából az elmúlt évi működésünk következő fontosabb mozzanatait kiemelni:

Sok ezer példányban kinyomattuk Forel: Mit akar a Good Templar Rend c. füzetét, melyet részint ingyen, részint önköltségi áron terjesztünk.

Az idei érettségi vizsgálatok alkalmával Magyarország összes abiturientienseihez felhívásokat bocsátottunk ki, hogy az életbelépés nagy eseményét bankettes tivornyákkal az ifjak be ne szennyezzék, s figyelmeztettük őket az alkohol káros hatásaira. Az ifjaktól érkezett tömeges válasz, melyeket irattárunkban őrzünk, tanúsítja, hogy felhívásaink nem hangzottak el hasztalanul.

A folyó évben lezajlott választásokat arra használtuk fel, hogy a választókat az egész országban kifüggesztett plakátok útján felhívtuk: a választás napján tartózkodjanak a szeszes italok élvezetétől.

A koleraveszedelem alkalmából ugyancsak az egész országban plakátokat ragasztattunk ki, melyeken a közönség figyelmét az alkohol nagy veszedelmére éppen a fertőző betegségekkel szemben felhívtuk.

Május elsején a felvonuló munkások közt röpcédulákat osztogattunk. Az alkoholkérdés tudományos igazságait népszerű nyelven elmondva igyekeztünk ez alkalommal a munkások közt ismertté tenni.

Az ímént lezajlott tanítógyűlésen minden tanító útján sok ezer röpívet osztottunk szét azzal a céllal, hogy azokat a tanítók a gyermekekhez juttassák. A gyermekek nyelvén megfogalmazott röpív alkalmas, hogy az alkohol káros hatásait, már idejekorán megismerjék a gyermekek, akiknek absztinens életmódra való neveléséhez bizonyára hozzá fog járulni.

Nem folytatjuk tovább, mert kérelmünk szűk kerete nem engedi, hogy további részletekre kiterjeszkedjünk. Csak annyit bátorkodunk a T. Tanács figyelmébe ajánlani, hogy akciókkal elértük azt, hogy céljainkat olyan helyeken is megismerték, hol azokról azelőtt sohasem hallottak, és állíthatjuk, hogy működésünkkel a tekintetes Tanács anyagi segítségét kiérdemeltük.

Feladataink a jövőre nézve még megnövekedtek. Terveink megvalósításához azonban az eddigieknél nagyobb anyagi eszközökre lesz szükségünk. Egyesületünk demokratikus alapra lévén fektetve, a tagdíjak oly alacsonyok, hogy azokból az óriási módon megnövekedett adminisztráció költségei sem kerülnek ki.

vissza családjához. A felvétel általában önkéntes jelentkezés alapján történt. Az elvonási idő 6 hónaptól 2 évig tartott. A gyógyult alkoholistáknak nagy segítséget nyújtottak az absztinens egyesületek.

1913 májusában 3 helyen: a budai, az angyalföldi és a Csengery utcai rendelőintézetekben dr. *Stein Fülöp* vezetése mellett antialkoholista dispensaire kezdte meg működését. Magyarországon, sőt világviszonylatban is az elsők közé tartozott ez az intézmény, mely *Stein Fülöp*, *Friedrich Vilmos* főorvosok és *Kis Adolf*, a Budapesti Munkásbiztosító Pénztár igazgatójának kezdeményezésére jött létre. A Kerületi Pénztár az alkoholista beteg számára is biztosította a 20 heti táppénzt, melyet nem készpénzben, hanem naturáliákban utaltak ki a beteg hozzátartozójának.

¹⁴ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok XIV. 1572/1912.

Minderre való tekintettel, kulturális törekvéseink sikeres előmozdítása érdekében, mély tisztelettel kérjük a tekintetes Tanácsot, hogy 1910. évre 1000 korona segélyt Budapest székesfőváros pénztárából kiutalni méltóztassék.

Kelt Budapesten, 1910. évi nov. 22.

dr. Madzsar elnök távollétében:
(Pecset helye)

Tisztelettel:
dr. Radvány Ferenc elnök
dr. Fejér Ottó főtitkár

(A közoktatásügyi bizottság 124/1910. sz. határozata, ill. előterjesztése alapján a támogatás összege továbbra is 500 korona.)

*Az Országos Magyar Alkoholelles Egyesület (Bp., II., Lánchíd u. 2)
felvilágosító előadások tartására helyiséget kér a fővárostól¹⁵*

Tekintetes székesfővárosi Tanács!

Megalakult ez év tavaszán az Alkoholelles Egyesület, melynek fő célja a pálinkapestis ellen való működés. A köznépet fel akarjuk világosítani, hogy a pálinkaivás által a fizikai és erkölcsi tönk szélére jutnak, hogy a pálinka nem ad erőt, nem teszi őket munkaképesebbé, végeredményben nem melegít, hanem ellenkezőleg, nagyon hamar melegségihiányt gerjeszt, mely őket több és több pálinkafogyasztásra kényszeríti, ezáltal pedig egészségüket teljesen tönkreteszik. A pálinka által nemcsak ők, hanem családjuk is a nyomor és ínség karjaiba vezettetnek.

Mi e célból a népet tanyáinkon felkeressük, a munkások szakegyleteiben, a nép casinóiban hetenként előadásokat tartunk. Statisztikai adatokkal bizonyítjuk, hogy a pálinkától és általában az alkoholos italoktól tartózkodók egészségesebbek, munkaképesebbek, intelligensebbek, vagyoniilag rendezettebb viszonyok közé jutnak.

De nem minden mesterségnek van szakegylete, nem minden munkásszaknak helyisége, ezért azon alázatos kérelemmel fordulok a szföv. Tek. Tanácsához, méltóztassék megengedni, hogy nevezett egyesületünk a *népiskolák helyiségeiben vasárnaponként* délután 3–4 órakor a gyermekek szülei számára ilyen előadásokat tarthasson.

Az idén egyelőre a külvárosi elemi iskolák (I., III., V., VI., VII., VIII., IX., X. kerületek) iskoláiban előadásokat akarunk tartani. Egyszersmind méltóztassék megengedni, hogy ilyen (ide mellékelt) felhívások a gyermekek közt szétosztva a szülők tudomására hozzuk, hogy ingyenes előadásokat tartunk a munkás-nép számára.

Budapest, 1901. szept. 21.

Az Országos Magyar Alkoholelles Egyesület nevében
Dr. Szalkay Gyula egyesületi elnök

¹⁵ Fővárosi Levéltár Tanácsí Iratok. VII. 5119/901.

A kérvényhez mellékelt röplap szövege:

a) *Ki az emberiség legnagyobb ellensége?*

Az alkohol, a szeszes italok!

A szeszes italok fogyasztása sokféle betegséget okoz; az embert testileg, lelki-
leg tönkretesz, előmozdítja a vétségek és bűntények elkövetését. A szeszes italok
azok, melyek szétdúlják a családi boldogságot, erkölcstelenségre vezetnek, sat-
nyává teszik az utódokat, az egész nemzetet. Anyagilag is sok embert tesznek
tönkre, nagyobbítják a nyomort és képtelenné teszik az embert arra, hogy tiszt-
ességes, emberies életet küzdjön ki. Egyszóval az alkoholizmus kútforrása szám-
talan bajnak.

Az emberek legnagyobb része még ma is azt hiszi, hogy a szeszes italok
egészségesek, erőt és meleget adnak és gyógyítanak. Pedig mindez önámítás.
Az ivás, különösen mióta a pálinkát ismerik, csak szokás, betegség, melynek
veszélyét az emberek látni nem akarják. A szeszes italok fogyasztása nem más,
mint mérges élvezet. Szükséges, hogy erről mindenki meggyőződjék.

Mi ezennel felkérünk mindenkit, aki az emberiség javáért valamit tenni akar,
az jelenjen meg azon az előadáson, melyet
*vasárnap, 1901. évi dec. hó 1-én délután pont 3 órakor a Madách utca 31. sz.
alatti népiskolában tartani fogunk.*

A Magyarországi Alkoholelles Egyesület nevében

Wankó Károly igazgatósági tag
VII. Hársfa utca 57.

dr. Szalkay Gyula tanár
elnök, II. Lánchíd u. 2.

A fenti kérvényhez egy levelezőlap van csatolva a következő szöveggel:

Az országos magyar alkoholelles egyesület tudatja,
hogy a következő helyeken tartanak a hó folyamán

előadásokat az alkoholizmusról:

1901. dec. 13-án este 8 órakor a Bádgosok szakegyletében (Dob u. 52.)

Lóránt R úr által,

1901. dec. 14-én, este 8 órakor a kárposok szakegyletében (Csengery utca 1.)

Lóránt R úr által,

1901. dec. 16-án este 8 órakor a kalaposok szakegyletében (Rózsa u. 32.)

dr. Stein Fülöp úr által,

1901. dec. 22-én, délután fél négy órakor az egyesület helyiségében (IX. Lónyay
u. 6. sz. alatti iskola) dr. Stein Fülöp úr által,

1901. dec. 29-én délután 3 órakor a kereskedelmi alkalmazottak helyiségében
(Király u. és Gyár u. sarkán, a vakok volt intézeti házában II. e.) Wankó
Károly úr által.

Az elnökség.

*A székesfővárosi közoktatásügyi bizottság véleményezése a kérelemmel kapcsolatban***Tekintetes Tanács!**

Sehol a székesfőváros területén az alkoholizmus oly nagy arányokban nem úzi testet-lelket romboló munkáját, mint nálunk, az V. és VI. ker. gyárnegyedében. Napról napra kell a legszomorúbb tapasztalatokat szereznünk arról, hogy nemcsak a felnőtt munkások, hanem azok gyermekeinek is a pálinka képezi egyedüli reggeli táplálékát. Ilyeneken kívül még igen nagy a percentje olyan iskolás gyermekeknek, kik az alkoholizmus pusztító hatásának átöröklés folytán kénytelenek viselni sajnálatra méltó következményét: az elme eltompulását.

Nagyon természetes, hogy az ilyen gyermekekre az iskolának nevelő hatása és a tanítás munkája is teljesen hatástalan marad.

A legnagyobb örömmel kell tehát fogadnunk minden olyan mozgalmat, mely az alsóbb néprétegnek erkölcsi és anyagi romlását előmozdító pálinkaivás megszüntetését tűzte ki feladatául. A hatóságnak és társadalomnak egyaránt kötelessége a szóban levő egyesület nemes céljának még áldozatok árán való támogatása is. Folyamodó egyesület kérelmét annál inkább teljesíthetőnek vélem, mivel anyagi támogatásra nem reflektál, csupán egy-egy tantermet kér céljának kivitelére.

Mindezeknél fogva az iskolák tornatermei a folyamodó egyesületnek felolvasások tartására akadály nélkül rendelkezésre bocsájthatónak véleményezem.

Budapest, 1902. I. 7.

Bánó József

székesfővárosi közoktatásügyi bizottsági tag

Az Országos Magyar Alkoholelleses Egyesület beszámol tevékenységéről, előadások tartására kér engedélyt a fővárostól és nyomtatványok elkészítését a házinyomda által¹⁶

Tekintetes Fővárosi Tanács!

Az alkoholelleses egyesület kérelmére a Székesfővárosi Tanács 85089/1901. VII. sz. a. megengedte, hogy az elemi iskolák tantermeiben vasárnaponként délután a szülők számára előadásokat tarthassunk.

Az ide A) alatt mellékelt sorrend szerint meg is tartottuk az előadásokat 48 elemi iskolában, a hallgatók összes száma 2513 volt, átlagban egy előadásra 50 hallgató jutott. A hallgatók száma természetesen igen változó volt. Függött az pedig az illető tantestülettől, igazgatótól, hogy miképpen karolta fel ügyünket; ezek szerint a legkisebb hallgatók száma 3, a legtöbb 150, 180 és 200 volt.

Maradott még több iskola hátra, melyekben vagy igazgatók maguk kérték, hogy későbbben, az őszi hónapokban tartsuk az előadásokat, vagy a meleg idő, vagy betegség kényszerített az előadás elhalasztására. A most megnyílt tanévben

¹⁶ Fővárosi Levéltár Tanácsi Iratok. VII. 5119/901. 51/1902 sz.

folytatni akarjuk előadásainkat az elemi iskolás gyermekek szüleinek, de egyszersmind kérjük megengedni, hogy a polgári iskolások szülei számára tarthassunk egy-egy előadást vasárnaponként. A tanoncok és az alsófokú ipariskolák növendékeinek készek vagyunk, több igazgató felszólítására egy-egy tanítást, oktatást tartani az igazgató urak és az egyesületi elnökség által közösen megállapítandó hétköznapi esti órákban.

Mindezekre kérjük a Tek. Tanács engedélyezését.

Továbbá kérünk segítyt, nem vagyunk képesek a rengeteg meghívót nyomtatni, csak 300 db-ot adhatunk minden iskolának, több igazgató ezret kért; nem adhatunk, nincs pénzünk; deficittel dolgozunk, a havi 20 fillér tagdíjból nem futja a nyomdaköltség, a bélyeg, a levelezés: ezért alázattal esedezünk, méltóztassanak az ide B) alatt mellékelt „meghívót” 100 000 példányban a házi fővárosi nyomdában (akár litografice) készíteni és egyszersmind utasítani a házinyomda igazgatóját, hogy az általunk beküldendő előadások sorrendjét (I-A melléklet) ott készíttesse el.

Fáradásunk nem volt meddő, áhítattal hallgatták a szülők az új eszméket, belátták, hogy a sok ital árt; a nagy ivókból kis ivók lettek; a mértéktelen ivókból mértékletesek; több szülő azon fogadalmat tette, hogy gyermekének nem ad alkoholt, ez pedig nagy nyereség a társadalomra nézve. Ebben, mi fáradásunk gyümölcsét látjuk, meg lehetünk elégedve munkásságunk által.

Ismételve kérjük a szföv. Tanácsot, hogy méltóztassanak előadások tartására ugyanazon feltételek alatt, mint tavaly előadásokra engedélyt adni és a nyomtatványok kiadását a házinyomda terhére átvenni.

Budapest, 1902. szept. 19.

Dr. Szalkay Gyula
az alkoh. ell. egy. elnöke

*Az Országos Magyar Alkoholelles Egyesület kérvénye,
melyben az összes fővárosi iskolákban tartandó előadásokra kér engedélyt¹⁷*

Tek. Szfővárosi Tanács!

Két éve már, hogy az Alkoholelles Egyesület a részegség ellen, tehát a nyomor, az inség, az elzüllés ellen küzd; két éve, hogy szól a fővárosi néphez, két éve szólunk a köznépeknek: ne igyatok pálinkát, mert az megbénítja az eszeteket, megmarja a velőtüket, tönkretesz, elsatnyít, nyomorba kerget. 15 808 szülő hallotta szövegünket. 15 000 szülő gondolkodóba esett, kell-e ennél több siker, kell-e ennél kézzel foghatóbb eredmény?

Ezenkívül 4000 ipari tanoncunk tartottunk előadást, óva intettük őket a szesz italok túlhajtott élvezetétől, bebizonyítottuk, hogy a szesz italok nem adnak erőt, nem táplálnak, nem melegítenek. Áhítattal hallgatták és csóválták a fejüket.

De ezen első magvetés nem elég, tovább és tovább kell gyomlálni, tovább és

¹⁷ Fővárosi Levéltár Tanácsí Iratok. VII. 5119/901. 51/1902 sz.

tovább ápolni a csírákat, hogy el ne dudvásodjék, hanem kifejlődve a tudás és meggyőződés terebélyes fájává növekedjék.

Tovább akarunk működni, tovább a szülők és növendékek szívébe belecsöpögtetni azon szent és tudomány által bebizonyított meggyőződésünket, hogy az alkoholizmusban fekszik a földi boldogtalanság magva.

Kérjük a szűfőváros nemes Tanácsát, méltóztassék megengedni, hogy a következő tanévben;

1. Az összes kereskedelmi iskolákban a növendékek számára egy-egy előadást tarthassunk az igazgatóval és az egyesület elnökségével közösen megállapítandó időben.

2. Azonkívül úgy, mint eddig az összes elemi és polgári iskolák növendékeinek szűlei számára vasárnaponként du. 3—4-ig.

3. Az ipariskolák növendékei számára pedig vasárnap de. 11—12-ig tarthassunk ingyenes előadásokat a szeszkes italok káros hatásáról.

Budapest, 1903. jún. 30.

Aláírás:
dr. Szalkay Gyula
elnök

ADATOK A MAGYAR NYELVŰ SEBÉSZI MŰTÉTTANOK BIBLIOGRAPHIÁJÁHOZ

KÓS RUDOLF

Hazai sebészeti műtéttani irodalmunk csak későn alakulhatott ki, mivel az elmúlt századok sebésze rendszerint csak segédje volt a képzettebb és elfoglalt városi orvosnak. A XVI. és XVIII. századbéli sebész-céhelőírásokból tudjuk, hogy a céhek szigorú utasításokkal próbálták eltiltani a sebészeket az alantas ténykedésektől, így pl. döngyúzástól stb. Bár a XVIII. század közepén Miskoltzy munkája a sebészi gyakorlati ténykedésekre és műtétekre is tartalmazott magyar nyelvű útmutatást, még középkori babonás elképzelésekkel is tele van. Az utóbbi 130 év az az idő, mely alatt már a mai értelemben vett sebészeti műtéttanok jelentek meg magyar nyelven. Nem túl bő termés, de ezek közül néhány orvostörténetileg izgalmas és élvezetes olvasmány (a múlt század második feléből), jelent meg néhány selejtes könyv, ill. jegyzet is (a két háború között), és tudományos, ill. oktatási szempontból jelentős munka is (a felszabadulás óta).

1. Miskoltzy Ferenc. A mű tulajdonképp Norr Erhard munkájának (Sebészeti tanítások) németről magyarra fordításán alapul. „*Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai utitárs*”, melyben az egész anatomia, égi jegyeknek ereje, a testi tagokon külsőképpen történhető nyavalyák és eseteknek a sebkötés, érvágás vagy akárminemű chirurgiai foglalatosság által teendő orvoslása; ezenfelül a flastromoknak és unguentumoknak készítése rövid. Kérdések által magyaráztatott és most elsősorban magyar nyelven kibocsátatott.” (Hozzájárul: Vocabularium latino-ungaricum). „A deáknyelven megnevezett minden magán-magán való orvosságok az ő természetek és tulajdonságaikkal együtt az alphabetum szerint magyarul.” Győr, 1742. E könyv a XIX. század közepéig, Réczey könyvéig a magyar „sebészek” bibliája volt. A sebészek szelencéjéről és annak tartalmáról a következőket írja: „A chyrurgusnak az ő praxisához kívántatik, hogy légyen egy alkalmas szelentzéje, melly-is illentő instrumentumokkal légyen telles, úgymint: olló, tetem-szedő, spótt, lékmérő, toló-vas, általhúzó tű, borotva, lantzéta vagy érvágó vas, kis reszelő, flastrommal és unguentummal, ruha-tépésekkel s vérállító szerszámmal légyen elkészítve. Másodsor: szükséges trepanum, elevatorium, separatorium, helyes fogó és reszelő, melyek a törött koponyához szükségesek. Harmadsor: nyelvemelő a szájhoz való sráff, fetskendő, torokhoz való drót, kalánotska, a leesett nyak-tsapnak felemeléséhez („Csap-ereszkedés”), különb-különb-féle fogvonók, pelikán és ketskeláb, fogó és likasztó, a nyakon való setaceumhoz hosszú sinor-húzó tű, fetskendő és tsévek a megsebesedett mellhez és vég-bélhez való sráfok, kiket tükörnek-is hívnak; nagy és

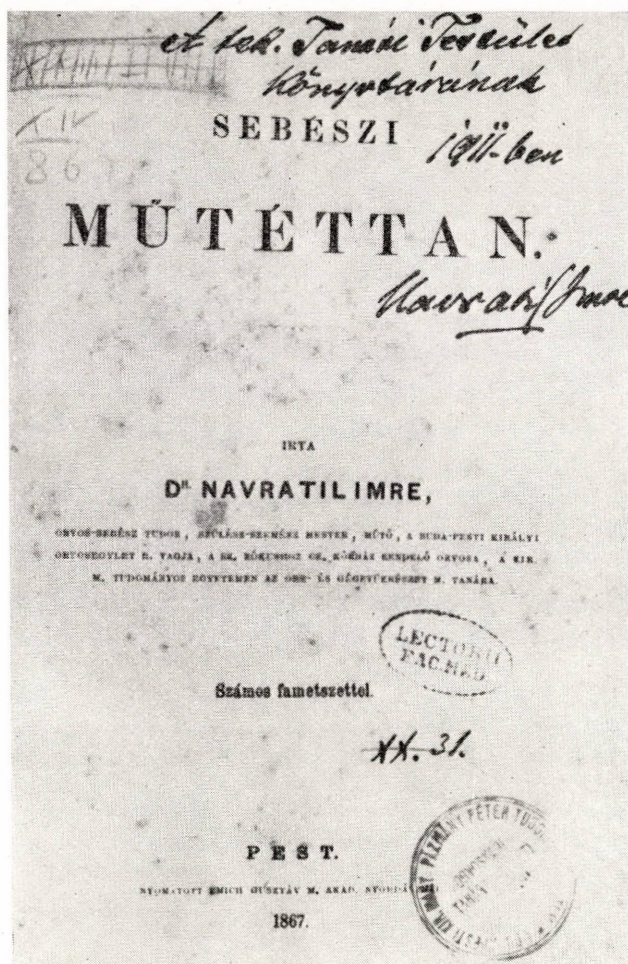
kitsiny lapos fogó, különb-különb-féle hús metsző kések, tsontfűrész két lapos vassal, különb-féle süttö vasak, melyek rész-szerint a tagnak elmettszéséhez s a vér állításához és egyebekre-is szükségesek. Negyedszer : fitzamosodásokhoz vagy tsont-törésekhez való sráffos instrumentum, sindelből készített különb-különb-féle deszkátsák, pléh vagy papirosból készitettek, hogy azzal a meg-törött tsontot béköthessék, és ládástska, mellyben a törött láb-szár tétessék, karóhoz való sindel, vánkoso, fáslik és egyéb ezekhez hasonlók."

2. *Réczey I.* : A sebészeti műtétan alapvonatjai. Buda, 1838. (Győry bibliographiájában Pest szerepel kiadási helyként, a tulajdonomban levő példányban azonban Buda.) „Nyomtatott Gyurián és Bagó betűivel Buda 1838” A mű egyébként német nyelven is megjelent. A 267 oldal terjedelmű ábra nélküli mű „általános” és „különös” (részletes) részre oszlik, és az utóbbi nagyrészt táj-anatómiai beosztást követ. *Réczey* saját magát „*orvos és sebésztanár, szülésmester s a magyar királyi egyetemen a gyakorlati sebésztan tanítójának rendes segéde*” címmel nevezi. „A sebészség”-ről pedig a könyv előszavában úgy nyilatkozik, hogy az „*a mi időnkben rendkívüli előlépteket tett, a lehető tökélynek fő pontjától nem messze látszik lenni*”. A könyv értéke, hogy az első magyar nyelven írott rendszeres sebészi „műtan”. A könyv nyelvét olvasni rendkívül élvezetes a mai kor sebésze számára. Jellegetesek az ilyen kifejezések: karczozás, a „nadályok” alkalmazása, a hámtól megmeztelenített bőr, lékezés, Hygmorbarlang, béka-daganat, gögsíp, csescselmetszés, hudcsap, hudcső, férfiúi tag, orrvérfolyás, a „mesterséges segg”-képzés (anus artific.), megfekvés (decubitus), a felkar csonkítása, a sérv műtetele stb. Mászor azonban a túlzott magyarságra törekvés erőltetett és zavaró. Az ilyen kifejezéseket ma már szinte meg sem értjük: pöfeteg (polyp), szívókák kiirtása (exstirp. hydatidum), végbéliszam (prolapsus), czombkoncz csonkítás (amput. femoris), vízkorságos ízek megszívása (punctio articulorum hydropicorum), összenőtt monymakktvü (phimosis), makkperecz (paraphimosis), konok fej (caput obstipum) stb. Szakmailag érdekes, hogy a műteti előkészületek között mosakodásról szó sincs, éppúgy az akkori érzéstele-nítési, ill. gyakorlati fájdalomcsillapítási módokról sincs közlés. Azonban a *Lembert-varrat keresztülvitele* már szerepel a könyvben.

3. *Szabó János* : Kórodai tapasztalatok a műtői sebészet köréből. Pest, 1845. 81 oldal, 1 kőre metszett táblával.

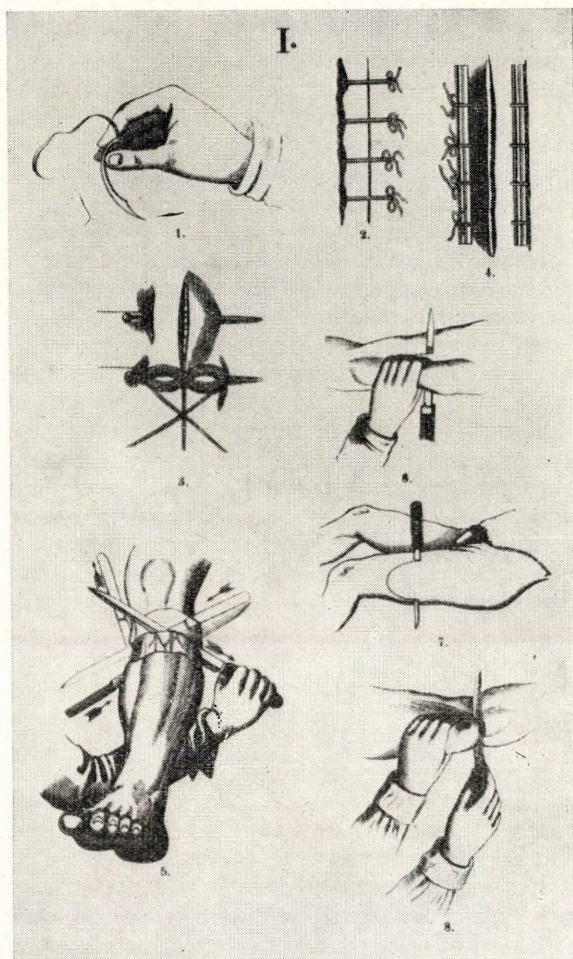
A munka a szerző orvostudorrrá „igztatása” ünnepélyére készült, és a szerző az akkori sebészet csak néhány műtétét ismerteti esetek kapcsán. Így az állkapocscsonkítás, a szájképzés, az idegen test „a gögben”, ínmetzés, húgykö-metszés műtetei, továbbá a *Chopart-féle* kiűzesítést és alszárcsonkítást. E rövid munka mégis hazai orvostörténeti érdekességű, mert nemcsak e néhány műtét műszereit, azok korabeli neveit ismerteti, hanem egy-egy ilyen műtét lefolyását és utókezelését is, azt pedig az ez időből származó többi műtétanban ilyen szemléltetően nem találhatjuk meg.

4. *Navratil Imre* : Sebészi műtétan. Pest, 1867. (Emich Gusztáv M. Akad. nyomdája; 1. és 2. ábra.) A 421 oldal terjedelmű műtétan XIV szép fametszetes ábrával illusztrált. A szerző véleménye szerint „*egy magyar sebészeti műtétan igen érezhető hiányát*” akarta pótolni. Bár ekkor még a sebészeti műtét alatt

1. ábra

elsősorban a „műleges behatásokat” értették, a könyv „az orvos-sebészeti tan mezejéről” egyéb, ún. „száraz” beavatkozást is tárgyal, így pl. kötözést, ficamok behelyezését, bekenést, dörzsölést stb. A könyv egyébként szemészeti, gégsészeti és némi nőgyógyászati műtétteni fejezeteket is tartalmaz. Az érzéstelenítés problémáját e könyv már több mint 4 oldal terjedelemben tárgyalja, kiemelve, hogy a „legsokványosabb mostanság a hangyhalvag (Chloroform) és kénégyenből (Aether sulf.) álló vegyülek”. Az átöntött emberi, ill. állati vér mérgező hatást okozhat, és az emiatt fenyegető gyors halál veszélyére való tekintettel az eljárást eltanácsolja. A könyv nyelvezetéből néhány kifejezés: étetés (cauteri-

2. ábra. Navratil könyvének egyik fametszete

1. A tű tartása, 2. Gombos varrat, 3. Nyolcas varrat. A felső pontozott vonal a beszúrt tűt, az alsó pontozott vonal a nyolcas meneteket ábrázolja, 4. Csapos varrat, 5. Körmetzés, a körce fölkészítése után izommetszések a csontkötő és különböző irányba, 6. Egyszerű lebeny képzés belülről kifelé, 7. Kettős lebeny képzés belülről kifelé, 8. Egyszerű lebeny képzés kívülről befelé

satio, touchirung), tűszegzés (acupunctura), végbélszorr (strictura), végbéliszam (prolapsus), pöcsapolás, alagcsövezés (drainage) stb.

5. *Gurlt*: Útmutatás sebészi műtétek gyakorlására és alkalmazására. A legutóbbi külföldi kiadás nyomán készült fordítás. Magyarra fordította Varró Indár. (Budapest, 1880.)

6. Schmid H.: Vezérfonal sebészi műtétekhez. (Grimm J. Budapest, 1883.) Közel 200 ábrával illusztrált 444 oldal terjedelmű rendszeres műtétan. Az első fejezet akológiai, a többi főleg anatómiai felosztás alapján tárgyalja az akkori műtéteket. Mint érdekesség említendő meg Schmid Hugó könyvéből — aki különben a budapesti MKT. Egyetem II. Sebészeti Kórodájának tanársegéde volt ez időben —, hogy a birkavér transfusio ajánlata illetve technikája is megtalálható, ezzel szemben a gyomorműtétek közül mindössze a gyomornyitás — a gastrotomia — (leírás szerint gastrostomia készítés) szerepel.

7. Schmid H.: Sebészeti műtétan I. és II. rész (Budapest, 1889), valamint a III. rész (Budapest, 1891). A szerző 6, ill. 8 évvel korábban kiadott „vezérfonal sebészeti műtétekhez” könyvének lényegesen átdolgozott és többszörös terjedelemre bővült kiadása. A szerző ez idő tájt már elhagyta Lumniczer Sándor tanár kórodáját és a pozsonyi M. K. Országos Kórház műtőfőorvosa. Míg a „vezérfonalban” az érzéstelenítési módokat (hangyhalvaggal = chloroform, ill. kén-éggennyel = aether sulf.) csak néhány sorban említette, a fertőtlenítést is csak hasonló rövidséggel (karbolsav 2–3%-os oldatát ajánlotta a műtői segédek kezének és a műszereknek a fertőtlenítésére), addig e kiadásban az érzéstelenítést (bóditás) már 24 oldalas fejezetben tárgyalta. Az antisepsis Lister-féle gőzpermetező, ill. a Trendelenburg-, Bruns-, Mikulitz-féle antispetikus folyadékkal való folytonos locsolásos (irrigatio) módszerek mellőzését javasolja. Helyette a „műtét terének” (testrésznek) fokozott fertőtlenítésére helyezi a hangsúlyt, megemlékezve, hogy a kezek, műszerek, szivacsok is fertőtlenített állapotban legyenek. A terjedelmes mű mindössze 5 oldalon tárgyalta „antisepsis” fejezetében kiemeli, hogy „Simmelweis hazánk fia volt az első, ki a felbomlott és rothadó anyagoknak egyik egyénről a másikra való átvitelében kereste a vérmérgezés okát. A fertőtlenítő kezelés mai álláspontja lényegesen bizonyítja elveinek igazságát.” A csonkolások tárgyalása 246 oldalon történik, ezzel szemben a gyomorműtéteké 50 oldalon. Megjelenik azonban a „gyomorkimetszés” leírása, sőt a „gyomorvégkimetszés” (resectio pylori) is. Ez utóbbit heges pylorus szűkületnél javallja, és mint a legújabb idők vívmányát említi. Érdekes e műtét történetének leírása a kortárs tollából:

„A gyomorkimetszés műtéte a legújabb idők vívmánya. Az első műtétet Péan végezte (1879), a másodikat Rydiger (1880); de mindkét esetnek szerencsétlen kimenetele folytán a műtét bizalomvesztett lőn s az is maradt volna, ha Billroth 1881-ben szerencsésen gyógyult esetével a műtét életképességét be nem bizonyítja. Billroth céltudatos és következetes kutatások által jutott arra a meggyőződésre, hogy a gyomorcsonkolás nem okoz okvetlenül halált. A megfelelő kísérleteket vezetése mellett már 1874-ben végezte két jeles tanítványa: Gussenbauer és Winiwarter, s csak tüzetes előkészületek után fogott első, szerencsés kimenetelű műtétéhez. Azóta már számos jeles sebész végzett gyomorcsonkolást. Sajnos, hogy az eredmény nem valami felbátorító. Kramer szerint a rákos gyomorvégnek 72 esetben történt kimetszése után csak 17 maradt életben, s ezekben az esetekben is az élettartam nem lett lényegesen meghosszabbítva.”

8. Steiner Pál: Sebészeti műtétan: 727, részben színes ábrával. 528 oldal. (Budapest, Franklin társulat.) I. és II. kiadása 1915., ill. 1923. évben. A sebészeti

anatómiát, a műtétekhez szükséges műszerek ismertetését és a műtétek részletes leírását jó illusztrációkkal szemléltetve tartalmazza. A kitűnő ábrák anatómiai vonatkozásai Corning atlasza nyomán készültek. A könyv kora legjobb műtéttanaival vetekedett, és a két háború között az orvosok jó része ebből tanult.

9. *Spiegel S.—Heller Ö.* Sebészeti műtéttan vezérfonala (tájanatómiai vonatkozásokkal). Tud. Könyvkiadó Vállalat (Budapest, 1922.) 2. javított kiadás 1934. évben. A 111 oldal terjedelmű könyvecskét az előszót író *Winternitz A.* jellemzi legjobban: „*lehetővé teszi az orvostanhallgatóknak a műtéttani előadásokon látottak elméleti rögzítését, megkönnyíti a hazai egyetemeken a műtéttani vizsgára való készülést*”.

10. *Kulenkampff : A sebészeti műtéttan repetitoriuma.* A 3. kiadásból fordította *Gáspár F.* (Budapest, 1923.) A könyv *Nagy dr.* átdolgozásában is megjelent ugyanez évben.

11. *Schmieden V. : Sebészeti műtéttana Kubányi E.* fordításában a 8. német kiadás alapján. 400 oldal. Szigorlati tételek feltüntetésével. (Budapest, 1923.)

12. *Sattler J. : Sebészeti műtéttani jegyzetek. Vidakovics K.* előadásai nyomán (Szeged, 1929.)

13. *Cseh Béla : A sebészeti műtéttan vezérfonala.* (Mai H. Kiadó Budapest, 1931.) Klinikai előadások és szigorlati anyag alapján készült 72 oldalas kompendium.

14. *Benes L. : Sürgős sebészi műtétek — tájanatómiája és műtéttana.* (Budapest, 1940.) A könyv 192 oldalon és 138 ábrával demonstrálja a sürgős sebészi műtétek tájanatómiai vonatkozásait.

15. *Novák Ernő : Sebészeti műtéttan.* Budapest, 1944. 346 oldal, 712 szöveg közti ábrával. Elsősorban orvostanhallgatók számára készült műtéttani könyv, melyet számos tájékoztató jellegű ábra tesz didaktikussá.

16. *Ádám Lajos tanítványai : A sebészet időszerű kérdései.* Budapest, 1947. Székesfőváros házi nyomdája. A könyv a Budapesti Orvostudományi Egyetem III. sz. Sebészeti Klinikáján *Ádám prof.* vezetése alatt 20 év folyamán kialakult sebészeti és műtéttani módszerek közül ismertet néhányat tanítványok által írt fejezetekben. Ezenkívül *Ádám prof.* postumus közleménye: „A végbél-érzéstelenítésről” is szerepel a könyvben.

17. *Littmann I. : Sebészeti műtéttan I.,* Budapest, 1953. 371 oldal, 437 ábra. Egyetemi tankönyv. Színvonalas könyv nemcsak orvostanhallgatók, hanem kezdő sebészek igényét is kielégítette másfél évtizeden keresztül.

18. *Littmann I. : Sebészeti műtéttan II.,* Budapest, 1968. 547 oldal, 1010 ábra. A mű az általános hasi sebészeti műtéttant öleli fel és függelékként néhány sürgős beavatkozást (resuscitatio, tracheostomia, embolectomia) is ismertet. A mű egyidejűleg német és orosz nyelven is megjelent. A kitűnő és korszerű munka méltatását *Bugyi I.* tollából az Orvosi Hetilap 1969. évfolyamában olvashatjuk.

Könyvekről

Gaston Baisette : Leben und Lehre des Hippokrates. Zweite Auflage. (Aus dem Französischen von Dr. Benno Hepner.) Stuttgart, Hippokrates-Verlag, 1932. Nachdruck 1970.

A francia szerző művének első kiadása után pár hónappal *Erwin Liek* (a német kiadás előszavának szerzője) nagy lelkesedéssel ajánlja lefordításra a könyvet, melyet szerinte nemcsak orvosok, hanem kutatók, papok is haszonnal forgathatnak. *Sigerist* nem sokkal előbb megjelent „Nagy orvosok” c. könyvében Hippokratésszel kapcsolatban tényként közli, hogy csak létezése biztos, életrajzi adatait az ókorban sem ismerték. *Baisette* ennek ellenkezőjéről győzi meg olvasóit, egészében tárja elénk Hippokratész életét, működését, tanításainak lényegét, és mindezt olyan lebilincselő formában, annyira szuggesztíven, ahogy róla még senki sem írt. Szerencsés és indokolt vállalkozása volt a Hippokratész kiadónak, hogy újranyomatta a könyvet. Elolvasása különösen ajánlható a *gyakorló orvosoknak*, akik a kitűnő olvasói élmény mellé kapják a hippokratészi látásmód és gondolkodás lényegét, példát a magasrendű erkölcsi magatartásra és a gyógyászat fejlődése megértésének lehetőségét, orvosi gondolkodásukat gazdagítva.

Egyes időszakokban Hippokratész létezését is tagadták: zsenialitása, emberi nagysága miatt feltételezték, hogy ilyen ember nem is élhetett, pedig éppen a személye iránti állandó érdeklődés és szeretet az, amely egy ilyen zseni titkát fellebbenti és létét igazolja. Hippokratész tanította meg az embereket arra, hogy a technikai tudás nem elég egy-egy hivatás gyakorlásához. Az orvosnak ezen túlmenően kell betegét szeretnie, és mintegy kényszerítetten kell lennie állandóan arra, hogy segítsen is rajta.

A hippokrateszi „corpus” szolgáltatott bizonyosságot a szerzőnek Hippokratész élete és tanítása valóságához, igazához. Munkájához a tíz kötetes francia kiadást használta, amely 1839-ben jelent meg Párizsban és tartalmazza Hippokratész életművét. Erre alapozva és a valós történeti eseményekbe ágyazva mondja el a szerző — fantáziája szárnyalását is igénybe véve — a nagy orvos életét, vándortanítói pályafutására bontva, összesen tizennégy fejezetben, s mindegyik fejezet mottójául egy-egy jelentős hippokratészi aforizmát választva.

Az orvostörténész szempontjából is élvezetes a munka olvasása; nem kell elvesznie filológiai és szövegkritikai elemzések sűrűjében, és mégis megkapja a szerzőtől, amit ígért: Hippokratész újrafelfedezését, akinek tettei, munkája, művei egymással és korukkal egységbe olvadva tűnnek eléink. Adós marad azonban a szerző a hippokratészi életmű világos, tiszta értelmezésével, így az orvostörténész számára is az olvasói élmény kerül előtérbe és nem a szakember öröme, hogy jól körvonalazott, igazi tudományos ismereteket szerzett.

R. Harkó Viola

Balla Sándorné—Csonka Tiborné stb.: Fővárosi Tanács János Kórház Jubileumi évkönyve. Bp. János Kórház, 1970. 259 l.

A könyv nemcsak az orvostörténet, de valósággal a főváros művészettörténelmének egy része is. Megismerjük, milyen siralmas volt a betegek helyzete az 1710. évtől a kórház felépítéséig (1898. aug. 3.). Helyes volt, hogy a továbbiakban kiemelték az 1944-es ostrom utáni állapotot a további fejlődéstől. Talán egyedülálló helyzet alakult ki a főváros ostroma idején, amikor a front a felkészületlen kórház területén át húzódott (1944. dec. 24—1945. febr. 12.). Megismerjük a könyvből, mit jelentett a kazánok, a konyha, a vízszolgáltatás bekapcsolása, milyen lankadatlan munka kellett, amíg az egyes osztályok a romokból újra feltámadtak, és megindult a további fejlődés az izotóposztály s az intenzív terápiás osztály létesítéséig.

Szerencsés gondolat volt az egyes szakmák fejlődését az illető osztályok főorvosaival megírni. Itt persze lényegesen előnyösebb helyzetben voltak azok, akiknek évtizedes kórházi működése egybeesett szakmájuk fejlődésével.

Elismerést érdemelnek azok, akik vállalták, hogy megírják a főváros legrégebbi kórházának történetét, és vállalták ennek kiadását.

Fekete Sándor

Beiträge zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften in Mähren. Red.: *Josef Sajner*. Vorträge auf dem in Brünn von 3. bis 5. Juli. 1969. abgehaltenen wissenschaftshistorischen Symposium. Stuttgart, Hippokrates Verlag, 1971. 64. p.

1969. július 3. és 5. között Brünnben neves csehszlovákiai és külföldi szakemberek részvételével nemzetközi tudománytörténeti szimpóziumot tartottak Morvaország orvos- és természettudomány-történetének és felsőoktatásának egyes problémáiról. Itt általában egészében tekintették át a történeti Morvaország tudománytörténetét, kiemelve egyes szaktudományok bizonyos jelentős korszakának főbb kérdéseit. A másik jelentős vonatkozása a konferenciának, hogy az előadók egyben párhuzamot vontak az európai haladás és a morva tudomány fejlődése között. Megmutatták azokat az okokat, amelyek elősegítették vagy hátráltatták a morva tudományos élet és szemlélet alakulását.

Az itt elhangzott előadásokból a stuttgarti Hippokrates kiadó most Josef Sajner szerkesztésében válogatást jelentetett meg, betekintést nyújtva a szimpózium tudományos munkájába.

Az orvostörténészeket elsősorban a szimpózium orvos- és gyógyszerésztörténeti előadásai érdeklik. Ebből is a legkiválóbbakat válogatta össze Sajner szerkesztő. Így jó áttekintést kapunk a morvaországi természettudományi és orvosképzés főbb történeti problémáiról, Georg Mentel állatorvosi elméleti munkásságáról, a brünni egyetem és orvos-sebésziskolájának sebészképzéséről, a morva gyógyszerészek elméleti munkásságáról, de az általános tudománytörténeti előadásokban is számos orvos- és gyógyszerésztörténeti vonatkozással és adattal találkozunk.

A könyv előadásainak tartalmát összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy Sajner válogatása jó betekintést ad a brünni szimpózium munkájába és a morva tudománytörténelembe.

Kapronczay Károly

Renate Maria Bertling : Der Pharmakologe Carl Binz. Bonn, 1969. 92 S.

A Dr. phil. et Dr. med. *Johann Steudel* tanár vezetése alatt levő bonni egyetemi Orvostörténeti Intézet növendékeinek disszertációsorozatában jelent meg ez a tanulmány, amely *Carl Binz* bonni gyógyszerésztanár (1832–1913) életével és működésével foglalkozik. *Binzt* úgy mutatja be, mint a kísérleti gyógyszerészet egyik megalapozóját.

Kísérleti munkája központjában álltak az állatkísérletei. Különösen sikeres volt munkássága a kinin- és alkohol kutatás terén. Már 1867-ben rájött, hogy a kinin erős protoplazmaméreg, és ennek alapján azt állította, hogy — mivel a kinin a maláriának sajátos ellenszere — a maláriát valószínűleg alacsonyabb rendű szervezet okozza. Sejtése beigazolódott, amikor *Laveran* felfedezte a vérben a plasmodium *malariae*-t (1880).

Újra bevezette mint gyógyszert az alkoholt. 45 éves egyetemi tanári munkássága során kiadott két tankönyvet: 1. „Grundzüge der Erznemittellehre”; 2. „Vorlesungen über die Pharmakologie”, amelyek számos idegen nyelvű fordításban is megjelentek. Tanítványai közé számíthatta *Emil von Behringet* is. 1870-ben gyógyszer tudományi intézetet szervezett Bonnban. A bonni egyetemi intézetek számát már előbb is (1863-ban) gyarapította egy gyermekpoliklinikával, amelynek maga volt hosszú éveket a vezetője.

Binz az orvostörténelem terén is dolgozott. 1885-ben rektori beszédében megemlékezett *Johann Weyerről*, egy XVI. századi orvosról, aki az első ellenzője volt Németországban a boszorkánypöröknek. Ebből az utalásból később tanulmány kerekedett, majd 189 oldalas könyv. Írt ezenkívül a gyógyszerészet történetéről Németországban, a syphilis behurcolásáról Európába, az éternarkózis történetéről, *Cues* (Cusa) *Miklós* bíboros természetrajzi ismereteiről és kutatásairól. Tanítványa, *Karl Schmiz* habilitált 1906-ban orvostörténelemből, és a bonni egyetem orvosi karán azóta rendszeresen tartanak orvostörténeti előadásokat.

Binz anyagi és szervezeti szempontból is segítette az orvostörténeti tanszéket működésének kezdeti nehézségei között. Tudományos érdemeit kortársai számos megtiszteltetéssel is elismerték.

Vida Tivadar

Zu *Karl Bonhoeffers* hundertstem Geburtstag. Hrsg. von J. Zutt—E. Straus—H. Scheller. Berlin—Heidelberg—New York, Springer Verlag, 1969. 148 S.

Öregkori, kizárólag családja számára írott önéletírásának megjelentetésével a nagy német elmegyógyásznak, a chorea-tünettan megalapozójának, Karl Bonhoeffernek rokonszenves emberi alakját idézik tanulságul a mi korunk számára a kiadók. A kötetben helyt kapott Bonhoeffernek életében az egyetlen meg nem jelent írása is: Führerpersönlichkeit und Massenwahn címen. Az utóbbiban — 1947-ben íródott — Hitler pszichopata, majd elmebeteg személyiségének nyilvánvaló jeleit mutatja be Bonhoeffer, és megkísérel magyarázatot adni arra, milyen okok tették lehetővé, hogy a német nép 12 éven keresztül megvalósítsa egy elmebeteg akaratát.

Karl Bonhoeffer élete (1868—1948) a német történelem talán legváltozatosabb időszakára esik: a német birodalom megalakulásától a hitleri fasizmus bukásáig, a II. világháborút követő évekig. Az életrajz kortörténeti dokumentum is egyben, bár Bonhoeffer célja nem az volt, hogy vallomást tegyen koráról. Nem a nyilvánosság számára ír; öreg emberként a fasizmust túlélő családtagjai számára foglalja össze élete legfontosabb eseményeit.

Neresheimben született, orvos, plébános, ügyvéd ősöktől. Idillikus képet fest a sváb kisváros értelmiségének életéről, felelevenít néhány gyermekkori emléket: kirándulásokat, játékokat, diákcsinnyeket. A felső gimnáziumi éveket Tübingenben tölti, itt sejtí meg a tudományos munka örömet. Minden pátosz nélkül beszél arról, milyen okok késztették az orvosi hivatás választására. Érettségi után Tübingenben, Münchenben és Berlinben folytat orvosi tanulmányokat, 1892-ben szerzi meg diplomáját. A következő évben már a breslaui Pszichiátriai Klinikán Wernicke mellett tölt be asszisztensi állást. Wernicke egyénisége és tudományos módszerei nagy hatással voltak az ifjú Bonhoefferre. Noha kapcsolatuk később megromlott, Bonhoeffer igyekszik tárgyilagos képet adni Wernicke ellentmondásokban gazdag egyéniségéről, elhidegülésük okairól. Breslaui éveire esik Bonhoeffer házasságkötése — az erre való emlékezésében találkozunk, csupán egy villanásnyira, igazán bensőséges, személyes hanggal az életrajzban. Házassága harmonikus, szép emberi kapcsolat — nyolc gyermeket neveltek föl.

Mint írja, képességeit nem érezte elegendőnek arra, hogy majdan akadémikus legyen. Wernicke ösztönzésére írja meg habilitációs dolgozatát: Klinische Studie über den Geisteszustand des Alkoholdeliranten címen. Érdekes leírást találunk a breslaui elmebeteg foglyok megfigyelőállomásán töltött öt évről, ottani kutatásairól, tudományos munkájáról. Breslauból Heidelbergbe hívják egyetemi tanárnak. Kraepelin utódjaként dolgozik itt, majd ismét visszatér Breslauba. Közben

állandóan kísérletezik betegeivel, szinte szünet nélkül jelennek meg tudományos cikkei, könyvei. 1912-től Berlinben a pszichiátria és a neurológia egyetemi tanára.

Bonhoeffer autobiográfiája tragikus tények felsorolásával zárul. Családjából négy áldozatot követelt a fasizmus: Klaus fiát és egyik vejét a Gestapo ítélte halálra, Dietrich fiát, az ismert teológust a buchenwaldi haláltáborból Flössenbürgbe hurcolták, és ott gyilkolták meg 1945 áprilisában, másik vejét, Hans Dohnányit a sachsenhauseni koncentrációs tábor gázkamrájában ölték meg.

Bonhoeffer önéletírásában nyoma sincs az életrajzokra és a tapasztalt emberekre annyira jellemző nevelő tendenciáknak és intimitások közlésének. Nem tudjuk rajtukapni önelégültségen, hivatkozásokon, mások kioktatásán vagy bármilyen emberi gyengeségen. Hangvételére, személyiségére a nagyfokú szerénység jellemző, és minden patetikus, hamis hang mellőzése. Belső világáról, élményeiről, érzéseiről alig ír első személyben — ezekről csak a dolgokhoz, történetekhez, emberekhez való viszonyának objektívitásra törekvő leírásából, közvetve informálódhatunk. Életének — családján, munkatársain kívül — legfőbb tartalma hivatása és a tudományos munka volt, bár ezzel sem hivatkozik. Szemléletes bizonyíték erre a kötetben szereplő Bonhoeffer-művek irodalomjegyzéke: összesen 98 tudományos munkáját tartják számon. Volt ereje ahhoz, hogy ellenálljon a híres orvost megkísértő anyagi csábításoknak, inkább vállalta a tudományos kísérlet küzdelmes és fárasztó voltát.

Hitler hatalomra jutása után Bonhoeffer aggódva figyelte hazája sorsának alakulását. Példa arra a német tudósra, aki már-már lokálpatriotai szeretettel időzik el sváb szülőföldjének leírása mellett, ugyanakkor képes Európában, sőt emberiségben gondolkodni; azok közé tartozott, akik az emberiségre nézve Hitler győzelmét nagyobb veszélynek tartották, mint Németország pusztulását. Közvetlen környezetében is elítélte a fasizmusnak való behódolást: berlini klinikáján megakadályozta Hitler képének kitévését.

Bonhoeffer nem panaszkodik élete végének fájdalmáról. Méltatói említik, hogy feleségével együtt látványos szenvedések nélkül, fegyelmezetten viselte el a borzasztó csapásokat, utolsó percéig szem előtt tartva, hogyan tudna másoknak segíteni.

A Bonhoeffer születésének 100. évfordulójára megjelent kötet még a kiadók előszavát, J. Zutt Bonhoeffer-nekrológiát és G. Zeller Bonhoeffer-tanulmányát tartalmazza.

T. Pajorin Klára

Robert Coles: Erik H. Erikson—the Growth of his Work—Little, Boston, Toronto, Brown and Co, 1970. 440 pp.

Robert Coles, a könyv szerzője, gyermekpszichológus a Harvard egyetemen, számos kitűnő, irodalmi díjakkal jutalmazott, főleg gyerekekkel kapcsolatos pszichológiai problémákat feldolgozó munka alkotója. Tanulmányai, cikkei száma meghaladja a háromszázat.

Mint Erikson volt tanítványa és később munkatársa vállalkozott tanára életrajzának megírására. Erikson az utóbbi évek egyik legtekintélyesebb pszichológusa, dán származású, de a német Frankfurt közelében született 1902. június 15-én. Gondos iskoláztatás után bejárta Európát, művészpályára készült, rajzolt és fametszeteket készített, emellett művészettörténetet oktatott. Pályájára lelkiismeretesen felkészült, sokat tanult, s mikor Bécsbe került és kapcsolatba jutott Anna Freuddal, olyan ösztönzést kapott tőle a pszichológusi pályára, hogy elkezdett tanulni a bécsi pszichoanalitikai intézetben, művészeti és oktatói tevékenysége mellett. Tanulmányai befejezése után elkezdte több évtizedes pszichológusi pályáját; majdnem negyven éven keresztül Amerikában praktizált és oktatott, olyan egyetemeken, mint Berkeley, Yale, Harvard. Főleg gyermek és ifjúsági lélektani problémákkal foglalkozott, számos könyvet írt (Gyermekek és társadalom; A fiatal Luther; Belátás és felelősség; Fiatalság és válság; azonosak; Gandhi igazsága) és fontos cikkeket, tanulmányokat. Hosszas működése során a lélektant egyéb társtudományok (antropológia, szociológia) bevonásával gazdagította, határait kitérítette: az emberek képességein, erőfeszítésein túlmenően vizsgálta problémáikat, nehézségeiket. Nemcsak sokat alkalmazott Freud tanításaiból, hanem gazdagította is azokat, hogy jobban megérthessük saját korunkat, s társadalmunkat ne tegyük az erőszak társadalmává, hanem engedjünk teret a szociális reformoknak és minél hathatósabban támogassuk a fiatalság kulturált-ságának elősegítését.

Coles életrajza ún. intellektuális életrajz, nem a tárgyi hűség diktálta aprólékos gonddal megírt eseménysorozat, hanem dinamikus ábrázolása Erikson személyisége, törekvései, életeszmenye gazdagodásának több évtizedes pályája során. Munkájában segítségére volt a szerzőnek maga Erikson és családtagjai is, így az életrajz igazsághű is.

A könyvet bő jegyzetanyag, betűsoros index és Erikson műveinek jegyzéke egészíti ki. A kötet kiállítása gazdag.

R. Harkó Viola

Karl Deichgräber : Die Epidemien und das Corpus Hippocraticum — Voruntersuchungen zu einer Geschichte der Koischen Aerzteschule. Berlin—New York, Walter de Gruyter Vlg. 1971, 187 S.

Könyvünk fénymásolata az 1933-ban megjelent 1. kiadásnak, amely a Porosz Tudományos Akadémia Filológiai-Történeti Osztályának értekezései sorában látott napvilágot. Az eredeti kiadás pedig bővített formája volt annak a habilitációs értekezésnek, amelyet a berlini egyetem bölcsészeti karán az 1930/31-i téli szemeszterben nyújtott be a szerző.

Bevezetésében, majd ennek az új utánnyomásnak utószavában is rámutat a szerző arra a kételkedésre, amellyel a szakemberek fogadnak minden olyan kérdésfelvetést, amely az ún. Corpus Hippocraticum egészét vagy részeit Hippokratész-től vagy irányzatának követőitől, tehát a Kos szigeti orvosi iskolától származtatja.

A gyűjteménynek járványokkal foglalkozó könyveit már *Littre* (1801–1881) három csoportra osztotta keletkezésük ideje és sajátosságuk szerint: az *Epidemiorum* I. és III. könyveire (i. e. 410 k.); az *Epid.* II., IV. és VI. csoportjára, amelynek a keletkezési ideje 399–395 között van, és az *Epidd.* V. és VII. könyveire (360). Lényegében ezt erősítette meg szerzőnk kutatása is. *Grense-mann*-nak sikerült az *Epid.* IV. 21. részt az ebben előforduló, üstökös megjelenésére vonatkozó megjegyzés alapján az i. e. 373/2-re időzítenie; az *Epid.* VII. viszont olyan kórtörténeteket tartalmaz, amelyeket 348 előtt kellett leírniuk.

Tudatosan alkalmazza a filológia módszerét, vagyis a mű tartalma és formája, egésze és részei szerinti tolmácsolását, továbbá önmagában, általános történeti előfeltételeiben és történelmi jelentőségében való vizsgálatát.

Vizsgálódásait a fentebbi csoportosítás szerint közli. Ezekkel hozza kapcsolatba a *Corpus Hippocraticum* többi részét. Végül különálló részben tér rá azoknak az adatoknak a magyarázatára és értékelésére, amelyek az utókorra maradtak Hippokratészről és iskolájáról. Miután könyve 169–170. lapjain összefoglalta az elért eredményeket, felvázolja a Hippokratész-kutatás további feladatait. Mindez előmunkálat lesz „a Kos-i iskola története” számára. „Majd akkor lehet megrajzolni azt a képet, amely az ókori orvostudomány egyik legjelentősebb iskolája történelmi képének tekinthető.” (171–172. l.) E munka módszerére nézve tanulságos, amit megállapít az orvos és a filológus együttműködéséről. „A filológus láthatja azt, hogyan fejlődik ki a tan, kimutathatja a rendszer belső logikáját, kibontakoztathatja a módszert és az elméletet, csak egyhez nem ért, ami pedig előfeltétele az ókori orvostudomány történeti és abszolút értékelésének, nem érti, mit láttak és értettek itt helyesen, és mit hamisan. Rejtettek maradnak számára azok az élettani folyamatok, amelyek meghatározták egy elmélet keletkezését és fejlődését, és amelyeket egykor az ókori orvosok megfigyeltek, most pedig a modern orvosnak kell rekonstruálnia. Ehelyütt kell belépnie az orvosnak.” (172. l.)

Az utánnomáshoz 1970. okt. 29-én írt utószavában a szerző az időközben megjelent publikációkat figyelembe véve megállapítja: „... ezek a dokumentumok még ma sem nyújtanak nekünk olyan ismérveket, amelyek abba a helyzetbe juttatnának minket, hogy a lehető legbiztosabban, vagy éppen cáfolhatatlanul úgy értékeljük a *Corpus Hippocraticum* iratait, mint Hippokratész valódi munkáit. Még most sem lehet áthatalni a történeti Hippokratész képéig, ahogyan mi őt mint embert, kutatót, orvost és tudományos íróit elképzeljük magunknak.” (Kiemelés tőlem – V. T.)

Vida Tivadar

Konstantin Dimitriadis : Byzantinische Urooskopie. Bonn, 1971. 74 S.

A szerző doktori disszertációja az orvostörténet egy speciális területének, a bizánci uroscópia eddig ismert történetének a lényegre szorítkozó, vázlatos áttekintése. A téma részletes kifejtése monografikus kereteket igényelne — erre azonban a szövegkritikai kiadások hiánya és a doktori disszertáció terjedelmi

kötöttségei miatt sem vállalkozhatott a szerző. Érdeme így elsősorban a hatalmas anyag sajátos szempontú csoportosítása, a szakirodalomban egymásnak ellentmondó vélemények szembeállítás, a problémák óvatos felvetése. K. Dimitriadis dolgozata alapul szolgálhat a téma teljes, elemző kidolgozásához, a ma még eldönthetetlen kérdések tisztázásához.

A Bizánc előtti uroszkópia történetének rövid áttekintése után (Vizeletvizsgálat Hippokratész előtt és a Corpus Hippocraticumban, a hellenisztikus orvosi irodalomban) — nagy vonalakban ismertette az arabok és a középkori Nyugat ide vonatkozó ismereteit is — a bizánci uroszkópia jelentőségével foglalkozik a szerző. A Nyugat — noha első érintkezése a bizánci orvostudománnyal arab közvetítéssel történt — uroszkópiáját szinte teljes egészében bizánci szerzőknek, elsősorban Theophilosnak köszönheti. Alig volt jelentős bizánci orvos, aki ne szentelt volna — ha önálló munkát nem is — legalább egy fejezetet a vizeletvizsgálatnak. Vizeletdiagnosztikájuk antik elképzeléseken nyugszik, a szerzők Hippokratészre és Galénoszra hivatkoznak, de a jelentősebbek bíráltni is merik a nagyrabecsült antik tekintélyeket, hiányolva műveikben a rendszerességet. Nem várták, hogy a vizeletvizsgálat mindent megvilágít, csupán a vér állapotára, a máj vérképző erejére, az emésztésre és különböző betegségekre — amelyekről elkülönítették az urogenitális rendszer betegségeit — következtettek belőle. Jelentős kritériumok — mint az íz, a szag, a hőmérséklet — még nem szerepelnek a bizánci urognosztikában, viszont valamennyi traktátusban szembetűnő a rendszeresség, ami a bizánci orvostudomány egészének is a legfőbb érdeme. A szerző jogtalanul tartja azt a még ma is általánosan elterjedt véleményt, mely szerint a bizánci orvostudomány csupán a görög orvostudomány kritikátlan, rossz másolata.

Disszertációja 4. fejezetében a szerző kronologikus sorrendben bibliográfiai áttekintést ad az eddig identifikált bizánci urognosztikai írásokról, közli azok szerzőinek (név szerint: Oreibasios, Philagrios, Aetios von Amida, Alexandros von Tralleis, Magnos von Emesa, Stephanos, Paulos von Aegina, Meletios, Photios, Simeon Seth, Ioannes) életrajzi adatait.

Jelentőségük miatt részletesebben elemzi a szerző Theophilos és Ioannes Aktuarios munkásságát. Theophilos *περι ουρων*-ja igen nagy hatással volt az uroszkópia fejlődésére, Ioannes Aktuarios írásával együtt egészen a XIX. századig az egyik legfontosabb semiotikai segédeszköze volt az orvostudománynak. Ioannes Aktuarios hétrészes vizeletmonográfiája ha nem is örövendett akkora népszerűségnek, mint Theophilos művei, a bizánci uroszkópia csúcspontját jelenti. Átfogó elméleti ismereteivel, gyakorlati tapasztalataival és modernnek tűnő tudományos gondolkodásával olyan urognosztikai mű ez, amilyenre sem Ioannes Aktuarios előtt, sem utána nincsen példa az orvosi irodalomban.

T. Pajorin Klára

Luzie Drach : Das medizinische Vokabular Molières. Bonn, 1970. 217 S.

A bonni Frigyes-Vilmos Egyetem Orvosi Karán benyújtott disszertációt az Egyetem Orvostörténeti Intézete (vez. tanár: dr. *Johannes Steudel*) adta ki. — *Molière*-ről már egyik kortársa, *Brécourt* (maga is színműíró) megírta, hogy az orvostudomány „*egyike volt azoknak a dolgoknak, amelyeket a leggyakrabban érintett . . .*” (8. old. 3. láb.) Az utókor érdeklődésére pedig mi sem jellemzőbb, mint hogy 1854 és 1929 között francia, német, angol és olasz nyelven több mint 20 munka jelent meg ezzel a címmel: „*Molière és az orvosok*”. (9. old.) Orvostörténeti szempontból azonban magának *Molière*-nek műveit kell vizsgálat tárgyává tenni. Mielőtt azonban szerzőnk ehhez hozzálatna, átkutatja a molière-i szövegek eddigi orvostörténeti kommentálását, mégpedig a következő szempontok szerint: a) *Molière* alapvető magatartása az orvostudománnyal szemben; b) állásfoglalása a vérkeringéssel kapcsolatos vitában és c) *Alceste* és *Argan* alakjának értelmezése orvosi szempontból. Miután megállapítja, hogy ezek alapján nem lehet eljutni egységes megoldásra, *Bernard Quemada*: *Introduction à l'étude du vocabulaire médical (1600–1710)* c. 1955-ben megjelent munkájának egyik meglátása alapján egybeveti a XVII. század francia orvosi műszavait azokkal, amelyeket *Molière* használ műveiben. Ebben a kutatásban kiindul abból, hogy *Molière* maga nem volt orvos, s ezért orvosi ismeretei nem haladták túl a kora általános műveltségéhez tartozó szintet. Ebből a szempontból történt azoknak a műveknek kiválogatása, amelyekből *Molière* orvosi ismereteit meríthette. Természetesen külön figyelemben részesültek azok a témák, amelyekre külön kitér vígjátékaiban: az érvágás, hajtószerek, klistír.

52 oldalnyi magyarázó bevezetése után — ebből 20 oldal foglalkozik „Párizs orvostörténeti helyzetével a XVII. században” — az 53-tól a 176. oldalig terjedő részben betűrendes szótárt nyújt *Molière* műveiből. — A zárófejezetek címei: „1. A különféle magyarázók felfogása *Molière* orvosi zsargonjáról; 2. *Molière* ítélete az orvosok nyelvezetéről; 3. a XVII. sz. orvosszerzőinek nyilatkozatai saját nyelvezetükről; 4. végkövetkeztetések. Összefoglalás és kimerítő bibliográfia teszi teljessé a könyvet.

Ha valaki egyszer elemezni fogja a magyar szépirodalomban tevékenykedő orvosok műveit, vagy klasszikus íróink orvosi műveltségére kívánná fényt deríteni, nagy haszonnal forgathatja majd ennek a munkának lapjait.

Vida Tivadar

R. Y. Ebied: *Bibliography of Mediaeval Arabic and Jewish Medicine and Allied Sciences*. London, Wellcome Institute of the History of Medicine, 1971. 150 p.

Dr. S. K. Hamerneh 1964-ben megjelent „*Bibliography of Medicine and Pharmacy in Mediaeval Islam*” c. műve óta ez az első vállalkozás, hogy a középkori arab és zsidó orvostudomány új bibliográfiáját összeállítsák. R. Y. Ebied

munkája azért is jelentős, mert míg a fent említett bibliográfia csak könyvek címét sorolja fel, a szerző jelen műve a legfontosabb cikkanyagot is tartalmazza.

R. Y. Ebied bibliográfiájának célja, hogy együtt mutassa be a középkori arab és zsidó orvostudományt tárgyaló általános műveket, az egyes arab és zsidó szerzők műveit, valamint a róluk szóló irodalmat, mivel a sokrétű kölcsönhatás miatt a kettő nem tanulmányozható eredményesen külön-külön, egymástól elszigetelve. A középkori zsidó orvoslást, mint ismeretes, nagymértékben befolyásolta az arab tudomány, másrészt az arab kalifák szívesen hívtak meg zsidó orvosokat is udvarukba, akik aztán nagy szerepet játszottak az arab orvosi irodalom terjesztésében. Kiterjedt fordító tevékenységüknek köszönhető, hogy számos szírmű arab fordítása, arab művek héber változata, illetve arab és héber nyelvű művek latin fordítása is ismeretes. A nyelvi tényező már maga fontos érintkezési pont a középkori arab és zsidó orvosok között, hiszen a mohamedán kultúra terjedésével a zsidók átvették az arab nyelvet, a VIII. századtól kezdve az arab szintre kiszorította a hébert a zsidó világi irodalomban. Többek között ezért is nehéz elválasztani a zsidó és arab hatást a középkori orvostudományban, mert a zsidó és arab orvosok egyaránt arabul írtak és közös forrásokból merítettek írásaikban éppúgy, mint orvosi gyakorlatukban.

A jelen bibliográfia tehát egyaránt foglalkozik a középkori arab és zsidó orvostudománnyal és határterületeivel: tudománytörténeti műveket, orvosi szövegeket, szövegfordításokat, kommentárokat, kritikai tanulmányokat tartalmaz az arab és zsidó orvostudomány, gyógyszerészet, alkémia, materia medica, zoológia stb. területtől. Arab és héber művek latin kiadásait nem említi, de a latinul írt kritikai publikációkat felsorolja.

A bibliográfia elrendezésében az alábbi szempontok érvényesülnek: két fő részre oszlik, az első rész (1—994. tétel) az általános műveket tartalmazza, főleg mai szerzőktől. A tételek szerzők szerinti ábécésorrendben következnek egymás után, azon néhány cikket kivéve, mely a *Hamdard Medical Digest* (Karachi) c. lapban jelent meg a szerző nevének megjelölése nélkül. Ezek a cikkek az „*Arabian Medicine*” címszó alatt vannak feltüntetve, a megjelenés sorrendjében. A második fő rész (995—1972. tétel) az arab és zsidó orvosok írásaiból és a róluk szóló kritikai irodalomból áll. A fő rendezési szempont ebben a részben a fél századonkénti időrendi felosztás a III. sz. második felétől a XVIII. sz. első feléig. Némi változtatással ez G. Sarton módszerének felel meg, melyet az „*Introduction to the History of Science*” (Baltimore 1927—1948) c. művében állított fel. A fél évszázados felosztáson belül a szerzők ábécésorrendben következnek, nevük mellett a lehetőség szerinti pontos életrajzi adatok megadásával és utalással a fő forrásokra, ahonnan a szerző az adatokat vette. Ezen fő források teljes listája a könyv elején a II. oldalon található. A legtöbb adatot G. Sarton előbb említett három kötetes műve szolgáltatta, valamint C. Brockelmann alapvető kézikönyve, a „*Geschichte der arabischen Literatur*” (Weimar 1898, Leiden 1937—1942). Felhasználta természetesen a két legnagyobb enciklopédia, a 12 kötetes „*The Jewish Encyclopaedia*” (New York 1901—1916) és a négykötetes „*The Encyclopaedia of Islam*” (Leiden 1908—1916) anyagát is.

Az arab és zsidó orvosok nevének megadásánál azt a nevet használja, melyen az illető orvos a leginkább ismert. *Al-Rāzi* például a *Rhazes* név alatt, *Abūl-qāsim* az *Albucasis* név alatt szerepel és így tovább. Természetesen utalással a közismert latin névre, szerepel az eredeti arab, illetve héber név is. A bibliográfiában szereplő összes arab és zsidó orvos neve a könyv elején levő listán szerepel a 23–26. oldalon.

A szerző a felhasznált fő forrásokon kívül (katalógusok, bibliográfiák, enciklopédiák stb.) megadja a feldolgozott kb. 400 folyóirat és 40 emlékkönyv, kongresszusi kötet jegyzékét is, mely szintén hasznos információ a témával foglalkozó kutató számára. Érdekes megjegyezni, hogy a magyar folyóiratok közül az *Orvosi Hetilap* szerepel az átnézett periodikák között. A magyar cikkek címét (csakúgy, mint az orosz és török nyelven megjelent cikkeket) angol transliterációban közli a szerző, az arab és héber nyelvű cikkek mellett zárójelben következik az angol fordítás.

V. Faludy Anikó

G. E. French and A. G. Hill: Kuwait. Urban and Medical Ecology. A Geomedical Study. Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag, 1971. 124 pp. 56 tabl., 87 fig., 3 maps.

A Medizinische Länderkunde, Geomedical Monograph sorozat 4-ik kötete-ként látott napvilágot ez a kitűnő tanulmány. A világ kis országai között bizonyára Kuwait a leggazdagabb, és az 1946-ban megkezdődött mérhetetlen olajkincsének kitermelése szinte korlátlan fejlődési lehetőségeket rejt magában. A fejlődő országok napjainkban a legkülönbözőbb szaktudományok művelőinek érdeklődési központjába kerültek. A szakértők egy része az azonnali segítséget igénylő legsúlyosabb problémák – gyors népszaporulat, rossz tápláltság, elmaradt közegészségügyi viszonyok stb. – megoldásán fáradozik, míg a másik részük a nem azonnali beavatkozást igénylő, de semmivel sem hátrábbvaló kérdésekre keresi a választ. Jelen tanulmány legnagyobb érdeme, hogy a fent vázolt két problémátípust és azoknak tudományos megközelítését sikerült egységbe olvasztani. Az urbanizációval kapcsolatos ökológiai és orvos-földrajzi problémák egészen speciális módon jelentkeznek Kuwaitban, ahol szinte átmenet nélküli az áttérés a nomadizáló életmódból a nagyipari – olajbányászat –, gyári finomítók és nem utolsósorban közlekedési – főleg kikötők – szabta nagyvárosi munkás életformába. A szerzők egyik legnagyobb érdeme, hogy a viszonylag kis terjedelemben sem hanyagolták el a történeti tényezőket, így a vizsgált kérdéseket írott és íratlan – szokásjogon, hagyományon stb. – történetbe ágyazták be. Orvostörténeti szempontból igen értékes a IX. fejezet, amely részletesen ismerteti a tradicionális orvosi kezelési módokat, a Baduknak orvosi gyakorlatát, az arab orvoslás történetét, a Nestoriánusok és perzsák gyógyítási módjait, majd a fejezet második részében tárgyalja az európai orvostudomány beszívargásának történetét a XVI. századtól kezdve, valamint a modern orvostudomány eredményeit napjainkban.

Jól szerkesztett táblázatok, grafikonok, fényképek és térképek segítik az olvasót a tömör mondanivaló megértésében. A könyv kiállítása magas színvonalon reprezentálja a Springer-Verlag jól ismert könyvművészetét.

Pataki Zoltán

H. Boros Vilma : Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp., 1970.

Stein Aurél 1921-ben ajándékozta az Akadémiának a családi levelekből álló anyagot, melyet most adtak közre az MTA Könyvtárának Kiadványai keretében. A feldolgozás során tűnt ki, hogy a leveleket Stein Ernő és Hirschler Ignác váltották, s témájuk elsősorban az Aurél tanulmányai, neveltetése, pályájának kialakulása körüli problémákat öleli föl.

A kiadvány két fő részre oszlik. Az első a levelek tulajdonképpeni földolgozását tartalmazza oly módon, hogy Stein Aurél eddig ismert életrajzi adataiba „belevegyülnek” a családi levelek, s ezáltal több – mind ez ideig ismeretlen – részlet bontakozik ki.

A levelek kapcsán az anyag földolgozója megeleveníti a család tagjait is: Hirschler Ignácot, a kiváló szemészt, aki Balassával, Markusovszkyval, Semmelweisszel, Bókai Jánossal, Lumniczerrel és Korányival együtt a „nagy orvosi generáció” tagja volt. Ő alapította meg az Orvosi Hetilap mellékleteként a „Szemészet” című folyóiratot. Nemcsak szakmai tudása volt tekintélyes, hanem sokfelé ágazó érdeklődése, alapos műveltsége is említésre méltó.

Hirschler Stein Aurél anyjának volt a bátyja. Két unokaöccsének életét, sorsát szinte atyai szeretettel irányította. Ő járta ki Trefortnál, hogy Aurél ösztöndíjat kaphasson; biztatta Ernőt, aki kételkedve fogadta öccse nagy terveit, összeköttetést keresett a távoli Bombayben, mikor Aurél elindult Indiába, hogy megvalósítsa ifjúkori álmait.

Stein Ernő nagy bizalommal fordult Hirschlerhez. Levelezésük 1866-ban indult meg egy közös nyári utazás után. A levelek témája igen változatos: olvasmányaikról, a család gondjairól, majd a növekvő Aurél tanulmányairól, jövőjéről, kialakuló jelleméről írtak egymásnak. Ernő helyzete nem volt könnyű: ő tartotta el a szüleit, gondoskodott öccse külföldi taníttatásáról, s leghőbb vágya volt, hogy Aurélt biztos pozícióban láthassa. Az indiai út terve szinte kétségbeejtette; „hazardjátékos”-nak, „indiai kalandor”-nak nevezte öccsét. Örökös aggodalmát Hirschler próbálta szétoszlatni leveleivel, bár ő maga is kételkedve fogadta unokaöccse merész terveit.

A szülők alakja mellett Aurél figurája sokkal erőteljesebben bontakozik ki a levelek tükrében. Külföldi tanulóévei során rendszeresen hírt adott Ernő bátyjának magáról. Írásait Ernő eljuttatta Hirschlernek és együtt vitatták meg a fiú stílusát, német tudását, fejlődését. Később, mikor 1888-ban Stein Aurél eljutott Kasmirba, hetenként hosszú levelekben számolt be családjának a kutatásairól, hegymászásairól. Ernő ötlete nyomán az Allgemeine Zeitung folytatásokban közölte a kasmiri útleveleket 1889 augusztustól októberig.

A családi levelezés 1891 nyarán zárult le. Hirschler még ez év novemberében meghalt.

Boros Vilma munkája — a levelek válogatása, fordítása, jegyzetekkel való ellátása elismerést érdemel. A levelek nyomán felvillanó arcok, jellemek, vélemények, a család életére, gondjaira, szokásaira vonatkozó sorok igen olvashatóvá teszik az összeállítást.

A könyv második része, a Függelék tartalmazza az MTA Kézirattárában található „Hirschler Ignác levelezése”-nek jelzettekkel ellátott leírását, valamint azon leveleknek az eredeti német szövegét, melyek a könyv első részében az életrajzba ágyazottan feldolgozást nyertek.

A kötet végén jegyzetanyag és kitűnő bio- és bibliográfiai összeállítás található. A névmutató és az idegen nyelvű (német, angol) összefoglalók hasznos kiegészítésnek bizonyulnak.

Friedrich Ildikó

W. H. Hein—A. Wittop Koning: Bildkatalog zur Geschichte der Pharmazie. Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1969.

Az az óriási képanyag, amit a német és holland gyógyszerész-történészek az elmúlt 40 év alatt összegyűjtöttek és az *Illustrierte Apotheker Kalender*-ben, valamint a *Niederländische Apotheker Kalender*-ben, továbbá a *Zeitschrift „Zur Geschichte der Deutschen Apotheke”* és a *Zeitschrift „Zur Geschichte der Pharmazie”* kiadványaiban megjelentettek, az évek folyamán áttekinthetetlen tömeggé növekedett. Az áttekintés megkönnyítését és a témák felkeresését segíti elő a jelen „Bildkatalog”. Tárgyuk szerint 5 csoportba szedi össze az említett képeket, éspedig: 1. a gyógyszerár, 2. a gyógyszerész, 3. a gyógyszerek, 4. a múzeumok és gyűjtemények, 5. a gyógyszerész irodalom tárgy szerinti csoportosításban. Kiegészítő fejezetei a segédtudományok: a botanika, a kémia és a gyógyítás tana. A kötetben — a témákkal összefüggő — részben színes — reprodukciók is találhatóak. A magyar gyógyszerésztörténeti anyagból a következőkről tesz említést: Házi gyógyszerár 1825-ből (Iparműv. Múz.), a debreceni volt Arany Egyszarvú gyógytár cégére és az officina fényképe (Déry Múz.), a miskolci volt Arany Szarvas gyógyszerár cégére (Kolozsvári Múz.), a budai volt Arany Sas gyógytár cégére (Saml. Pachinger, Linz). A gyógyszerészek arcképei között Láng F. Adolf (Nyitra) szerepel, míg a múzeumok között a budapesti Iparművészeti Múzeumot és a debreceni Déry Múzeumot említi meg.

Zboray Bertalan

Katharina Heinroth: Oskar Heinroth, Vater der Verhaltensforschung 1871—1945. Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1971. 257 l.

O. Heinroth megalapítója az összehasonlító magatartástannak, görögös szak kifejezéssel: az etológiának. Ez a kutatási ág alapul veszi annak felismerését,

hogy nemcsak az élőlények testi szerkezete köszönheti létrejöttét hosszú korszakok fejlődésének, hanem a sajátos magatartásuk is.

Kutatásaihoz az orvostudományon keresztül jutott el. Zürichben, Stuttgartban és Drezdában töltött gyermek- és ifjúkor után 1890-ben Lipcsében kezdi el orvosi tanulmányait. Mindaz, amit itt tanul, előkészület számára csupán az élettani és zoológiai tanulmányokhoz, amelyek iránti vonzalmát apja határozott ellenkezése miatt csak azzal a feltétellel követheti, hogy előbb megszerzi az orvosi oklevelet mint megélhetése biztosítékát. Ám már az első szemeszterben eljár mint vendéghallgató a zoológus *Marshall* előadásaira Darwin elméletéről, az élősdiekről és az átöröklésről. A következő félévre már Kielbe megy, hogy a tengerpart állatvilágát, főként madarait figyelhesse közléről. Kirándulásai mellett nagyszerű időbeosztással továbbra is jut ideje kedves állatai tanulmányozására. *Orvostörténeti szempontból* figyelemre méltó, hogy már ebben az időben áttanulmányozza *Conrad Gessner* (1516–1565) „*Historia animalium*” c. 3 nagy főlíását. Doktori értekezésének a tárgya: „Vizsgálatok a halvizeletről”. Még hamburgi katonai szolgálata közben is talál időt és módot rá, hogy rendszeresen látogassa az ottani állatkertet, és boncolja az elhullott állatokat. 1896-ban beiratkozik a berlini egyetem bölcséleti karára, hogy állattani előadásokat hallgasson. Ekkor már intenzíven foglalkozik kedves témájával, a madarak vedlésével, ill. tollazatuk színeivel. Első zoológiai fellépése, 1898-ban a Német Madártani Társaságban is erről szól: „*Mauser oder Verfärbung*” (= Vedlés vagy elszíneződés). Ő a vedlést bizonyította, s ez a téma foglalkoztatta őt egész életén át.

Számos adata ennek a kutatásnak belekerült élete fő művébe, a 4 kötetes „*Die Vögel Mitteleuropas*” (= Közép-Európa madarai) címűbe, amelyet 1924-től 1933-ig írt társszerzőségben a feleségével, *Magdalena Wiebe*vel (1883–1932), akit 1904-ben vett feleségül mint a berlini természettudományi múzeum laboránsnőjét. E mű jelentőségére mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy 1966 és 1968 között ismét kiadták változatlan utánnyomásban. Az utolsó kötet sajtó alá rendezésében már *Heinroth* 2. felesége, *Katharina Berger* segédkezett. Férje halála után ő írta ezt az életrajzt is, amely azonban csak egyharmada a kéziratban levő terjedelmes anyagnak. Forrásai — mint az előszóban elmondja — *O. Heinroth* levelezése, 1. feleségének levelei az anyósához; 2. utóbbi szóbeli közlései; és 3. saját értesülései voltak. A teljes életrajz egyik példányát elhelyezte a Max Planck Magatartástani Intézetben Seewiesenben, a másikat pedig a Berlini Állatkert igazgatóságán.

O. Heinroth tanítványa, *Konrad Lorenz* abban látja mestere jelentőségét, hogy megcáfolta a behaviorizmus áldemokratikus elméletét, amely szerint minden emberi magatartást teljes egészében meghatároznak azok a környezeti tényezők, amelyek az emberre hatnak fejlődése során. (A könyv elé írt „útravalójából”.)

Vida Tivadar

In memoriam Hermann Boerhaave (1668–1738). Hrsg. von *Wolfram Kaiser* u. *Christine Beierlein*. Halle (Saale) 1969. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1969/2 [R 10].) 254 S.

1968. december 31-én volt Hermann Boerhaave születésének 300. évfordulója. Ebből az alkalomból tudományos ülésszakot rendezett Hallében az NDK Orvostörténelmi Társasága „Hermann Boerhaave jelentősége az orvostudomány fejlődésében” címmel. Az ülésszak fő témáját természetesen összekötötték mindazzal az orvos-, gyógyszerész- és kultúrtörténeti vonatkozással, ami a témához és Halléhoz, illetve W. Griesingerhez, a jelentős német pszichiáterhez és életművéhez volt kapcsolható, aki születésének századik évfordulója ugyancsak ez időre esett.

Boerhaave jelentőségét az ülésszakon főként „az életmegnyilvánulások fizikai-matematikai látásmódja, emelkedett orvosi etikája és az orvostanhallgatók gyakorlati képzése érdekében kifejtett törekvése” terén hangsúlyozták ki. A jelen kötet alapján az elhangzott 23 előadás közül 7 foglalkozott kimondottan Boerhaave életművével és személyével. W. Kaiser és W. Piechocki összefoglaló jellegű dolgozata Boerhaave életrajzát és működését mutatja be, kijelöli helyét az orvos- és tudománytörténetben. Közöl egy válogató jellegű Boerhaave-bibliográfiát is. A többi előadás, ill. dolgozat a kiemelkedő orvos és reformer jelentőségének egy-egy oldalát ragadja ki. Ezek közül számunkra elsősorban Spielmann József rövid dolgozata érdekes, amely Boerhaave tanainak erdélyi befolyását, elterjedését vizsgálja. A továbbiakban ugyancsak magyar vonatkozásai miatt érdemes külön is kiemelnünk W. Kaiser és W. Piechocki többi előadása közül azt, amelyik a hallei, jelentős gyógyszerkereskedő Richter családdal foglalkozik. (A téma újabb feldolgozása, bővítése és magyar vonatkozásainak kidomborítása révén született a szerzőknek a Madai orvosdinasztiáról szóló dolgozata. Megjelent *Közleményeink* 60–61. [1971] kötetében.) Az iglói Z. Cernik az észak-szepességi Vörös Kolostor patikájának alapítását ismerteti írásában, amelynek értékéből azonban levon, hogy semminemű irodalomjegyzéket vagy jegyzetanyagot nem tartalmaz. Ugyanez áll az egyetlen magyarországi előadónak, Fehér Lászlónak Paracelsus és Magyarország kapcsolatait érintő cikkére, amely tanulságos és tömör összefoglalása a magyar orvostörténeti irodalom vonatkozó részeinek.

Nagyobb témát ölel fel P. Wunderlichnek a német gyermekgyógyászati kézikönyvek történetét feldolgozó érdekes előadása.

A kötet számos ábrát és egyes dolgozatoknál jó hivatkozási anyagot, irodalomjegyzéket tartalmaz.

Buzinkay Géza

Katzenbach, Friedrich Wilhelm: Albert Schweitzer. Persönlichkeit und Geschichte 50. köt. Göttingen, 1969.

Katzenbach, a vallás- és dogmatikatörténet professzora, évek óta foglalkozik Schweitzer életével és sokoldalú életművével. Nem a legendák felől, hanem a

tények oldaláról közelíti meg a témát; könyvének elsődleges érdeme, hogy olyan Schweitzer-műveket is bemutat, melyek eddig feltáratlanok voltak.

Schweitzer azon kevesek közé tartozott, akiknek egyénisége és munkássága elsősorban rokonszenvet ébresztett és szinte feltétel nélküli elismerést váltott ki. A szerző Gandhihoz és J. F. Kennedyhez hasonlítja – nem véletlenül –, hiszen ez a két név is a XX. sz. jelképévé vált.

Mindezek figyelembevételével a téma feldolgozása sok buktatót rejt magában, elsősorban talán a lelkes és jóhiszemű elfogódottságot, amely kész arra, hogy túlságosan magas piedesztálra emelje hőstét.

Katzenbach tudatosan elkerüli ezt a veszélyt – mindenekelőtt az alapossággal: felkutatja Schweitzer tetteinek rugóit és azokat a szellemi-lelki inspirációkat, melyek egyéniségének kialakításában döntő tényezőként hatottak.

Schweitzer életútja Elzászból vezetett Strassburgon, Párizson és Berlinen keresztül Lambarenebe. A kronológiai sorrendet követő életrajzi rész rendkívül olvasmányos – kár, hogy a kötet nem szolgál forrásanyaggal, ezáltal műfajilag inkább a népszerűsítő ismeretterjesztők közé kell sorolnunk.

A szerző nagy figyelmet szentel a Schweitzer életében döntő jelentőséggel bíró zenének, és behatóan elemzi Bachról alkotott képét. Hasonló módon kiemeli Schweitzer vallásosságát, melynek értelmezése nélkül elképzelhetetlen az életmű megértése, annál is inkább, mert a XX. sz. egyetlen nagy egyéniségénél sem található analóg eset.

A záró fejezet Schweitzer személyiségének jellemzőiről szól: hangjáról, tekintetéről, nagyszerű emlékezőtehetségéről, melyet egy kortársa „az elektronikus agy javított kiadásá”-nak nevezett, kivételes koncentrálókéességéről: a legmostohább körülmények között is tudott dolgozni. Az idejét pontosan beosztotta, elválasztotta a fontosat a lényegtelentől. Kényelmével nem sokat törődött, harmad és negyed osztályon utazott, repülőgép helyett többnyire hajóval és vonattal.

Sok látogatója volt Lambareneben, akiket szívélyesen fogadott, de elvárta tőlük, hogy ne tétlenül töltsék az idejüket. Nagyszerű szervező volt, az afrikai kórház építését maga irányította és ellenőrizte, sőt, sokszor kétkezi munkájával is segítette.

Sikerei, elismertetése után is megmaradt az egyszerűség és hatalomnélküliség útján.

A kötet végén Schweitzer életének fontos eseményeiről egy kronologikus összeállítást találunk, valamint egy bibliográfiát a fő műveiről.

Friedrich Ildikó

Gundolf Keil: Der „Kurze Harntraktat” des Breslauer „Codex Salernitanus” und seine Sippe. Bonn, 1969. 65 S.

A középkori vizeletvizsgálat elméleti jelentősége már régebben ismert azoknak a traktátusoknak a szövegéből, amelyeket az orvosképzésben használtak az előadások vezérfonalaként. A gyakorló orvos azonban többnyire rövid, néhány

oldalas szövegeket használt fel a vizeletvizsgálatra, amelyeket jegyzékszerűen soroltak fel a középkori orvosi vademecumok (zsebkönyvek). Különösen kedvelték a *Theophilus* (i. sz. VII. századában) „περι ουρων” c. és az *Isaak ben Soleiman* (†i. sz. 932-ben) „De urina” címen latinra fordított traktátusai alapján készült salerno-i „Regulae urinarum”-ot. Ennek a szövege már a XII. sz.-ban egymástól különböző változatokban volt forgalomban. Csakhamar lefordították többféle nyelvre, majd ezekből ismét visszafordították latinra, és ebben a formájában az orvosképzésre is visszahatott. Tekintélyére jellemző, hogy a legkülönbözőbb híres ókori orvosokat tüntették fel szerzőjének, így *Galenust* is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy még az újkor első két századában is hatott az orvosi gyakorlatra.

Így nem csodálatos, hogy idővel egész szövegcsaládok és törzsek keletkeztek, amelyekben a szakember is csak fáradságosan tud eligazodni. De ez a kutatómunka megéri a fáradságot, mert bepillantást enged a középkori orvos köznapi munkájának vizeletvizsgálattal foglalkozó részébe.

Vida Tivadar

Koelbing, Huldrych M.: Luigi Galvani 1732–1798. Der Entdecker der Bioelektrizität. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der gesamten Heilkunde vorgelegt der Medizinischen Fakultät der Universität Basel. St. Gallen, Sergio Züllig, 1971. 58 p.

Az egyetemes tudománytörténet, ezen belül az orvostörténelem nagy felfedezőinek munkásságát feldolgozó műveket gazdagította a most nyomtatásban megjelent, a Baseli Egyetem orvosi karán 1970-ben megvédett, doktori disszertáció. A szerző Luigi Galvani tudományos munkásságát foglalja össze röviden, de annál alaposabb munkát végezve. Koelbing nem tévesztette szem elől az ókori, majd a humanista szerzőknek az idegrendszerről és az idegélettanról alkotott felfogásait és bevezetőjében elemzi ezek leglényegesebb vonatkozásait. Így rövid elemzést ad Thomas Willis (1621–1675), Marcello Malpighi (1628–1694), Alfonso Borelli (1608–1679), Johannes Bohn (1640–1718), John Brown (1735–1788), Georg Prochaska (1749–1820) munkásságáról, akik kutatásaikkal ösztönző hatást gyakoroltak Galvanira.

A következő fejezetben Koelbing részletesen ismerteti Galvani életét és kitér olyan részletekre is, miszerint eredetileg papnak készült és csak később jutott arra az elhatározásra, hogy orvos lesz. Igaz, Galvani életéről már számos kiadvány látott napvilágot, de Koelbing disszertációjának ez a fejezete terjedelméhez igazodva, mértéktartóan közöl minden lényeges eseményt. Hasonlóan az életút megrajzolásához, vizsgálja azokat a körülményeket és határokat, amelyek Galvanit a kutatómunkára ösztönözték.

A továbbiakban Koelbing Galvani kisebb anatómiai és élettani tanulmányait, dolgozatait és könyveit vizsgálja, amelyekben a tudományos és orvosi gondolkodást előre vivő elemek találhatók. Különös figyelmet szentel Galvani állati izomzatra és idegélettanra vonatkozó kísérleteinek, amelyek során Galvani a

békacomb-kísérletnél először észlelte a különféle fémek érintkezésénél fellépő elektromos feszültségkülönbséget. A békacomb rángását, helytelenül, ő még állati elektromossággal magyarázta, de ez a véletlen felfedezés vezette el Alessandro Voltát a galvánelem megszerkesztéséhez. Míg Koelbing Galvani munkásságának elemzésénél általában ismert tényeket sorakoztat fel, addig Volta jelentőségének meghatározásánál új, eddig alig tárgyalt vonatkozásokra hívja fel a figyelmet.

A nyomtatásban megjelent disszertáció alapos jegyzetapparátussal és irodalmi jegyzékkel rendelkezik, ez utóbbi kitűnő válogató bibliográfiát nyújt át a téma iránt érdeklődőknek, hiszen Koelbing a legfrissebb szakirodalmat is figyelemmel kísérte munkája megírásánál.

Kapronczay Károly

Horst Werner Kupka: Die Ausgaben der süddeutschen Länder für die medizinischen und naturwissenschaftlichen Hochschul-Einrichtungen 1848–1914. Bonn, 1970. 226 S.

A doktori értekezés témája, hogyan és mikor kezdődött az orvosi karral rendelkező egyetemeken az oktatást és kutatást segítő pénzügyi támogatás jelentős emelése. Tulajdonképpen a 19. sz. második felében, amikor a természettudományok fellendülésével az orvostudomány is fejlődésnek indult, az orvostanhallgatók száma nőtt, általában túl is szárnyalta az egyéb karok hallgatóinak létszámát, s az oktatási felszereléseket, berendezéseket fejleszteni kellett, sőt nagyobb építkezések is szükségessé váltak. A természettudományok oktatása és az orvosképzés sok pénzt emésztett fel. 1848–1914 között a freiburgi, heidelbergi és a karlsruhei egyetemek, illetve főiskola 20,7 millió márkát, az erlangeni, müncheni és würzburgi egyetemek 54,7 millió márkát és a tübingeni egyetem, illetve a stuttgarti főiskola 16,1 millió márkát emésztett fel.

Ugyanekkor Poroszországban jóval szegényesebben voltak ellátva az egyetemek és főiskolák. Az említett délnémet egyetemek nagy állami támogatást élveztek az említett időszakban (1848–1914); csaknem minden tudományág új intézeteket, klinikákat kapott. Némelyik így létrehozott és elsőként alapított intézet később egész Németország ilyen jellegű létesítményének mintaképeül szolgált.

A disszertációt gazdag irodalmi anyag felsorolásával zárja a szerző.

R. Harkó Viola

Leslie G. Matthews: Antiques of Pharmacy. London, G. Bell and Sons, 1971. 120 pp. 89 plates.

A gyógyszerésztörténeti emlékek gyűjtése nem újkeletű. Korábban az iparművészetileg értékes tárgyra figyeltek fel, de a gyógyszerészeti technológia gyors változása – modernizálása – következtében minden használatból kivont

tárgy múzeumok és gyűjtők érdeklődési körébe került. A gyógyszerésztörténeti antikvitások felismerése, értékelése, tudományos igényű feldolgozása sokrétű szakismeretet igényel. Ehhez a munkához nyújt felbecsülhetetlen segítséget L. G. Matthews könyve. A szerző a Brit Gyógyszerésztörténeti Társaság volt elnöke, a Wellcome Alapítvány volt igazgatója és többek között tagja a Londoni Régiséggyűjtők Társaságának is. Az első fejezetben az agyagedény-féleségekkel (a XVII. század közepétől kezdve) foglalkozik a szerző. Előbb a feliratos állványedényeket tárgyalja, majd a felirat nélkülieket. Kiterjed vizsgálódása a raktári edényekre, az angol gyógyszerészetre annyira jellemző „Apothecary Tiles”-ekre, pióca-, méz- és tamarindtartókra, különböző betegétkeztető palackokra, csészékre, orvosságos kanalakra, szemfürdőkre és inhalálókészülékekre.

A szerző a második fejezetben a fémből készült tárgyakkal ismerteti meg bennünket. Behatóan foglalkozik a mozsarakkal. Igen érdekes összefüggésekre mutat rá a mozsár- és harangkészítők között. Külön tárgyalja a súlyokat és a mérőeszközöket, fecskendőket (klistélyeket), áttört fémből – rendszerint ezüstből – készített illatos gyantalabdacstartókat (pomaders) és a nálunk alig használt „fűszertálakat”, amelyekben nemcsak a mai használt fűszereket, hanem az egzotikus tájakról származó fűszerekkel aromásított édességeket is tartották. A fejezetet gyógyszerészeti miscellaneákkal zárja (kapszulakészítő gépek, spatulák, váltópénzpótlásra kibocsátott magánveretek „szükségpénzek”: token).

Külön fejezetet találunk az üvegről, amelyben a szerző brit eredetűnek véli a kirakatokat díszítő színes folyadékkal töltött díszüvegeket.

Itt kell rámutatnunk arra a sajnálatos hiányosságra, hogy – legalábbis tudomásunk szerint – még nem jelent meg több nyelvű orvos-gyógyszerésztörténeti terminológiai szakszótár, amely megkönnyítené a kutatók munkáját és biztos eligazodást nyújtana a nyelvenként más és más értelemben használt tárgymegnevezések helyes értelmezéséről.

A negyedik fejezetben tárgyalja a fából készített gyógyszerészeti tárgyakat (mozsarak, dobozok, fiókok, portálak, hordók stb.), az ötödikben a gyógyszeres ládikákat, parfümtartókat és a materia medica szekrényeket. Az utolsó fejezetet a leginkább elhanyagolt gyűjtési területnek szenteli L. G. Matthews, nevezetesen gyógyszerési címkéknek, bélyegzőknek és hirdetéseknek, nem feledkezve meg a gyógyszerésztörténeti postai bélyegekről sem.

A könyv talán az első olyan összefoglaló munka, amely a gyógyszerésztörténet egészét felöleli és igen hasznos útmutatással szolgál a hivatásos muzeológusnak és a magángyűjtőknek egyaránt – mindezt olvasmányos stílusban és az angol köztörténetbe ágyazottan adja elő – képanyag, válogatott bibliográfia, index és a fontosabb gyűjtemények felsorolása teszi teljessé az igen értékes kötetet. A kötés és a nyomdai munka a hagyományosan elegáns angol könyvművészetet dicséri.

Pataki Zoltán

C. A. M. Noble : Krankheit, Verbrechen und künstlerisches Schaffen bei Thomas Mann. Bern, Vlg. Herbert Land und Cie AG. 1970. 267 S.

„A betegség csupán formai ; a lényeges az, amivel kapcsolatban áll, s ami által kiteljesedik. A kérdés az, hogy ki a beteg. Egy átlag hülye, akinél hiányzik a szellemi és kulturális színvonal, vagy egy Nietzsche, egy Dosztojevszkij.” – állapítja meg Thomas Mann híres Nietzsche-előadásában.

Hosszú időn keresztül, különösen a XIX. század francia és olasz pszichológia területén vált általánossá az a nézet, hogy a zseni a betegség vagy perverzitás egyik produktuma. A XX. században fellendülő pszichológiai kutatásra hárult annak tudományos bizonyítása, hogy a zseni nem elmebeteg, hanem az átlagostól eltérő, lelkileg abnormálisnak tűnő, neurotikus alkatú ember, aki szellemi fölényének birtokában saját etikai törvénye és a fennálló társadalmi forma között mély, látszólag áthidalhatatlan szakadékot lát. A nagy művészek, tudósok és filozófusok többsége tehát abban különbözik az átlagembertől, hogy számukra a betegség táptalajul szolgálhat magas fejlettségű szellemi képességük kiéléséhez. Konkrétan determinálva, ez annyit jelent – írja a szerző előszavában –, hogy a zseninek nincsenek öröklött pathologikus tulajdonságai, vagyis a zseni önmagában még nem pathológiai eset. A pszichológia feladata, hogy megmagyarázza a művészi alkotás folyamatát. Egyrészt az alkotó ember lelki feltételeit elemzi, másrészt a műalkotás struktúráját.

Századunk első évtizedeiben a pszichológiai kutatás középpontjába kerülő új módszer: a *pszichoanalízis* mindenekelőtt lehetővé tette a művészi alkotó tevékenység és a neurózis közötti összefüggés felismerését. A filozófus Freud, Bergson és Nietzsche módszerét követve, Thomas Mann a modern prózairodalomban felvonultatta minden korszakban fellelhető valamennyi neurotikus művész típusát. E tanulmánykötet célja az, hogy Thomas Mann novelláinak és regényeinek kronológiai sorrendben való áttekintése útján a szerző pszichológiai magyarázatot adjon a művészi alkotás folyamatára. Korunk egyetlen írója azóta sem elemzte olyan részletességgel és olyan mélységben a szellemi és a lelki betegségek teljes skáláját, mint Thomas Mann. Célja nemcsak a korszak filozófiai gondolkodásának irodalmi bizonyítása volt, egyben a „dívatos” zseni elmélet tarthatatlanságát is igazolni akarta. „Hogy mi a beteg és mi az egészséges, erről az átlagpolgárnak ne adjuk meg az utolsó szó jogát.” – mondja ki az ördög a „Doktor Faustus” című regényben az író véleményét.

A szerző elemző tanulmánya elsősorban nem az irodalomtudományt gazdagítja, hiszen a Thomas Mann szakirodalom talán a század legteljesebb és legalaposabb kritikáját tartalmazza. Ha ehhez még hozzászámítjuk azt a tényt, hogy saját művei kiváló kommentátora maga Thomas Mann volt, akkor ön-elemző minőségében majdnem egyedülállónak – Goethe után – kell tekintenünk. Noble pszichológiai oldaláról vizsgálja műveit, mellyel tág értelemben az orvostörténelem területét is gazdagítja. A kisebb terjedelmű bevezető rész az általános és teoretikus vizsgálatot tartalmazza, míg a részletes második részben Thomas Mann költői, ésszerű műveinek beható és kiegészítő elemzése következik. Ezen illusztratív részben tehát a szerző az egyes művek számbavételével

a betegségek jelentőségét és minőségét, eredetét, ok-okozati összefüggéseit tárja fel. Az időrendi sorrend követésével az elemzés során az is kitűnik, hogy Thomas Mann már pályafutása kezdetén a gyermekkor problémái és alapvető ösztönvilága erősen foglalkoztatta. Első nagy sikert aratott regényében, a „Buddenbrook ház”-ban élesen szembeállította az átlagpolgár és a művésztípus problémáját, mégpedig a paradox helyzet fokozására az utóbbit egy gyermek személyében testesítette meg. Azzal, hogy hősei mind természetükben, mind életútjukban élesen szembenálló polgár és művész típust képviselnek, a tarthatatlanná váló régi zseni-elméletet — az újkor küszöbén egymással törvényszerűen szembe került régi, a beilleszkedő polgár és az új, a lázadó művész bemutatásán túl — alapjaiban döntötte meg. A legszélsőségesebb példák (*Tristan*, *Tonio Kröger*, *Halál Velencében*) interpretálása után a szerző külön kiemeli „a betegség eposzát”, „A varázshegy”-et, melyben egy polgárt vezetett Thomas Mann végig az eszmélés útján, aki végül a betegek között maga is beteggé lett. Végül a „*Lotte Weimarban*” című regényében — Goethe alakjában — az élő polgár-zseni megrajzolásával bebizonyította, hogy a rendkívüli képességekkel felruházott ember etikai törvényének megfelelő társadalmi környezetben hogyan lesz egészséges és tökéletes emberré. Az ellenpélda — egy Dosztojevskij, egy Nietzsche — a „*Doktor Faustus*”-ban, Adrian Leverkühn; az erkölcstelenné torzult Felix Krull az „*Egy szélhámós vallomása*”-ban.

Thomas Mann regényeinek, novelláinak és egyéb írásainak pozitív (Tonio Kröger, a bibliai József, „A kiválasztott” szimbolizált Gergely pápája, vagy a már említett Goethe), illetve negatív (Adrian Leverkühn, Felix Krull, sőt az improduktív Hans Castorp, „A varázshegy” hőse is ide sorolható) hőstípusainak életútjai például a betegség pszichológiai nézőpontból történő vizsgálatát szolgálják.

A betegség lényegét kutató filozófus szerző jelen tanulmányával elősegíti — a pszichológiai kutató módszer alkalmazásával — a konkrét műalkotás megértését. Az olvasót nemcsak Thomas Mann, hanem a XX. századi irodalom megértéséhez viszi közelebb. Ezzel nemcsak az irodalom- és pszichológiatudományt gazdagítja, hanem az utókor számára megkönnyíti korunk szemmel nem látható, de létező és érzékelhető mikro- és makrokozmoszának mélyebb felfogását, ezzel a kultúrtörténelem számára is szolgálatot téve.

Vida Mária

Oxford Medicine. Edited by Kenneth Dewhurst. Oxford, Sanford Publications, 1970. 212 p.

Tanulmánykötet, melyet a Radcliffe Kórház kétszázéves fennállása (1770–1970) alkalmából adtak ki, s egyúttal jól használható forrás azoknak, akiket érdekel az oxfordi orvosi iskola kialakulása, fejlődése. Nemcsak John Radcliff élete és működése a tanulmánykötet témája, hanem megismerkedünk a híres oxfordi négyessel: Sydenham, Willis, Locke és Lower életével, működésével, jelentőségével.

A kötetben szereplő adatok szerint az oxfordi egyetem működésének valószínű kezdete 1167. A 13. sz.-ban már olyan neveltje van, mint *Roger Bacon*. 1331-től tudunk itt orvosi oktatás létezéséről, illetve az első orvosdoktorokról, *Nicholas Tynnewyckről*, akinek kiváló tanítványa, *John Gaddesden* (Chaucer Doctor of Ohysick-je) nemcsak keresett orvos volt Oxfordban, hanem *Rosa Anglica* címmel az akkor orvosi gyakorlatot feltáró könyvet is írt. Ő vezette be eredményesen a himlő gyógyításánál a vörös lepelben történő kezelést: I. Henrik legidősebb fiánál alkalmazta, aztán bekerült ez az eljárás az orvosi köztudatba; nálunk is alkalmazták.

Az 1379-ben alapított új kollégiumban már két orvos is tanított. *Linacre*, *Grocyn*, sőt egy darabig *Erazmus* emelik magas szintre az oxfordi egyetemet. A 17. sz.-ban Oxford vezet Európában a kísérletes tudományok területén. Ez a század egyúttal az egyetem történetének legkiemelkedőbb korszaka: *Boyle*, *Lowe*, *Willis*, *Wren*, *Petty*, *Hooke* és *Sydenham*, az „angol Hippokratész”, majd *John Radcliffe*, aki Lower gyakorlatát vette át. Magyar szempontból is jelentős ez a korszak: számos magyar diák tanult ekkor Oxfordban; ösztöndíjas helyeik is voltak. Olyan színes egyéniségek tanultak itt, mint a híres alkimista *Robert Fludd* vagy *Sir Kenelm Digby*, aki polihisztor volt és neves vegyész, magyar munkatárssal, *Bánffyhungyadi Jánossal*, vagy *Sir John Floyer*, a vízzel való gyógyítás apostola, vagy *Thomas Jameson* (Jeamison), a diétázás propagálója.

A 18. sz.-ban elhomályosul Oxford híre, az orvostudományok terén Hollandia és *O. Boerhaave* veszik át a vezető szerepet; itt tanulnak az angol orvosok is. Az 1726-ban meginduló edinburghi orvosi iskolában a hat kinevezett professzor közül öt nála tanult.

A 19. sz. újabb fellendülést hoz az oxfordi medicinában: *Daubeny*, *Acland*, *Osler*, *Garrod*, *Cairns*, *Nuffield* és mások újra megalapozzák hírnevét. A kórház és az oxfordi orvostudomány történetével számos tanulmány foglalkozik a kötetben.

Egyéni hangú megemlékezéseknek is helyet adott a kötet szerkesztője. *L. J. Witts* beszámol huszonhét éves professzori működéséről, osztálya munkájáról. *A. D. Gardner* bakteriológiai vonatkozású munkásságuk epizódjait eleveníti fel. *A. Elliot-Smith* a Penicillin első alkalmazásáról számol be kórházukban, 1941 első félévében. A kötet utolsó tanulmánya érdekes témát vet fel: mi kell a sikerhez az orvosi pályán? (Success in Medicine. By L. J. Witts.) Szerinte intelligencia, sok energia, kis alvásigény, önbizalom, ítélőképesség, megnyerő, szimpatikus magatartás, ambíció, kis szerencse és jó munkatársak.

R. Harkó Viola

Paris. Medizinhistorische Reisen, Bd. 1. Hrsg. von *Eduard Seidler*. Stuttgart, New York, Schattauer Vlg. 1971. XI, 183 S. 58 T.

Újszerű, érdekes kezdeményezés eredménye ez az izléses, szép kiállítású kötet. A Freiburg im Breisgau-i egyetem orvostörténeti intézetének diákjaiból és munkatársaiból alakult utazócsoport tagjai állították össze a maguk számára

azoknak a tan- és kutatóintézeteknek, nagy múltú kórházaknak, könyvtáraknak, múzeumoknak és gyűjteményeknek a leírását, amelyek szemléltető anyagot és munkalehetőséget nyújtanak a francia főváros orvostörténeti érdeklődésű látogatóinak.

Öt fejezetben tárgyalják a tanítás és kutatás helyeit, az ispotályokat és a kórházakat, a sebészeket és a borbélyokat, a könyvtárakat és a levéltárakat, a múzeumokat és gyűjteményeket. Mindegyik fejezet élén általános történeti áttekintést adnak, amelyik azonban pl. az 1. fejezetben valóságos kis oktatástörténetet jelent. Természetesen nincs szó szigorúan vett tudományos munkáról, hanem egy kirándulás előmunkáitairól és megvalósításáról. De a könyv- és levéltárak, múzeumok és gyűjtemények ismertetésével lehetőséget adtak az érdeklődő olvasónak arra, hogy saját maga mélyedjen el az informatív anyagban. Ugyanezt a célt szolgálja a könyv végén levő bibliográfiai szemelvény, valamint a számos, jól sikerült illusztráció.

A szerzők és a kiadó önzetlenül megjegyzi előszavuk végén, hogy „minden más utazócsoporthoz is kapja meg azt a lehetőséget, hogy felkeresse és leírja az orvostörténelem fontos helyeit”. Talán nem szerénységtelenség azt kívánni, hogy hazánk fővárosával kapcsolatban is mielőbb sor kerüljön hasonló orvostörténeti „baedeker” összeállítására!

Vida Tivadar

A. Peiper: Geschichte der Kinderheilkunde. In: Handbuch der Kinderheilkunde, Bd. I/1, Red.: J. R. Bierich, R. Grüttner, K. H. Schäfer. Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag, 1971. XXI u. 903 S.

Az 1963-ban az V. kötetrel elindított, összesen 9 kötetre (ebből 3 kettős kötetre), vagyis mintegy 12 500 lapra tervezett gyermekgyógyászati kézikönyv további három kötete jelent meg 1971-ben: az I/1., I/2. és a VIII/2. kötet. A munka sokoldalúságára az is jellemző, hogy részt vett benne 550 szerző 12 országból. — Érdekes az I/1. kötet szerkesztőinek felfogása, amellyel a történeti rész előrebocsátását indokolják: „Reméljük, kedves lehet az olvasó számára, hogy a *modern pediatria történeti kifejlődésének szemszögéből* lássa a B és C részek (B: A fejlődés élet- és kórtana; C, a mű I/2. kötete: Az újszülötti időszak élet- és kórtana) fejezeteit, amelyek az ismeretek gyarapodásának dinamikus haladásában vannak, és a tekintetünket előre irányozzák.” Ezt a történeti visszapillantást a lipcei A. Peiper írta, aki a mű kinyomtatása közben meghalt.

Az orvoslás őskorának szokásos vázolója után Egyiptom, Óasszíria, Görögország, Óindia, az izlám, Germánia, a középkortól az újkorig c. fejezeteken keresztül kíséri időrendben a gyermekgyógykezelés történetét. A következő 3 fejezet a gyermek egészségével kapcsolatos szokások, intézmények történetéről ad rövid áttekintéseket: Kitevés, lelenházak; gyermekkorházak, kutatás, tanítás; táplálkozás. A következő, több alcímre tagolt fejezet címe és tárgya: A ragályos betegségek. Az utolsó fejezet a gyermekekkel kapcsolatos régi népszokásokat tárgyalja, kitérve a varázsigékre, boszorkányságra, fekhelyre és ruházatra, vala-

mint a megfázásra. Mindezt úgy teszi, hogy bepillantást adjon a tárgyalta korszakok, kérdések történeti alakulásába, de ne fárasssa el az orvos-olvasót, aki nem történész, az adatok tömkelegével. Talán nem vehető így észre a megtett út minden állomása, de bizonyára megbecsülhető maga a jelenkorig megtett út...

A magyar orvostörténeti szakirodalom szempontjából örömmel regisztrálható, hogy a tanulmány irodalomjegyzékében ott szerepel *Bókay János* könyve: *Geschichte der Kinderheilkunde*. Berlin, 1922.

Vida Tivadar

Emil Ploss—Heinrich Schipperges—Heinz Roosen-Runge—Herwig Buntz : Alchimia — Ideologie und Technologie. München, Heinz Moos Vlg. 1970. 227 S.

Ez a rendkívül szép kiállítású könyv az alkimiáról nemcsak azok számára jelent örömet, akik művelődéstörténettel, természet- és szellemtörténettel foglalkoznak, hanem haszonnal forgathatják a könyvtári olvasók is. A négy szerző: két történész, egy-egy orvos- és művészettörténész, különböző szakterületek szemszögéből igyekezett átfogó képet festeni erről a tudománytörténeti irányzatról, amely Európában a 18. században élte fénykorát. *Lippmann* átfogó alkimiátörténetének megjelenése (1919) óta eltelt több mint fél évszázad; a szerzők közlik az azóta felbukkant új kutatási eredményeket, adatokat, és nagyobb súlyt fektetnek, mint *Lippmann*, az alkímia fejlődéstörténetének tárgyalására a középkortól kezdve virágzásáig, a 18. századig. Nemcsak a természettudomány történetének szempontjából kutatják az alkímia történetét, hanem nyomon követik hatását a művészetre és az irodalomra. Nem tisztán tudományos igényeknek felel meg a könyv, hanem szórakoztató olvasmány is. Külön vonzereje a nagy gonddal összeválogatott csaknem kétszáz illusztráció. A szöveg tartalmát a dokumentumok erejével támogatják; mennyiségben-minőségben kitűnő anyag.

A szerzők az alkémia kifejezés helyett az alkímia-változatot alkalmazzák, mivel a legrégebbi szövegekben is ez a használatosabb kifejezés. Hangsúlyozzák az alkímia tudománytörténeti jelentőségét: az alkímisták nemcsak aranyat akartak gyártani: sok próbálkozásuk révén számos felfedezést tettek, olyanokat, amelyek már a valódi kémiai tudomány kezdetét jelentik. A szerzők kiterjesztették vizsgálódásaikat az alkímiával kapcsolatban az etnológia, néprajz, vallás- és filozófiatörténet, művészet- és irodalomtörténet területére, hogy minél szélesebb aspektusban ábrázolhassák az alkímia múltját. Az első nyomok visszanyúlnak 1060-ig: ekkor élt *Adalbert von Hamburg* érsek udvarában *Paulus*, az aranycsináló. A kelet alkímiai ismeretei arab közvetítéssel jutottak Európába, itt kedvező talajra találtak. Európában az alkímia a 13. és 18. sz. között élte fénykorát. Betekintést nyerünk a könyvből az egyes országok (Itália, Franciaország, Anglia, Németország, Cseh-, Lengyelország) alkimiátörténetébe, s a minket közelebbről érintő részben (178. old.) *Szebeni (Cibinensis) Melchior Miklós* pap, csillagász érdekes munkájába (*Processus sub forma missa*), aki templomi mise allegóriájában ábrázolja az alkímista folyamatokat, s hírnévre tett szert Európában. Sajnálatos,

hogy nem jutott nagyobb terjedelem a magyar alkímisták működésének vázolására.

Az epilógus után következnek a jegyzetek, a téma irodalma, alkímista szövegek jegyzéke, másodlagos irodalmi adatok, s személy- és tárgymutató, teljessé téve ezt a szép kiállítású, ízléses, színvonalas könyvet.

R. Harkó Viola

Magda Radnót: Famous Hungarian Ophthalmologists. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 30 pp. 12 ill. (Compiled by István Györffy.)

Az Európai Szemész Társaság Tanácsa elhatározta, hogy IV. kongresszusát Budapesten tartja 1972. IV. 17—21-ig. A kongresszus megrendezésével, a szervezés nagy munkájával *Radnót Magda* professzort, az I. sz. Egyetemi Szemklinika igazgatóját bízta meg. Ehhez a nagy megtiszteltetéshez, amely *Radnót* professzor személyén keresztül hazánkat érte, az elődök munkássága is hozzájárult, mert világszerte megbecsülést szerzett a magyar szemészetnek. Ennek elismeréseként — amint *Zoltán Imre* professzor is megemlíti rektori előszavában — a Budapesti Orvosi Egyetemi Tanács elhatározta, hogy publikálja az elmúlt korok hírneves szemorvosainak biográfiáját. *Györffy István* 12 olyan szemész adatait gyűjtötte össze kronológiai sorrendben, akik kapcsolatban voltak a Budapesti Orvosi Egyetemmel, amely 1969-ben ünnepelte 200 éves jubileumát.

A gyűjtemény *Fabini János Theophil* életrajzával kezdődik, akit 1817-ben neveztek ki a Budapesti Egyetem szemészeti tanszékére. Tankönyve (*Doctrina de Morbis Oculorum*) 1823-ban latin, majd 1831-ben magyar, német, olasz és holland nyelven is megjelent.

Hirschler Ignác nemcsak a *Grafe*-periódus hatására megújult francia és angol szemészeti iskolák tanait plántálta át hazája földjére, hanem az első szemtükröt is ő hozta haza, majd 1864-ben megalapította a „Szemészet” c. folyóiratunkat.

A nyomába lépő *Schulek Vilmos* Bécs, Berlin, London és Párizs klinikáinak ismételt látogatásai nyomán — nagy ideáljai: *Graefe* és *Arlt* példájára — szemészeti iskolát alapított; 30 éves professzorsága alatt új szemész gárda nőtt fel.

Szily Adolf volt az első, aki nem a betegágyánál, hanem steril operáló helyiségben végezte nagy ügyességgel a műtéteket. Atyja volt a későbbi híres münsteri szemész professzornak: *Szily Aurélnak*.

Goldzieher Vilmos Bécs, Heidelberg, Berlin, Prága, Lipcse szemészeti intézményeit látogatva számos kiváló specialistával kötött és tartott fenn barátságot, hasznosítva tapasztalatait az itthoni betegellátásban.

Id. Imre József volt az egyik legkiválóbb *Schulek*-tanítvány, később Kolozsvár, majd Szeged szemészeti tanszékének vezetője. Kiterjedt orvosi és közéleti tevékenysége mellett kiemelkedő része volt a trachoma elleni küzdelemben is. Neki köszönhető az első magyar „Orvosi Ethika” megírása.

Id. Csapodi István szintén *Schulek*-tanítvány volt, aki nemcsak kiváló szemészként dolgozott, hanem nyelvészeti és publicisztikai problémákkal is foglalkozott.

„Útmutató a szemészetben” (1889) c. kézikönyvének számos részlete még ma is helytálló.

Hoór Károlyt 1894-ben nevezték ki Kolozsvárra, majd 14 évvel később az újonnan felállított második szemészeti tanszék vezetőjének Budapestre. 110 tudományos közleménye a szemészet minden ágával foglalkozik. A trachoma különösen érdekelte; hosszú időn át folytatott kutatómunkát Egyiptomban. Számos monográfiát írt és fő kiadója volt a *Hoór–Grósz*: „A szemészet kézikönyvé”-nek.

Grósz Emil nemcsak tanítványa, hanem 1905-től tanszéki utóda is volt *Schulek* Vilmosnak. Szemészeti tevékenysége rendkívül sokoldalú volt, amiről 350 dolgozata és számos kézikönyv tanúskodik. Emellett szervező zsenije szinte utolérhetetlen: az első trachomaellenes törvény, a Magyar Szemorvostársaság, a ma is meglevő II. sz. szemklinika, a Budapesti Állami Szemkórház, Szeged, Brassó, Zsolna és Perlak szemkórháza, a Nemzetközi Trachomaellenes Liga stb. stb. tanúskodik róla.

Blaskovics László 29 éves korában írta „Szemészeti műtéttan”-át, amely számos kiadást ért meg, legutóbb *Vörösmarthy* átdolgozásában, *Blaskovics–Kettesy*: „Eingriffe am Auge” címen. *Blaskovics* nemcsak kiváló operatőr, hanem igen sok új műtéti eljárás és műszer kidolgozója is volt. Sokan jöttek hozzá tanulni a világ minden részéből.

Liebermann Leó érdeme az idegentest-lokalizációk, a mágneses műtétek bevezetése, a röntgen szemészeti alkalmazása.

Ifj. Imre József, a kiváló id. *Imre József* fia előbb Pozsony, majd Pécs szemklinikájának igazgatója, 1929-ben a Budapesti Állami Szemkórház, majd 1939-től az egyedüli budapesti szemészeti tanszék igazgatója. Íves szemhéjplasztikái révén már egészen fiatalon világhírnévként örvendett és számos külföldi egyetem meghívott előadója volt ismételtel is. A legkiválóbb képviselője volt hazánkban az elméleti és gyakorlati szemészetnek. Elsőként hívta fel a figyelmet többek között az endokrin mirigyek zavarára különböző szembetegségekből, főként glaukomában. Operatőri művészetét nemcsak honfitársai csodálták meg, hanem igen nagy számú külföldi szemorvos is, és szívesen tanultak tőle.

Radnót professzor a híres elődök érdemeinek méltó elismerést biztosított a biográfia kiadásával, amelyet a szöveg közti és címlapon reprodukált eredeti fényképek még maradandóbbá tesznek. A nyomdatechnikailag is tökéletes munkáért pedig az Akadémiai Kiadót illeti elismerés és köszönet.

Lugossy Gyula

Magda Radnót and Ágnes Kenyeres: Joseph Imre Jr. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 70 l. 35 ill.

Minden idők egyik legnagyobb magyar szemorvosának: *ifj. Imre József* professzornak állít emléket ebben a gyönyörű biográfiában megható kegyelettel, mélyseges tisztelettel és hálával a hűséges tanítvány. A II. világháború éveiben volt *Radnót Magda* legközvetlenebb munkatársa professzorának. Mesterének

színes egyénisége, sokoldalú munkássága, emberi nagysága életre szólóan lenyűgözte. Kedves kötelességének érezte, hogy az adatokat tudományos alaposággal összegyűjtve — melyeknek hitelességét *Kenyeres Ágnes* segítségével ellenőrizte — megismertesse az utókorral *iffj. Imre József* professzornak, a tudósnek és a szemsebészet utolérhetetlen művészenek munkásságát és kihatását a magyar szemészetre.

A tudomány művelése tradíció volt abban a családban, amelyből *iffj. Imre József* született. Már nagyapját, *Imre Sándort* nagyra értékelték a híres debreceni kollégium professzorai szorgalma, kifinomult stílusa és a klasszikus és modern nyelvekben való jártassága miatt. Az előbb hódmezővásárhelyi, majd debreceni professzor és nyelvtudós fiait: az idősebb *Józsefet* és a fiatalabb *Lajost* ennek megfelelő gondos nevelésben részesítette. A kiváló *id. Imre József*, a későbbi kolozsvári, majd szegedi egyetemi szemklinika igazgatójának a fia: *iffj. Imre József* 1884. június 8-án Hódmezővásárhelyen született. Itt végezte középiskoláit és már gyermekéveiben mélyen érdekelte a medicina, nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is, amiről nyulakon végzett szemoperációi is tanúskodtak. *Sándor* bátyját viszont az irodalom és neveléstan foglalkoztatta, s később a pedagógia professzora lett.

Iffj. Imre József 1902. őszén kezdte tanulmányait a kolozsvári Orvosi Fakultáson és különösen vonzották *Apáthy István* neuro-histológiai vizsgálati módszerei, amelyekbe alapos betekintést nyert. Az egyetemi tanulmányait a második évtől Budapesten folytatta és főként az életten érdekelte. Negyedéves korában határozta el, hogy szemész lesz és rendszeresen bejárt a *Grósz*-klinikára, ahol 1907. szeptember 27-én történt doktorálása után asszisztensi állást kapott. A nagy forgalmú klinikán bőséges alkalmak nyíltak főként a szemhéjoperációk végzésére, így gyorsan kibontakozott műtői ügyessége. Laboratóriumi módszereket külföldön tanult, főként Freiburgban *Axenfeld* klinikáján, de megfordult Párizsban is, *Morax* és *Landolt* intézetében. A látottakat és tapasztaltakat itthon hasznosította, miközben számos tanulmányt írt az új módszerek felhasználásáról a kutatásban és gyógyításban. Munkássága alapján 30 éves korában a Budapesti Egyetem „*A szemészet válogatott fejezetei*” c. tárgykörből magántanárrá képesítette. Ekkor ismertette zseniális módszerét, az íves szemhéjplasztikát, amely egymagában is elegendő lett volna arra, hogy örökre beírja nevét a szemészeti műtéttanokba, itthon és a külföldön egyaránt.

Az érdekes biográfia további fejezeteiből azonban kiderül, hogy a pozsonyi, majd a pécsi Egyetemi Szemklinikán, később a Budapesti Állami Szemkórházban, végül a Mária utcai Szemklinikán milyen sokoldalú volt a munkássága és mennyi maradandót alkotott *iffj. Imre József* professzor. Már 1920-ban felhívta a figyelmet az endokrin rendszer és az intraocularis nyomás, valamint a glaukoma közötti kapcsolatra. A reflektor-szemüvegek használata és széles körű elterjedése, ugyanúgy, mint az első intracapsularis hályogkivonások elválaszthatatlanok *Imre* nevétől. A trachomások gyógyításának, a látóhártyaleválás operálásának és a szaruhártya-átültetések módszerének eredményessé tétele szintén az ő nevéhez fűződött abban az időben.

Emellett ismételtelen meghívott előadója volt számos amerikai és európai egye-

temnek, tudományos egyesületnek és kongresszusnak. Jórészt az ő érdeme, hogy hazánk szemorvosi tudománya világszerte ismertté és megbecsültté vált, ezért a nemzetközi szakkörökben a magyar szemészet „nagykövete”-ként tekintették.

Hogy milyen hatással volt *iff. Imre József*, a tudós és tanár, az operatőr és orvos a hazai szemészetre, azt az a tény is mutatja, hogy a II. Világháborút követő 2 évtizedben az 5 szemészeti tanszékből négyet az ő tanítványai vezettek. Az első teljes *Imre*-biográfia szerzője ezen a téren is nagy mesterének nyomdokain halad, mert a budapesti II. sz. Egyetemi Szemklinika (*Németh Béla*) és a Szegedi Egyetemi Szemklinika (*Kahán Ágost*) tanszékvezetője már *Radnóti*-tanítvány.

A 35 fényképpel illusztrált remekbe szabott biográfia az *Imre*-publikációk teljes listájával végződik és méltán sorakozik a világhírnévnek örvendő Akadémiai Kiadó nemzetközi elismerést nyert produktumai közé.

Lugossy Gyula

Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 622 l.

A kötet folytatása a szerző 1962-ben megjelent Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig című munkájának. Hasonlóan az előzőhöz, időrendben, az egyes évekre lebontva tartalmazza naplókából, levelekből, historia domusokból és egyéb írásos dokumentumokból az időjárásra és a természeti eseményekre vonatkozó adatokat. A második részben két ferences rendház és egyes megfigyelők — elsősorban orvosok — naplókivonatait és műszeres megfigyeléseikről szóló feljegyzéseit találjuk.

A természettudományok (meteorológia, fenológia, hidrológia, földrajz stb.) és a közlekedéstudomány mellett a komplexitásigényű tudomány- és művelődéstörténet számára is értékes forrást jelenthet e munka. Gyakorló — elsősorban közegészségtannal és bioklimatológiával foglalkozó — orvosokon kívül az orvostörténészek is nagy haszonnal forgathatják. Íme néhány kifejezetten az orvostörténetet érdeklő címszó a könyv tárgymutatójából: influenza; pestis; járványok; állatjárványok; boszorkányok stb.

A könyv Bevezetőjéből megtudjuk, hogy hazánkban a meteorológia úttörői, az első méréseket végzők fizikusok, azaz orvosok voltak. Talán hivatalból is, hiszen Hippokratész óta az orvosok számára nyilvánvaló, hogy az időjárás és a természet eseményei — közvetlenül vagy közvetve — befolyásolják az emberi szervezetet. Méréseiket rendszeresen végezték, azok eredményeit rögzítették. Joggal mondhatjuk tehát, hogy hazánkban a meteorológia tudománya megalapítói orvosok voltak.

Első orvosunk, aki időjárási megfigyeléseit latin nyelven feljegyezte, Sopron város egykori főfizikusa, nemes *Loew András* (1666–1710) volt; feljegyzései *Sydenham* gyűjteményes munkájában láttak napvilágot. Utóda és e téren követője *Gensel János Ádám*, bölcséleti és orvosdoktor, aki már higanybarométerrel rendelkezett, és naponta többször is végzett méréseket. Mérési eredményeit a

breslaui természettudományos folyóirat, a Sammlung közölte. Besztercebányán *Bácsmegyei István Pál*, Eperjesen *Reimann János Ádám*, Sáros megye hajdani főfizikusa, Miskolcon a kiváló *Benkő Sámuel* végzett rendszeresen méréseket. Orvosi hivatásuk mellett valamennyien jeles természettudósok és időjárás-megfigyelők is voltak. Gyógyszerészt is találunk első „meteorológiai megfigyelőink” között, mégpedig *Klapka József Károlyt* (a későbbi tábornok, *Klapka György* nagyapját), aki Temesvárott huszonnégy éven keresztül naponta háromszor mért pontosan, lelkiismeretesen.

Réthly Antal hasznos adatgyűjteményét irodalom- és forrásmunkák jegyzéke, név-, helynév- és tárgymutató teszi kitűnő kézikönyvvé.

T. Pajorin Klára

Spielmann József: Másoknak világítva. Mátyus István életregénye. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó, 1969. 227 l., 8 t.

Nagy tudósaink, orvosaink pályájáról olykor ha akad egy-egy regényes feldolgozás. Pedig micsoda érdekes életutak adódtak éppen a mostohán kezelt 18. században! Bukott szabadságharc után, eszmei, indulati és politikai megcsömörlést követően a belterjesebb életforma, a kilátástalanság szülte befelé fordulás készítette elő a talajt tudományos életünk kialakulásához és első lépeteinek megtételéhez. A diadalmas, uralkodó és pompázó katolikus egyház, a visszahúzódt, de kisebb váraikat biztosan őrző, harcedzett protestáns egyházak, amelyek a polgárosodás és művelődés birodalmait uralták nemzetek fölötti összetartással, és végül a század közepétől egyre erőteljesebben érvényesülő felvilágosodás szabta meg a kor embereinek szellemi, eszmei környezetét. Felvilágosodás és nemzet, tudomány és politika sűrűn állította pólusai közé a gondolkodó főket, s ezek nem egyszer kerültek a kétségbeesés szakadékjába, ha felmérték a haza és a külföld, a lehetőségek és a képzettségük, tettvágyuk között tátongó szakadékot. Csak a mindenhatónak elfogadott észbe, értelembbe vetett hitük mentette meg legtöbbjüket attól, hogy számos egzisztenciális hajótörés után ne eszméik rendszerének összeomlása sodorja őket végromlásba.

Spielmann József életrajzi regényének hőse, *Mátyus István* (1725–1802) is ilyen, intellektuális és morális végletek között hanyódo orvostudós. Életre kel korának, a korabeli Erdélynek és Magyarországnak tipikus alakjaként. Mit tudunk róla? Sokat idézett jelentős munkái (*Diaetetika*, *Ó és új diaetetika*), orvosi, közegészségügyi munkálkodása örök helyet biztosítanak számára a magyar és erdélyi orvostörténelemben. „Minél behatóbban foglalkoztam a hazai és különösen az erdélyi tudománytörténettel — írja *Spielmann József* —, annál nagyobb elégtétellel állapíthattam meg, hogy alig van olyan fejezete az orvostudománynak, közegészségtannak, ipari kórtannak, de a botanikának, kémiának, testnevelésnek, ásványvízelemzésnek, fizikának, a népgyógyászati és népi szokások vizsgálatának sőt mi több, a táplálkozástannal kapcsolatban a konyhaművészetnek, melyben ez az enciklopédikus érdeklődésű, alig ismert tudósunk úttörő ne lett volna, vagy mély barázdát szántva, ne szerzett volna maradandó érdeme-

ket." S mégis, életútja alig-alig volt ismert e könyv megjelenéséig! A marosvásárhelyi Spielmann professzoré az érdem, hogy megannyi résztanulmány után e regényével pótolta a hiányokat, sőt nagy mennyiségű művelődéstörténeti adat ismertetése mellett, ízes erdélyi magyar nyelvű, érdekes szépirodalmi művet adott a nemcsak orvostörténész olvasók kezébe. Több országra kiterjedő levéltári kutatások, a 18. századi tudományosság felmérése után, a magyarországi és erdélyi történeti események alapos ismeretével és a korabeli memoáriródalom feldolgozásával hozta létre regényét. A háttérként szereplő események között így megtaláljuk például az 1750-es évek utrechti diákjai életének és a kakasdi pestisjárványnak vagy a II. József halála utáni marosvásárhelyi eseményeknek leírását éppúgy, mint Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága egyik ülésének meglevenítését.

Mátyus István alakjának megformálása nagy nehézségek elé állította a szerzőt, aki találékonyan áthidalta ezeket. A kevés és hiányos adatot Mátyus műveinek részleteivel, az ezekből kiemelhető lélektani jegyek teljes emberi személyiséggé kerekítésével pótolta, és megtoldotta a kor ismertebb életpályájú vagy naplót vezető alakjainak sorsából kölcsönzött részletekkel. Ekképp áll elénk a rendkívüli morális és eszmei tisztaságú, olykor kos módjára a falnak rohanó, sok ellenséget, kevés, de értékes barátot szerző Mátyus István, aki rendkívüli energiával buzgókodott orvosi, közegészségügyi, sőt általában művelődésügyi téren, nyílt sisakkal szembeszállva az elmaradással és a sötétséggel. E tulajdonságok kiemelése során nehezen kerülhetne volna el Spielmann József, hogy egyes kérdésekben művelődéstörténetünk nagyjai közül néhányan ne kerüljenek a konzervativizmusnak legalábbis gyanújába, mint amikor a regényben például Mátyus Istvánnak utrechti diákként Wessprémi Istvánnal szemben adódik alkalmá, hogy kifejtse felháborodását a rabszolgaság intézménye felett (35. l.).

A szerző szerint is szándékoltnan emelkedik tipikussá Mátyus életútja, amennyiben a jozefinizmus lelkes hívéből meghasonlások árán válik a Nyelvművelő Társaság lelkes tagjává. A fellángoló, elfogult nacionalizmussal szemben fogalmazódik meg benne a felismerés: „... Egy dolog volt a császár zsarnoksága, türelmetlensége, mellyel a felvilágosító intézkedéseit valóra váltotta, más maga a világosulás ügye!” (161. l.) Végül, a regény utolsó lapjain, Mátyus István és Piuaru Molnár beszélgetéseiből derül fény a hős egy újabb tulajdonságára, a román nép művelődésén a román tudóssal együtt aggódó, az „összefogni a közös ellenség ellen” elvét kimondó és jövőbe látó tudósra.

Mindezeknek a tulajdonságoknak jó része, műveiből következtethetően, Mátyus István sajátja volt. Kiemelésükre alkotott az írói fantázia — néhány jelentéktlenebb adatmódosítás mellett — olyan jelentős mozzanatokat is, mint Mátyus István és Ion Piuaru Molnár találkozása, mely így az író hitvallását hordozza.

Spielmann professzor, a tudós erdélyi orvostörténész e művében írói erényekkel felruházottan, szépíróként mutatkozott be. Jellemalkotása, írói cselekményszövése és a remekül megalkotott Mátyus Diárium mellett (mely a valóságban soha meg nem született), külön is meg kell említeni archaizáló elemeket sűrűn felhasználó erdélyi irodalmi nyelvét. Az olykor csak sejthető értelmű, latinból

vagy németből, más jelentéssel ismert, sajátos erdélyi és deákos magyar szavak, frázisok — melyeknek a névmutató mellett külön mutatója található a kötet végén —, barokkos túlsúlyoltságukkal együtt jól járulnak hozzá a kor és környezet életrekeltségéhez.

Gazdag illusztrációs anyag segíti az olvasói képzeletet, hogy minél hívebben idézze fel Mátyus István korát és alakját.

Spielmann József könyve érdekes és értékes mű. Szépirodalmi formában hatásosan szolgálja a tudományos ismeretterjesztést.

Buzinkay Géza

Tardy Lajos : Régi magyar követjárások Keleten. (Körösi Csoma Kiskönyvtár 11.) Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 221 l.

A hazánk történelmével foglalkozó monográfiák, a meghatározott korszakokat felelő munkák — mint ezt a könyv bevezetőjében maga a szerző külön kiemeli — elsősorban Magyarországnak a Nyugattal való kapcsolatait dolgozták fel. Viszont kevesebb figyelmet szenteltek a Kelethez fűződött kapcsolatoknak. Igaz, már az első magyar történetírókat és a kortársakat is izgatták az előbb említett keleti kapcsolatok, de nyelvi nehézségek miatt vagy éppen a megfelelő források hiányában nem tudták a problémát kielégítően megközelíteni. Hasonló képpel találkozunk a magyar diplomácia történetének szakirodalmában is, hiszen az egyetlen monográfikus feldolgozás (Horváth J.: Magyar diplomácia, magyar diplomaták. Bp. 1941.) is teljesen figyelmen kívül hagyta a keleti kapcsolatokat. Ebből a szempontból is fontos mű Tardy Lajosnak most megjelent Régi magyar követjárások Keleten című könyve, amely a magyar diplomáciának 15. és 16. századi, eddig feldolgozatlan keleti kapcsolatait tárja a téma iránt érdeklődők elé.

Tardy Lajos eddig alig ismert források és főleg saját levéltári kutatásai alapján kíséri végig a magyar diplomácia oszmánellenes ún. „bekerítési” politikáját Zsigmond király korától egészen Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem bukásáig. A szerző mindenekelőtt a kelet fogalmát tisztázza, amely alatt az Oszmán Birodalom által fenyegetett kelet-európai, kaukázusi, arabiai, észak-afrikai keresztény és mohamedán államokat érti. A maguk korában a magyar kezdeményezésre meginduló oszmánellenes szövetségi, illetve koalíciót célzó törekvések a földrajzi távolságok ellenére sem mondhatók reménytelen próbálkozásnak, mivel az előbb felsorolt területeken jelentős katonai erő képviselő országoknál is hasonló kezdeményezésekkel találkozunk. A Tardy Lajos könyvében tárgyalt időszakban közös európai—ázsiai összefogással fel lehetett volna tartóztatni, illetve visszaszorítani az oszmán terjeszkedést.

E diplomáciai törekvések elindítója Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császár kapcsolatlétesítése volt a turkománokkal, karamánokkal és a tatárokkal, és ez a kontaktus szélesedett ki azután Mátyás király és a perzsa Uzun Hasszán szövetségében. Ekkor már Perzsia és Grúzia is az oszmánellenes szövetség kezdeményező tagjai voltak, de ez a körvonalazódó koalíció — katonai sikerei ellenére — Mátyás halála után visszahanyatlott. Természetesen később is fenn-

maradt Kelet és Nyugat együttműködése, szemben az előbbi korral, ekkor már Magyarország nem játszott kezdeményező szerepet Európa és Ázsia oszmán-ellenes kapcsolatában. A három részre szakadt Magyarország helyét a Habsburgok és más európai hatalmak (Spanyolország, Lengyelország, a pápai állam), valamint az erdélyi fejedelemség foglalta el. E kor különösen érdekes fejezete az ellentmondásos politikát folytató Báthory Zsigmond uralkodásának ideje, külpolitikai törekvései, különös diplomáciai adottságai.

Tardy Lajos könyvében az eseménytörténet mellett eredeti követjelentéseket, kortárs írók beszámolóit és emlékiratait ismerteti, így például Huszti György életrajzi visszapillantásait, Georgievics Bertalan *La maniere et Céramonies de Turcs*, *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo vivendum Christianorum* és az *Epistola exhortatoria contra infideles* c. munkákat, hogy csak az alig ismerteket említsük. A 17 fejezetre tagolt és kitűnő jegyzetapparátussal felszerelt könyv orvostörténeti szempontból is tartalmaz néhány érdekességet: így Izsák zsidó orvos, Perzsia szentszéki, velencei és magyarországi követének diplomáciatörténeti vonatkozásait.

Kapronczay Károly

Hans-Jürgen Thies: Der Diabetestraktat 'ABD al-LATĪF al-BAGDĀDĪ's. Untersuchungen zur Geschichte des Krankheitsbildes in der arabischen Medizin. Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität Bonn, 1971. 194 S.

A Bonni Orientalista Tanulmányok 21. kötetével unikumot, az arab kultúrkör egyetlen ismert diabetesmonográfiájának faksimile kiadását és német nyelvű fordítását, valamint egy tiszteletre méltó tudással rendelkező, tudományos konvencióktól mentes szerző igényes tanulmányát veheti kézbe az arab orvostörténet iránt érdeklődő olvasó. A fordítás és tanulmány építőköve lehet egy majdan megírandó, valóban tudományos orvostörténeti munkának.

Hans-Jürgen Thies tanulmánya elején rámutat arra, hogy az arab orvostudomány területén a szekundér és terciér irodalom kontrollálása céljából mennyire fontos volna magukkal a forrásokkal foglalkozni. Sokszor előfordul, hogy még a fordítások is önkényesen kiegészítettek, hamisak. Így pl. a „fidus interpres”, Gerhard von Cremona Kánon-fordításának megfelelő részeit hozza tanúságul, mennyire alaptalan az a hipotézis — ami pedig alapvető orvostörténeti tankönyvekbe is bekerült —, hogy Ibn Sinā és az arab orvosok ismerték volna a diabetikus vizelet édes ízét.

Tanulmánya 2. részét terminológiai vizsgálatoknak szenteli a szerző. Ismerteti a terminológiai kutatás problémáit: mai, az arab orvosi irodalomra vonatkozó kevés ismeretünk mellett mennyire nehéz végigkövetni a terminusok továbbadásának folyamatát. A terminusok nagy része görög eredetű, de mivel az átadásról még csak töredékes képünk van, teljes azonosításuk ma még nem lehetséges. A terminusok ugyanis sokszor már a szír átírással is modifikálódtak. Az arabra átírt szavak gyakran vokalizáció nélkül, gyökükben maradtak fent, különböző értelmezésük új és új szóképzésekhez és szinonimák létrejöttéhez vezetett. Az arab

nyelvben használatos diakritikus pont elhagyása is helytelen következtetéseket eredményezhet. Különböző spekulációk helyett tehát magukhoz a fordításokhoz kell fordulnunk, amelyekből — szembeállítva őket a görög összveggel — kiderül, milyen környezetben adódik át közvetlenül egy-egy terminus a görögből az arab nyelvbe. Minden egyes arab fordítás az egyes fejlődési fokok bizonyítására szolgál.

Ezután egyetlen fogalomnak, a diabetesnek a változásait követi végig a szerző. Bemutatja a diabetes arab átírásait, felsorolja a diabetes görög alapjelentéseire visszamenő és a galénoszi szinonimákra utaló terminusokat. Terminusvizsgálatait Hans-Jürgen Thies áttekinthető, jól szemléltető táblázattal zárja.

'ABD al-LATĪF al-BAGDĀDĪ, aki elsősorban Galénosz-kritikájáról ismert, traktátusában korának, a 13. századnak diabetes-ismereteit foglalja össze. Ismert orvosok mellett igen sok ismeretlen szerzőt is idéz. A traktátus fordítója pár huzamba állítja Galénosz megfelelő helyeivel, így bizonyítva 'ABD al-LATĪF függését Galénosztól, valamint felsorakoztatja más orvosok parallel szövegeit.

'ABD al-LATĪF diabetes-írásának keretét mohamedán vallási formulák adják. A mű a következő részekre tagolódik: 1. A szerző saját ismeretei a vizelet-inkontinencia és a diabetes tünettanáról és terápiájáról. 2. Idézetek a diabetesről. 3. A birsalma mint therapeuticum a diabetesnél.

A traktátus fordítása gondos munkának tűnik. Az egyértelműen le nem fordítható szavak és kifejezések arab megfelelőit a fordító a szó mellett, zárójelben hozza.

A kötetet arab—görög és görög—arab szótár, indexek és tárgymutató, valamint gazdag irodalomjegyzék egészíti ki.

T. Pajorin Klára

Hans H. Walser: Hundert Jahre Klinik Rheinau, 1867—1967. Aarau, Sauerländer Vlg. 1970. 77 S. 12 Abb.

A Svájci Orvos- és Természettudománytörténeti Társaság kiadványsorozatának XXIV. köteteként jelent meg ez a füzet, amely egyébként különnyomat a Zürich kanton által 1970-ben kiadott „Jubiläumsschrift zum hundertjährigen Bestehen der Kantonalen Psychiatrischen Klinik Rheinau” c. gyűjteménykötetéből. Kiadásához pedig hozzájárult egyrészt a zürichi egyetem Orvostörténeti Intézete (igazgatója: *E. H. Ackerknecht* tanár), másrészt a rheinaui Kantonális Elmegyógyászati Klinika (Zürich kanton; igazgatója: *W. A. Stoll* tanár). Szerzőnk végigkíséri egy már a X. században virágzó, de 1862-ben felosztott ősi bencés kolostorban 1867-ben alapított elmegyógyintézet történetét. A kolostorépület a Rajna szigetén van; ehhez járul az 1901-ben a folyó partján létesített új épületcsoport. Az utolsó nagyobb szabású kibővítésre 1919-ben került sor, s ezzel a férőhelyek száma elérte a 1100-at. Nagyon szerencsésnek bizonyult, hogy már az alapítás alkalmával teljes elmegyógyintézetre gondoltak, és nem csupán valami menhelyre.

Ami a klinika vezetését illeti, a zürichi kantoni kormányzat ebben is szerencsés kezű volt, amikor elsőnek *Ludwig Willét* hívta meg erre a posztra. Mint pszichiátriai szakképzettségű orvos, kezdetől fogva szakított az elmebetegek elzárásának korábbi módszerével, és bevezette a szabadabb ápolást, valamint a kiterjedt munkaterápiát. Így Rheinau mind a bel-, mind a külföldi orvosok számára mintaintézetnek számított.

Sajnos, valamivel később a kormányzat szakított azzal az elvvel, hogy az intézet vezetését csak pszichiátriai szakképzettségű orvosokra bízta. A tapasztalatok aztán arra készítették, hogy 1885 óta ismét következetesen keresztülviszi ezt az elvet. *Karl Gehry* fáradozásai arra irányultak, hogy biztosítsa az ápolószemélyzet kellő kiképzését. A szorosan vett tudományos kutatómunkát kicsinyes gazdasági okok hátráltatták, ám ennek ellenére a nyolc eddigi rheinaui igazgató közül négy volt egyetemi tanár, sőt részben kimagasló szerepet is játszott. Az *August Forel* és *Eugen Bleuler* vezette zürichi pszichiátriai iskola itt is hatott, hiszen utóbbinak egyik utolsó tanítványa, *Hans Binder* állt 1942 és 1964 között az intézet élén, és gyűjtött maga köré — hála emberi és tudományos képességeinek — szép számú fiatal tudósgárdát.

Vida Tivadar

Weber-Palásthy Zsuzsanna : Ungarische Zahnärzte in der „Wiener Zahnärztlichen Schule“ und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Zahnheilkunde in Ungarn. Köln, Institut für Geschichte der Medizin der Universität zu Köln, 1971. 87 S.

A magyar fogászat történetének lényeges fejezete a bécsi egyetemen tevékenykedett magyar fogászok munkásságának értékelése. E témát már sokan feldolgozták, részben kiemelt személyek életének és tudományos tevékenységének összefoglalásán keresztül, részben pedig általános vonatkozásokban követték nyomon a két egyetem fogászati kölcsönhatását.

A Kölnben élő magyar születésű *Weber-Palásthy Zsuzsanna* 1970 decemberében megvédett doktori disszertációjában részletesen tárgyalja a „bécsi fogorvosi iskola” kialakításában jelentős szerepet játszott magyar fogászokat, illetve hatásukat a „pesti fogorvosi iskolára”. A feldolgozás bevezetőjében a szerző röviden vázolja a magyar reformkort, valamint a bécsi és a pesti egyetem kapcsolatait, különös tekintettel a fogászat oktatásának egyetemi rangra való emelésére.

A magyar vonatkozások szempontjából különös jelentőséggel rendelkezik az olasz származású, de pesti születésű *Carabelli György* bécsi tevékenysége. *Carabelli* a bécsi egyetemen a fogászat tárgyköréből tartott rendkívüli előadásain és háromkötetes alapvető könyvén (*Handbuch der Zahnheilkunde*) keresztül nagyban elősegítette az osztrák és magyar fogászat haladását. Tanítványai pedig mindkét városban iskolát teremtettek. Természetesen ez még nem volt egyenlő az általános orvosképzéssel való egyenjogúsággal. *Weber-Palásthy* disszertációjában két szempont szerint tárgyalja a magyar fogászokat: először a bécsi egyetemen, másodsor a pesti egyetemen működőket, akik *Carabelli* hatására harcoltak a fogászat egyetemi oktatásának jogosságáért. A Bécsben élt magyarok (*Fröhlich*

Adolf, Zsigmondy Adolf és Ottó, Scheff Gyula és Károly Mór) esetében a szerző mindig részletesen ismerteti magyarországi kapcsolataikat, de hasonló módszerrel tárgyalja a jeles pesti fogászokat (Lészai Dánielt, Nedelko Dömét, Turnovszky Frigyeszt, Pfeffermann Pétert, Barna Ignácot, Iszlay Józsefet, Árkövy Józsefet és Rothmann Ármint) is.

A szerző jól használja fel a helyes értékelés kialakításánál az ismertetett személyek műveit és a róluk szóló irodalmat. A német nyelven megjelent doktori disszertáció — rövid terjedelme ellenére — hasznos összefoglalását adja a bécsi és a pesti fogorvosi iskola kialakításának és kölcsönhatásának.

Kapronczay Károly

*

Liselotte Buchheim: Geschichte der Rezeptenleitung. Bonn, 1965.* 166 S. 11 Abb.

A bonni egyetem Prof. Johann Steudel vezette Orvostörténeti Intézetének kiadványai között látott napvilágot ez az értekezés, amely állást kíván foglalni az orvosi vények Rp., illetve R_x rövidítésű kezdete eredetének a kérdésében.

Nem osztja angolszász kutatóknak 1909 óta (Comrie) hangoztatott nézetét, amely szerint ez a rövidítés a Jupiter jelen át az óegyiptomi Horus-szem jeléig követhető.

Szerinte a kopt korszakban a tárgyi vénykezdet (χῖ = csi, magyarul: végy, ti. be) mellett létezett vallásos vénykezdet is (XP = a konstantinuszi görög Krisztus-monogrammal, ill. annak a kereszt jelével kombinált alakja: p). Utóbbit vette át a keresztény középkor is kettős értelemben: Rp. mint a latin „recipe” rövidítését, illetve az R_x betűjelet mint a Krisztus-monogram P és X betűinek új alakú egybeírását. Egyébként a középkor végétől a XVIII. századig használatosak voltak más vallásos jellegű vénykezdetek is, mint a J. J. (= Jesu juvante), vagy C. D. (= cum Deo) stb.

Végül a latint már nem értő, rövidítéseivel tisztában nem levő másolók és később szedők rovására írja, hogy az ön alkimiai jelét (Ϸ) felcserélték a szokásos R_x rövidítéssel. Ebből később egyes kutatók arra következtettek, hogy az utóbbi jelét az ön Jupiter-jeléből kell származtatni, ami azonban tudománytalan felfogás.

Vida Tivadar

Robert Endres: Revolution in Österreich 1848. Wien, Danubia-Vlg. é. n. 216 S., 15 Abb., 1 T.

Robert Endres könyve 1947-ben született, s tulajdonképpen centenáriumi műként. Megjelenését követve hamarosan foglalkozott vele Barta István a

* A továbbiakban néhány olyan művet ismertetünk, amelyek ugyan régebben jelentek meg, azonban valamilyen szempontból érdeklődésre tarthatnak számot. (Szerk.)

Századok hasábjain (Az osztrák történetírás a második világháború után. Századok, 1947. 186—187. old.).

A Habsburg birodalom 1848—49-es eseményeiből elsősorban a társadalmi kérdéseket ragadja ki a szerző, és a Vormärzről kezdve — utalásokkal és párhuzamok megvonásával egészen a második világháborút követő évekig — nyomon követi a társadalmi osztályok harcát, átrétegződését és ennek kísérleteit. Kiemelten foglalkozik a munkásság helyzetével, öntudatosulásának kérdésével. Ugyancsak elkülönítve tárgyalja a magyarországi eseményeket, ezeknél viszont a politikai és hadi események javára háttérbe szorít minden más kérdést. R. Endres végkonklúziója: „1848 után hetven évvel egy új forradalom vetett véget a Habsburg birodalomnak. 1851 [t. i. a kendőzetlen abszolutizmus bevezetése] az új korhoz történő csatlakozást mulasztotta el.” A könyv végén rövid időrendi táblázat, néhány tételes irodalomjegyzék és a tárgyalta fontosabb személyek jegyzéke található.

A szocialista szerző tömör, elsősorban eseménytörténetet nyújtó munkája alapján egyetlen műre épült, amiből — előszavának tanúsága szerint — helyenként szó szerint is átvett részeket: M. Bach „Geschichte der Wiener Revolution im Jahre 1848” című művére (Bécs, 1898.). Emellett ugyan még más műveket is felsorol irodalomjegyzékében — köztük Marxot és Szabó Ervint —, ez azonban nem elegendő arra, hogy a művet az ismeretterjesztés szintje fölé emelje.

A kötet, jellegéből kifolyólag, csak említés erejéig foglalkozik az orvostanhallgatók és orvosok szerepével (A. Fischhof, J. Goldmark), s még Feuchtersleben professzor reformatori és államtitkári tevékenységéről sem ejt szót.

Buzinkay Géza

Margarete Girardi: Exlibrisbesitzer und ihre Namen im Wiener Strassenbild. Wien, Österreichische Exlibris-Gesellschaft, 1953. 116 S. 12 T.

A sajátosan megfogalmazott cím jól kifejezi a mű tartalmát. Valóban helytörténet-helyismeret, művelődés- és művészettörténet a tárgya. Elsősorban mégis Bécs városának helytörténeti feldolgozását gazdagítja. Fő szempontja, hogy — távolról sem teljességre törekedve — azokról a magánszemélyekről és intézményekről nyújtson rövid, lexikonszerű ismertetést, amelyek ismert könyvgyűjtők voltak, Bécs város- és művelődéstörténetébe kitörölhetetlenül bevették nevüket, és ma utca- vagy térnév őrzi emléküket. A jól jegyzetelt, 22 illusztrációval és kitűnő apparátussal ellátott kötet tehát elsősorban egy városismertető útikönyv és egy művelődéstörténeti szakmonográfia elegye. Legkevésbé az exlibrisek kisgrafikai értékelésével foglalkozik a szerző: erre csak abban az esetben tér ki, ha jelentősebb vagy érdekesebb exlibrisről van szó.

Orvostörténeti oldalról egyetlen érdekességet emelhetünk ki. Van Swieten rövid életrajzát ismerteti M. Girardi, s a képtáblák között bemutatja exlibrisét is. Érdekessé módon az exlibrisen látható címerben három lefelé fordított hegedű

szerepel, magyarázatát azonban nem közli a mű (feltehetőleg van Swieten családi címere lehet ez).

A Bécs XIV. kerületében található Hadik-Gasse kapcsán foglalkozik a mű Hadik Andrással is. Sajnáljuk, hogy életrajzának ismertetése során említés erejéig sem szerepelnek magyar vonatkozásai, magyar származása. Érdekes adat viszont, hogy Hadik András elnöksége alatt épült a bécsi Josephinum és a gumpendorfi sebészeti iskola.

Buzinkay Géza

Inge Luise Kirst: Hugo Rühle's Leben und Wirken. Bonn, 1966. 184 S.

Hugo Rühle (1824–1888) egyike volt a múlt század 2. felében Németországban érvényre jutó természettudományos medicina előharcosainak. A sziléziai Liegnitzben született, ott is érettségizett. Utána a berlini egyetem orvosi karának volt hallgatója. Abban az időben működött ott *Johannes Müller* (1801–1858), a kiváló német fiziológus, *Lucas Schönlein* (1793–1864), a modern klinikum megalapozója Németországban; követőik sorában pedig ott találjuk többek között *Josef Meyer*, *Ludwig Traube* és *Rudolf Virchow* nevét. Az utóbbi kettőnek az előadásaira *Rühle* eljárt még rendes tanulmányi idejének leteltével is.

Rühle később maga is jelentékenyen hozzájárult műveivel és egész munkásságával a kísérleti élettan, az ideggyógyászat, a fül-, orr- és gégebetegségek gyógyítása, valamint a belgyógyászat fejlődéséhez. Balszerencséjére nagyobb terjedelmű közleményei mindig olyankor jelentek meg, amikor közvetlenül utána új felfedezések forradalmasították a szóban forgó szakmát, s így az ő eredményeit csaknem kiküszöbölték. Így érdemeit inkább abban kell találnunk, hogy közreműködésével jutott érvényre a természettudományos felfogás az orvostudományban, amennyiben egyetemi tanári tevékenységét teljesen az új módszerek s azok eredményei elterjesztésének szolgálatába állította. Mind Greifswaldban (1860–1864), mind Bonnban (1864–1888) nagyra értékelték tanári működését; a kollégák és a betegek iránt szívélyes volt, lelkiismeretesen és fáradhatatlan szorgalommal dolgozott. Ahhoz a tudósnemzedékhez tartozott, amelyiknek tudományos lendülete és hivatástudata csodálattal tölt el bennünket még ma is. Munkássága nagymértékben hozzájárult az orvosi tudás elmélyítéséhez. A bibliográfiában 23 műve szerepel.

Vida Tivadar

F. Lembeck Giere, W.: Otto Loewi. Lebensbild in Dokumenten. Berlin, Heidelberg, New York, Springer Vlg. 1968. 241 S., 10 Abb.

A formabontó biográfia egyik szerzője *Loewi* jelenlegi tanszéki utóda, a másik egy doctorandus, aki a könyv vázát alkotó dokumentumok tekintélyes részét összegyűjtötte és doktori disszertációként adta be. A könyvet legtalálóbban

Loewi-lexikonnak is lehetne nevezni, annyira igyekeztek a szerzők minden *Loewi* életére és oeuvre-jére vonatkozó adatot bemutatni.

Loewi életrajza sürgőnystílusban:

1873-ban született Frankfurt am Mainban, gazdag polgári családból. Egyetemi tanulmányait több egyetemen, többek között Münchenben végezte, ahol a medicinával egyidejűleg művészettörténetet is hallgatott. Farmakológusi tevékenységét *H. H. Meyer* irányítása mellett kezdte el. Vele együtt került Bécsbe, majd *Meyer* ajánlására nevezték ki Grazba tanszékvezető egyetemi tanárnak. Itt több mint egy évtizede működött már, anélkül, hogy munkásságára felfigyeltek volna, mikor 1921-ben a tekintélyes német fiziológiai folyóiratban a Pflüger's Archivban egy négyoldalas cikk jelent meg az úgynevezett „Vagustoff”-ról. Ez a cikk – joggal mondhatjuk – új utakat nyitott meg a kísérletes farmakológiában, és az ismertetett könyv bevezetője szerint a jelenlegi farmakológiai tankönyvek $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ részét teszik ki a fenti felfedezéssel közvetve vagy közvetlenül összefüggő kutatási eredmények. Ezért a felfedezésért 1936-ban *O. Loewi* Sir *H. H. Dale*-lel együtt Nobel-díjban részesült. Ausztria lerohanása után néhány hónapig védőőrizetben volt, amíg a Nobel-díjjal járó valutáról le nem mondott, ezután Belgiumban, Angliában és az USA-ban folytatta kutatásait nagyobb anyagi lehetőségekkel, de kisebb eredménnyel. 1945 után számos kitüntetésben részesült; Graz díszpolgárává választotta. 86 éves korában még elnőkölt a bécsi nemzetközi biokémikus kongresszuson. 1962-ben hunyt el.

Ezt a szűkszavúan ismertetett életpályát mutatják be a szerzők a *Loewire* vonatkozó dokumentumok, valamint a hozzá és az általa írt levelek tükrében. Megtaláljuk tudományos munkáinak teljes bibliográfiáját, valamint ezeknek a dolgozatoknak a referátumát. Ezenfelül összegyűjtötték a *Loewiről* életében és halála után megjelent cikkek bibliográfiáját. In extenso hozzák *Loewi* önéletrajzát. Számatlan adatot találunk *Loewi* széles spektrumú érdeklődéséről művészeti témák iránt. Ezt a tevékenységet úgy jellemezhetnők, hogy ő is – német származása ellenére – annak az osztrák nagypolgári rétegnek a képviselője, amelyről *S. Zweig* Búcsú a tegnaptól című könyvében olyan elegikusan írt. A könyvből kiderült, hogy *G. Mansfeld* is publikált egy dolgozatot a *Loewi*-intézetből.

A könyv nem igyekszik olvasmányos lenni, adatainak dús bőségével nyűgöz le. Akit érdekel a századforduló és a két háború közötti hányódó Ausztria élete és döntően a Hitler-rendszer által emigrációba kényszerített tudósok hányatott sorsa, azok számára rengeteg adalékkal szolgál, de a könyv hőse, *Loewi* profeszszor is olyan érdekes egyéniség, akinek életével és munkásságával érdemes foglalkozni. Elég pl. – a technikai forradalom századában – ha annyit mondunk róla, hogy egész életében egy kísérleti objektummal dolgozott: a békaszívvel.

A könyv kétnyelvű. Az angol és német dokumentumok változatlan szöveggel jelentek meg.

E sorok írójának véleménye szerint más tudósok életének hasonló „formabontó” feldolgozása nagy haszonnal járna mind az utókor orvostörténetéi, mind kutatói számára.

Kenéz János

George Sarton: A History of Science. Cambridge, Harvard University Press, Vol. I. 4th ed. 1966., 646 p. Vol. II. 1959. 544 p.

George Sarton belgiumi származású művelődéstörténész a genti egyetemen tanult. Tudománytörténetet oktatott a Harvard egyetemen 1916–1951 között. Nemcsak számos tudományos egyesület vezetőségi tagja volt, hanem több egyetem tiszteletbeli tagjává, doktorává fogadta.

Nagy tudománytörténeti munkájában írja, melynek megjelent két kötetét az alábbiakban ismertetjük, hogy életét két szenvedély uralta: a tudomány és kultúra szeretete. Szerinte a tudomány, művészet és irodalom nélkül nem is lehet élni. A racionalitás és a művészet egész életén át elkísérte.

Tudománytörténeti művét eredetileg nyolc-kilenc kötetre tervezte. A legrégibb időktől egészen napjainkig meg akarta írni az emberi kultúra, haladás történetét. Terve végrehajtásában megakadályozta 1956-ban bekövetkezett halála.

Műve monumentális bevezetője (*Introduction to the History of Science*) már a korábbi években megjelent (Washington, 1927, 1931, 1947–48). Ennek első kötetében így fogalmazza meg mottóját: „*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*”. Célul tűzte ki, hogy az emberi szellem emelkedését természetes környezetében mutassa be.

Az ismertetendő két kötet főtémája: hogyan magyarázza az ember saját világát, történetét; az élet rendjét-zűrzavarát, szépségét, és hogyan lesz úrrá léte körülményein. A szerző a legkorábbi időktől kezdve a kereszténység fellépéséig tárgyalja az egyes korszakok művelődéstörténetét, tudományos alapossággal. A sumérok, föníciaiak korát majd a görög aranykorszakot. Megismerteti velünk Thalészt, Homéroszt, Thuküidészt, Herodótoszt, Szókratészt, Platón és Arisztotelészt. A hellén világ háromszáz éves történetét úgy vázolja fel, hogy bemutatja nemzetköziségét, soknyelvűségét és számos vallási irányzatát. E háromszáz év alatt alakult ki döntően a geometria, a csillagászat, a nyelvészet, az anatómia; kivirágzott a technika és az orvostudomány.

Mindig az egyes korszakoktól átvett emberi „örökséget” állítja a központba. Igazi tudománytörténeti munka ez, de úgy megfogalmazva, hogy mindenfajta olvasó érdeklődését felkelti. Sarton nem állította, hogy a tudománytörténet a legfontosabb tudományág, amely a kulturális fejlődést legjobban demonstrálhatja, de éppen olyan fontos tudományág, mint a művelődéstörténet egyéb területe: művészettörténet, szociológia, vallástörténet stb.

Sarton nemcsak a régi civilizációk történetével ismerteti meg bennünket, hanem érzékelteti az ember állandó kíváncsiságát, érdeklődését a munka iránt.

A terjedelem korlátai nem tették lehetővé a mű teljességét, de az erre való törekvést érezzük olvasásakor. A könyv segíti a tájékozódást; egyformán igényt tarthat mind a tudós, mind az átlagolvasó használatára.

A munka megjelentetője, a Harvard University Press munkaközössége tovább akarja folytatni a sorozatot, bár tisztában van vele, hogy ez a munka mindenképp más lesz, mint amit *Sarton* végzett, de az eredmény majd talán azonos: az emberiség előrehaladásának megvilágítása.

Mind a két kötetet nagy gonddal összeválogatott illusztrációs anyag, bibliográfia, tárgy- és névmutató egészíti ki. Megkönnyíti a tudományos tájékozódást a pontos és jól szerkesztett, a lap alján elhelyezett bő jegyzetanyag. Az olvasmányos, színes, könnyen érthető szöveget ezek a jegyzetek nagyszerűen kiegészítik. Mind az átlagolvasó, mind a tudományos kutató céljainak megfelel így a munka.

A kötet nyomdai kivitele: a kötés, a betűtípus, a szedés, a borító megfelel a tartalomnak.

R. Harkó Viola

W. Schneider : Lexikon zur Arzneimittengeschichte. Bde I–IV. Frankfurt/M., Govi-Verlag, 1968.

A szerző, aki a gyógyszerésztörténeti szeminárium vezetője, négy kötetre osztva ismerteti az emberiség által évszázadok óta használt gyógyszerkincset, illetve a korabeli szerzők munkái alapján, azok elnevezéseit és formáit.

A kötetenkint abc-be szedett ismertetések után külön regiszter könnyíti meg a keresett anyag fellapozását. Ebben az anyagok nemcsak latin, de német elnevezése, valamint népies neve is feltalálható.

Az első kötetben (Állati eredetű drogok) 140 latin címszó alatt, nemcsak a drogot szolgáltató állatok (Asinus, Bezoár, Camelus, Leo, Ovis, Vipera stb.), de az ember (Homo) is szerepel. Megtalálhatók ezenkívül az állati eredetű anyagok, a gyógyszerészetben használatos latin elnevezés alatt (Adeps lanae Cetaceum, Mel, Pepsin stb.).

A második kötetben a gyógyításra szolgáló anyagokat, hatásuk szerint csoportosítva találjuk. Galenustól kezdve napjainkig – századonként csoportosítva – sorolja fel a megjelölt időszakban használatos, hatásukra utaló címszavak alatt az anyagokat, melyek közül a legtöbb már nem is használatos. A kötet végén itt is bőséges (15 oldalas) regisztert találunk, mely nemcsak a német, de a latin elnevezéseket is tartalmazza.

A harmadik kötetben – amely a legterjedelmesebb – a kemikáliák, illetve az ásványi eredetű anyagok és a belőlük készült készítmények felsorolása található. Az időrendi felsorolás alapjául a német gyógyszerkönyvek szolgálnak, s ezek reagensanyagai szintén szerepelnek. A kötet használatát ugyancsak bő regiszter könnyíti meg.

A negyedik kötetben a „titkos szerek” és a gyógyszerkülönlegességek (specialitások) felsorolását találjuk, a 18-ik századtól a 20-ik század elejéig. A készítmények alkotórészeit nagyjából felsorolja a szerző, de az anyagok mennyiségeit nem adja meg. A gyártó nevét és lakhelyét azonban igen. Külön felsorolja a 6 német gyógyszerkönyv által hivatalossá tett „specialitásokat”.

Zboray Bertalan

A Source Book in Chemistry. Edited by *Henry M. Leicester* and *Herbert S. Klickstein*. Cambridge, Harvard University Press, 1968. 554 p.

A könyv egy magas színvonalú tudománytörténeti kiadványsorozat része: válogatás a kémia úttörő művelőinek legfontosabb és a szakágat továbbvivő, ma már klasszikusnak mondható szövegeiből. A gyűjtemény alapja kilencven értekezés a kémia minden ágából. Felöleli nemcsak a kémiai technika területét (mikroanalízis, polarográfia, chromatográfia, elektrophorézis, az ultramikroszkóp, ultracentrifuga használata), hanem a modern strukturális elméletekét is (kristályos szerkezetek, radioaktív bomlás, izotópok, molekuláris struktúra, a quantum-mechanika kémiai alkalmazása, thermodynamika stb.). A legújabb tanulmányrészletek a mesterséges radioaktivitásról és a transuránium elemekről szólnak.

A legrégebb szerző, aki szerepel a kötetben, *Vannuccio Biringuccio* (1480—1539) és a legújabb *Marie Curie* (1867—1934). A szemelvények időrendben következnek egymás után, s szövegük minden esetben angol; vagy az eredeti szöveg volt az, vagy lefordították, ha a kiválasztott rész előzőleg más nyelven jelent meg. Minden szerzőről és munkásságáról rövid ismertetést kapunk a forrásközlemények elején.

A kötet végén az idézett szerzőkkel kapcsolatos művek, cikkek bibliográfiáját találja az olvasó, majd névmutató fejezi be a hasznos függeléket. A kötet nemcsak tartalmánál, hanem külsejénél fogva is reprezentatív tudománytörténeti munka.

R. Harkó Viola

Südosteuropa-Bibliographie 1945—1960. Bd. 1—3. Hrsg. von Südost-Institut München. München, R. Oldenbourg Vlg. 1956—1968.

A bibliográfia hat kötete — egy-egy „Band” két részből, két kötetből áll — 1945-től ötéves periódusokban, 1960-ig közli anyagát. Délkelet-Európán a Dunatáj, Dunavölgy, illetve a Balkán térségét érti; ezt azonban sem földrajzi, sem politikai határokkal nem lehet pontosan körülírni. A bibliográfiának is ez a problémája. Országok szerint ugyanis Magyarországon kívül Jugoszlávia, Albánia, Bulgária, Románia és — Szlovákia (!) irodalmát közli. Ez az Európa-szelet azonban elvileg is, gyakorlatilag is öszvérszülemény. Történelmileg nem öleli fel az Osztrák—Magyar Monarchia hajdani érdekszféráját, földrajzilag megcsonkítja Kelet-Európát és a Balkánt, politikailag pedig még egy országalakulatot (Csehszlovákiát) is negligál. Ezek a kérdések már túlvezetnek a bibliográfia szerkesztésének elvein, de használatakor mindenesetre szem előtt kell tartanunk.

A válogató, retrospektív bibliográfia célkitűzése, hogy „a délkelet-európai államok minden létformájára vonatkozó” irodalmat összegyűjtse. Tartalmazza mind az egyes országokban, mind a róluk külföldön megjelenő irodalmat. A napi politikai, a technikai és a természettudományos irodalmat elvileg is kihagyja. Anyagát önálló művek és a tudományos periodikairódalom adja. Nemcsak az

irodalom állandó mennyiségi növekedése vastagítja a bibliográfia köteteit, hanem a Südost-Institut is egyre több anyagot képes feldolgozni. (A magyar anyagot tekintve: míg 1945–1960 közti tételeit 49 periodika alapján közli, az 1956–1960-as időszakban már 191-et dolgoz fel.)

Az egyes kötetek a megjelölt idő- és térbeli határok mellett azonos felosztásban és módszerrel közlik anyagukat. Az egész térségre vonatkozó általános és az egyes országokra, területekre vonatkozó speciális irodalom tíz osztályba soroztatik (Általános; Ország; Táj; Nép; Történelem és politika; Nyelv; Irodalom – e kettő az első két kötetben még egy fejezetet alkot –; Vallás és egyház; Állam és jog; Gazdaság és társadalom; Szellemi és kulturális élet). A bibliográfia jelentős érdeme, hogy egy helyen, egymás mellett közli az egész világról összegyűjtött, vonatkozó irodalmat. Éppen emiatt persze elképzelhetetlen lenne a teljességre törekvés. A válogatás kérdésességének érzékeltetésére jó példa a magyar orvostörténelem, amely a Szellemi és kulturális élet című osztály tudománytörténeti alfejezetében szerepel. Az első kötetben (1945–1950) egyetlen mű szerepel, s bár több helyen található az alcímek mellett utalás, ennek ellenére csak véletlenül lehet megtalálni, hogy a néprajzi alfejezet is tartalmaz ilyen jellegű művet. A második kötet (1951–1955) három orvostörténeti munkát tartalmaz, míg a harmadik kötet (1956–1960) ismét csak kettőt. Ez egyértelműen elégtelen, főleg ha azt nézzük, hogy például a harmadik kötetben találhatók egyike a Weszprémi-kiadás első kötete (azonban nincs feltüntetve sem az, hogy bilingvis kiadás, sem az, hogy csak első kötet), másika pedig az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 17(1960). kötetének egyetlen közleménye (?). A kötetekben például a Semmelweis-irodalom egyetlen darabja sem szerepel. Holott ugyanerre az időszakra vonatkozólag Dörnyei Sándor bibliográfiája 35 tételt tartalmaz, s köztük olyan fontos művek találhatók, mint a „Semmelweis-émlékbeszédek 1907–1941”, Zoltán Imre dolgozatai és cikkei, a Semmelweis betegségéről és haláláról kialakuló vita első írásai stb.

Bibliográfiai leírásai igen jól használhatók, részletezők és pontosak. A szerzői nevek rövidítéseit feloldja, az oldalak, mellékletek stb. számát minden esetben közli; cirill betűs szöveget a nemzetközi átírási szabályzat alapján latin betűs eredeti nyelven közli; s ha a cím nem pusztán személynév, szögletes zárójelben a címleírás végén mindig közli a német címfordítást (kivéve angol és francia nyelvű művek, közlemények esetében). Zavaró viszont, hogy a kiadási helyeket – amennyiben német nevük ismert – nem a kiadványon szereplő formában adja meg, hanem német nevén. Így aztán egymás mellett szerepel például Pressburg, Kaschau és Liptovsky Mikulás stb., ami nem egyszerűen következetlenség, de adott esetben a művek azonosítását is megnehezíti.

Minden egyes rész (ország) előtt a folyóiratok rövidítésjegyzékét találjuk. Az egyes kötetek végén szerzői névmutató helyezkedik el. Tárgymutatója nincsen, ezt a beosztott vezérszavas címek pótolják. Nehézséget okoz ennek módszere, mert előnye mellett is nehézkes a címekből az első nominativusban álló főnevet megkeresnünk, majd ennek alapján kutatnunk az illető cím után. A mutató viszont csak egy helyen tartalmazza a címeket, s ott is eképpen: Nép, Művelt; Népballadák, Székely; Népnyelv, Magyar stb.

Egészében nézve a bibliográfiát, elsősorban mint kiindulópontot kell értékesnek tartanunk, amely főként a tájékozódás megindításában, az általános tájékozódásban, valamint az összehasonlító szempontú vizsgálódásokban hasznos. Nem pótolja azonban az egyes szakbibliográfiákat márcsak földrajzi s tudományos területének nagysága miatt sem.

Buzinkay Géza

Folyóiratokból

ANNALES ACADEMIAE
MEDICAE BIALIOSTOCENSIS

Supplement XXVII. XX. lat
Akademii Medyczej im Juliana
Marchlewskiego w Białymstoku.
Białystok, 1970. 102 p.

Fennállásának huszadik évfordulóját ünnepli a białystoki *Julian Marchlewski* nevét viselő Orvostudományi Egyetem. Az elmúlt húsz esztendő nemcsak az egyetem számára jelentős, hanem működésével átalakította a białystoki vajdaság tudományos, ezen belül az orvostudományi életét is. A lengyel orvosképzés helyzetét nagyban elősegítette a białystoki orvostudományi egyetem felállítása, hiszen eddig már 2580 végzett orvost bocsátott útjára. Az itt folyó oktatómunka színvonalát jellemzi, hogy ezek közül 238 volt hallgató ért el magasabb tudományos fokozatot.

A Marchlewski Orvostudományi egyetem szervezete hasonló a többi lengyel egyeteméhez. Harminc elméleti és klinikai intézetben folyik az oktató és a kutató munka, amelyhez még három másik tanszék is csatlakozik, az idegen nyelvi, a filozófiai és a testnevelési. Az orvostörténeti oktatás a filozófiai tanszék feladata. Az elméleti és a gyakorlati képzés számára 362 tudományos munkatárs áll rendelkezésre, akik közül 10 professzor, 34 docens (18 tanszékvezető), 68 adjunktus, 204 tanársegéd, 7 lektor és 7 megbízott előadó. Mind az oktató, mind pedig az egyetem tudományos ku-

tatómunkáját segíti az Egyetemi Könyvtár, ahol 185 211 könyv és folyóirat áll az olvasók rendelkezésére. Jelentős a folyóirat-állomány is, hiszen 258 hazai és 926 külföldi lapot járatnak rendszeresen. Az egyetem 1955 óta önálló tudományos periodikával is rendelkezik, az *Annales Academiae Bialistocensis*-szel. Az egyetem jelenlegi és volt munkatársai az elmúlt húsz év alatt 3386 tudományos közleményt és könyvet adtak ki, és 1970-ben még közel 200 nyomtatás alatt levő könyvet és cikket jeleztek.

A białystoki Orvostudományi Egyetem tudományos munkáját a Lengyel Tudományos Akadémiával, a többi egyetemmel és az Egészségügyi Minisztériummal hangolja össze, de lényeges szerepet játszik az ipari munkásság munkaegészségügyi feltételeinek megjavítására szolgáló tudományos kutatómunkában is.

Az egyetemnek évente közel 2000 hallgatója van, és a szociális ellátás, valamint a diákokthonok szempontjából talán a legjobban áll egész Lengyelországban. Állandóan 324 diák számára tudnak férőhelyet biztosítani, és az egyetem Tudományos Könyvtárában külön résztartanak fenn a hallgatóknak.

Az évforduló alkalmából az *Annales Academiae Medicae Bialistocensis* szerkesztősege ünnepi számot szentelt az egyetem húszéves történetének. E számban nemcsak az alapítás körülményeit, az egyetem szervezeti felépítését és tudományos-oktató munkáját ismertetik, hanem statisztikai adatokat is közölnek az

egyes tanszékek és klinikák fejlődéséről. Az orvostörténészek számára *Barbara Slobodzianek*, az egyetemi Tudományos Könyvtár munkatársának közleménye lényeges, hiszen a szerző a 13. századig visszamenően dolgozza fel Bialystok és környékének orvostörténetét, ezen belül érinti a gyógyszerárak és kórházak alapítását, valamint a két világháború közötti állapotokat és a jelenlegi fejlődés lehetőségeit.

Az ünnepi különszám hasznos adatokat közöl a legújabb kori orvosképzés és egyetemi oktatás történetéhez, és teljességre törekvően mutatja be egy fiatal egyetem két évtizedes történetét.

Kapronczay Károly

ANNALES ACADEMIAE
MEDICAE LODZENSIS

Tom. XIII. Supplement 6. XXV lat
Akademii Medyczej w Lodzi.

Lódz, 1970. 707 p.

Lengyelország legfiatalabb egyeteme, a lódzi Orvostudományi Egyetem 1970 októberében ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. Az évforduló alkalmából kiadott ünnepi kötet az egyetem általános történetét vázolja fel, pontos adatokat szolgáltat az elmúlt 25 év legfontosabb eseményeiről és a várható további fejlődésről.

A lódzi Orvostudományi Egyetem közvetlenül a második világháború befejezése után kezdte meg működését három — általános orvosi, fogorvosi és gyógyszerészeti — karral a romba dőlt Lódzban. Az akkor igen szerény körülmények között megkezdett oktató- és gyógyítómunkát hamarosan a felépült korszerű klinikai telepen és a modern előadótermekben folytathatták. Már az 1950-es években a lódzi egyetem a régi, nagy tradícióval rendelkező lengyel — a varsói, a krakkói, a poznańi, a wrocław-i és gdanski — egyetemekkel azonos színvonalon álló orvosképzést biztosított. Az elméleti kutató- és az oktatómunka ered-

ményeit az 1958-tól rendszeresen megjelenő *Annales Academiae Medicae Lodzensis* című folyóiratukban közlik, és ennek külön száma foglalkozik az egyetem 25. évfordulójával.

E kötet nemcsak az egyetem negyedszázados történetét dolgozza fel, hanem részletesen ismerteti a jelenleg folyó kutatómunkát is. Külön fejezetben, klinikaként közlik az egyes tanszékek történetét, és visszaemlékeznek az egyetem elhunyt kiváló tanáira, majd a végzett hallgatók és a tudományos fokozatot elérték névsorát mellékeltek.

Az orvostörténészek figyelmét elsősorban a lódzi egyetem orvostörténeti és filozófiai tanszékének története kelti fel. E tanszék felállítását is 1945. III. 27-én határozták el, de az általános helyszűke miatt a rendszeres oktatás csak 1947-ben kezdődhetett el. A tanszék első vezetője *Jan Szmurlo* professzor volt. Irányítása alatt a végzett hallgatók közül számosan foglalkoznak az orvostörténelem művelésével. A lódzi orvostörténeti tanszék munkájának színvonalát számos lengyel orvostörténelemmel foglalkozó alapvető tanulmány közlése fémjelzi.

Az ünnepi kötet teljességre törekvően gyűjtötte össze a lódzi egyetem történetére vonatkozó adatokat és hasznos könyvet ad a közelmúlt orvostörténetével foglalkozók kezébe.

Kapronczay Károly

ARCHIWUM HISTORII
MEDYCYN

1970. tom. XXXIII.

A Lengyel Orvostörténeti Társaság kiadásában megjelenő *Archiwum Historii Medycyny* 1970. évi első számának bevezető tanulmányát *Adam Paluch* közölte (*Trepanacja lecznicza i magiczna w Europie*), amelyben az orvostörténelem legrégebbi időszakának lényeges kérdését, a mágikus és gyógyító trepanáció ásatási és írásos anyagát dolgozza fel. A szerző tanulmányában nemcsak hatal-

mas irodalomra hivatkozik, hanem — irodalmi visszatekintésként — az e témakörben megjelent jeles könyvek és tanulmányok címét és szerzőjét is közli.

A következő tanulmány (*Albin Bandurski*: Leon Mieczkowski na tle swej dzialalnosci lekarskiej i naukowej, 31—72. p.) a lengyel sebeszet egyik jelentős egyéniségének, *Leon Mieczkowski*nak állít emléket. Majd a következő tanulmány (*Henryk Pankiewicz*: O roli Dziarkowskiego w sluzbie zdrowia powstania kosciuszowskiego w roku 1794. 81—98. p.) az 1794-es *Kosciuszko* vezette szabadságharc egészségügyével, főleg *Dziarkowski* tevékenységével foglalkozik.

Az orvostörténelem nagy értékű forrása a külföldi orvosok és utazók visszaemlékezései vagy útirajzai. *Harro Harring* angol orvos 1829-ben lengyel földön utazgatott, és az ujadowski kórházban észlelt tapasztalatait könyvben adta ki később. A kórházra vonatkozó anyagot rendezte sajtó alá *Zygmunt Kolankowski*. Ugyancsak ebben a számban olvashatunk az ujadowski kórháznak a második világháború alatti éveiről (*Zaoparrzenie sanitarne szpitala ujadowskiego w czasie obrony Warszawy w. r. 1939. 99—104. p.*). A szerző első sorban a német fasiszta támadás ellen védekező Varsó katonai egészségügye szempontjából vizsgálja a forrásanyagot és a háborút túlélők visszaemlékezéseit.

A második szám tanulmányai közül *Jerzy Kisiewicz* közleménye (*Zagadnienia prehistorii medycyny w swietle antropologii archiologicznej i paleopatologii. 145—162 p.*) emelkedik ki, amely a történelem előtti kor orvostörténeti kérdéseit vizsgálja a paleopatológia és az archeológiai antropológia tükrében. *Lisiewicz* elsősorban az ősember betegségeire keres választ, és ennek dokumentálására ásatási anyagból előkerült emberi csontanyagon észlelt betegségnyomokat elemzi. *Leszek Barg* már sokkal jobban megközelíthetőbb témát dolgozott fel. (*Epidemia dzumy we Wroclawiu*

w latach 1567—1569, 163—178 p.) Iratári kutatáson és korabeli visszaemlékezésen alapuló tanulmány, az 1567—1569-es wroclawi pestisjárványt vizsgálja meg.

Witold Zawadowski *Zydmunt Grudzinski* életútját és tudományos munkásságát összegezi, és elemzi a radiológia tudománya terén kifejtett tevékenységét (*Zygmunt Grudzinski* zaslužony radiolog Polski i zalozyciel Polskiego Przeglądu Radiologicznego [1870—1929]). *Hanna Szukiewicz* a második világháború alatti lengyel egészségügy helyzetével foglalkozik, nevezetesen a varsói felkelés Motokow kerületben megszervezett orvosi segélynyújtási állomásainak történetét írja meg (*Sluzba zdrowia na Motokowie podczas powstania warszawskiego. 215—224 p.*).

A legnagyobb lengyel orvosi könyvtárnak, a varsói Orvosi Nagy Könyvtárnak orvostörténeti könyvgyűjteményét ismerteti *Stanisław Konopka*, főleg az elmúlt 23 év beszerzésének kiemelkedőbb darabjait. (*Zbiory historyczne Główniej Biblioteki Lekarskiej po 25 latach ich gromadzenia, 231—237 p.*)

A következő tanulmányokban a Lengyel Orvostörténeti Társaság a közelmúltban elhunyt tagjairól emlékezik meg. *Stanisław Konopka* professzor *Zdzisław Wiktor* orvostörténésznek, a wroclawi egyetem nefrologiai professzorának állít emléket, aki 1970-ben hunyt el és az elmúlt 25 év alatt 32 jelentős orvostörténeti tanulmányt publikált (*Zdzisław Wiktor [1911—1970], historyk medycyny i professor nefrologii Akademii Medycznej we Wroclawiu. 239—246 p.*). Ugyancsak a lengyel orvostörténetírás kiemelkedő alakja volt az 1969-ben elhunyt *Zbigniew Wozniwski* is, akinek életútját és tudományos tevékenységét *Leon Manteuffel-Szoeg* örökíti meg a lapban. (*Zbigniew Wozniwski [1914—1969] 245—260 p.*) *Jan Kochanowski* (1897—1970) két szerző is emlékezik. *Witold Zawadowski* *Kochanowskit*, az orvost és tudóst (*Jan Kochanowski [1897—1970] 261—263*

p.), míg Stanisław Konopka a könyvgyűjtőt és az orvosi emlékek nagy tudósát állítja az olvasók elé. (*Dr. Jan Kochanowski bibliofil, rysownik és pamiętnikarz.* 265—269 p.)

Az 1970. évi összevont 3. és 4. számában Eugeniusz Sienkowski több oldalról közelíti meg az 1709. évi gdanski nagy pestisjárványt. Bevezetőjében elemzi a nagy európai pestisjárványokat, azok időtartamát, terjedési irányát és halálozási számát, majd Gdansk város régebbi járványkrónikáját közli. Az 1709-es pestisjárvány idejéből fennmaradt iratanyag alapján dolgozza fel témáját, számos irattári levelet és feljegyzést közöl, egyben kiemeli a város orvosainak szerepét és jelentőségét a pestisjárvány megakadályozásában, illetve továbbterjedésében. (*Dzuma w Gdansku w 1709. roku.* 309—402 p.)

A következő tanulmányok a lengyel orvostörténelem kiváló alakjait idézik. *Tadeusz Popiela* és szerzőtársai *Alfred Obalinski* jelentőségét elemzik a krakkói sebészeti iskola kialakulásában. (*Tadeusz Popiela, Leopold Bobak i Danuta Karcz: Alfred Obalinski twórca drugiego nurtu chirurgii krakowskiej [1843—1898]* 403—408 p.) *Jerzy Barcinski* a lengyel orrfül és gégegyógyászat világviszonylatban is jelentős alakjairól, *Pieniazek*ről, *Nowotny*ről és *Jurasz*ról közöl tanulmányt (*Przemysław Pieniazek, Frantisek Nowotny i Antoni Jurasz [sen] pionerzy laryngologii i otologii swiatowej,* 409—415 p.), majd *Mieczysław Dzierzynski* elemzi a Nagy-Lengyelország orvosainak jelentőségét a XVI—XX. században kifejtett tevékenységük alapján (*Osiegniecia lekarzy Wiekopolski z zakresu medycy fizycznej [wiek XVI do XX]* 415—427 p.). *Jerzy Szaflarski* és *Roman Talewski* a lengyel mikrobiológia első európai jelentőségű tudósával, *Julian Ignacy Nowak*kal foglalkozik tanulmányában (*Julian Ignacy Nowak współtwórca polskiej mikrobiologii.* 427—444. p.), de a következő közlemény is kiváló lengyel tudosnak, *Władysław Dzierzynskinek*, a len-

gyelországi ideggyógyászat kiemelkedő művelőjének állít emléket (*Udział Władysława Dzierzynskiego w rozwoju neurologii polskiej.* 245—449 p.).

Mint az utóbbi években mindig, így e számban is egy tanulmányt Lengyelország második világháború utáni újjászületése időszakának szentelnek. *Hanna Szukiewicz* a varsói egyetem orvosi karának 1944—1946 közötti történetét dolgozza fel, részletesen ismerteti az egyetemi oktatás megindulását a felszabadulás után, és mellékeli az első két év 205 hallgatójának névsorát is.

Kapronczay Károly

GESNERUS 1970

Vol. 27, Heft 1—2

Asvájci orvostörténeti társaság negyedik évenként megjelenő lapja a *Gesnerus*. Az 1970-es évfolyam első számának bevezető tanulmányát *K. E. Rotschuh* (Münster, Westfalen) írta, aki az automácia tanához közöl történeti adalékokat. Kétezer évet tekint át nagy vonalakban: hogyan értelmezték egyes korszakokban a szív működést, és milyen jelentőséget tulajdonítottak magának a szívnek az emberi szervezeten belül. Nem kis probléma ez, hiszen maga *Harvey* is azt mondja 1628-ban emlékezetes műve előszavában: „Amikor gondolataimat és vizsgálódásaimat először szenteltem az élő szív megfigyelésének, akkor tapasztaltam, hogy ez a terület annyira tele van problémákkal, hogy a szív működését (mozgását) csak maga a Jöisten ismerheti.” Valójában mégis neki sikerült a döntő lépést megtennie a vérkeringés tanának kialakításához. Ma már annyira ismerjük, hála az elődöknek, a szív autoaktivitását, reaktivitását, szabályozó-kormányzó rendszerét, hogy vállalkozhatunk egy „műszív” építésére. Ebben az eredményben kétezer év kutatómunkája rejlik. (Teljes cím: A szív működés fenntartása és szabályozása.)

Dr. phil. J. Benedum (Siessen) a kö-

vetkező tanulmány szerzője. Fibulavarrat vagy kapocs? — teszi fel a kérdést. *Celsus* vezette be a „fibula” kifejezést az orvosi szaknyelvbe, de számos tévedésre adott okot a szó értelmezése. Hol egybefüggő varratot, hol egyes öltést értettek rajta a különböző szerzők. Mai felfogás szerint, és ez tükröződik a legtöbb lexikonban is, a fibula sebészeti eszköz bezárára, és lehet tű, kapocs.

Erwin H. Ackerknecht A jatrogén betegségek történetéhez c. cikkében a különböző gyógyszerek káros mellékhatásairól ír, azonban nem az újabb gyógyszerkészítményekkel kapcsolatban, hanem áttekinti az ókortól kezdve az általánosabban használt gyógyszerek, mérgek és terápiás beavatkozások hátrányait, a rendelkezésre álló irodalmi adatok alapján. Számos szerző véleményével egyetértésben *Ackerknecht* is azt a nézetet vallja, hogy a körültekintő prevenció lényegesen kevesebb veszélyt rejt magában a jatrogén betegségek területén, mint a terápiás eljárások.

Fritz Klemm (Frankfurt am Main) a bajor-frank terület meteorológiai megfigyeléseiről ír, melyeket a 16. sz. első harmadában tettek bizonyos szerzők, különös tekintettel a régensburgi püspök, dr. *Peter Krafft* feljegyzéseire 1503—1529 között, melyeket teljes egészében közöl a szerző.

Wolfram Kaiser (Halle-Wittenberg) *Johann Ulrich Bilguer* (1720—1796) sebész és a halléi orvosi kar közötti kapcsolatról ír, mely szerint a Bázelt, Strassburgot, Berlint megjárt csaknem harmincéves, nagy gyakorlattal rendelkező orvos a doktori cím megadását a halléi egyetem orvosi karától kérte, s a vizsgák letétele után meg is kapta. A hétéves háború során orvosi tevékenysége révén híres katonasebész lett, és ő volt az 5. svájci állampolgár, akit felvettek a híres Academia Leopoldina tagjai közé 1745—1769 között, *Andreas Elias Büchner* halléi hivatali működése alatt.

Ester Fischer-Homberger (Zürich) *Railway Spine* és traumás neurózis — a lélek

és a gerincvelő c. érdekes tanulmányában ábrázolja, milyen tényezők és körülmények játszanak közre, amíg a gerincvelő rázkódtatásából traumás neurózis keletkezik, és hogyan kapcsolták össze régen a lélek és gerincvelő fogalmát, illetve hogyan alakult ki az asszociáció a gerincvelő rázkódtatása és a lelki meg-rázkódtatás között.

Vol. 27, Heft 3—4. Első tanulmányát *G. de Morsier* és *R. de Saussure* írták *Louis Odier* doktor klinikai eseteiréséről és boncolásáról *Horac Benedict de Saussure*-rel kapcsolatban (1740—1799).

Heinz Balmer: *Ignatz Venetz* (1788—1859) *Wallis* kantoni mérnökről ír részletes tanulmányt a következő cikkben. *Venetz* kiemelkedő érdemeket szerzett a sok kárt okozó svájci gleccserek megfékezése terén. Nevéhez fűződik a glacialis teória megalkotása. Mint botanikus és zoológus is nevet szerzett magának. Nemcsak kiváló gyakorlati érzékkel rendelkező, kitűnő megfigyelő szakember volt, hanem kiemelkedő elméleti tudós is.

Markwart Michler és *Jost Benedum* forrástanulmányként közlik *Jaqes-Louis Reverdin* és *Theodor Kocher* levelezését *Anton Eiselsberggel*, melyben feltárul a pajzsmirigy teljes eltávolításával kapcsolatos kieséses tünetek felfedezésének története, s betekintheünk a *Reverdin* és *Kocher* között lezajlott prioritási vita kulisszatitkaiba is.

Wolfram Kaiser (Halle) a következő cikkben *Franz Leopold de Lafontaine*-ről (1756—1812) ír, aki Rorschachból származott, svájci seb orvos volt, és a halléi egyetemen doktorált 1791-ben.

Markwart Michler Hufeland szerepéről ír a balneológia területén: empirizmus és vitalizmus *Hufeland* írásaiban. Megállapítja a szerző, hogy *Hufeland* mint balneológus jelentősebb volt a gyakorlat, mint az elmélet terén, így neve feledésbe került a balneológiatörténet megalapozóinak névsorában.

Továbbiakban megemlékezést olvashatunk *Fielding H. Garrison* 100. szüle-

tésnapja alkalmából, majd dr. phil. **Eduard Fueter** (1908—1970)-tól, a svájci orvostörténeti társaság kiemelkedő tagjáról.

A münsteri **Karl. Ed. Rothschuh** tanulmánya vezeti be az 1970. évi utolsó füzetet. (*Technomorphes Lebensmodell contra Virtus-Modell.* 337—353. p.) A természet, az élet és az ember összefüggéseiről elmélkedő gondolkodás Platonban és Arisztotelészben elérte egyik csúcspontját. Ennek volt késői összegezője és szellemes tolmácsolója az amiens-i **Jean Fernel** (1497—1558). Két művét, az 1538 táján írt és 1548-ban megjelent *De abditis rerum causis*-t és az 1542-ben kiadott *De naturali parte medicinae*-t negyedszázaddal később egyesítették az egész orvostudomány tankönyvévé. Utolsó kiadása 1656-ban jelent meg, 6 évvel **René Descartes** (1596—1650) halála után. **Fernel** pszichomorf modelljével szemben az ő modellje — kidolgozásán 1632-től csaknem a haláláig fáradozott — technomorfnek mondható. A szerző rámutat a 2 modell ellentétére, előnyeikre és hiányosságaikra, végül megállapítja, hogy napjainkra az utóbbi teljesen kiszorította a **Fernel**-félét.

A kölni orvostörténeti intézet munkatársnője, **Marielene Putscher** a híressé vált élettani alapelvről, az *Omne vivum ex ovoról* értekezik. (355—371. p.) Előadásában figyelemmel kíséri a tojáshoz mint az élet eredetének értelmezését egészen **William Harvey** koráig, azaz a 17. sz. második feléig.

A heidelbergi **Dieter Jetter** tanulmányának 2. része az Egyesült Államok kereskedelmi hajózási alkalmazottainak egészségi viszonyairól szól 1750 és 1860 között (*Das Bemühen der Vereinigten Staaten von Amerika um die Gesundheit ihrer Seeleute*). Az 1. rész, amely a hadiflotta egészségügyi viszonyairól szól, az 1799 és 1860 közti időszakban, a **Sudhoffs Archiv** 1969-i évfolyamának 171—192. lapjain jelent meg. Az államraison és a merkantilizmus volt a korai amerikai flottapolitika két alappillére, és ezek a

szempontok jellemzik a hajóorvosi tevékenységet ebben a korban.

Károlyi László, a göttingeni egyetem antropológiai kutatóállomásáról a paleopatológiával foglalkozik. (*Paleopathologie.* 398—422. p.) Cikkében felvázolja a paleopatológia kérdésfelvetését. A különböző leletek feldolgozásáról szóló tudományos beszámolók mutatják, hogy többféle megfigyelésre és vizsgálatra van szükség avégett, hogy az egyes eredményekből lassanként általános történelmi kép jöjjön létre. Ebből a szempontból ma sem vesztett az időszerűségéből **Karl Sudhoff**nak 70 éve kifejezett indítványa, hogy alapítsanak „központi történelmi múzeumot minden kor és minden nép egészséggyógytudománya számára”. A cikk egyébként számos helyen kitér a magyar paleopatológusok munkásságára.

R. Harkó Viola

HESSISCHES ÄRZTEBLATT,
1970

Heft 1, Január

A hesseni Orvosi Kamara és Segélypénztári Orvosi Egyesület által Frankfurtban kiadott havi folyóirat 1. számában **Gerhard Best** a Wiesbadeni Orvosegyelet történetét ismerteti. (*Zur Geschichte des Ärztevereins Wiesbaden.* 7—14. p.) A cikk annak az ünnepi előadásnak a szövege, amelyet 1969 decemberében tartott a szerző az említett orvosegyelet fennállásának 100. évfordulója alkalmából. Az alapításon kívül megemlékezik az 1870/71. évi porosz—francia háború idején játszott szerepéről, az első 25 év történetéről, majd forrásanyag híján éppen csak megemlíti az 1933-ig eltelt negyven esztendő, hogy végül is a feloszlátás után, a 2. világháború végével — pontosan 1949. III. 24-én — történt újjraalapítással és az ezt követő tevékenységével foglalkozzék részletesebben.

Ugyancsak orvostörténeti tárgyú **D. Kerner** cikke a híres zeneszerzőnek, **Felix Mendelssohn-Bartholdynak** halálá-

ról. (Mendelssohns Tod, 38—52. p.) Mendelssohn legtöbb életrajzírója halálával kapcsolatban szélhűdésről ír. Kortársai „ideghűdést” (Nervenschlag) adtak meg halálókként. A szerző kutatásai szerint ma már ezt a meghatározást nem lehet azonosítani, s így egyelőre — amíg esetleg újabb dokumentumok elő nem kerülnek *Mendelssohn* betegségére vonatkozólag — halála éppoly megfejtetlen rejtély, mint a tehetsége.

Heft 2, Február

Ebben a számban Reminiszenzen rovatcímével (134. p.) 1785-ből és 1786-ból való orvosi könyvhiridetést, személyes hírt az egyik korabeli orvosi hetilapból és orvosi reformjavaslatot tesz közzé a szerkesztőség.

Heft 3, Május

Nem történeti, hanem nagyon is jelenkori kérdéssel foglalkozik *dr. Hein* gyógyszerész Frankfurtból: azokkal a nehézségekkel és kockázatokkal, amit a kézírással kiállított vények jelentenek a gyógyszerészeti gyakorlatban. (Zur Problematik des handschriftlich ausgestellten Rezeptes, 216—227. p.) Cikke végén van orvostörténeti vonatkozása: a nyomtatott betűs receptírás bevezetését követelve ironikus stílusban említi követendő példaként a Kr. u. 200 körül élt Publius Corcolonius római orvost, aki kőből készült pecsétnyomóval írta elő szembalzsamát. A kő pecsétnyomót Csáki-Gorbón (Románia) találták, és a szerző annak ábráját is közli.

Heft 4, Április

A wetzlari *Irmgard von Lemmers-Danforth* írja le magángyűjteményének keletkezéstörténetét. (Wie meine Sammlung „Europäische Wohnkultur“ entstand, 334—339. p.) A cikk muzeológusaink érdeklődésére tarthat számot.

A Reminiszenzen rovat ezúttal a Medizinisches Wochenblatt für Ärzte, Wundärzte und Apotheker 1786. évfolyamából beszámolót közöl Nagy Péter orosz cár sebészti ténykedéséről. (Peter

des Grossen chirurgische Operationen, 339—340. p.)

Heft 6, Juni

Az 543. oldalon olvasható rövid közleményből megtudhatjuk, hogy 1970. szeptember 12-én Wiesbadenben műsort ad a Német Gyermekorvosok Kamara-zenekara fennállásának 10. évfordulója alkalmából. A hangverseny bevételét a *Schweitzer Albert*ről elnevezett öserei kórházra fordítják Lambareneben, s ez bizonyára megfelel az alapító intencióinak, aki tudvalevőleg maga is kiváló orgonaművész volt.

Heft 10, Oktober

Orvostörténeti vonatkozások találhatók a giesseni *W. Blasius* fiziológus gondolataiban és számításaiban is. (Das Denken in Zahlen und seine Folgen für die Menschheit, 854—871. p.) Így pl. Dürer Melancholie c. rézmetszete és annak idevonatkozó magyarázata; az élet-tani szakfolyóiratok számának növekedése 1800 óta, és ezzel kapcsolatban az egészségügyi és orvosi viszonyok javulása nyomán a föld lakosságának gyarapodása 2000-ig stb.

Heft 11, November

A frankfurti egyetem nyugdíjba vonuló sebészprofesszora és sebészeti klinikájának igazgatója, *Rudolf Geissendörfer* 1970. okt. 15-én tartott búcsúelőadása (947—954. p.) visszatekint a klinika háború utáni korszakára (1946 óta volt annak vezetője), és állást foglal néhány kérdésben, amelyek foglalkoztatták őt mint egyetemi tanárt és klinikai főorvost. Rövid önéletrajzi vázlatot is ad azzal a kifejezett céllal, hogy felvillantsa a történelem egy szakaszát, és megmutassa, az ő nemzedékének az életútja sem volt tövisek és akadályok nélküli.

Heft 12, Dezember

Dieter Kerner, a Krankheiten grosser Musiker c. orvostörténeti könyv szerzője tanulmányt írt Beethoven betegségeiről és haláláról. (Beethovens Krankheiten und sein Tod, 1065—1085. p.)

Kitűnik belőle, hogy a nagy mester már életének 3. évtizedében állandó beteggé lett: felléptek nála az első hallási zavarok, mégpedig eleinte a bal fülében, továbbá emésztési panaszok.

Vida Tivadar

MONSPELIENSIS
HIPPOCRATES, 1970

Az orvostörténeti hagyományokban gazdag Montpellier-ben megjelenő évnegyedes folyóirat 1. számában *Jean Turchini* és *Louis Dulieu* (különben a lapot kiadó Montpellier-i Orvostörténeti Társaság és jelenleg a Nemzetközi Orvostörténeti Társulat főtákará) *Jean Moze*, XVII. századi lyoni gyógyszerésznek a diplomáját mutatják be, amelyet 1656-ban szerzett Montpellier-ben. (*Turchini, J.—Dulieu L.: Un diplôme de pharmacien délivré à Montpellier en 1656, 5—12. p.*) Érdekes, hogy a diploma szövegéből kivehetően párhuzamos képzésben részesült egyrészt a céhbeli városi gyógyszerészek, másrészt a montpellier-i orvosi kar tanárai által. Formailag a tanulmány érdekessége, hogy a diploma aláíróinak életrajzi adatai nem kerültek lábjegyzetbe, hanem az utolsó 2 oldalt foglalják el „kiegészítő életrajzi adatok” címen, s ez lehetővé teszi, hogy a nevük közelébe megfelelő fényképpanyag kerülhetett.

Orvostörténeti jelentőségű irodalmi hagyatékkal foglalkozik a 2. cikk (*Goasguen, J.: Le fonds Théophile de Bordeu à la Bibliothèque de Pau, 13—22. p.*), amely felsorolja és röviden jellemzi *Théophile de Bordeu* (1722—1776) levelezését, kézíratait, személyes és családi okmánytárát, valamint nyomtatványait. Montpellier kiváló tanárai között tartja őt számon, apjával együtt pedig a nyugat-pireneusi gyógyvizek feltárója, az ottani fürdőkultúra megalapítója volt. A lap szerkesztőségének egyik tagja a következő cikket (*Granel, F.: Le Baron Portal et son oeuvre, 23—25. p.*) *Antoine Portal*

(1742—1832) életének és munkásságának szenteli. A kiváló anatómus és klinikus megírta az anatómia és a sebészet történetét is. A tudományos tapasztalat-cserének és együttműködésének korai hangoztatója volt *Hippolyte Combes* (1809—1873), a toulouse-i orvosi főiskola tanára, akire a 4. tanulmány emlékezik. (*Chabbert, P.: Hippolyte Combes et son livre „De la médecine en France et en Italie”, 26—30. p.*) Könyve, amelyet „összehasonlító orvostudománynak” szánt, 1842-ben jelent meg, s voltaképpen a közoktatásügyi miniszterhez 2 évvel előbb felterjesztett úti beszámoló; egyidejűleg jelent meg olaszul is *Salvatore de Renzi* fordításában Nápolyban. A befejező kis riport beszámol Salerno és Montpellier testvérvárosok ünnepségéről, amelynek keretében emléktáblát lepleztek le 1969 szeptemberében azon az épületen, ahol a nagy múltú Salernoi Iskola utoljára működött, mielőtt Napóleon 1811-ben bezáratta.

Az 1970. évi 2. számban elsőnek a Hortus Regius Montpelienisről, a montpellier-i királyi füvészkerttről olvashatunk tanulmányt *Daniel M. Jarry* tollából. (*Le premier jardin de Richer de Belleval, 1596—1622. 5—16. p.*) Annak idején az első volt a maga nemében Franciaországban — Olaszországban már vagy 60 volt ekkoriban, ha nem volt is valamennyi egyetemi jellegű — és 1622-ben semmisült meg, amikor XIII. Lajos hadai ostromolták Montpellier-t. Pontos terjedelmét eddig csak leírásokból ismerték, most azonban két újonnan felfedezett dokumentum — az egyik Montpellier Városi Levéltárában van, a másik az Utrechti Egyetem Élettörténeti Intézetében — lehetővé tette a pontosabb topográfiáját. A 2. tanulmány kórház-történeti (*Dulieu, L.: Les origines de la Maternité et de la Clinique Obstétricale de Montpellier, 17—29. p.*), de közben kitér a szülészet és a nőgyógyászat egyetemi oktatására Montpellier-ben a XIX. században és a XVIII. sz. második felében. A fejlődést végigkíséri napjainkig,

amikor végleg szétválasztották egymástól a két szakmát (1970. 3. szám).

Midőn 1947 tavaszán több svájci személyiség sorában *Ramus* és *Honegger* is látogatást tett Montpellier-ben, tiszteltükre ünnepi gyűlés volt az ottani Orvostudományi Egyetemen. Ez alkalommal az akkori dékán, *Jules Euzière* mondott ünnepi beszédet: ennek a szövege in extenso a következő cikk. (Quelques relations franco-suissees au travers des siècles, 5–10. p.) A cikkben a következő orvosok szerepelnek: *Paracelsus*, *Conrad Gesner*, *Félix* és *Thomas Platter*, *Gaspard Bauhin*, *Johann Conrad Peyer*, *Augustin-Pyramus de Candolle*; mint beteg pedig *Jean-Jacques Rousseau*. A 2. tanulmány már megjelent a *Cahiers lyonnais d'histoire de la médecine* c. folyóirat 1956. júliusi számában. (Joly, A.: Un étudiant lyonnais à Montpellier au XVIIIe siècle, 11–23. p.) A szerzőnő *Pierre-Jacques Wilermoz* (1735–1799) lyoni orvosnak montpellier-i tanulmányi évei idején a családjáéhoz írt levelei (örzési helyük: Lyon város könyvtára) alapján igyekszik vázolni az orvosi kar 200 év előtti életét és légkörét. E szám utolsó tanulmánya a szerkesztőség egyik tagjának, *Henri Estornak* 1965-ben a Montpellier-i Orvostörténeti Társaság ülésén tartott előadása. (*Estor, H.*: L'ambulance du Midi, 24–32. p.) Az 1863-ban *Henri Dunant* által létrehívott Vörös Kereszt Szervezet s az ezzel kapcsolatos genfi konvenció első támogatói között volt Franciaország. Az 1870–71-es német-francia háború idején az akkori francia vöröskereszt (Sebesülteknek Segélynyújtó Társaság) tábori ambulanciákat szervezett. Az egyik ilyen volt a montpellier-i és a marseille-i helyi szervezet által létesített ún. „déli ambulance”. Történetét a szerző *Armand Sabatier*, montpellier-i egyetemi tanár Rapport sur l'ambulance du Midi c. jelentése alapján taglalja.

Vida Tivadar

TRANSACTIONS OF THE
BRITISH SOCIETY FOR THE
HISTORY OF PHARMACY.
VOL. 1. NO. 1 (1971)

Az 1967 júniusában alapított British Society for the History Pharmacy-nak két kiadványa van, a „The Pharmaceutical Historian” és a most ismertetésre kerülő „Transactions”. Az utóbbi nem jelenik meg rendszeresen és a szerkesztőség (Editor: M. P. Earles) csak azokat a tanulmányokat jelenteti meg ebben a formában, amelyek komoly hozzájárulást jelentenek a gyógyszerészet történetéhez.

Az első tanulmányt Margery Rowe és G. E. Trease írta *Thomas Baskerville, Elizabethan Apothecary of Exeter* címen. Thomas Baskerville történeti fontosságát az a tény jelzi, hogy ő az egyetlen az ismert hat korabeli patikus közül, akinek végakarata és inventárium a teljes egészében ránk maradt. A tanulmány legnagyobb értéke, hogy eddig publikálatlan primér forrásanyagot dolgoz fel dicsőretre méltó és mindenre kiterjedő pontossággal. A család eredetére vonatkozó adatok után megismerkedhetünk a patikus nyolc szobából, patikából (shop) és pincéből álló házával és ennek berendezésével. Érdekességként megemlíthetjük, hogy a végrendeletben szép summát tesz ki az ezüst tálak értéke, amelyből könnyű következtetést levonni az örökhagyó társadalmi helyzetére. Gyógyszerésztörténeti szempontból a legfontosabb az inventárium. A felsorolt gyógyszerek legnagyobb része megtalálható az 1618-ban megjelent Pharmacopoeia Londinensis első kiadásában. Az azonos alapanyagból készített gyógyszereket egy helyen tartották. Közli az inventárium az állványedényzetet, anyag szerint csoportosítva. Két tucat csőrös, füles szirupos kancsót sorol fel kerámiából! Micsoda érték lenne ma bármelyik múzeum számára, bár meg kell jegyezni, hogy a XVI. század végén igen drága volt a művészi kivitelű kerámia. A „Miscellaneous” címszó alatt felsoroltak azért tarthatnak számot érdeklődésünkre, mert fényt vetnek a nem

szorosan vett gyógyszerész tevékenységre. Árultak pipától és dohánytól kezdve háztartási és toalette cikkeket, parfümöt, pomádét, de salétromot is puska-porhoz, kencét és aranyfüstöt a finom asztalosmunkához. Az inventárium 210 artikulus alatt sorolja fel a patikához tartozó mindennemű tárgyat. A szerzők részletes tárgyelemzése külön értékkel gazdagítja az amúgy is kitűnő felkészültséggel megírt tanulmányt.

A Transactions második tanulmánya John Cule tollából jelent meg: „*The Diagnosis, Care and Treatment of Leprosy in Wales and the Border in the Middle Ages*”. A 30 oldalas tanulmányból 10 oldal a bevezetésre esik. A szerző menetei is magát — meggyőződésünk szerint teljesen feleslegesen —, mert amit ebben a bevezetőben leír, az a nem-angol orvostörténészek számára sokkal többet mond, mint tárgyának részletes kifejtése. Hogy megközelítően biztos támpontot nyerjen abban a nehéz problémában, hogy a középkorban mit értettek a lepra szón, kappadóciai Aretaiosztól (i. e. II. sz.) kezdve az Ó- és Új-Testamentumon, a héber „tsara’ath”-on, a Biblia különböző fordításain és a perzsa és arab orvosi iskolák szóhasználatán keresztül az arab szövegek reneszánsz-kori latin fordításainak változó és ellentmondásos útjait a XVII. századig végigkíséri. Ennek a patikamérleg pontosságú szövegnek és okfejtésnek minden olvasó igaz gyönyörűségével kell találkoznia. (Mellékesen — hat sorban — megírja a fordítás modern kánonját is, amelyet idegen nyelvvel foglalkozók számára mentőként elfogadhatunk.) A jól megalapozott elméleti rész után sorra veszi a walesi törvényeket, királyi rendeleteket, egyházi és világi alapítványokat stb., amelyek összefüggésben vannak a leprával. Felsorolja a kórházakat, aziliumokat és szegényházakat, ahol a leprás betegek — akik „a világ számára már holtak és csak Isten számára élők” — menedéket találtak. A szerző kitűnő jogérzéssel tárgyalja a társadalomból kiközösített leprás

ember jogi helyzetét öröklésben, házasságban stb. Érdekes egyébként megemlíteni, hogy a leprás betegeknek a Vatikán álláspontja sem volt ellentmondástól mentes, például a házasság és válás kérdésében. Részletesen számot ad a szerző a leprásokra vonatkozó büntetőtörvényekről (volt kórház, ahol a szökést halállal büntették!), s befejezésül azokról a gyógyszerekről ír, amelyekkel gyógyítani hitték ezt a rettenetes betegséget. Külön meg kell emlékezni a tanulmány bőséges jegyzeteiről, amelyek egyben a kérdés irodalmát is tartalmazzák.

Pataki Zoltán

Nagy András—Málnási Géza:
Hargita és Kovászna megyei
gyógyfürdők. — Korunk. 1970.
21. évf. 8. sz. 1228–1234. p.

A népi gyógyászat a természetes gyógyvizeknek, valamint a gázömléseknek egyes betegségek — a gyógyfürdők: szív és vérkeringési, emésztő és mozgásszervi megbetegedések, neurózisok, allergiás betegségeknek; a gázfürdők vérsnyomás, érelmeszesedés, reumás bántalmak, bőrbajok esetében — kezelésében már évszázadokkal sikeresen előtte járt a gyógyszeres kezelés nyújtotta lehetőségeknek.

A cikk első részében a szerző, Nagy András felsorolja Erdély gazdag gyógyvizeit: Borszék, Tusnád, majd később a kisebbeket: Korond, Szejke, csicsói Hargita stb. és az újabbak, mint pl. Sötétpatak, Gyilkos-tó, Marosfő stb. Majd a fürdőhelyek történetében négy korszakot különböztetve meg, bebizonyítja, hogy a legrégebbi idők népies empirizmusától kezdődően a fürdőhelyek „aranykora” Erdélyben mindössze 30 évig tartott, 1850 és 1880 között, s az is mivel a „családiás” fürdőélet időszaka volt, orvosi szempontból inkább empirikusnak mondható. A nagy fürdőhelyek pedig gyógyfürdő jellegüket feláldozva inkább szórakozóhelyekké váltak. Befejezésül fel-

sorolja a fürdőhelyek fejlesztését elősegítő legfontosabb feladatokat Tusnád-fürdön, Borszáken, a csicsói Hargita-fürdön; Parajdon pl. a légzőszervi allergiás betegségek kezelésére föld alatti inhalatorium létesítését javasolja, továbbá az egyes vizek, tőzegtelepek, valamint iszapvulkánok felhasználási lehetőségének tanulmányozását sürgeti.

Málnási Géza a tanulmány második részében Erdély másik természetadta gyógyító hatású gazdagságáról, a gázömlésekről, régi nevükön a „büdösgödörökről” ad rövid áttekintést. Miután ismerteti a gázömlések kén- és szénsvartartalmát, leszögezi, hogy a gázvagyron Erdélyben olyan nagy, hogy vetekszik a legnagyobb, a nápolyi Kutjabarlanggal, sőt a Torjai Büdösbarlang már a múlt században is Európa legnagyobb gázömlése volt.

„Megnéztük a solfatarát meg a híres Kutjabarlangot is” — írja 1907-ben Cholnoky Jenő, a világszerte ismert kolozsvári földrajztudós. *„Ebben az utóbbiban szénsavgáz tör elő, megtölti a kis vermet, s bizony, ha kutya téved bele, az ott pusztul. De ezt a világ hírességet nem is lehet hasonlítani a Torjai Büdösbarlanghoz. Ez az erdélyi mofetta valóságos óriás a kis Kutjabarlanghoz képest.”*

Bár már a XVI. században a torjai Büdöshegyen jelentős kénbányászat volt, a század eleje óta a kénés gázfürdők megfelelő kiépítése és felhasználása nem történt meg, pedig a fürdőgyógyászatnak az azóta eltelt időszakban olyan gazdag tapasztalata alakult ki, amelyre az orvostudomány bizvást támaszkodhat mind a gyógyítás, mind a kutatás területén.

Vida Mária

Farkas Magda: Idegéletani lélektan és nyelvészet. — Korunk. 1970. 29. évf. 9. sz. 1362–1367. p.

„A nyelv és beszéd pszichológiai szempontú megközelítésének törekvései diszcipli-

nává rendeződve megteremtették a pszicholingvisztikát, amelynek tárgya maga a nyelvi rendszer és a nyelvi képesség közötti kapcsolat.” A közelmúltban önállósult, az embert kutató tudomány két új ágát az idegéletani lélektan és az idegéletani nyelvészetet veszi horizontális és vertikális vizsgálat alá a cikk szerzője. A nyelvészet és a lélektan kölcsönhatásának — hol az erőteljes vonzódás, hol az eltávolodás szakaszaival — története vég-eredményében a szoros együttműködést eredményezte. Sőt továbbmenve éppen a pszichológusok ötvözik új szintézisbe az idegéletani nyelvészet számára a természet- és a társadalomtudományok határterületén a nyelvtudomány, az ideg- és elmekórtan, a kísérleti lélektan és az idegéletani lélektan adatait. A cikk az idegéletani nyelvészet előtörténetét az ideg- és elmekórtan területén jó száz éve ismert útjelző tudománytörténeti eseményekig vezeti vissza: így Broca francia sebész-anatómus, G. Wernicke német elmeorvos, majd H. Jackson és A. Pick, továbbá a szintetizálásra törekvő H. Head munkássága jelent egy-egy fontos állomást. Ezen az úton jutunk el N. S. Troubetzkoy és R. Jakobson immár klasszikusnak nevezhető 1949-es kutatási eredményeihez, miszerint a beszéd elemi egysége a fonéma.

E rövid áttekintés után a szerző az idegéletani lélektan és nyelvészet többirányú elméleti és gyakorlati eredményeire mutat rá a gyermeklélektan, nevelés-lélektan kutatások mellett a gyógygyógyászati lélektan és a logopédia területén. Végül pedig a további kutatás elsődleges feladatának a beszélő nyelvi viselkedésének modellezését tartja, melyre a távközlés, a fordítási elmélet, a klinikai és iskolai beszédterápia egyaránt kényszerítően hat. Így a folyamatos beszéd is megközelíthetőbbé válik, Jakobson szavaival kifejezve: *„a kódolás lépcsőzetes folyamata”*, ez pedig a genetikus nyelvtan újabb eredményeihez vezet.

Vida Mária

PLASTUBOL

plasztikus sebfedő spray

Filmképző műanyag oldata, propellens gázzal keverve, szelepes palackban.
A kifecskendezett spray a bőr felszínén rugalmas hártvaként megszilárdul, ha az oldószer elpárolog.

ALKALMAZÁSA:

Zárt műtéti sebek fedése, váladékozó sipolyok, sebek környékén bőr védelme, első-fokú égési sérülések kezelése, felületes hámhórszólások, frissen behámosodott sebek védelme, nehezen köthető területek sebvédelme, nem nedvező ekcémák, dermatitiszek fedése — nem zsíros kenőcsök alkalmazása után is, az ép környezet védelme maróhatású ecsetelők alkalmazásakor, érzékeny bőr védelme irritáló anyagoktól.

NEM ALKALMAZHATÓ:

Anaerob kórokozók fertőzte sebre, mély, tasakos, bőven váladékozó sebre, III. fokú égési sérülésre, nyomásnak kitett testrészeken.
A nyílt felszínen múltó fájdalmat, az érzékeny bőrön néha pírt okoz.

Chemotherapeuticumot, antibioticumot, desinficienst nem tartalmaz.

Nem a társadalombiztosítás terhére, hanem a pro ambulancia szerekre meghatározott módon szerezhető be.

1 palack ára: 35,— Ft.

EGYT Gyógyszerészeti Gyár
Budapest

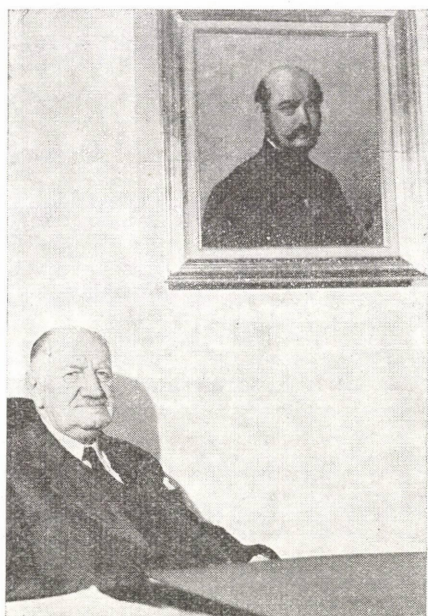

Foto: Csákányi Miklós (ORFI)

FEKETE SÁNDOR (1885–1972)

Dr. Fekete Sándor professzor mindvégig energikus, munkás élet után, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár igazgatóságából történt nyugdíjba vonulása után, 87 éves korában elhunyt. Szülész-nőgyógyászként egyike volt a Tauffer-iskola legjelentékenyebb alakjainak. Diplomáját 1908-ban kapta meg. 1905–1906-ban Tangl Ferenc professzor intézetében dolgozott és elnyerte a Mária Terézia-ösztöndíjat. 1907-től 1909-ig Klug Nándor professzor mellett volt asszisztens az élettani intézetben. Ebben az időben már több pályadíjat nyert. 1909. szeptember 1-én lépett be Tauffer Vilmos klinikájára, a II. sz. Női Klinikára, ahol 1911-ben lett asszisztens. Ezután nemcsak jelentős klinikai tevékenysége, de gazdag szakirodalmi működése is szakterületének élvonalába emelte.

Búcsúztatását, temetési szertartását az evangélikus egyház nevében dr. Keken András lelkész végezte. Utána az Egészségügyi Minisztérium, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet és a Szövetség utcai kórház nevében dr. Farkas Károly professzor búcsúztatta. A Szegedi Orvostudományi Egyetem rektora, dr. Szontágh Ferenc professzor a Magyar Nőorvos Társaság, dr. Antall József főigazgató-helyettes pedig a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár képviselőjeként mondott búcsúzó szavakat.

„A végső búcsú elmondására jöttünk össze Fekete professzor ravatalához – mondotta dr. Antall József. – Búcsút veszek tőle a külföldön tartózkodó

Schultheisz Emil egészségügyi miniszterhelyettes, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár főigazgatója és valamennyi munkatársa nevében, a Magyar Orvostörténelmi Társaság elnöksége és vezetősége képviselőjében. Búcsúztatom az intézet nyugalomba vonult igazgatóját, a Weszprémi István Emlékéremmel kitüntetett orvostörténészt.

Alig múlt féléve annak, hogy nyugalomba vonulása alkalmával elkészítettünk a távozó igazgatótól. Elégtétellel, a sikeres életmű erőt adó megnyugvásával fogadta méltató szavainkat az intézet élén eltöltött nyolc esztendő felidézésekor. Mindenkit megragadott a válasz, de nemcsak az egészségügyi kultúra jelentőségét méltató beszéd tartalma, hanem a szónok szellemi frissesége, a 87 esztendő férfiú nagy gyakorlatot eláruló, magabiztos válaszbeszédének stílusa. A gondolat és a beszéd tisztasága tette emlékezetessé utolsó szereplését.

Az ünnepélyes búcsúztató befejezése után, amikor magunkra maradtunk, az öregember elmerengő fájdalommal megjegyezte: „szép volt, köszönöm Nektek, csak kicsit temető-hangulata volt, beillik egy dísztemetésnek is. De ebben még az a jó, hogy válaszolhattam.” Akkor még nem hittük, hogy ilyen hamar fogunk találkozni a ravatala körül és Fekete professzor már nem válaszol. Kissé görnyedt, botozó alakja eltűnt a tabáni városrészből, amelyet annyira szeretett — bár néha a lebontott házakat és utcákat idézte vissza emlékezetében.

Kell-e egyáltalán megrajzolni Fekete professzor alakját, nagy ívű pályáját?! Legföljebb arra vállalkozhatunk, hogy a gazdag életpálya néhány mérföldkővét villantjuk fel és az orvostörténész munkáját méltatjuk. Életútja korszakokat ívelt át, történelmi szakaszokat fogott össze, illetve haladt azzal párhuzamosan az élete. Méltán mondta magáról egyik interjújában:

„Annak a nagy nemzedéknek voltam a tanítványa, amelyhez Tauffer Vilmos, Korányi Sándor és még annyi más kiváló orvostudós tartozott. Nekem megadott az, ami igen sokat ér az életben, tanítványa és kortársa lehettem a legnagyobbaknak, személyesen ismertem azokat, akiknek életműve ma az orvostörténészek kutatómunkájának tárgya...”

Valóban nemegyszer fordult elő a Társaság ülésein, hogy személyes tanúként emelkedett szólásra egy-egy félszázaddal korábbi nagy esemény vagy orvostörténelmi jelentőségű tett méltatásakor. Fekete professzor életművében a gyakorló szülész-nőgyógyász, az orvostudós tevékenységét Semmelweis Ignác egyénisége kötötte össze az orvostörténelemmel. Élete utolsó évtizedében fogott az orvostörténelem műveléséhez. De nem afféle öreguras passzióként, hanem az „élő orvostudomány” szolgálatában eltöltött évtizedek tudásával és tapasztalatával maga mögött, érdeklődő ifjúként fogott a rokon területek vizsgálatához és az orvostörténelmi kérdések tanulmányozásához. Nem restellte, hogy diákos kérdésekkel magyaráztassa el magának azokat a köztörténeti, közigazgatástörténeti és egyéb kérdéseket, amelyekben munkatársaira kívánt támaszkodni tudománytörténeti összegezéseinél. Becsülte a történelmet, tudta azt, hogy annak is megvannak a törvényszerűségei és értéke, ha rossz „kommentátorok” (ahogy mondta) lejárattják is néha. De nincsenek rossz orvosok? — kérdezte rezignáltan. Tudta azt, hogy a jövő világát, a holnap és holnapután lényegét csak a múlt letisztult modelljén lehet tanulmányozni, a fejlődés törvényszerűségeit így sokkal inkább

megismerhetjük, mint a jelen — távlat nélküli — hétköznapijainak egyszerű általánosításával.

Hogyan formálódott meg egyénisége, honnan érkezett Fekete Sándor? Hol szívta magába azt a szellemet, amely magyar volt és európai, progresszív az új keresésében és konzervatív az értékek megőrzésében. Szülővárosa és ifjúságának színhelye Nagyvárad, a Partium fővárosa volt. A századforduló Nagyváradja Erdély és az anyaország határán, Budapesttel rivalizált és éberrel figyelte Európát. Schöpflin Aladár írta Ady-életrajzában:

„Nagyvárad a múlt század vége tájától kezdve külön helyen áll a magyar városok között. Terjedelemre, lakosság számára középnyagyságú város, társadalmi és kulturális élete a nagyváros allűrjeivel díszíti magát . . . Nemcsak a könyvesboltok kirakataiban, hanem az emberek kezében is ott lehetett látni az akkor elég lassú sodródó budapesti irodalom legújabb termékei mellett a német és francia új könyveket, hallomásból is alig ismert külföldi nevek ismerősként csengettek a kávéházakban.”

Ebben a környezetben alakult ki a premontrei szerzetesek gimnáziumába járó luteránus diák szellemi arculata, itt szívta magába elkötelezett magyarság-tudatát és humanizmusát, de elsősorban örök tájékozódó kedvét a világ felé a tudomány és a kultúra iránt.

Szerette az életet! Irtózott a haláltól, raktárba tetetett mindent, ami a Múzeumban is a halálra emlékeztetett. Egyszerűen ajándéknak tekintette az életet az utolsó esztendőikben. Hiába hivatkoztunk a rossz időjárásra, ha otthon kívántuk tartani: — „ebben a korban a rossz időnek is örül az ember”.

De most nem alkalmas erre a nap, hogy életfilozófiája gazdag tárházából idézzünk, anekdotázzunk. Sokszor hangsúlyozta, hogy meg kell alkudni annyira az életben, hogy teendőinket és feladatainkat elvégezhessük. Nem szabad megsértődni a világra, mert az úgysem veszi észre, de ha észre is veszi: átgázol felettünk. Történelmi időket élt meg és élt túl. Sohasem tért le a maga szabta ösvényről, igyekezett hű maradni önmagához és szolgálni az embereket a világot. Sértődés nélkül, mindig újrakezdve járta a maga útját, amely néha ugyan magányos bölénycsapásnak tűnt.

De az újrakezdés, a fáradhatatlanság, a tájékozódási vágy és az emberi bölcsesség voltak a legjellemzőbb vonásai. Tudományos munkásságának méltatásakor reám csak az utolsó esztendőik tevékenysége tartozik. Már említettem, hogy a szülész-nőgyógyász és az orvostörténész tevékenysége összhangban volt nála. Első orvostörténeti jellegű munkája az 1947. évi Semmelweis ünnepséghez, a felfedezés centenáriumaához kapcsolódik. De Semmelweis maradt végig kutatásainak igazi tárgya, vele foglalkozott legtöbbet. Arra törekedett, hogy egy kevésbé romantikus, de igazibb Semmelweis-kép alakuljon ki. Tisztázta Semmelweis szerepét 1848-ban, megvizsgálta a Semmelweis-doktrína előzményeit és helyét az egyetemes orvostörténelemben. Végül pedig a bábaképzés története, valamint nagy mesterének, Tauffer Vilmosnak életműve kötötte le. Semmelweis és Tauffer a történelmileg megítélt nagy előd, és a személyesen ismert és becsült mester voltak életének nagy példaképei és indítói. Ha a magyar gynaecológia e két oszlopát tekintjük, Fekete Sándor újat és maradandót alkotott a szakma utolsó

másfél századának történeti vizsgálatában is. Éppen ezért volt a legnagyobb ajándék utolsó születésnapján: kezébe adtuk Tauffer monográfiájának első példányát. Sohasem tért el szakmája történetének vizsgálatától, sohasem engedte meg magának, hogy kontársággal vádolhassák a későn választott területen.

Jólesik tudni, hogy élete utolsó időszakát megbecsülésben tölthette és elégedett volt. A legszebb munkahelyet kapta — ahogy mondta —, amit egy szülész kaphatott, Semmelweis szülőházának és hamvainak lehetett őrzője. Életérejére és fáradhatatlanságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a betegágyánál — Schultzeisz Emillel, aki szigorló orvos kora óta, mint első főnökét nagyrabecsülte Fekete professzort — meglátogattuk és az új miniszterhelyettest biztosította: most mint beteg szerez majd kórházi tapasztalatokat, leírja és átadja, mert ez hasznos lesz az egészségügyi kormányzatnak. Erre azonban nem került sor. A kezdeti remények után tiszta fővel, orvosi tudásával és emberi nagyságával tudomásul vette: nincs mentség. Feladta a küzdelmet, többet nem engedett magáért semmit sem tenni, méltóságteljesen várta az elmúlást.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum búcsút mond első igazgatójának, akinek emberi tisztessége, méltósága és bölcsessége emlékezetes marad mindannyiunknak. Fekete professzor felismerte, hogy bölcs uralkodóként többet tehet, mintha részletkérdésekbe avatkozó rossz kormányzóként lépne fel. Monarchája, ha úgy tetszik nagyvonalú elnöke, de mindenképpen meleg szívű családfője volt intézetének. Így marad emlékezetünkben és így fog neve és életműve élni intézetében és könyveiben.”

Végül Fekete Sándor professzort tanítványainak nevében dr. Hetényi Gyula adjunktus búcsúztatta.

VALERIU LUCIAN BOLOGA

(1892—1971)

Bologa professzor halálakor az alábbi megemlékezést tette közzé a Román Orvostudományi Társaságok Szövetsége.

„1971. október 30-án, Kolozsvárt elhunyt Valeriu L. Bologa professzor, a kiváló tudós, a Román Orvostudományi Akadémia tiszteletbeli tagja, a Román Orvostörténelmi Társaság elnöke. V. L. Bologa professzor több mint öt évtizeden át vezette a kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet Orvostörténeti Tanszékét.

1892. november 26-án született Brassóban. Régi erdélyi román értelmiségi családból származott, mely élvonalában állt az erdélyi románság nemzeti jogaiért folyó harcnak. Középiskoláit szülővárosának román gimnáziumában végezte, majd a jénai és innsbrucki egyetemen folytatta orvosi és természettudományi tanulmányait. Orvosi oklevelét az első világháború után a kolozsvári román egyetemen szerezte meg (1923). Rövid ideig gyakornok volt a kolozsvári Egyetem Szövettani Tanszékén, majd 1921-ben kinevezték a Jules Guiart professzor vezette Orvostörténeti Tanszékhez tanársegédnek. A professzor visszalépése után V. L. Bologa vezette a tanszéket, előbb mint docens (1927), aztán mint rk. (1932), majd mint ny. r. tanár (1937). Tudományos életműve, mely mintegy

ezer monográfiát, tanulmányt, ismeretterjesztő cikket, előadást és közleményt ölel fel, kiterjedt a román és nemzetközi orvostörténelem minden fontos kérdésére az orvosi néprajztól egészen a modern orvostudomány elméleti kérdéseiig. Kiemelkedő fontosságú volt kutatása az erdélyi és bánsági orvostudomány történetével kapcsolatban, főként a román orvosok jelentőségének meghatározásában. E kutatásait 1927-ben tette közzé (*Contribuții la istoria medicinei din Ardeal* címen). A román orvostudomány kezdeteiről írt műve (*Inceputurile medicinei științifice românești*, 1930) a román orvoslás fejlődési szakaszainak és irányvonalainak első szintézise volt. Későbbi kötete (*Contribuții la istoria medicinei în Republica Populară Română*, 1955) már a nagy tudósokhoz vezetett át. E kötetéért tüntették ki az állami díjjal (1957). Az irányításával 1970-ben megjelent, „A nemzetközi orvostudomány története” (*Istoria medicinei universale*) című kötettel koronázta meg példamutató tudományos tevékenységét.

V. L. Bologa kimagasló oktató, iskolaalapító volt. Számátalan orvosnemzedéket nevelt az orvosi humanizmus szellemében. Az orvostörténelem romániai főiskolai oktatói, kutatói közvetlen vagy közvetett tanítványai. Mint kitűnő előadónak, előadásai mindig zsúfolva voltak hallgatókkal.

V. L. Bologa a nemzetközi orvostörténész közélet kiemelkedő alakja volt. Mind a két világháború között, mind a második világháború után, művei Európa legjelentősebb orvostörténeti publikációi közé tartoztak. A Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság alelnöke, a Nemzetközi Gyógyszerésztörténeti Akadémia tagja, 6 külföldi Tudományos Akadémia rendes és 5 Orvostörténeti Társaság rendkívüli tagja volt. A londoni Royal Society orvosi szekciója is tagjául választotta. 1970-ben az ő irányításával és elnöklete alatt folyt le Bukarestben a XXII. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus. 1971-ben a párizsi Nemzeti Orvosi Akadémia Martignoni-díjával tüntette ki.

Tudósi és tanítói magatartásának, emberségének példája lelkesítően hat a fiatalabb generációkra, akik Hippokratész hivatását választják.”

A magyar orvostörténelemnek is nagy veszteség Bologa professzor halála. Egyik legkiemelkedőbb munkása volt a közép-európai népek tudománytörténetének, aki a népek és nemzetiségek között mindig az összekötőkapcsot kereste, a kölcsönös megértés és megbecsülés érdekében munkálkodott. A történelmi Magyarországon született, mint a román nemzetiség tagja, onnan indult külföldi egyetemekre, európai látókört szívott magába, és megismerve a magyar kultúrát egész életében megbecsülője, hódolója maradt, és szakterületén sem mulasztotta el, hogy újra és újra merítsen belőle. Mindvégig megmaradt közeli, baráti kapcsolata a magyar szakmai körökkel, Magyarországra is többször ellátogatott. A Magyar Orvostörténelmi Társaság azzal fejezte ki megbecsülését a nagy tudós és nemes ember iránt, hogy külföldiek közül elsőként Bologa professzornak adományozta a Wesszprémi István Emlékérmet. Számunkra pedig külön is megtisztelő volt, jóleső érzéssel töltött el bennünket, amikor a XXII. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszuson Bukarestben meleg szavakkal és szép magyarsággal köszöntötte delegátusunkat.

A hazájának tudományos életét sújtó gyászban, úgy érezzük, mi is egyenlőként osztozunk.

B. G.

Am 30. Oktober 1971 verstarb in Cluj (Klausenburg) der hervorragende Wissenschaftler, Professor Valeriu L. Bologa, Ehrenmitglied der Akademie der Medizinischen Wissenschaften in Rumänien, Vorsitzender der Gesellschaft für Geschichte der Medizin in Rumänien. Professor V. L. Bologa hatte fast fünf Jahrzehnte der Lehrstuhl für Geschichte der Medizin in Cluj inne.

Er wurde am 26. November 1892 in Brasov (Kronstadt) in einer rumänischen Intellektuellenfamilie geboren, die sich für nationale Rechte der Rumänen eingesetzt hat. Nach Beendigung des Lyzeums in seiner Vaterstadt studierte V. L. Bologa Naturwissenschaften und Medizin an den Universitäten zu Jena und Innsbruck und schliesslich an der Medizinischen Fakultät der rumänischen Universität Cluj. Nachdem er kurze Zeit Hilfsassistent am Lehrstuhl für Histologie war, wurde er 1921 zum Assistenten von Professor Jules Guiart beim ersten Lehrstuhl für Geschichte der Medizin in Rumänien ernannt. Nach Rücktritt des Meisters leitete V. L. Bologa den Lehrstuhl ununterbrochen, als Dozent (1927), ausserordentlicher (1932) und dann ordentlicher Professor (1937). In seinem wissenschaftlichen Werk, das über 1000 Arbeiten umfasst (Abhandlungen, Aufsätze, Popularisierungsschreiben, Vorträge und Mitteilungen), hat Professor Bologa auf alle wichtigsten Gebiete der rumänischen und allgemeinen Geschichte der Medizin, von der medizinischen Folklore bis zu theoretischen Fragen der zeitgenössischen Medizin sein Augenmerk gerichtet.

Bedeutungsvoll ist die Erforschung der medizinischen Vergangenheit Siebenbürgens und des Banats, besonders der Rolle der rumänischen Ärzte aus diesen Provinzen für die Entwicklung der rumänischen Medizin. Diese Forschungen wurden in der Arbeit „Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen“ („Contribuții la istoria medicinei din Ardeal“, Cluj, 1927) zusammengefasst. Die Abhandlung „Die Anfänge der rumänischen wissenschaftlichen Medizin“ („Inceputurile medicinei științifice românești“, Cluj, 1930) ist eine erste Synthese der allgemeinen Richtlinien und Entwicklungsetappen der rumänischen Medizin. In dem späteren, 1955 erschienenen Band „Beiträge zur Geschichte der Medizin in der Rumänischen Volksrepublik“ („Contribuții la istoria medicinei în Republica Populară Română“) werden die Ausführungen über die grossen Schöpfer der rumänischen wissenschaftlichen Medizin eingehender. Für dieses Werk wurde Prof. V. L. Bologa mit dem Staatspreis ausgezeichnet (1957). Das unter seiner Leitung erschienene Handbuch „Geschichte der Weltmedizin“ („Istoria medicinei universale“), Bucuresti, 1970, krönt seine beispielhafte wissenschaftliche Tätigkeit.

Als Lehrer und Erzieher hat V. L. Bologa Generationen von Ärzten im Geiste der Hingabe für den ärztlichen Beruf und der Ehrfurcht vor der Überlieferung der in- und ausländischen Medizin erzogen. Er war unentwegt bestrebt, das Ansehen des medizingeschichtlichen Unterrichts zu stärken, im Bewusstsein von dessen Bedeutung für die Berufsbildung und die ethische Haltung des Arztes. Seine Vorlesungen haben unter den Studenten immer grosse Anteilnahme erweckt. Vom grossen Publikum wurde er als ausgezeichneter Redner geschätzt.

Professor V. L. Bologa war eine der bekannten Persönlichkeiten der allgemeinen medizinhistorischen Bewegung. Sowohl in der Zwischenkriegszeit als

auch nach dem zweiten Weltkrieg wurden seine Arbeiten in den bedeutendsten Publikationen für Geschichte der Medizin in Europa gedruckt.

V. L. Bologna war aktives oder Ehrenmitglied mancher internationaler Akademien, Gesellschaften und Vereine für Geschichte der Medizin, der Pharmazie und der Wissenschaften (Vizepräsident der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Mitglied der Internationalen Akademie für Geschichte der Medizin, Mitglied der Internationalen Akademie für Geschichte der Pharmazie, u. a.)* Im Jahre 1970 präsiidierte Professor Bologna den XXII-ten Internationalen Kongress für Geschichte der Medizin in Bukarest.

Für seine Verdienste in der Lehr- und Forschungstätigkeit wurde er mit Orden und Medaillen ausgezeichnet, im Jahre 1962 wurde ihm zum 70-ten Geburtstag der Ehrentitel „Verdienter Wissenschaftler der Sozialistischen Republik Rumänien“ verliehen. Im Jahre 1971 ist er Preisträger der Akademie der Medizin, Paris (Prix Montignoni).

Das Vorbild dieses rechtschaffenen Lebens und Wirkens wird auch weiterhin junge Menschen, die den edlen Beruf des Hippokrates erwählt haben, beseelen.

* *Mitglied fremder Vereine*

Société française d'Histoire de la médecine (Paris) Mitglied (1923).

Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin, der Naturwissenschaften und Technik. Mitglied (1926).

Soc. Intern. d'Histoire de la Médecine (Paris). Aktives Mitglied (1927). Mitglied der Kommission für ethnomedizinische Forschung (1938) Vizepräsident (1964).

Académie Internationale d'Histoire des Sciences (Paris). Korrespondierendes Mitglied (1933), Ordentliches Mitglied (1938). Mitglied im Redaktionsausschuss der Zeitschrift „Archeion“ (1928). Mitglied der ständigen Kommission zur Ausarbeitung der Chronologie der Wissenschaftsgeschichte (1932). Mitglied der ständigen Kommission für Richtigstellung wissenschaftlicher Fehler (1934).

Académie des Sciences Belles-Lettres et Arts de Lyon. Membre coresp. (1938). Membre associé (1959).

Institut für Renaissance-Forschung (Firenze). Mitglied (1942).

Académie Intern. d'Histoire de la Pharmacie (Rotterdam) Mitglied (1958).

Institut za Povijest Farmacija u Zagrebu. Korresp. Mitglied (1959).

Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Moskau. Ehrenmitglied (1962).

Ceskoslovenská Lékarská Společnost J. E. Purkyně. Ehrenmitglied (1962).

Fondation Hippocratique Internationale de Cos. Delegierter für Rumänien (1962).

Naucno Druzstvo za Istoriiju Zdravstvene Kulture Jugoslavije. Beograd. Korresp. Mitglied (1963).

International Academy of the History of Medicine (London). Effective member (fellow) (1963).

Academia Italiana di Storia della Farmacia. Socio onorario (1964).

Academia de Ciencias Cuba. Diploma de Reconocimiento (1964).

Société Montpellieraine d'Histoire de la Médecine. Korresp. Mitglied (1965).

Medizinski Referati Jurnal. Moskau. Mitglied im Redaktionsrat. (1965—1971).

Medizin-historisches Journal (Hildesheim—New York). Beirat (1965).

Berliner Gesellschaft für Geschichte der Medizin. Ehrenmitglied (1966).

Academia di Storia dell'Arte Sanitaria (Roma) Socio onorario (1966).

Verein de Ärzte in Schweden. Abteilung Geschichte der Medizin. Korresp. Mitglied (1967).

Royal Society of the History of Medicine. London. Honorary Member 1970.

Arbeitsgemeinschaft Ethnomedizin. Hamburg. Mitglied ehrenhalber. Zeitschrift „Ethnomedizin“ (Hamburg). Beirat. 1970.

BERDE KÁROLY
(1891–1971)

Dr. Berde Károly professzor, a szegedi, a pécsi és a kolozsvári egyetem egykori tanára 1971. július 4-én, Budapesten hunyt el. Temetésén dr. Szodoray Lajos professzor, a Magyar Orvostörténelmi Társaság társelnöke búcsúztatta:

„A Magyar Orvostörténelmi Társaság nevében veszek búcsút kedves tagtársunktól, Berde Károly professzortól – kezdte emlékező beszédét. – A magyar orvostörténelem művelői, főképpen az elmúlt évtizedekben, olyan kiváló, széles látókörű professzorok, orvosok voltak, akik már évtizedekkel korábban felismerték a történeti szemlélet jelentőségét az orvostudományban is. Ezért saját szakmájuk művelése mellett vagy a szakmájukkal összefüggő, vagy pedig az általános tudománytörténet kérdéseivel foglalkoztak, illetve végeztek kutatásokat.

A sors úgy hozta magával, hogy a magyar orvostörténelem utolsó félszázadban működött kiválóságai között két dermatológus is akadt. Nékám Lajos professzor, aki főleg a syphilis történetével és az erre vonatkozó kiadványokkal foglalkozott, ezeket gyűjtötte, felismerte Berde Károly professzorban a történelmi gondolkodás és szemlélet jeleit, és mint a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat elnöke szólította fel őt, hogy a magyar népies dermatológia könyvét írja meg. Ez a kiváló munka 1940-ben, több mint háromszáz oldal terjedelemben, sok tanulmányos ábrával jelent meg.

Berde Károly Nagyenyeden született és már fiatal korában érdeklődött a népi szokások és gyógyítások iránt. Munkájában nagy segítségül szolgált – amint azt könyve előszavában is hangsúlyozta – Párizs Pápai Ferenc Kolozsvárt megjelent Pax corporisának tanulmányozása, ezenkívül behatóan tanulmányozta Demkó Kálmán és Magyary-Kossa Gyula időtálló munkáit is. *A magyar nép dermatológiája* címmel megjelent munkájában a különböző országrészekben gyűjtött kuruzslási adatok mellett megtalálhatók a betegségek népies gyógyításban alkalmazott nevei, a népi gyógyítás különböző formái és a népi orvoslás lélektani alapjai is. Ma már, négy évtized távlatából, megállapítható, hogy Berde Károly ezzel a művével hézagpótló munkát végzett el.

Másik jelentős orvostörténeti munkája – amelyet Társaságunkban elő is adott, és amely csakhamar megjelent – Bolyai János bőrbetegségével foglalkozik. A vonatkozó hagyaték pontos elemzése mellett, a kiváló szakember és klinikus elemzése együttesen, értékes kultúrtörténeti adatokhoz vezetett, a kérdésben meglevő eddigi problémákat megszüntetni látszik.

Berde Károly mint dermatológus is maradandót alkotott. A dermatológián belül eredményes kutatómunkát végzett a dermato-mykológiában, a venerológiában és a dermato-terápiában. Erről tanúskodik 147, e tárgykörben megjelent közleménye. Bőrgyógyászati tankönyve mintaszerű beosztású, szép, világos magyar nyelven megírt munka, és a magyar dermatológiai irodalom klasszikus műve marad.

Berde Károly három egyetemen mint irányító és vezető dékán működött. Erős egyéniségével befolyásolta az egyetemek orvosi fakultásainak, de talán a teljes egyetemeknek működését is. A magyarországi egyetemekkel meglevő ilyen

intenzív kapcsolata adott okot arra, hogy amikor megbízást nyertem a Budapesti Orvostudományi Egyetem 200. éves jubileuma alkalmából a magyar orvosi fakultások kapcsolatainak megírására, elsősorban Berde Károlyt kerestem fel. Berde professzornál élete utolsó évében tett látogatásom, hosszas beszélgetésünk örökké emlékezetes marad számomra. Alkalmat adott arra, hogy klasszikus műveltségét, nemes emberi gondolkodásmódját és férfias erővel viselt megpróbáltatásait megismerjem, és mindebből magamnak és a jövődő magyar orvosgenerációnak Berde Károlyról valóságos képet alkossak.

Azzal a meggyőződéssel veszek búcsút szeretett mesterünktől, hogy embersége, szorgalma és egyéb szép tulajdonságai örökké emlékezetesek maradnak a magyar orvostársadalomban és ezen belül az orvostörténészek körében.”

SÓS JÓZSEF (1906–1972)

Dr. Sós József professzor 1906-ban született Orosházán, vidéki munkás családban. Az egyetemet Debrecenben végezte, de 1928-ban már Verzár Frigyes professzor mellett dolgozott az Élettani Intézetben, utóbb pedig a tihanyi Magyar Biológiai Kutató Intézetben. 1931-ben, szigorló orvosként pályadíjat nyert. A következő évtől kezdve a debreceni közkórházban kapott segédorvosi állást, 1932 végén pedig Orosházára került. Itt négy évig magánpraxist folytatott. Eközben fordult a népegészségügyi problémák felé, és tapasztalatait több dolgozatban megírta. 1936 szeptemberében Mansfeld professzor hívására a pécsi egyetem Kórtani Intézetébe ment tanársegédnek. 1940-ban magántanár lett, a következő évben pedig az Országos Közegészségügyi Intézetben új osztály létesítésére kapott megbízatást mint közegészségügyi felügyelő. Az új osztályt néptáplálkozás-kutató osztály néven megszervezte és több mint hat éven át vezette. Közben, 1943-ban Golyvakutató Állomás szervezésére és vezetésére kapott megbízatást. Az Állomás hatalmas gyakorlati és tudományos anyagot gyűjtött össze a pajzsmirigy-zavarokról, s ezzel megvetette alapját a hazai golyva-prevenciónak.

1946 januárjában a pécsi orvoskaron rendkívüli tanár lett. Az ideiglenes kormány Budapestre költözésekor a népjóléti miniszter a Minisztérium egészségvédelmi főosztályának megszervezésével és vezetésével bízta meg. Sós professzor később visszatért a tudományos munkához, s az Országos Közegészségügyi Intézetben csoportigazgatóként tevékenykedett. 1948-ban egyetemi tanárrá nevezték ki a Budapesti Orvostudományi Egyetem Kórélettani Intézetében, s ezt vezette haláláig. Két tanévben tudományos rektorhelyettes, 1964–1967-ben pedig az Egyetem rektora volt. 1971-ben megbízták az Országos Diaetetikai Intézet megszervezésével, amelynek igazgatói teendőit ugyancsak élete végéig ellátta.

Gyakorlati és szervező tevékenysége mellett jelentős elméleti, tudományos munkásságot is kifejtett. Nyolc könyve közül az egyik öt kiadásban is megjelent. Dolgozatainak száma meghaladta a kétszázötvenet.

Tíz éven át az Egészségügyi Tudományos Tanács elnöke volt. Tagja volt több akadémiai és ETT bizottságnak, a Tudományos Minősítő Bizottság Elmé-

leti Orvosi Szakbizottságának és a Szakorvosi Vizsgabizottságnak, valamint az ETT vezetőségének. Elnöke volt az Egészségtudományi Bizottságnak. Munkásságáért számos kitüntetésben és érdemrendben részesült: Kiváló Orvos (1954), Munkaéremrend (1955, 1957), Munkaéremrend arany fokozata (1970), Kosuth-díj (1959), Felszabadulási emlékérem (1970). Szakmai kitüntetésként tudományos egyesületektől elnyerte a Högyes-, Weszprémi-, Markusovszky-, Fodor-, Hetényi- és Semmelweis-emlékérmeket. A Magyar Tudományos Akadémia 1962-ben levelező tagjává választotta.

A magyar orvostörténelem ügyének is nagy veszteség Sós professzor halála. A Magyar Orvostörténelmi Társaság vezetőségi tagja volt, rendszeresen tartott orvostörténelmi előadásokat, számos tanulmány, dolgozat megírása fűződött nevéhez. Högyes Endre életművének feldolgozása különösen kiemelkedett orvostörténeti munkásságából. Több dolgozatát folyóiratunk közölte – melynek haláláig szerkesztő bizottsági tagja volt –, s a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos tanácsának tagjaként intézetünk tudományos irányításába is bekapcsolódott. Kiemelkedő orvostörténelmi munkásságáért és Alföldy Zoltán professzorral írt Högyes-monográfiájáért kapta meg a Weszprémi-emlékérmeket.

B. G.

SALACZ PÁL

(1897–1971)

Általános részvét mellett kísértük utolsó útjára dr. Salacz Pál szülészfőorvost. Tóth István egyik kitűnő tanítványa volt, a Kútvölgyi úti, majd évtizedeken át a Sportkórház szülészeti-nőgyógyászati osztályának vezetője. Mint ilyen, általános elismerésben volt része, és közszeretnek örvendett. De nemcsak a szülészeten fejtett ki jelentős munkásságot: az orvostörténelem számára is maradandót alkotott. Mint a Budapesti Orvosegyesület főtitkára, kiadta az Egyesület évkönyvét, benne 100 éves történetével. Mintaszerű objektivitással ismertette az Egyesület működését, eredményeit. Szerencsés kézzel Korbuly Györgyöt vette maga mellé munkatárának, s ketten maradandó oszloppal gazdagították a magyar orvostörténelem épületét. Minden okunk megvan, hogy mint orvostörténészek is maradandó hálával és elismeréssel őrizzük meg Salacz Pál emlékét.

F. S.

FODOR LÓRÁNT

(1913–1972)

Tragikus hirtelenséggel, autóbaleset következtében hunyt el Fodor Lóránt, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Helyiséggazdálkodási Osztályának vezetője.

Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán végezte, ahol

1936-ban jogi absolutoriumot szerzett. 1937-től szövetkezeti vonalon, 1951-től közigazgatási munkaterületen dolgozott. A Közületeket Elhelyező Bizottságnál, majd a Minisztertanács Titkárságán, az Áruraktározási és Helyiséggazdálkodási Hivatalban, végül 1967-től az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban dolgozott.

Széleskörű szakmai tudása révén rendszeresen tartott előadásokat a megyei tanácsok igazgatási osztálya által rendezett szakmai továbbképző tanfolyamokon, írt az Állam és Igazgatás c. lapba, valamint a Jogászszövetség által rendezett továbbképző tananyagába.

Hivatali munkája során többek között tevékenyen részt vett számos budapesti és vidéki egészségügyi intézmény helyiségproblémájának megoldásában, és mindenkor nagy segítőkészséget tanúsított. Jelentős szerepe volt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum elhelyezkedésének és helyiségkérdéseinek megoldásában. A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár dolgozói a Könyvtár legrégibb munkatársának férjét gyalázzák Fodor Lórántban.

B. G.

MIHAIL PETROVICS MULTANOVSKIJ (1895–1972)

1972. március 31-én, 77 éves korában elhunyt M. P. Multanovszkij professzor, az orvostörténelem és fiziatríia tanára. 1948-tól, több mint húsz éven keresztül vezette a Pirogovról elnevezett II. sz. Moszkvai Orvostudományi Intézet orvostörténelmi tanszékét. Ő a szerzője az első szovjet orvostörténelmi kézikönyvnek, amelynek két orosz nyelvű és több idegen nyelvű kiadása volt, összeállítója a Szovjetunió Orvostudományi Akadémiája könyvkatalógusának, orvosi bibliográfiájának és az angol–orosz orvosi szótárnak. Tanítványai közül többen tudományos munkatársak, docensek és professzorok lettek. Multanovszkij a legnagyobb szovjet orvostudományi munkaszervező volt, tagja az Összorosz és a Moszkvai Orvostörténeti Társaság vezetőségének, a nemzetközi akadémiának és a Nemzetközi Orvostörténeti Társaságnak.

SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR

Intézetünk igazgatója, prof. dr. Fekete Sándor, az orvostudományok doktora, 1971. október 1-ével nyugdíjba vonult. Nyugdíjba vonulása alkalmával dr. Farkas Károly professzor, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet igazgató főorvosa a következő szavakkal búcsúztatta:

„Eddigi pályafutásom alatt immár harmadszor búcsúztatom Fekete Sándor professzor urat és egyben hálás is vagyok érte, hogy eredményekben gazdag életének egy szakaszában együtt működhettem vele. 1940-től „kisbolygója” voltam. Sokat tudok róla mint emberről és mint tudósról – így közelebb kerülhettem

hozzá tudományos vonatkozásokban. Megtiszteltetésnek veszem, hogy hosszú éveken át kitüntetett bizalmával, ami nemcsak személyemnek szólt, hanem annak is, hogy megbecsülte a pathológiát. Ebben a vonatkozásban maga is előljárt, a pathológia legfrissebb tudományos eredményeit és kutatásait figyelemmel kísérte, illetve annak tükrében kereste saját szakmájának, a nőgyógyászatnak igazságát.

1963-ban azt mondtam, hogy gazdag élet és tudományos pályafutás után volna nyugalomba, hiszen 1908-ban avatták orvosdoktorrá és már ebben a pillanatban eljegyezte magát a szülészettel, amelyhez élete utolsó pillanatáig ragaszkodni fog és utolsó leheletéig munkálkodni fog ennek érdekében. Az élet és a halál kapcsolatának kutatása az orvostudomány legnemesebb feladata, és ebben került Fekete professzor úr, a szülészet és nőgyógyászat tudományának művelése közben, közel a megfejthetetlen titokhoz. Közel 50 éven keresztül munkálkodott ennek érdekében, és ahogyan Fekete professzor urat ismerem, most is dolgozik, ír és olvas.

Mindenkiben felmerül a kérdés és ezt minden kezdő és gyakorló orvos elé példának állíthatjuk, taníthatjuk: hogyan kell és lehet ezt művelni? Ennek legjobb példája Fekete professzor úr életműve és munkakedve. Az előbb említett kardinális tényezőt kutatta az anyai savóban. A nagy titkot nem tudta megfejtetni, talán nem is fogja megoldani, de olyan közel került hozzá, mint még soká senki más. Ebben következetessége és páratlan módszertana segítette. Mint már említettem, 1963-ban ment először nyugdíjba a Poliklinika éléről, de tovább dolgozott. Talán a hozzám való bizalma hozta az ORFI-ba. Ekkor már 70 éves volt. Munkaképessége, „kamaszos hite” segítette át a nyugdíjas élet első nehézségein. Ekkor létesült az Orvostörténeti Múzeum és ekkor halt meg tragikus körülmények között a kiszemelt igazgató, Varga Lajos. Tetszetős gondolat volt az igazgatói tisztség betöltésénél Fekete professzor úr személye, és ma már joggal mondhatjuk, hogy a legszerencsésebb megoldás volt. A választás kiváló volt, sajnálatos tény most az, hogy ismét nyugdíjba ment Fekete Sándor professzor úr.”

Munkásságának, érdemeinek elismeréseként Fekete Sándor professzor elnyerte a Munka Érdemrend arany fokozatát.

1972. január 1-én az egészségügyi miniszter — egyetértésben a művelődésügyi miniszterrel — dr. Schultheisz Emilt, a Központi Állami Kórház igazgató főorvosát nevezte ki az intézet igazgatójának. Július 1-én dr. Schultheisz Emilt kinevezték az egészségügyi miniszter helyettesévé és egyúttal a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár főigazgatójává. A 26/1972. EüM-MM együttes utasítás alapján 1972. november 1-től intézetünk szaklevéltári jogkört kapott, ezzel eggyütt új neve: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.

B. G.

A NEMZETKÖZI ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG XXIII.
KONGRESSZUSA
London, 1972.

A Nemzetközi Társaság fél évszázaddal ezelőtt Londonban tartotta harmadik kongresszusát, ahova ez évben a XXIII. Kongresszus alkalmából ismét visszatért. Ez alkalommal több, mint hatszáz személy vett részt a kongresszuson, negyven országból. Az európai országokon kívül jelentős számú latin-amerikai, észak-amerikai előadó vett részt a kongresszus munkálataiban. Jelen voltak a szocialista országok közül, Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Románia és a Szovjetunió küldöttségei. Hazánkat öttagú delegáció képviselte, amelynek tagjai előadást is tartottak.

A megnyitó ünnepséget a kongresszus védnöke, II. Erzsébet királynő nevében a Wellcome Institute igazgatója és a Társaság elnöke, Dr. Poynter nyitotta meg. Elnöki bevezetőjében megemlékezett a Társaság elhunyt elnökéről, Bariety professzorról, valamint Bologna professzor és a Társulat több tagjának haláláról. Elmondotta, hogy a XVII. Kongresszuson, amelyet 1913-ban Londonban 7000 résztvevővel tartottak — ez a kongresszus nemzetközi orvosi kongresszus volt —, egy jelentős szekció az orvostörténelemmel foglalkozott, amely főleg William Oslernek a munkásságát és befolyását méltatta. Wellcome-ot meggyőzte a kongresszus rendező bizottsága arról, hogy mint aki addig is lelkes gyűjtője volt az orvostörténelmi emlékeknek, rendezzen a kongresszus számára történelmi kiállítást. Olyan sikere volt ennek, hogy Wellcome elhatározta, állandó intézményt állít fel. A következő évben a kiállítás Wellcome Orvostörténelmi Múzeum néven nyílt meg. A megnyitás alkalmából Wellcome kijelentette: „A történelem értéke a tudományos kutatók számára felbecsülhetetlen. Ez a gyűjtemény arra szolgál, hogy segítse a hallgatókat és mindazokat, akik kutatómunkába kezdenek. Megállapítottam, hogy a dolgok gyökerei és alapjai ismerete nagyban segíti a kutatást, megkönnyíti a felfedezéseket és a találmányokat.”

Hosszú ideig csak a Royal College of Physicians és a Royal Society of Medicine mutatott érdeklődést az orvostörténelem iránt. 1928-ban William Osler befolyása alatt két fiatal orvostanhallgató elhatározta, hogy az orvostörténelem ápolására Londonban Osler Club néven biztosít helyet egy kis csoport orvostanhallgató és professzoraik bevonásával. Ez a klub ma is működik és több mint háromszáz tagja van. Wellcome maga 82 éves korában, 1936-ban minden vagyonát, beleértve a gyógyszergyárat, egy bizottságra hagyta azzal, hogy tulajdonának jóvedelmét a világban folyó orvosi kutatásokra fordítsák. Ennek a vagyonnak egy részét élvezve a Wellcome Múzeum és Könyvtár, amelyek egyesítve most Wellcome Institute néven működnek.

Nagy-Britanniában máig sem sikerült az egyetemeken rendes tantárgyként bevezetni az orvostörténelmet. Az elhunyt Copeman dr. vezetésével azonban 1959-ben egy csoport felállította azt a szervet, amelyet Orvos és Gyógyszerész-történelmi Fakultásnak neveztek, s az egyik legrégebb orvosi alapítvány, a londoni Gyógyszerész Társaság keretében működött. Alapítólevele 1617-ből származik és a XIX. században fontos feladatot végzett az orvosok oktatásában és vizs-

gáztatásában, amit azóta úgyszólván teljesen az egyetemek vettek át. A fakultás célja az volt, hogy kiterjesszék az orvostörténelem iránti érdeklődést, növeljék azt. Ehhez a célkitűzéshez az ország minden orvosi intézménye készségesen hozzájárult. Éves konferenciákat és több orvosi iskolában nem kötelező tanfolyamot rendeztek. Tíz év múltán „Orvostörténelmi továbbképzési oklevelet” alapítottak, amely címet hivatalosan elismerték, és a Gyógyszerésztársaság keretében letett vizsga után adják meg. A Társaság egyébként ma is felhatalmazott orvosi gyakorlat engedélyezésére. Egyéves oktatási tanfolyamok kezdődtek, amelyet a fakultás tagjai vezetnek, és már több mint ötven jelöltet számlálhatunk: ezeknek nagyobb része az orvosi iskolák oktatói karába tartozik. Mostanáig tizenöt jelöltnek sikerült elnyerni ezt az oklevelet. 1960-óta nemzeti kongresszusokat kezdeményezett a fakultás. Sikerük nyomán 1965-ben megalapították az első Brit Orvostörténelmi Társaságot. Minthogy a fiatal kutatók pályafutása az orvostörténelemben nem kecsegtetett reménnyel, ha nem szaporítják meg az egyetemi munkahelyeket, a Wellcome Trust a University College London keretében, valamint Oxfordban és Cambridge-ben új, általa fizetett részlegeket szervezett. Miután dr. Poynter megállapította, hogy ma már csak együttesek tudnak megfelelő munkát produkálni orvostörténelmi téren is, kifejezte reményét, hogy a kongresszus új gondolatokat, kezdeményezéseket és új lelkesedést fog adni a résztvevőknek.

Az ünnepélyes megnyitó egyszerű termét a részt vevő nemzetek zászlóival díszítették; a különböző világrészek részéről, Európából Pazzini professzor, Afrikából Lambo nigériai, Amerikából Martinez Duran guatemalai, Ázsiából Nagjimbadi teheráni, Ausztráliából Russel melbourni delegátus köszöntötte a kongresszust.

Hat szekció szerepelt a kongresszus napirendjén, ezenkívül két szimpóziumot is szerveztek. Az első szekció témája: A brit orvostudomány és más országok orvostudománya közötti kapcsolatok; a második: Orvostudomány és társadalom; a harmadik: Klinikai orvostudomány; a negyedik: Egyéb témák; az ötödik: A fogorvostan története; a hatodik: Orvostudomány és a humán diszciplínák. Két szimpózium is szerepelt a programban, az egyik a klinikai orvostudomány néhány fogalmáról, a másik az egészségügyi és szociális gondoskodás történelméről szólt. Ezek közül kiemelkedő a gyulladás tanának fejlődéséről szóló előadás, amelyet Rather (USA) tartott. Belloni milánói professzor előadásának témája a Galilei-iskola tanítása a betegségről, amelyben elsősorban Malpighi és Borelli, valamint tanítványai szerepeltek. A második szimpózium programjában a szovjet Petrov professzor előadása mellett (Az orvosi szolgálat fejlődése a Szovjetunióban) a Siena-i Cherubini és a nagy-britanniai Hodgkinson előadása (Egészségügyi és szociális gondoskodás Angliában a XIX. században) szerepelt, valamint a franciaországi Sournia előadása a francia társadalombiztosítási intézmények fejlődéséről. Ugyancsak ennek a szimpóziumnak a keretében szerepeltek a következő előadások: Galdston (USA): „Az orvosi szolgálat fejlődése az USA-ban”; Kock (Svédország) „Az orvostudomány társadalmi története Svédországban”; Schadewaldt (Német Szövetségi Köztársaság): „Az egészségügyi és szociális intézmények fejlődése Németországban a XIX. században.”

A nyomtatott programban csaknem négyszáz előadás összefoglalója szerepelt,

ennek azonban valószínűleg csak a fele hangzott el. A szépszájú előadás, sajnos szokás szerint, párhuzamosan került sorra és így, úgyszólván, lehetetlen volt részt venni az ülések nagyobb részén. Csak benyomásokra lehet hivatkozni akkor, amikor egy-egy előadást meghallgattunk, illetve az összefoglalóját megismertük, és ezen az alapon lehet talán néhányról megemlékezni. Ezek közé tartozik Nagakava japán kutató előadása: „Orvosi gondolkodás és társadalom: egy történelmi jellegű magyarázat.” Megállapítása szerint az orvosi gondolkodás egy adott társadalom orvosi hátterének tükröződése. Ezen az alapon az orvostudomány új periodizációját javasolja. Érdekes volt a spanyol származású Guerra előadása: „Az orvosok társadalmi szerepe a spanyol—amerikai történelemben”, amely kimutatja, hogy a latin-amerikai szociális igazságtalanság nyomán az orvosok aktív szerepet játszottak a társadalmi reformokban és a forradalmakban. Alengyel Spilczynski előadása egy jatrokémikusról, Sobieski János főorvosról szólt. A moszkvai Levit professzor a múlt századbeli orosz orvosi ellátásról beszélt. Kuzmin dr. pedig az orvostudomány fejlődésének fő vonalairól a szocialista társadalomban. Petrov professzor előadása az orvosi etika történetéről szólt, Oroszországban és a Szovjetunióban.

Meg kell emlékeznünk a népi orvoslással kapcsolatos előadásokról, amelyek néha igen tanulságosak voltak. Így Dossev bolgár előadó az *Atropa belladonna* gyökereivel történt népi orvoslásról szólt, amelynek nyomán az Encomó-féle enkefaliszt (1938-ban) egy olasz gyógyszerár Panatropa nevű gyógyszerével kezelték. Schiefenhouvel nyugatnémet előadó azt a kérdést teszi fel: Elavult-e a melanéziai varázslók szerepe. Véleménye szerint az elmaradt falvak gyógyításában a modern egészségügyi szolgálat felhasználhatná a varázslók befolyását, hogy a falvak életét a civilizáció igényeihez közelítsék.

A magyar előadók témái a következők voltak: Schultheisz Emil: „Késő középkori orvostudomány Magyarországon”; Kenéz János: „Addison és mellékvesekutatás a kontinensen”; Honti János: „Richard Bright, Edward Brown és John Paget utazásai Magyarországon”; Szállási Árpád: „Szociográfia és higiéné”; Réti Endre: „A darwini humanizmus hatása a magyar orvosok gondolkodására” tartott előadást.

Két különböző szelekcióra elnököltek fel Schultheisz Emil és Réti Endrét. Utóbbi részt vett a nemzetközi vezetőségi ülésen és beszámolt az 1974-ben Budapesten rendezendő következő nemzetközi orvostörténelmi kongresszus előkészületeiről, a Nemzetközi Társaság közgyűlésén pedig ismertette a Magyarországon folyó orvostörténelmi munkát és az ennek alapjául szolgáló intézményeket. A budapesti kongresszussal kapcsolatos első bejelentést tartalmazó nyomtatványt és jelentkezési lapot a kongresszus résztvevői között elterjesztették, ugyancsak szétosztásra került a *Medical History* című kiadvány, amely a jelenlevő, ill. a kongresszuson megjelenni nem tudó magyar előadók előadásait teljes terjedelemben tartalmazta. A szép kiadvány nagy tetszést keltett és nagy kérésnek örvendett a kongresszus résztvevői között.

A tudományos üléseken kívül a kongresszus résztvevőinek lehetőség nyílt arra, hogy részt vegyenek különböző, részben orvostörténelemmel, részben turizmussal kapcsolatos rendezvényeken, amit szerencsére sem köd, sem eső nem

zavart, így például a londoni orvostörténelmi városnézésen, amelynek során a régi kórházakat, orvosi és oktatási intézményeket láthatták az autóbuszút során. Megtekinthették a nagyhírű Wellcome Orvostörténelmi Múzeumot, amely az ősidőktől a modern időkig mutatja be igen értékes gyűjteményében az orvostudomány fejlődését, és a Wellcome Library-t, ezt az igen jelentős orvostörténelmi könyvtárat, amelynek sok százezer kötete között a legkülönbözőbb nemzetek orvostörténelmi könyvei, folyóiratai foglalnak helyet. A katalóguscédulákon sok magyar orvostörténész neve és műve is szerepel. Az első, mondhatnánk ismerkedési fogadás a Wellcome Institute-ban folyt le, fogadást adtak a Királyi Orvosi és Sebészi Kollégium és a Kings College Hospital is.

A kongresszus résztvevőinek megfelelő díjazás mellett lehetőségük volt királdulni Oxfordba, Cambridge-be, Brighton-ba és Hampton Court Palace-hoz, valamint Stonehenge-be és a Salisbury katedrális megtekintésére.

A kongresszus záróbankettja több száz személy részvételével a híres Dorchester Hotelben folyt le, a walesi gárda zenekarának és skót dudásnak játékával színezve.

A magyar küldöttség mindent megtett azért, hogy a kongresszus résztvevői tudomást szerezzenek már ez alkalommal is a Budapesten rendezendő kongresszusról, amely iránt nagy érdeklődés mutatkozott.

Búcsúzásnál Poynter elnök nyomán igen sokan elmondták, hogy „viszontlátásra 1974-ben Budapesten.”

R. E.

INTERNATIONAL CONGRESS OF THE HISTORY OF PHARMACY Paris, september 24-29, 1973

The next International Congress of the History of Pharmacy will be held in Paris in 1973. The Congress will be organised by the Société d'Histoire de la Pharmacie (S.H.P.) under the auspices of the Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique (U.M.S.H.P.), of the Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie (I.G.G.P.) and of the Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie.

Date : September 24-29, 1973.

Place : PARIS, Faculté de Pharmacie.

Special theme of Congress : see below.

Official languages : French, German, English.

There will be a number of receptions, excursions and other events, including visits to the HOPITAL MILITAIRE and the MUSEE DU VAL-DE-GRACE; to CHANTILLY (Château, old pharmacy, equestrian display) and to LUZARCHES (Church of St. Cosmos and St. Damian). A special programme will be arranged for guests.

Congress fee, excluding cost of Farewell Banquet: Congress membres 300 F; guests 200 F (These fees are subject to revision in the event of major monetary changes).

For all Informations and registration, write to the secretariat :

CONGRES INTERNATIONAL D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
M. LANCHY, 75, rue Ordener, 75018-PARIS - Tél. 606-42-57

*

I. Special theme of Congress

Relationships trough the centuries between pharmacy in France and pharmacy in other countries.

II. Other topics

- A) *General history of pharmacy, including biographical studies :*
 - 1. From the origins of pharmacy to the 15th century.
 - 2. From the 16th to the 18th centuries.
 - 3. From the 19th century to the present.
- B) *History of the profession of pharmacy :*
 - 1. Organisation and statutory controls relating to the profession.
 - 2. Teaching and training.
 - 3. Professional practice.
- C) *History of drugs and pharmaceutical products :*
 - 1. Medical aspects.
 - 2. Research; preparation and manufacture of drugs.
 - 3. Commerce and distribution.
 - 4. Dispensatories; pharmacopoeias; formularies.
- D) *History of pharmacy :*
 - 1. Hospitals.
 - 2. Navy.
 - 3. Army.
- E) *Pharmacy and art ; museums.*
- F) *Other subjects.*

BUDAPESTEN KERÜL MEGRENDEZÉSRE
AZ 1974-ES NEMZETKÖZI ORVOSTÖRTÉNELMI KONGRESSZUS

A Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság legutóbbi vezetőségi ülésén hivatalosan is bejelentette, hogy a XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszus székhelye 1974-ben Budapest lesz. Ez nem pusztán kitüntetés, de elsősorban a Magyar Orvostörténelmi Társaság és a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár munkásságának nemzetközi elismerése, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult a világ minden tájára, a legfontosabb orvostörténelmi intézetekhez és kutatókhoz eljutó folyóiratunk.

B. G.

XXIV INTERNATIONAL CONGRESS OF THE HISTORY OF MEDICINE

Budapest, 25th to 31st August 1974

The next International Congress of the History of Medicine will be held in Budapest in 1974.

Congress themes

- A) Evolution of the medical view from the 18th century to the early 20th century.
- B) Medico-historical relations between the countries of East Central Europe and other lands.
- C) Symposium: Interactions between medicine and other disciplines from the 18th century to the early 20th century.
- D) Varia.

The official languages of the Congress: English, French, German, Russian. All correspondence concerning the Congress should be addressed to:

The International Congress Office,
MOTESZ (Federation of Hungarian Medical Societies)
H-1361 Budapest 501. P.O.B. 32. Hungary

TISZTÚJÍTÁS A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁGBAN

A Magyar Orvostörténelmi Társaság 1972. október 12.-én tartotta tisztújító közgyűlését. Dr. Farkas Károly professzor, az ORFI igazgató főorvosa, a Társaság tiszteletbeli elnöke üdvözölte a megjelenteket, majd megemlékezett az elmúlt két éves időszakban elhunyt társasági tagokról: dr. Berde Károly professzorról, Boros István gyógyszerészről, dr. Rigler Lászlóról és dr. Ruttkay Lászlóról. Külön emlékezett dr. Fekete Sándor professzorra, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár volt igazgatójára; emlékének egyperces néma felállással adózott a közgyűlés.

A továbbiakban dr. Schultheisz Emil egészségügyi miniszterhelyettes, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatója, a Társaság főtákará tartotta meg beszámolóját a XXIII. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszusról, amelyre Londonban került sor szeptember 2—9. között, s az ugyanakkor megrendezett Nemzetközi Orvostörténelmi Társasági közgyűlésről. Ez utóbbin született meg többek között a végleges döntés arról is, hogy a XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszust 1974-ben Budapesten fogják megrendezni. A beszámoló után dr. Schultheisz Emil a londoni kongresszussal kapcsolatos kérdésekre válaszolt.

Dr. Antall József, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár h. főigazgatója, az Orvostörténelmi Közlemények szerkesztője, a Társaság titkárá tartotta meg ezután beszámolóját. Először a magyar orvostörténelem általános helyzetét foglalta össze. Ismertette a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum új, levéltári profilal történt bővülésének jelentőségét, s egyúttal közölte, hogy 1972. november 1-től kezdve hivatalos neve: Semmelweis Orvostörténelmi Mú-

zeum, Könyvtár és Levéltár. Beszámolt arról, hogy a Múzeum épületéből elköltözött MOTESZ titkársági szobák helyén lehetőség nyílt időszakos kiállítások megnyitására. A budapesti Európai Szemészkongresszus alkalmából itt nyílt meg egy szemésztörténeti kiállítás, ezt követően pedig a Magyar patikaedények címmel rendezett időszaki kiállítás. Az intézet egyébként is jelentősen megnövekedett az elmúlt időszakban, elsősorban az újabban hozzácsatolt részek (budavári Arany Sas patika, gyógyszerésztörténeti múzeum; Erneyi József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár), az intézethez csatolt különgyűjtemények (Vas Megyei Gyógyszerésztörténeti Szakgyűjtemény, Bács-Kiskun Megyei Gyógyszerésztörténeti Szakgyűjtemény, Kresz Géza Mentőmúzeum), a helyi múzeumokkal közösen működtetett soproni, győri patikamúzeum, illetve az előkészítés alatt álló egri és székesfehérvári patikamúzeum. Dr. Antall József ismertette hazai orvostörténeti kutatásaink bázisintézetének felépítését, majd rátért a további feladatokra, elsősorban a pusztuló orvos- és gyógyszerésztörténeti emlékekre hívta fel a figyelmet. A továbbiakban az elmúlt két esztendő sajtó- és könyvkiadási eredményeit ismertette. Az Orvostörténeti Közlemények rendszeres kiadása mellett — amelynek *Medical History in Hungary 1972.* címmel megjelent Supplementum 6. kötete nemzetközi elismerést váltott ki Londonban —, jelentős eredmény volt, hogy 1971 végén befejeződött Weszprémi István orvosi biográfiájának teljes, négy kötetes, kétnyelvű kiadása, s megjelent két másik monográfia is: Fekete Sándor Tauffer Vilmosról és Ruttkay László Jeszenszky (Jessenius) Jánosról írott műve.

Dr. Antall József beszámolt a Társaság tevékenységéről is, kongresszusokon és tudományos ülésszakokon történt részvételéről, a külföldi kapcsolatokról — amelyek a nemzetközi kongresszus előkészítésének idején különös hangsúlyt kapnak —, valamint a jelenlegi, 130 főre rúgó taglétszám szükséges bővítéséről. Beszámolt arról, hogy az orvosírók társasága belépett a Magyar Orvostörténelmi Társaságba. A titkári beszámoló utolsó része a nemzetközi kongresszus előkészítésének egyes kérdéseivel foglalkozott, s felhívta a közgyűlést, hogy Kongresszusi Szervező Bizottságot hívjon életre.

A titkári beszámolót követően ismét hozzászólások következtek, melynek során dr. Szabadváry Ferenc docens, az MTESZ Tudománytörténeti Bizottságának titkára fejezte ki elismerését a Társaság tudományos munkásságát illetően, majd dr. Hankiss János főorvos számolt be az orvosírók csoportjának megszervezéséről és munkásságáról. A hozzászólások nagyobb része a nemzetközi kongresszus megrendezésének egyes kérdéseivel foglalkozott.

Végül dr. Karasszon Dénes tudományos főmunkatárs, a Társaság pénztárosa ismertette a Társaság gazdálkodását és pénzügyi helyzetét. A közgyűlés a beszámolókat elfogadta, a vezetőség és az elnökség két esztendői működését jóváhagyta.

Ezután került sor az új vezetőség és az új tisztségviselők megválasztására. Dr. Zboray Bertalan tudományos kutató, a Jelölő Bizottság elnöke ismertette a jelölés szempontjait és irányelveit. Elsősorban arra mutatott rá, hogy nagy létszámú vezetőséget és több tisztségviselőt jelöltek, amit feltétlenül szükségessé tesz az 1974. évi kongresszus. Súlyt helyeztek a különböző szakmák képviselőinek arányaira is. Az új vezetőség 60 %-a orvos, 20 %-a gyógyszerész és 20 %-a

bölcsész jellegű végzettséggel rendelkezik. De az orvosok között is megtalálhatók a különböző szakterületek képviselői.

A választás tiszteletbeli elnöki tisztségben megerősítette dr. Farkas Károly professzort, elnökké dr. Schultheisz Emil egészségügyi miniszterhelyettest; társelnökké (nemzeti delegátussá, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság magyar csoportja elnökévé) dr. Réti Endre könyvtárigazgatót (Semmelweis Orvostudományi Egyetem); társelnökké (a Weszprémi Emlékérem Bizottság elnökévé) dr. Szodoray Lajos professzort (Debreceni Orvostudományi Egyetem); alelnökké dr. Zalai Károly igazgatót (Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára), a Magyar Gyógyszerészeti Társaság főtítkárát; főtítkárrá dr. Antall József főigazgató-helyettest, az Orvostörténelmi Közlemények szerkesztőjét; titkárrá (megbízva a főtítkár távollétében a helyettesítéssel, a nyugati kapcsolatok és a sajtóügyek intézésével) Buzinkay Géza osztályvezetőt (Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár); titkárrá (orvosi ügyek) dr. Honti József orvost; titkárrá (hazai szervezés, szocialista országokkal való kapcsolatok) dr. Kapronczay Károly osztályvezetőt (Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár), titkárrá (gyógyszerészeti ügyek) Szentgyörgyi István tudományos munkatársat; titkárrá (tudományos rendezvények szervezése) Vida Mária osztályvezetőt, tudományos titkárt (Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár); pénztárossá dr. Karasszon Dénes tudományos főmunkatársat (OKI); ellenőrré (külön megbízatással a Társaság tagjainak tudományos kutatási szaktanácsadója) dr. Birtalan Győző főorvost; a Számvizsgáló Bizottság elnökévé dr. Regöly-Mérei Gyula professzort választotta. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság és a Magyar Orvostörténelmi Társaság közös testülete, a Gyógyszerész-történelmi Szakosztály megválasztott elnöke, dr. Végh Antal professzor (Semmelweis Orvostudományi Egyetem) állandó meghívott tagja az elnökségnek.

A XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszus (Budapest, 1974) előkészítésére a közgyűlés Kongresszusi Szervező Bizottságot állított fel: Tagjai: dr. Schultheisz Emil, dr. Réti Endre, dr. Zalai Károly, dr. Antall József, dr. Karasszon Dénes és dr. Birtalan Győző. A Bizottság munkájában elsősorban a Társaság illetékes titkáira, illetve a külön felkért tagtársakra támaszkodik.

A Magyar Orvostörténelmi Társaság új vezetősége a következő tagokból áll: dr. Antall József, dr. Balogh János, dr. Bíró Imre, Blázy Árpád, Buzinkay Géza, dr. Dörnyei Sándor, dr. Elekes György, dr. Farkas Károly, dr. Fazekas Árpád, dr. Felkai Tamás, dr. Frankl József, dr. Grynaeus Tamás, dr. Hankiss János, dr. Honti József, dr. Huszár György, Józsa Alajos, dr. Kapronczay Károly, dr. Katona Ibolya, dr. Kádár Zoltán, dr. Kenéz János, dr. Kérdő István, dr. Kiszely György, Lóránd Nándor, dr. Péter János, dr. Réti Endre, dr. Riskóné dr. Harkó Viola, dr. Schultheisz Emil, dr. Szállási Árpád, Szentgyörgyi István, dr. Székely Sándor, Szigetváry Ferenc, dr. Szodoray Lajos, dr. Szőkefalvi-Nagy Zoltán, dr. Takáts László, dr. Tasnádi-Kubacska András, dr. Varannai Gyula, dr. Végh Antal, Vida Mária, dr. Zalai Károly, dr. Zoltán Imre; a számvizsgáló bizottság tagjai: dr. Regöly-Mérei Gyula (elnök), Allodiatorisz Irma, dr. Bugyi Balázs, póttagjai dr. Borsi Tamás, dr. Jantsits Gabriella, Kárpáti Endre.

B. G.

HUGONNAI VILMA EMLÉKÜNNEPÉLY

A Magyar Nők Országos Tanácsa, az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének elnöksége, a Magyar Orvostörténelmi Társasággal együttműködve, ünnepi ülésen emlékezett meg dr. Hugonnai Vilmáról, az első magyar orvosnőről. Erdei Lászlóné elnökle mellett dr. Réti Endre kandidátus, a Társaság elnöke tartott ünnepi előadást, méltatta dr. Hugonnai Vilma életútját és munkásságát.

Az ünnepség keretében a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtár kiállításon mutatta be a résztvevők számára Hugonnai Vilma életének és tevékenységének dokumentumait, amelyet az intézet két tagja, Váradi Lilla tudományos munkatárs és Simon Imola restaurátor készített elő.

BESZÁMOLÓ A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZETI TÁRSASÁG
GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYÁNAK 1970–1972.
ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság 1972. október 20-án tartotta vezetőség-választó közgyűlését, majd ezt követően összeült a Gyógyszerésztörténelmi Szakosztály is.

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság és szakosztályainak vezetősége elkészítette az elmúlt kétéves időszak eredményeinek felmérését. A Gyógyszerésztörténelmi Szakosztály munkájáról Blázy Árpád titkár számolt be (a Szakosztály eddigi elnöke dr. Zboray Bertalan volt).

Az 1968 júniusában megalakult Szakosztály magába tömörítette mindazokat a gyógyszerészeket, akik szakterületük története iránt érdeklődtek, s ennek aktív művelőiből került ki a vezetőség dr. Halmai János professzor elnökle alatt. Az utóbbi időszakban a tagok száma megszorodott, a szakosztályi titkár mellé szervező titkári tisztség született, és szervezett formában, félévenkénti rendszeres vezetőségi ülésekkel szerveződött meg a szakosztályi élet. Gyümölcsöző kapcsolatok alakultak ki a Szakosztály és a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár között, amelynek eredménye egy sor vidéki gyógyszerésztörténelmi szakgyűjtemény és kiállítás létrejöttében és előkészítésében nyilvánult meg (Sopron, Győr, Kőszeg, Kecskemét, Székesfehérvár). Az orvos- és a gyógyszerésztörténelmi szakterületek együttműködését fejezte ki a Magyar Orvostörténelmi Társaság is, amikor az elnökségbe kooptálta a Szakosztály mindenkori elnökét.

A gyógyszerésztörténelmi kutatások gyarapodását és elmélyedését jelzi, hogy a két év során négy előadóülést szervezett a Szakosztály, és összesen 42 gyógyszerésztörténelmi előadás hangzott el. Folyóiratunk 1974. évi 71. kötete fogja reprezentálni a magyarországi gyógyszerésztörténelmi kutatások eredményeit. A publikációs gondokat is sikerült részben enyhíteni: 1972-ben dr. Hegedűs Lajos szervező titkár munkálkodásának eredményeként megindult a Gyógyszerésztörténelmi Diárium c. negyedéves folyóirat.

A kutatások további megszervezését és a kutatók felkészülését, munkájuknak

megkönnyítését és szervezetté tételét szolgálta, hogy az Orvostovábbképző Intézet szervezésében a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a Szakosztály kéthetes gyógyszerésztörténeti továbbképző előadássorozatát rendezett.

A Szakosztály új elnöke (1972—1974) dr. Végh Antal egyetemi tanár, ügyvezető alelnöke Szigetváry Ferenc, tudományos titkára ismét Blázy Árpád lett. A szervező titkári feladatokat ellátó dr. Hegedüs Lajos feladatköre elsősorban a Diárium szerkesztői teendőinek ellátására terjed ki, míg az adminisztratív feladatok ellátására elnöki titkári tisztséget létesítettek (Rixer András tanársegéd).

B. G.

II. VAS MEGYEI GYÓGYSZERÉSZNAPOK

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Vas megyei Szervezete és a Vas megyei Tanács Gyógyszertári Központja 1972. április 27—28-án Szombathelyen rendezte meg a II. Vas megyei Gyógyszerész Napokat. A résztvevők megtekintették a Kőszegi Gyógyszerésztörténeti Kiállítást, az ülésen pedig több előadó is a gyógyszerésztörténelem tárgyköréből választotta témáját. Dr. Antall József, Az önkényuralom válsága és a magyar gyógyszerésztársadalom, 1860—61., Grabarits István (Szombathely) Hartmann József és a csepregi patika, prof. dr. Halmai János A gyógyszerészet történetének külföldi vonatkozásai, dr. Perényi Frigyes (Pozsony) Az ellenreformáció időszakának gyógyszerészete és ennek történelmi jelentősége és Szigetváry Ferenc (Szombathely) Gyógyszertárvizsgálatok Vasvármegyében 1876-ban címmel tartott előadást.

B. G.

KÉPEK A MAGYAR SZEMÉSZET MÚLTJÁBÓL

— A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum időszaki kiállítása —

1972. április 17 és 19 között Budapesten ülésezett az Európai Szemorvos Társaság IV. Kongresszusa. Ez alkalomból nyílt meg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár időszaki kiállítása „Képek a magyar szemészet múltjából” címmel (1972. július 15-ig állt fenn). Elsősorban a magyar szemészet történetét kísérte végig a kezdetektől egészen a második világháborúig, közben ízelítőt adva az európai szemorvoslás haladásáról, felvillantva kiváló szemészek — pl. Beer, Graefe, Arlt — munkásságát, tudományos tevékenységük magyar vonatkozásait.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár értékes könyv-, kézirat-, műszer- és éremanyagán kívül bemutatásra kerültek a Magyar Műszaki Múzeum és magángyűjtők ritkaságai is. A kiállítás a magyar egyetemi szemészet alapjait megteremtő Plenck Jakab, Trnka Vencel, Rácz Sámuel, majd a 19. sz. európai híró magyar szemészei — Fabini János Teofil, Hirschler Ignác és Schulek Vilmos — életútját és tudományos munkásságát és azoknak a magyar szem-

orvosoknak tevékenységét idézte fel, akik jelentős szerepet játszottak a legkorszerűbb vizsgálati és operációs módszerek meghonosítása területén.

A szemésztörténet nagy korszakait bemutató vitrineket az egyes korokra jellemző szemészeti műszerek, szemüvegek és szemtükörök tették szemléletesebbé. Említésre méltók Fabini János Teofil egyetemi oklevelei és előadásainak kéziratjai, Schulek Vilmos nemzetközi nagydíjjal kitüntetett, szabadalmazott kamarás szemüvegszervelete okmányaival együtt, múlt századi szemorvosi műszertárák, szemüvegszervekények és szemüveg ritkaságok, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és dr. Varannai Gyula szemészeti vonatkozású éremgyűjteménye, valamint dr. Brand Imre szemészeti bélyeggyűjteménye.

A kiállítás szakmai előkészítésében dr. Harkó Viola tudományos főmunkatárs volt a forgatókönyvet író dr. Kapronczay Károly osztályvezető segítségével. A kiállítás megrendezését Vida Mária osztályvezető, az angol szöveg elkészítését pedig Faludy Anikó tudományos munkatárs végezte. A kiállításról igen nagy elismeréssel nyilatkozott dr. Radnót Magda professzor, az Európai Szemorvos Társaság elnöke, valamint a kiállítást meglátogató igen nagy számú külföldi látogató. Elismerésüket a vendégkönyvek bejegyzései tanúsítják.

K. K.

PICTURES FROM THE PAST OF OPHTHALMOLOGY IN HUNGARY

— Exhibition in the Semmelweis Medical Historical Museum —

The congress of the European Ophthalmologists was held in Budapest on 17—19th April. On this occasion the Semmelweis Medical Historical Museum and Library opened its temporary exhibition "Pictures from the History of Ophthalmology in Hungary", which closed on 15th July 1972. It covered Hungarian ophthalmology from the beginnings to the second World War, giving glimpses from the progress of European ophthalmology, and from the activities and Hungarian connections of outstanding oculists like Beer, Graefe, Arlt.

In addition to books, manuscripts, instruments and medals from the collections of the Semmelweis Museum some other rarities kept by the Hungarian Technical Museum and by private collectors were also shown. In Hungary the foundations of clinical ophthalmology were laid down by Jakab Plenck, Vencel Trnka, Sámuel Pácz, to be followed by the famous oculists of the 19th century: János Teofil Fabini, Ignác Hirschler, and Vilmos Schulek. After presenting their careers and scientific work the exhibition recalled the activities of the more recent specialists who introduced the most up-to-date methods in examination and operation.

The showcases of the various periods of ophthalmologic history also exhibited the characteristic instruments, spectacles, lenses, and ophthalmoscopes of each age. Let us mention a few items displayed: the diplomas and lecture-notes of János Teofil Fabini: the patented set of spectacles (with documents) of Vilmos Schulek, which was awarded with an international prize, ophthalmic instrument-cases from the 19th century, spectacle-cabinets and rare glasses: medals from

the collections of the Semmelweis Museum and from Dr. Gyula Varannai bearing on ophthalmology, or the collection of ophthalmic stamps of Dr. Imre Brand.

The scenario of the exhibition was written by Dr. Károly Kapronczay, a Departmental Head of the Museum, who was aided by Dr. Viola Harkó, Senior Research Fellow. The exhibition was produced by Head of Department Mária Vida, the English text was written by Research Fellow Anikó Faludy. Visitors to the exhibition included Professor Magda Radnót, the President of the Association of European Ophthalmologists, who greatly praised what she saw. The appreciation of the large number of foreign visitors is recorded in the visitors' book.

K. K.

MAGYAR KERÁMIA PATIKAEDÉNYEK

— A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum időszaki kiállítása —

Magyar kerámia patikaedények címen 1972. augusztus 11-én nyitotta meg dr. Schultheisz Emil egészségügyi miniszterhelyettes a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum időszaki kiállítását, amely 1973. február 15-ig volt megtekinthető. A kiállításon bemutattuk — a hazai ásatási anyag alapján — a kerámia edényformák kialakulását és hatását a patikaedények fejlődésére. A különböző magyar múzeumokban és védett magángyűjteményekben található legszebb gyógyszer-tartók, patikaedények először kerültek ebben a témakörben kiállításra. Habán edények, holicsi, tatai fajánsz patikaedények, Kuny Domokos budai manufaktúrájának legszebb darabjai mellett feltűntek a magyar keménycserép edények (Stomfa, Kassa, Miskolc, Pápa stb.) kiemelkedő példányai. Jól egészítette ki ezt a fejlődésvonalat a népi kerámia anyag körébe tartozó néhány patikaedény, valamint a fejlődést záró gyári termékek (Zsolnay stb.) néhány darabja. A nagy érdeklődést kiváltó kiállítás forgatókönyvét V. Faludy Anikó írta. A kiállítás előkészítésében és megrendezésében részt vett dr. Pataki Zoltán és Simon Imola (művészi kivitelezés).

PHARMACEUTICAL POTTERY IN HUNGARY

— Exhibition in the Semmelweis Medical Historical Museum —
August, 1972 — February, 1973

Pharmaceutical Pottery in Hungary—was the title of a temporary exhibition in the Semmelweis Medical Historical Museum, opened by Deputy Minister of Health Dr. Emil Schultheisz August 11, 1972. In the exhibition—that was to be seen until February 15, 1973—there were shown on the basis of the excavations in Hungary the evolution of the pottery forms and their influence on the development of pharmaceutical ceramics. It was the first time that the most beautiful drug holders and ceramics, preserved in several museums and protected private collections in Hungary, have been exhibited in this subject-matter. In addition to Haban ceramics, faience jars from Holics and Tata and the most beautiful pieces of the manufacture of Domokos Kuny in Buda also some outstanding exemplars of the Hungarian earthenware vessels (from Stomfa, Kassa, Miskolc, Pápa etc.) came to appearance. The line of development was well

completed by some pharmaceutical jars of the folklore material and some industrial products (Zsolnay etc.) as well. The guide book of this very interesting exhibition was written by Anikó V. Faludy. Dr. Zoltán Pataki as organisator and Imola Simon as artificial executor took part in the preparation.

ORVOSI KÖNYVRITKASÁGOK, XV–XVIII. SZ.

– A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár kiállítása –

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum új időszaki kiállítása (1973. április–december) az intézet 100 000 kötetes könyvtárának XV–XVIII. századi ritkaságait mutatja be. A Közép-Európában egyedül álló orvostörténeti könyv- és folyóiratgyűjtemény magva az 1837-ben alapított Budapesti Orvosegyesület könyvtára volt. Ebből és néhány rendi könyvtár orvosi könyvanyagából 1951-ben jött létre az Orvostörténeti Könyvtár, amelynek történetét és gyűjteményi rendjét néhány tábló ismerteti.

A kiállított orvosi könyvanyag a múlt század elejéig tartalmazza az egyetemes és magyar orvosi irodalom legjelentősebb műveit, így rövid áttekintést nyújt magáról az orvostörténelemtől is. XV. századi ősnymtatványok és XVI. századi kiadások tartalmazzák Hippokratésznek, az „orvostudományok atyjának”, Galenusnak, Dioscoridesnek, Celsusnak és Pliniusnak műveit, egy XIV. századi kéziratban Arisztotelész aforizmái láthatók. A középkori arab és zsidó orvostudományt Maimonides, Rhazes és Geber mellett Avicenna magyarázatos kiadása reprezentálja. A XVI. századot, a reneszánsz orvostudomány nagy korszakát többek között Andreas Vesaliusnak és Bartolomeo Eustacchinak, az újkori anatómia megteremtőinek, Ambroise Parénak, a sebészet megújítójának, Konrad Gesnernek, az egyik legnagyobb polihisztornak, Paracelsusnak, az orvosi vegytani szemlélet előfutárának és Fabrizio ab Aquapendentének, a modern fejlődéstan megteremtőjének egy-egy műve képviseli. A XVII. századból Francis Bacon összes művének kiadása mellett William Harveynak, a vérkeringés felfedezőjének egy műve is megtalálható. A XVIII. századot mintegy gyűjtőlencsében, sűrítve foglalja össze a nagy francia enciklopédia, de mellette az olyan nagy jelentőségű művek is megtalálhatók, mint Carolus Linnénak alapvető rendszertani munkája vagy Giovanni Baptista Morgagninak, a kórbonctani szemlélet meghonosítójának főműve.

Kiemelkedő művészi kvalitású kiadások is megtalálhatók a kiállításon, mint Hans Gerstдорff és Hieronymus Brunschwyg sebészeti művei, melyeknek színezett fametszetei a XV. század legrangosabb művészi alkotásai közé tartoznak. Metszetekkel dúsan illusztrált kötet például Johannes Cuba XVI. század eleji gyógyszerkönyve és Dürer művészeti anatómiája. Az egyik legszebb alkotás Johannes Remmelin három lapból álló, 1613-ban Lucas Kilian metszeteivel megjelent anatómiája, amely hihetetlenül finom, rétegenként kihajtogatható metszetalapokon mutatja be az emberi testet és részeit. A XVIII. században William Smellie-nak, a század legnagyobb szülészének atlasza Johann Michael Seeligmann nürnbergi művész metszeteivel jelent meg.

A magyar és magyar vonatkozású orvosi művek történetét egy Sigismundus Albicusnak, Zsigmond király orvosának tulajdonított, XV. század eleji kódexen kezdi a kiállítás, majd itt láthatók Zsámboki Jánosnak és Kolozsvári Jordán Tamásnak művei is. A XVII. századból Jesseniusnak, Jeszenszky Jánosnak egy művét, és Weber János eperjesi orvos műveinek gyönyörűen illusztrált kiadását is meg lehet tekinteni Apáczai Csere János enciklopédiája társaságában. A XVIII. századi magyar orvosi irodalmat többek között olyan művek fémjelzik, mint Hatvani István, Weszprémi István, Torkos Justus János, Benkő Sámuel, Csapó József, Rácz Sámuel és Mátyus István kötetei.

A szigorúan vett orvosi művek mellett az Orvostörténeti Könyvtár néhány művelődéstörténeti könyvritkaságát is bemutatja a kiállítás, így Schedel világkrónikáját az ismert, középkori budai várabrázolással, Sir Walter Raleigh 1599-ben kiadott Amerika című művét, Orteliusnak gazdagon illusztrált kötetét a magyarországi török hadjáratokról vagy Temesvári Pelbárt beszédeinek 1504-es kiadását, Janus Pannonius, Heltai Gáspár műveit, Comenius Orbis pictusát és Czvittinger Dávid első magyar irodalmi lexikonát.

A kiállítás forgatókönyvét Buzinkay Géza osztályvezető készítette Némethy Ferenc tudományos főmunkatárs és T. Pajorin Klára tudományos munkatárs segítségével, művészeti rendezője H. Borsos Klára.

B. G.

RARE MEDICAL BOOKS, 15th—18th CENTURIES
— Exhibition in the Semmelweis Medical Historical Museum —
April—December, 1973

The new temporary exhibition of the Semmelweis Medical Historical Museum shows rarities from the 15th—18th centuries kept in the 100,000 volume Library of the Museum. This collection of books and periodicals on medical history is unique in Central Europe; it was set up in 1951 based in the library of the Budapest Association of Physicians with additions from the holdings of the former holy orders. The history of the library can be followed on a few *tableaux*.

The books on display include the important medical works published abroad or in Hungary up to the beginning of the 19th century, thus giving a short overview of the history of medicine. The incunables of the 15th century and the editions of the 16th contain the works of Hippocrate, "the father of medicine", Galen, Dioscorides, Celsus and Pliny, and there is a 15th century manuscript with the aphorisms of Aristotle. Mediaeval Arab and Jewish medicine is represented by Maimonides, Rhazes and Geber, together with an annotated edition of Avicenna. The 15th century is the great period of Renaissance medicine: Andreas Vesalius and Bartolomeo Eustacchi created modern anatomy, surgery was reformed by Ambroise Paré, Konrad Gesner was perhaps its greatest polyhistor, Paracelsus was the forerunner of medical chemistry, Fabrizio ab Aquapendente founded the modern theory of evolution; each is represented by a work. From the 17th century the collected works of Francis Bacon and William Harvey's book on

the discovery of blood-circulation are displayed. The Great French Encyclopaedia could stand for the whole 18th century, but we also show Carolus Linne's fundamental taxonomical work together with the main writing of Giovanni Baptista Morgagni, who did much so spread the pathological anatomical approach.

Apart from their scientific-historical significance some editions are exhibited for their outstanding artistic qualities, e.g. the surgical works of Hans Gerstдорff and Hieronymus Brunschwyg illustrated with coloured woodcuts. Artistically both rank high in the 15th century. The 16th century pharmacopoeia of Johannes Cuba and the artistic anatomy of Dürer are also richly illustrated. The three-page anatomy of Johannes Remmelin appeared in 1613 with the engravings of Lucas Kilian; this unique work shows the parts of the human body in exquisite engravings that can be opened out in layers. The greatest obstetrician of the 18th century was William Smellie, his atlas appeared with the engravings of J. M. Seeligman of Nuremberg.

The history of Hungarian works (or those relating to Hungary) starts with a 15th century codex attributed to Sigismundus Albicus, a physician in the court of King Sigismund, followed by works by János Zsámboki (Sambucus) and Tamás Kolozsvári Jordán. From the 17th century one can see a work by János Jeszenszky (Jessenius), a richly illustrated edition of the writings of János Wéber, a physician in Eperjes (today Presov in Czechoslovakia), and the encyclopaedia of János Apáczai Csere. 18th century medical literature is represented by the volumes of István Hatvani, István Wessprémi, János Torkos Justus, Sámuel Benkő, József Csapó, Sámuel Rác, and István Mátyus.

In addition to strictly medical works we have exhibited some other cultural historical rarities like Schedel's *World Chronicle* with the well-known picture of mediaeval Buda, *America* by Sir Walter Raleigh published in 1599, the richly illustrated work of Ortelius on the Turkish wars in Hungary, the 1504 edition of the sermons of Pelbárt Temesvári, works by Janus Pannonius, Gáspár Heltai, the four-language *Orbis pictus* of Comenius, and the first encyclopaedia of Hungarian literature by Dávid Czvittinger.

The scenario of the exhibition was prepared by Head of Department Géza Buzinkay with the assistance of Senior Research Fellow Ferenc Némethy and Research Fellow Klára T. Pajorin, Klára H. Borsos was art director.

B. G.

1972. ÉVI WESZPRÉMI EMLÉKÉREM

1972. február 16-án nyújtották át dr. Zalai Károly kandidátusnak, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára igazgatójának az 1972. évi Wessprémi Emlékérmét. Az ünnepi előadásra – amelyet Than Károly munkásságának újabb adatai címmel tartott meg Zalai Károly – a Magyar Orvostörténelmi Társaság dísztermében, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum Könyvtárában került sor. A Magyar Orvostörténelmi társaság és a Magyar

Gyógyszerészeti Társaság Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya közös rendezésében megtartott ünnepi előadás nagy érdeklődést keltett az igen tekintélyes közönségben.

B. G.

RICHTER GEDEON EMLÉKTÁBLÁJÁNAK LELEPLEZÉSE

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság és annak Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya 1972. október 19-én emlékünnepeket rendezett a IX. kerületi Üllői út 105. alatt található gyógyszerertárban, mely alkalommal a budapesti Gyógyszer-tári Központ által adományozott emléktáblát leplezték le, Richter Gedeon gyógyszerész emlékére. Richter Gedeon, mint a gyógyszerertár egykori tulajdonosa, ennek laboratóriumában állította elő az első organoterápiás készítményeket, majd ezek sikere után megalapította Kőbányán gyógyszervegyészeti gyárát, a jelenlegi Kőbányai Gyógyszerárugyárt. Az avatóbeszédet dr. Zboray Bertalan ny. gyógyszerész főfelügyelő, a Szakosztály elnöke tartotta. Beszédében a 100 évvel ezelőtt született neves gyógyszerész egész életpályáját áttekintve, különösen Richter fáradhatatlan szorgalmát és kiváló gyakorlati érzékét emelte ki. Ezután a Kőbányai Gyógyszerárugyár nevében Pilich Lajos műszaki igazgató a volt munkatárs szemszögéből nézve jellemezte Richter Gedeont, akinek a szakmai újdonságok iránti érdeklődése és áldozatkészsége tette lehetővé a gyár kifejlődését. A Fővárosi Tanács Gyógyszerertári Központja nevében Rázsó István igazgató-főgyógyszerész vette át megőrzésre a táblát. Beszédében ígéretet tett, hogy Richter Gedeon emlékének méltó megőrzéséért a gyógyszerertárt is róla fogják elnevezni.

H. L.

ORVOS-GYÓGYSZERTÖRTÉNETI ÜLÉSSZAK EPERJESEN

1972. október 5—7.

A csehszlovákiai Eperjesen 1972 októberében háromnapos tudományos ülészeket rendeztek a helyi közigazgatási és egészségügyi szervek, illetve a kassai egyetem gyógyszerészeti tanszéke. Az ülészeket a himlőoltás kontinentális megjelenésének 250. évfordulója tiszteletére tartották: központi alakja tehát Raymann János Ádám (1690—1770), a neves eperjesi városi orvos volt, az európai kontinensen az első himlőoltások elvégzője.

B. G.

ORVOS-SZOBRÁSZ KIÁLLÍTÁSA NEW YORKBAN

François I. Kovacs szobrászati alkotásait a New York-i Fontainebleau Art Gallery mutatta be 1972. december 2—13 között. Az orvos-szobrász „organikus”-

nak nevezett stílusa egészen eredeti: a mikroszkópon keresztül feltáruló reális és létező világot formálja meg alkotásaiban.

B. G.

AZ „ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVEK” LEGÚJABB KÖTETEI

Az „Orvostörténeti Könyvek — Libri Historiae Medicae” sorozatban, amelyet a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár ad ki, a legutóbbi fél év folyamán két kötet jelent meg. Fekete Sándor professzor „Tauffer Vilmos, 1851—1934” c. monográfiájában a magyar nőgyógyászat Semmelweis utáni legnagyobb alakjának, a modern magyar nőgyógyászat megteremtőjének életművét mérte fel, rendkívüli gazdagságú forrás- és személyes emléktanyag feldolgozásával. Ruttkay László „Jeszenszky (Jessenius) János és kora, 1566—1621” c. monográfiája a magyar származású híres orvos és politikus életútját és tudományos munkásságát dolgozta fel, sok, eddig ismeretlen forrás feltárásával.

B. G.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József Antall, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest, H-1023 Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20–25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or by numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1–2 sheets should be sent.

A *galley proof*, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Twenty-five reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest H-1023 Török u. 12. Hungary.

CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE

József ANTALL, M.A., Dr. phil., Historian, F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph., General Secretary and Member of the Presidium of the H.S.H.M., Member of the Board of the H.S.H.S.Ph., Deputy General Director of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Editor of the Comm. Hist. Artis Med.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár

H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary

Győző BIRTALAN, Dr. med., Internist, Member of the Board of the H.S.H.M. Chief Medical Officer

H-1113 Budapest XI., Kenese u. 1. Hungary

Balázs BUGYI, Dr. med. and Dr. phil., Radiologist, F.I.S.H.M., F.H.S.H.M., Chief Medical Officer

Ganz-MÁVAG Üzemi Rendelőintézet

H-1089 Budapest VIII., Vajda Péter u. 12. Hungary

Géza BUZINKAY, M.A., Literary Historian, Secretary and Member of the Board of the H.S.H.M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Assistant Editor of the Comm. Hist. Artis Med.

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár

H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary

László FARÁDI, Dr. med., D. Sc., 1st Deputy Minister of Health

Egészségügyi Minisztérium

H-1361 Budapest V., Akadémia u. 10. Hungary

Károly FARKAS, Prof. Dr. med., D.Sc., F.I.S.H.M., Honorary President of the H.S.H.M., Director of the National Institute of Rheumatism and Physiotherapy

Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet

H-1525 Budapest II., Frankel Leó u. 17/19. Hungary

Sándor FEKETE (1885–1972), Prof. Dr. med., Late Director of the Semmelweis Medical Historical Museum and Library

- Ildikó FRIEDRICH, M.A., Literary Historian, F.H.S.H.M., Research Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary
- János HALMAI, Prof. Dr. pharm., C.Sc., F.I.S.H.Ph., Member of the Board of the H.S.H.M., Honorary President of the H.S.H.S.Ph., Retired Director of the Institute of Pharmacognosy of the Semmelweis Medical University of Budapest
H-1126 Budapest XII., Ugocsa u. 2. Hungary
- Károly KAPRONCZAY, M.A., Dr. phil., Historian, Secretary of the H.S.H.M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Dénes KARASSZON, Dr. med. vet., C.Sc., F.I.S.H.M., Treasurer of the H.S.H.M., Senior Research Fellow of the National Institute of Public Health
Országos Közegészségügyi Intézet
H-1097 Budapest IX., Gyáli út 2/6. Hungary
- Endre KÁRPÁTI, F.H.S.H.M., Assistant of the Department of Social Medicine and Organization of Health Service of the Semmelweis Medical University of Budapest
Egészségügyi Szervezési Intézet
H-1097 Budapest IX., Gyáli út 2/4. Hungary
- Imre KATONA, M.A., Head of Department of the Applied Arts Museum
Iparművészeti Múzeum
H-1091 Budapest IX., Üllői út 33/37. Hungary
- János KENÉZ, Dr. med., Chest Specialist, Member of the Board of the H.S.H.M.
H-1137 Budapest XIII., Szent István krt. 6. Hungary
- Rudolf KÓS, Dr. med., C.Sc., Surgeon, Head Medical Officer
Bajcsy-Zsilinszky Kórház
H-1106 Budapest X., Maglódi út 89/91. Hungary
- Erna LESKY, Dr. med. and Dr. phil., F.I.S.H.M., Professor of the University of Wien, Director of the Institute of the History of Medicine, Editor of the *Clio Medica*
A-1090 Wien 9, Währinger str. 25. Austria
- Gyula LUGOSSY, Dr. med., C.Sc., Ophthalmologist, Head Physician of the National Institute of Rheumatism and Physiotherapy
Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet
H-1525 Budapest II., Frankel Leó u. 17/19. Hungary
- Zoltán PATAKI, M.A., Dr. jur., F.H.S.H.M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary

- Gyula REGÖLY-MÉREI, Prof. Dr. med., C.Sc., F.I.S.H.M., President of the Auditing Commission of the H.S.H.M., Scientific Consultant of the Hungarian Academy of Sciences
H-1055 Budapest V., Szent István krt. 21. Hungary
- Antal RÉTHLY, Prof. Dr. phil., C.Sc., Retired Professor of the Climatology
H-1055 Budapest V., Szalay u. 5/a. Hungary
- Endre RÉTI, Dr. med., C.Sc., Assistant Secretary of the I.S.H.M., Co-President of the H.S.H.M., Director of the Central Library of the Semmelweis Medical University of Budapest
H-1085 Budapest VIII., Üllői út 26. Hungary
- Viola R. HARKÓ, M.A., Dr. phil., Literary Historian, Member of the Board of the H.S.H.M., Retired Senior Research Fellow of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Heinz RÖHRICH, Dr. med., Assistant of the Institute of the History of Medicine in the Ludwig Maximilian University of München
Institut für Geschichte der Medizin der Ludwig-Maximilians-Universität
8 München 15, Pettenkoferstr. 35, German Federal Republic
- Emil SCHULTHEISZ, Dr. med., F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph., President of the H.S.H.M., Deputy Minister of Health, Head Medical Officer of the Central Hospital, General Director of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- József SPIELMANN, Prof. Dr. med., D.Sc., Director of the Institute of the History of Medicine and Pharmacy at the Medical University of Tîrgu-Mureş
Institut de medicină şi farmacie
Tîrgu-Mureş, Str. Gh. Marinescu 38. Rumania
- Árpád SZÁLLÁSI, Dr. med., Member of the Board of the H.S.H.M., District Doctor — H-2500 Esztergom, P.O.B. 101. Hungary
- Sándor SZÉKELY, Dr. med., C.Sc., F.I.S.H.M., Member of the Board of the H.S.H.M., Director of the National Medical Library and Center for Documentation
Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ
H-1088 Budapest VIII., Szentkirályi u. 21. Hungary
- János SZENTÁGOTHAJ, Prof. Dr. med., Vice President and Member of the Hungarian Academy of Sciences, Director of the Institute of Anatomy of the Semmelweis Medical University in Budapest
Anatómiai Intézet H-1094 Budapest IX., Tűzoltó u. 58. Hungary
- Lajos SZODORAY, Prof. Dr. med., D.Sc., F.I.S.H.M., Co-President of the H.S.H.M., Director of the Clinic of Dermatology and Venereal Diseases of the Medical University of Debrecen
Debreceni Orvostudományi Egyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikája
H-4010 Debrecen, P.O.B. 10. Hungary

- Zoltán SZŐKEFALVI-NAGY, Dr. phil., C.Sc. Member of the Board of the H.S.H.M., Professor of the Chemistry of the Teachers' Training College of Eger
Egri Tanárképző Főiskola
H-3300 Eger, Szabadság tér 2. Hungary
- András TASNÁDI KUBACSKA, Dr. phil. D.Sc., Member of the Board of the H.S.H.M., Head of Department of the Hungarian State Institute of Geology
Magyar Állami Földtani Intézet
H-1143 Budapest XIV., Népstadion út 14. Hungary
- Klára T. PAJORIN, M.A., F.H.S.H.M., Research Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary
- Anikó V. FALUDY, M.A., Art Historian, F.H.S.H.M., Research Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Mária VIDA, M.A., Literary Historian, Secretary of the H.S.H.M., Head of Department of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Tivadar VIDA, Dr. theol. Research Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary
- Károly ZALAI, Dr. pharm., C.Sc., F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph., Vice President of the H.S.H.M., Assistant Professor, Leader of the University Dispensary of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára
H-1092 Budapest IX., Hőgyes Endre u. 7/9. Hungary
- Bertalan ZBORAY, Dr. pharm., F.I.S.H.Ph., F.H.S.H.S.Ph., Research Worker of the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3.
- Imre ZOLTÁN, Prof. Dr med., D.Sc., F.H.S.H.M., Rector of the Semmelweis Medical University of Budapest, Director of the IInd Department of Obstetrics and Gynecology of the Semmelweis Medical University of Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája
H-1082 Budapest VIII., Üllői út 78. Hungary

C.Sc.	Holder of Candidate's Degree
D.Sc.	Holder of Doctor's Degree
F.I.S.H.M.	Fellow of the International Society of the History of Medicine
F.H.S.H.M.	Fellow of the Hungarian Society of the History of Medicine
F.I.S.H.Ph.	Fellow of the International Society for the History of Pharmacy
F.H.S.H.S.Ph.	Fellow of the Historian Section of the Hungarian Society of Pharmacy
M.A.	Master of Arts

